

Tractaet van dyckagie

Andries Vierlingh

editie J. de Hullu en A.G. Verhoeven

bron

Andries Vierlingh, *Tractaet van dyckagie* (eds. J. de Hullu en A.G. Verhoeven). Martinus Nijhoff,
Den Haag 1920

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/vier004trac01_01/colofon.htm

© 2008 dbnl / erven J. de Hullu & A.G. Verhoeven

ANDRIES VIERLINGH
TRACTAET VAN DYCKAGIE

UITGEGEVEN DOOR

D^R. J. DE HULLU

ARCHIVARIS AAN HET ALGEMEEN RIJKSARCHIEF

EN

I^R. A. G. VERHOEVEN

INGENIEUR DER DOMEINEN IN ZEELAND.

*Quoque magis faveas, non sunt haec edita ab ipso,
Sed quasi de domini funere rapta sui.
Quidquid in his igitur vitii rude carmen habebit,
Emendaturus, si licuisset, erat.*

OVIDIUS, *Trist.* I, 6 : 37—40.

'S-GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF
1920.

Inleiding.

I.

Wie de schrijver is van dit tractaat zou geheel in het duister liggen, indien hij niet zelf zijn naam had verraden door boven een in den tekst ingevlochten advies van hem als opschrift te plaatsen: ‘advijs van den rentmeester van Steenberghen Andries Vierlingh’¹⁾.

Hij bekleedde dit rentmeesterschap al in 1546, zooals te zien is in een schepenbrief van Breda, die ons tegelijk inlicht omtrent den maatschappelijken kring tot welken hij behoorde. Men vindt daar namelijk vermeld dat op 21 Juli 1546 een overeenkomst werd gesloten betreffende de scheiding der nalatenschap van Nicolaas Vierlingh, in leven ‘griffier van de rekeningen en Raedt’ van den Prins van Oranje, tusschen zijn weduwe Willemina van Vlijet en hare kinderen Andries, ‘rentmeester tot Steenbergen’, Mr. Mattheüs ‘doctor in beijden rechten’, Jan, Anna, Pasquine, Elizabeth gehuwd met Hendrik Coene, en Adriana gehuwd met Cornelis Blanckaert schepen van Heusden²⁾.

Volgens een genealogie van de familie Vierlingh, die onder de Papieren Havermans op het Noord-Brabantsche Rijksarchief berust, had onze auteur in 1567, bij gelegenheid dat door hem om brieven van atterminatie werd verzocht, den ouderdom bereikt van zestig jaren, waarvan hij meer dan achtentwintig jaar lang was geweest ‘dienaer van verscheijde successive princen van Orangie ende rentmeester onder Steenbergen’. Hij moet derhalve geboren zijn omstreeks 1507. In 1542, misschien reeds vroeger, trad hij in

1) Blz. 153.

2) Protocol van schepenbrieven van Breda 1546 fol. 135. Mattheüs Vierlingh en Hendrik Coene komen voor als schepenen van Breda resp. in 1552 en 1539-1545 (Van Hoorn, Beschrijving van Breda, blzz. 221, 222), Cornelis Blanckaert als schepen en burgemeester van Heusden in 1546 en 1553 (Navorscher LV blz. 98). Verscheidene in den tekst medegedeelde levens- en familiebijzonderheden van Vierlingh heb ik te danken aan de welwillende aanwijzingen van Mr. J.P.W.A. Smit, Rijksarchivaris in Noord-Brabant.

VIII

het huwelijk met Emerentiana van Bruheze, een telg van het bekende Brabantsche geslacht¹⁾, waarvan in de eerste helft der zestiende eeuw verscheidene leden schout, schepenen en burgemeester van Breda, rentmeester van het land van Breda, ambachtsheer van Raamsdonk en 's-Gravenmoer en drost van Gorinchem zijn geweest, of vermaagschapt waren aan families uit de magistratuur van Delft, Dordrecht en Zierikzee, terwijl anderen zitting hadden in het domkapittel van Utrecht en een enkele zelfs, de bekende Jan van Bruheze, in 1589 tot bisschop van Groningen en in 1592 tot aartsbisschop van Utrecht werd verheven²⁾.

Gesproten uit een patricisch en door zijn huwelijk verbonden aan een nog aanzienlijker geslacht, lag voor onzen auteur de weg tot ambten en bedieningen als van zelve gebaad. Wij ontmoeten hem dan ook vrij vroeg, in 1536 en 1537, in het schepengestoelte van Breda³⁾, en eenige jaren na dien, in elk geval reeds in 1546 gelijk wij zagen, was hij rentmeester van Steenbergen.

Hoe lang hij in dezen laatsten post werkzaam is gebleven blijkt niet, zooveel is zeker dat hij dien nog bekleedde in 1565.

Behalve dat zijn rentmeestersbesognes hem van zelve in aanraking brachten met polderzaken, hebben deze klaarblijkelijk ook op zichzelf hem al van zijn jonkheid af bijzondere belangstelling ingeboezemd. In 1530 hielp hij al mede bij het dichten van een paar gaten, die in November van dat jaar in den Middelburgschen havendijk waren geslagen, en was hij ooggetuige van hetgeen in Zuid-Beveland in het werk werd gesteld om het verdronken land van Lodijke en de Kreke te herwinnen⁴⁾. Mettertijd zou zich de gelegenheid voor hem openen om met het dijkwezen in zijn volsten omvang vertrouwd te worden. In 1552 was hij dijkgraaf van den

- 1) Toen op 24 Juli 1578 Marcus van Steelant te Steenbergen een onderzoek kwam instellen naar het aldaar voorgevallene in 1572, verklaarde de toenmalige stadssecretaris Nicolaas Vierlingh, een zoon van onzen auteur en Emerentiana van Bruheze, omstreeks 36 jaar oud te zijn (Aanteekening van Prosper Cuijpers uit de *Patentes des rebelles* van Juli en Aug. 1578). Vgl. ook *Compte du séel, Chambre des Comptes* no. 20790: 'ontfangen van een octroije om te testeren voir Andries Vierlingh ende jonffrouw Emerentiana van Bruheze zijn huijsvrouw in date den 6 Februarij 1554 enz.' (Aanteekening van als voren).
- 2) Vgl. de regeeringslijsten bij Van Hoorn, a. w. blz. 212 vlg., alsmede *Navorscher* XXIII (1873) blzz. 473,474, XXIV (1874) blz. 114, 309, en *Archief Aartsbisdom Utrecht* VI (1879) blz. 187.
- 3) Van Hoorn, a. w. blz. 221. Vgl. verder *De Nederlandsche Heraut* IV (1887) blz. 138, waar ook een beschrijving van zijn zegel voorkomt. Over zijn familiewapen zie *Taxandria* IX (1902) blzz. 68, 69.
- 4) Blzz. 165, 166, 329.

Graaf-Hendrikspolder bij Steenberg¹⁾, hij fungeerde, denklijk als gezworene, bij de bedijking van de Klundert²⁾, en was bij verschillende inpolderingen en zeewerken met de leiding belast³⁾ of als grondeigenaar geldelijk betrokken⁴⁾. Zijn langs dien weg verworven kennis en praktische ervaring moeten hem van lieverlede een vermaardheid hebben verschaft, die tot ver over de grenzen van zijn omgeving doordrong. Van overal, uit Brabant, uit Zeeland, Zuid-Holland, ja tot uit het afgelegen West-Friesland toe, komt men zijn voorlichting inroepen voor het aanwinnen van gorzen⁵⁾, het indijken van polders⁶⁾, het aanleggen van sluizen⁷⁾, het verdedigen van oevers tegen vallen en grondbraken⁸⁾.

Dat hem, na aldus zijn leven lang met zaken van dijkage onledig te zijn geweest, de lust beving om, anderen tot leering en onderricht, te boekstaven wat hij bij inundatiën, dijkbreuken en het maken van zeewerken had waargenomen en bijgewoond, laat zich begrijpen. Daaraan hebben wij het merkwaardige boek te danken, dat hier voor het eerst in druk verschijnt. De titel 'Tractaet van dijkagie', dien het in deze uitgaaf op het voorhoofd draagt, is niet afkomstig van Vierlingh zelf - hij heeft aan zijn geschrift geen naam gegeven - maar zou gewis niet door hem zijn gewraakt. Niet alleen toch gebruikt hij in zijn werk meer dan eens de uitdrukking 'van iets tracteeren'⁹⁾ in den zin van over iets handelen, maar op één plaats zegt hij zelfs den lezer een 'appart tractaet' toe over de landmeterskunst¹⁰⁾.

Uit het gansche tractaat blijkt duidelijk dat Vierlingh het voornemen koesterde om het in druk uit te geven. Weliswaar richt hij zich op een aantal plaatsen met zijn beschouwingen en raadgevingen rechtstreeks tot den Koning¹¹⁾, doch uit verscheidene uitlatingen mag men besluiten dat hij een breeden kring van lezers op het oog had¹²⁾. Misschien heeft het in zijn bedoeling gelegen

1) Blzz. 300, 308.

2) Blz. 103.

3) Blzz. 2, 22, 56, 57, 202, 273, 324.

4) Blzz. 117, 218, 325.

5) Blz. 8.

6) Blzz. 56, 368.

7) Blzz. 202, 203.

8) Blz. 47.

9) Blzz. 377, 388.

10) Blz. 275.

11) Blzz. 8, 18, 49, 53, 56, 100, 105, 263.

12) Blzz. 19, 105.

om de uitgaaf van zijn geschrift aan Koning Filips II op te dragen.

Het tractaat is, gelijk wij al aanstipten, een werk van Vierlingh's ouderdom: op één plaats van den tekst spreekt hij den wensch uit, dat de Koning zijn 'grijsen baert' den vrijmoedigen toon zal ten goede houden, dien hij hier en daar aanslaat¹⁾. Nog nader laat zich de tijd, waarop hij zijn werk opstelde, bepalen met behulp van hetgeen Vierlingh op een andere plaats schrijft. Wanneer hij namelijk op een van de laatste bladzijden eendrachtige samenwerking van de onderscheidene polders en waterschappen aanbeveelt tegen de gevaren, vooral van vallen en grondbraken, zegt hij om aan zijn vermaning des te meer klem te geven het volgende: 'sulcke vijanden moeten met macht wederstaen worden gelijk als Brabant, Hollant, Zeelant, Vlaenderen, Henegouwe, Artoijs ende andere landen tsamen beter wederstaen hebben de vijanden dan één lant'²⁾. Woorden als deze zouden geen zin hebben gehad vóór het sluiten van de Pacificatie van Gent op 8 November 1576. Wellicht mag men, nog een stap verder gaande, vaststellen dat de aangehaalde woorden ook geen zin meer hadden nadat de Unie van Atrecht, op 5 Januari 1579 door Henegouwen, Artois en Doornik gesloten, de eendrachtige samenwerking van de gezamenlijke provinciën had verbroken. Is die opvatting juist, dan valt dus het tijdstip, waarop het tractaat is geschreven, tusschen het laatste van 1576 en het allervroegste van 1579. Dit zou weder geheel strooken met hetgeen ergens omtrent den auteur wordt medegedeeld, te weten dat hij omstreeks 1579 is gestorven³⁾.

Waarschijnlijk heeft de dood aan Vierlingh de pen doen ontvallen vóór hij zijn arbeid had volbracht, want dat het handschrift, waarin de tekst van het tractaat is overgeleverd, niet het volledige werk maar slechts twee boeken benevens een onvoltooid gebleven derde boek⁴⁾ behelst van de vijf, die hij op het papier meende te brengen, lijdt geen twijfel. Op de eerste drie, achtereenvolgens loopende over het winnen van aanwassen, het beverschen van rijpe schorren en gorzen en het onderhouden van dijkages, had er een vierde moeten volgen over het 'stoppen van opene revieren, dieppen, diepkens oft bequame havenen'⁵⁾, en een 'vijfde' of 'leste, daer wij (zoo spreekt

1) Blz. 218.

2) Blz. 396.

3) Zie Taxandria IX (1902) blz. 70.

4) Dat het derde boek in ons handschrift niet volledig is, bewijst het slot.

5) Blz. 95.

hij) tracteren zullen van der inundatiën¹⁾. Bovendien gewaagt hij nog van een soort glossarium, door hem aan het werk toegevoegd en tot verklaring dienende van verschillende waterstaatkundige termen²⁾, dat in ons handschrift almede niet wordt aangetroffen. Eindelijk ontbreken ook de kaarten, door den auteur vervaardigd om den tekst op te helderen, ‘om sommige duijster verstanden daermede te verlichten’, gelijk hij het ergens noemt³⁾. Alleen zijn de plaatsen, waar zij behoorden ingelascht te zijn, in ons handschrift opengelaten, denkelijk wijl de copiist, die het vervaardigde, zich niet bekwaam genoeg gevoelde met de teekenstift. Dat die kaarten en figuren metterdaad gereed hebben gelegen, bewijzen de breedvoerige tot in bijzonderheden afdalende uitleggingen die er in den tekst van voorkomen. Men lette maar op zulke aanwijzingen als deze: ‘daer het manneken op (de kaart) staet’⁴⁾, ‘ghelijck ghij siet: de lantmetere heeft (op de figuur) zijn roede in deen hant’⁵⁾ en dergelijke meer.

Hoe het zij, wij moeten èn de kaarten èn de beide laatste boeken van het tractaat missen, en wij missen ze noode. De kaarten, vermits zij ons den sleutel zouden bieden tot het rechte verstand van menige onbeholpen gestelde, verwarde passage en ook wijl zij eenige afbeeldingen bevatten van algemeen historisch-geographisch belang, bijvoorbeeld van Brabant⁶⁾, van de zuidkust van Schouwen⁷⁾, van de bedijking van de Zijpe in West-Friesland omstreeks 1553⁸⁾. De laatste twee boeken omdat veel wat in de voorafgaande reeds is aangeroerd er breeder in zou zijn uitgewerkt, en het vijfde of laatste, dat over inundatiën handelen moest, omdat het ongetwijfeld allerlei wetenswaardigheden behelsd zou hebben omtrent de vier groote stormvloeden, door Vierlingh beleefd⁹⁾.

Met dat al, er is reden te over om erkentelijk te zijn voor hetgeen van den tekst tot ons kwam. Het vertoont, bij manier van spreken, den stand van de waterstaatkundige wetenschap, beter nog van de waterstaatkundige practijk der zestiende eeuw, het schildert in

- 1) Blzz. 54, 290.
- 2) Blz. 147.
- 3) Blzz. 346, 354.
- 4) Blz. 366.
- 5) Blz. 109.
- 6) Blz. 97.
- 7) Blz. 397.
- 8) Blz. 302.
- 9) Blz. 290.

krachtige kleuren de toestanden destijds in het dijkwezen heerschende.

Het loont de moeite hier bijeen te trekken wat Vierlingh, over geheel het tractaat verspreid, omtrent dat laatste punt mededeelt, zoowel om het gewicht van het onderwerp zelf als omdat het ons tegelijk eenig denkbeeld geeft van zijn persoonlijkheid. De toestanden waren in één woord erbarmelijk. Om met het dijkwerkersvolk te beginnen, hun ‘bouveriën, ongerechtigheden, fortsen, geweldende schelmeriën’ waren van het ergste soort, geen grooter ‘bouven, rabauwen ende onrechtveerdigher hoop zijn der uuijtcomende dan in de dijckagiën’, dus schrijft hij, en zóó verderfelijck werkte volgens hem hun voorbeeld op nieuw in het werk komende arbeiders dat dezen, zij mochten bij hun aankomst ‘goede jongers’ en ‘van goede inborste’ wezen, alras even goed ‘de wolfsbontten tabbert’ aantrokken als hun oudere makkers¹⁾, die hen zelfs door slagen van hun plicht terughielden²⁾. Brak het zomerseizoen aan, zij liepen bij hoopen uit hun werk omdat zij in den oogst hooger loon konden winnen³⁾.

De aannemers, of meesters gelijk Vierlingh ze noemt, waren voor het meerendeel ‘arme calissen’⁴⁾, ‘luijden van alderhande soorte ende van diversche quartieren’⁵⁾, die wanneer ergens een inpoldering plaats had zich haastten een ‘besteding’ of perceel van den dijk te bemachtigen al ware het ook voor een som, die slechts voldoende kon heeten voor de helft van het daaraan te verrichten werk, alleen maar om bij den secretaris van de dijkage een duplicaat te kunnen halen van het bestek⁶⁾. Dat bestek moest bij de oplevering van het werk door hen worden overgelegd, werd als dit de goedkeuring verwierf door dijkgraaf en gezworens geteekend en verstrekte dan tot mandaat van betaling van de hun toekomende aannemingssom⁷⁾, voor zooveel zij die namelijk niet reeds hadden ontvangen op de dagen en in de termijnen, bij de aanbestedingsvoorwaarden bepaald. Met dit papier nu liepen zij naar de zoetelaarskramen, waar zij er brood, kaas en andere levensmiddelen op haalden, om zich dan straks daarna over te geven aan allerlei uit-

1) Blzz. 100, 101.

2) Blz. 104.

3) Blzz. 134, 173, 278.

4) Blz. 217.

5) Blz. 115.

6) Blzz. 101, 102, 281.

7) Blz. 132.

XIII

spattingen: ‘droncken drincken, hoereren, tuijsschen, dobbelen ende spelen’¹⁾. Het gevolg hiervan was dat zij somwijlen al bijkans het vierde of zesde part van de aanbestedingssom in brooddronkenheid hadden verteerd eer het werk begon²⁾. Platzak en zonder eenig crediet hoegenaamd maakten zij nu om maar aan contanten te komen tot zelfs hun proviand toe te gelde, en waren niet eens in staat om de benoodigde gereedschappen en materialen te koopen zoodat de indijkers, noodgedwongen, hun die verschaften of er borg voor spraken³⁾. Op het werk zelf maakten zij zich schuldig aan de schandelijkste dagdieverij. Tegen het oogenblik, dat de dijkgraaf met de gezworens hun dagelijksche ronde kwamen doen, togen zij ijverig aan den arbeid terwijl zij buitendien nog een stuk of drie kerels, die langs den dijk werk zochten, afhuurden om een leegstaanden schuierwagen aan te vatten, alles opdat het den schijn zou hebben alsof zij met man en macht aan het werken waren. Ternauwernood waren echter de heeren uit het gezicht verdwenen of zij lieten de huurlingen gaan, smeten onder den uitroep: ziedaar, het daggeld is verdiend! het gereedschap op zijde en begaven zich weer tot hun drinken en dobbelen, zonder zich verder ook maar in het minste om den dijk te bekommeren⁴⁾. Daar kwam bij dat zij voor jongens, tegen half loon in dienst genomen en niet eens bekwaam om een kruiwagen voort te duwen, een vol daggeld in rekening brachten⁵⁾. Tot overmaat van ramp lieten ze soms hun werk onvoltooid steken, zoodat de rest aan anderen moest besteed worden - niet zelden even lichtzinnig als zij⁶⁾. Hoe het onder zulke omstandigheden met den arbeid gaan moest van de polderjongens, kan men zich voorstellen: zij volgden het voorbeeld van de meesters van nabij. Was er eens een meester, die wel werken wilde, zij snauwden hem op zijn aanmerkingen toe: wat gaan u onze daggelden aan, wat is er u aan gelegen of wij werken of niet? het geld van de indijkers moet den dijk maken, het is van het uwe niet; en wilde hij met werken voortgaan, zij bedreigden hem met een ranseling⁷⁾. Kortom, meesters en knechts, zij kwamen de eenen zoo goed als de anderen

1) Blzz. 101, 102, 122, 123.

2) Blzz. 101, 102, 122.

3) Blzz. 102, 123.

4) Blzz. 102, 278, 279.

5) Blz. 279.

6) Blz. 115.

7) Blzz. 103, 279.

meer op het werk ‘om de biercan, de bierton ende joncker meuselaer te bestormen dan om den dijk te maecken’¹⁾.

Zulk een bende had men alleen in toom kunnen houden door gestrengte oefening van justitie. De dijkgraven lieten echter uit bloohartigheid en slapheid op de vergrijpen maar al te luttele straf volgen²⁾. Ook waren de zoogenaamde hellebaardiers, die op den dijk de orde hadden te handhaven, voor hun taak ten eenenmale ongeschikt; Vierlingh schildert hen af als opgeraapt volk, knechts en bedienden van de dijkgraven en gezworens, die hun den politiedienst onder het dijkersvolk als een bijbaantje opdroegen, om door dit middel hun particulier loon uit te sparen op kosten van den polder, wien de bezoldiging van deze rustbewaarders op vrij aanzienlijke uitgaven kwam te staan³⁾. Waarom, in deze vraag kan men Vierlingh's gedachtengang samenvatten, waarom niet evenals bij het volk van oorlog een ordonnantie beraamd bij wijze van artikelbrief, en een kloekhartig, onversaagd gezelschap aangesteld om haar naleving bij dit geboefte af te dwingen? Laat hij met den eersten een paar belhamels opknoopen: de overigen zullen zoo gedwee als lammeren aan den arbeid gaan en hun aangenomen taak afmaken, zoo spreekt hij⁴⁾.

Sproot derhalve het kwaad ten deele voort uit de slappe handhaving van justitie, zijn diepste wortel lag in de wijze van betaling. Voormaals, in zijn tijd, vertelt onze auteur, geschiedde die naar rato van het verrichte werk door berekening van het getal schachten aarde, dat aan den dijk was gebracht - of er veel polderjongens op den dijk waren of niet kwam in geen aanmerking⁵⁾. Destijds hield men zich met nauwlettende zorg aan de conditiën van besteding, sedert was er door de dijkgraven dagelijks van afgeweken⁶⁾ en het op stuk van dijken een en al ‘bedorven pottagie’ geworden⁷⁾. Zoodanig was het toegegaan onder anderen in de dijkage van de Klundert, waar Vierlingh zelf de loonen eerst op den ouden trant liet uitbetalen totdat de dijkgraaf, een nieuweling in het werk, hem overstemde en de nieuwe manier van betaling invoerde, tot

1) Blz. 104.

2) Blz. 101.

3) Blzz. 101, 279.

4) Blzz. 101, 103.

5) Blzz. 102, 277.

6) Blz. 277.

7) Blz. 103.

groot nadeel van den prins van Oranje die er als bedijker ettelijke duizenden guldens schade door leed¹⁾.

Voor een goed deel dus kwamen naar Vierlingh's voorstelling de wantoestanden op waterstaatkundig gebied voor rekening van de dijksbesturen, inzonderheid van de dijkgraven. Het ambt van dijkgraaf op zichzelf acht hij hoog, hooger dan vele andere. Schout te wezen of baljuw dat is zoo grooten kunst niet, roept hij uit, een schaapherder zou het wel kunnen zijn, en het werk van rentmeesters en ontvangers kan 'een clercxken uut der scholen wel practiseren', meent hij, maar aanwassen te winnen, uiterwaarden en schorregronden in korenland te herscheppen, daar moet men van God bijzondere gaven en talenten voor hebben ontvangen, daar is 'sin ende grooten arbeit' toe van noode, 'alle man en can op dat dack niet wel kaetsen'²⁾. Ook zijn er maar weinigen die aan dit ideaal beantwoorden. Integendeel, volslagen vreemdelingen zijn zij in het vak de meeste dijkgraven, eigenwijze botterikken, slaven van sleur en gewoonte, gemakzuchtige ijdeluiten, eigenbaatzoekers wien jaarwedden en emolumenten boven alles gaan. Hebben de miskenning en ondank voor zijn goede diensten van tijd tot tijd door hem ingeooft³⁾, de strijd dien hij tegen onkundige dijkgraven heeft moeten voeren⁴⁾, de schade hem door hun wanbeleid toegebracht⁵⁾, zijn oordeel misschien wat al te hard doen uitvallen, in zijn rondborstige taal en het bijtend sarcasme, overgaande somwijlen in een warm pleidooi voor den schamelen huisman en de landzaten en steden in het algemeen⁶⁾, klinkt een toon zóó eerlijk en zóó echt dat wij hem moeilijk geloof kunnen weigeren.

De hoofdfout - hij wijst er zelf op - school in het regeeringstelsel van zijn tijd. De groote heeren, de Koning vooraan, droegen het dijkgraafsambt op aan hunne gunstelingen of aan zulken, die zich door gaven en geschenken machtige beschermers hadden verschaft⁷⁾; sommige dijkgraven hadden de voorspraak van invloedrijke personen hieraan te danken dat dezen in hen een geschikte partuur vonden voor hun nog niet uitgehuwelijkte dochters en zusters⁸⁾. Nog daargelaten de omstandigheid dat het dijkgraaf-

1) Blz. 103.

2) Blz. 18.

3) Blzz. 16, 17, 57, 98, 220, 221, 309.

4) Blzz. 2, 48, 103, 120, 210, 213, 280, 289, 342.

5) Blz. 325.

6) Blzz. 49, 105, 122, 197, 218, 236, 237.

7) Blzz. 49, 92, 219, 236, 237.

8) Blz. 92.

schap evenals de ambten van drossaard, baljuw en schout, waarmede het trouwens niet zelden was vereenigd¹⁾, veeltijds aan den meestbiedende werd verpacht²⁾. Zoo kwam het bij dat de dijkages opgescheept werden met dijkgraven, afkomstig uit Westerwolde, de Kempen, Valkenberg en de Walenstreek³⁾, lieden die hun levensdagen geen ebbe, vloed of zee hadden gezien en van het dijkwezen evenveel verstand hadden als een zeug van ‘met lepelen te eten’⁴⁾, die niet eens wisten wat een zode was⁵⁾, ja in hun nieuwe omgeving nauwelijks de windstreken kenden, laat staan de kwartieren en halfkwartieren van het kompas, maar daarentegen in de perfectie de kunst verstonden van elkander ‘de quartieren ende halffquartieren toe te bringene in een can mueselaers ofte wijn’, gelijk Vierlingh spot⁶⁾.

Hierdoor, verzucht hij, komt ons land en welvaren aan een zijden draadje te hangen⁷⁾; hoe toch zouden landen onder het bewind van zulke onwetende dijkgraven tegen de zee beveiligd kunnen wezen?⁸⁾ Eer zij het vak beginnen te leeren jagen zij de ingelanden op zware kosten⁹⁾, terwijl inbeelding en eigenwaan hen de ooren doen sluiten voor goeden raad van deskundigen¹⁰⁾: dit ware immers hun eer te na en zou afbreuk doen aan hun prestige¹¹⁾. Dientengevolge blijven zij onveranderlijk de botterikken die zij zijn¹²⁾. Voorbeelden van de schade, door hun zot gedoente aan land en luiden berokkend, had Vierlingh over en te over aanschouwd. Hier was er een geweest, die tegen alle natuurlijke reden in een gat met dijk van dijk wilde stoppen¹³⁾. Op een andere plaats, bij het beverschen van een schorre, deed zoo'n ‘onduijtsche’ dijkgraaf door de onverstandige wijze, waarop hij een kreek poogde af te dammen, twee gaten ontstaan nog dieper en wijder dan de kreek zelf¹⁴⁾. Elders liet men toen er naast een oude sluis, die van hoogte en laagte

1) Blzz. 49, 92, 218.

2) Blzz. 49, 218.

3) Blzz. 92, 218, 220, 263.

4) Blzz. 49, 92, 218.

5) Blz. 92.

6) Blz. 49.

7) Blz. 92.

8) Blz. 49.

9) Blzz. 92, 325.

10) Blz. 49.

11) Blzz. 49, 92.

12) Blzz. 257-259.

13) Blz. 325.

14) Blzz. 347, 348.

niet beter liggen kon dan zij lag, een nieuwe moest worden gebouwd, deze, in spijt van Vierlingh's aandrang om haar op hetzelfde peil te leggen als de oude, een voet hoger leggen, met het gevolg dat zij nimmer haar boodschap kon doen en ten laatste door een andere moest worden vervangen¹⁾. Te Steenberghe lieten indertijd de dijkgraven om een lapje grond te winnen de kreken dichtkarren, die tot natuurlijke kolken of boezems van de suatiesluizen dienden - in waarheid een misdaad, roept onze auteur uit, want om de wille van een kleine landaanwinst kwam een wel honderdmaal grootere oppervlakte van de polderlanderijen blank van water te staan²⁾. Ginds wilden om een soortgelijke reden zulke uit de Kempen afkomstige heeren havens stoppen, tot algeheele verderfenis van de steden en landen die er gebruik van maakten³⁾. Weliswaar stond aan de ingelanden, als hun geduld uitgeput was, de weg open van beklag bij de hoogere autoriteiten doch de machthebbers, wier vriendschap de dijkgraven zich - let wel! ten koste van den polder zelf - door giften wisten te verzekeren, hielden hun beschermelingen de hand boven het hoofd, en per slot van rekening mochten de klagers huiswaarts keeren met het bescheid: gij leeft ook altijd in onmin met de officiers, gij kunt het nimmer met hen eens worden⁴⁾. Met het onverstand en de onwetendheid van de dijkgraven hing uitteraard nauw samen hun conservatisme, of juister gesproken hun zucht om voortdurend den ouden sleur te blijven volgen. Zoo dikwijls een nieuw denkbeeld door hen afgewezen werd beriepen zij zich als ter verontschuldiging op de practijk der ouden, zegt Vierlingh, zonder dat zij de redenen konden aanwijzen waarom de ouden aldus hadden gehandeld, of over de zaak, die op het tapijt was, een advies vermochten te geven uit eigen brein voortkomende en op kennis van den actueelen toestand van stroomen en diepten berustend⁵⁾. Welke wijzigingen deze ondergaan moesten nu zoo veel land werd ingepolderd, bevroeden zij niet eens omdat zij al te zeer ontbloot waren van gezond verstand, dat in dijkzaken zoo veel te beteekenen heeft⁶⁾.

Een ander punt van de beschuldiging legt hun het bejagen ten laste van louter eigen glorie en voordeel. Vandaar hun onverschil-

1) Blzz. 213, 214.

2) Blz. 197.

3) Blz. 263.

4) Blz. 236.

5) Blzz. 340, 341.

6) Blz. 251.

XVIII

ligheid voor de geldelijke belangen der ondernemers van indijkingen. Onder de leus: de heeren moeten het alles betalen! dijkten en damden zij er op los, kost wat kost, en smeten met een andermans geld zoo zij zelf er maar de eer en het profijt van genoten¹⁾. En datgene, wat bij hen voor eer gold, was veeltijds niets dan kinderachtige ijdeltuiterij; zij stelden er zich mede tevreden bijvoorbeeld de dijken mooi, netjes en proper te maken voor het oog, doch dachten er niet aan van tijd tot tijd door middel van peilingen na te gaan of zij soms ook waren ingeklonken en verhooging van noode hadden²⁾ - een nalatigheid, die in November 1530 het verdronken land van Zuid-Beveland ten onder had doen gaan en op Allerheiligen 1570 de inundatie had veroorzaakt van den Ruigenhil bij Willemstad³⁾. Hoe mannen van zoo weinig plichtsbefef zich gedroegen wanneer een polder nood en gevaar leed, behoefde men niet te vragen. In plaats van ‘de muijlen, de nachtabbaerten ende welgebonte rocken’ uit te trekken en, in vetlaarzen gestoken ‘soo verre sij gespleten’ waren, persoonlijk op den dijk te verschijnen en door dik en dun de leden te reppen, zoo heet het in het tractaat, bleven zij het stormweder en de buien van regen, sneeuw en hagel ergens in de buurt ontschuilten, zich onderwijl den tijd kortend aan het verkeerbord⁴⁾.

Met de bevrediging van ijdelheid en gemakzucht hield gelijken tred hun toelig om aan hunne jaarwedde nog eenige extra-winstjes toe te voegen, ook al moest de polder daar nadeel door lijden. Ziehier op welke manier zij dit oogmerk, volgens Vierlingh, wisten te bereiken. Ofschoon men om van een goede suatie verzekerd te wezen de sluisvlieten bestendig schoon dient te houden en zuiver van ruigte, lieten sommigen hunner oogluikend toe dat de visschers daar hun fuiken en aalkorven in uitzetten. Dat dit den afloop van het water belemmerde en de vlieten op den duur deed verslijmen, deerde hen niet, zij letten er niet op of zij wilden er niet op letten, schrijft Vierlingh, ‘deurdien de zode visch in de keucken komt’⁵⁾. Een tweede voorbeeld: kwam de bouw van nieuwe sluizen tersprake, zij stemden geregeld voor houten in plaats van steenen, zoo zij voorgaven omdat zij zich wilden houden aan den raad van de timmerlieden, in waarheid echter omdat zij met de timmerlui onder één

1) Blzz. 22, 103, 120.

2) Blz. 289.

3) Blz. 289.

4) Blzz. 22, 341.

5) Blz. 255.

hoedje speelden. ‘Hebdij (dus vraagt hij) oock oijt gehoort dat rentmeesters, dijkgraven ende andere officiers hebben oijt geraeden steenen bruggen te maecken? Ick meijn wel neen ghij, want van steenen bruggen en valt geen overschot, geene spaenderen in de keucken, somtijts oock overschot van balxkens die hier en daer te passe komen, soo en doet niet van steenen sluijsen, diewelcke niet dan vuilicheijt aff en worpen; van houten sluijsen crijcht men somtijts een nijeuw casijnken voor een oudt vermuft, ende sulck gelijcke¹⁾. Aan diergelijke practijken paarden zij knevelarijen, waarvan niet de polder maar de particuliere ingelanden het slachtoffer werden. Bij verwaarloozing van het aan een ingelande voor onderhoud toegewezen dijksvak of ingeval hij verzuimde zijn polderlasten te betalen, deed de dijkgraaf ‘uitlegging’, zooals het in het dijkrecht heette, dat wil zeggen: hij liet het vak op zijn eigen kosten in orde brengen en voldeed in het andere geval de verschuldigde polderlasten uit eigen beurs. Vervolgens werd het voorgeschotene door hem op den in gebreke gebleven ingelande verhaald of ‘ingenomen’, gelijk de term luidde, hetzij met ‘tweeschat’ of ‘drieschat aan geld’ hetzij met ‘vierschat aan pand’, dat is: met een geldsom twee of driemaal zoo groot als het voorschot of wel met het nemen van een pand ter waarde van viermaal zooveel²⁾. Daar het voordeel van de verhooging geheel of gedeeltelijk aan de dijkgraven was afgestaan³⁾, verschafte hun het rechtsgebruik van uitlegging een niet onaanzienlijke bate en aan degenen, die het met eerlijkheid en goede trouw niet te nauw namen, meteen een mooie gelegenheid om zich ten koste van de ingelanden te verrijken. Van welke schelmerijen zij zich daarbij bedienden kan men bij onzen auteur nalezen. Kwanswijs op twee- of drieschat, al naar gelang de costume ten hunnent medebracht, uitlegging doende persen zij de arme luiden hun geld af, zoo verhaalt hij, ja dat erger is: zij weten door uitwinning zelfs grond te bemachtigen, daar zij nimmer een penning voor hebben uitgegeven; op die wijze ‘compt den armen lantman van zijn lant ende mijn joncker, den heusschen dijeff, wort rijcke’⁴⁾. De penningmeester, die in de winst deelt, zweert dat hij het geld heeft ontvangen of geeft er quitantie voor⁵⁾. Eens

1) Blz. 210.

2) Zie Beekman, Het dijk- en waterschapsrecht in Nederland vóór 1795, 's-Grav. 1905-1907, i.v. dijkrecht (uitleggen en innemen naar)

3) Als voren.

4) Blz. 122. Vgl. ook blz. 119.

5) Blz. 122.

had Vierlingh het beleefd, dat men ‘arme geestelijke personen’ met zulke ‘dieverijen ende uijtwinninghe’ van hun hofsteden trachtte te berooven¹⁾.

Naar zijn oordeel waren de door hem aangewezen euvelen te genezen indien de benoeming van de dijkgraven en de gezworens - want de gezworens deden in onwetendheid voor de dijkgraven niet onder²⁾ - op anderen voet werd ingericht: men behoorde den heer ‘te kennen voor een heere ende de gelanden voor gelanden,’ den heer in het bezit te laten van ‘zijn hoochheijt ende preëminentie van kiesene’, maar aan den anderen kant den gelanden het recht te verleenen ‘om de presentatie te doene van drie notable experte mannen, hen verstaende in materie van dijckagie, daeruijt den heere eenen nemen zoude; welke dijckgrave men ordonneren zoude behoorlijke gagie, ende als hij de drij jaeren gedient hadde soo soude men mogen, indient hij nijet langer en begeerde te doen, andre drie presenteren, dewelck die soo altijts gecoren waeren gehouden zouden zijn drie jaeren te moeten dienen’. Op de voordracht wil Vierlingh ook ingelanden gebracht zien, mits zij voor ten minste twintig of dertig gemeten in den polder zijn gegoed. Een zoodanige regeling, hij is er van overtuigd, zou het thans bij benoemingen heerschende nepotisme den kop indrukken en een einde maken aan het wanbeleid der dijksbesturen, ‘daerbij de heere meest verliest ende darne boeren bedorven’ worden³⁾. Niet zonder welbehagen haalt hij op hoe het hem in de dagen van den Allerheiligenvloed van 1570 was gelukt, met groote moeite weliswaar en slechts gedurende drie jaar, voor de geërfden van een polder het recht te verwerven tot het nomineeren van hun dijkgraaf⁴⁾.

Brengen wij Vierlingh's persoonlijkheid, die ons reeds halverwege tegemoet trad, uit zijn tractaat nog iets meer naar voren, zoo zien wij een man voor ons staan, onze kennismaking ten volle waardig. Van stand een patriciër en heereboer⁵⁾. Een heldere kop, verstandig tot in het nuchtere toe. In al wat de materie van dijkage raakt door een leven van rijke ervaring doorkneed. De wijsheid van het voorgeslacht niet minachtend doch wars van sleurgeest

1) Blz, 122.

2) Blz. 93.

3) Blzz.92, 93.

4) Blz. 236.

5) Blzz. 117, 285, 296, 304. In een ‘dijckboeck van den Cruijtslande’ van omstreeks 1571 komt hij voor als eigenaar van 77½ gemeten lands (Nassauwsch domeinarchief op het Algemeen Rijksarchief n° 3570).

en routine, die blind blijven en blind willen blijven voor het nut van nieuwe methodes, door nieuwe toestanden geëischt. Voorstander van ingrijpende hervormingen in het administratieve. Rondborstig voor zijn gevoelen uitkomend onverschillig wien het deert of let. Met mededoogen vervuld voor het lot van den kleinen man, al te dikwerf slachtoffer van de baatzucht der grooten. Zoozeer vijand van onrecht dat hij, op zijn ouden dag de herinnering latende weiden over hetgeen hij daarvan heeft aanschouwd, nog in verontwaardiging en toorn ontgloeit. In zijn worsteling met onverstand en zelfzucht wellicht ietwat al te ongenadig geworden in zijn oordeel. Wat zijn geestbeschaving aangaat: een, die niet vreemd is gebleven aan het humanisme van zijn eeuw - gaarne mag hij een versregel van Cato of Ovidius aanhalen¹⁾ - doch wien de frissche lucht van veld en akker en het veelvuldig verkeer op de zeedijken bewaard hebben voor de gemaniereerdheid, bij sommigen door het humanisme aangekweekt. Veeleer geneigd om tot het ander uiterste, grofheid en platheid, over te slaan²⁾. Als hij in goeden luim is, bedeed met een ruwronden, niet zelden spotzieken, humor³⁾. Smakelijk verteller, maar behept met de ouderdomskwalen van wijdloopigheid en het vervallen in herhalingen⁴⁾.

Ten slotte nog een enkel woord over handschrift en tekst. Het handschrift is een vrij lijvig boekdeel, gebonden in hoornen band, ongeveer 33 centimeter lang, 22 centimeter breed en 6 centimeter dik. Behalve een schutblad vóór- en achterin bevat het 296 bladen in het geheel, waarvan 276 bladen tekst, geschreven met een hand van de 16de of van de allereerste jaren der 17de eeuw. Daarop volgen een blad in blanco en 4½ bladen, beschreven met eenigszins afwijkend letterkarakter van dienzelfden tijd, inhoudende een ‘verclaeringe van de avontueren, prouffijten ofte schaede, die gelegen is int vercrijgen van de gorssen ofte aenwassen ende die ter dijckaegie te brengen’, een ‘keure van dijckdilven lancx eenige oude dijcken, die met eenige nieuwe dijckaegie vooren an drooge gedijckt werden,’ eenige aanteekeningen handelend ‘van wateringen,’ ‘van nieuwe wegen ende wechtdilven te maecken ende besteden in nieuwe dijckaege’, en ‘van scheijtdilven, middeldilven, hooftdilven.’ Eindelijk volgen nog 14½ onbeschreven bladen. Het papier heeft geen watermerk.

1) Blzz. 367, 395.

2) Blzz. 38, 277, 341, 377.

3) Blzz. 22, 49, 161, 254, 292, 296, 299, 300, 303-305, 362.

4) Blzz. 279, 376, 393.

Op het schutblad vóórin staat, wederom met een andere hand, geschreven: ‘j'ayme la vertu Oorts 1/20 1603’, kennelijk het motto en de naam van den toenmaligen bezitter van het handschrift. Daaronder leest men een paar spreuken en eenige aantekeningen van den raadpensionaris Van de Spiegel, met wiens nagelaten papieren het handschrift in 1895 op het Algemeen Rijksarchief is beland. Van de Spiegel vermeldt daarin dat hij aan het boek was gekomen ‘uit een familie, die aan die van Vierlingh vermaagschapt was’¹⁾.

De tekst is een afschrift, vervaardigd door een weinig ontwikkeld en slordig copiïst, die den zin op tal van plaatsen niet begreep en daarom bij herhaling midden in een regel een open ruimte heeft gelaten. Wij moeten het haast betreuren dat hij dit niet nog meer heeft gedaan, want op deze open gebleven plaatsen kan de lezer het ontbrekende woord of zijn aequivalent meestal zelf gemakkelijk invullen, terwijl nu daarentegen de tekst soms hopeloos bedorven is. Een van de meest sprekende staaltjes hiervan ontmoet men op bladzijde 236, waar Vierlingh het heeft over de vruchteloosheid van klachten, eventueel door ingelanden tegen hunne dijkgraven ingebracht bij de hoogere autoriteiten, want, zoo spreekt hij, ‘men steekt se (t.w. de klagers) voor het hoofd bij de *Christoffelsdieff* (zoo staat er letterlijk) deselve dijckgraeff te hove hebben oft met giften maken.’ In het oorspronkelijke heeft er natuurlijk gestaan: ‘bij de Christoffels, die deselve dijckgraeff... hebben oft... maken,’ dat is: bij de beschermers die, evenals Sint Christoffel volgens de legende het kindeke Jezus op de vlucht naar Egypte over het water voortdroeg, hen door hun voorspraak over de moeilijkheden heen helpen. Veeltijds laat zich het euvel door zulk een lichte operatie wegnemen en waar het mogelijk was heb ik dit beproefd, soms evenwel moest ik alle pogingen tot herstel opgeven.

Dat bij de uitgaaf de regelen zijn in acht genomen, welke tegenwoordig bij het in het licht geven van geschiedbronnen gewoonlijk worden gevolgd, behoeft nauwelijks te worden gezegd. Niet in de uitgaaf opgenomen zijn de in het handschrift voorkomende mar-

1) In hoeverre de familie van onzen auteur verwant was aan het in de zestiende en zeventiende eeuw te Zierikzee gebloeid hebbende regentengeslacht Vierlingh (vgl. Maandblad van het genootschap De Nederlandsche Leeuw XIII blz. 99 en Zelandia Illustrata, I blz. 413) is mij onbekend. Zoo er werkelijk verwantschap heeft bestaan, zou Van de Spiegel het handschrift uit een, met den Zierikzeeschen tak van de Vierlingh's geliëerde, familie verkregen kunnen hebben, bijvoorbeeld uit die van de De Jonge's, De Huijbert's enz.

ginale inhoudsopgaven; zij schenen daar te onbelangrijk voor en zouden daarenboven de toch alreeds hooge drukkosten nog aanmerkelijk hebben verzwaaard. Die noten aan den voet van de bladzijden, welke met de letter V zijn aangeduid, zijn afkomstig van mijn medewerker.

Voorts heb ik ten gerieve van den lezer aan de uitgaaf toegevoegd een repertorium van personen en plaatsen, benevens een verklarende woordenlijst. Zooals men zien zal verklaart deze lijst niet enkel de sinds Vierlingh schreef geheel verouderde of van beteekenis veranderde woorden, maar buitendien de in zijn tractaat voorkomende vaktermen welke nog steeds in gebruik zijn. Zulke ophelderingen mogen strikt genomen onnoodig wezen voor den waterbouwkundigen lezer, zij zullen welkom zijn naar ik vertrouw aan andere lezers. Daar komt bij dat de uitgave eenigermate een reconstructie beoogt van het tractaat naar het plan dat den schrijver voor den geest stond, en tot dat plan behoorde ook het geven van een glossarium, of catalogus zooals hij zich uitdrukt, van een aantal termen - voorvorsch, kade, spekdam en dergelijke meer¹⁾ - waarmede de vakgenooten van zijn dagen, voor wie hij in de eerste plaats zijn boek bestemde, even goed vertrouwd waren als de waterbouwkundigen van onzen tijd. Voor de samenstelling van dit glossarium is gebruik gemaakt van het Woordenboek der Nederlandsche taal, de woordenboeken van Verdam en Van Dale, het beknopt technisch woordenboek van A.J. Mulder, bovenal van Dr. Beekman's meesterwerk over het dijk- en waterschapsrecht in Nederland vóór 1795. Waar deze werken mij in den steek lieten heb ik getracht een passende verklaring op te diepen uit andere bronnen of de voorlichting ingeroepen van Dr. G.J. Boekenoogen te Leiden en Professor Dr. F.A. Stoett te Amsterdam, voor wier welwillendheid ik mij verplicht acht hier openlijk mijn dank te betuigen. Hun verklaringen zijn met hun naam aangewezen, de met V. geteekende zijn afkomstig van mijn medewerker.

Eindelijk brengen mijn medewerker en ik onzen hartelijken dank aan het toezicht houdend lid der Commissie, Professor Mr. R. Fruin, en aan den heer J.C. Ramaer voor hun zeer gewaardeerde hulp bij het nazien der drukproeven.

J. DE HULLU.

1) Blzz. 147, 148.

II.

Toen ik van mijn vriend Dr. J. de Hullu de uitnoodiging ontving om Vierlingh's Tractaet van dijckagie van technische zijde toe te lichten, meende ik daaraan te mogen voldoen, omdat ik door mijn werkzaamheden bij de Rijksdomeinen, hoofdzakelijk bestaande in het leiden van verbeteringswerken op de rijksbuitengronden, het opmaken van bedijkingsprojecten voor rijpe schorren, het samenstellen van bedijkingsovereenkomsten, het leiden van de uit te voeren bedijkingswerken en dergelijke meer, met het behandelde onderwerp voortdurend in aanraking kom.

Vierlingh's werk, inhoudend alles wat met het bedijkingswezen in eenigerlei verband staat, is ongetwijfeld opgesteld om te dienen tot handboek voor rentmeesters, dijkgraven, gezworenen en waterbouwkundigen in zijn dagen, voor wie, zooals uit het geschrift hier en daar blijkt, eenige technische voorlichting, duidelijk uiteengezet en wèlgestaafd, geen overdadige weelde mocht heeten. Op uitvoerige wijze ontvouwt de schrijver zijn denkbeelden over verschillende waterbouwkundige vraagstukken. Menigmaal vervalt hij daarbij in herhalingen, of gaat hij bij de behandeling van een onderwerp uitweiden over hetgeen hij elders reeds opgemerkt heeft, waaruit weliswaar duidelijk aan den dag treedt, dat hij verder heeft rondgekeken dan in de onmiddellijke nabijheid van zijn woonplaats Steenberg, doch tevens wordt door dit 'uut den propooste' geraken de uitlegging op enkele plaatsen niet weinig vertroebeld.

Het door hem geschrevene kan beschouwd worden als te zijn ontleend deels aan de ondervinding, deels aan theoretische overwegingen. Waar hij zijn persoonlijke ervaringen verhaalt, valt het uiteraard niet moeilijk de scheidingslijn te trekken. Dit is echter niet overal het geval en dan wordt het lastig vast te stellen waar de theorie, waar de practijk aan het woord is.

Het tractaat, dat over het algemeen een logischen samenhang vertoont, is in de eerste plaats van historisch-technische beteekenis, en de schrijver is er wel in geslaagd den lezer het 'einheitliche' van den stand van het bedijkingswezen in de zestiende eeuw met voldoende helderheid voor oogen te stellen; ik heb dan ook bij het nagaan der op dit onderwerp betrekking hebbende litteratuur geen werk van gelijke strekking en gelijken omvang kunnen vinden, waarin zoo ruimschoots aan alles een plaats is ingeruimd. Uit dien hoofde mag Vierlingh's geschrift werkelijk bijzonder merk-

waardig worden geacht. Wat meer is, het bezit zelfs nog altijd eenige praktische waarde voor den technicus van onzen tijd, die zich in bedijkingszaken wil inwerken, al moge overigens de moderne werkwijze, aansluitend aan den stand van de hedendaagsche techniek, veel verschillen van die van drie eeuwen geleden.

Een en ander zal in de volgende bladzijden bij de bespreking der afzonderlijke boeken meer naar voren komen.

Boek I.

De stof, in het eerste boek behandeld, loopt over: 1° de werken, dienende voor een kunstmatige bespoediging van het verhoogen, uitbreiden en verbeteren van slikken, ten einde deze na hun begroeiing door den aanleg van een ‘loffelijcken winterdijk’ tot ‘corenlande’ te brengen; 2° de verzorging van gorzen en zomerpolders; 3° de werken ter beveiliging van dijken en vóóroevers, die door zich naar den wal verplaatsende zandplaten worden bedreigd; en 4° enkele octrooibrieven van uitgifte voor het bedijken ‘van den souden int versche.’

Volgens zijn geschrift blijkt de auteur de vorming van gorzen toe te schrijven aan de vele slibstoffen, die het rivierwater bevat. Andere oorzaken, zooals de aanvoer van zand, plantaardige en dierlijke overblijfsels uit de zee, die toch ook min of meer hun aandeel bijdragen¹⁾, laat hij buiten bespreking. Uitvoerig staat hij daarentegen stil bij de behandeling der middelen om de vorming van buitengronden te bevorderen. Hij begint met een uiteenzetting van den aanleg van ‘cruijsdammen’ op slikken, welke bij laag water niet droog vallen. Daartoe wordt door hem aangeraden het laten zinken van oude schepen en het bestorten van deze met kloetelingen om aldus kunstmatige eilandjes te maken, die de in het water zwevende vaste deelen tegenhouden en doen neerslaan, zoodat plaatselijke verhoogingen ontstaan. Zoodra die eilandjes een genoegzame uitbreiding hebben verkregen, kunnen zij door een lagen verbindingsdam gekoppeld worden. Kennelijk hebben wij hier te doen met een theoretische beschouwing, waarbij de schrijver zich heeft laten leiden door hetgeen hem verhaald was omtrent het ontstaan van den polder van Bonavonture bij Strijen, ‘want (zoo spreekt hij) zoo ick verstaen mach hebben, soo is de polder bij Bonavonture bij Strijen eerst aangewasschen deurdien daer een

1) J. van der Toorn, *Over de schorren, aanwassen en kwelders in Nederland* (1865), blzz. 1-14. Vgl. ook Rektor Schütte-Oldenburg, *Die Entstehung der Seemarschen* (1911), S. 2, 29-41.

schip, gelaeden met sooden om aan den dijck van den lande van Strijen te voerene, bij fortune gesoncken was'¹⁾. Immers die wijze van werken is zeer bedenkelijk en zou bij een krachtige getijwerking allicht ten gevolge hebben, dat zich langs de gezonken vaartuigen geulen schuurden, waarin deze zouden wegslaan. Alleen op zulke plaatsen, waar een zwakke stroom gaat, zou met eenigszins gunstigen uitslag op een dergelijke manier kunnen gewerkt worden. De tegenwoordige werkwijze zou bij eventueele toepassing van die methode medebrengen het laten zinken en bestorten van zinkstukken op de diepe plaatsen en het tegelijkertijd verbinden van deze gedeelten. Het tractaat noemt geen plaatsen, waar de dammen op die wijze gelegd zijn. Wel gewaagt het van een dam op de 'gorsingen van Cakelo ende Tobe', doch deze werd gemaakt op een reeds begroeid jong schor, in denzelfden trant als waarin ook thans nog op jonge schorren en hooggelegen slikken 'slijkvaarders' worden aangelegd. Intusschen is het wel teekenend voor dien tijd, dat er dammen van een lengte van 900 Putsche roeden (plm. 3672 M.) werden gemaakt en dat onze voorouders zich betrekkelijk hooge kosten wilden getroosten voor werken, die alleen in een verwijderde toekomst voordeel konden opleveren.

Zoo schijnt de door Vierlingh aanbevolen universeele methode voor het kunstmatig verhoogen van rondom in het water liggende slikken door middel van twee elkaar rechthoekig snijdende 'cruijsdammen' met loodrecht op één van die dammen staande 'basterdduijkeldammen,' en het bezoden der slikken om een snellere begroeiing²⁾ te verkrijgen, mede de vrucht te zijn van schrijftafeloverdenkingen. Immers de practische uitvoering zou wegens het te verrichten grondwerk zware kosten vergen, wat bezwaarlijk zou strooken met het advies van den schrijver: 'ten is niet genouch dat men dijckt ende damppt, maer men moet grootelicx toezien dat men alle dinck ten profijte doet'³⁾, terwijl juist de rentabiliteit door zulke omvangrijke werken in gevaar zou komen.

Wat overigens het bezoden van slikken tot bevordering van een sneller begroeien betreft, waarop de schrijver op verscheidene plaatsen de aandacht vestigt, kunnen wij vaststellen, dat hij de aardrijkskundige ligging van het noordwestelijk deel van Noord-Brabant voor oogen moet hebben gehad, waar een veel geringer

1) Blz. 1.

2) Zie figuur 11.

3) Blz. 22.

tijverschil is dan in de Zeeuwsche zeegaten en het zoutgehalte van het meer slibrijke water ook kleiner is dan in de Zeeuwsche stroomen, zoodat begroeiing er eerder mogelijk wordt. Ongeveer dertig jaren geleden werden met het zetten van zoden voor hetzelfde doel van wege het Domeinbestuur eenige proeven genomen op een deel der onbegroeiide slikken in het Hellegat, een inham van de Westerschelde. Deze wezen uit, dat als grens van begroeiing van slikken voor Zeeland moet aangemerkt worden het vlak op omtrent 50 c.M. beneden gemiddeld hoogwater. Daarbeneden verkwijnde na eenigen tijd alle begroeiing op de zoden.

Zeer verdienstelijk is dat gedeelte van het tractaat, hetwelk slaat op de behandeling der gorzen. Vierlingh stelt daarin de volgende regelen: 1° dat men alleen doorgaande en dus geen doodlopende kreken behoort af te dammen; 2° dat uit stilstaande putten of pannen het water door greppels naar de dichtstbijgelegen kreken moet worden afgeleid, en dat men daarin volstrekt geen ‘duijkeldammen’ mag aanleggen, die de afwatering zouden belemmeren; en 3° dat de gorzen beweid dienen te worden met schapen of jonge beesten van ten hoogste één jaar oud. Op grond van de verkregen ervaring worden de onder 1° en 2° genoemde beginselen nog steeds gevolgd, terwijl op de Staatsschorren alleen beweiding met schapen wordt toegestaan, omdat het hoornvee te groote putten in de schorren trapt, waarin het bij hoogwater binnenstroomende brakke water blijft staan, wat een nadeelige uitwerking heeft op de structuur van den bodem, gelijk naderhand bij de indijking blijkt. Dit argument wordt, opmerkelijk genoeg, door Vierlingh niet aangevoerd.

‘De meeste hollicheijt ende cracht van watere compt op het hoochste watere, alsdan de voormelte duijkeldam geheel werm ende lauw onder het water liggen soude’¹⁾, hierin ligt voor Vierlingh de hoofdreden om voor de wederzijdsche belooopen der dammen beneden en ter hoogte van laagwater te volstaan met hellingen van 2 op 1. Latere onderzoekingen hebben bewezen, dat de invloed van den golfslag naar beneden sterk afneemt²⁾. Zooals D.W. Johnson in zijn beschouwingen over de ‘shorelines of emergence’ opmerkt³⁾, voorkomt ondiep water de nadering van

1) Blz. 6.

2) A. Caland, Bijdrage tot de kennis der golven en der stroomen van vloed en eb, blzz. 10, 11.

3) Douglas Wilson Johnson, Shore processes and shoreline development (1919), p. 349.

lange golven. Houdt men tevens rekening met den regel, dat bij ieder 1/9 deel der golfengete beneden den gemiddelden waterspiegel de middellijn van de ongeveer cirkelvormige baan, die door ieder aan de golfbeweging deelnemend waterdeeltje beschreven wordt, en die de golf helpt tot stand brengen, met de helft afneemt¹⁾, dan volgt daaruit, dat de invloed van den golfslag op lage slikken zich inderdaad niet krachtig zal doen gevoelen, weshalve aan de laag gelegen duikeldammen betrekkelijk steile belooopen gegeven kunnen worden.

De verhooging van deze dammen moet met de verhooging der aangrenzende slikken gelijken tred houden. Zoodra deze slikken dermate zijn aangewassen, dat de grondhaling kan geschieden uit de wederzijds te graven slooten, dan raadt Vierlingh aan vooral spekdammen daarin te sparen, opdat zich geene de ligging der dammen bedreigende geulen daarlangs vormen. Dit is één van de vele plaatsen, waar de man der practijk aan het woord is.

De ‘duijkeldammen’ worden teruggebracht tot enkele typen: 1° ‘duijkeldammen’ van aarde; 2° van ‘rijse’; 3° zulke, die met Vilvoordsche steenen zijn bekleed; en 4° van hout vervaardigde. Met de laatstgenoemde worden ongetwijfeld de zoogenaamde duikelhoofden bedoeld. Het doel van den aanleg dezer dammen was hoofdzakelijk het bevorderen der aanslibbing²⁾.

Van groote beteekenis bij den aanleg is de richting. Deze moet volgens Vierlingh zoodanig wezen, dat zij schuins op de vloed- en ebrichting gelegen is, ‘wijsende den ganck van het water een ander gewest³⁾’, teneinde de neervorming aan de koppen te verminderen. De schrijver stelt zich van deze schuinsche richting veel voor. Dit blijkt o.a. op die plaats van zijn tractaat, waar de oeverval vóór den polder van Scherpenisse tegenover het gat van Lodijke ter sprake komt⁴⁾, alsmede uit het gedeelte, dat de Vlaamsche hoofden behandelt. In het algemeen beschouwd hebben zulke dammen het groote voordeel, evenals de declinante kribben, dat de stroom van de dammen zeewaarts uitschiet. Wegens de versterkte strooming aan de koppen kan echter de vorming van neren

1) Johnson, a.w., p. 12. Zie ook F.W. Otto Schultze, Seehafenbau (1911), Band I, S. 142.

2) Dr. A.A. Beekman verklaart in zijn Dijks- en Waterschapsrecht het woord ‘duijkeldam’ als ‘dam om strand of voorland van dijken tegen afname te beschermen.’

3) Blz. 3.

4) Blz. 47.

niet geheel en al worden weggenomen, al zal deze zich ook bij breede riviermonden in mindere mate voordoen.

Beschreven wordt verder, hoe bij het overdammen van een diepte tusschen het gors van den Graaf-Hendrikspolder nabij Steenberg en een daartegenover gelegen zandplaat, werkende van het gors naar de plaat, het zand ‘versmolt gelijk aen een heet ijser de boter’¹⁾, zoodat men om die reden ten slotte voor het welslagen der overdamping van beide zijden naar elkaar toe moest werken. Rationeel is Vierlingh's daaruit getrokken besluit, dat uitstekende hoofden vijanden zijn van daartegenover gelegen platen. J.F.W. Conrad treft hier in onzen auteur een door practische ervaring overtuigden medestander aan inzake de bezwaren die hij, in zijn Waterbouwkundige aantekeningen over de Zeeuwsche oeververdediging, inbrengt tegen de denkbeelden, verkondigd in A. Magielse's Middel van stroomafleiding tot ontzet der aangevallen oevers in Zeeland. Vierlingh schraagt bovendien zijn stelling nog door zijn mededeeling over hetgeen men had ondervonden bij het ‘Westersche hoofd’ van Vlissingen.

Bermen voor de oeververdediging werden in de dagen van onzen auteur onvoldoende geacht, wat, in aanmerking genomen de weinig hechte samenstelling, geen verwondering kan wekken. In verband hiermede moge opgemerkt worden, dat voor de verdediging van aangevallen benedenoevers heden ten dage twee stelsels worden gevolgd: 1° dat van de aan elkaar sluitende oeververdediging door bestorting van steenen op zinkstukken, en 2° dat van de vaste punten²⁾, zoodat Vierlingh's grondgedachte: ‘men moet het water geen fortse aendoen’ dus in relatieven zin is losgelaten.

In zijn verhandeling over de zomer- of buitenpolders is opmerkelijk het gedeelte betreffende de help- of loosgaten, die dienden om het bij hoge waterstanden binnengevloede water spoedig kwijt te geraken. De sluizen hadden daar te geringe afmetingen voor en liepen bovendien door hun constructie gevaar van ondermijnd te worden bij een te sterken aandrang van het uitstroomende water. Tegenwoordig vinden deze hulpgaten geen toepassing meer, zonder twijfel omdat de sluizen door haar diepere ligging en ruimere afmetingen een grootere capaciteit bezitten, terwijl de constructie, doordien men over meer technische hulpmiddelen beschikt en op

1) Blz. 23.

2) A. Caland, Handleiding tot de kennis der dijksbouw- en zeeweringkunde (1833), blzz. 174 vlg., 234 vlg.

een rijker ervaring steunt, thans hooger trap van volmaaktheid heeft bereikt dan voor drie eeuwen. Enkele buitenpolders maken voor de suatie gebruik van open uitwateringssluizen, zooals bijvoorbeeld de bekade uiterwaarden bewesten de haven van Genderen, waarmede in steen het denkbeeld van houten verlaten met staande deuren is uitgevoerd. Het euvel van onder- en achterloopsheid treedt niettemin bij zulke constructies nog steeds in sterkere mate op dan bij duikersluizen.

Nog moet hier worden gewezen op Vierlingh's raad om de dijkszate ter plaatse van het hulpgat met rijs te beslaan, echter niet doorlopend doch afgebroken door twee kisten, teneinde zodoende het doortranen van dat gedeelte dijk te voorkomen, m.a.w. om de dichtheid te bevorderen. Geen overtollige toevoeging is verder zijn waarschuwing tegen het maken van zomerpolders op 'zoute hoge gorsingen,' waarvan zelfs heden ten dage nog wel voorstanders worden aangetroffen, al zijn het dan ook geen in dijkszaken doorknede technici. Onze schrijver heeft zijn argumenten daarvoor scherp geformuleerd: 'soo slaet de silte sóó uut (zegt hij) op heete sonnenschijnen, dat het gors op het veld vergaet, verdorret ende hemselves opeet van de silte. Ock vloet het te seer hooch ontrent de zeewateren, waeromme men de kaedijcken soo hooch ende breet maecken zoude moeten als de zeedijcken'¹⁾. Dit laatste is natuurlijk overdreven.

Bij het bepalen van de lengterichting der dijken behoort men volgens hem niet alle bochten van het gors te volgen, zooals geschied was bij de dijkage van Nieuw-Gastel, waardoor de dijk te lang werd in verhouding tot de grootere oppervlakte grond, die men verkreeg. Op grond van practische overwegingen wordt dit door Vierlingh ontraden. In lateren tijd is hieraan nader aandacht geschonken. A. Caland geeft nl. in zijn reeds genoemde werk over dijksbouw- en zeeweringkunde een regel aan voor de beste lijn van indijking van schorgrond. Algemeener en vollediger echter is dit vraagstuk opgelost door J.C. Ramaer in zijn opstel Regel voor het op de voordeeligste wijze indijken van een schor²⁾.

Eveneens raadt Vierlingh aan om vooral het dijksprofiel van genoegzame zwaarte te maken, wijl bij inundatie het land na wederdrooglegging voor 8 à 9 jaar door de nadeelige inwerking van het zeewater op de structuur van den bodem in vruchtbaarheid achter-

1) Blz. 37.

2) Weekblad De Ingenieur van 22 April 1916 No. 17.

uitgaat, iets waarvan nog in den laatsten tijd een voorbeeld is opgeleverd door de in 1906 herdijkte Bathpolders. Hij besluit deze passage aldus: ‘daeromme adverteer ick u: dijckt metten eersten wel uut ruijmer borsen, soo meuchdij u lant behouden’¹⁾.

In zijn dagen heette een bedijking voordeelig, als de bedijkingskosten niet meer dan 30 gulden het gemet (omstreeks 75 gulden per hectare) beliepen. De tijden zijn in dit opzicht zeer veranderd. In aanmerking genomen de plaatselijk heerschende landprijzen en tevens, dat een nieuw ingedijkte polder, na aftrek van omtrent 12 procent van de bedijkte oppervlakte voor kreken en lage gedeelten, uit middelmatigén bouwgrond bestond, had dit cijfer in 1914 voor nieuwe polders in Zeeland meer dan twintigmaal zoo groot moeten zijn, terwijl het thans, onder den alles omvattenden invloed van den wereldoorlog, nog hooger zou wezen. Het blijft echter zoo goed als ondoenlijk een bepaald cijfer hiervoor aan te geven, daar in dezen alles afhangt vooreerst van de hoedanigheid der gronden, in de tweede plaats van de voortdurende schommelingen in de prijzen der landerijen, en ten derde van de plaatselijke ligging.

Als ervaren practicus heeft de auteur beseft niet te mogen volstaan met het weergeven van slechts één enkelen octrooibrief van uitgifte tot bedijking; hij begreep, dat elke nieuwe bedijking haar bijzondere eischen medebrengt en dus beschouwd dient te worden als een op zichzelf staand geval, waarvoor geen algemeene regels uitsluitend kunnen gelden. De verschillende voorwaarden betreffende de heerlijke rechten, de rechten en verplichtingen der nieuwe eigenaren, het onderhoud, de suatie van achterliggende polders, de afwatering van de te bedijken polders zelve, de aansluiting aan oude dijken, de grondhaling, de benoeming van het dijksbestuur en wat dies meer zij, het toont altegader ten duidelijkste aan, dat de bepalingen, enkele uitgezonderd, moeten ingericht worden overeenkomstig de plaatselijke omstandigheden. Verscheidene van die oude voorwaarden worden, zij het ook in nieuwerwetschen vorm, nog steeds gesteld in af te sluiten bedijkingscontracten en veilingscatalogi, terwijl de wijze van benoeming van een dijksbestuur omschreven is in de polderreglementen. Ongetwijfeld zou de thans gebruikelijke wijze van benoeming der dijkbesturen den schrijver bevredigd hebben, hoewel daarop blijkens de ervaringen, gedurende de laatste twintig jaar in Zeeland en Noord-Holland opgedaan, nog wel iets valt af te dingen.

1) Blz. 55

Boek II.

De dijksbouw, de daaraan verbonden, deels maatschappelijke deels technische, moeilijkheden, de bijbehorende werken, zooals het dichten van groote gaten, het uitbakenen van wegen, het leggen van waterleidingen, het maken van sluizen enz., worden breedvoerig besproken in het tweede boek, dat tegelijkertijd een aantal technische wenken bevat.

De dwarsprofielen van dijken hadden toenmaals een ander aanzien dan thans: buitenbelopen onder hellingen van ongeveer 4 op 1 en 3 op 1, kruinsbreedten van één roede, binnenbelopen onder hellingen van ongeveer 1¼ op 1, ziedaar de destijds algemeen voorkomende vorm, terwijl het hedendaagsche dijkstype bij de jongste bedijkingen in Zeeland, die voor rekening van de Administratie der Domeinen zijn uitgevoerd, hooge en breede buitenbermen vertoont met kruinsbreedten van twee meter en met hellingen voor het onverdedigde waterbeloop van 5 op 1 en 4 op 1, voor het met steenglooiingen verdedigde waterbeloop van 3 op 1 en 2 op 1, voor het bovenbuitenbeloop van 3 op 1 en voor het binnenbeloop van 1¾ op 1. De invoering van deze hooge buitenbermen geschiedde in 1838 ter besparing van kosten bij de verbetering van de zeedijken der calamiteuze polders in Zeeland¹⁾. Daar bij stormvloeden de golfslag op deze bermen wordt gebroken, loopen de golven minder hoog op, zoodat men dus met een mindere kruinshoogte kan volstaan. Zij mogen niet verward worden met de door Vierlingh vermelde buitenbermen, want daarmede bedoelt hij een aan den dijksteen liggende strook gors, die niet voor grondhaling mocht worden benuttigd. Deze strook, door de Algemeene voorschriften voor de uitvoering en het onderhoud van werken bepaald op 10 meter, moet tegenwoordig eveneens gespaard blijven. Soms wordt deze breedte in de bestekken van bedijkingswerken naar gelang van de mindere of meerdere hoeveelheid beschikbare bekleedingsgrond bepaald op 5 resp. 15 meter.

De zwaarste dijkprofielen lagen destijds op het zuidwesten, westen en noordwesten, wat, zoodra wij ons de vroegere situatie van noordwestelijk Noord-Brabant voor oogen stellen, begrijpelijk wordt. Wij zien namelijk, dat de op die windstreken gelegen dijken

1) A. Caland, Proeve ter beantwoording van eenige aan het Zeeuwsch Genootschap ingezondene vragen betreffende eenige belangrijke punten der aan zee of aan de monden der rivieren liggende polders (Archief Zeeuwsch Genootschap, Deel I Stuk V, 1862, blz. 114).

rechtstreeks bloot stonden aan den aanval der golven, die, door de wijde zeegaten bijna ongehinderd naar binnen stroomende, hun vernietigende werking konden uitoefenen. Het meest, en met het volste recht trouwens, schijnt Vierlingh beducht te zijn geweest voor overslag van water, want bij het 'pijlen' der hoogte merkt hij op, dat 'de meeste salicheijt hanght aen de hoochte van eenen dijk'¹⁾.

In de zestiende eeuw werden de dijken, zooals uit het tractaat blijkt, in gedeelten van omstreeks 20 strekkende roeden (70 tot 80 strekkende meter), aan meerdere aannemers aanbesteed, waarbij dan uithoofde van hun groote insoliditeit aan éézelfden aannemer maar hoogst zelden meer dan één perceel werd gegund. Deze kleine aannemers zijn het best te vergelijken met de latere 'putbazen', die met hun ploeg van den aannemer van een geheel bedijkingswerk het maken van een gedeelte dijk ondershands aannamen.

Natuurlijk was het noodig voor de goede aansluiting van de verschillende perceelen bijzondere bepalingen in de bestekken op te nemen. Zoo bedongen deze o.a. steeds, dat twee belendende aannemers den grond ten minste een halve roede over elkaars perceelen hadden te storten. Voor ieder dijksgedeelte was de betrokken aannemer gehouden om, zolang wegens den slappen toestand van den grondslag in den dijksput nog geen paarden en kaaren in gebruik mochten genomen worden, te werken met 13 man (één ploeg) en het daarvoor benoodigde aantal kruiwagens. Tot in het laatst van de negentiende eeuw droegen de aannemers van bedijkingswerken het maken van 70 tot 100 strekkende meter dijk, al naar mate van het daarvoor vereischte grondverzet, aan één ploeg aardewerkers op, waarbij dan door de verschillende ploegen om het hardste werd gearbeid teneinde het eerst de vlag op de dijkskruin te kunnen planten. De polderjongens van de winnende ploeg mochten dan de dorstige kelen laven aan het vat bier, dat de aannemer daarvoor als prijs had uitgelooft. In Vierlingh's tijd werd bij de bedijking van de gorzen, genaamd den Doel, door de aanbesteders een drinkgeld uitgelooft van 5 karolusgulden voor de het vroegst opgeleverde besteding, van 3 karolusgulden voor de volgende en van 1 philippusdaalder van 35 stuivers voor de derde²⁾. Wellicht is deze werkverdeling, waardoor het aantal grondwerkers werd bepaald, te beschouwen als een uitvloeisel van de voormalige afzonderlijke bestedingen.

1) Blz. 111.

2) Blz. 143.

De langs den geheelen dijk voorkomende dijksputten werden met het oog op de transportmiddelen, die alleen een beperkt vervoer toelieten, klein gehouden. Zelden bedroeg de lengte, loodrecht op den dijk gemeten, meer dan 20 Putsche roeden (ongeveer 80 meter). Tot meerdere beveiliging tegen het algeheele ondervloeien deelde men ze om de drie bestedingen door hangkaden in stukken af, van omstreeks 2 hectaren ieder. De ligging der dijken op de gorzen moest dus zoodanig wezen, dat vóór elk dijksgedeelte een strook onbedijkt bleef voor den te maken dijksput. Daaraan is ongetwijfeld toe te schrijven het in het oog loopend groote aantal bochten in de vroegere dijksrichtingen. Door het gebruik van werkspoor, kipkarren, locomobielen, locomotieven, heikarren en zandzuigers voor het aanvoeren van grond, heeft de wijze van uitvoeren een volslagen omwenteling ondergaan. Dank zij het gemakkelijker transport op rails is nu het vervoer aan geen beperkte afstanden meer gebonden en kan men dus volstaan met slechts enkele dijksputten van veel grooteren omvang te maken in plaats van de talrijker, langs de geheele lengte van den dijk gelegen, kleine putten van voorheen. Putten met een oppervlakte van 10 tot 20 hectaren, niet altijd door hangkaden afgedeeld, en met lengten, loodrecht op de dijksrichting gemeten, van 200 tot 400 meter behooren thans niet meer tot de zeldzaamheden. De invoering van spoorwegmaterieel heeft dus het schuieren, d.i. het grondverzet per kruitwagens, tot een minimum beperkt en tegelijkertijd het getal grondwerkers aanzienlijk verminderd, hoewel hun aantal uit den aard der zaak nog altoos groot is. Door deze evolutie in de werkwijze is een zeer belangrijke invloed uitgeoefend op het ontwerpen der dijksrichtingen. Wanneer wij de jongste bedijkingen in Zeeland beschouwen, zooals den Van Wuijckhuisepolder onder Hoek, den Hogerwaardpolder onder Rilland en Woensdrecht en den in 1918 bedijkten polder in het zuidelijk deel van den Brakman onder Filippine en Hoek, dan bespeuren wij daarin opmerkelijk weinig dijksbochten, m.a.w. het vraagstuk, dat bij elke bedijking afzonderlijk ter sprake komt, kan men aldus formuleeren: hoe kan met een minimum grondverzet een maximum oppervlakte van goeden poldergrond worden ingedijkt? Het opspuiten van dijken op lage zandplaten, ter lengte van 800 tot 1000 meter, levert daarbij, mits de ondergrond uit zand bestaat, geen bijzondere technische moeilijkheden meer op.

De door Vierlingh medegedeelde bestekken bevatten, wellicht als gevolg der perceelsgewijze bestedingen, een tot in de kleinste bijzonderheden afdalende beschrijving van het maken der versch-

en hangkaden. Tegenwoordig laat men de plaatsen en afmetingen aan het inzicht der aannemers over, wat zoowel zijn licht- als zijn schaduwzijde heeft. Immers aan den eenen kant biedt het gelegenheid om, afhankelijk als deze tijdelijke hulpwerken zijn van de gebezigde transportmiddelen, de wijze van werken door invoering van nieuwere werktuigen te verbeteren, doch aan den anderen kant is het gevaar niet denkbeeldig, dat de met bedijkingswerken niet volkomen vertrouwde aannemers den aanleg dezer kaden te licht zullen schatten en bijgevolg de kans op doorbraken vergrooten. Ongetwijfeld toch vertragen zulke doorbraken de voltooiing van indijkingen, die zóózeer afhankelijk zijn van het seizoen, dat zelfs een gering oponthoud de werken aan groot gevaar van mislukking blootstelt. Niet ten onrechte laat Vierlingh te dien opzichte een waarschuwend woord hooren, en zijn gezegde: ‘want van hondert meesters niet één en sullen haer kaeden oft haechkaeden op heur besteck volmaecken’¹⁾ werpt tevens een eigenaardig licht op de naleving der bestekken in zijn tijd en doet vermoeden, dat men de strenge boetebepalingen niet immer zal hebben toegepast, een vermoeden, dat des te eerder bij ons oprijst, wanneer wij zijn ontboezeming lezen: ‘die 't werck aennemen zijn luijden van alderhande soorte ende van diversche quartieren, d'een volcompt zijn voorwaarden heel, d'ander halff ende die derde loopt wech’²⁾.

De voorversching werd onder het binnenbeloop gemaakt. Met het oog op het profiel der dijken was dit verstandig, omdat men deze aldus zonder veel grondverzet spoedig op de gewenschte hoogte kon brengen. Van wege de hooge buitenbermen wordt de voorversching thans doorgaans aangelegd ter plaatse van het waterbeloop en den buitenberm. Niet zonder gevaar was bij de vroegere werkwijze het verplichte gelijktijdig graven van de bermsloot. Tegenwoordig wordt daar bij de uitvoering zorgvuldig tegen gewaakt, om het gevaar te vermijden, dat zich langs de binnenzijde van den dijk geulen schuren.

Wat overigens den opbouw van het dijkslichaam betreft, missen de in het tractaat medegedeelde bestekken bijzondere voorschriften omtrent het ‘scherven’ (fijn steken) van den grond, de dikte der stortlagen, en het bekrammen van de buitenbeloopen bij op schorshoogte aangelegde dijken, altemaal zaken van groote beteekenis voor een goeden dijksbouw. Wel bevatten zij het verbod

1) Blz. 172.

2) Blz. 115.

van ‘eenige derrie, ruijchte, vuijlisse oft seck noch geenderhande creijnge in den dijk te brengen, graeven oft eenige leege tonnen daerinne te delven’¹⁾, waaruit meteen blijkt, dat de polderjongens geen knoeierijen schuwden om den dijk maar spoedig op hoogte te brengen. Bekrammen gebeurde alleen, wanneer er moeilijk zoden waren te verkrijgen of weinig voorland was, terwijl de schrijver het bekrammen der met zoden bekleede gedeelten alleen dààr wil gedaan zien, waar de zeedijken door het dagelijksch hoogwater worden bespoeld, in het algemeen dus bij zeedijken, die op zandplaten worden aangelegd, en waar onder de bezoding alleen zand voorkomt. De daarvoor door hem aanbevolen krammat komt in samenstelling het meest overeen met de tegenwoordige winterkrammat. Het bezoden geschiedde met 6 duim (ongeveer 17 c.M.) dikke zoden (kloetelingen). Door het krimpen van den grond zal deze bekleeding in het najaar wel geen fraaien aanblik hebben vertoond. De voor die bekleedingszoden noodig geachte dikte is allengs verminderd. In de achttiende eeuw raadde Ypeij aan haar dikte te bepalen ‘van 3 tot 5 duimen, waaromtrent (zegt hij) deze vaste regel plaets heeft, dat zij dunner moeten zijn, naermate de kleigrond, op welke zij wassen, zwaerder is, en in het algemeen moet deze afsteeking zoodanig geschieden, dat de graswortels in het midden haerer lengte worden getroffen, want de zoden die werkelijk dieper afgestoken zijn, willen zich niet met den onderliggenden grond vereenigen, en worden zij minder diep genomen, dan sterft het gras met zijn wortelen’²⁾. Ziedaar de destijds ingang vindende redeneering. Blijkens de opgedane ervaring heeft echter bij dunnere bezoding spoediger groei en verbinding plaats, zoodat men bij de hedendaagsche uitvoeringen òf zoden ter dikte van 5 c.M. gebruikt òf ook wel volstaat met het bezaaien der belooopen.

Ofschoon in de medegedeelde bestekken het aantrappen van de kleibekleeding niet geregeld wordt, schijnt dit toch gebruikelijk te zijn geweest, want Vierlingh schrijft, dat voor dijken van 12 voet hoogte de besteding dient te geschieden op 14 voet hoogte, van welke 2 voeten surplus hij $\frac{1}{2}$ voet rekent voor het trappen van de grondwerkers en $1\frac{1}{2}$ voet, zijnde ongeveer $12\frac{1}{2}$ procent, voor het inklinken van het dijkslichaam. Bij het opmaken van de grondhoeveelheid wordt tegenwoordig voor de inklinking van het eigen-

1) Blz. 132.

2) A. Ypeij, Verhandeling over de zeedijken in het algemeen en die der Vijf Deelen in het bijzonder (1777), blz. 20.

lijke dijkslichaam 10 procent in rekening gebracht voor het zand en 12 voor de klei.

Een groote moeilijkheid schijnt in Vierlingh's tijd geweest te zijn het controleeren der hoogten. Bij gebreke van goede waterpasinstrumenten geschiedde dit met een timmermanswaterpas of wel op den horizon. Bij deze laatste methode, waarin ook thans nog ervaren polderwerkers somtijds een groote vaardigheid betoonen, werd, omdat men de ronding der aarde niet in aanmerking nam, de fout begaan, dat men als vergelijkingslijn aannam de scheiding van water en lucht.

Ten aanzien van de loonen laat onze auteur scherp uitkomen, dat het den goeden voortgang van een bedijking bevordert deze evenredig te doen wezen aan de verwerkte hoeveelheid grond; hij wraakt het onverstandig beleid van sommige dijkgraven, die een vast dagloon plachten uit te keeren, omdat dit noodzakelijk moest leiden tot lanterfantien. Stellig is aan de handelwijze dier dijkgraven niet vreemd geweest de moeilijkheid om de wekelijks verwerkte hoeveelheid vast te stellen, want zoo eenvoudig als Vierlingh het afschildert is dit niet. Immers bij de berekening uit het ten deele aangestorte grondprofiel staan wij voor een ingewikkeld vraagstuk, vermits elke dijk in aanleg over de geheele lengte verschillende gedaanten aanneemt, zoodat de inhoud slechts zeer approximatief kan worden afgeleid. Niet minder lastig is het om uit de uitgravingen der dijksputten, waarin oorspronkelijk krekens en laagten lagen en die ongelijk uitgedolven worden, de hoeveelheid te berekenen. Bij de tegenwoordige bedijkingen bepaalt men de wekelijks verwerkte hoeveelheid specie naar het getal van de met aarde aangevoerde kipkarren, die door een daarmede belaste arbeider, teller of markeur genaamd, worden opgenomen. Naar gelang van dit getal ontvangen de arbeiders hun loon, en deze manier van doen heeft veel aanbevelenswaardigs, want het blijft onwedersprekelijk waar, dat de uitbetaling per eenheid het beste middel is om den voortgang eener bedijking te bespoedigen, immers ook nu nog gelden ten volle Vierlingh's woorden, dat de arbeiders 'anders niet en soucken dan langhgeduerich werck te hebbene' en 'luttel arbeijs te doen'¹⁾. De loonen, die in zijn dagen met 30 tot 100 procent stegen, vertoonen een sterke tegenstelling met die van heden. Werd destijds een loon van 3½ stuiver per schacht, overeenkomende met 6 2/10 cents per kubieke meter, als goed beschouwd, thans be-

1) Blz. 22.

dragen de arbeiderskosten per kubieke meter 1 gulden tot *f* 1.20.

Aan het dichten van gaten of geulen schenkt de schrijver bijzondere aandacht. Zijn weldoordacht advies over het sluiten van de Tonnekreek in den Ruigenhilschen polder geeft ons eenig denkbeeld van de toenmaals gebruikelijke wijze van werken op de ‘Hollandsche’ stroomen. Hij raadt aan om eerst door dit gat, dat 21 voet diep was onder laag water, een berm (blinden dam) van goede kleizoden (kloetelingen) tot 4 à 6 voet onder laagwater te storten teneinde aan het uit- en instroomende water zijn ‘fortse’ te benemen, en vervolgens het dan ontstane doorstroombingsprofiel van beide zijden tegelijk in te korten door den aanleg van een tweetal door een aarde- of kleikist gescheiden berm van rijs tot de overblijvende opening die grootte verkreeg, dat het sluiten in één getij mogelijk werd door over het gat ‘weliën te scheren’ en ‘voorts de liggende waesen, met staecken, tuijnen, gaerden welineengebonden, te sincken’¹⁾. Was deze opbouw tot de laagwaterlijn gevorderd, dan kon daarover ook weer met het verhoogen van de kleikist de voorversching doorgetrokken worden. In dit advies vermeldt Vierlingh nog hoe men veelal de gaten met rijswerk zocht te dichten, wat hij als minder veilig kenschetst.

In verband met het sluiten van gaten schrijft hij verder dat men bij sommige bedijkingen hooge gedeelten met kaden omringde, om de door het gat stroomende hoeveelheid water te verminderen en de sluiting te vergemakkelijken, iets dat hij afkeurt. Het aanbrengen van deze hangkaden geschiedt ook thans nog, en kan, mits men bij den aanleg oordeelkundig te werk gaat, inderdaad de kosten loonen. Het groote voordeel daarvan is, dat het de mogelijkheid schept om een nieuwen polder partiëel droog te leggen, zoodat hij bij voorvallende doorbraak van één der kaden slechts gedeeltelijk kan onderloopen; in dergelijke gevallen geschiedt derhalve het opwerpen dezer hangkaden tegelijk met een andere bedoeling. Zij kunnen echter in weerwil van Vierlingh's opvattingen, mits zooals van zelf spreekt op de juiste plaatsen aangebracht, ook voor het in het tractaat aangegeven doel dikwerf nuttig werken. Bestaat het voornemen om in een bedijking middeldijken aan te leggen, dan is het uit economisch oogpunt wenschelijk de hangkaden ter plaatse van deze dijken te projecteeren.

Bij het uitbakenen der wegen werd destijds evenals thans rekening gehouden met de verkaveling der ingedijkte gronden.

1) Blz. 160.

Het over den bouw van uitwateringssluizen handelend gedeelte van het tractaat bezit uitsluitend historische waarde; immers de bouw van houten sluizen van eenigszins aanzienlijke afmeting behoort tot het verleden en die van steenen sluizen heeft belangrijke verbeteringen ondergaan. De ingelaschte bestekken van houten sluizen hebben betrekking op de zoogenaamde stijlkokers, dat zijn sluizen, waarvan de wanden bestaan uit stijlen en planken. Tegen het onderloopsworden alsmede tegen het uitwijken van de derrie, indien ten minste de ondergrond daaruit bestond, werden onder de slagdrempels onder het buiten- en binnenfront paling-, baard- of damplanken geslagen, het achterloopsworden bij houten sluizen ging men tegen door schermplanken aan weerszijden van den sluiskoker ter plaatse der waterkeeringen, door het glad afwerken der grondkeerende wanden en het angstvallig vermijden van uitstekende balken en slooven. Ook tegenwoordig worden tegen het onderloopsworden rijen damplanken geheid, zij het ook in grooter aantal, terwijl men voor het achterloopsworden conterforten aanbrengt ter plaatse der waterkeeringen.

Worden heden ten dage de uitwateringssluizen om ze te fundeeren vrij algemeen onderheid, anders was dit in Vierlingh's tijd. Hij was namelijk een verklaard tegenstander van het onderheien der sluizen, omdat naar zijn oordeel een in gebruik zijnde uitwateringssluis gestadig aan dreuning onderhevig is, zoodat de palen los in den grond gaan zitten en het euvel der onderloopsheid bevorderen. Deze motiveering toont dus wel, dat het heien toen nog veel te wenschen overliet, want tegenwoordig hebben deze argumenten geen waarde meer. Het geringe vertrouwen in de paalfundaties stelde de zestiende-eeuwsche technici voor het vraagstuk, hoedanig de meest zekerheid biedende fundamenten moesten worden gemaakt. Daar deze afhankelijk waren van de draagkracht van den grondslag en van de hierop komende belasting, had men elk geval op zich zelf te behandelen. Een goede zandbodem, die uiteraard maar zelden voorkwam, leverde de minste moeilijkheid op. Anders stond het evenwel met een bodem van drijfzand, spierachtigen kleigrond of moerachtigen gemengden grond. Om op drijfzand de slikhouten waterpas te houden, bedekte men in den fundeeringsput den grondslag met eene 1 voet dikke laag derrie die, goed aangestampt, tevens een uitnemend middel was voor het stoppen van wellen - voor dit laatste bezigde men ook ossehuiden¹⁾ - aan de derrie zogen zich dan de slikhouten vast.

1) Ook Vierlingh spreekt hiervan, zie blz. 213.

Bij spierachtigen ondergrond of mook had een zoo diep mogelijke ontgraving plaats benevens aanvulling met zand en droge derrie, m.a.w. grondverbetering. om een aanzienlijke gewichtsvermindering op de sluis te verkrijgen bracht men in zulke gevallen op den sluiskoker, in plaats van grond, goed aangestampt riet aan tot 2½ voet onder de kruin. Bovendien werd het plaatsen van gebouwen in de nabijheid van sluisen tegengegaan. Nemen wij verder nog in aanmerking, dat het roosterwerk van slikhouten, zandplaten, dorpels en vloerplanken breed en zwaar aangelegd werd, dienende voor een gelijkmatige verdeeling van het erop komende gewicht, dan begrijpen wij, dat onze voorouders, de onbetrouwbaarheid dezer fundaties beseffende, de binnen hun bereik liggende voorzorgsmaatregelen namen om het gevaar van mogelijke zettingen in het kunstwerk te voorkomen.

In de achttiende eeuw waren de fundaties reeds aanmerkelijk verbeterd. Een uitzondering was het toen, wanneer de slikhouten koud tegen elkaar gelegd werden, rustende op willekeurig geplaatste heipalen¹⁾. In de steenen vloeren vormden destijds de zwalpen het eenige in het gezicht komende houtwerk. Van steenen vloeren wordt door Vierlingh nog niet gerept. Tegenwoordig komen ook geen houten zwalpen meer in het gezicht, doch is de steenen vloer afgedekt met een rollaag. In de laatste jaren zijn al verscheidene sluisen gebouwd van gewapend beton.

Omtrent de samenstelling der deuren laat het tractaat aan helderheid veel te wenschen over. Er blijkt alleen uit, dat het regeldeuren waren, bestaande uit een voor- en achterhar, boven-, tussen- en onderregels met een beschieting van planken, met een sponning in de harren en regels ingelaten. Onvermeld blijft overigens of de beplanking op het regelwerk van harren en regels verticaal, horizontaal of diagonaalsgewijze liep. Tegenwoordig wordt de beplanking steeds diagonaalsgewijze aangebracht, waarbij dan de middelste plank, loopende van den hoek tussen voorhar en bovenregel naar den hoek tussen achterhar en onderregel, een dubbele dikte verkrijgt en als zoodanig bekend staat onder den naam van schrankschool. Deze schuinsche richting dient tegen het schranken of doorhangen van de deur. Aan het bovineinde der achterhar bracht men voor het draaien 'ijzeren ringen' (tegenwoordig metalen halsbeugels) aan en aan het ondereinde een harmuts, draaiende in een op den bodem van den sluisvloer zich bevin-

1) Zie Jacob Polleij, *Theatrum machinarum universale*, II (1774) Tabula II.

dende taatskom van ‘clockspijse’. Tegenwoordig rust het ondereinde der achterhar in een metalen kom of schoen, die geplaatst is op een in den sluisvloer ingebouwde metalen taats¹⁾. Bij de bespreking van de keuze der deuren komt Vierlingh tot de slotsom, dat de staande deuren verre te verkiezen zijn boven de liggende, die op den sluisvloer neerslaan. Zijn voornaamste bezwaren tegen de laatstgenoemde zijn, dat zij door de opneming van vocht moeilijk opdrijven en dientengevolge steeds water in den polder inlaten, alsmede dat bij iederen sluisgang het water wegens de beperkte doorstromingsopening in onvoldoende mate wordt geloosd. De staande deuren (ook thans nog in gebruik) daarentegen zullen, zegt hij, zoodra het buitenwater boven het polderpeil komt, door den overdruk van het buitenwater terstond dichtslaan, terwijl zij in het omgekeerde geval zich terstond zullen openen en daardoor de sluis met volle capaciteit zullen laten werken. Vierlingh's betoog zou onvolledig geweest zijn, indien hij niet gewezen had op het nadeel van staande deuren, te weten, dat men ‘dickwils bevint dat int aenslaen van de deuren het soo dreungh dattet schijnt datter een groot geschut affgaet met deen vóór dander naer toegaende’²⁾.

Teneinde het water gelegenheid te bieden om in de deurkassen achter de deuren te stroomen en aldus de sluiting te verzekeren, werden achter de deuren òf wakers (houten klampen) òf ‘stuenveeren’ (tijwachters of tijveeren) gesteld, waardoor de deuren een kleinen hoek met de sluisas maakten. In Zeeland hebben bij de in de laatste jaren uitgevoerde bedijkingswerken de tijveeren algemeene toepassing gevonden, omdat zij, zooals de schrijver van het tractaat zeer goed uiteenzet, door de veerkracht van het staal bij sterke loozing de deuren verder doen opengaan en zodoende het doorstromingsprofiel van de sluis vergrooten. Daartegenover staat echter, dat men ze na verloop van ongeveer twintig jaren geregeld moet vernieuwen.

Bij sluizen raadt Vierlingh aan om de buiten- of zoute deuren aan het buitenfront bij de aansluiting der vleugelmuren te plaatsen. Al worden ook eventueele herstellingen en inspecties daardoor vergemakkelijkt, aan den anderen kant zijn echter de deuren meer aan vastvriezen of ‘bevriezen’ onderhevig dan in de kokers³⁾,

1) Zie N.H. Henket, Ch.M. Schols en J.M. Telders, Waterbouwkunde, Sluizen, I blzz. 50, 51, en de platen 8, 9, 10, 11 en 13 van den daarbij behoorenden atlas.

2) Blz. 233.

3) Henket, Schols en Telders, a.w., I blz. 50.

zij het ook dat dit gevaar bij uitmonding in het gebied van ebbe en vloed, dus in zout water, bij dagelijkschen sluisgang minder is te vreezen. Het plaatsen der binnen- of versche deuren zoover mogelijk binnenwaarts heeft dit bezwaar, dat de hydrostatische druk van het water tegen het gewelf te weinig tegendruk ondervindt. Vierlingh merkt wel op, dat om die reden bij houten sluizen de deuren onder de dijkskruin moeten worden aangebracht, doch beweert, en hierin vergist hij zich, dat zulks bij steenen sluizen wegens het grootere soortelijk gewicht van het metselwerk onnoodig is. Het schoft, dat meestal te veel aan de buitenzijde voorkwam, moet volgens hem dichter bij de kruin geplaatst worden, om het ook bij stormvloeden te kunnen bedienen. Om diezelfde reden brengt men bij de nieuwe uitwateringssluizen in Zeeland, die uit lange gemetselde met een halfcirkelvormig gewelf afgedekte kokers bestaan, de schuiven steeds onder het bovenbuitenbeloop en de deuren ongeveer in het midden aan.

Ofschoon onze schrijver zich een voorstander betoont van steenen sluizen, raadt hij bij nieuwe bedijkingen de houten sluizen aan, omdat de dijken gedurende de eerste jaren het meest aan inklinking onderhevig zijn. Zoodra evenwel na verloop van 21 à 35 jaar deze sluizen vernieuwing vergen, behoort men zijns inziens sluizen van steen te kiezen, omdat de grondslag alsdan zijn zetting gehad heeft. Veel tegenstand schijnt hij in dezen van ‘rentmeesters, dijckgraven ende andere officiers’ ondervonden te hebben, die dit uit louter eigenbelang plachten tegen te houden. Intusschen is het niet onmogelijk, dat niet altijd eigenbelang hierbij den doorslag gaf, doch dat tot de keuze van houten kunstwerken mede aanleiding gaven de gebrekkige fundatiemethodes. Dit wordt te waarschijnlijker gemaakt door Vierlingh's eigen opmerking, wanneer hij, over steenen sluizen sprekende, zegt: ‘ende int leggen van uwe sluis en derffdijs niet sorgen voor eenich sitten oft sincken’¹⁾.

Waar hij te velde trekt tegen houten sluizen, geschiedt het echter hoofdzakelijk op economische gronden. Wegens het vergankelijke der houtconstructie, die volgens hem om de 30 of 50 jaren vernieuwing eischt, nadat men er in den tusschentijd een halve sluis aan heeft moeten overlappen, worden deze sluizen zeer kostbaar. Omtrent haar levensduur kan in het algemeen geen stipt afgerond getal aangegeven worden. Volgens Buchholz²⁾ kunnen

1) Blz. 212.

2) G.G.H. Buchholz, Practische Anweisung zum Bau hölzerner Abwässerungsschleusen, (1829) S. 2, 3.

bij balksluizen in zoet water de geregeld droogvallende gedeelten zonder groote herstellingen 30 jaren liggen, waarna de deuren en de bovenbouw vernieuwing vorderen, en mag men den duur van den bodem op 120 jaren stellen. Deze getallen zijn afhankelijk van de zwaarte en de soort van hout. Van sluizen in zout water kan men den levensduur zelfs langer stellen. Vermoedelijk heeft Vierlingh dus bij zijn bepaling van den levensduur het oog gehad op den bovenbouw, het schoft en de deuren.

Niet alleen om het mindere onderhoud en de duurzamer samenstelling, maar ook omdat zij dichter zijn dan die van hout, waar immers de krabben onder door kunnen graven, behooren de steenen sluizen naar Vierlingh's oordeel de voorkeur te genieten. De korte acht hij het doelmatigst, wijl die door het mindere metselwerk goedkooper zijn, gemakkelijk zijn te inspecteeren en bovendien gebruikt kunnen worden voor het doorlaten van vaartuigen. Hij vergeet echter: 1° dat korte sluizen hoge frontmuren en lange vleugelmuren behoeven, zoodat er betrekkelijk niet veel minder metselwerk voor noodig is, tenzij voor de vleugelmuren houten beschoeiingen in de plaats treden; en 2° dat het gevaar voor achter- en onderloopsheid en doorkwelling met het beperken der lengte toeneemt.

Uit het tractaat ontwaren wij, dat het samenspannen van aannemers bij aanbestedingen, een misbruik dat in onze dagen nog steeds in zwang is, toen ook al voorkwam. Wij lezen, dat de aanbesteder bij het aanbesteden van sluizen een inzetpremie uitloofde aan den laagsten inschrijver teneinde te bewerken, dat ‘de meesteren timmerluijden met malcanderen niet en zouden communeren’¹⁾. Vervolgens geschiedde de aanbesteding bij opbod, zooals tegenwoordig nog wel gedaan wordt bij verhuring of verkoop van landerijen. De bouwheer trachtte dus door het scheppen van tegenstrijdige aannemersbelangen het euvel der opzetten te bestrijden. In onzen tijd, die nog steeds naar een goede oplossing van deze quaestie zoekt, zou dit middel wegens het grootere solidariteitsgevoel tusschen vakgenooten, als gevolg van het verenigingsleven, geen kans van slagen hebben. Dit behoeven wij niet te betreuren, want evenzeer als het samenspannen van aannemers te laken is, verdient het toegepaste verweermiddel afkeuring, zooals trouwens het geheele hiervóór geschetste stelsel van aanbesteding, omdat door de speculatie op 's menschen neiging tot winstbejag

1) Blz. 184.

gestreefd werd naar een zoo goedkoop mogelijke uitvoering van werken.

Bijzondere vermelding verdient het in Vierlingh's tractaat ingelaschte bestek van het 'houtwerck van een groote open sluijse oft spuije' enz.¹⁾ bij Sparendam, die in 1567 aangenomen werd door Jan Albrechtsz Clock te Amsterdam voor de som van 950 pond van 40 grooten Vlaams. Die sluis was lang 121 Rijnlandsche voet (ongeveer 38 M.), binnen de muren wijd 24 Rijnlandsche voet (7.5348 M.). Er kwamen in voor 3 paar deuren, waarvan het middelste slechts in tijd van nood werd gebezigd. De afmetingen alsmede het aanwezig zijn van een 'valbrugge' (ophaalbrug) wettigen het vermoeden, dat hier bedoeld wordt een eenvoudige schutsluis. F.W. Conrad haalt, in zijn Bijdrage tot de geschiedenis der eerste schutsluizen in Holland²⁾, een gedeelte aan van het handvest van Graaf Willem II van 1253, waarin gesproken wordt van 'te sullen ordonneeren ende doen maecken een watergank, die men heet een spoije of een gat, hebbende in de wijtte vierentwintigh voedt, daer die mereschepen met heur lasten lichtelijken moghen doorlijden, totten Sparrendamme of daerbij, soo waer dat wijs te raede werden.' Uit de motieven, die daar verder worden ontvowud, besluit Conrad, dat hier met 'spoije' een schutsluis, zij het ook een van eenvoudige gedaante, wordt aangeduid en dat dus de uitvinding der schutsluizen reeds vóór 1253 in Holland bekend moet zijn geweest, zoodat aan de Hollanders de eer dezer uitvinding en der eerste toepassing toekomt. Conrad's onderstelling aangaande de beteekenis van den term 'spoije' in het handvest van Graaf Willem vindt derhalve een belangrijken steun in het genoemde bestek van 1567.

Elders bedoelt het tractaat met 'spuijen' ook gewone spuissluizen zooals o.a. duidelijk blijkt uit het tekstverband, waar Vierlingh over spuikommen handelt, voor welke hij wijde spuissluizen aanbeveelt om eene krachtige schuring te verkrijgen. Wegens het vergankelijke der ophaalconstructie bij schuiven raadt hij voor waterafsluitingen schuifdeuren aan, die kunnen glijden over in een sponning van den dorpel aangebrachte draaibare schijven, en die bij open stand in kokers in het dijkslichaam geschoven worden. Het tractaat deelt niet mede of deze inrichtingen metterdaad zijn uitgevoerd. Ondanks de door onzen auteur opgesomde, min of meer

1) Blz. 240.

2) F.W. Conrad, Verspreide bijdragen (1849), blz. 3.

overdreven, bezwaren hebben zich in den loop der tijden de schuiven als waterafsluitingen bij spuisluizen gehandhaafd.

Wat de dagwijdten van suatiesluizen betreft, worden in het tractaat voor polders ter grootte van 1000 gemeten (omstreeks 400 hectaren) enkele sluizen met een wijdte van 8 tot 9 voet voldoende geoordeeld, en voor polders ter grootte van 1500 à 2000 gemeten (ongeveer 600 à 800 hectaren) dubbele sluizen, waarvan iedere koker de zoo even genoemde wijdte bezit.

D.J. Storm Buijsing merkt in zijn Handleiding tot de kennis der waterbouwkunde op: ‘bij het vergelijken van de oppervlakten van meer dan vierhonderd polders met de wijdte hunner uitwaterende sluizen, is het ons gebleken, dat sommige polders naar evenredigheid van 1000 bunders oppervlakte, een sluiswijdte hebben van 7, 8 tot 9 el, andere daarentegen nauwelijks van een el per 1000 bunders, doch het grootste gedeelte tusschen 2 en 4 el¹⁾’.

Omtrent de diepteligging van den sluisvloer behelzen de ingelaschte bestekken geene gegevens. Volgens den schrijver mag als regel daarvoor worden aangenomen, dat bij een sluis met staande deuren de bovenkant van den sluisbodem moet strooken met de hoogte van laag water bij oostewind, derhalve met den laagsten waterstand, en bij een sluis met liggende deuren zooveel lager als voor het neerslaan dezer deuren noodig is. Deze lage ligging had ten doel de slikken, breede kreken en lage landen in weiland te kunnen leggen. Om evenwel in droge tijden het land niet te veel te doen uitdrogen werd veelal nog een schuif aangebracht ter hoogte van den gewenschten binnenwaterstand. A. Caland geeft, in zijn reeds aangehaalde Proeve betreffende eenige belangrijke punten der aan zee of aan de monden der rivieren liggende polders²⁾, antwoord op de vraag ‘welke capaciteit wordt er vereischt voor eene uitwaterende sluis van een’ gegeven polder liggende aan zee, zeegaten of riviermonden.’ Hij gaat bij zijn beantwoording uit van de veronderstelling: ‘1° dat omtrent drie vierde gedeelte van de oppervlakte des polders ongeveer 2,50 el en één vierde slechts één el boven dagelijksch laag water ligt; 2° dat de polder een min of meer langwerpig vierkante gedaante bezit, waarvan de lengte omtrent vijfmaal de breedte overtreft; 3° dat het landwater nooit hooger mag stijgen dan 70 of 80 duim boven laag water; 4° dat de sluis

1) Tweede druk, II blzz. 339, 340.

2) Archief Zeeuwsch Genootschap, Deel I, Stuk V (1862) blz. 107.

ongeveer op het midden der lengte van den polder ligt, zoodat eene behoorlijke waterleiding van de beide einden des polders het water geregeld naar de sluis voert, terwijl voldoende dwarssloten (in de breedte des polders gegraven) op die waterleidingen uitlozen; 5° dat de sluis niet verder dan 150 el van den vrijen stroom af ligt, en hare kil of buitengeul ruime gemeenschap met dien stroom heeft; en 6° dat de bovenkant van den onderslagdorpel der deuren 50 duim beneden gewoon laagwater is gefundeerd, en de sluis tusschen hare fronten eene lengte bezit van ongeveer 20 el.' Hij komt dan tot den proefondervindelijk gevonden regel, dat 'zoodanig eenen polder volstaan kan met eene sluis ter wijdte van 0.40 el voor 250 bunders; 0.65 el voor 500; 1.10 el voor 1000; 1.55 el voor 1500; 2 el voor 2000; 2.90 el voor 3000 bunders, en voorts, voor elke 500 bunder meerder oppervlakte, 45 duim grootere opening.'

Deze wijdteafmetingen moeten, zooals Caland trouwens ook op blz. 108 van zijn verhandeling opmerkt, de noodige veranderingen ondergaan, zoodra de tot uitgangspunt gekozen veronderstellingen niet meer aanwezig zijn. Zoo komt bijv. de hoogte van den bovenkant van den onderslagdorpel der deuren van nieuwe uitwateringssluizen bij bedijking van rijpe schorren in Zeeland, wier gronden doorgaans gelegen zijn tusschen 3 à 4 meter boven laagwater, te liggen op een hoogte van 1 meter à 1.20 meter boven dagelijksch laagwater, terwijl men om praktische redenen (voor herstellingen en inspecties moet een man er behoorlijk door heen kunnen gaan) de dagwijdte meestal niet smaller neemt dan 1 meter.

Wijl men zich bij de door Vierlingh aanbevolen diepteligging der sluizen voor een goede suatie vergenoegen kan met een derde van de door hem opgegeven dagwijdten, ligt het vermoeden voor de hand, dat hij bij de vaststelling dezer ruime wijdteafmetingen te rade zal zijn gegaan met hetgeen de practijk hem te zien gaf. Immers afgaande op zijn verhalen omtrent de bij de dijkgraven op dit stuk heerschende denkbeelden, mogen wij veilig aannemen, dat de sluizen in het algemeen niet diep werden aangelegd, weshalve het noodig was door breedere dagwijdten het nadeel der mindere diepteligging weg te nemen. Daargelaten nog, dat men in zijn dagen mogelijk niet wist, dat de capaciteit door dieperen aanleg meer toeneemt dan door grootere wijdten, zullen de technische moeilijkheden, die zich voordeden bij het maken van diep gelegen fundaties, hierbij ongetwijfeld den doorslag hebben gegeven.

Van practischen zin getuigt het advies van onzen auteur om groote kolken te maken voor het toestroomen van water, zoodat

bij gesloten stand der deuren het water nog één tot anderhalf uur lang kan bijzakken. Terecht hekelt hij dan ook het onverstand van die dijkgraven, welke krekken bij de sluisen, door de natuur zelve als kolken of boezems geschapen, lieten dichtkarren om er land van te maken.

Behalve het aanbrengen van duikeldammetjes in den sluisvliet om het slingeren van het water en het dichtslibben te voorkomen, beveelt hij nog als middel tegen het laatste den aanleg van spuiinrichtingen aan. De ervaring heeft sindsdien geleerd dat het zand vóór de sluis, dat bij krachtig spuien medegevoerd wordt en dikwijls het ontstaan van een put veroorzaakt, veeltijds een eind verder in de geul neerslaat en daar een rug vormt. Uit dien hoofde komen spuiinrichtingen tegenwoordig slechts schaars meer voor. Toch kunnen zij soms nog jaren lang nuttig werken, mits men ze op de juiste plaats projecteert en de uitwateringsgeul smal houdt, wat men bereiken kan door het opzetten van de belopen met rijspakwerk¹⁾.

Van historisch-technisch gewicht is ook dat gedeelte van het tractaat, dat over het gebruik van steenglooingen handelt. Volgens A. Caland zijn die het eerst uitgedacht door Brunnings in de achttiende eeuw²⁾, terwijl F.W. Conrad, in zijn Aanteekeningen omtrent den aanleg van sommige dijken in Nederland en de verschillende wijzen van bescherming der buitenglooingen aan de zeedijken³⁾, de eer van hun uitvinding of van hun toepassing toekent aan Pieter Straat⁴⁾ en Pieter van de Deure in de achttiende eeuw. Leefde men derhalve tot heden toe in den waan, dat de uitvinding en toepassing tot de achttiende eeuw moeten worden gebracht, het tractaat bewijst, dat die ontwijfelbaar zeker tot in de zestiende eeuw opklimmen. In dit verband is het niet van belang ontbloot Vierlingh hier even aan het woord te laten. ‘Nochtans (zoo spreekt hij) zulcke santedijken, soo gewapent ende geharnast zijnde, in zooverre ghij bevint dat die niet en mogen resisteren oft wederstaen de voormelte noortwesten-, westen- en zuitwestenwinden zonder dagelijcx de zooden oft het cramsel deur te breken, te mi-

- 1) Zooals bijv. is geschied bij de spuiinrichting van den Völckerpolder onder Rilland, wier buitensuatiegeul omtrent 2000 meter lang is.
- 2) A. Caland, Handleiding (1833), blz. 360.
- 3) F.W. Conrad, Verspreide bijdragen (1849), blz. 159.
- 4) Vgl. het Ontwerp tot de minst kostbare, zekerste en schielijkste herstelling van de zorgelijke toestand der Westfriesche zeedijken, zamengesteld in 1733 door Pieter Straat, Amst. 1735.

XLVIII

neren ende te putten, soo salt van noode wesen sulcke dijcken te overleggenne ende te bewaerenne met Vilvorsche schorren, steenen ende cattedollen ten minsten van de twee (roeden?) beloops opwaerts, beginnende te setten van boven neerwaerts dat elcke steen bevangen worde contrarie een schaliëndack, opdat de stroom oft slach van dien geene rencontre oft wederstoot en crijge maer effens oploopen mach ende soo te min machts gebruijcken om de steenen te versetten. Want soo ick voren geseijt hebbe dat het water met geen cracht wederstaen en wil wesen maer wel met suptijlicheijt ende soeticheijt, daeromme zoudet oock grootelijcx profijteren dat ghij tvoormelte beloop van den dijcke eerst overleijt met dunne viercante steenen, die wel uuijt de put vallen, effen in zijn verbant, daerop ghij dan de groote oneffene hoeckgewijsde steenen zouden leggen, soo en sou het waeter door de steenen vallende uwen dijck niet connen mineren of natte putten uuijtschueren'. En aan het slot van die passage laat hij nog volgen: 'ick en zoude niet raden te dijckenne een nijeuwe dijckagie daer veule steendijcx vallen soude, want het steenen van den dijcke cost meer dan het maecken van den principalen dijck'¹⁾. Hieruit blijkt dus ten klaarste, dat de steenglooiingen in haar wordingsvorm, zij het dan ook schaars vanwege de hoge kosten, in de zestiende eeuw reeds voorkwamen.

Het zetten der steenen geschiedde van boven naar beneden, en zoodanig 'dat elcke steen bevangen worde contrarie een schaliëndack,' m.a.w. de steenen stonden niet zooals heden ten dage rechthoekig op het beloop, waarbij de uitvoering eischt dat het zetten moet geschieden van den teen van den dijk af naar boven, doch zij stonden schuin op het beloop, waarbij elke laag evenals bij een leien dak gedeeltelijk bedekt werd door de daarop naar beneden volgende. Het aldus op iedere laag drukkende gewicht is een goede bescherming tegen de terugtrekkende golf. Tegenwoordig past men deze manier van leggen nog wel eens toe voor tijdelijke bescherming van gaten, in het dijksbeloop door zeevloedten geslagen; zij staat bekend onder den naam van 'schulpen van steen.' De eer der verbetering om de glooiing te leggen op een vleilaag mag op grond van het voorafgaande vermoedelijk aan Vierlingh worden toegekend. Daar hij niet rept van de aanwezigheid van een krammat onder de glooiing, noch van een puinlaag op de vleilaag, noch van rechthoekig op het beloop geplaatste steenen tusschen

1) Blzz. 269, 270.

rijen perkoenpalen aan den kop en den voet der glooiing en evenwijdig daartusschen, mag men, zijn sterk in bijzonderheden afdalende beschrijving in aanmerking genomen, als vrij zeker aannemen, dat deze verbeteringen van later tijd dagteekenen.

Zoo de dijkszate bovendien aan afneming onderhevig is, acht Vierlingh het raadzaam den teen met pakwerk en steenen te beschermen en voorts, om den stroom uit den wal te houden, schuins op de stroomrichting staande duikeldammen aan te leggen. Ruim twee eeuwen later, in 1777, werd deze schuinsche richting in dergelijke gevallen aanbevolen door A. Ypeij in zijn Verhandeling over de zeedijken in het algemeen en die der Vijf Deelen in het bijzonder¹⁾.

Gelijk ik hiervóór reeds opmerkte, heeft Vierlingh in zijn theorieën over de werking van in schuinsche richting aangelegde duikeldammen, hoofden en kribben te veel gegeneraliseerd, want om het even of deze moeten dienen tot bevordering der aanslibbing of tot stroomleiding of ontzetting van door stroomen aangevallen oevers, steeds luidt zijn betoog eender. De practijk heeft echter aangetoond, dat men tusschen al die gevallen wel degelijk onderscheid dient te maken. Betreft het de bescherming van oevers en stranden tegen den golfslag, die uitsluitend op het bovengedeelte zijn nadeeligen invloed oefent, dan behoort de verdediging zich uit te strekken tot deze oppervlakte en past men als verdedigingsmiddel lage hoofden of dammen toe. Meestal zal de afneming van den oever niet alleen door den golfslag geschieden, doch insgelijks door de vloed- en ebbestroomen. Volgens A. Caland is in dat geval de richting der hoofden of dammen rechthoekig op de laagwaterlijn de beste. Mochten deze werken met de hoofdwaterkeering (den dijk) een al te schuinsche richting maken en daardoor zeer lang en kostbaar worden, dan dient hun strekking een geleidelijke ombuiging te maken, zoodat zij ten slotte rechthoekig op de hoofdwaterkeeringen aansluiten²⁾. De golven zullen alsdan, doordien zij rechthoekig over de dammen vallen, in het hooge gedeelte ten slotte bevorderen, dat de streaming in de bovenste waterlagen een richting aanneemt evenwijdig aan de kust. Vierlingh vergeet, dat bij de door hem aanbevolen ‘noesch van ebbe en vloede loopende duijkeldammen’ het water bij het bereiken der hoogte zich recht-

1) Blzz. 86-92.

2) A. Caland, Handleiding (1833), blz. 153. Vgl. ook R. Woltmann, Beiträge zur hydraulischen Architectur, III, S. XLVIII.

L

hoekig over deze werken stort, zich dientengevolge onder een hoek op de hoofdwaterkeering richt en zodoende wel eens het tegenovergestelde zou kunnen uitwerken van wat hij beoogt. Al te veel laat hij zijn gedachtengang leiden door de vrees voor neervorming aan de koppen.

Is alleen de benedenoever aan afneming onderhevig, dan wordt de verdediging tegenwoordig alleen bepaald tot in den stroom¹⁾.

Een universeele richting van kribben voor het leiden van den stroom op rivieren treft men ook thans nog niet aan; men kent zoowel perpendiculaire als inclinante en declinante kribben.

Voor het leiden van den stroom van het Veergat naar de Zandkreek werden in 1913 en 1914 een tweetal dammen aangelegd, één, in 1913, van de zoogenaamde Goudplaat af gebogen in de richting van de terugtrekkende ebbe, en één, in 1914, beoosten de uitmonding van het kanaal door Walcheren bij Veere, gebogen in de richting van het instroomende vloedwater. Te oordeelen naar de opgedane ervaring schijnt de eerste dam goed aan zijn doel te beantwoorden²⁾.

Uit dat alles blijkt dus duidelijk genoeg, dat er nog geenszins volstreckte eenstemmigheid van gedachten heerscht over de aan dammen en kribben te geven richting, en het is derhalve zeer goed verklaarbaar, dat Vierlingh over dit moeilijke vraagstuk handelend gemeend heeft in de schuinsche richting de oplossing te moeten zoeken.

Hoewel het zijn voornemen was in boek III daarop breedvoeriger terug te komen, wat intusschen in den tot ons gekomen tekst van zijn werk niet geschiedt, geeft hij in zijn tweede boek reeds bij voorbaat eenige wenken voor het projecteeren van havens, en voor de daaraan te geven afmetingen. De bij uitnemendheid daarvoor geschikte plaatsen zijn naar zijn inzien de steile oevers van diepten, omdat die de aanwezigheid bewijzen van een voortdurende schuring, wat voor de op-dieptehouding van groot belang is. Ter bevordering van een veiligen ingang raadt hij den aanleg van een hoofd aan. Bij kunstmatige, in vlak terrein gegraven, havens moeten volgens hem de afmetingen verband houden met de grootte van de schepen, opdat deze kunnen draaien. Voorzeker altemaal nuttige en praktische wenken.

1) A. Caland, a.w. blzz. 174 vlg., 234 vlg.

2) G.J. van den Broek, Verslag omtrent den aanleg van stroomleidende dammen in Zandkreek en Veergat, blz. 10.

Bij de verkaveling van polders onderscheidde men in Vierlingh's dagen twee soorten van grond, nl. kleigrond als eerste en zandplaten als tweede soort. Die verdeeling zal, zoo zij streng werd doorgezet, vaak een onregelmatige verkaveling hebben veroorzaakt. Tegenwoordig wordt de verkaveling niet meer afhankelijk gemaakt van de grondsoort, zij geschiedt regelmatig, terwijl voorts verschillende omstandigheden zooals de plaatselijke behoeften, de ligging van den nieuwen polder ten opzichte van de nabijgelegen dorpen, het vormen van afzonderlijke bedrijven enz. de grootte der kavels bepalen.

Wat de bewerking van den grond aangaat, raadt Vierlingh aan den bodem in het eerste jaar zoo ondiep mogelijk om te ploegen, en elk volgend jaar de snede iets dieper te nemen. Tegenwoordig pleegt het Domeinbestuur bij het verpachten van nieuwe gronden te bedingen, dat in het eerste jaar de bodem niet dieper dan 8 cM. worde omgeploegd. Tegen het te veel velkanten en het te spoedig dempen van kreken wordt terecht door Vierlingh gewaarschuwd; de effening moet zeer geleidelijk geschieden, daar anders de grond voor ettelijke jaren zou kunnen worden bedorven.

Als eerste gewas noemt onze schrijver zomergerst. Placht men bij de van wege het Domeinbestuur ingedijkte gronden gedurende de laatste halve eeuw deze in het bedijkingsjaar braak te laten liggen en het volgend jaar te doen betelen met winterkoolzaad, bij de in 1918 beverschte landerijen in den Brakman is ten behoeve der voedselvoorziening onder meer een proef genomen met de teelt van zomergerst, erwten en vlas. Schakelt men den invloed der ongewone droogte in Juni 1919 uit, dan mag men die proefneming als welgeslaagd beschouwen.

Aan het slot van het tweede boek deelt Vierlingh zijn indrukken mede van zijn bezoek aan de Zijpe in Noord-Holland, waar men zijn advies had ingeroepen. Op zijn onderhoudenden trant hekelt hij daar het onoordeelkundig beleid, waarmede men bij die bedijking was te werk gegaan. Voor bijzonderheden zij naar zijn verhaal zelve verwezen.

Boek III.

In het derde boek wordt, voor zoover het voltooid of bewaard is, behandeld het onderhoud van dijken, de dichting van doorbraken en het leggen van inlaagdijken. Bovendien behelst het ettelijke herhalingen uit de eerste twee boeken. Zoo begint de schrijver met nog eens te releveeren, dat de beste tijd voor het bedijken van gorzen valt in

Maart, April, Mei en Juni, vermits na Augustus reeds hoogere stormvloedten te wachten zijn, die gevaar voor de verschkaden opleveren. De ondervinding heeft geleerd, dat half April als het beste tijdstip voor het beginnen van de eigenlijke bedijkingswerken moet worden aangemerkt, omdat vroeger in het jaar hooge voorjaarsvloedten niet zeldzaam zijn. Wel verdient het aanbeveling om vóór dat tijdstip reeds de voorbereidende maatregelen te nemen zooals het opslaan van keten, het aanvoeren van materieel, het bestellen van materialen, het aannemen van werkvolk en het uitzetten der dijksrichting. Nà Augustus behoort althans de opbouw van het dijkslichaam zóó ver te zijn gevorderd, dat geen oogenblikkelijk gevaar voor doorbraak meer te duchten is bij eenigszins abnormale vloedten.

Een herhaling is voor het grootste deel ook hetgeen Vierlingh over duikeldammen en hoofden ten beste geeft. Nieuw daarentegen is wat hij schrijft over het onderhoud van dijken. Om deze op hun oorspronkelijke maten te onderhouden is het naar zijn oordeel voldoende ze om de zeven jaar te controleeren, waarbij hij als vergelijkingsvlak de vóórliggende schorren verkiest boven de poldergronden, wijl die schorren door de aanslibbing steeds hooger werden, zoodat de dijken dientengevolge een behoorlijke overhoogte verkrijgen moesten en bestand wezen tegen de door de voortdurende indijkingen maar aldoor hooger wordende vloedten.

Daar de zakking van een dijk voor het grootste deel afhangt van den ondergrond, mag men uit den aard der zaak de voor het controleeren der hoogte aangeraden tijdsruimte van zeven jaar niet letterlijk opnemen.

Drie wijzen van het verhoogen van zeedijken worden door Vierlingh nader besproken: 1°. het aanbrenge eener verzwaring op het binnenbeloop van den binnenberm af; 2° het aanbrenge eener verzwaring op het buitenbeloop van de buitengronden af; en 3°. het aanbrenge van een kap ('zeebeck, zeecappe oft huijve') op den dijk.

Terecht betoogt hij dat, ingeval het buitenbeloop gaaf is en de ondergrond een genoegzaam draagvermogen bezit, de onder 1° genoemde methode de voorkeur verdient. Zij is nl. veel goedkooper dan de onder 2° vermelde en biedt bovendien het voordeel van het buitenbeloop intact te laten. De onder 3° vermelde verhooging door middel van een grondkap beveelt Vierlingh alleen aan voor dijken, die op het oosten, noordoosten en zuidoosten liggen, en voor zinkdijken, die men uit hoofde van den slappen ondergrond niet te veel belasten mag.

Tegenwoordig hebben nog steeds dijksverhoogingen op één van die drie wijzen plaats; buitendien zijn in de laatste jaren dijksverhoogingen door middel van een betonmuur of betonbeschoeiing aangebracht. Van al deze verhoogingen is die door middel van een grondkap wel de minst aanbevelenswaardige zoowel wegens het onvoldoende der verzwareing als wegens het ongunstige dwarsprofiel, dat de dijken er ten slotte door verkrijgen. Onze auteur keurt de werkwijze af van die dijkgraven welke, alvorens de verzwareing op het beloop aan te brengen, dit geheel doen omspitten teneinde een beteren samenhang tusschen oud en nieuw werk te bevorderen. Hij acht dat gevaarlijk en voor verbinding overbodig, ‘want (zoo spreekt hij) soo haest het nijeuwe werck met het oude eenen winter gelegen heeft, soo is deen metten anderen deur de natticheijt, des winters vallende, verstorven’¹⁾. Volkomen juist is die beschouwing niet, want de afscheiding tusschen oud en nieuw werk blijft langer zichtbaar. Ook kan, zoo men het nieuwe werk zonder eenige verbinding aanbrengt, dit bij stormvloed tot op het oude beloop gemakkelijker wegslaan. Tegenwoordig worden bij dijksverhoogingen de beloop en nog dikwijls omgespit. Een andere methode is het graven van 4, 5 of 6 evenwijdig aan de dijkskruin loopende kielspitten, ter diepte van 15 cM. loodrecht in het beloop en met een zijde van 30 cM. lang; zij komt tegelijkertijd aan Vierlingh's bedenkingen tegemoet. Soms bepaalt men zich tot het graven van kleine verspreid liggende putjes ter diepte van ongeveer 10 cM. op afstanden van ten naaste bij 30 tot 40 cM. hart op hart.

Roert het tweede boek het dichten van doorbraken maar even aan, het derde boek bevat een meer uitvoerige behandeling van dit onderwerp voor de Zeeuwsche stroomen. De verschillende gevallen, die hierbij kunnen voorkomen en die Vierlingh in de practijk had leeren kennen, worden afzonderlijk door hem besproken, nl. 1° de dichtung van een doorbraak, waar in de dijkszate een diepe wiel is ontstaan; 2°. die, waar zich een doorloopende kreek heeft gevormd, bijv. ter plaatse van een sluisvliet; en 3°. die, waar de dijkszate niet ontgrond is.

Voor de onder 1°. en 2°. genoemde gevallen bepaalt zijn eerste onderzoek zich tot de vraag, waar men het voordeeligst de vingerling kan leggen door het gat, nl. aan de buitenzijde of aan de polderzijde. Is bij een doorloopende kreek de stroom zeer hevig, zoodat

1) Blz. 322.

men niet volstaan kan met het laten zinken van ‘liggende waesen’, dan biedt naar zijn gevoelen die methode de meeste zekerheid, waarbij men door het gat twee steenen bermen brengt, elk op zijn minst twee roeden breed en van elkander gescheiden door een kist van 6 tot 8 voet breedte en 2 voet hoogte. Op dit fundament komen van de landzijden af de ‘staende waesen’ die, ter voorkoming van onderloopsheid zoowel aan de zee- als aan de polderzijde met zoden bestort, niet hoger worden opgewerkt dan twee voet boven laagwater. Vervolgens komt daarop van de beide zijden de voorversching, die zóóver ingekort wordt tot men de sluiting met ‘liggende waesen’ tot stand kan brengen. Zijn eindconclusie luidt ‘soo moeten alle gaeten met soeticheijt, listicheijt ende subtijlheit gewonnen worden oft anders stelt ghij het lant in groote sorge, last ende perijckele’¹⁾. Door het aanhalen van verschillende voorbeelden uit zijn rijke ervaring, zooals het dichten van een gat in de oude Middelburgsche haven in 1530, en van de gaten, bij Reimerswaal en Lodijke gevallen, staaft en veraanschouwelijkt hij zijn betoog.

Wil Vierlingh de aanslibbing door het zinken van schepen bevorderd zien, voor dichting van doorbraken wordt dat op het nadrukkelijkst door hem ontraden. Even ernstig waarschuwt hij tegen het laten doorloopen van rijzen bedden over de geheele breedte van het dijkslichaam.

Breedvoerig bespreekt hij almede de voor- en nadeelen, verbonden aan buitendijks en aan binnendijks gelegen vingerlingen. Zooals hiervóór bereids vermeld is, behandelt hij ook het geval, dat bij doorbraak de dijkszate ongeschonden blijft. Op dit stuk kunnen wij echter zijn advies niet onvoorwaardelijk aanvaarden. Zoo wil hij bijvoorbeeld, indien men het niet in één getij kan sluiten, het gat zooveel mogelijk vóór de dichting inkorten. Dit zou een zeer bedenkelijke manier van doen wezen, want bij te ver doorgevoerde inkorting kan de schuring in het laatste getij zóó hevig zijn, dat er in het sluitingsgat een verdieping ontstaat, die de dichting daar ter plaatse zeer bemoeilijkt, iets dat door bekrammen niet is te voorkomen. Dit geval heeft zich voorgedaan toen men voor het eerste de dichting beproefde van den dijk van den Van Wuijckhuisepolder onder Hoek. Die dichting was vastgesteld op 21 Juni 1911. Er behoefde maar één opening gesloten te worden nl. de geul langs den De Loozepolderdijk. Daags te voren werd de afstand van

1) Blz. 339

achtendertig meter tot dertig meter ingekort. De gevolgen waren allernoodlottigst, want ofschoon er in dat ééne getij slechts een hoeveelheid van omstreeks 220.000 kubieke meter water door de opening stroomde, bleek er zulk een sterke verdieping te zijn ontstaan, dat de sluiting daags daarna mislukte. In de volgende dagen werd bij de nadering der springtijden de hoeveelheid water, die er door gevoerd moest worden, grooter, tot zij op 26 Juni daaraanvolgende naar schatting een maximum van omtrent 900,000 kubieke meter bereikte. De opening had zich toen op den bodem tot 50 meter verbreed en door de uitschuring zoodanig verdiept, dat men de sluiting doen moest in het verlengde van den noordelijk daarvan gelegen havendam.

Even bedenkelijk is Vierlingh's advies om in gaten, waarvan de dijkszate ongeschonden is gebleven, indien de benoodigde hoeveelheid grond niet in de nabijheid te bekomen is, rijzen bermen ter breedte van 13 voet en ter hoogte van 4 à 5 voet, gescheiden door een kist grond ter dikte van 4 tot 5 voet, aan te brengen. Dit is slecht werk, omdat het rijswerk alsdan door periodiek droogvallen ten slotte moet wegteren en dijksverzakkingen verwekken. Bovendien dreigt daarbij het gevaar, dat het ondichte werk nog jaren na dien 'zuigers' zal veroorzaken, die het water naar binnen doen sijpelen en zoodoende een onverwachte doorbraak kunnen bewerken.

Voor de kennis van de wordingsgeschiedenis van het tegenwoordige stelsel van het sluiten van groote, diepe gaten is het tractaat van bijzonder gewicht. Moge de wijze van dichten in den loop der tijden ook hooger trap van volmaaktheid hebben bereikt, de oorspronkelijke opzet, gelijk Vierlingh dien schetst, is er niettemin nog altijd eenigermate in te herkennen. De thans meest gebruikelijke methode, die de steenen bermen heeft laten vervallen, bestaat hierin, dat men onder het waterbeloop en den buitenberm tot aan de laagwaterlijn zinkstukken door bestorting van stortsteen en vletgrond laat zinken, en daarachter den grond stort of spuit. Hierop komt dan de voorversching. Soms worden tevens onder het binnenbeloop, insgelijks tot de laagwaterlijn, zinkstukken gezonken¹⁾.

Voor het overgaan van breede gaten, van 75 meter wijdte bijvoorbeeld, met een diepte tot even onder laagwater, in Zeeland dus van nagenoeg 4 meter, worden heden ten dage hulpbruggen

1) Zie hierover uitvoeriger A. Caland, Handleiding, blz. 93 vlg.

met enkel of dubbel spoor over het sluitingsgat geslagen. Na hoogwater voeren de treinen terstond grond aan om dien te storten aansluitende aan de onderbroken dijksgedeelten. Om nu den te dichten polder zooveel mogelijk van zijn water te ontlasten, houdt men in het midden een klein gedeelte open tot op het tijdstip van laagwater. Daarna wordt met kracht de sluiting van dit deel aangevat en gaat men voort met het storten van grond, opdat bij het volgend hoogwater de dam het buitenwater kan keeren. In het volgend getij wordt de dam verhoogd en verzwaard.

Tot toelichting van Vierlingh's werk heb ik gepoogd in de voorafgaande bladzijden aan te wijzen, wat in de tegenwoordige werkwijze en opvattingen op het stuk van den dijksbouw en hetgeen daarmede in het nauwste verband staat overeenstemt met die van meer dan drie eeuwen geleden, welke verschillen daarin vallen op te merken, en hoe zich sedert dien de toestand op dit gebied geleidelijk heeft gewijzigd. De lezer zal er uit hebben ontwaard, dat Vierlingh niet behoorde tot die talrijke dijkgraven, welke om hun geringe vakkennis niet voor de hun toebetrouwde taak waren berekend en door hemzelf herhaaldelijk in zijn geschrift met bijtenden spot worden bejegend. Integendeel, zijn gansche vertoog bewijst dat, hoezeer vele van zijn denkbeelden door langer ervaring, beter inzicht en grooter vooruitgang van de techniek volslagen verouderd zijn, wij in hem nochtans een van de eerste dijksbouwkundigen voor ons zien van de zestiende eeuw, wiens mededeelingen en beschouwingen een hoogst belangrijke bron openen voor de geschiedenis van den Nederlandschen Waterstaat. Wij moeten het daarom des te meer betreuren, dat de door hem opgemaakte teekeningen benevens een groot gedeelte van zijn tractaat zijn te loor gegaan.

Ten slotte moet hier nog een enkel woord worden gezegd van de figuren. Om der volledigheidswille en tevens om den lezer in staat te stellen tot een juist begrip van de beteekenis van dit werk, 'pour fixer les idées', heb ik getracht de ontbrekende teekeningen uit de door Vierlingh daarvan gegeven 'uitleggingen' te reconstrueeren of althans daarbij passend te maken. In hoeverre mij dat is gelukt, moge het gebruik leeren. Enkele figuren, voor de bestudeering van het tractaat van geen het minste belang of die ten gevolge van Vierlingh's onduidelijke beschrijving niet waren samen te stellen, zijn achterwege gelaten. Hetzelfde heb ik gedaan wanneer verwezen kon worden naar bestaande goede kaarten.

Kaart 1 is samengesteld uit de tegenwoordige militaire topographische kaart (schaal 1: 50.000) en voor zooveel den toestand bewesten en benoorden Steenberg en betreft uit een copie, opgemaakt door den landmeter D.W.C. Hattinga (1730-1790) uit een ‘Gedeelte kaart van de oude situatie van Bergen, Steenberg, Tholen en Reimerswaal door Rute en A. Braam 1575.’ Deze copie is aanwezig in het Rijksarchief te Middelburg¹⁾. Verder zijn hiervoor geraadpleegd de volgende vier kaarten van het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage: 1° een kaart van de gorzen van den Ruijgenhil en de Heininge door Sijmon Jansz. in 1613, - het opschrift op deze kaart luidt: ‘Copie, Compareerde ten rechtelijcken versoucke van Pompejus de Roovere uuijten Outraet deser stede, soo voor sijn selven als uuijten name van de gemeene ambachtsheeren van Claeijswael, in de secretarie der stadt Dordrecht Sijmon Janssen geswooren lantmeter, borger deser stede, dewelcke verclaerde bij den eedt int stuck sijnder offitie gedaen dat dese caerte es geschreven bij de hant van sijn deposanten vader zaliger, voor redenen van wetenschap dat hij deselve wel heeft geëxamineert ende niet anders daer van can ordeelen, Actum desen VII November XVI^c dertien, In kennisse van mij J. Berck, Dese caerte gecopieert bij mij ondergeschreven in de maent van November 1613, Orconde mijn hanteijcken, Sijmon Janssen,’ uit dit opschrift blijkt dus dat deze kaart een copie is van een oudere, afgaande op het bedijkingsjaartal van den Ruigenhilschen polder mogen wij aannemen, dat zij den plaatselijken toestand van omstreeks 1564 aangeeft; - 2° een kaart van den polder Bloemendaal onder Klundert, 1555, door Corn. Pietersz.; 3° een kaart van den Grooten Polder van Klundert met de bedijkte en onbedijkte aanwassen, 1587, door Jacob Simonsz.; en 4° een kaart van den polder De Ketel en de buitengronden liggende voor den dijk van den polder Bloemendaal onder Klundert, 1590, door Jacob Simonsz.²⁾.

Hoogstwaarschijnlijk zijn de oorspronkelijke, door Vierlingh zelf vervaardigde, teekeningen schetsmatig en op grooter schaal geweest dan de thans opgemaakte. Men wachte zich daarom voor de opvatting, als zouden de door mij ontworpen figuren een getrouwe

- 1) C. de Waard, Inventaris van kaarten en teekeningen van het Rijksarchief in Zeeland no. 1150.
- 2) Inventaris der verzameling kaarten berustende in het Rijksarchief te 's-Gravenhage, Tweede gedeelte, Nos. 1804, 1756, 1758 en 1759.

weerspiegeling zijn van de origineele. Zij dienen dan ook hoofdzakelijk om voor den in de waterbouwkunde oningewijden lezer den tekst op te helderen. Zoo is bijvoorbeeld figuur 65 zuiver figuratief en heeft alleen waarde voorzoover het verkeerde stelsel van het dichten van gaten met schepen er door veraanschouwelijkt wordt.

A.G. VERHOEVEN.

[Tractaet]

[Eerste boek]

Het eerste boeck sal inhouden ende verclaringe doen hoe dat men uuijt ofte van den watere, daer stroomen over de slijcken zijn stroomende ende nemmermeer drooghe en ebben, sal winnen ende landt maecken ende die slijcken doen hoogen, begroessen ende tot corenlande brenghen tot dijckens toe met eenen loffelijcken¹⁾ winterdijck, daer het welvaren ende prouffijt meestendeels van desen Nederlanden aen hanght.

Eerst om onse materie, die wij voorgenomen hebben, te beschrijvene ende eenpaerlijcken ten eijnde voorts te varenne, soo moet men voort eerste considereren, oversien ende visiteren hoe de stroomen zoe van vloede als van ebbe uuijt- ende innegaen, waer de meeste stroomen van ebbe ende van vloede eerst innevallen ende meest cracht doen, ende principalijcken waer de vloeden van diversche diepen malcanderen rancontreren ende ingemoeten comen, dwelck men gemeenlijck in stijl van dijckagie seijt aggeren, alwaer alsdan proffijt es soo lange de gront gevisiteert uut den stroom ten lande waerts oppe totdat men 't waeter ondiepst ende tlandt hoochste vindt. Op dwelcke hoochte van lande men beginnen ende zoo vele cost doen moet, dat men aldaer ende buijten den stercxsten stroom laet sincken een quaeden beijntele ofte andre groote undren²⁾ ofte andre wijschepen van boven den Rijn affcommende welgelaeden met sooden. Welck schip ofte schepen subijt bewassen ende beworpen sal met slijck, dat geerne int ebben naer de diepte aff soude willen, met oock het slijck (dat) uuijt de diepte aen tlant sal willen stroomen, - want zoo ick verstaen mach hebben soo is de polder van Bonavonture bij Strijen eerst aengewasschen deurdien daer een schip, gelaeden met sooden om aen den dijck van den lande van Strijen te voerene, bij fortune gesoncken was, - aen welcke hooginge van den schepe terstont het riet, seggen, biesen ende ander groente wassen sal. Hebbende dan de goese voormelt boven het leech water, zoo sal men daeraen wercken³⁾ cruysdammen

- 1) Het Hs. heeft: loofelijcken.
- 2) Waarschijnlijk corrupt voor: *(h)unaren*. Huedenaer, hoedenaer komen voor als bijvormen van: hoede, huede, hode; een klein vrachtschip, ook: jacht, boeier, zie Verdam Mnd. Wdbk. i.v. hoede. De letter h wordt in het Bredaasch taaleigen meestal weggelaten, zie Hoeufft, Proeve van Bredaasch taaleigen, blz. 215, 216.
- 3) In het Hs. oningevuld gelaten.

loopende ende streckende op sulcke winden als den stroom lancx ofte dwers zijne cracht neemt ende dat uuijtwijst, want gemeenelijcken de stroomen loopende over de slijcken d'een getijde wechnemen van vetticheijt dat sij die voorgaende getijden hadden gewonnen ende zoo doen oock rechiproce die ebben vallende over deselve¹⁾ slijcken in vougen dat die niet wel hoigen, begroesen noch met gors bewassen en connen, zoo ick tzelve hebbe bevonden op de gorsingen van mijnen heere den Prince van Oraignien onder Steenberghe, genaempt Cakeloo ende de Tobe, op welcken gorsingen ick gemaect ende geleijt hebbe eenen dam lanck bij de negehondert Putse roeden, loopende oost ende west, de Dindelle noortwaerts, wesende eenen vetten Hollantsche stroom, ende de Steenbersche vliet, wesende een groen Seuws mager water, zuijtwarts, welke Vliet altijts bij de anderhalve ure eer²⁾ innvloede dan de Dindell voormelt, ende soo overvielen de voormelte stroomen ende wateren van de Vliet over den slijcken voornoemt naer de Dindelle, in sulcker vougen wat ons de Dindell van vetticheijt d'een getijde gegeven hadde tselve wierden wij wederomme quicte met den voormelten overvallende vloet van den Vliet, ende blijck dagelijcx merckelijcken dat aen de noortzijde het landt hooger is door 't leggen van denzelven dam dan het oude gors van den voormelten Vliet, verbreijende ende extenderende³⁾ hem het landt ende slijck zóó van dage te dage dattet onloofelijck schijnt te sijne, ende den aenwas aen die zuijtzijde uut de Vliet comt spaerlijcken bij, zoo ghij bevinden zult ende verstaen uut de naervolgende figure⁴⁾.

Het is clair ende notoir dat alle impesementen aenworpinge maecten, soe men dagelijcx bevindt in de revire van Breda ende andre reviren dat, zoo wanneer de mosselschuijten huere vuyjten ende overgebleven oude mosselen over 't boort in de riviere werpen ende deurdien aen malcanderen gecoppelt hangen, nochtans datter grooten stroom deur gaet ende een groote ebbe affvalt, niet en connen verdrijven noch uuijtschueren, daer groijen aff plaeten midden in de diepten als eijlandekens, bedervende soo deselve diepte ende riviere, maeckende zoo twee diepten die van de schippers quaet zijn om vindende; sulcke mosselworpers behooren wel dapperlijcken gecorrigeert te werden.

Ick hadde gaerne gesien dat men den voormelten langen dam geleijt zoude hebben lancx het voornoemde diep op het suijden ende hoochste uuijterste gors, maer ten mocht mij niet gebueren ende dat deur diversche opiniën van menschen, die misselijcken sulcx niet vele gehandelt en hadden, zoodat men considereren mach wat gelooff een iege-

- 1) Het Hs. heeft: derselver.
- 2) Het Hs. heeft: eerst.
- 3) Het Hs. heeft: exterende.
- 4) Zie figuur 1.

lijcken in zijne neringe, vacatiën¹⁾ ende hanteringe behoort te hebben, want hadde de voornoemde dam sulcx gelegen. soo soude alsoowel het gors besuijden den dam aen de Vliet het Hollants vet gehadt ende daermede gehoocht hebben, twelck men nu met den voornoemden langen dam affgedeylt ende afgeweert heeft. Daerenboven zoude de voormelte lange dam moeghen dienst gedaen hebben int dijcken van de gorsingen tot een cade, nu salt aen de noortzijde vet ende aen de zuijtzijde op de Vliet bijcans de helft van den lande mager blijven.

Omme voorts te continuërene ons voorgaende materie van het sincken van den schepe, het beworpen ende begroesen: de cruijsdammen daeraen uuijtgebracht ten diepewaerts doen veel prouffijts besondere daer de stroomen lancx de slijcken zijn stroomende, welcke stroomen zoo van ebbe als van vloede het vet daer aengeworpen wederomme wechnemen ende vervremden, d'welck de cruijsdammen beletten ende de stroomen van ebbe ende van vloede van de slijcken weeren ende keeren breeckende heur crachten. Daeromme moeten de voormelte cruijsdammen liggen soo wel van ebbe als van vloede niet recht uuijstekende maer noes loopende den water wat toegevende, die welcke soo geleijt niet seer en neeren noch en stroomen, wijsende den ganck van den water een ander gewest²⁾; oick dat daerinne versien moet zijn datter zoovele jaer voor jaer geleijt worden als die distantie ende lenghte uuteijscht ende bewijst. Ick spreke ende drage de meeste moet om bequame aenwasschen te maken van Hollandt ende andere landen liggende op diversche rivieren ende die daeraen zijn palende ende limiterende als de Rijn, de Mase ende die veel vets affbrengen deur de dicke³⁾ vette wateren affcomende op groote regenen, veel meer dan van Zeelandt ende⁴⁾ van Vlaenderen ende die de zee te nae liggen, daer niet dan mager sout water aff en compt, hoewel nochtans die oock aenwasschen hebben maer commen lancxem ende spaerlijcken bij. Van den voormelten cruijsdammen zal u bij dese figure gedemonstreert werden de gelegtheijt om tzelve te verstaen⁵⁾.

Uutlegginge op de voornoemde caerte.

De schepen aldus gesoncken zijnde sullen u benemen dat het slijck, onder 't water liggende ende geerne zoude aenwassen, niet wechstromen en sal mogen, ende dezelve schepen zullen beworpen terstont met sant ende slijck hoogende aen wedersijden soo van westen ende oosten, soodat het selve slijck terstont als de sonne dat beschijnen mach sal begroesen ende aenwasschen.

- 1) Het Hs. heeft: vacatiën.
- 2) Het Hs. heeft: geweest.
- 3) Het Hs. heeft: dijcken.
- 4) Het Hs. heeft: eenige.
- 5) Zie figuur 2.

Terstont, dat gedaen, coppelt ghij den aenwas aen malcanderen tusschen de gesoncken schepen, loopende soo verre oost ende westwaerts uuijt als het slijck voor tleggen van den dam verdragen mach, zoodat dan terstont 't noorden van het suijden besloten zal wesen dat het water van den eenen diep tot den anderen niet en zal mogen overstromen ende het vet daerop geworpen wedernemen, want hoewel dat oijck de stroom van zuijden ten noorden niet en stroomde ofte van noorden ten zuijden, nochtans zoo is deur de natuerlijkheijt de wint de meester van den watere, want is de wint noorden zoo moet het water ten zuijden overstromen over 't slijck niet sonder wechnemen ende wechspoelen van den voormelden slijcke, et consequent van den suijden ten noorden ende soo op ander winden.

Dair den meesten stroom van ebbe ende van vloede gaet, dair moet ghij de meeste hoofden van ebbe ende vloede uuijtsteken noesch van ebbe ende vloede, ende midden moechdij wel rechte dammekens maecken want de duijkeldammekens noes van ebbe ende vloede nemen meer linghte ende daerom loopen zijluiden tot groote cost.

Maer is de distantie lanck ende dat ghij cont bemercken dat dairdeure d'ebbe ofte vloet wederomme nair tslijck¹⁾ vallen wil, soo salt van noode wesen op sulcke vallen van watere wederomme duijkeldammen uuijt te stekene hoe noesscher hoe beter, leggende midden oick altijt een recht dammeken.

Dair de vloet niet en gaet ende datter landt aen landt wasschen wil en derff men mair duckelle rechte cruijsdammen uuijtsteken, worpende tusschen beijden sooden, segspieten ofte rietspieten, ist int versche water laetende vrij vele stallen steecken omme botfuijcken te setten d'welck grooten aenwasch aenbrengt. Wildij de visscherijen verhueren, maeckt cleijne verhueringe, soo muegenter vele steecken, vier visschers hebben meer machts²⁾ om rijs te coopene dan eenen armen hals.

Hoewel hier den dam loopende oost ende west int midden leet, dat moet³⁾ in de eerste aenwasse soe wesen want alle slijcken wasschen aen deen zijde van den stroom aen ende zoo moeten zij een middel hebben, ende opt middel begonst maeckt men de gorsingen lanck ende breet nair tleggen van den dammen op heure stroomen, diewelcke onder het water comen sullen en heur selven verliesen, ende soo mach men dan de dammen verleggen nair den eijsch van den stroom, creken ende guelen die deur het coppelen van deen gors aen andere verlopen zoude moghen.

Als dan nu het voornoemde worpen ofte sincken van den schepen ende tmaken van den cruijsdammen zoo vele geproficteert heeft dat het slijck met groese ende ruijchte bewasschen ende begroest is, soo moet men voorts sulcx continuëren op diversche ende gelijcke andere bequaeme

1) Het Hs. heeft: nair slijck.

2) Het Hs. heeft: machs.

3) Het Hs. heeft: moete.

plaetsen daer de slijcken onder ofte ten leeghwat alleenlijck heur bloot geven. Blijft er water, soude proffijit wesen van die lange vuere wijnschepen gesoncken, van de lancxte die men vint, als voorschreven is, ende zij en connen niet te smal wesen. Op de slijcken soude men goede cleijsooden vletten ende dairaff maken ende in ordene setten van eenen voet hoochte ofte anderhalven voet Putsche mate duckele cruijsdammekens, nair den eijske altijts van den stroome, vloeden ende ebben om die daertegen te stuijtene, diewelcke, alsoo tslijck gehoocht zijnde, sal men dezelve cruijsdammekens dairnair mede hoogen ende groeven totdat sij tot groese ende slijck gecomen zijn, welcke groesen men alsdan met langer dammen aen malcanderen coppelen, bewercken ende verheelen sal, overgaende de deurgaende creken die daer tusschen beijde vallen zullen, welverstaende dat men de creken die niet deur en gaen maer met de dammen gecraecht zouden zijn open sal laten om twater uut den gorsen te lossen ten diepe waert, hetsij oost, west, zijden ofte noorden, want opende affgaende wateren bringen aenwasschen bij en staende blijvende gesloten wateren en connen niet aenwasschen maer vercouwen het landt, leggende ende werckende de voormelte dammen van ebbe ende van vloede ende aen malcanderen geheelt om tusschen beijden geen schueringe te maecken, zoo u oock dese naervolgende figure demonstreert¹⁾.

Ende alsoo geen gorsen ofte slijcken begroesen en zullen ende bewasschen die met den watere gelaeden staen, soo ist proffijtelijck datter creken int gors sijn ende hoe meer creecken hoe meer aenwassch, soo verre het geen deurgaende creecken en zijn, want deur de creken zij hen moeten drooch suveren ende waterloos maken om met een sonneschijn heur nature te nemene ende te verwerremene, waer deure de groesen dan wasschen²⁾ soude, oick want men bevint gemeijnelijcken dat int bedijcken van den nieuwen landen het beste lant van erve ende diepte van cleije gemeijnelijck valt op de stejle creecken ofte krecxkens; ende op de diepten ende creecken die vlack affcommen sal men gemeijnelijcken vinden het lichste lant ende santachtich, diewelcke dan met het worgen ende cragen van de selve diepten ende vlacke creecken sullen int eijnde oick stejle creecxkens mogen worden. Ick hebbe wel op gorsingen ofte schorren geweest daer geen creecken en waeren ende nochtans het schorre met waeter gelaeden stont, daer ick sloten ende dilfkens gemaect hebbe om daerdeure twater³⁾ te brengen ende te doen afloopen ten diepe waert ende soo creecken maeckte, principalijcken daer groote blijcken ofte pannen laegen, die het gevoechelt ophielen met heuren polsen ende vlueken ende oock de vogelaers gemaect hadden om te voghelen, 'twelck men die

1) Zie figuur 3.

2) Het Hs. heeft: van wasschen.

3) Het Hs heeft: te wateren.

vogelaers niet en behoort toe te laten. Ick segge alsoch geen slijcken en sullen begroesen ofte lichtelijck begroijen, die niet somtijts drooch en liggen ende het sonneschijn en mogen genieten ende daerdeur verwermt worden.

De voormelte duijkeldammen moeten ten minsten wesen onder in de zaete thien Putse voeten hooge anderhalven voet, boven blijvende drije voeten aen wedersijden evenveel beloops gemaect ende gevlet van enckele taije soijen onder twater, ende sal de voormelte duijkeldam sonderlinge geen letsel hebben van den ijsganck. Men moet oock considereren ende aenmercken hoe leech het slijck onder het leechste ebben ende water leet, een voet, twee voeten ofte drije voeten, zoo moet dan den duijkeldam op het alderminste altijts eenen voet boven twater comen ende soo soude de voormelte duijkeldam op den eenen voet diepte van watere moeten hebben twee voeten hoochte, op de twee voeten drije voeten. Als nu elcken voet hoochte heeft twee voeten druijpens zoo soude deselven duijkeldam genoeg vlacte ende beloops hebben om soo veel hoochte van watere te wederstaen, want de meeste hollicheijt ende cracht van watere compt op het hoochste watere, alsdan de voormelte duijkeldam geheel werm ende lauw¹⁾ onder het water liggen soude. Neempt nu de voormelte duijkeldam op drie voeten hoochte²⁾ moet het druijpen volgen aen wederzijden ses voeten boven, blijvende twee voeten tsamen in de saete, de twee voeten hoochte thien voeten ende drije voeten hoochte viertien voeten. Daer is een gemeijn seggen onder de dijckers dat zoo wat dijcker zijn besteck³⁾ volvoert die moet hangen, soo moet men uutsien dat het besteck wat rijcker⁴⁾ gemaect worde, want ick hier maer en segge het uuijterste dattet wesen moet: de voornoemde duijkeldam gesoijt met een dobbel saet ende met zooden zoo wel de cruijne als het beloop, elke soode van sesse duijmen dicke wel loffelijcken ende dijckelijcken geset ten minsten den eenen voet, die boven het hoochwater uuijtcumt, ende voorts nederwaerts, men den dijck voorschreven besichtigen⁵⁾ mach met bespreck, dat men d'aennemers geen gelt geven en sal, den dam voorschreven is in zijne volle keure ende besteck volmaect, ten waere oft de voormelte duijkeldam sulcken lenghte hadde dat den aennemers niet mogelijk en waere soo lange te vertouvene bij faulte van victuaillie ofte cost; in sulcken gevalle sal men henluijden van XX, XXX oft XL roeden betaalen de twee deelen volmaect zijnde, houdende altijts inne een derdendeel voor de voldoeninge ende volvoeringe van heur besteck te volmaeckene den geheelen dam op sulcken prefixen tijt als men henluijden ordonneren sal ende dat ten

- 1) Het Hs. heeft: laiele, op een andere plaats leest men: de 'vingerlingen liggen werm ende lauw uuijte winden.'
- 2) Zie figuur 4.
- 3) Het Hs. heeft: besteckt.
- 4) Te lezen: ruijmer?
- 5) Te lezen: besteden?

lancxten uijtgaende Meije omdat¹⁾ de sooden sluijten ende begroesen zouden mogen. Tot het maecken van sulcken werck ende dammen en dient niemant beter dan de Hollanders met hueren schuijten ontrent den Kinderdijck, Alblasserdam, de Lecke en Leckercke woonachtich ende oijck dairontrent. Dit is hier gesproken van slijcken die op een leech water niet drooge en vallen.

Om dan voirder het lant te winnen ende het slijck te doen hoogene, als ghij soo veel gewonnen hebt dat de voormelte eenen voet hoochte bijcans effen tlijck leet, soo salt groot profijt ende van noode wesen dat men den voormelten duijkeldam sal beswaeren soo van aenlegginge ende druijpens, maeckende daerop een ofte twee voeten hoochte het druijpen op elcken voet twee ten minsten, gelijk vooren verhaelt staet.

Maer mach men uuijt den slijcke de spijsse haelen ende dezelve spijsse deur herdicheijt tselve verdragen mach, soo salt meerder profict wesen den dam met spaden opgeschoten ende zoo uuijt den slijcke gemaect. Tot den voormelten bestecke soude men voegen dat men aen wederzijden van den dam laeten zal een halve roede onberooft voor eenen berm om namaels daerop te mogen wercken nemende d'eerde ende spijsse uuijt eenen sloot, die men aen wederzijden maecken ende schieten sal soo wijt ende diep de spijsse die men aen den dam behoeft eijtscht ende nootsakelijcken moet wesen, laetende in den sloot van X roeden tot X r. een speckdammeken van ten minsten ses voeten breed onberooft, overleijt met sooden van ses duijmen dicke ende met een dobbel saete loffelijck ende dijckelijck geset als voorschreven; continuërende altijts dan voorts het maecken van de duijkeldammekens onder het water soo lanck ende breed als men sal bevinden dat hem 't slijck extendeert, alle jare wat, want slijcken ende uuijtergorsen oft schorren willen beoocht ende besichticht²⁾ wesen ende bevaren wesen, ende uair dat men bevindt met luijden van verstande ende in dijckaigie hen generende zoo sal men die te hulpe comen int maecken van de duijkeldammekens zegsooden ofte pootsooden te werpen soo in sulcken saecken van noode is. De aenwasschen in Hollandt zouden wel ten prouffijte beneersticht worden tot groese te brengen ende dat die subijt aenwasschen soudent; maer het meeste inconvenient is dat ick can bevinden dat, soo wanneer in grooten ende langegeduerige vorsten niet en volcht eenen soeten doije maer ter contrarie met stormen ende opvloijen van watere, soo wort het ijs opgeheven ende gaende met den slijck daeraen hangende bevrozen ende soo met den ijse wechgedreven³⁾ op andere hooge gorsingen, welck ijs daer blijft liggende versmelten laetende soo d'eene⁴⁾ van den anderen aenwasschen, dairomme veel duijkel-

1) D.i. opdat.

2) Het Hs. heeft: besicht.

3) Nl. het slijk.

4) Het Hs. heeft: d'eerde. De zin is dat de ijsgang zodoende het eene gors doet aanwassen ten koste van het andere.

dammen dair in Hollandt gemaect ende met vele vleckigheijt¹⁾ aen wederzijden benemen dat drijven van den ijse sonder dat 'tselve daerop eenige fortse can gedoen, nochtans dairinne versien dat de dammen niet te hooge en zijn, want het water en wil met geen fortse gedwongen wesen oft het sal u wederomme fortse doen.

Op den stroom van de Mase, alwaer ick sonderlinge soo vele niet verkeert en hebbe dan eens ontboden wesende van mijnen heere den prelaet van Beren²⁾ bij Heusden die ontrent het godshuijs van Beren voorschreven in de voorschreven Mase hadde liggende groote leege santplaeten, die op someren- ende op leege wateren bloot vielen ende nochtans deur den stroom van boven affcomende ende daerover loopende die niet en costen met vetticheijt bewerpen ende deure begroesen, alwaer maer eenen stroom als van boven comende die men ebbe zoude mogen nomen en stroomt ofte over en loopt, op welcken wij ordonneerden ende raemden te maekene diversche dobbelcribbekens elcx met drije tuijnen³⁾ ende met twee kiestkens, de kiestkens gehoocht ende met sooden gevult van een oft anderhalven voet hoochte wel dichte getreden, ende 'tselve werck noes loopende ende denselven stroom van boven commende wat te gemoete commende om alsoo het opperwater zijne cracht te nemene als hetselve eerst over tsant begon te stroomene. Welcke cribben tot eenen ofte tweek geleijt wierden, hadde voor deerste reijse heur bootschap zeer wel beginnen te doene, maer soo ick sedert verstont soo sijn die bij de ingelände ofte innewoonders van de Geldersche sijde tegensover affgeworpen ende te niet gedaen, deurdien de voormelte plaete ofte sant hemlijeden genouch alleene spel maecte. De stroomen van de wateren van boven den Rijn, Maese, Waele ende d'andere zijn nochtans vele snelder, vehementer ende stercker, principalijcken op groote stortregen⁴⁾ en daer de rivieren enge zijn ende eer zij in de breete ontrent de zeewateren innevallen ende suiijveren, dan den stroom van ebbe ende vloede van de zee in de breete heuren op- ende afganck hebbende⁵⁾, ende nochtans zouden wijluijden met het leggen van sulcke onnosele cribbekens vele lants gewonnen hebben. Op dezelve rivieren soude wel vele proffijts van aenwasschen te voirderen zijn in soo verre 't selve beneersticht wierde, ende dat met cleijne cost. Dit en schrijve ick hier maer om uwer Ma^t. te betoennene ende versekeren wat proffijnt mach gedaen worden met cleijne saecken ende costen, want cribben en zijn mair gevlochten thuijnen van rijs van willigen poeten gesnoijt die op de rivieren zeer planteijt wasschen, ende de spijsse tot der zooden hebdijs met groote menichte op de nuijter-

1) D.i. vlakkigheid.

2) Den abt van Bern.

3) Het Hs. heeft: tuijmen.

4) Het Hs. heeft: statregen.

5) Het Hs. heeft: hebben.

weerden aen de voorschreven rivieren liggende. Als dan de zelve tuijnen oft cribben zoo hooch met slijcke geworpen hadde geweest te wetenne dat zij gelijcx den slijcke waere, soo soude men noch aen wederzijden een tuijn met een cribbe ende kiste aengebracht hebben, elcken van eenen voet breete, ende die eerste geleijde cribben ende kisten gehoocht eenen voet hooger om noch soo hooger het slijck te brengen ende te winnen ende zoo voorts van jaere te jaere verhoigende hoiger ende hoiger ende met soeticheijt den stroom te verwinnen; groote hooge hoijen uut te stekene is groote cost van rijse ende eerdewerck dair dander met soeticheijt met cleijnen cost ende met navolgende groot proffijt gedaen wort, mair men moet wat patientie hebben int verwachten van den tijt, gemerckt¹⁾ de voornoemde cribben ende tuijnen al van ebbe, zoo dair mair eenen stroom van boven en compt, geleijt zijn ende zoo maer van eender zijde en winnen.

De naevolgende figure sal u beter hiervan verstaen doen²⁾.

Uutlegginge ende verclaringe op de voornoemde figure.

Overmits dat de reviere van der Maese somtijts leech is vant water, soo valt het sant geheel bloot dwelck dan met heete sonneschijn verstuijft ende vervliecht. Als het water van de riviere hoocht soo loopt er sulcken stroom dan voorts over tvoormelte sant dat al datter op soude mogen wassen op hooge staende wateren van vets wegen moet affschueren, ende soo en blijvet niet dan sant, van dat hert scherp sant, dat niet begressen en mach.

De tuijnen soo metten kisten affgebracht noes gevende het water toe souden de slijcken ende de cleije van boven commende vatten ende tegenshouden, want den stroom daerop geen macht en can gehebben van stroomenne deur dichticheijt van de kisten met sooden wel dichte gemaect ende getrapt, ende dan³⁾ soo alleijnskens gebreet ende gehoocht soude commen gelijcx den steijl oeuvre aen de zuijtzijde van 't clooster van Beeren ende soo effen.

De hoofden recht uijtgesteken aen de schoordijcken en profiterende niet, mair laegen die gelijcke de cribben liggen, al van ebben noes ten watere waert inne, zij souden het sant haest versetten ende wechdoen. Schietende⁴⁾ hooffden zijn cort ende maecken teijnde neeren die wederom in den dijck moeten stroomen, want sij en wijsen twater niet aff, oijck empesseren zij den ganck vant water ende eijngen den loop dairdeure het watere veele crachts doen moet, soedat daerdeure de neeren aen de schoordijcken innevallen ende veel quaets doen.

1) Het Hs. heeft: gemaect.

2) Zie figuur 5.

3) Het Hs. heeft: van.

4) D.i. rechthoekig op de stroomrichting staande. V.

De hoofden die uutgesteken worden¹⁾ op dezelve rivieren aen de schoordijcken soo zijt daer heeten, d'welck bij onsluiden²⁾ grontbraxemen genaempt worden, en worden niet gemaect zoo die nature eijst, want daer isser vele die seggen ende sustineren willen dat hoofden neeren maecken d'welck ick accordere, te wetene zoo daer veule zijn die met onverstande geleet worden recht uitgaende, maer compt de zee ende twater tegemoete met nuesicheijt van tleggen van hoofden, de neeren en sullen soo vehement niet zijn ende geen neeren en vallen dan teijnden de hoofden, d'welck wij hier laeten sullen totdat wij comen tot de principale materie daeraff int lange en breede hiernaer gehandelt zal worden. Ick en hebbe dit hier mair int cort voortgebracht opdat de landen op dezelve versche rivieren liggende hen dairnair zouden mogen reguleeren indient henlijeden goet dunckt.

Omme voorts te continuërene onsen eersten bouck van den eersten anwassen, daer wij wat uut den propoosten waeren, zoo zal ick vervolgens gaen verclaeren van den slijcken ende gorsingen, die eenen voet hoochte boven den leegen water aangewassen zijn ende om hulp roepen dat zij souden mogen bequaem gemaect worden om bedijckt te zijne tot eenen verschen corenlande. Zoo dan alle slijcken ende gorsen ofte schorren, aangewassen ende opgeworpen uiijt der zee ende dairnair begroest zijnde, en zijn niet even diepe van cleijde ende deen plaetse sandiger dan d'andere, d'een oock hooger, herder, ouwer, verscher ende soeter, dweck daerdeure compt datter diversche stroomen ende wateren zijn die dezelve gorsinge subject moeten zijn.

De zee worpt gemeenelijck ende op hooge vloeden tsant op de slijcken, gorsingen ende schorren, daerop de stroom van Hollandt te voiren het vet gedistribueert³⁾ ende gelaeten heeft, d'welck soo maeckt een corenaerde dat niet straff en is mair een gemengde soete corenaerde. De Hollandtssche stroom alleen ofte de stroomen van de opperrivieren maecken een straffe cleije gelijk d'experientie uijtwijst ende men dagelicx met oogen zien mach tot Utrecht, tot Huesden, IJselsteijn, Leerdamme, Worckum ende meer andere plaetssen ofte landen verre van der zee liggende ende daer tzeewater niet aen en compt of aff en ebbet. Oick soo bevint men mede dat alle slijcken, anwassen ende groessen aen een zijde beginnen te begroijen, te begroesene ende aen te wasschene gelijk de stroomen daironder sij subject liggen ende de nature van dien dat uiijtgeeft, sommige midden met pannen, leechte, slijcken, santkreken, diepten ende deurgaende waterlopen, d'een hebbende steijle oeuveren ende d'ander vlackigheijt van slijcke ende sande, diewelcke al nut sijn sommige geworcht⁴⁾ d'andere met dammen van den gorse affcommende

1) Het Hs. heeft: woorden.

2) Het Hs. heeft: ontsluitjen.

3) Het Hs. heeft: gedestruert.

4) Het Hs. heeft: geworcht.

geënght, ende de stroomen benaut, de deurgaende gaten gecraecht ende gewuercht, de pannen met sloten affgewatert, de steijle oeuveren wat geholpen ende gestijft tegens het inne ende uutstroomen over de slijck en rontsomme den schorre liggende, met uuijstekende duijkeldammen den stroom dairmede affwerende. Op de figure hiernair ontworpen sullen wij [u]luijden beginnen een iegelijcken opt zijne verclaringe ende uuijtlegginge te doene¹⁾.

Uutlegginge op de voornoemde quaerte.

Ick neme dat int west ende suiiden is de Zeeusche zeestroom mager ende scherp, int noorden de Hollantsche vette stroom bringende veel aenwasschen; den stroom uuijt de zee vloijt gemeijnelicken altijs anderhalve ure eer in dant int Hollantsche stroom doet, daer laet noch ebbe uuijt gaet, ende daeromme ist int suiiden in de Zeeusche stroom anderhalve ure hoochwater vóór de Hollantsche stroom soodat hetzelfde hoochwater over de slijcken loopt noortwaerts nairt Hollantsche vet, nemende met hem alle het slijck dat dair de voirgaende getijde op geworpen was noch jonck ende los liggende.

De roode strepen aent zuiiden zoude wesen de caede om tselve affstroomen te beletten ende het mager zeewater daertegen te stuijtene. Teijnden de caede int noortwesten maenschgewijse affcomende soude liggen eenen duijkeldam daertegen het water uut den suijtwesten oock soude blijven staen ende tvet water van den oosten oock gevangen worden.

De creke midden deur loopende cost men die worgen²⁾ aent suiiden waer proffijtelijck, indien niet, moet altiit geworcht zijn, maer al costent veul int suiiden waert proffijtelijcker want dan waer de magere stroom geheel uuijtgesloten; ende geen creken en mogen geworcht³⁾ worden zij en moeten op- ende affvloijen soudij prouffijt willen hebben.

De pannen opt gors daer twater staet moeten⁴⁾ affgegrippelt worden om talle getijdene het slijck droogh te liggen ende te sonnenne, soo zullen de slijcken mogen begroesen ende groen werden zoo wanneer zij ongemoyt van den stroom met paijs liggen mogen.

Declaeratie ende verclaringhe van de duijkeldammen.

Daer zijn menichderleije duijkeldammen, de sommige worden gemaect ende geleijt van elsen⁵⁾ pijlen gemaect met gordingen ende vele ijseren bouten दौरaen gesloten, dat zijn costelijcke duijkeldammen daer

1) Zie figuur 6.

2) Het Hs. heeft: wagen.

3) Het Hs. heeft: gewrocht.

4) Het Hs. heeft: moet men.

5) Het Hs. heeft: eersten. De marginale inhoudsopgaaf heeft: 'houten duijkeldammen van elsen pijlen dichte en geheijt'.

de roede wel aff cost vijff ponden Vlaems sommige meer sommige min naer dat se groot swaer ende dick van houte ende pijlen zijn. Dese worden vele geüseert in Hollant ontrent den soeten verschen gronden ende daer vele ijsganck is ende dairontrent luttel spijsen hebben van goede taije zooden ende groesen. Den ijsganck doet er vele fortsen op zoodat dezelve dammen wel grootelicx te lijden hebben ende veel costen van onderhouden¹⁾.

Daer zijn noch duijkeldammen die worden gemaect met rijsebermen wel dichte over slijck getuijnt, die welcke onder water thout terstont onderhaelen. Zulcken dammen zijn haest verganckelijcken want een heet sonneschijn diezelve haest verraeijen, verteren ende doen mineren deur de droochte ende het sout water, dat het rijs mineert ende uuijtteert deur de silticheijt ende opdroogen van der sonnen, ende zoo wanneer de thuijnen ende staecken becrachticht worden van den ijsganck moeten los worden ende breken ende soo dan gaet het ijs drijven²⁾.

Noch zijnder andere duijkeldammen daer het rijs ende thuijnen wel met Vilversche schorren ende steenen beleijt worden. Deselve duijkeldammen hoewel zij vele costen mogen best houden ende eenen slach van watere ende stroom wederstaen, soo doen zij oock den ijsganck zoo verre nochtans³⁾ de steenen ende Vilvorsche steenen wat grootachtich geleijt worden. Dezelve duijkeldammen dienen op de uuijtersanden ende slijcken aen de dijcken die niet begroesen en connen ende dair het slijck deur de ebbe ende vloet affstroompt ende dagelicx meer ende meer mindert⁴⁾. Sulcke duijkeldammen alsse wel geleijt worden mogen eenich prouffijt doen ende meer souden, waeren dezelve duijkeldammen met een kisen gewrocht al en waert maer van twee ofte drie voeten breed om de dichticheijt wille.

Dair zijn noch duijkeldammen die alleenelijcke uut den sande ende tslijck tsamen onder malcanderen gemenght gescoten worden ende soo becrampt ende gemat. Sulcke duijkeldammen mogen wat proffijt doen maer zij en doen niet lange, want als de matte verrot ende ontgaet soo moeten daer gaeten innestroomen ende cost soo veule onderhout. De sonneschijn doet daer oock veel quaets aen. Maer mochtij⁵⁾ den cost vervallen zoude prouffijt wesen de duijkeldammen geheel van steen gewrocht, te wetene met goede Vilvorsche schorren aen wederzijden dijckschaps opgeset, ende soo zoude denzelven duijkeldam mogen dueren.

Andere duijkeldammen worden van inckle taije sooden gemaect ende deurwrocht van den gronde op, dairnair op heur besteck zijnde gemaect naer den eijsch van den wercke van hoochte ende breete, druipens ende

1) Zie figuur 7^a.

2) Zie figuur 7^b.

3) D.i. daarenboven nog.

4) Zie figuur 7^c.

5) Het Hs. heeft: mochte.

beloeps, zoo worden zij daerenboven noch dobbel gesoijt met een soode van ses duijmen op heur cant. Sulcke dammen, als wel geleijt zijn de stroom toegevende ende te moet commende hetzij van ebbe ofte vloede, nair den eijsch van den wercke waterende ende stroomende, vlack affcommende met betamen beloop en wederzijden, zijn oncostelijcken, dueren lanck ende mogen den ijsganck wederstaen al waren sij oock wat hooge, want den ijsganck gaet er over spelen als deur de vlackicheijt ende beloop niet bedwongen zijnde noch wederstant ofte risistentie vindende. Ick hebbe hier dit wel willen te passe brengen opdat een iegelijcken nair gelegentheijt van de plaetssen ende natuere van den slijcken ofte gorsen zoude mogen wercken ende oijck op de winden, stroomen, affgaende ebben ende voor den ijsganck ende andersins metten dammen voorschreven den periculen wederstaen ende versien.

Op het eerste punt van de verclaringe van de voormelte caerte: het waere zeer groot onproffijt dat men de westenstroomen met dammen soude affweeren oft afscheijden van den schorren ende slijcken, maer zijnde diverse stroomen, te wetene aen d'een zijde zoute ende aen d'ander zijde versche, zoo sal men lanck de zoute zijde lanck den aengewassen groesen ende schorren eenen dam maecken om den zouten stroom aen deen zijde te sluijtene ende van den verschen gront te houdene ende niet gemeens daarmede te hebbene ofte te mengen, soo u de roode strepe in de quaerte hier voren dat uutwijst, gaende alle creken doorgaens mede over die men can ende mach ende soo men vindt proffijt te zijne; tselve sulcx gedaen soo sal het versch dijckwater blijven staen sincken tegen den voormelten dam, twelck met den souden wateren, daer de vloedt altijts vroeger hoochste¹⁾ ende vehemenste is, teruggeestroomt ofte gedwongen zoude worden, met welcke leggen van dammen de heele gorsen ofte schorren eenpaerlijck met den vetten verschen aenwas geeffent ende gehoocht zullen zijn. Oock en zal den dam soo geleijt geen verloren cost zijn maer sal dienen in de dijckagie tot een kae, die altijt int uterste van de gorsen ofte schorren geleijt worden, ende waert sake dat het gors ofte schorre ront viel soo suldij oversien waer de versche dijckegront aen deen ofte dandere zijde begint ende maecken sulcx uwen dam voormelt in maniere van een halff mane streckende soo lange tot dat ghij aen d'ander zijde, daer het soute water overstroompt, den verschen stroom bevanckt metten dam soo dattet vet metten souden watere terugge ende van de gorse niet gedreven en worde. Ende condij rechter lanck²⁾ het soute watere innegaen met uwen voormelten dam, moet tselve vervolgen om het soute water weder van het versche aff te weren, maer op de geheele soute stroomen meuchdij uwen dam int midden ofte daert u prouffijtelijck dunckt maken, ordonneren ende leggen, want den aenwassch³⁾ gelijck goet ende vet is

1) Het Hs. heeft: hoochte.

2) Het Hs. heeft: lanck.

3) Het Hs. heeft: aenwasschen.

op de voormelte soute stroomen, maeckende voorts aen wedersijden van den voorschreven dam halffmaensgewijs als voorschreven is eenen cruijsdam soo diepe ende verre uutstekende als het velt verdragen mach, tusschen welcke twee cruijsdammen al gevangen, geschut ende gestuijt sal werden wat van verschen slijck wegen daerop comen sal, soodat dan dairnaer met het overstromen ende overloopen van den voormelten damme ende cruijsdammen, dwelck niet geschieden en sal dan op verloop van stroomen ende seer hooge vloedten van zeewateren, de gorsingen ende schorren met sande bemengen, sorteren ende hoogen zullen. Men mach tselve dagelicx sien aen de oude harde groesen wat elck verloop ende hooch stroomende getijde hoocht ende aenbrenght, niet tot sonderlinge onprouffijt want een gemenght lant dagelicx seer vruchtbaer bevonden wort.

Voorts in sooverre ontrent eenige gorsinge ofte schorren liggen eenige bedijckte polders daer nochtans doorgaende diepen tusschen loopen niet subject eenige achterlanden, steden ofte dorpen, die daerdeur zouden mogen heur maniere hebben om heur hanteringe van coomanschappe voeren, oft dat daerdoor eenige revieren ter zee suëren moesten ende dat men zonder merckelijcken grooten cost die overgaen ende cragen mochten, waere prouffijt gedaen, laetende het soete versche water van oosten inne ende aff vloedten. Het cragen ende overgaen van alsulcken diepen zoude grootelijck dienen omme eenen nieuwen zeedijck aen den ouden te sluijtenne ende soo veule dijcx min te maecken ende groot lant te winnen, maeckende aen wederzijden middeldijcken sonder stoot ofte last meer te hebben van den slach van den watere.

Maer in sooverre het selfde diep boven aen d'een ende d'andere¹⁾ zijde blint²⁾ liepe, soo is het expedientie om tselve te vehementer ende subiter aen te doen wassen ende het slijck te doen hoogen, wesende affcomende³⁾ van de gorsen ofte schorren, eenen halven voet hooger dan het gors nederdalende ten diepe ende canaele altijts houdende de hoochte van twee voeten boven slijck, naer dat van den hooge slijcke, schorre ofte gors nederwaers affcompt, sonder nochtans het canneel te sluijten maer tselve open laetende zoo wijt het water op een gemeijn ebbe wesen mach, sulcx doende salt slijck binnen diep tusschen de dammen hoogende⁴⁾ open-

1) Het Hs. heeft: boven d'een den anderen.

2) D.i. dood.

3) De tekst is blijkbaar corrupt. Misschien stond er in het oorspronkelijke: 'wrochtende duijkeldammen affcommende van de gorsen ofte schorren wesende eenen halven voet hooger enz.'. De bedoeling van den auteur wordt verduidelijkt door figuur 8 en komt hierop neer: bij een doodloopende kreek of diep behoort de aanslibbing of de vernauwing der kreek door het aanleggen van duikeldammen (van af het schor in de richting van de kreek daarop rechthoekig of schuin loopende) bevorderd te worden, terwijl er geen afdamming mag plaats hebben aangezien men hierdoor een stilstaanden poel of stilstaand water zou verkrijgen. V.

4) Het Hs. heeft: hoogen.

houden maer een caneel, d'welck men dan naderhant met twee voordijcken besluyten ende bedijcken mach.

Op welcke voet ende maniere eenige geweest zijn die mejnden soo te werckene omme aenwassende diepten navigabelder te maeckene ende te belettene het aggeren van de stroomen, daer deerste aenwas aff compt, tegens alle nature ende daerom groot gelt in twater¹⁾ geworpen ende te vergeefs geconsumeert ende verdaen hebben, bij faulte van goeden voorraet ende onverstandt²⁾ van de commissarissen daertoe gecommitteert, want alle hooftten ende dammen maecken aenwassen soo langh ende breet zij uuijsteken, teijnden mogen in wat stroomen ende neren³⁾, twelck niet lange en duert want alst water hem begint te verleijden soo is het stroomen gedaen soo wij breeder hiernaer aff handelen sullen.

De diepe rontom oft midden door de gorsen, schorren ende slijcken doorstroomende sonder aen eenige sijde blint te loopen, deselve diepen sullen proffijt wesen, indien het slijck midden hoochst aen wederzijden leet ende affstroomende zijn oft spaerlijcken aenwassen, dezelve diepen midden gehoocht, gestopt ende gecraecht int gors ofte diepen daer de stroomen malcanderen te gemoet comen metten vloet, latende sulcx te ebben segelijcken ende sonder stroomen affgaen ende de vloedden oock sonder stroomen opcomen, wesende op de gronde ende nemende inspectie oculaer daer ghij wercken wilt; ick sette dit hier voor een ander manier omme nae den eijsch van den wercke te besoingneren ende zoo doende en suldijs geen duijkeldammen derven maecken.

Deerste maniere van den duijkeldammen uuijt te steecken⁴⁾.

De tweede maniere sonder duijkeldammekens⁵⁾.

Verclaringe op dese ende de voorgaende quaerte.

In den eersten daer ziedij hoe dat men d'aenwasschen in de diepen op de slijcken maken sal benemende den voorgaenden stroom van deselve slijcken op deen ofte dander zijde tsluytene ende het diepe over te gaene, ende tusschen de duijkeldammen moochdij oock brengen bastaertduijkeldammekens ende werpen tusschen beijde die duijkeldammekens enckele sooden in manieren oft sij gesajjt waeren gelijk ghij in de tweede navolgende figure sien moocht, soo suldijs dan terstont bequaem mogen brengen de gorsen over tdiep liggende in ende tot een dijckagie, d'welck u veule dijcx ende lant baten ende prouffiteren sal, oft anders en zoudt ghij

1) Het Hs. heeft: waper.

2) Het Hs. heeft: onderstandt.

3) D.i. het moge op hun einde wat instroomen en neren.

4) Zie figuur 8.

5) Zie figuur 9.

gheen gereede dijckagie hebben ende moeten verwachten totdat het diep verlopen ende vernielt waere, twelck spaerlijck bijcomen zoude.

De dammen soo geleijt souden wat costen mair men moet considereren dat het reede maken ende omme te winnen een dicagie van de aenliggende gorsen often schorren die cost al thiendobbel betaelt sal worden, ende lange te vertouwen metter dicagie loopt tot grooten intrest, ende elck gors alleen te dijckene soude onprouffijt wesen want ghij veule dijcx hebben zout ende daer¹⁾ een roede opt gemet loopt is een onprofijtelicke dijckagie.

Op d'ander quaerte meuchdij considereren hoe de dammen moeten geleijt worden in de creken stoppende alle doorgaende creken ende gaeten, nochtans moet men sien dat men die aen wederzijden open late, dat se mogen drooch affloopen en sueeren ten diepe waert, want het is een generaele regule dat waer water blijft staende daer en cant niet wel ende bequamelijck aenwasschen, hoewel ickt selve hiervoor mach verhaelt hebben nochtans brenge ick gaerne in memorie daert te passe compt. In deselve quaerte ziet ghij oock de creken aen wedersijden affloopen noort, west, suijtwestwaert ende oostwaerts.

De gesette sooden in ordene gestelt sullen terstont aen malcanderen wasschen ende is elck perck van vier sooden aeneen geset voor de stijvenisse, die ghij zoo vervolgens soo breed setten moocht als ghij wilt, hoe breeder hoe beter, het sal terstont aeneen wassen ende daerdoor met slijck hoogen ende een perfect bastertdammeken worden daer al het vet tusschen sal blijven versterven, ende sullen oock de gesaeijde sooden terstont het velt voorts bedecken ende gelijckerhant aen malcanderen begroesen, in vougen dat de cost uuijt dier oorsaecken gedaen haest betaelt sal wesen.

De creken sullen oock door het toestoppen verlanden ende van de beste en diepste cleijlanden worden; hadde mijn heere van Beveren²⁾ in den Doel gehadt een officier ende man van verstande in materie van dicagie ende men wat cost jaerlicx hadde willen doen int wercken van de dammen, tstoppen van de doorgaende creken, tmaken van de bastertdammekens ende int worpen van de sooden op de slijcken dier veel binnengedijckt zijn geweest, sonder twijfel de voormelte Doel waer het derde paert beter ende profitelijcker geweest soo in gedraechaem lant als oock int costen van de dijcken ende overloopen ende worgen van de gaten. Ende gelijck dooge van een meester op zijn peert hebbende het peert vet maect, soo doet oock dooge van een groot meester hebbende zijn ooge op sijn gorsen ende slijcken groote deucht ende avancement, ende³⁾ encourageert ende geeft moet zijn dienaer die daeraff 't verstant ende 't regiment heeft, doordien hij siet wije hem proffijt doet ende wie behoort geloont te worden sonder dat zijnen Raet deere ende prouffijt

1) Het Hs. heeft: dan.

2) Het Hs. heeft: Bueren.

3) Het Hs. heeft: avancement doet ende.

naer heur trecken diet¹⁾ luttel verdienen ende besueren²⁾, soo huijdenaechs ende mij gebeurt is.

Soo hebdi dan³⁾ hier voren gehoort hoe men in de schorren ofte gorsinge, daer slijcken inne liggen, deselve slijcken eenpaerlijcken sal doen begroesen, soo willen wij nochtans hier noch eens repeteren van de geheele slijcken omme te samen tot groesen te bringen, d'welcke liggen rontsomme in de rivieren daer de winden van oosten, westen, zijden ende noorden evenveel strooms ende cracht bijbrengen: soo sal van noode wesen eerst ende vooral eenen cruijsdam van oosten tot westen ende van noorden tot suijden over het slijck gebracht daer de stroomen aen wederzijden van de vier winden ende hoe die⁴⁾ weijen tegen stuijten sullen⁵⁾, ende dat gedaen mach men met profijt daerop doen vletten ende setten seghsooden ofte rietspeten soo tvelt uutgeeft twee ofte drie voeten van malcanderen, streckende van elcke quartier dan⁶⁾ cruijsdammen ten diepe waert ofte naer het leechste tot vier ofte vijff regulen toe, dat de middelste lagen tusschen malcanderen noesch tegen dander vier sooden overcomende bevangen worden, sulcx dat het water tusschen de gesette sooden gelijk een ael ofte palinck lopen (sal), met welcke bastaertdammekens maecken⁷⁾ alst proffijt eijscht⁸⁾ van de distantie d'een van d'andere XL oft L roeden soo men bevint oorbaerlijcken, waertusschen men sal worpen sonder ordene gelijcke segsooden oft pootsooden soo de voorgaende figure oock demonstreert, omme soo het slijck te doen begroessene tusschen de voormelte basterddammekens, d'welcke terstont beloopende ende d'een den anderen de hant ende den arm bieden sal. Want de voormelte cruijsdammen liggende oost ende west, noorden ende suijden sullen een beschermseel wesen als een bolwerck tegen de stroomen die metten winden, uut wat quartieren de winden wajen mochten, over slijck stroomen zouden, want het is natuerlijcke dat de winden de stroomen maken, ende dwingen van heur voorwinde⁹⁾. twater aen de leeger landen¹⁰⁾. Daer seggen liggen ontrent sulcke slijcken mach men wonder mede doen, de rietspeten en zijn soo willich ende liberael¹¹⁾ niet int wasschen als de seggensooden principelijcken in brackachtige gronden, nochtans ten can niet schaden dat men van als¹²⁾ beproeft. Soo moet men alleen diepen,

- 1) Het Hs. heeft: dit.
- 2) Te lezen: deserveren?
- 3) Het Hs. heeft: van.
- 4) Het Hs. heeft: de.
- 5) Het Hs. heeft: sluijten sal.
- 6) Het Hs. heeft: van.
- 7) De bedoeling is duidelijk: men moet die basterddammetjes maken enz.
- 8) Het Hs. heeft: eijsch.
- 9) Wellicht zijn de woorden *van heur voorwinde* corrupt.
- 10) Het Hs. heeft: langen.
- 11) D.i. gul.
- 12) D.i. alles.

alleen slijcken bedwingen, slijcken ende aenwasschen helpen ende te bate comen off anders compt het proffijt seer spaerlicken bij, ende in diepen ende op slijcken daer stroomen overloopen en souden de sooden sonder duijckeldammen met rusten niet mogen wasschen, ende daertoe dienen de voormelte dammen ende cruijsdammen om deselve te beschermen.

Daer zijn diversche slijcken in Hollandt ende elders soo liggende als voorseijt is soo ick verstaen hebbe, waeren deselve in manieren geholpen eerst met schepen gesoncken dan met cruijsdammen dwers ende lancx uutstekende, sij zouden haest begroesen ende groot proffijt innebrengen, want ten is niet alleens¹⁾ wat officiers men set in sulcke plaetsen ofte heerlijkheden daeronder slijcken, schorren ofte groesen gelegen zijn, het is haest van eenen schouth ofte bailliu gezeijt, ickmaens, ten is soo grooten const niet, een schaepherder sout wel doen ende nairvolgen, oft een rentmeester, ontfangen ende uitgeven ofte quictantie schrijven soude een clerckken uut der scholen wel practiseren, ick raportere mij daeraff tot alle de Raede etc. Maer sulcke prouffijten, avanchementen, van aenwassingen (ende) uuterwaerden²⁾ lant te maecken dat behoort Godt alleen toe, die sommige menschen begracit³⁾ met zijn godlijcke gave ende het verstant ende cracht te gevene dat te achtervolgenne ende effectuëren⁴⁾, daer gaet sin ende grooten arbeit thoe ende alle man en can op dat dack niet wel kaetsen, hoewel nochtans hem veel diesvermeten etc. Het waere prouffijtelijcker voor uwe Mat. ende andere heeren sulcke lieden geüseert (t) hebben in de dijkagiën off men⁵⁾ (hadde) gegeven groote gagiën⁶⁾ daertoe, dan om niet gedient te worden⁷⁾. Niettegenstaende de voorgaende caerte die u daeraff genouch verclaringe gedaen hebben, (heb ick) nochtans deslijcken oock met naervolgende caerte wel willen demonstreren⁸⁾.

Verclaringe oft uuijtlekkinge van dese figuere oft quaert.

Ende hoewel hiervoren genouch van dese quaerte geschreven is, nochtans om onse memorie te hervattene ende⁹⁾ te ververschen soo moochdij bij dezelve zijn ende considereren, dat van wat quartieren de winden waijen als oock uuijten hoecken van den noortwesten, zuijtwesten, noortoosten ende zuijtoosten, de cruijsdammen benemen¹⁰⁾ datter

- 1) Het Hs. heeft: alleleens.
- 2) Het Hs. heeft: uuten waerten.
- 3) D.i. begraciet, begenadigt.
- 4) Het Hs. heeft: affectueren.
- 5) Samengetrokken uit: of men en.
- 6) Het Hs. heeft: met grooten gagiën.
- 7) De zin is: zelfs al had men hun gegeven groote gagiën enz.
- 8) Zie figuur 11.
- 9) Het Hs. heeft: van.
- 10) Het Hs. heeft: beneempt.

geen doorgaende stroomen van de winden oft andersins van de getijden over tgors gaen ofte stroomen en mach, de voormelte dammekens beletten u tselve ende doen het water daertegens stuijten¹⁾ ende arresteren, vangende ende houdende alle vet ende ruijchte dat daertegens van de winden ofte getijden gedrongen ende gedreven wort; waer eenige rencontre ofte letsele den watere gedaen wort daer moet aenwassche ende sinckinge van slijcken ende ruijchte wesen 't welcke tlant doet hooghen.

De bastertdammekens zijn oock bewaert ende beschut dat die niet uuijstroomen en mogen, nocte²⁾ de aerde heur wortel ontgronden deur de vehementicheijt van de doorgaende stroomen van ebbe ofte vloet, soodat sij rustelijcken mogen verslijcken ende soo aen twasschen commen.

De sooden op de bastaertdammekens, gepoot in maniere soo in deselve quaerte³⁾ geschreven staet, beletten het affloopen van den watere met vehementie⁴⁾ ende subiticheijt, soo dattet daerdeur moet cleesten gelijk door een teempst, waeromme het slijck tallen tijden, opt lant gecomen, moet sincken ende blijven liggende.

Dandere sooden oock geworpen, hoe luttel die zijn mogen ende wijt van malcanderen staen, sullen oock begroesen ende deen⁵⁾ wortel bevat de andere, waeromme het velt oock aenwasschen moet ende het slijck tegen de sooden blijven staende, soo helpt het eene het ander. Ende hoewel het schijnt in de quaerte dat de bastaertdammekens ende gesajde sooden naer bij malcanderen liggen nochtans en ist soo niet; gemeenelijcken de gorsinge ofte slijcken moeten⁶⁾ drije-, vier- ofte vijffhondert roeden⁷⁾ diepe in de breete zijn ende soo gerekent op den cleenen voet⁸⁾ stonden de bastaertdammekens wel bij de hondertdertich ofte hondertveertich roeden van malcanderen liggende, soo moet ghij leser (u) daernae reguleren ende soo voorts oock in andere voorgaende quaerten, daernae ghij oock exstimate maecken moet hoeverre oock de pootsooden van malcanderen gesajt souden zijn, daerom en meuchdij op de voormelte figueren ende quaerten niet achten want dezelve u maer gegeven en worden voor⁹⁾ een oculaer gesicht¹⁰⁾ om het verstant van onse schrijvinge te bat te nemen. Soude men daerinne useren de conste van geometria ende deselve potingen van¹¹⁾

- 1) Het Hs. heeft: sluijten.
- 2) Het Hs. heeft: nochtans.
- 3) Het Hs. heeft: querte.
- 4) Het Hs. heeft: vehementen.
- 5) Het Hs. heeft: den.
- 6) Het Hs. heeft: en moeten.
- 7) Het Hs. heeft: rondt ende.
- 8) D.i. op de kleine schaal.
- 9) Het Hs. heeft: dan voor.
- 10) D.i. bij wijze van figuratieve voorstelling.
- 11) Het Hs. heeft: petingen dan.

sooden ende de cruijsdammekens affleggen op den cleijnen voet het en waere niet mogelijkken, het begrijp¹⁾ is te cleene.

Soo dan als het voormelte slijck bewasschen ende gewonnen is ende daeraen hem noch andere slijcken beginnen bloot te gevenne op den leegen water, soo mach men wederom daerover cruijsdammen uutsteken naerdad de gelegentheijt van de aenwasschen bewijst, ofte men mach d'oude cruijsdammen verlengen na den eijsch van deselve aenwasschende slijcken.

Genomen nu het slijck soude breet wesen drije- ofte vierhondert roeden gerekent op de cleijne voet, set uwen passer daerop ende deijlt de breete op den cruijsdam in drije ofte vier deelen, ende meet oock met den passer de sooden in de cruijsdammekens, soo suldi vinden dat naer advenant de vier sooden souden uuijtbrengen bij de negen roeden breete, ende daerom zoo en sullen wij niet achten ende ons laeten voorstaen dat de cruijsdammekens soo naer bij malcanderen staen zullen op de gorsinge geset als op de quaerte, want opt gors en sal men nauwe sooden sien²⁾, zoo dan en³⁾ thoont dese quaerte anders niet dan dordonnantie⁴⁾ van het setten van de cruijsdammen ende het saijen van de sooden als voorseijt is.

Het bovenste onder (den) passer sijn hondert roeden lengte, het onderste X met IIII sooden geset⁵⁾ soo meeucht ghij u reguleren gelijk vooren verhaelt staet, opdat wij malcanderen tonrecht niet en contreleuren.

Daer zijn veule ende diversche diepen die wel heijsschen overgaen, geworcht⁶⁾ ende gecraecht te zijne nochtans met andere manieren dan in de slijcken oft gorsingen, want de diepen⁷⁾ die op een leech water zijn vier ofte vijff voeten diepe, daer stroom doorgaet ende schepen doorvaeren, en dienen⁸⁾ terstont met crachte ende fortse niet overvallen te zijne, want indien men dezelve manier zoude volgen ende de dammen maecken een ofte eenen halven voet hooger dan het slijck, gors ofte schorre, soo soude het water van hetselve diep, d'welcke zijnen ouden loop qualijck gelaeten can ende principalijcken op hooge opvloijinge ende opstroominge van water, teijnden den dam aen wederzijden int⁹⁾ om- ende overstroomene sulcken cracht thoonen, gaten (doen) vallen ende ander schueringe maecken dattet schijnen zoude een ander diep te willen schuerenne, soo men gesien mach hebben int overgaen van den Valckenborchschen Amer¹⁰⁾ aen de mollene in den Smaeck ofte Ruijgenhil¹¹⁾, daer sulcke schueringe

1) D.i. schaal. V.

2) D.i. zal men de zoden nauwelijks zien staan?

3) Het Hs. heeft: hem thoont.

4) Het Hs. heeft: ordonnantie.

5) Het Hs. heeft: X sooden met IIII geset.

6) Het Hs. heeft: gewacht.

7) Het Hs. heeft: in de diepen.

8) Het Hs. heeft: ende diemen.

9) Het Hs. heeft: niet.

10) Watertje bij Klundert.

11) Polder bij Willemstad en de Klundert.

teijnden den dam om bedreeff ende gaeten maeckte datter noch een gat is genaempt¹⁾ Vrouw-Jacobs gat, oft ghij moest het geheel slijck, gors ofte schorre zoo vervolgen(s) teijnden uut overdammen, twelc men altijs niet bequamelijcken doen en mach zoo omme de creken die int gors loopen ende andere blicken ende diepen²⁾ die niet prouffijtelijcke en zijn gestopt, ende bovendien costen sulcke dammen jaerlicx veule te onderhoudene door³⁾ de welingen ende putten, die de oppervloijewateren overloopende⁴⁾ (ende) dagelicx vallende uuijtschueren.

Maer ten minsten cost mach men zulcke diepen overgaen leggende alleenlijck eenen duijkeldam zoo hooch uuijten gront van den watere buijten (den) canale, dat men de cruijne maer bloot en zie uuijten leegen water, soo doende en bedwingt ghij den stroom niet, ghij en doet oock het water geen fortse aen ende met lancheijt van tijde moet het diep van den canale toeslijmen. Een dam soo geleijt en cost niet te onderhouden, daer en gaen geen neren over oft zeer luttel, ende als dan het canneel van de diepte soo besant, beslijckt ende aengewasschenis ende voormelte cruijne van den dam opt leege water, soo is voorts proffijt denzelven dam geswaert ende gehoocht eenen voet boven het aenliggende slijck, gors ofte schorre, soo lange de voormelte voet hoochte over slijck geleijt ende gewrocht is ten minsten van een roede onder toeleggens, hoe langer ten gorsewaerts inne hoe beter, affleggende dendam aen wederzijden ten minsten van twee roeden druijpens, ende dat aen wederzijden van de diepte voorseijt opdat het water breeete hebben mach van overloopen soo salt tminste⁵⁾ teijnden den damme fortse doen met overstromen; soo gewrocht mach men de reste voorts van den diepe gelijcx ten slijcke, gors ofte schorre even hooch brengen ende dan tot eenen corenlande bedijcken, welcken dam alsdan⁶⁾ eerst sal beginnen te costene deurdien sij dien naervloet ende hollicheijt van de watere sal moeten dragen ende wederstaen. Anders indien ghij metten eersten ende eenpaerelijck den dam uute diepte van den canelle in zijn hoochte een voet boven tgors als voorseijt is opbringen ende maecken wilt, soo moet ghij onder int caneel een breede saete maecken ende aen wederzijden groot beloop geven twelck excessivelijcken costen soude. Bovendien moet ghij draegen den cost van het onderhout van den dam boven 't leege water geduerende ende soolange dat dezelve kille ofte dieppe gelijcx den leegen water aengewasschen is, welcke costen tevergeefs gedaen worden want de aenwassch lanxem aencompt, ende onder het water en vallen geen reparatiën, oock zouden daerentus-

1) Het Hs. heeft: gemaect.

2) Te lezen: zoo omme de creken en andere diepen die int gors loopen ende blicken, die enz.?

3) Het Hs. heeft: door.

4) Het Hs. heeft: overloopen.

5) Het Hs. heeft: ten minsten.

6) Het Hs. heeft: als van.

schen de penninghen, die den dam costen zoude terstont uuten caneel op te maeckene ende soolange te onderhoudene totdat tcanneel aengewasschen is, vele mogen renten soodat men daerentusschen eenen dam winnen zoude. Ten is niet genouch dat men dijckt ende dampst maer men moet grootelicx toezien dat men alle dinck ten profijte doet, daerop sommige dijckgraven dickwijls luttel achte slaen als sij slechts de eere ende prouffijt hebben, cost wat cost, het gelt heur de wagenhuer, de meester moet al betalen, soo volgende¹⁾ tgemeen seggen van de dijckers, te wetene: ‘sheeren gelt moet den dijck maecken.’

Ick hebbe vele sulcke diversche diepen overgaen, geworcht²⁾ ende gecraecht, als op de gorsingen van Cakeloo genaempt 't Verloren diep, het diep oock tusschen Heijssenschorre ende de gorsingen van de Heenen³⁾, noch het Verlooren diep bij Steenbergen, daer groote stroomen van watere door liepen, soodat men de schepen oft schuijten geladen met sooden niet en coste in den canael omme in de gaeten te verwercken op anckere houden liggende, de cabelen⁴⁾ sprongen in stucken oft glas waer geweest. Sulcke wercken dienen niet dat hem iemant daerinne entermellere ofte vervordere te wercken ofte doen werckene, tensij saecke zij sulcken handele geüseert, gedaen ende geachtvolcht hebben: luijden die de vette leersen aen been ende den arbeit verdragen mogen, want in tijden van stormen, regenen, wint, hagel ende sneeuw de dijckgraven ofte sulcke personen last hebbende in sulcken weder heur officie eerst connen te rechte exerceren, beneerstigen, volvoeren, prouffijt doen ende henluijden eet quijten; de muijlen, de nachttabbaerten ende welgebonte rocken en zijn daer geen waere maer werden van de merct gekeurt. Nochtans indien de geleerde daerinne geuseert waeren ende den arbeit ende exercitie doen wouden, zij souden sonder twijffel de experiëntste dijckers worden deur heur geleertheit, verstant ende vernuftheit.

Dezelve geleerde ofte Raede mejnen somtijts sulcken handel te vorderen met advijse van dijckers ende arbeijders die daerinne gewrocht hebben mogen, maer zij abuseren hen grootelijcken ende doen haer meesters grooten intrest ende verloren cost, want darbeijders anders niet en soucken dan langheduerich werck te hebbene sonder luttel arbeijts te doen, principalijcken de rijswerckers die in sulcke gaten de vloeren ende rijswerken mette vimme. In summa, het is mij gebeurt int⁵⁾ overgaen van de voormelte diepen ende willende sluijten ende bringen de gorsinge lancx de dijckagie van 'sGraeff-Heijndricxlant⁶⁾ aen een groote santplaete daertegenover liggende, dewelcke als wij heur begonsten te genaeckene schuerde aff ende

1) Het Hs. heeft: volgen.

2) Het Hs. heeft: gewrocht.

3) Waaruit resp. in 1610 en 1655 de Heene- en Noord-Heenepolders zijn bedijkt, Van der Aa, Aardrijksk. woordenboek, i.v.

4) Het Hs. heeft: cavelen.

5) Het Hs. heeft: in.

6) De West- en Oost Graaf Hendrikspolders onder Steenbergen,

versmolt het sant gelijk aen een heet ijsen de boter¹⁾; de voormelte rijswerckers wouden mij int hoofd steken dat wij trijs soo lange uijtwerven moesten totdat wij de plaete bevangen hadden, twelck geweest soude hebben totdat de heele²⁾ plaet affgelopen soude hebben tot in dandere diepe, maer ick gaff de voornoemde rijswerckers heure daghgelde van twee dagen leech te gane ende dolf met mijne arbeijders een kiste van twee, drije ofte vier roeden lengthe int hoochste van de voornoemde santplate, in den bodem blijvende vijff Putsche voeten, zoo diep ick den gront met wellende sant begraeven mochte, vullende deselve kiste met goede taije cleijsoden, brengende van dezelve soden een voorhoot ten diepe toe omme de rijbsbermen ende de kiste van d'ander zijde daeraen te sluijtenne. Dat gedaen liet hem het voormelte gat craegen ende worgen soo seech oft het een lammeken hadde geweest sonder eenig gebeer meer te maeckene. Daeraff de rijswerckers een langen neus hadden want daerdeure was heur dachgelt ofte werken metter vimme vare gegaen³⁾, deurdien tusschen tsant, de rijbsbermen ende de kisten het water geen ander coers soucken en mochte door het graven van de diepe kiste in de santplaete voorseijt.

Alle liefhebbers van de materie van dijcgagie mogen hieraen considereren wat uijwtstekende hooffden doen connen int affjagen van de plaeten⁴⁾, wesende vianden van de aenwasschen daertegenover liggende, gelijk wij hiernaer breeder verclaren selen; ende en is dit hier maer gestelt voor memorie, ende overmits het mede aenwassen concerneert sal u oock dit naervolgende figuerken demonstreeren⁵⁾.

In Zeelandt op slijcken liggende ontrent den zouten zeewatere, daer geen aenwasschen van seggen en zijn ofte riethillen ofte andere ruijchten, hebbe ick sien practiseren dat men poten van geluij met een cramspade int slijck stack ende pote in maniere gelijk de segsoden hiervoren geset worden, het bewierp wel sulcx rontsomme met slijck oft sant, maer ten mocht niet maken want alst stroo begonst te verrottene ende dat over eijnde stont slap te wordene soo wast gedaen, ende zulcx doende en quam men⁶⁾ nemmermeer twerck⁷⁾ te boven, de levende soden dier jaerlicx alle somer uijtspruijten ende wasschen moeten bij der gratiën Gods aenwas geven ende blijven sulcx duerende.

Daer is noch een ander maniere van aenwasschen te doen comen

- 1) Het Hs. heeft: gelijk een heet ijsen aen de boter.
- 2) Het Hs. heeft: heel.
- 3) D.i. gaan varen.
- 4) Het Hs. heeft: plaetsen.
- 5) Zie figuur 10.
- 6) Het Hs. heeft: quamen.
- 7) Het Hs. heeft: twercx.

maer ick en prijse niet dat men daer vele costen aen leijt, gelijk in de Zijpe bijt Hontsbosch in Hollant hebbe ick mede gesien dat men op een schoon drooch sonneschijn¹⁾ het sant ontrent de strange van der zee met cleene eegden²⁾ met corte tandekens roerde, alleenelijck dat boven drooch lach, ende zoo geruert zijnde vervlooch metten winde totdattet in de diepe ofte int water quamp³⁾. Men stack oock riet op de sant dijcken gelijk schuttinge, als het sant voor het riet was ende geen wint hebbende bleeff soo achter het riet liggende. In die maniere vervolde men de diepen ende hoochden de dijcken sonder werckluijden oft dijkckels tot dattet achternae hooge duijnen werden. Welcke dijcken ende duijnen gepoot zijnde met helm dwelck een specie van cruijt is dat in de duijne wast, so en vervloget sant niet wederomme maer hoochde de dijcken alle daech meer ende meer. Nochtans sulcken aenwasch als stuijvende sant wort in de Kempen van den coren- oft ruggenlande⁴⁾ met wallen ende grachten geweert ende affgedijckt als heuren meesten vijandt. Waeromme men bevinden ende considereren mach dat men niet en behoort veule costen aen sulcken aenwasschen te hangen, want ick niet en weet dat⁵⁾ de Zijpe noch vele prouffijts innegebracht heeft; commende op de passagiën van de dijkckagiën hiernaer sal breeder claerlijck ende openbaer daeraff verclaringhe doen, late daeromme hier vorder aff te schrijvene.

Voorts mach men oock zoo wel aenwasschen maecken op de slijcken liggende ontrent den zouten zeewatere daer men seggen noch groesen verre (oft) naebij en vint, principalijcken op degene die met de stercke stroomen loopende⁶⁾ van de ebbe ende (de) vloet over tlijck stroomende (ende) cracht bedrijvende offschueren ende mineren, te wetene soo wanneer het slijck begint onder te loopene soo comt de achtervloet over tlijck ende neemt alle het vet wech dat daerop soude mogen aenwasschen ende hoogen, ende wederomme doet van gelijcken de voorebbe, de zee wijl⁷⁾ die vehement oock over tlijck loopt vervolcht⁸⁾ mede het wechnemen van den slijcke aen d'ander zijde; het hooge begroesen ende aenworpen van den slijcke soude nochtans grootelijcken ten profijte comen al en waert maer omme bequame spijsse te hebbene tot ouden dijcken als die gebroken ende geramponneert worden, ende daerenboven hooge stalen van dijcken

- 1) Het Hs. heeft: strom schijn.
- 2) D.i. eggen.
- 3) Het Hs. heeft: quampt.
- 4) D.i. roggeland.
- 5) Het Hs. heeft: wat.
- 6) Het Hs. heeft: loopen.
- 7) Het Hs. heeft: wil.
- 8) Het Hs. heeft: ende vervolcht.

ende buijtengorsen benemen veel gewichts van watere, maecken de dijcken met vrede te liggene aen de teenen van den dijcke ende breken¹⁾ veel stroomen, ende daeromme zulcke bujtenlanden en slijcken behoort men met grooten cost te onderhoudene, principalijcken die affloopen oft stroomen²⁾ affcalven ende door den stroom steijl ouver hebben, daerinne dickwils groot gebreck valt bij den heere ende ambachtsheeren die sulcke gorsingen aencomen, sij willen proffijjt hebben van der weijen ende ettingen ende bringen³⁾ de coste van tselve onderhoudt tot laste van de nieuwe gedijckte landen daeraen gelegen⁴⁾, soodat int uuteijnde de gorsen ende slijcken affloopen, mineren ende ontgronden, latende door die faute de steijle diepen aen de dijcken commen, brengende de bedijckte landen in grooten cost ende perijculen van te moeten vergaen. Het ware proffijjtelijker voor zulcke heeren, ambachtsheeren ende ingelanden de cost van de onderhoudinge van sulcke uuijtergorsen ende slijcken uut de gemeene borse ende contributie naer dat een ijegelijck daerinne gegoijt is te doene, want hoe ghij de zee meer toegeeft hoe zij meer hebben wilt, oock en hebdijs geen spijse soo moet ghij hongeren⁵⁾ ende vergaen, zoo ist mede van de dijcken: daer gheen spijse ontrent en is en can men (se) oock niet sterck maken noch onderhouden dan met grooten cost van rijseren bermen ende beleggh van Vilvorsche schorren ende steenen, welcke cost veule cleijne polders van gemeetgetalen niet en mogen vervallen ende bedwongen worden die te laeten drijvene, soodat daerdoore uwen vijandt naerder ende naerder comt (ende) de zee meer en meer toegegeven wort. Waer der nu een gemeijn contributie, soude men een iegelijcken verlichten ende alle inconueniënten ende andere groote aenstaende costen verhoeden.

Deselve aenwasschen ende onderhouden van slijcken mach men maken met cribben van drie ofte vier tuijnen in maniere van dijkeldammen, met aerde gevult ende daerop steenen geleijt, die⁶⁾ eenischsins de costen vermogen te dragene; ofte men machse maken van aerde, wel gecrampt ende gemat, daeraff hebbe ick voore (in) de discriptie van de dijkeldammen int lange gespecificeert, leggende ende brengende deselve cribben ofte dijkeldammekens noes aff van den vloede omme de voorvloedten daertegen te stuijtene⁷⁾ ende (van) het slijck te keerne, ende het ander oock noesch affcommende

- 1) Het Hs. heeft: breken zij.
- 2) Te lezen: die affloopen op de stroomen?
- 3) Het Hs. heeft: bringende.
- 4) D.i. van de belendende eigenaars in de nieuwe dijkage.
- 5) Het Hs. heeft: hongerijsen.
- 6) D.i. namelijk die polders, die
- 7) Het Hs. heeft: sluijtene.

van ebbe omme de ebbe oock soo van den slijcke te werene, soo dattet slijck tusschen beijde de voormelte duijkeldammekens mach met vrede rusten ende bewerpen, want uutende diepe sal altijts slijck genouch uitcommen ende het velt bespreijden, twelck metten vloet sege ende soetkens opstroomende opvloijen¹⁾ ende wederomme affebben sal. Siet men achternae dat²⁾ deur de distantie ende wijte vant leggen van de cribben ofte duijkeldammekens noch op het voormelte middelslijck soude willen stroomen, soo mach men int midden continuëren ende noch leggen andere dammekens in vougen als voren. Ick wil u wel versekeren datter geen neeren vallen en sullen op het slijck hoewel nochtans sommige opinneren dat uutgesteken hoofden ende dammen neren maecken, dwelck is alleenelijcke te verstaen verre teijnden de hoofden ende dammen gelijck ick genouch ende dickwils u vermaninge doe, ende dat compt bij omme dieswille dat het water sulcx tegen de hoofden ten diepe waert neder willende ende dan teijnden het hoofd ofte dam commende ende het water daerom draijende, hetzij van ebbe ende vloet, als dan eerst de neren moeten vallen in diepen, twelck beter is dat ghij uwen vijandt verre van uwe messie keert dan naerbij, want hebbende de vijandt voor u deure als 't water aen uwen dijck met grontbrecksem ende steijl ouver is groot perijcule van te keeren (met) meerder cost als voorseijt is.

Alle de creken nochtans gestopt, noch alle dammen oft duijkeldammen geleijt, hoofden gemaect ende uutgesteken of cribben gewrocht, is altijt geen profijt maer brengen somtijts meer schade dan proffijt, daeromme moet een iegelijcken oversien ende premediteren de nature van de wateren, stroomen ende rivieren ende oock zeewateren, hoe die op- ende affgaen, waer het vet water is ende waer wederomme het mager uitcompt, welcke stroomen eer ende vrouger innenvloijen ende uijtebbe, op wat winden de slijcken liggen ende subject zijn, oock oft zij lancx ende bots water liggen op den noortwesten-, zuijtwesten- ende westenwinden, daervan de crachtichste ende periculeus(t)e stroomen ende zeebaeren commen, ende andere zulcke gelijcke.

Want dammen, die men zoude leggen tegen de zoete ende vette aenwasschenwateren, souden affweeren ende affkeeren bij uwen slijcke ende gorsen het vet dat alle getijden daerop zoude mogen commen, diewelcke soo ick hiervore gesecht³⁾ hebbe moeten maer alleenelijcken geleijt worden in zoo verre eenige magere wateren stroomen over het slijck, vallende soo naer de vette Hollantsche stroomen laeter opvloijende, ende niet daer de stroom soetelijck op compt. Oock

- 1) Het Hs. heeft: opwoijen.
- 2) D.i. dat het.
- 3) Het Hs. heeft: geset.

sal men zien op wat winden, ende dat men de voorseijde noortwesten- ende zuijtwestenwinden wat bots geve ende te gemoete come indien men can. Creecken die niet door en gaen en sal men oock niet stoppen, want ghij alijts het water daerinne sout houden staende, ende alle wateren die niet op ende aff gaen en doen geen proffijt, zij verdrincken tlant ende houden de silticheijt waerdoor zij niet en connen bequamelijck aenwasschen, maer sijn se wijt suldij wercken als voorseijt is; de dammen oock lanx strooms geleijt alsoft ghij dammen van gorsen afleggen wout ende het water op het gors soetelijck op ende aff ghinck sonder lanx de slijcke te stroomen, al leijdise¹⁾ ende maeckte deselve dammen drije mijlen lanck en zouden nietemin geen prouffijt doen, wesende oock een groote onnutte verlooren cost, want alle dammen moeten geleijt wesen dat sij die stroomen van vloet ende ebbe schutten, tegenshouden, resisteren ende beletten.

Duijckeldammen op slijcken ofte in pannen geleijt daer water inne blijft staende is een groot onprouffijt ende contrarie²⁾ alle natuerlijcke redenen van lant te winnen, want het water daerop alijts blijft staende vercouwende aen d'een ofte d'ander zijde als gesloten zijnde van den dam voorseijt, het lant en crijcht oock geen hoochte, blijft mede vercout sonder eenige groesen gewonnen te hebben. Ende gedijckt zijnde brenght hetzelve lant daerdoor quade vruchten voort³⁾, d'welck moet gecarret met versche eerde, vernieuwt ende met mis verwermt worden soude men vruchten daer op winnen. Maer het waer meer proffijt uut deselve pannen ende slijcken, met water staende, slooten ofte grippeu gemaect, geleijt ende geschoten naer⁴⁾ eenige van de creken ofte diepen commende ende suërende in de principale stroomen, zij en dienen niet te groot ofte (te) wijt zijn: als zij alleenlijcken wat diepte hebben twater sal hem selven alsdan wel voorthelven. Ick hebbe bevonden dat de huerluijden van sommige schorren ofte gorsen dezelve slijcken ende pannen met dammen overgaen hebben, omme heur schapen ende beesten van het een gors op dander te mogen bequamelijck stauwen⁵⁾ ende jaegen om te weijden, zij huerluijden zoucken heur eijgen singulier prouffijt daerinne maer het onprouffijt⁶⁾ van de gorsinge ofte schorre, daerdoor dezelve sulcx verdrincken ende achterwaerts houden. Maer, indien dat den dam sulcx nootelijck doort slijck ofte panne geleijt waere, sij moesten wederomme soo vele voorderinge voort gors oft schorre doen dat

- 1) Het Hs. heeft: leidese.
- 2) Het Hs. heeft: alle contrarie natuerlijcke redenen.
- 3) Het Hs. heeft: voorts.
- 4) Het Hs. heeft: maer.
- 5) D.i. stuwen.
- 6) Het Hs. heeft: prouffijt,

zijluiden twater staende op de slijcken ende pannen aen wederzijden affleijden met slooten, riollen ofte gruppelen, al naer den eijsch ende gelegentheijt van de saecke als vooren verhaelt is. Dabuijsen commen somtijts daerdeure toe dat de rentmeesters selve huerlinge van de gorssen zijn, zouckende heur prouffijt.

De gorsingen zoo dan voorts begroest, beseght ofte met riet bewasschen zijnde zoo verre dat men daer beestkens ofte schapen soude connen weijden, soo salt van noode wesen daerop geordonneert rondwerven, op welcke werven de voormelte beesten oft schapen heur zullen mogen bergen ende beschermen voor de hooge vlooden, die tallen tijden de gorsen ende slijcken overvlooden¹⁾, leijdende van deselve werven schaepdammekens, pieten ende overgangen over de creken ongestopt blijvende, omdat de beesten de bequaemste harde ende begroesde weijden soudén mogen begaen ende besoucken, te wetene op schorren ende gorsingen liggende tzeewaerts ende daert zeer hooge opvloijt, welcke werven alleenelijcken dienen sullen voor somerwerven, breet boven in de cruijne drije roeden, hooge zes voeten, druijpens rontsomme twee roeden ende een halve ofte drije roeden, laetende rontsomme eenen berm onberooft van een roede breete, daer aen teijnde oock rontsomme eenen sloot van acht voeten boven wijt, beneden in den bodem drije voeten ende diepe drije voeten ende een halve, d'aerde uutenselven sloot geschoten d'een helft op den voormelten berm omme die daermede te hoogene ende dandere helft uutén sloote damsgewijse omme de beesten omme den werff te mogen gaen tot de speckdammen, die men onberooft sal laeten aen elcke zijde van de werff eenen, ende den voormelten werff geleijt op den hoochsten stael van de gorse ofte schorre. Ende in soo verre het gors ofte schorre lanck is sullender nae de distantie van der plaetsen zoo vele geleijt worden als de redene heijst. Al dit werck gemeten mette Putsche mate soo uuijtwijsende die figure daerop gemaect²⁾.

Uuijtlekkinge op de voornoemde figure.

Bij de figure voornoemt meuchdij sien boven de ronte van de werff hoe men de ronte in de cruijne neemt, te wetene elcke van drije roeden lenghte ende gelijcke breete, treckende dat uut den ronde, de hoochte is ses voeten, den berm onder aen den teen van den werff op zes voeten omme de schaepen daerop te sitténne ende omme den werff te loopene, hebbende drije ofte vier uitgangen. Rontsomme loopt noch een sloot van acht voeten wijt met speckdammekens

1) Het Hs. heeft: overvlooden.

2) Zie figuur 12.

omme die schapen over te gaene, op welcke speckdammekens gemaect ende gehangen worden hecken omme de schapen binnen den werff te sluijtene opdat se den heerdere niet en ontloopen. Rontsomme compt buijten noch een dam van opgeschoten aerde opdat de schaepen de bequaemste affganck ende groese soucken zouden mogen. Boven de cruijne hebben de herders heur keete, huijs ende wooninge, rontsomme gewalt met eerdewallen, opdat de schapen heur niet en ontloopen¹⁾, ende noch daerbij een bocht van thuijnen daer se de schapen inne stouwen, die se melcken ofte scheren ofte smouten willen. Soo met²⁾ al heur ordinarius regiment ende berchenisse voor menschen ende schapen is de werff wel in ordene gestelt, daeraff ick u geerne bij dit figuerken oock hebbe willen onderrichten.

Buijten over de creken siedij oock de pietten ende bruggen omme de schapen drooge vant een gors int andere te gane, want soo haest het water van de gorse is soo stout men de schapen van de werff, ende de creken blijven vol waters tot opt leech water toe, anders soudent de schaepen zoolange zonder weijden moeten blijven; de schapen loopen opt leech water vrij wel deur slijck ende creken van d'een gors op d'andere, maer tegen het water groot ende hooch wort commen sij oock naer de voormelte pietten ende blijven zoolange daer weijden totdat het gemeijn gors ondersijpt ofte ondervloijt.

De pietten worden lichtelijck gemaect van twee ofte drie lange boomen van der dicte van dijssels van wagenen, ende daerop worden dichte sooden aen malcanderen geleiht ende gesteecken dichte aen malcanderen gewapt, die heurselven vougen alsse nat zijn ende alsse drooge zijn oft gemetst³⁾ werck waere.

Ghij siet oock bij dezelve figure hoe men de slijcken behoort te overdammen, laetende nochtans dezelve aen wederzijden affwateren opdat dezelve slijcken mogen begroesen.

Op de voornoemde stellingen maect men dese groote groene schaepenstallecasen, te⁴⁾ beschrijvene hoe men die maect waer buijten onsen propooste gegaen. Wij sullen voorts onse materie continuëren.

Comme nu voorts om te verclarenne vant profijt te doene metten schorren ende gorsingen ontrent de soete stroomen ende opperwaeteren van boven den Rijn, Mase, Wale, de Leecke, de IJsele ende andere rivieren affcommende gelegen, soo soude men dezelve met somerdijcken mogen dijcken om het water tallen getijden op dezelve gorsinge commende ende vloedende aff te houdene ende aff te weerne, wanttet ontrent de versche stroomen oostwaerts

1) Het Hs. heeft: overloopen

2) Het Hs. heeft: soo dat.

3) Het Hs. heeft: gemest.

4) Het Hs. heeft: de.

soo hooge niet en vloijt alst westwaerts doet ontrent de zee, ende hoe nader de zee hoe hooger vloijen op gemeijn stroomen. Op de voormelte versche wateren is gemeenelijck de vloet niet hooger uut den gemeenen ebbe dan¹⁾ vier, vijff ofte ses Putsche voeten naer dat de winden zijn ende het zeer waijt. Maeckende dan de somerdijcken hooge boven de conterlanden ofte majjelande ses Putsche voeten ende²⁾ het slijck oft gors uuijten leege water hooch leet drie voeten ofte 3 voeten ende een halff, soo hebdijs altijts soo veule vrijs als drie voeten. Maeckt ghij veul hoochte soo moet ghij steijlste hebben oft moet veel beloops ende druijpens maecken ende de state onder van de kaedijck zoo veule te breeder aenleggen tot grooten cost ende roovinge van lande, volcht oock hoe de voorseijde kaedijcken hooger zijn hoe de overstortinge swinters crachtiger ende swaerder zijn; ende met den overval van den winterwater weelen ende loopende de dijcken aff van binnen ende van buijten, soodat somers daeraen dezelve kaedijcken wederom verheelt³⁾ ende gemaect moeten worden tot merckelijcken grooten cost, overmits dat de putten die daerbinnen ende buijten ende in de saten van den somerdijck innekankereren (ende) weelen veel spijsse ende seer grooten arbeit behoeven⁴⁾ daeraen gedaen te wordene, niet sonder merckelijcke groote cost. Daeromme moet men vooral wel considereren ende oversien het opgaen van de wateren ende wederomme de leechste, ende⁵⁾ dat soo wel op somerverloopen oft -buijen als die in den winter opcomen, omme alsoo daernaer uwen somerdijck te ordonneren ende toe te leggene ter minster schade ende ter meester profijt.

Ick hebbe gesien ontrent de St. Geertruijenberge datter kaedijcken⁶⁾ liggen rontsomme heur weijde die boven de twee ofte drie voeten hooch niet en zijn, dat compt uut dien respecte⁷⁾ dattet aldaer luttel ofte niet hooch en vloijt, want de weijden genouch liggen binnenlants, ende soo, deurdien dat het gat daer de vloet innecompt enge is ende de weijden ende de diepen naer Oosterhout, Raemsdonck ende Sravemoer zeer wijd ende breed van begrijp zijn ende daerdeur het water in zijn breete compt, en can de vloet niet gesteijgeren, want eer het water binnen de diepte ende weijden voorseijt ter halver vloet is soo beginnet buijten de gaten wederomme te vallen, twelck oock beneempt dat het water liggende

- 1) Het Hs. heeft: van.
- 2) D.i. en indien.
- 3) Het Hs. heeft: verhaelt.
- 4) Het Hs. heeft: behalven.
- 5) Het Hs. heeft: ende ende.
- 6) Het Hs. heeft: kaedijckers.
- 7) Het Hs. heeft: dier respectie.

tusschen het clooster¹⁾ ende Oosterhout soo qualijcken ende traech aenworpt, hoocht ende bewast, want het voorseijde water moet staen cleesen; doert innestromen²⁾ door het voormelte enge gat compt oock daerdeure spaerlijcken bij dat het niet en verlant, daerbij gevoecht dat het mager water uuijten moeren van Sgravenmoer, Raemsdonck ende Waspjck ende de heijden daerontrent liggende het vet tallen³⁾ getijden aengeworpen metten slijcke wederomme terugge wechdrijft ende vercouwt. Soo doen oock voorts alle de opperwateren uuijte heije affcommende, daarmede (de) slijcken, gorsen ende schorren liggende aen Brabant zeer belast ende subject sijn; doen oock dezelve opperwateren vele schaeden dezelve gorsen ofte schorren, gedijckt ende tot corenlant gebrocht zijnde, des winters als de sluijsen bij stormen van winde drije ofte vier getijden toe moeten blijven staen, soodat daerdoore het opperwater soo aensackt dat het gesajit lant seer onderloopt, vercouwet ende verderft dattet nau vruchten draegen en wil; int tweede bouck van de dijckagie sal daeraff breeder verhaelt worden.

De kaedijcken ofte somerdijcken moeten diversch ende van ongelijke hoochte gemaect worden naer⁴⁾ de winden, te wetene int westen, noortwesten ende zuijtwesten moeten zij de meeste ende principaelste hoochte ende beloop hebben, (int) noorden en zijden wat van minder hoochte (sijn), int oosten alderleechste, om het profijts wille ende omme te eviterenne de overvallen van den voormelten noortwesten-, zuijtwesten ende westenwinden, daer⁵⁾ het opjagen van de zeewateren ende zeebaeren den zomerdijck op de groesen geleijt soude overvallen ende soo diversche putten ende weelen maecken ende de geheele saete van den somerdijck ontgronden, soo mach men⁶⁾ int oosten, zuijtoosten ende noortoosten nae dat de somerdijck bequaemste leijt twee voeten leeger maecken dan op de voorgaende westewinden, op welcke oostewinden seer selden stormen van winden ende opvloeden van wateren vallen, zoodat eer de stroomen van de westewinden door de vlackicheijt van den kaedijck int oosten overloopen ende coomen, soo is het water over den somerdijck ofte kaedijck int oosten in de bedijckte somergorsen soetelijcken overlopende ende bijcans den heelen polder met water bedeckt, zoodat de zeebaeren uuijten noortwesten, westen ende zuijtwesten geen groote zwaerte van overvallen en cunnen⁷⁾ maecken,

- 1) Het nonnenklooster St. Catharinendal bij Oosterhout.
- 2) Het Hs. heeft: doet innestormen.
- 3) Het Hs. heeft: allen.
- 4) Het Hs. heeft: maer.
- 5) Het Hs. heeft: door.
- 6) Samengetrokken uit: men en, d.i. men hem.
- 7) Het Hs. heeft: can.

daernaer oock compter te baete den overloop van zuijden ende noorden, maer ick soude int oosten den zomerdijck zoo veule beloops laeten als int westen want daer den meesten overval altijts zijn sal.

Omme de watere alsoo in den somerpolder overvallen wesende subijt wederom quict te makene, soo sijnder¹⁾ vele die maecken helpgaeten²⁾ totten sluijse die zij hebben liggende, door welcke gaeten het waeter stroompt, schuert ende weelt datse groot gelt wederomme costen omme te stoppene, te verheelene ende den somerdijck in heur groote te brengene. Ende het mach dicwils ende menichmael in een somer gebeuren dat alle het profijt daerinne blijft ende geconsumeert wort, want, al woude men het voormelte binnenovergestorte water door de sluijse laeten uuijtllopen, in soo verre de polder groot is soo blijft het landt soo lange onder het water staende dat men hetselve gors in veule tijden niet bewijden en mach ende de beesten die men daerop zoude willen vet maecken daarnaer vasten moeten, om dier³⁾ oorsaecken moeten de helpgaten somtijts gemaectt worden oft anders beworpet oock te meer met slijcke door het lange staen van den watere, twelck geen prouffijt voor het lant en is hoewel de weijde daarmede vet wort, want in langhe geen baete daeraff en schijnt te commenne mitsdien het gors te seer beslijckt ende beworpen is, hetwelcke met lanckheijt van tijde ende met regen moet affspoelen ende ververschen ende⁴⁾ het gors zal wederomme door het slijck daerop geworpen zijnde doorwasschen ende groijen.

Mijn opinie soude wel wesen dat men dezelve helpgaten maeckte ende doorstaeck in het oosten daer den leechsten dijck is, in soo verre daer oock het leechste lant leet, indien niet, dat men het leechste lant soucke mette bequaemste winden, maer dat men voor het maecken van de somerkaedijcken voorseijt ende in de saete van de dijcken, soo verre, breet ende lanck men het helpgat maecken wil, hetselve helpgat eerst ende vooral in sijn saete overvloere met twee ofte drije rijzen bermmen niet hooch maer in maniere van het velt te beslaene met rijse, laetende midden⁵⁾ twee kistens, elcke kiste van vier ofte vijff voeten breete, omme de dichticheijt int⁶⁾ volmaecken van de somerdijcken te houdene, met een stortebedde van bujten ende van binnen sonder kiste daerinne gewrocht aen wedersijden dwers ende breet affgaende, waerdoor hem het water uuijtspreijden mach sonder bedwongen te wesen, elcke stortebedde ten

- 1) Het Hs. heeft: sijnders.
- 2) Het Hs. heeft: helptgaten.
- 3) Het Hs. heeft: der.
- 4) Te lezen: eer?
- 5) D.i. midden in.
- 6) Het Hs. heeft: in volmaecken.

minsten van drie roeden lengte, dezelve bermmen wel loffelijcken getuijnt, sonder (de) hoochste tuijnen te maecken, om het doorschieten van den watere, het smal rijs ende bouteijsde ten waterwert affvallende ende gewrocht zijnde, op welcken berm ghij bequamelijcken altijts uwen dijck wederom tsoners ofte int beginsel van den somer sult mogen toeleggen ende maecken mette spijsse die men uuijten helpgaten op den dijck aen wederzijden geworpen ofte gecroden sal hebben, waerdoore ghij luttel spijsse verliesen sult ofte verre (mette) spade sult derven halen, ende uwe saete sal even effen, heel ende ongepaelt ofte ongeweelt blijven, soo van binnen alsoock van buijten houdende altijts een herde saete ende gront, ende meucht soo des winterdaechs uwe leege somerweije uuijt ende inne laeten loopen, daerdoore het lant hoogen¹⁾ (sal) ende tot een bequame corenlandt mogen bedijckt worden.

Maer mij dunckt ter correctie datter een ander expediëntie²⁾ (is) omme luttel verloren gelt uut te gevene ofte te debourserene om help- ofte loosgaten totten sluijs te maecken, oock en suldij gheen sluijs behouven³⁾, daer veel hout aen versmoort wort, waeromme ick wel mejne dat ghijt⁴⁾ met de cost van de sluijs wel vervallen zult mogen; ick zoude dan wercken aen den oostzomerdijck van eenigen somerpolder een verlaet met twee staende opgaende dooren ten minsten elcke dore acht, negen, thien ofte twelff voeten facit tsamen sestien, achtien, twintich ofte vierentwintich voeten loopens water ofte zoo wijt het werck verdragen mach ende (de) groote van den polder heijsschet, hooch gelijk den zomer- ofte kaedijck, aen wederzijde van de steijlte van den kaedijck puijen gewrocht, met zijn plancken ende de gebinden wel vast ende dicht genagelt, boven met goede sonnewachters van wederzijde in de binden gewrocht, de gront met slijckhouten, dicht aen malcanderen doorgaende ten minsten drie ofte vier voeten over den dijck innestekende ende deurgaende, ende een goet dicht bedde gewrocht met twee baerden ofte palinckplancken in malcanderen gegroeft, gederrit ende gestampt min of meer oft men daer een sluijs soude willen leggen, buijten ende binnen een stortebedde van rijs oft plancken; de plancken souden veel effender affloopen naer mijn advijs noesch aen wederzijden affgaende, te wetene is het principale loosgat achtien, twintich oft vierentwintich voeten, soo soude teijnden het stortbedde uuijtvallen dertich ofte veertich voeten, elcx voor het inne- ende uuijstroomen boven met drie ofte vier balcken in de sonnewachters gewrocht soude worden⁵⁾,

1) Het Hs. heeft: hooge.

2) Het Hs. heeft: experiëntie.

3) Het Hs. heeft: behooren.

4) Het Hs. heeft: ghij.

5) De woorden *gewrocht soude worden* zijn klaarblijkelijk overtollig en bij vergissing uit den volgenden regel hier ingevloeid.

daer de dooren tegen aenslaen zouden, in welcke dooren onder gewrocht soudē worden twee hangende clapvensters voor het uijtloopen van het dagelijcx opper-regenwater, die met den vloet wederomme toesluyten zouden, die oock dienen zoude op drooge harde sommers omme het versch water inne te laten totdat het binnenlandt met versch water gespijst waere. Welcke staende dooren men soude tsoners gesloten houden, ende swinters soude men dezelve open setten, met crammen ende sloten, latende alle getije twater uijt- ende innevloeden, waerdoore de polder ende lant swinters hoogen ende beworpen soude. Soo mocht men dezelve polder ende lant daerinne liggende bequaem maecken om te bedijckene tot eenen corenlande, sonder dat men telcken swinters groote gaten om het water uut ende inne te stroomen ende loopen zouden moeten breken ende maecken tot grooten cost. Bovendien soudē die groesen jaerlicx gemest ende verwermt ende vernieut worden metten vetten slijcke daerop commende, ende tegens de Meerte soude men de staende dooren mogen sluyten, soo waert al bewaert ende de cost van jaerlicx te dijckene gespaert; ghij meucht tselve sien bij de navolgende figure¹⁾.

Advertisement²⁾ ende uijtlekkinge op dese figure.

Van aenwasschen te beversigen ende te maeckene hebt ghij hier voren gehoort op de quaerte ende aldaer genouch bewesen, dezelve quaerte op heure winden liggende, maer op dese quaerte en hebben wij geen winden geset, gemerckt ghij dezelve nemen meucht het oosten soo het u belieft, ende sullen oock sulcx vervolgen indien de quaerten dat heijtschen, want in dese quaerte, alsoo daer twee manieren zijn om den zomerkaedijck te maeckene, soo suldij d'een maniere oft d'andere soo uwen sin treckt de quaerte ommekeeren ende laten twater altijd ten oosten uijt comen.

Het verlaet met staende doren van houte³⁾ open ende toe te gaene metten clapvensters dunckt mij ter correctie het sekerste werck te wesene: tsoners houdij de dooren toe ende swinters set ghij se open om het water inne te loopen ende wederomme uijt te loopen over de stortebedden noesch ende dwers affgaende, soodat het water niet en can fortse bedrijven, wesende voorbij het viercant van de saete van den dijck, want het hem dan uitspreijt ende verleijt. Ick zoude de opene deuren maecken van drie voet hoochte staende tegen eenen stercken balck, op welcken balck ghij moecht bringen een schuivende dore

1) Zie figuur 13

2) Het Hs. heeft: advertsement.

3) Het Hs. heeft: met houte van staende doren.

uijtt d'een ofte d'ander zijde van den kaedijck uijttcomende met een cokere dat de breete tsamen, te wetene de voornoemde deure ende schuijvende deuren, mogen haelen de hoochte van den kaedijck, liever de deure eenen voet hooger dan min om, oft somers verlopen overquamen, de schuijvende deure dan uijtt te trecken, ende de hoochte van den kaedijck te nemenne met gelijcke hoochte gelijck die int oosten zijn sal, altijd de voet daerboven hogere. De vluken soo gemaectt ende overdwers commende houden aen wederzijden het uijtt- ende innecanten van den dijck ende oock voorlande.

Op slijcken liggende rontsomme int water meucht vrij de kaedijcken wel becostigen ende maecten want int weijden groot prouffijtt innebrengen zouden, de beesten en zouden tgors soo niet bederven ende in stucken trappen, ende in stede van drie beesten te weijden souder vier weijden. Swinters als de deuren oft helpgaten open waeren sout binnen tgors¹⁾ beter hoogen dan oft bleeff rijdenne, want het²⁾ daer inne comende³⁾ daerop blijven staende zoude, het slijck metten watere daerinne commende zoude⁴⁾ sincken ende de groesen ende weijde daerdeur gemist worden, daert anders met alle winden op alle getijden affwaijtt ende daerdore affstormpt.

Als ghij versch water inne hebben wilt, treckt de kettinghen op aen de vallende clapvensters in de staende dooren ende laet het lant soo vol versch waters loopen als ghij hebben wilt, als ser oock genouch waters in is, laet de deurevensteren vallen.

Compt er overstortinge onder de kaedijcken door stormen ende opvloeden soo gaen de doren tsamen open en lossen u soo terstont het water, hetwelck de sluijsen deur heur nauwicheijtt soo niet doen en connen, want als den vloet buijten eenen duijm gevallen is soo zullen de staende breede deuren geheel open gaen lossende soo het water terstont seechelijck met een volle wijte, daer⁵⁾ de sluijs met cracht ende fortse, als twater door de engicheijtt bedwongen wesende, hetselve water lossen moet in perijckel dicwils van de sluijse te verliesen. Op een ander maniere zoude⁶⁾ u dat te costelijck wesen. Neempt den rijseren berm altijts nochtans int oosten met de twee kiestkens onder in de saete van uwen kaedijck, streckende des winters den kaedijck op den rijseren berm doore, bringende de spijsse aen wederzijden van den dijck op het hoochste van de voormelte kae- oft somerdijck, soo en verlijest ghij geen spijsse, ende dan des

- 1) Het Hs. heeft: tgras.
- 2) D.i. het water.
- 3) Het Hs. heeft: comen ende.
- 4) Het Hs. heeft: commen zouden.
- 5) Het Hs. heeft: door.
- 6) Het Hs. heeft: en zoude.

somers, halff Meerte gepasseert, suldij over de kist ende berm voorseijt een kaedijcxken in maniere van een Brabantsche wal oft heijninghe maecken, want int oosten en gater vloet noch slach van watere. Hetselve kaedijcxken moet alle jaer ten minsten hooch gemaectt worden eenen voet boven de somerkaedijck tegens het sitten, soodoende en sal u saete u niet ontweelen noch ontgronden, twalleken en sal soo veel niet¹⁾ costen als eenen kaedijck, de spijsse en sal u niet ontloopen noch en sult oock niet veul lants derven²⁾ rooven, want de weijde van buijten sal alsoo wel de beeste vetten als van binnen. Iemant mocht vragen: waeromme dan den cost van de kaesomerdijcken³⁾ gedaen? Ick antwoorde daerop dat, als d'uijtergroesen oft schorren onder zijn, soo ist binnen noch goede bequaeme weije, drooch ende hert wesende, daer de beesten mackelijcker⁴⁾ gaen weijden, gelijk een nonnenpater gemackelijck aen haer tafel sit ende daerdoore tsamen sonder arbeit te doene vet worden, dan oft zij buijten zouden gaen treden int slijck ende krijgen den cost gelijk eenen armen dijcker. Nochtans willen de beesten somtijts buijten wesen om de vernieuwinge want men gemeenlijcken seijt: nieuwe spijsse maeckt nieuwe appetijt.

Comende tot onsen propooste wederom: leggende de voormelte bermmen ende kiste soudij daerenboven een sluijs maecken moeten om het hemelwater te losenne, twelck niet nootelijcken sal wesen maeckende het houte verlaet als voorseijt is.

De voormelte sluijs sal u al soo veel costen als het houte verlaet ende ten sal u soo veel prouffijts niet bijbrengen, sal oock meerder perijckel wesen, daeromme moechdij de saecke in u selven overleggen ende wijselijck versinnen eer ghij sottelijcken ijert sult beginnen.

Midden in den somerpolder soo zoude ick oock een cruijsslote⁵⁾ schieten om de groese te bat aff te wateren ende de beesten in elck quartier te mogen verslaenne, want als zij int gemeijn loopen soo vertrappen ende verderven zij veel weijde, oock, sach men datse met drije quartieren van weijde toecomen mochten, soo soude men het een quartier mogen hoijen.

De cruijssloten souden dan oock dienen om met schuijten het hoij uuijt te voerenne, want het is een groote ende breede schuijte die vijff, seven ofte acht voeten wijtte heeft, ende de sloot zoude zijn boven van acht voeten.

Aen wederzijden in beijde de lenghte soude ick maecken eenen

- 1) Het Hs. heeft: niest.
- 2) D.i. behoeven.
- 3) Het Hs. heeft: kae somerlijcken.
- 4) Het Hs. heeft: mackelijcken.
- 5) Het Hs. heeft: cruijsslot.

berch buijten dijcx int beloop van den somerkaedijck, een voet ofte twee hooger dan den voorseijden kaedijck, boven in de cruijne van drije roeden, dat men van elke perck daerop comen mochte, om op een verloop ende oft de kaedijcken overliepen oft overvloeden de beesten eensdeels daer op te bergen ende dat zij tlijff mochten behouden, op welcke eenen ende den hoochsten berch men mocht een keete ordonneren voor den wachter. Ick spreke alleen van uuijtergorssingen die rontsomme int water liggen, die daer veel in Hollandt zijn ende daeraen wel prouffijt te doene is, maer die aen vasten bedijckten coorenlande liggen en zijn die werffven daer geleijt van geenen noot. De creken souden moeten aen de cruijssloten gebracht worden omme uuijt te waeteren, ende alsser geen cruijssloten en zijn soo schijnt het lant te verdrencken met den watere ende soo trappent de beesten te eer in stucken, want het, metten watere gelaeden, morwe ende saft blijft.

Ommedat wij hiervoren genouch gesproken hebben van de versche gronden zoo comen wij voorts op de gorsingen ofte schorren ontrent de zee, daer magere groene zeewateren opvloeden, daer geen prouffijt en waere zomerdijcken gemaect mits de silticheijt van den grondt, want als de tijt compt ontrent St. Jansmisse dat de droochte regneert soo slaet de silte soo uut op heete sonneschijnen dat het gors op het velt vergaet, verdorret ende hemzelven opeet van de silte. Oock vloet het te seer hooch ontrent de zeewateren, waeromme men de kaedijcken soo hooch ende breet maecken zoude moeten als de zeedijcken, waeromme het beloop ende tende de saete onder te vele bedraegen zoude in effect prouffijt soude blijven¹⁾. Het meeste prouffijt dat men soude connen gevorderen voor dezelve zoute hooge gorsinge, dat zoude zijn dat men de waeteren ende pannen, blijvende daerop staen versijpen, soude affdeijlven ende affleijden met grippelen ofte riollen naer de diepe ende creken, die tzeewaerts heuren cours hebben, omme alsoo het selve gors te doen besonnenne ende stijven, ende, sach men daer prouffijt aen te doene, dat men dezelve gorsingen ten eersten bezedijckte; een gors mach alsoowel te lange blijven liggen onbedijckt als dat men de sommige te vrouch bedijckt, want hooge gorsen die oudt zijn en worden niet overloopen met de gemeene soete versche stroomen ende vette wateren, want de voorseijde versche stroomen niet hooch en vloeden, maer alleenelijcken op groote verlopen ende stormen van der zee, die niet dan sant bij en brengen, soo ickt tot diversche stonden gesien hebbe op de gorsinge van de Henigen²⁾ ende de plaete bij Steen-

1) D.i. dan dat er in werkelijkheid voordeel bij behaald zoude worden.

2) Hieruit is in 1584 de polder Oud-Heiningen onder Fijnaart bedijkt, Van der Aa, Aardrijksk. woordenboek i.v.

berghen, die door de hooge vloed van Pontiani¹⁾ en andere soo beworpen met sande dat het gors in lange daerdeur niet en cost begroesen ende begroijen. De groffve ende plumpe dijckers en gelijcken de gorsinge anders nergens bij dan bij een meijcken van heuren eersten haere dat rijp is, twelck geholpen moet wesen eer hem de jeucht ontgaet, ende soo moeten oock de hooge seeschorren ofte gorsen eer zij met de hooge zeevloed beworpen worden.

Dezelve hooge soute zeegorsen ende groesen en soude men, metten somerkaedijcken omdijckt ende met verlaeten gemaect zijnde als voorseijt is, niet mogen onderhouden want het te zeer hooch vloijt, noch men en zoude om dier oorsaecken die niet met scheuijten ofte platte bodemschepen binnen bevaeren²⁾ ende besoucken connen, om anders ende mits de silticheijt dezelve te mogen verhueren voor hoijvelden ende hoijbemden die zeer wel gelden zouden; soodat de proprietarissen in de soete versche bedijckte landen twee middelen hebben, hetsij (se) te verhuerenne met blocken ende percelen omme te hoijenne oft int geheel met ossen te weijden. Ick soude mij laten duncken dat dezelve somerbedijckte slijcken ende groesen beter te gelde staen zouden om een igelijck zijn gerieff te verhuerenne, want al werden se gehojt soudent alle jaere wederomme met vet beworpen worden ende gemest, maer de verlaeten moesten daerna hooch ofte leech geleijt worden omme de schepen door³⁾ te varenne ende zoo gemakelijck te laedenne in creken ofte loën die men schieten ende maecken zoude, ende indien de groesen wat ondersijpten van den soeten wateren en zoude tzelve heur niet letten, daertegens hem de groenne zoute zeewateren grootelijcx hinderen zouden, zoodat op de soute stroomen geen prouffijt en is maer groot onprouffijt somerkaedijcken gemaect.

Daer zijn diversche opiniën hoe men de nieuwe groesen ende aenwasschen zoude beweyden hetzij met horenbeesten oft met schapen, d'een opinieert dat de beesten het gors bederven, andere zeggen dat het weijden van de beesten het gors doet hoogen ende hardt maeckt⁴⁾ met het innetreden van de segge, biesen, riet ende andere ruijchte, de anderen willen sustineren dat de beesten met heur treden putten maecken ende int uuijthaelen van de clauwen tslijck ende vet metten stroomen wechdrijft ende dat daer wederomme sant inne vloedet, oock dattet beter ware sulcke gorsen leech te laten liggende onbeweyt om het slijck datter op vloedem mach tusschen de segge, biesen ende groesen te laetene verstervenne,

1) Bedoeld is de Pontiaansvloed van 14 Januari 1552.

2) Het Hs. heeft: bewaeren.

3) Het Hs. heeft: daer.

4) Het Hs. heeft: maecken.

daerdoor de stromen op ende over de gorsingen stroommende¹⁾ deur het overeijnde staen van de segge, riet, biesen ofte andere ruijchte mede belet worden.

Mij dunckt ter correctie dat, als de segge, riet, biesen ende ruijchte versterven ende dorre zijn want zij alle zomers wederom van nieus uuijtspruijten, zoo vervuijlen zij ende verrotten ende slaen zoo neder op den gront, ende dan van den struijck verrot zijnde met een verloop van den watere ende winde ontdrijven zij van de slijcken ende groesen aen de bedijckte lande (heur) zeedijcken, die men jaerlijcx besteet van den zeedijcken voorseijt aff te doenne ende te verbrandenne. Ick vrage u, des winters compt den meesten aenwasch ende als alsdan de ruijchten soo int derven²⁾ zijn³⁾, wat impedement connen zij de stroomen doen? Oock noch, de beesten gaen in den somer oock meestendeel weijden op de gorsingen, in welcke someren het zoo veule ende hoog niet vloed datter nauwelicx water op den slijcke van vloede en compt, soo en can⁴⁾ oock het slijck, van de beesten getrapt ofte met putten losgemaect, niet wech gedrijven ende wechgevloeden. Mijn opinie soude wesen, altijs ter correctiën als boven, dat men de voormelte jonge gorsingen ofte slijcken ten profijte soude mogen beleijden ende beslaen⁵⁾ met beestkens van een jaer out ende niet daerover dwelck de groesen, slijck, vuijlte ende ruijchte in den gront treden, die alsoo beter prouffijt doen dan aen de zeedijcken verbrant, diewelcke⁶⁾ daerdore hooge begroesen ende hert moeten worden; de groesen ofte ruijchte en worden zoo effen in den gront niet getreden daer en blijft altijs wat op staende die den stroom benemen ende en can niet wech drijven doordien het vaste getreden is, de cleijne beestkens en connen oock geen groote putten maecken. Maer diet den heere aengeeft mejnen zeer goede recompensie⁷⁾ te hebben van heuren opiniën, zij hebbens veel gepleecht metter pantoffelen de straeten te betredenne, waert niet beter dat een heer vier- ofte vijfhondert jae duijsent gulden tsjaers hadde ende meer, daer thoe noch groot prouffijt vant hoogen van den slijcke, dan vier off vijff jaer X^C gulden tsjaers te dervenne? Is de recompense aen sulcke raetsheeren niet wel geemploijeert?

De gorsingen oft slijcken die niet geweijs en worden met beestkens oft schapen en connen niet hardt geworden oft heuren gront oft fundament van dijcken nemen, sij wassen bol ende voosch

- 1) Het Hs. heeft: stroommen.
- 2) Te lezen: verderven?
- 3) Het Hs. heeft: zijnde.
- 4) Het Hs. heeft: cant.
- 5) Het Hs. heeft: beslaten.
- 6) Nl. de jonge gorzingen en slikken.
- 7) Het Hs. heeft: recompentie.

op; soo als men daerop wil comen dijcken soo ontsinckt den dijck dat men schier twee dijcken op een behouft te leggen. Cakeloo ende de Tobe en worden niet beweijt, het schaijt¹⁾ jaerlicx meer dan vijff off seshondert jae duijsent gulden, soodat men dezelve gorsingen niet begaen en can aen de noortzijde op de Dindel, ende alst²⁾ tot eenen verschen corenlade bedijckt sal sijn soo salt int banen, int betreden van mensche, peerden, ploech ende beesten meer dan twee voeten sincken, neemt exempel aen het rietlandt³⁾ in den Ruijgenhil, bedijckt in den somer van LXIII, twelcke voor de dijckagie meest riethiellen waeren daer men de beesten aff weerde ende keerde soodat het nu alle dage sinckt dat ment sal moeten weijen⁴⁾, ende daert hert lant leet betreden ende beweijt van de beesten daer heeft het zjn meester deucht gedaen al, en ist diepste⁵⁾ van de cleije niet als het rietlandt; het rietlant leet op de vette stroomen van Hollandt int noorden ende het ander int westen ende noordwesten halff op de Zeeusche stroom; soo oock Cakeloo opt noorden leijt op de Dindel, wert het beweijt met cleijne beestkens, het soude int eerste oock zjn herdicheijt ende saete krijgen, ende daernaer met schapen geweijt soudet effen worden.

Maer vooral moet men daeraff houden hoorenbeesten die op heur drie jaren gaen, diet gors vertreden ende schenden ende niet dan met putten en maecken, de sooden brecken ende rouwe loopen zoude. Vraecht eenige lantluijden waer zij oijt lant gevonden hebben daer land met herten ende met santputten bevonden is int eeren, ick mejne wel neen, maer dat over ende tover bemenght is met sant dat compt wel soo (voor), ende compt deur zeer groote overloop ende stroomen van de zeewateren als voorseijt⁶⁾ is dwelck een goet gemenght neeweerdich lant maeckt, ick remiteer mij hiervan tot de⁷⁾ herders, gorswachters ende stelleluijden, diet hun dagelijcx neringe ende handeling is.

Bevint men voorts datter eenige santplaeten aen de voormelte gewonnen slijcken, groesen oft schorren aencommen ende bewerpen willen, soo ist een teeckene dat de stroomen een andere cours soucken, daerdoor apparent genouch is datter aenwasschen naervolgen zouden indien sulcke platen beholpen werden; soo soude men het diep met eenen dam overgaen coppelende zoo dezelve plaete aent hooch gors ende groese, brengende zoo den voormelten dam over tgors twee ofte drie roeden lanck ofte soo lanck als men can

- 1) D.i. schaadt.
- 2) Het Hs. heeft: als.
- 3) Het Hs. heeft: riet het landt.
- 4) D.i. als weiland gebruiken.
- 5) Het Hs heeft: diepste.
- 6) Het Hs. heeft: voorseijts.
- 7) Het Hs. heeft: des.

bemercken dattet stroomwater van den achtervloet ofte de voorebbe daerover zoude willen neeren, ende dan teijnden de voormelte dam ter plaete waert soude men wercken cribbekens met thuijnen die men wel dicht met sooden soude vullen van de hoochte van anderhalven voet buijten slijck, omme den stroom van ebbe ende vloet te werene die lancx over de plate loopt ende soo het vet ende den aenwasch affneempt ende affstroompt, dezelve cribbe alijts geleijt ende gewrocht den watere toegevende noes affcommende ten diepe waert, d'een cribbe zijn bootschap doende van ebbe d'ander van vloede. Isser noch een groote distantie ofte lenghte tusschen beijden ende dat de voormelte stroomen int gors souden willen heuren ouden loop nemen, soo moeter noch tusschen beijden geleijt ende gemaectt worden van gelijcken cribben daer men ziet dat de stroomen invallen, ten waere oft ghij saecht dat men met een cribbe uutstekende midden den stroom bedwingen mach. Alle wateren en willen met geen macht wederstaen ofte verwonnen wesen, dwelcke een generael regel is, ende daeromme moet men de cribbekens oock soo leech maecken ende met cleijnen cost, want soude men al dammen maecken, de dammen costen veel te maeckene ende te onderhoudene; ende dan daernaer men bevint dat den aenwasch door de cribben hooch wort soo moet men dezelve ophalen ende wercken gelijck in den aenwasch van mijn heer van Beerent in de Maese geseijt is¹⁾, maer doordien daer maer één stroom te verwachten is ende hier twee stroomen als ebbe ende vloet, soo zullen wij hier een cleijn quaertken teeckenen, anders soude ment met de voorgaende wel doen²⁾.

Daer zijn der veule die wat in Hollandt geweest hebben ende daer hebben oock in Zeelandt oock wat verkeert, daer zij uijststekende hooffden gesien hebben ende dijcken die luttel voorlants hebben daer de stroomen zeer op stroomen, die met forste van uijststekende hooffden wederstaen moeten wesen ende de hooffden soo dicht bij malcanderen gebracht mits de soberheijt van de voorlanden, deen maecktse recht uutstekende dander maecktse mits den watere toegevende, welcke hooffden hooch moeten gemaectt worden. Sommige hebben oock gesien op de Vlaemsche custen, daert wel lichtlijcken³⁾ hooger vloet dan in Zeelandt, dat sij daer hooffden uutsteken comende van lande ten diepe toe daer het voorlant sober is, geen roede somtijts oft vier oft vijff oft ses van

1) Zie blz. 8.

2) Zie figuur 14.

3) Het Hs. heeft: daer willichlijcken.

de dijcken, welcke hoijen sij maecken vóór scherp affcommende in maniere van een triangel¹⁾ om soo met een hoofd d'ebbe ende vloet te resisterene, welcke hoofden mits de corte draijen van de stroomen soo te dichtter bij malcanderen geleijt mochten²⁾ worden. Dewelcke sulcx gesien hebbende³⁾ meijnen dat se groote practijsijnen daerin zijn ende oock sulcx in aenwasschen te userenne, maer zij zijn verre van hujs: sij zouden eer aenwasschen daer mede affjagen hoe lanck dat sij se oock uijtleijden, want zij aen wederzijden bot geven souden om over tlant ende over slijck te stroomene, ende dat tusschen thoof liggen soude mochten zij een gansepoel maecken daer geen slijck inne comen en zoude mogen als metten dammen ofte hoofden het vet uijtgeweert zijnde, ende metten overvallene van den watere soude het soo inneweelen dat het water daer binnen staende zoude bedwongen wesen onder gaeten te soucken ende den geheelen hoop omme te werpenne. Ick sal dus⁴⁾ hier een figuerken bij stellen omme beter het verstant te hebben⁵⁾; ende van de Vlaemsche hoofden sullen wij hiernaer breeder verclaren.

Uijtlekkinge op beide quaertkens voorseijt.

Ghij moocht sien hoe dat de cribben soo noesch geleijt over de slijcken, die met cleijnen cost gedaen zoude mogen worden, seer grooten aenwasch aenbrengen souden, wijsende de vloet meestendeel uijten westen ende zuijtwesten commende ende d'ebbe uijten oosten (ende) zuijtoosten vallende over de slijcken verre van hujs ten diepe waert inne, soodat zij zoo haest niet en zoude mogen overstromen ten gorsse⁶⁾ waert oft over tslijck; ende waert soo dat sulcx geschieden mochte door de distantie ende, deen cribbe verre van dander liggende, de stroom wederom int gors vallen ende neren mochte, soo zoude ghij het middelcribbeken recht uijjt maecken, dat zoude wederom beletten het voormelte instroomen.

In sulcker vougen soo meuchdij aenwasschen maecken, want het mocht soo commen naer datte slijcken breet zijn dat de cribbekens beij de drije- ofte vierhondert roeden lanck souden moeten wesen, dwelck aen wederzijde bedragen zoude beij de achthondert roeden lenghte dwelck een grooten cost wesen⁷⁾ zoude dezelve dammen te onderhoudene, ende soudet middelcribbeken wel beloopden bij de driehondert ende vijftich roeden; de cost van onderhouden zoude

- 1) Het Hs. heeft: trangel.
- 2) Dialectisch voor: moesten.
- 3) Het Hs. heeft: tehebbene.
- 4) Het Hs. heeft: ons.
- 5) Zie de figuren 15 en 16.
- 6) Het Hs. heeft: grosse.
- 7) Het Hs. heeft: wesende.

zoo te groot wesen voor deerste reijse indien men al dammen op leege slijcken maeckte.

Op d'andere quaerte ziet ghij wat verloren onnutte cost het soude wesen dat men de Vlaemsche uuijstekende hoofden soude volgen (met) de dammen soo te leggene opte¹⁾ slijcken en aenwasschen. Dezelve dammen zouden veel costen ende en zouden geen lant winnen, want dat aen wederzijden leet en zoude niet begroesen maer zoude den stroom daer lancx ende fancx over stroomen soo van ebbe als van vloede, ende terstont als het water teijnden het hoofd zoude ommestroomen ende omdraijen, soo wijst hetselve hoot het water ende den stroom te lande waerts inne te stroomen ende wederom over het slijck te draijen ende schueren.

Dat midden het hoofd²⁾ liggen zoude, daeraff zout ghij een gansepoel maecken, want ebbe ende vloet en souden daer niet over mogen commen ende aenwasschen aenwerpen, die metten dam aen wederzijden uuijtgesloten souden blijven, ende als³⁾ tvelt dan⁴⁾ door stormen van winde overloopen waere moest het water wederom ergens zijnen uuijtganck hebben hetzij onder het risenhoofd oft dammen, oft mocht het gesloten water van binnen de dammen blijven staen mineren. Hierbij meuchdij considereren dat het al geen cocx en zijn die groote cocxmessen dragen.

Daer worden in Zeelant veel aenwasschen, slijcken ende groesen, daer de stroomen invallen en grontbreecksemen ende stejle ouveren maecken door de plaeten die daer tegenover aengroijen, alleenelijck bewaert ende onderhouden met bermmen hetzij van rijssere ende steenen lancx ende fancx de grontbrecsemen opgehaelt ende opgewrocht. Het is wel waerachtich dat tselve sulcx wel houden sal doordien de stroom niet bedwongen en wort ende sulcx soetelijcken sijnen loop lancx de bermmen heeft, maer het is groote cost gedaen om geen aenwasschen te hebben ende te blijvене Joannes in eodem, want uwen viant - de plaete tegenoverliggende - en wert niet besloten, becrachticht ende bedwongen om hem te vertreckene ende te verhuysene maer door sulcken soete resistentie en slacke stueren dagelicx meer ende meer naer het lant⁵⁾ hem uutbreijt, het lant bestormpt ende hem dagelicx selff zijne paelen verbreedet. Welcke aenwassende plaeten men⁶⁾ gemackelijcken met uuijstekende hoofden, comende ende affgewrocht van den lande

- 1) Het Hs. heeft: oft.
- 2) Te lezen: de hoofden?
- 3) Het Hs. heeft: al.
- 4) Het Hs. heeft: van.
- 5) Het Hs. heeft: sant.
- 6) Het Hs. heeft: mede.

ende liggende noesch van ebbe ende vloede, wel soude achterwaerts aff doen spoelen ende affneeren, ende de slijcken lancx den dijk liggende souden oock daerdoor hoogen ende begroesen maeckende soo een bequaem spijs tot onderhoudt van den dijcke, ende voorts al (dat) tusschen de hoofden van den grontbrecksemen¹⁾ ende steijl ouveren liggende soude, soude aenwasschen, gront krijgen ende met slijck beworpen sonder dat men soo ontallicker²⁾ cost van bermen, gelijk aen Cattendijk in Zeelant ende elders gedaen wort, zoude derven leggen³⁾. Ghij meucht u exempel nemen aent Westersche hoofd⁴⁾ van Vlissingen daer een deel van der stat ingeneert was door den stroom, soodat de geheele stadt wel zoude gemineert hebben en hadde hetselve hoofd niet uijtgesteken geworden, twelcke Victor van Sighel (die) bailliu van Vlissingen⁵⁾ was hetselve dede maecken, ende naerdat het geleijt was quamp daer sulcken aenwasch van sande dat de geheele stadt daerdoor gepreserveert werde; ende hebbe langen tijt een groote stenge op thoofz zien staen dwelcke de diepte was ende⁶⁾ van den voormelten val, gelijk ick noch hiernaer breeder als het pas geven sal verclaren sal, hoewel nochtans sommige sustineren willen dat uijsteeckende hoofden neren maecken jae gelijk⁷⁾ het voormelte Westers hoofd te Vlissinge gedaen heeft, ende gelijk ick hiervore verclaert hebbe dat teijnde de hoofden int diepe de neren wat vallen door het stroomen ende omdraijen van den water als bedwongen zijnde, een roede ofte twee aen wederzijden het hoofd ende niet verdere, maer de slijcken ende aenwasschen daerop zij liggende hoogen⁸⁾ daerdoore groffelijck ende wasschen zeer wel aen ende menichvuldelijcken.

Sonder dammen ende hoofden over het slijck gebrocht, principalijcken daer stroomen van ebbe ende vloet over looppen, en condij niet gehouden tgene dat ghij hebt, ende de berm⁹⁾ zoo geleijt ende gewrocht mach een wijle tijts soo stede houden maer in groote pericule te beduchten is van den lande, doordien dezelve wercken tot groote cost onderhouden moeten wesen, oft in sooverre het

1) Het Hs. heeft: grontberchsemen.

2) Het Hs. heeft: ontallicker.

3) D.i. behoeven te leggen. Het Hs. heeft: liggen.

4) Dit hoofd moet reeds aangelegd zijn geworden vóór 21 Nov. 1530, vgl. het accord op dien datum aangegaan tusschen Adolf van Bourgondië en de stad Vlissingen omtrent het onderhoud bij Smallegange, Chronijk van Zeeland, blz. 554. Kennelijk heeft op den aanleg betrekking de oorkonde van 13 Juli 1527, vermeld door De Waard, Inventaris van de archieven der besturen van het eiland Walcheren, blz. 488.

5) Victor van den Sickle was baljuw van Vlissingen van 1503 tot 1531.

6) Oningevuld gelaten in het Hs.

7) D.i. gelijk ook inderdaad het hoofd te Vlissingen heeft gedaan enz.

8) Het Hs. heeft: soogen.

9) Het Hs. heeft: bermen.

slijck tusschen de aenwasschen ende de gewrochte bermen uuijstroomende, uuijtnerende oft doorliepe, soo zoude de voormelte gewrochte berme zijn ende blijven een seer groot vijandt van den lande, ende waere geschaepen dat men de diepen tusschen beijde vallende (niet) met staende waesen zoude connen sluijten ofte winnen, want met staende wasen of te werpen en condij gheen kisten wercken ende zonder kisten en maect ghij geen dichticheijt, sulcx dat op stercke stroomen hetsij (van) ebbe ofte van vloede twater hem soo souck¹⁾ tusschen het rijs ende slijck dat het geschaepen waere tlant te moeten onderhouden met eewich werck van rijse ende steene ende soo te vervolgen. Daeromme moeten de voormelte bermen wel beneersticht worden tonderhoudene oft anders zoude ghij het werck moeten abandonneren met innelagen te leggenne, ende zoo zoude u hetselve werck van de bermen, rijse ende steenen sulcken vijandt wesen dat ghij innelaegen met inlaegen (hadt) te leggene ende soo zoude moeten continuëren.

Mijn advijs, altijts ter correctiën, soude wel wesen dat men over de slijcken twee uuijstekende dammen van den lande²⁾ metten rijseren hoofden daer gewrocht ten diepe d'een van ebbe ende d'ander van vloede uutstaecke, omme te versterkene de voormelte bermen ende daeraff te werene zoo van den slijcke als van den bermen voorseijt de voorebben ende achtervloeden, die veel neren bijbringen ende over de bermen voorseijt zouden mogen stroomen ende ten diepe waerts innevallen die zeer periculeeus zijn, want uwe bermen moeten leeger zijn dan het slijck oft anders het water soude tusschen de bermen ende slijck een nieu diep maecten, ende daeromme moet volgen dat u slijck affloopen moet ende leegen, ende int uuijteinde zijt ghij geschaepen d'een met den anderen quit te wordene. Het is een gevouchelijcke saecke ter contrarie ende zeer prouffijtelijcken een hooch stael aen den dijck te hebben; de plaete daertegenover liggende soude oock mineren ende affloopen soo wij breeder hiernaer noch verclaren zullen als het te passe comt. Hier sal ick u met een quaerte tverstant ververschen³⁾.

Uuijtlegginge ende verclaringe op deselve quaerte.

Ghij siet het fatsoen van het maecten van de bermen lancx ende fancx den voorlande, tot grooten cost gemaect ende moet oock sulcx tot grooten cost onderhouden worden. De plaete nochtans

- 1) Blijkbaar corrupt. De zin is: het water zou met zooveel geweld zijn weg zoeken enz.
- 2) Het Hs. heeft: van landen. Bedoeld zijn dammen met baardwerk. V.
- 3) Zie figuur 17.

daertegenover liggende en laet zijn aenwasschen niet maer vermeedert¹⁾ zijn paelen ende limiten ende altijts nader den lande comende.

Het mach soo comen dat het diep daerdoor soo nauwen sal dat het (te) sorgen is, dat de bermen genouch te lijden zullen hebben.

Het voorlant sal te meer affloopen ende leegen, de bermen zullen daertegen haer hoochte ende stant houden.

Compt het water teijnden om lanx ende tusschen de bermen ende den aenwasch, (sco) suldi moeten hoofden uijsteken ende dan sal het laet genouch wesen, daer staet geschreven: principiis obsta, want maectet²⁾ soo een diep teijnden om de bermen, soo sal u de meeste vrient soo ghij meijnt nu te zijne de meeste vijandt wesen, dat is: de berm ende steenen die alsnu tot preservatie van den lande geleijt zijn, want het principael diep neemt derwaerts zijn cours ende loop soo het wel blijkt ende sal daeromme uwen vrient uwen viandt worden.

Commet soo, dwelck God verhoeden wil, soo suldi moeten innelagen leggen, want ten ware niet mogelijcken het werck van de rijsenbermen ende steenen wederom uut den gront op te halene deurdien het te veule costen zoude, ende en waer oock niet doenlijcken.

Hoe ghij met innelaegen de zee meer toegheeft hoe zij meer hebben wil, zij slacht in dat stuck de quade kinderen die bedwongen moeten worden dewijle het rijs groen is, soo doen oock de aengroijende platen eer zij hooger, breeder ende ouder worden, oft anders salt Schouwens weregae worden soo dat zij met innelaegen te leggen hetselve bedorven hebben; hij spiegelt hem wel die hem aen zijn gebueren spiegelt.

Maeckt ghij de hoofden in voegen als in de quaerte voormelt geteekent staet, soo zullen uwe voorlanden hoogen, het water en sal oock over de bermen niet stroomen met grooten pericule, want vallende wateren maecken neeren ende weelen ende soo souden zij uwen berm wel wederom omwerpen gelijk ghij int naervolgende articquel ende quaerte breeder verstaen sult. De hoofden souden oock de plaete, uwen vijandt, affdrijven ende verre van hujs jagen, souden oock de bermen verstercken ende bijstaen, uwen teen³⁾ van den dijcke goede fundament ende hooch stael leveren, waerdore ghij spaeren zoudt de groote costen van den dijck te leggene met Vilvorsche schorren ende steenen.

Voorts van het affjaegen ende minderen van de plaete sullen wij hiernaer breeder beschrijven int tweede bouck van de dijckagie, dit en is hier maer gestelt omdattet mede aenwasschen raect, daerom commen hiernaer eenige gelijcke figueren, die sullen breeder

1) Het Hs. heeft: vermeederen.

2) Nl. het water. Het Hs. heeft: maecket.

3) Het Hs. heeft: teren.

ende claerlijcker¹⁾ bewijzen het affdrijven van de plaete d'welck contrarie den aenwassch is.

Soo sie een iegelijcken toe wat hem in toecommenden tijden soude mogen genaecken ende gebeuren, men behoort eerst te versinnen eer te beginnen. De bermen soo geleijt costen groot gelt soo van leggen als van onderhouden. Gelijck een deel knechten die liggen ende moescoppen in garnisoen in een stadt, de vijandt leijt daerbij, zij en doen gheen schermutsinge ofte uuijttocht om heuren vijandt te crencken, te mattene ofte te verjagenne, bederven ende arm maeccken de stadt²⁾ deur heur mackelijck toegeven van de vijanden, soo doen oock de bermen: costen de landen groot gelt, zij verarmen de lantluijden ende liggende stille laeten de platen ende stroomen al doen dat zij willen, die nacht noch dach en rusten. Men moet soo wel in de dijckagie tegens Neptunum sijnen aehanck, dependentiën ende appendentien strijden ende neerstelijcken doen om die ten onder te brengen als men in doorlogen doet. De rijseren bermen en weeren³⁾ gheen stroomen van den lande noch en zijn oock geen zekere wercken sonder uuijststekende⁴⁾ dijkeldammen oft hooffden, want soo ghij hooren sult bij geschiedenis:

te Scherpenisse in Zeelandt op Gorishouck was int jaer van⁵⁾ eenen grooten val gevallen tot in den indercant van de cruijne van den dijcke, soodat den indercant ende cruijne bij eenen halven voet geleecht was, welcken val quamp van (de) groesen ende slijcken uuijten diepe oft halffmaensgewijs. Sdaechs daer te voren hadde ick de diepe buijten de gorsen gepeijlt ende hadde die van den Raede (van) mijnen voormelten heer den Prince van Oraengiën lange tijt op denzelven dijck gestaen, daer smorgens daernaer op het leege water de val viel. Naderhant werde ick wederom ontboden op de visitatie van denselven val ende grontbrexem metten dijckgraeff van mijn heer den marquis van Bergen, Gillis Scheijff⁶⁾, soodat ick daer merckelijcken considereerde ende sach ende tselve oock den voormelten Schijff demonstreerde, dat dachtervloet⁷⁾ vallende over slijck ende gors sóó in de diepte van den zelve val stroomde ende neerde dat het schip gelaeden met rijs aldaer inneliggende lach ende slingerde door den voormelten naervloet ende wederomme met de voorebbe, min oft meer dan oft met alle winden bestormt hadde geweest. Ende want

1) Het Hs. heeft: claerlijcken.

2) Het Hs. heeft: ende de stadt.

3) Het Hs. heeft: weerden.

4) Het Hs. heeft: uuijststekene.

5) Het jaartal is in het Hs. in de pen gebleven.

6) Gillis Scheijf komt voor als rentmeester van het markiezaat van Bergen op Zoom in 1549-1556, Gillis Scheijf Jr. was dit in 1556-1560.

7) Het Hs. heeft: dachternolet.

de dijckgrave van Scherpenisse daerinne hadde begonst te werckene ontrent de uijtertee van den dijck eenen rijseren berm dewelcke hij meijnde hooch op te halene tot op het leech water, wesende de val diepe ontrent thien, elff ofte twelff vademen, d'welcke onmogelijke was; eenen berm soo hooch uijten leech watere ende sulcke diepte gewrocht staet min oft meer dan gelijk eenen muij versch opgemest¹⁾, ongesweept oft ongeanckert die, alser een wint innevalt oft elle wint inneveert²⁾ dezelve muij door de cracht van den winde ommevallen moet. Soo wast oock met den voormelten berm hooch opcommende, ongesweept, versch opgemaect, niet gesoncken zijnde noch zijn zaet genomen hebbende, (die) metten neren van de voormelte achtervloeden en voorebben ommege draijt ende ommege worpen werde. Ende hoewel ick den voormelten dijckgrave daarvan advertteerde dat soo gebeuren zoude, ende geerne gesien hadde dat hij over tslijck oft groese soude affbrengen van den dijck ten diepe waert ontrent twee zoeten ende een halve hooge van den groese twee duijckeldammekens, d'een liggende noesch van vloede omme dachtervloet uijten wal te werene ende dander van ebbe omme de voorebbe te schuttene, waerdoor de voormelte rijseren berm zoude mogen met vrede gewrocht ende in zijn loot te mogen ongemollesteert blijven staene, nochtans de voorseijde dijckgrave, blijvende obstinaet³⁾ in zijn voornemen dat uijststekende dammen ende hooffden neren maken, en woude sulck opinie niet volgen, maer voortwerckende ende den berm op zijn hoochte commende bleven de stroomen nerende in den val zoo van voorebbe als van achtervloede, dat zij den voormelten berm soo ongesweept ende (niet) met aerde oft steenen bewaert zijnde omme ende om deden tuijmelen, ende daer bleven bij de tweehondert pont Vlems int water geworpen te vergeefs, d'welck met drije, vier oft vijff pont Vlaems hadde mogen verhout⁴⁾ wesen, ende moesten naderhant den berm binnen den omgevallen rijs met Vilvortsche schorren ende steenen ophaelen, dat oock tot grooten cost liep ende meer dan nootelijck was, want goede taije zooden die daar genouch ontrent laegen souden beter daertoe gedient hebben dan Vilvorsche schorren die verre ende tot grooten cost ende met lange verbeijden te soucken waeren, want het rijs soo omgevallen maect een kiste tusschen het stael van den dijcke, ende de uijststekende dammen soo geleijt zijnde zoude een stilte int gat gemaect hebben tot beboudenisse van de zooden. Zoodat daerentusschen het geheel lant in groot perijckel stont door de steijlte

1) Het Hs. heeft: opgemest.

2) Te lezen: felle wint inneveert?

3) Het Hs. heeft: oostinaet.

4) Het Hs. heeft: verhut.

van den dijck, in dier vougen: hadder een verloop van storm van wint opgestaen, men hadde het lant zonder twijfel quiet geweest.

Alle saecke van dijckagie ende 't advancement van dijen moet met neersticheijt ende vlijticheijt geacht vervolcht worden, geen arger dinck dan menschen gestelt in den staet van dijckgrave die niet veel gesien ofte in dat stuck gehandelt hebben; sij willen om heur autoritheijt te thoonen geen goede advijsen hooren oft iemande anders van verstande hooren spreken meijnende dat men daerdore haer eere te nae gaet, ende soo voortsvarende met heur opiniën bringen de landen in grooten cost, last ende pericule. Uwe Mat. verhueren de dijckgraeffschappen, ander heeren stellen heur officiers tot dijckgraven die henluijden bij compere ende commere¹⁾ geadresseert zijn, die noijt zee, ebbe, water ofte vloet gesien en hebben, geen winden en kennen ofte en weten te noemen; ende al leeren zij de winden kennen, setse eens uuijt heur gewest van den weerhaen seggende nochtans: achter u is west, zij en sullen noorden, zijden, oosten²⁾ connen designeren, ick laet staen de quartieren ende halffquartieren, dan in een can mueselaers ofte wijn, daer zij weten met wat quartieren ende halffquartieren d'een den anderen toe te bringene. Hoe zouden mogen de landen daer zulcke dijckgraven tregiment hebben connen gevordert worden ende versekert zijn? Ick hebbe sulcke dijckgraven veel moeten prouven die door haer vrinden, in den Raedt zijnde seer gedragen werden, ende noch meer de arme ondersaten den onnutten cost dragen moeten.

Al gae ick hier wat buijten onsen propooste, nochtans commet hier te passe wat daeraff te vermanen, als wesende dependentie van den aenwasschen ende te meer omme te versterckene de naerree van de voorgaende redenen ende quaerten, want de overvallen van watere die van den slijcke oft groesen vallen over de bermten in de diepten zeer dangereux zijn voor het ommecalven ende uutstroomen van de bermten voorseijt, principalijcken als het fundament niet wel versien en is ende de bermten gestijft. Ende omme mijn redenen hiervoren te probberenne ende wat uuijstekende hoofden doen connen, ben bedwongen hier wat uuijt onsen propooste te gaene.

Hierna sal u de redelijckheijt, de cragt van de duijckeldammekens ende heur werckinge beter metter oogen bij der quaert ende uuijtlegginge, die daernaer volgen, tverstant geven³⁾.

Uuijtlegginge deser quaerte.

Ghij moecht sien in dese quaerte hoe beijde de dammekens

- 1) Het Hs. heeft: becommen ende commere.
- 2) Het Hs. heeft: oost.
- 3) Zie figuur 18.

liggen op het gat oft val, d'een int westen¹⁾ van vloede werende daeruijt den achtervloet d'ander int oosten werende uijt den gate die voorebbe, beijde noesch liggende, gevende elck zijn water bot omme soo seechelijcken het water te loope int diep soodatter int gat niet stroomen en mach, loopende zuijtwart op tegens den stroom uijtet gat (van) Loodijcke²⁾, soodat in dier manieren alle stroomen met cleijnen cost bedwongen ende eenen anderen wech gewesen mogen worden, want daer stroomen gaen moeten neren vallen ende daer neren vallen moet uwen aenwasch cessereren.

Hadde het gors³⁾ soo bewaert geweest met uutstekende dammen ende hooffden van ebbe ende vloede noesch affcommende, zij zouden noch eensdeels ende wel het meeste deel van den gorse behouden hebben, maer de hooffden die daer geleijt waeren laegen geheel recht ten diepe uijtcommende, tegens welcke rechte hooffden alle stroomen steijgeren ende maecken de wateren zoo veule te meer neren comende⁴⁾ teijnde een rechte hoot⁵⁾ omme, ende soo zijnse oock eensdeels tvoorlant quict geworden.

Het gat van Lodijcke valt er oock plat op met zijnen stromen uijten lande comende, ick hebbe daer voorbij gevaeren metten schepe dat wij sagen stucken van groesen vallen een vierendeel van een gemet groote; hadde men metten eersten daertegens geweest, het waer goet te remediëren geweest. Daer lach aen Gorishouck een zeer diepe breet gors voor de vloet van St. Lenaert, gebeurt int jaer van (1530)⁶⁾, maer men en ziet niet eer uijt dan als men de roede op den neers heeft ende dan isset te laet doordien, zoo ick vore geseijt hebbe: geeffdi de zee ijert toe het wilt altijd meer hebben. Tgat van Lodijcke doet daer veule quaets inne, den stroom van hetselve gat valt er nu plat oppe ende en is nijet voorbij te wijsenne, soo ist oock van alle stroomen plat opten lande vallende, quamp hij lancx den groese oft slijcke soo mocht men wat daertoe doen gelijk de stroom loopt lancx de bermen van Kattendijcke hiervoren verclaert, daer de uijststekende hooffden grootelicx profiteren souden, maer stroomen vallende plat op den lande moeten met bermen gehouden worden. Ick houde de dijckgrave van Cloetinge hieraen exempel genomen heeft, niet aenmerckende de opende affgangen hetzij noesch, lancx oft plat opt lant vallende, (maer) aenmerckende d'wercken van den watere. Ick houde niet datter noch veule stroomen zijn in Zeelant, die zoo plat opt lant vallen als de stroom uijten gate

1) Het Hs. heeft: van westen,

2) De plaats Lodijke, bij Reimerswaal, ondergegaan op 5 Nov. 1530,

3) Nl. bij Scherpenisse aan Gorishoek.

4) Het Hs. heeft: comen.

5) Het Hs. heeft: hort.

6) De St. Lenaartsvloed viel voor op 5 Nov. 1530.

van Lodijcke op Gorishouck doet, daer de uijststekende hooffden geen profijt maer vele quaets doen, als de wateren bedwongen zijnde tusschen de hooffden meer¹⁾ te neerenne. Hoe men die stroomen zulcx vallende dwingen moet zult ghij naer²⁾ hooren.

Het is dan een generael regule dat alle dammen over de slijcken gebrocht de stroomen van ebbe ende vloet breken ende heur crachten benemen, ende waer geen stroomen en zijn daer moeten van ebbe en vloet aenwasschen commen ende blijven liggen, maer teijnden de dammen oft hooffden moeten neren gaen, want door waeter³⁾ worden de wateren bedwongen, ende de neren dueren soolangh totdat hem twater verspreijt, dan is de cracht van schueren, stroomen oft neren gedaen. De Mat. ende de ambachtsheeren souden groot profijt gehadt hebben, hadden de dammen bij die van Ziricxzee gemaect ontrent Quaije maije⁴⁾ mogen blijven liggen ende onderhouden worden, want instede van groote diepte die (die) van Ziricxzee mejnden te maecken soude het geheel Dijkwater⁵⁾ doorgaens ter contrarie aengewasschen ende tot groesen gecomen hebben op een canael naer⁶⁾, welck canael twater uijten creken van den slijcken oft gorsen oft schorren comende open gehouden zoude hebben; dat zoude hier naemaels een goede profijtelijcke dijckagie geweest hebben doordien ghij maer twee eijnden dijcx aen wederzijden, deen int suijden ende d'ander int noorden, en zout hebben dorven leggen ende maecken, coppelende ende brengende Duijvelandt aan wederzijden aent lant van Schouwen, binnen welcke twee eijnden dijcx veel lant gevallen zoude hebben ende seer groot van gemeetgetaelen, twelck men wel om thien gulden tgemet zoude hebben bedijckt.

Daer zijn wel andere remediën ende manieren om diepen te maeckene, daarvan hiernaer verclaringe gedaen zal worden int tweede bouck van der dijckagie.

Indien ghij eenige creken stopt, overgaet oft overcraecht, die niet

- 1) Het Hs. heeft: neer.
- 2) D.i. hierna.
- 3) Het Hs. heeft: waeters.
- 4) Er is een gehucht Maeije of het Maeijenland bij Dreischor, zoo geheeten naar den stroom die Quaelambacht van Kerkwerve scheidde; zie *Zelandia Illustrata* II blz. 240. Een, naar het schijnt andere, plaats van dezen naam ook op Schouwen tegenover Herkingen wordt in het vervolg van dit tractaat vermeld.
- 5) Omstreeks het midden van de 16de eeuw kwam het Dijkwater zoodanig te verlanden, dat waar een veertig jaar vroeger nog zes vadem water stond vóór de haven van Zierikzee, toen slechts 2 of 3 voet werd gevonden en men dikwijls met laagwater droogvoets van Schouwen naar Duiveland kon gaan. Verschillende proeven met dammen of hoofden in het Dijkwater op den grond van Dreischor en St. Jansland brachten geen verbetering aan, zoodat die werken spoedig weer opgeruimd werden, blijkens de notulen van Zierikzee, Mei 1564, Januari 1565 en 8 Juli 1566; zie *Tegenw. Staat van Zeeland* I blz. 300; *Ermerins, Zeeuwsche Oudheden* VIII blz. 317 en *Zelandia Illustrata* II blz. 278, 279.
- 6) Het Hs. heeft: naerbij.

door en gaen, ende dat aen d'eijnde daer de creken open zijn, meijnende door¹⁾ den dam die ghij daer leijt aenwasch te maecken ende achternaer uwen dijck daerover te brengene, ghij abuseert u grootelijcken, want sulcke creken en sullen in lange niet aenwasschen, den voormelten dam sal twater binnen houden staen versijpen ende vercouwen, ende den overval voorts van ebbe ende van vloede sal over den dam zoo stroomen, neren ende vallen datse aen wederzijden uwen gront daer den dijck liggen zoude bij de drije roeden ontgronden ende bodemloos maecken sullen. De voormelte dam sal oock veel costen tonderhoudene zonder eenich proffijt maer meer schade doen, soo dese figure demonstreren sal om te continuëren soo ick voren geseijt hebbe dat alle creken niet en dienen gestopt²⁾

Verclaringe der voornoemde quaerte.

Doordien wij hiervoren veel (van) aenwasschen geschreven hebben ende principalijcken van overgaen van creken ende diepten, soo en weet ick u hier niet anders tadertere dan dat de creken teijnde gestopt, die niet door en gaen, een seer groot onprouffijt is, copende de schade met grooten uijtlegh want het inneende uijtstroommen over den dam maeckt vallen ende weelen van ebbe ende van vloede over ende weder over, ontgrondende de saete van den dijcke, soo een dijck daerover geleijt zijnde zuldij hooren hiernaer wat pericul geschaepen was daerdoor te comen, soo u in de narré van de dijckagie naervolgende sal worden verclaert.

Hadden degene die de last hadden van sulcken affaire en aenwassch willen maecken, alsoo het oude stael van den dijcke noch lach dammengewijse, soodat alle het water daerover stroomende niet terugge en mochte tzeewaerts maer moeste deur de creken suëren met een groot besloten watere, soo zouden zij behooren gemaect te hebbene den dam int midden van de vluchte³⁾ van der breete van den ouden innegeloopen polder ofte lande, gorse oft schorre, ende hadden doorgesteken het gesloten eijnde omme het water aen wederzijden soete⁴⁾ op te comen ende aff te loopen van ebbe ende van vloede, want alle het water dat over het oude stael van den dijcke int noorden ende noortwesten was gevangen⁵⁾ en mochte in de breete metter ebbe niet affloopen maer wert bedwongen al over den voornoemden dam te weelene ende te stroomene; hadde den dam int midden gelegen ende oost ende west open hadde geweest, soo zoude den stroom van den overval van den ouden stael van den dijcke soetelijcken affgegaen hebben ende van vloede wederom in-

1) Het Hs. heeft: daer.

2) Zie figuur 19.

3) Te lezen: vlackte?

4) Het Hs. heeft: soecke.

5) Te lezen: gevallen?

gecomen van (den) westen ende den oosten, twelcke soo eenen geheelen aen wasch ende effen lant van groese, soo wel de creken, de diepte ende het slijck, gemaect zoude hebben ende soo een profijtelycke dijckagie mogen bedijcken, twelcke nu eensdeels onnut lant gebleven is soo van slijcke als andere lant door den souten waetere mits het stoppen van de creken, d'welcke waeter niet en heeft mogen uuijtebben door het leggen van den voormelten dam, ende soo oock niet en heeft mogen besonnen maer heeft staen vercouwen, twelcke niet lichtelijcken vruchten voortsbringen en sal, soot genouch gebleken is.

Daer is een ander maniere om aenwasschen te maecken, die de heeren sonder haeren cost gedaen wort, te wetene int verhueren van visscherijen ende int setten van veel vischstallen, daertegen het slijck blijft hoogen ende liggende, belettende de vischstallen dat het slijck niet affstroomen en mach, tselve is wel de minste cost voor uwe Mat. ende andere heeren ende ambachtsheeren, daeromme soude ick den voormelten heeren raeden dat zij neerstelijck verhueren alle visscheriën hen mogelijk zijnde, behoudens dat de visscher competentie van staelen ende schuttingen gehouden zoude zijn te settene, ende daertoe dient ende is proffijtelijcken de visscherijen met cleijne parthijen te verhuere. De figure hiernaer sal u daer aff demonstreren¹⁾.

In den voormelten vorsch rivieren mach men wonder doen om aenwassen te krijgen ende onderhoudinge van de buijtengroesen ende slijcken, deurdien het water van boven seer dick met vet ende slijm compt affloopen, met uuijstekende hoofden, cribben, tuijnen oft pootselen te maeckene, tusschen denwelcken het vet moet blijven staen sincken, verslijmen, versterven ende verhoogen, doordien den stroom daerdoor zijn cracht benomen wert, de cribbekens geleijt van drie ofte vier thuijnen zoude vele vrees²⁾ ende vele hoogens den slijcken aendoen ende tlant behouden tusschen de thuijnen; wesende de kistkens gelaeden met zooden zoude men (se) mogen bepoten met grient³⁾ oft willigenpoten, diewelcke dicte⁴⁾ in malcanderen wasschen zoude, ende zoude zoo een uutstekende hoofd wesen daer men niet meer aen dorst⁵⁾ uutsien, de snoeinge van de grindt oft⁶⁾ poten zoude u spijse⁷⁾ om voorts meer cribben ende hoofden aff te maeckene, want met poten, dammen ende grippelen ende slooten moechdij alle⁸⁾ uutergorsen ende slijcken doen verbeteren ende aenwasschen, maer zonder cost daertoe te doen en meuchdij geen proffijt doen.

- 1) Het scheen onnoodig hiervan een tekening te geven. V.
- 2) D.i. vrede, rust.
- 3) Het Hs. heeft: grinxt.
- 4) Het Hs. heeft: dicte.
- 5) D.i. behoefde.
- 6) Het Hs. heeft: op
- 7) Hier bleef klaarblijkelijk het woord *geven* in de pen.
- 8) Het Hs. heeft: als.

Daer eenige stille¹⁾ ouveren in den uuijtergorsen (sijn) ende daer het gors dagelicx affcalfft ende mineert is wel te considereren, datter²⁾ stroomen lancx de gorsen stroomen moeten metten achtervloede oft voorebbe; sommige willen sustineren dat³⁾ de winden, daer dezelve gorsen op gelegen zijn, tselve affcalven van de steijl ouveren doen moeten, maer naer mijn advijs soo doeget⁴⁾ meest den stroom van den voormelten achtervloede ende voorebbe, die door vehementicheijt van den winden daerop gedreven worden, want gincker geen stroom soo zoude hemzelven het gors ofte steijle ouver fallecanten ofte affleggen ende deselve affvallende stucken met slijm beworpen, welcke affvallende stucken metten voormelten stroom van achtervloet ende voorebbe wechgenomen zijnde gemineert worden. Deselve steijl ouveren zouden haest geremediëert worden met duijkeldammen over de gorsen ende voorts over tslijck met rijseren duijckelzeeweringen affgebracht, zoo genouch voren geseijt is ende naer int leste bouck breeder verhaelt sal worden, daer wij tracteren zullen van der inundatiën.

De voormelte slijcke, gorse oft schorre soo uut den waeter gewonnen zijnde, geweyt met cleijne beestkens ende beslaegen met schaepen, daerdoore de herdicheijt gecregen heeft ende meestendeel begroest is, zoude wel eijsschen in dijckagie gebracht te worden, maer siet nochtans wel toe geen jonck gors oft slijck te bedijckene ten waer ghij in meijninge waert tgors eerst III, IIII oft vijff jaeren te beweijdenne, omdattet⁵⁾ soo een harde huijt crijgen mochte, want hebt ghij jonck gors oft slijck ghij en cont daer geen vruchten aff gewinnen, ende dat ghijt eer doet ghij bederft sulcke gorsingen met schueren⁶⁾ zoo dattet in XIII jaeren niet dragen en wil dat deucht. Ick hebbet geproeft ende geëxperimenteert in der nieuwer dijckagie van 's-Graeff-Heijndricx bij Steenbergen. Soo moet men tselve gors oft schorre overgaen ende laeten overmeten hoeveel gemeetgetalen ende wat binnensdijcke hemelsbreete zoude mogen vallen, raemen voorts waer men den dijck leggen sal, op wat winden de sommige rajen liggen zullen hetsij den westen-, noortwesten-, zuijtwesten-, oosten-, zuijtoosten- oft noortoostenwinden, nemende de rajen soo lange ende recht alsse ten proffijte uuijtcommen mogen, schouwende ende vermijdende alle crompten ende slomten, die veule dijcx uutbrengen ende daertegen luttel⁷⁾ lants begrijpen, niet te gierich om lant te winnen zoo men in de dijckagie van Nieuergestal

1) D.i. steile.

2) Het Hs. heeft: dattet.

3) Het Hs. heeft: dattet.

4) Bredaasch dialect voor: doet het; zie Hoeufft, Proeve van Bredaasch taaleigen i.v. *gaget*, *staget*, *vingen*, *zieget*.

5) D.i. opdat het.

6) D.i. scheuren, omploegen.

7) Het Hs. heeft: lutter.

gedaen heeft, daer se op geen crompte gesien en hebben ende den dijck soo naer de uijterste limiten en den slijcke gevolcht dat men achternaer eenige dijcken op de bridsen heeft moeten met een innelaege innetrecken, maer laetende buijten redelijcken voorlants omme, als den dijck breeckt, wederomme daermede toe te verheelene ende soden aen den¹⁾ dijck te mogen krijgene, welck voorlant al ist buijten bedijckt min oft meer gelden en zal somtijts dan oft binnen gedijckt waere, doordien de hoveniers ende lantluijden weijden hebben moeten om heur peerden ende koijen ende beesten daerop te weijdenne, want gemeenelijcken het binnengedijckte lant seer qualijcken aen gors dragen commen wil door de silticheijt ende hitte van der sonnen; ende is de buijtenweije beter want die dicwils alle getije verversch(t) wort metten vloet.

Maeckt oock uwen dijck niet te cleijne, te leege ofte te besneden van saete, druijpens oft beloops, gelijk men in Nieuwegestael oock hadde gedaen, die op Pontianivloet int jaer van ..²⁾ wederomme inundeerde, een jaer ofte Iie eerst maer gedijckt zijnde; soodat men dan tot grooten cost den dijck wederom in zijn groote brengen moet doordien de spijsse den hals affgesteken is (ende) de specdammen³⁾ ende haechkaden verlooppen. Men⁴⁾ moet dan oock nieuwe kaden maecken tot meerder cost dan in deerste dijckagie, twelck men aldaer met één moijte ende cost van caden ende haechkaeden verhoedet soude hebben.

Ende dat meer schade is, alsoo het lant binnen bereijts⁵⁾ is geploucht, geschuert, gebroecken⁶⁾ tot saijens toe, dat overmits het inunderen van den polder door het sout oft siltich waeter soo doorloopen wort met de silticheijt ende metten waetere vercouwet ende vercommet, want een geëert lant de silticheijt naer hem treckt, gelijk aen een sponsie. Het lant en wil oock in VIIIe ofte IXe jaeren continuëelijcken⁷⁾ geen vruchten dragen tottattet wederom met lancheijt van tijde door den regen ververst ende door het sonneschijn die silticheijt uutgetrocken wort. Middeltijdt wortet al arm datter inne baent ende de meesters dijckers verlijesen heure jaerlicxe patinge⁸⁾.

Daeromme adverteere ick u: dijckt metten eersten wel uut ruijmer borsen, soo meuchdij u lant behouden, maer inne versche gronden⁹⁾ en let den overloop oft de inundatie tlant niet; dat voorts van allen uwen besoiingiën van affraijen, affgaen, affbaeckenen, visitatie op de

1) Het Hs. heeft: aendoen.

2) Oningevuld gelaten in het Hs. Lees: 1552.

3) Het Hs. heeft: spetdammen.

4) Het Hs. heeft: met.

5) Het Hs. heeft: bereijt.

6) Het Hs. heeft: gebroeckens.

7) Het Hs. heeft: continuierelijcken.

8) Te lezen: pachinge?

9) Blijkbaar bedoelt Vierlingh hier: nog onbeploegde, verschbedijcte landerijen.

winden, ghij een verbael maecken sult op eene quaerte in ordene gestelt op den cleijnen voet, daerinne designeerende de waeteren, diepten, creken, wateringe ende waterloopen, ende daeruujt men ramen ende weten mach hoevele roeden dijcx elck gemet te dragen sal hebben, ende oft oock sulcke dickagiën aen te slaene proffijt waere voor den innemers ende proprietarissen, welcke quaerte men den coopluiden soude mogen thoonen ende voorhouwen om alsoo voorts dijckers te krijgen; want en is uwe Mat. niet te radene oft eenige ander heeren, ambochtsheeren ofte proprietarissen van denzelven dat zijluiden zulcken gorsinge alleene zoude dijcken ten waere zij selfs dijckgraven ende gesworens waeren, want gehuerde officiers de schade ende prouffijt nijet en hebben oft aen en gaet ende gaget¹⁾ niet ter herten, gelijk ick wel bevonden hebbe in sulcke saecken van nieuwe dijckagie; men geeft het gelt te ruijmer uujt omme den dijck te vorderen ende eer te haelen, ander weten heur proffijt andersins daermede te doen adreserende comperen ende vrinden tot het maecken van den dijcke ende ordonnerene²⁾ van de officiers, die men goede gagie toeschickt oft zij verstant hebben oft nijet. Men boijter te milder dengenen die den dijckgrave particulierlijcken schuldich is, de soetelaerskaerven zijn te sachter om snijden, de rijsleveraers en worden niet naeuwe nagesien, met meer andere saecken die te lange waeren te vertellen, soodatter (tot) een recompensie van dien den dijckgrave een heusheijt naevolcht. Maer als dofficiers selve mede dijcken ende int verlijes gelden ende in de winninge genieten moeten, soo isser overal beter regarde oft men is te neerstiger smorgens vrouch in de were om toesicht te nemen opt wercken van de dijckeren ende wat knechts zij hebben, wat sij geven, off men drinckt, tapt oft quaet regiment hout ende voorts op alles de dijckagie aengaende.

Voorts en zoude ick niemande willen raden tot eenige dijckagie ten waere men merckelijcken bij raminghe ende calculatie soude bevinden dat men becostigen costegement met drieendetwintich oft vierentwintich oft dertich gulden, want het gaet altijts over de calculatie. Ick hebbe eens geropen geweest op een aenlegginge ende raeminghe van dijckagie daer sommige, willende grooten danck hebben doordien zij daertoe geraeden hadden, taxeerden ende waerdeerden op vijftich- oft tachtentichdusent gulden de geheele dijckagie, daer ick op antwoorde ende zeijde: legt daer noch eens soo veule bij, dat mij seer qualijcken affgenomen wert; wij hadden het beste saijsoen dat wij in 30 jaeren zoude mogen geraecken ende nochtans costede deselve dijckagie meer dan hondertendetwintich oft dertichduijsent gulden.

Het goet drooch weder, oostenwinden sonder stormen oft opvloijen is het principaelste van een dijckagie, principalijcken int eerste vant

1) Bredaasch dialect voor: gaat het, Zie Hoeufft, a.w.i.v. *staget*, *zieget*.

2) Het Hs. heeft: ordonnerende.

maecken van de kaeden, voorvorschen, haechkaden ende schaepstallen ende diergelijcke, ende daernaer oock int bevorschen van de landen, craegen ende worgen ende tovergaen ende het sluijten van de gaeten. Sonder alsulcken goeden weder twelck wij gehat¹⁾ hadden, want ons vant gene des voorseijt is niet en ontbrack, wij en zouden geen meesters van de dijckagie hebben connen worden doordien tlant te vrouch bedijckt wert, want het slijck soo murwe was dat eer ick de kade twee ofte drie voeten hooch cost gecrijgen soo ontdreeffse wederom al even plat ende de gelaeden cordewagens soncken met deelen ende racters int slijck, dat men drooch niet gewercken en coste. Ick en dede mijn leeftdage meerder arbeit daer ick minst aff geloont was ende luttel dancx hadde, het was doordien ick int eerste geen loon bedongen en hadde als wesende officier, daeromme raede ick eenen iegelijck: laetet kint eenen naem geven eer ghij int wercken comt, den naem mach soo sober wesen ghij²⁾ en dorft³⁾ geen gevaeder worden oft int werck treden, want ick versekere u dat alst werck al volbracht (ende) grooten arbeit ende moijte daerin gedaen is tot grooten prouffijte, zoo woude men wel dat dijckgrave ende gesworens ende andere officiers ende dijckers in een velt stonden ende haesen waeren, hebbende vijff of zes zeelen winden aent gat, omme (se) soo te eer quijte te wesen.

Voorts want, soo wanneer eenige uitergorsen, slijcken oft schorren uuijtegegeven worden te bedijken van den souden⁴⁾ int versch(e) bij de K. Mat, coninginnen, princen oft smalder heeren, soo worden daeraff gemaect de conditiën waerop de aennemers oft bedijckers het gors, gorsen oft schorren aennemen te bedijckene, tot wat prijse ende met wat restrictiën⁵⁾. Daerom heeft mij seer proffijtelijcken gedocht uluijden hieraff eenige bij geschrifte te stellen om in tijden ende wijlen u daermede te behelpen. Ende alsoo de uuijterste groesen gemeenelijcken vallen onder diversche heerlijkheden ende van diversche natueren, want de sommige aen Brabant liggende worden zeer belast⁶⁾ mette opperwateren van der heijen commende oft uut andere oude voorgedijckte polders, andere en hebben maer heur eijgen hemelwaeter te leijdene, waeromme de conditiën diversch ende niet van éenen teneur en zijn, te desen fine dunckt mij dattet proffijt is diversche conditiën hier te stellene, anders souden wij ons met één uuijtegeven van den lande connen behelpen.

Wij Ingelbrecht grave tot Nassouw ende tot Vijanden,

- 1) Het Hs. heeft: gehit.
- 2) Het Hs. heeft: hij.
- 3) Het Hs. heeft: en dorst. De zin is: de toegezegde belooning mag zoo gering wezen, dat gij het werk niet op u kunt nemen.
- 4) Het Hs. heeft: souden.
- 5) Het Hs. heeft: restuctiën.
- 6) Het Hs. heeft: belaest.

heere tot Breda ende tot Steenberghe etc. doen condit allen dengenen die dese letteren zullen zien ofte hooren lesen, dat wij om sonderlinge oirbaer ons selffs, onsen naercommelinghen ende bijsonder om nutschap onser stadt ende ingesetene van Steenberghe met goeden rijpen raede erfelijck uijtgeven ende vercocht hebben Heijndrick van Etten ende Jan Pels met heuren medeplegers voor een vierendeel van den geheelen lande, Joos Raess, Andries Heremanssone, Mertijn Hermanssone ende Adriaen Hugensoon met heuren medeplegeren voor dander vierendeel, Jan Meeusse, Marcelis Joris Pieterssen, Cornelis Wouterszone ende Jan Aertssen met heuren medeplegeren voor 't derde vierendeel en Anthonij Joossen met zijn medeplegeren voor vierde vierendeel, tot eenen nieuwen lande te bedijckene alsulck lant ende erve als wij liggende hebben oostwaerts van Steenberghe, aengaende ende beginnende van onser voorseijder stadt van Steenberghe, affcommende van de zoutkeeten over de Willeberch¹⁾ dwers deur die doorvaert ende noort over tgorse achter de kercke dwers over de Woutse²⁾ becke lanck den water van den Heerengorse tot de Roosendaelsche beke, ende van daer zuytwaerts op tot een gorse geheeten de Lake, ende van de Lake over de verchijnsde goeden lanck den sloot geheeten den Deursloot tot Mildong³⁾ toe ende voort na Vroonhout toe, ende van daer voorts toe westwaerts tot den Woutschen dijcke toe alsoo verre als⁴⁾ onse heerlijkheit gelegen is, ter goeder scape alsoo alst hen oorbaerlicxt duncken sal, tot heuren meesten oorbaer ende profijt te hebben ende te gebruyckene tot eenen vorschende lande ende allen heuren oirbaer daermede te doenen eeuwelijck duerende, hetsij lant oft slijck, ende dat sonder⁵⁾ eenich calengieren⁶⁾ van iemende, op sekere voorwaerden, statuijten, ordonnantiën ende conditien tot eeuwigen dagen onderhouden te worden, ghelijck die hiernaer volgen.

In den eersten, dat de goede lieden ende heere naercommelinghen van elcke buijndere lants ende erven, houdende drije gemeten liggende binnen den lande ende paelen voorseijt, vier oude Engelsche tsaers voor onse grontchijns⁷⁾ te betaellenne

- 1) Welberg, bij Steenberghe.
- 2) D.i. Wouwsche.
- 3) Mij onbekende plaats.
- 4) Het Hs. heeft: alst.
- 5) Het Hs. heeft: sij sonder.
- 6) Het Hs. heeft: calendieren.
- 7) Hier is het woord *geven* of een ander van die beteekenis in de pen gebleven.

alle jaer op St.Maertens dach in den winter, endeenen iegelijcken altijd te gestaene met zijnen gerechtigten erffchijs voorseijt. Ende voorts soo zullen zij geven thienden ende (den) elfften schooff ende dat thiende lam, ende daertoe van elcke gemete meeden, aveels, raepsaets, caerden, ajuijn, vlasch ende diergelijcke dat niet te bande en compt twintich grooten Vlaems tsjaers van den gemetene te betaelene, oock van den voorseijden dage, dengene die schuldich is te hebbene. Ende wij zullen behouden alle visscherijen, vogelijen, veren ende opslaegen¹⁾ binnen den voorseijden lande gelegen ende daerbuijten. Voorts soo eest voorwaerde dat alle degenen, die binnen desen lande gegojt ende geërft zullen wesen oft zijn, altijd alle heur corene, terwe, rogge, garste, havere ende alle andere graen ende vruchten in dit voorseijde lant gewasschen moeten²⁾ schueren, huijsen, ende hoven binnen der vierscharen aldaer daert onder gelegen is, te- weten onder Steenbergen ende Rosendaele, elck int zijne ende niet daerbuijten. Ende voorts zullen zij gehouden zijn alle heure n eede te stovenne ende te bereijdenne binnen de voorseijde stadt van Steenbergen, ten ware oft zij stoven hadden binnen desen lande dat zij die aldaer zullen mogen stoven ende bereijden, maer die te moeten doen keuren tot Steenbergen bij den keurmeester aldaer, ende datselve alsoo verre alst onder de vierschare van Steenbergen gewasschen is binnen dezelve stadt van Steenbergen te wekemerckt brengen omme te vercopen gelijk onse andere landen binnen de vierschare van Steenberge gelegen, behoudelijck oft zij dat ter mert gehadt hadden oft stael daeraff, te wetene eenen sack corens ten minsten voor stael, ende niet vercoopen en consten, dat sij dat theuren schoonste dan sullen mogen vercoopen tot alsulcken merct hen dat alrebest goetduncken sal, op de pene van ses ponden swarte te verbeurenne³⁾ soo dick de contrarie daeraff ge beurde tot der heerlijkheit behouff, ten waere bij onsen openbaren wille ende consente, ende insgelijcx van allen beesten, vercken, hoenderen, gansen ende andere gevogelte, behoudelijck dat de gegojde buijten woonende bij heuren eedt alsoo veel corens thuijs sullen mogen haelen onbegrepen als zij binnen heuren huijse zullen behouffven ende niet meer.

Item en zullen oock de voormelte innemers oft ingelande oft heure naercommelingen dit voorseijde lant nerghens moghen becommenen, belasten, betreeken oft beswaeren⁴⁾ met geeste-

1) D.i. opwassen.

2) Het Hs. heeft: te moeten.

3) Het Hs. heeft: gebeurenne.

4) Het Hs. heeft: besworen.

lijcke ofte weereltijcke rechte dan alleen met schepenenbrieven ende der bancken recht daert onder gelegen is, te wetene van steenbergen ende Rosendale, op de verbeurte van den gronde tot ons ende onse naercommelingen behouff.

Item sal men oock alle veranderinge, die van desen lande sal geschieden bij coope oft andersins, erven ende onterven binnen de voorseijde vierschaere ende nae den rechte van dezelve vierschare, elck int zijne aldaer dat onder gelegen is ende nergens elders, al op deselve verbeurte. Ende oft ijemant zijn lant ofte deel woude vercoopen, daeraff soo sal de naeste van vader oft moeder nae der stadt recht van Steenberghen die naederschap moegen hebben opdat¹⁾ hem belieft, ende indien nijemant van der maechschap de naederschappe begeerde, soo zullen dingelande de naderschap mogen hebben vóór iemant anders sonderlinge de chijs gemeene gelegen zijnde²⁾.

Item is in dese merckelijcken ondersproken dat geen ingelande binnen desen voorseijden lande wonachtich oft daerbuijten hen behelpen en zullen mogen, deen tegen d'andere noch tegens d'officiers van desen lande, van geenderhande saken desen lande aengaende oft oorspronck daeruuijt nemende, met heererije noch poorterije³⁾ noch met egeenen anderen rechte geestelijck oft weereltijcke dan alleene metten rechte van de voorseijde vierschare van Steenbergen ende Rosendale, te wetene elck int zijne, ende hootbanckenrecht⁴⁾ van denselven, op de verbeurte van sestigh ponden zwarten alsoo dick ende menichwerven dat gebeurde tot der heerlijkheit behouff.

Item oft eenige personen, geestelijck oft weerelijck, binnen deser dijkagiën gelegen ofte gegoijt, rebel oft onwillich vielen om mede te gelden ende contribuëren in dese voorseijde dijkagie, soo zullen wij daervoren uutleggen ende betaelen ende dezelve⁵⁾ erffvene tonswaerts nemen om daarmede te doen ons proffijt, alsoo wel onverchijnst goet als verchijnst goet, indien zij niet nae en gaen ende achtervolgen tgene de⁶⁾ andere gemeene ingelanden sullen doen, sonder ijemant daerinne te

1) D.i. indien 't.

2) Het Hs. heeft: zijn.

3) D.i. met beroep daarop dat men elders poorter is of onder een anderen heer ressorteert.

4) D.i. de bank, waarop men van de te Steenbergen gewezen vonnissen appelleerde.

5) Het Hs. heeft: van dezelve.

6) Het Hs. heeft: des.

verlichtenne ofte verschoonnenne, ende al mochten¹⁾ degene²⁾ eenichsins verschoont wesen³⁾ in den dijck want zij te verre achterwaerts liggende zijn, dat zij nochtans in de last van de sluijsen, spoijen⁴⁾ wegen ende wateringhen metten anderen ingelanden gelden ende contribuëren sullen alsoo dat bij ons, bij den quartiermeester, dijckgrave ende gesworen van desen lande geordonneert sal worden.

Item en sal oock niemande dit voorseijde lant mogen gebruijcken ter souter neringe tenzij bij consent ende wille van ons ende onse naercommelingen, heeren van Steenbergen.

Item oft gebeurde dat den dijck van desen lande tot eenige plaetssen namaels inbraecke, dwelck God behouden wille, soo hebben wij voor ons ende ons naercommelinghen geoorloeft ende geconsenteert, oirloffven ende consenteren met desen brieve de voorgaende innemers ende heuren naercommelinghen eenen dwersdijck te mogen leggen in dit voorseijde lant aldaer hen dat van noode wesen mochte, behoudelijcken dat d'ingelanden van dese landen van deser dijckagie gehouden zullen wesen den voorseijden dijck wederomme te volmaeckene, bij alsoo hij ingebraecke, binnen alsulcken bequamelijcken tijt als⁵⁾ daertoe bij den innemers, dijckgrave ende gesworens oft schepenen naer gelegentheijt geordonneert sal worden ende alst doelijcken sal zijn, oft hij sal van der heerlijkheijt wegen gemaect worden op heuren cost naer dijckrecht. Item dat die van den ouden lande deur dit lant sullen mogen waeteren naer slants⁶⁾ oorbaer nae uijtwijsen van haer privilegiën.

Item oft in toecommende tijden eenich corenlandt uutgegeven wordt te bedijcke, soo sal dit lant mogen wateren, eest dat hem belieft, deur dat lant dat bedijckt sal worden sonder cost van de landen voorseijt.

Item sal de Woutsche beke heuren loop behouden daer zij bequaemste sal wesen.

Item dat alle de goeder ende landen, in wat hande datse zijn, in dit voorseijde lant gelegen die metter scapvloet⁷⁾ ondervloijen, gehouden zullen zijn in de dijckagie te gelden alsoo

1) Het Hs. heeft: mocht men.

2) Te lezen: eenige?

3) Het Hs. heeft: wesende.

4) Wellicht zijn hier bedoeld: spuikommen. V.

5) Het Hs. heeft: alst.

6) Het Hs. heeft: maer slans.

7) De marginale inhoudsopgaven hebben: met een schapsvloet, met geen schaepsvloijen, metter schaepsvloet.

dat bij de quartiermeesters, dijckgrave, gesworens oft schepenen ende een deel ingelanden, die zij tot heuren raede sullen mogen roupen, geordonneert sal worden.

Item geloven wij den voorgaende goede luijden ende innemers, oft geviele dat wij oft onse naercommelingen eenich lant meer namaels uitgaven te dijckene, dat men dese landen voorseijt niet naerder dijcken en sal dan op hondert roeden nae tot eenigen souten lande alsoo verre alst onder ons is¹⁾. Ende men sal binnen desen voorseijden lande den dijck niet naerder mogen delven dan op XXV dijckroeden, het en waere om oirboir des voorseijden lants, ende die sal men doen²⁾ bij den dijckgrave, gesworens oft schepenen ende een deel ingelanden, die zij oock daertoe zullen roupen. Ende de XXV dijckroeden lants buijten des dijcx alomme alsoo verre die onse zijn en zullen wij niet verhueren noch laeten verhueren in geenderwijs maer den lande voorseijt vrij laten tot an der³⁾ tijt dat men die bedijcken sal tot eenen vorschen lande, ende dan zullen onse wille daermede doen ende niet eer.

Item wij zullen in dit voorseijde lant setten eenen dijckgrave ende seven schepenen ende gesworenen, die in dit voorseijde landt gegoijt ende geërft zullen wesen, ende die aff- ende aensetten ende doen setten nae onsen wille ende nae den lants meesten oirbaer. Ende dese dijckgrave zullen wij nemen in onse bescherremenisse gelijk onse drossaert, rentmeester ende schouth van Steenbergende hem onse besegelde brieven daeraff geven alst aen ons versocht sal worden, hierinne versien dat deerste twee jaeren die vier quartiermeesters den dijckgrave ende alle andere officiers ende dienaers van desen lande stellen ende setten sullen oft oock affsetten ende andere stellen den tijt van de voorseijde twee jaeren geduerende ende langer niet, ende⁴⁾ dese keuren ende breucken die hierboven meer beloopen zullen dan drije ponden zwarte, te bekeerne totter heerlijkheijt behouf, ende dat (se) voorts statuijten ende ordonnantiën sullen mogen maccken bij den officiers, dienaeren ende wethouderen ende een deel van de gelande, die zij daertoe zullen mogen roupen.

Item oft gebeurde dat de dijckgrave oft lantmeester des dijcx recht niet vervolgen en mochte van sieckten⁵⁾ oft eenigerhande andere saecken, zoo zullen wij eenen anderen bescheijden

- 1) D.i. binnen onze ambachtsheerlijkheid ligt.
- 2) Hier is het woord *meten* in de pen gebleven.
- 3) Het Hs. heeft: andere.
- 4) Het Hs. heeft: tot.
- 5) Het Hs. heeft: sichten.

man mogen setten in heure stede, voor¹⁾ twee gesworens oft twee schepenen oft meer, ende die sal wesen in derselver beschermenisse aldaer de voorseijde dijckgrave in is.

Item wat dijck de dijckgrave aenneempt te maeckene, die zal hij loffelijck bij de gesworens oft schepenen maecken moeten eer hij ijemant zal n oegen beschadigen, ende zoo wije eenige dijcken aenneempt te maeckene oft daervoor bidt²⁾, die sullen dat volbrengen oft de dijckgrave salt hem affpanden van zijn erve, lande oft gereetste goede oft aen zijn lijff.

Item dese voorseijde dijckgrave sal ommeganck hebben als die bij de voorseijde schepenen oft gesworen geleet wort in (de) deijlinge³⁾ van den voorseijden dijcke oft in alsoo alst de schepenen oft gesworen proffijtelijcx ende oirbaerlijcx duncken sal. Ende wat dijck de dijckgrave voorseijt oft ijemant anders aenneempt te maeckene met recht aen dit voorseijde landt, die sal ten naesten ommegange volmaect zijn oft hij sal daerinne alsoo weervast wesen dattet den schepenen oft gesworen sal duncken genouch ende loffelijck zijn. Ende dat sal de dijckgrave de schepenen oft gesworen op heuren eet manen eer hij voorbij sal gaen, ende en ware den dijck voorseijt niet volmaect of soo loffelijcke arbeijders daerinne dattet den schepenen oft gesworenen goetdochte, zoo en mach hij nochtans niemant beschadigen gelegen in dier deijlinge ofte ommegange tot genre tijt voordat den dijck voorseijt volmaect zal sijn.

Item wat dijck de dijckgrave voorseijt maect daer en sal hij nijet meer aff hebben dan daeraenne verdient en is twijschat, ende daertoe sal men eeden twee goede mannen die den schepenen dunckt dats hem best verstaen, ende des en sal niemant ontsitten moghen op een boete van vijff ponden zwarten totter heerlijkheijt behouff hij en zal seggen op zijn beste wes hem daeraff dunckt. Ende wie dat se daeraff strafte oft schampelijcken op hem spraek die sal verbeuren, alsoo verre men dat met twee gesworen, met twee schepenen oft met twee wetachtige mannen can betuijgen, twintich schellingen zwarte, die bekeert zullen worden, te weten ons ende onse naercommelinghen een derdendeel, den dijckgrave het ander derdendeel, ende de schepenen oft gesworen (het) derde derdendeel.

Item sal die dijckgrave mogen panden twijsgat gelt als den dijck volmaect is binnen den derden dage, oft daernaer anderhalff schat alst hem belieft, soo verre dat de schepenen oft

1) Te lezen: voorts?

2) Te lezen: borcht?

3) D.i. in de aanbesteede dijksvakken.

gesworen kennelijcken waere, aen dengenen die den dijck toebehoort, aen zijne gereetste have, aen zijnen liefste erve oft aen zijn selfs lijff, d'welcke den dijckgrave geneucht, met zulcken recht als voorseijt is, ende alle ommegangen sullen wesen met zulcken boeten alse¹⁾ de schouth van Steenberghen tot hiertoe gehadt heeft, ende die sal men gelden binnen den derden dage ofte de dijckgrave die sal se panden als voorseijt is aldaer hem dat geneucht ende hij begeert.

Voorts zoo sullen de voorschreven innemers ende heure naercommelingen mogen halen ende doen halen tot den voorseijden lande dijckwerek tot alsulcken steden daer zij willen onder ons alsoo verre dat onse is tot eeuwigen dagen, onwederseijt van ons ende onse naercommelingen oft iemant anders.

Voortaen hebben wij gegeven ende geven wij den voorseijden dijckgrave tbedrijff op alle de dijcken van onsen voorseijden lande ende op alle die weggen ende waeteringhen, waeterkeeringhen, sluijsen, bruggen, heijningen ende generalijck op alle oirbaer des voorseijden lants totte boete toe van twee schellingen swarte ofte daerbeneden.

Item vielt dat men eenich schoth oft ongelt sette binnen desen voorseijden lande omme des lants oirbaer ende bij der meester menichte van den ingelanden meest gegoijt zijnde, soo wije dat schot oft ongelt niet en gave tot den²⁾ gemelten dage, hij sij geestelijcke oft weereltlijcke ofte van wat conditie hij sij, ende den³⁾ dach daertoe gestelt bij gesworen oft bij schepenen voorseijt over liet gaen, soo sal de dijckgrave uutleggen voor de onwillicheijt daer tgebreck aen is ende innent wederomme anderhalff schat, ende binnen den derden dage hem affpanden mogen aen beur gereetste goeden.

Ende soo (wie) de dijckgrave schelt ofte calengiert in den ommeganck van gebreke, dats op een boete van drije schellingen zwarte, te nemen van dengenen die in gebreke sal worden bevonden, tot behouff te wetene halff totter heerlijkheijt ende halff den dijckgrave.

Item waert dat iemant aentaste in des anders schip oft getouwe⁴⁾ ontvreemde daer clachte nae quaeme, die (sal) verbeuren een boete van thien schellingen zwarte totter heerlijkheijt behouff, ende den clager sijn schade te beteren.

Item waert dat eenich arbeijder binnen den voorseijden lande oft zijne bereijwercke eenich gebreck hadde aen iemant

- 1) Het Hs. heeft: alsoo.
- 2) Het Hs. heeft: tot aen.
- 3) Het Hs. heeft: indien.
- 4) Het Hs heeft: gehouwe.

van zijne arbeijders, dien sal de voorseijde dijckgrave berichten metten schepenen voorseijt om een boete van twee schellingen zwarte.

Item vielt oock dat iemant schepe, gange, plancke, bereijen, cordewagen oft ander getouwe dat heur dijckwerck toebehoorde ontdreve, daeraff sal eenen iegelijcken aenveerden dat zijn is waer dat hijt vint binnen onsen lande, zonder breucke oft zonder versouck aen ons te doene oft aen iemanden anders van onsentwegen.

Item alle twisten die gevallen binnen onsen voorseijden lande ende zijn bereijwerckers sal men beteren bij den dijckgrave, gesworen oft schepenen gelijk als dat naer recht sal behooren.

Ende voorts allerhande oirbaer die men doen zal binnen den voorseijden lande ofte bereijwercke ende die geschieden mogen tot eenige tijt daer oirbaer in gelegen is, dese voorseijde lande ende bereijwercke voorseijt aengaende, sal men doen bij raede van de quartiermeesters, bij den dijckgrave ende gesworen oft¹⁾ schepenen, ende eensdeels daerinne gegoijt zijnde.

Item oft dit lant inbraecke ende eenige van den ingelanden daerinne onwillich waeren hetsij geestelijck oft weerelijck, ende niet en woude de hant aen houden ende contribuëren in de voorseijde dijckagie, dat dan voorwaerde wesen sal ende is, dat degene die aldus onwillich sullen wesen heur lant quit zullen zijn, ende die gemeene ingelanden die dat bedijckt zullen hebben, die zullen dat behouden tot heuren prouffijte.

Item alle sluijsen, sloten, holen²⁾, wegen ende waeteringen, die zullen bij den innemers ende ingelanden gemaect ende gearbeijt worden op heure cost alsoo veule, alsoo breet ende alsoo diep als dat behouft ende van noode wesen sal, ende dezelve zullen zij ende heure naercommelinghen moeten eeuwelijck ende ervelijck alsoo houden ende onderhouden op heuren cost, tot alsulcken plaetssen als die eerstwerff gemaect zullen zijn daer zullen zij tot eeuwigen dagen moeten blijven het en waere om des lants oirbaer ende prouffijt, des en sal men de innemers de wegen, wechdilven, dijckdilven ende andere onloffelijcke creken niet leveren.

Item dat eerste jaer als dit lant aldus bedijckt wort en zullen de voorseijde innemers niet geven van chijnse noch van thiende dan van tgene dat gespilt sal zijn ofte plouch op commen

1) Het Hs. heeft: ende oft.

2) D.i. heulen.

zal, maer naer d'eerste jaer vollen¹⁾ cijns van alle den lande ende erve, bedijckt in maten als boven staet, gelden ende betaelen.

Item dat oock terstont van nu, eer men beginnen sal te dijckene aen dit voorseijde lant, die vrome²⁾ van de gorsinge van dien jaere dezelve innemers ende ingelanden toebehooren ende volgen sal, ende de huerder sal zijn huere gebruijcken in dat lant voorseijt dit jaer tot St.-Maerten dage naestcommende ende niet langer.

Item dat oock, want de innemers ende ingelände om dit lant te bedijckene veel volcx behouven sullen om den dijck te sluijtenne ende omdat de arbeijders te williger comen zullen, dat bier dat zij binnen desen lande drincken sullen ende aldaer opgeslaegen sal worden datzelve drincken zullen mogen zonder eenige ongelt ofte accijse daeraff te gevenne.

Item dat de voorgemelte ingelände van desen lande ende daerbinnen woonende³⁾ gehouden zullen wesen te prochiëren⁴⁾ ende haere sacramenten te haelen daer dat bij ons geordonneert zal worden.

Item soo zullen wij de twee diepen tot onsen last ende cost doen toedijcken, te weten ses voeton hooch boven het leech water ende dooven⁵⁾ stroom, ende daer sal den dijck voorseijt twelf voeten breed wesen ende op elke zijde een roede verre opt slijck, des en zullen wij tegen des innemers werck egeen eerde oft werck nemen ende zullen wij oock de twee diepen opleveren metten gerechte ende geswoornen van den ingelanden voorseijt.

Item daer den dijck comen of liggen sal op der luijden verchijsde goeden, dat wij derzelve luijden heure goeden moet daeraff hebben zullen⁶⁾ ten prijse van schepenen van dier bancken daer zij onder gelegen zijn, ende ten zelven prijse heur dijckwerck halen zullen.

Item als men dit lant verschen sal dat wij dan onse ondersaten, in zulcken getalle als men behouven sal, in dien⁷⁾ zullen gehouden zijn te hebbene, dat zij den dijck zullen helpen sluijten, des sullen de innemers hen de cost geven.

Item zullen wij oock betaelen der luijden verchijsde goede, erve ende goede ende heuren goeden moet daeraff

1) Het Hs. heeft: vallen.

2) Het Hs. heeft: te dijckene die vrone.

3) Het Hs. heeft: woonende ende

4) Het Hs. heeft: prochiën.

5) Te lezen; dooden?

6) D.i. tevredenheid, door schadeloosstelling. Het Hs. heeft: heure goeden moeten.

7) D.i. in dat werk.

hebben, daer den dijck op liggen sal, sonder des innemers cost, ende insgelijcx de eerde ende dijckwerck die de innemers tot den dijck tegens dezelve verchijnsde goeden liggende behouven zullen, ter tijt toe dat den dijck volmaeckt sal zijn, ende volmaeckt zijnde zullen wij voorten eerde ende dijckwerck mogen haelen ende doen haelen ten naesten velde ende minste schade te schepenprijsen oft chieringen.

Item dat de voormelte innemers haeren voorseijden dijck ende eerde int geheel gereet zullen hebben ende de sluijsen gereet zullen hebben vóór ende eer wij de twee diepen sluijten ende verschen, zullen.

Item dat d'eerste twee jaeren als dit lant begonst zal worden te dijckenne die vier quartiermeesters van desen lande stellen ende setten zullen mogen d'officiers ende dienaers van desen lande als voorseijt is, te wetenne eenen dijckgrave, eenen lantmeter, seeven gesworen ende eenen clerck. Ende oft den dijckgrave oft lantmeter van noode is eenen stadthouder te stellen, dat zij dat zullen mogen doen ende dezelve officiers offstellen ende andere setten alsoo dick hen dat gelieven sal de voorseijde twee jaren lanck geduerende ende niet langer. Ende sullen de voorseijde officieren ende dieneren heure officie bedienen op sulcken salaris als de quartiermeesters daertoe stellen ende ordonneren zullen ende op de voorseijde boeten.

Item dat oock de quartiermeesters zullen mogen ordonneren, stellen ende setten oft noot sij acht knechten, gewapent oft ongewapent, die mede ommegaen zullen wanneer den ommeganck van desen dijck ende lant ommegaen sal, oft daer eenige rebelle dijckers waeren die met woorden den dijckgrave ende gesworens oft officieren overloeden oft opliepen, dat dan de acht knechten oft mannen in dien gevalle de rebelle vangen ende aentasten zullen mogen daervoor ende voor de breucke ofte breucken die zij gebreuckt zullen hebben den dijck aengaende ende oock voor heur misdaden die zij doen zullen mogen, ende die alsoo gevangen leijden ter aldernaester onser gevanckenisse van Steenberghe ende van Rosendale; des soo zullen de voorseijde acht knechten oft mannen hebben telcken ommegange wanneer zij ommegaen zullen voor heuren salaris elck vier stuvers daechs ende den cost.

Item oft de dijckgrave oft zijnen stadthouder uuijten¹⁾ ommegange niet machtich genouch en ware alleene omme te gaene aengaende der dijckagie van desen lande mits der

1) Te lezen: totten?

rebellicheijt van de dijckers ende andersins, dat in dien gevalle denzelven dijckgrave oft zijnen stadthouder, wanneer hem dat van noode zal wesen, twee oft drie van de voorseijde acht knechten, oft andere die hij gereetst vinden sal min of meer nae dat hij die behouven sal, (sal nemen) ende soo daermede de rebelle vangen ende aentasten als vore geruert is ende op gelijkken salarius¹⁾. Ende zullen dan²⁾ dese rebelle gecorrigeert worden bij (den) Rade van ons oft onsen Rade ende de vier quartiermeesters.

Item dat de leechschat, die men ons van desen lande schuldich zal zijn, binnen drie jaeren betaelt sal worden, aldaer deerste paije ende derdendeel aff verschijnen sal te Kersmisse oft Lichtemisse naedat de eerste note oft coren van desen lande in (de) schuere oft van desen lande sal zijn gedaen, ende alsoo voorts twee Kersmissen oft Lichtemissen daernaestvolgende telcken oock een derdendeel van denzelven leechschatte.

Ende oft hiernamaels in eenige punten voorseijt twijffele oft eenige donckerheijt gebeurde, die zullen altijd bij ons oft onse naercommelinghen gelist worden ende alsoo onderhouden.

Ende wij Engelbrecht grave tot Nassouw hebben gelooft ende geloven voor ons, ons selven ende onsen hoir ende nacomers dit voorseijde lant, gelijk dat binnen zijnen voorseijden paelen gelegen is, te vrijen ende te waerne gelijckerwijs wij dat vercocht hebben in al ende in deele den voorgaenden goede luijden ende innemers, heuren hoir ende naercommelingen, ende generalijck alle degene die eenich deel in dit voorseijde lant hebben oft vercrijgen zullen, erffelijck te hebbene ende vredelijck te besittene eeuwelijck ende tot allen dagen sonder eenich calengieren van iemande, ende daeraff seker warant te zijne ende te blijven tot eeuwigen dagen. Ende geloven voort in goeder trouwen den voorseijden coop van desen lande voorseijt ende alle ende iegelijck voorwaerden, gelooffden ende rechten voorseijt vast ende stee te houdene ende te doen houden den voorseijden goede luijden ende innemers in alle dese formen als voorseijt is, ende daertegen niet te commene in eeniger manieren bij ons oft bij ijemant anders van onsetwegen, alle boosheijt ende argelist uijtgescheijden. Ende hebben in kennissen der waerheijt ende versekertheden dese letteren uuijthangende besegelt met onze zegele.

1) Het Hs. heeft: salrius.

2) Het Hs. heeft: van.

Ende voorts omme de meerder kennisse ende sekerheijden soo hebben wij versocht ende begeert aen onse goede luijden van Steenbergen ende van Rosendale, dat zij der stadt segele van Steenbergen ende ons dorp segele van Rosendale metten onsen aen¹⁾ onse letteren wouden hanghen.

Ende wij schouth, burchmeesteren, schepenen en alle de gemeente van de stadt van Steenbergen, ende wij schouth ende schepenen ende gemeente van den dorpe van Rosendale, hebben te versouckene onsen gelieven heere van Nassou der stadt segele van Steenbergen en den dorpe segele van Rosendale aen dese letteren mede gehangen. Op den Xen dach van Meert int jaer ons Heeren duijsent vierhondert sevenentachtentich nae coustume van schrijvens shooffs van Luijdick²⁾.

Mijnen genadige heere grave van Nassouw, marcgrave tot Zenetten, heer tot Breda etc. wil uitgeven ende vercoopen om te bedijcken tot eenen vorschenden corenlande twee uuijtergorsen oft aenwasschen, gelegen bij de stadt van Steenbergen, daeraff deen genaempt is Silverhouck streckende van de stadt ende Steenberchsche havene westwaerts lancx den dijck van St.-Ontcommerspolder tot aen den polder van den Heijen³⁾, ende dander⁴⁾ genaempt Kerckgors streckende van de voorschreve stadt ende havene noort ende noortoostwaerts lancx den dijck van den Cruislande tot aen den sluijse liggende in de Woutsche beke ende Roodenwel⁵⁾, alsulcker maete ende groote als men die bij eenen gesworen lantmeter sal doen offmeten ende bepaelen etc. ende dat op alsulcke conditiën ende voorwaerden als hiernaer volgen:

In den eersten, dat die coopers gehouden zullen zijn mijnen vorseijden genadigen heere jaerlicx ende erffelijcken te geven tot eenen erffchijns, op St. Meertensdach in den winter oft des anderdachs daernaer, van elcke gemete vier penningen Lovens sjaers, maeckende de drije gemeten twee stuijvers twee oort Brabants.

- 1) Het Hs. heeft: ende.
- 2) Het Hs. heeft: Lijjdick.
- 3) De Oude- en Nieuwe Heijepolders bij Steenbergen, ter bedijking uitgegeven in 1515 en 1565; zie Van der Aa, a.w., i.v. Heije.
- 4) Het Hs. heeft: ander.
- 5) De Roode weel, kreek in den polder van Kruisland.

Item sullen oock de voorseijde coopers gehouden ende schuldich zijn mijnen voorschreven genadigen heere te geven jaerlicx van alle corenne ende grane dat te bande compt den elfften schooff, ende van de lammeren dat thiende lam, ende van elcke gemet, dat niet te bande compt, gelijk raepende coolsaet, mede, ajuijn, kaerden, vlas ende diergelijcke, thijen stuijvers, te betaelene ten voorsseijden dage mijnen voormelten heere oft dengenen, die daer recht toe oft actie hebben zullen.

Des behout ende reserveert mijnen voormelten heere themwaerts alle heerlijkheijt, visscherijen, vogelrijen, veren ende veerstallen, die buijten ende binnen dese dijckagie vallen sullen ende commen zouden mogen, egeene uuijtgescheijden.

Item dat die voorseijde coopers ende alle degene, die binnen desen lande gegojt ende geërft zullen wesen oft mogen worden, oft heur pachters altijt heur coorne, tarwe, rogge, garste, haver¹⁾ ende andere granen ende vruchten, dwelck zij op den gront van onser dijckagie gewonnen zullen hebben, gehouden zullen wesen te huijse, te soldere ende te schuere binnen dese stadt van Steenbergen oft binnen desen polder ende niet daerbuijten. Oock mede zullen zij gehouden zijn heur meede te stoven ende te bereijden binnen de voorseijde stadt van Steenbergen ende aldaer te doen keuren bij den keurmeesters, daertoe bij de weth²⁾ van Steenbergen geordineert.

Item dat de voorseijde coopers oft cause ende actie van hem hebbende gehouden worden ende schuldich zijn al tvoorseijde graen ende coren binnen de voorseijde stadt van Steenbergen te weeckmerckt te brengen om te vercoopen, gelijk alle andere ingelanden binnen der vierscharen van Steenbergen geseten, ende dat opte pene ende verbeurte van zes ponden zwarten soo dick ter contrariën gebeurde totter heerlijkheijt behouff, ten ware bij expressen oorlove ende consente van mijn voorsseijden heere, welverstaende oft³⁾ die voorseijde coopers dat voorseijde graen of tstael van dien, te wetenne van elcx een sack ten minsten voor stael, ter voorseijde merckt gehadt hadde ende niet vercoopen en conde, dat zij dat tot heuren schoonste ende meesten prouffijt sullen mogen vercoopen

1) Het Hs. heeft: have.

2) D.i. magistraat.

3) Het Hs. heeft: op.

ende tot alsulcker merckt als hem dat oirbaerlijcken duncken sal, behoudelijcken dat de voorseijde coopers, heure erven ende naercommelingen oft actie van hem hebbende onbegrepen alsoo veel corens sullen moghen doen haelen als zij binnen heuren huijse sullen behouven.

Item sullen oock gehouden wesen de voorseijde coopers ende innemers binnen een jaer naedat voorseijt lant bedijckt ende bevorst¹⁾ sal zijn te richten ofte te doen richten op elcke tachtentich gemet lant ende daeronder ende niet meer, binnen der stadt oft lande van Steenberghen soo verre zij geen huijsinge en hebben, eene stede mette huijsinge, wooninge, schueren ende stallen daertoe behoorende ende gehouden²⁾ zijn die te onderhouden, teneijnde dat voorseijde lant bewoont ende gepeupleert³⁾ mocht worden, ende degene, die hoven oft wooninghe binnen der voorscreven stede oft lande hebben, sullen heur lant doen betelen⁴⁾ oft gebruijcken bij heuren pachtenaren ende hovenars tot een gerecht XVIe deel van desen lande. Item en sal oock niemant meer lants dan voorseijt staet mogen hebben oft gebruijcken in den voorseijden polder, ten waere dat hij na advenant van dien huijsingen ende wooningen dede maecken ende rechten soo voorseijt is.

Item en zullen oock de voorseijde coopers, innemers oft ingelanden, heure erffven ende naercommelingen, cause ofte actie van hem hebbende, dit voorseijde lant nergens mogen becommeren, belasten ofte beswaren met eenige renten ofte te recht betrecken tsij int geestelijck oft int weerelijck dan alleenelijcken met schepenenbrieven⁵⁾ van Steenbergen ende ter banckerechte aldaer, op de verbeurte van den gronde tot mijns heeren ende zijnen naercommelingen behouff.

Item sullen oock gehouden zijn alle vertransporteeringhen⁶⁾ soo wel (van) erven als onterven, ende oock alle veranderingen tsij bij coope, bij successie, transporte, transactie oft anders te (doen) geschien ter voorseijde vierscharen voor den rechter⁷⁾ oft wethaelder⁸⁾, ende nergens elders, op gelijcke pene ende verbeurte van den gronde.

- 1) Het Hs. heeft: bevost.
- 2) Het Hs. heeft: ende die gehouden.
- 3) Het Hs. heeft: gepubleert.
- 4) Het Hs. heeft: bedeleen.
- 5) Het Hs. heeft: chepenen ende brieven.
- 6) Het Hs. heeft: verteeringhen.
- 7) Het Hs. heeft: rechte.
- 8) Te lezen: wetholder?

Item oft iemant zijn landt binnen deser dijckagie woude vercoopen, daeraff sal de naeste van den bloede totten vierden grade toe incluijs zijn naderschap mogen hebben soo verre het hem belieft, ende soo verre iemant van den bloede tot dien grade oft die heere van den lande ende stadt van Steenberghe, die naer 't bloet hierinne voor al geprefereert zal zijn, de voorseijde naderschap niet en begeerde, soo sullen die ingelände die naderschap mogen hebben vóór iemande anders ende sonderlinge hierinne geprefereert diegene die hem naest gelegen ende chijs oft rente gemeijn gevende zijn, ende dat geene ingeländen, gegoijde ende geërffde noch oock die binnen den voorschreven lande buijckvast geseten ende woonachtich zijn hen niet behelpen en zullen mogen, d'een tegens d'andere noch tegens den officieren aldaer van egeenderhande saecke desen lande aengaende oft oorspronck daeruijt nemende, met eenige privilegiën van poorterijen oft heerschappijen noch met eenigen anderen rechte geestelijck oft weerelijck dan metten rechte van de voorseijde stadt van Steenberghe ende der hootbancken recht van Breda, op de verbeurte van tsestich ponden zwarten te verbeuren telcke reijse bij degene die ter contrarie dede totter¹⁾ heerlijkheijt behouft.

Item oft eenige personen tsij geestelijck oftw eerelijck, paert ende portije²⁾ hebbende metten coopers van desen lande, ter eerster reijse van deser eerster²⁾ dijckagie ende bevorssinge in gebreke waere, rebel oft onwillich vielen heur quote ende portije³⁾ van de dijckpenningen op te brengene, in sulck geval zullen de andere coopers zijn paert ende portije mogen aenvaerden sonder wederseggen van iemande ende voor hem contribuëren. Ende ingevalle zij haere quote ende portie den eersten ommeslach al betaelt hadden ende gebreckelijck vielen in de IIe, IIe, IIIIe ofte V^e geschoten, zullen de voorschreven andere medecooperen oft innemers de⁴⁾ voorseijde paert ende portie van dengenen, daert gebreck aen valt, mogen aenveerden sonder wederseggen van iemanden oft gehouden te zijn eenige restituijtie te doene. Maer tvoorseijde landt eens bedijckt wesende ende een ofte twee St.-Maertens dan geleden oft gepasseert hebbende⁵⁾, ingevalle tvoorseijde landt weder inbraecke, des God verhoeden wil, ende iemandt⁶⁾ gebreckelijck viele zijn paert, quote⁷⁾ ende

- 1) Het Hs. heeft: totten
- 2) Het Hs. heeft: partije.
- 2) Het Hs. heeft: partije.
- 3) Waarschijnlijk moet het woord *eerster* worden geschrapt.
- 4) Het Hs. heeft: des.
- 5) Het Hs. heeft: van geleden oft gepasseert te hebbene.
- 6) Het Hs. heeft: niemandt.
- 7) Het Hs. heeft: quate.

portie op te brengene ter eerster reijse oft ommeslaege om hetselve landt te beverschen ende den dijck te brengen in sijnen ouden staet ende dicke, in zulcken gevalle sal degene daert gebreck aen valt verbeuren zijn landt tot des heeren prouffijt indien hijt aenveerde wil, oft soo verre de heere tselve landt niet aenveert, zullen die ingelanden tselve aenveerden ende die aenveerder sal voor hetselve lant contribuëren, ende ter tweeder, derder ende alle andere ommeslaegen sal die dijckgrave daervoren inneleggen ende innen tot orderhalff schat op dengene, daer gebreck inne vallen sal, eerst aen zijn haeve soo verre hij eenige binnen der vierscharen vindt oft bij gebreke van dien aen zijn erffgoet ter scieringe van schepenen oft gesworenen.

Item oft hiernaemaels desen dijck oft polder bij fortune oft overtellegen vloede weder innebraecke, des God verhueden wille, in zulcken geval zullen de coopers ende innemers schuldich zijn ende gehouden dien weder op te maecken in zijn oude groote ende beloop ende tselve lant weder labourabel ende saijbaer te maeckene binnen twee jaeren naer dinnebrecken desselffs, oft bij gebreke van dien sal mijn heer dat lant metten dijcke sulcx hij dat vinden sal mogen aenveerden ende themwaerts nemen vrij ende commerloos, om daarmede te doen als van zijn vrij ende propre goede onwederseght van iemande, des souden die coopers ende innegelanden ongehouden zijn¹⁾ ende blijven van de voorseijde heerenchijns meer te gevene.

Item sal mijnen voorseijden heere die grave den voorseijden cooperen dit lant ende gors doen leveren bij den gemete ende metten roede daer 't Cruijslant ende die Heijde mede geleverd is, te weten twelff voeten voor de roede, des en zullen de coopers niet gehouden zijn in der leveringe tontfangen den gront daer de voorseijde ingelände behouven zullen te leggen heure wegen, wechdilven, dijckstaelen, bermten van (den) dijcke met heuren dijckslooten, maer sal mijnen voorseijden heere die grave den voorseijden gront den cooper leveren sonder heuren cost in behoerlijcke maete, noch en sullen oock niet gemeten worden die sluijsvliet ende onloffelijcke creken soo verre daer eenige waere ende bijsonder de havene. Niettemin soo reserveert mijnen voorscreven heere themwaerts den aenwasch van alsulcke creken ofte wateringe als ongeleverd ende ongemeten blijven zullen om daarmede te doen zijn profijt.

Item zullen dese coopers gehouden zijn heuren dijck te leggen aen de noortzijde zoo nae den watere oft diepe alst mogelijk wesen sal, ten meesten oirbare van mijnen voormelten

1) Het Hs. heeft: gehouden zijn.

heere ende ter minster schade van den lande, welcken dijck sij sullen mogen sluijten aen eenige van onse dijcken daer hem dat oirbaerlijcxt duncken zal.

Item sullen dese coopers, heure erven ende naercommelingen hebben ende ontfangen alle profijten ende nutschappen van den voorseijden dijcke soolange die metter zee gemeen liggen ende eenen seedijck wesen sal ende langer niet, ende daerenteijnden sullen mijn voorseijde heere ende zijn naercommelingen die mogen aenveerden omme daermede te doene heur prouffijt.

Item mijn genadige heere accordeert desen coopers dat zij sullen mogen hebben ende houden eenen buijtenberm van II roeden breed, daeraff sij 't genot ende profijt hebben sullen zoo lange als den dijck eenen seedijck wesen zal, behoudelijcken dat tsurplus van ettingen verhuert zal worden bij zijne Genade rentmeesters tot zijnen profijte.

Oock mede en sal men geen dijckaerde oft dijcksooden naerder den tee van den dijcke mogen nemen oft haelen oft berooven dan¹⁾ op 2 roeden nae.

Item daer drooge dijcken oft meeldijcken zijn oft liggen sullen, soo sal den buijtenberm van den ouden lande breed zijn één roede, die mijn genadige heere themwaerts behouden sal om die te verhueren tot zijn Genade profijt metten voorscreven droogen dijcke.

Item sullen de voorscijde coopers ende ingelanden leggen een sluijse tot heuren coste ende zullen alle degene, die daerinne met rechte behooren te gelden, de voorseijde sluijs met heuren sluijsvliete gehouden zijn te maecken ende te onderhouden tot eeuwigen dagen, ende bij dese sluijse en sal niemandt op den dijcke oft daerontrent geen huijsen mogen maecken, stellen oft oprichten dan bij expressen consente van mijn genadigen heere.

Item soo heeft mijnen voorseijden heere geconsenteert dat dese coopers den tijt van ses jaren lanck geduerende ende niet langer zullen mogen stellen eenen dijckgrave ende zes geswoornen ende eenen lantmeter, diewelcke zullen mogen ordonneren ende maecken alsulcke ordonnantie, keuren ende statuijten tot drije ponden zwarte toe²⁾ de dijckkagie aengaende als van noode wesen sal, ende daerenteijnden zullen de voorseijde coopers ende ingelanden gehouden zijn t'achter volgen die oude keure, statuijten ende ordonnantiën van den Cruijslande ende van den anderen polders onder Steenberghe gelegten.

1) Het Hs. heeft: van.

2) Het Hs. heeft: tot.

Item dat mijn genadige heere sal mogen maecken, indient zijne Genade oft naercommelingen belieft, binnen den lande van deser nijeuwer dijckagie ter plaetsen hem best gelegen een meulen, totte welcke ende op geen ander de inwoonders van dese nijeuwe dijckagie sullen gehouden zijn hem¹⁾ ter molen te brengen op behoorlijke molster, ende dit op die verbeurte ende pene telcken reijse van tselve graen²⁾ metten sack daert in is, ende daertoe van drie ponden zwerte.

Item sal mijn voorseijde heere den voorseijden coopers, heuren erven ende naercommelingen bevrijen van shertogen bede, gelijk ende in der manieren als hij zijne ander ondersaten van Steenberghen doet, mits onderhoudende alle gebuerlijke rechten met sijn voorseijde ondersaten.

Deselve³⁾ voorseijde coopers, heure erven ende naercommelingen, cause ende actie van hem hebbende, (sullen) gehouden zijn mijnen voorseijden genadigen heere te geven ende betaelen alsulcke acchijsen ende gruijtgelt van wijne ende biere, als die ondersaten van Steenbergen tegenwoordelijcken gevende ende betaelende zijn ende van outs gewoonlijk zijn geweest te geven.

Item de dijckgrave sal ommeganck hebben als die bij hem, den lantmeester ende gesworen geleijt sal worden.

Item soo wijne eenigen dijck aenneempt, die sal (en) volbringen, ofte den dijckgrave sal hem mogen affpanden aen zijn geresste goet tsij have oft erve oft aen zijn lijff twieschat.

Item zoo wat dijck de dijckgrave aenneempt⁴⁾ te maeckene bij gebreke van andere, die sal hij wel ende loffelijken bij den gesworens doen maecken ende moeten opleveren wel ende deuchdelijcken gemaect, aler hij iemande sal mogen beschadigen.

Item wat dijck de dijckgrave oft ijemant anders aenneempt te maeckene met rechte aen tvoorseijde landt, dat sal ten naesten ommeganck volmaectt zijn, ende en waere den dijck niet volmaectt oft zoo veule goede arbeijders daerinne dattet den gesworen goet dochte, soo mach den dijckgrave nochtans nijemant beschadigen, gelegen in der deijlinge, voordat den dijck volmaectt zal zijn.

- 1) Te lezen: heur graen?
- 2) Het Hs. heeft: gaen.
- 3) Het Hs. heeft: deselve de.
- 4) Het Hs. heeft: neemt.

Item wat den dijckgrave maect, daer en sal hij niet meer aff hebben dan daeraen verdient en is tweeschat, ende daertoe sal men eeden twee goede mannen, die den geswooren duncken sal (hem) daerinne verstaende, ende wie daertoe geroepen ofte geet¹⁾ sal worden ende weijgert²⁾ tselve te doene, sal verbeuren vijff pondt zwarten tot mijns heeren behouff, ende wort³⁾ nochtans niettemin gehouden te seggen zijn beste wete ende conde ende dies hem daeraff dunckt. Ende zoo wije hem daer aff straffende oft qualijcken toespraeck, die sal verbeuren twintich schellingen swarte.

Voorts soo zullen de voorseijde innemers ende coopers, heure erven ende naercommelinghen mogen haelen ende doen haelen totten dijckwercke van desen lande alsulcke dijckaerde, sooden, stoffe ende materie als zij sullen mogen behouffven, daer sij dat onder mijn genadige heere heerlijkheijt sullen weten te haelen ten meesten gerieve ende minste schade, ter ordonnantie van mijn genadige heere oft sijn officiers.

Voorts zullen de dijckgrave, lantmeester ende geswooren hebben tbedrijff op alle dijcken, wegen, wateringen, waeterkeeringen, sluijsen, bruggen ende slooten van desen nijeuwen lande ende generalijck op alle de oirbaer ende nutschap van dien, totter boeten van drije schellingen swarte ende daeronder, welcke voormelte wegen, wateringen, waterkeeringhen, sluijsen, bruggen ende slooten, waer die gemaect zijn oft (men) maecken zoude mogen, de voormelte coopers ende innemers, heure erven ende naercommelinghen behouden zullen, eeuwelijck ende erffvelijcken te onderhouden, te maecken ende te rijmen sonder mijns voorseijden heeren cost.

Item waert dat iemant aentaste in des anders schip oft getouwe⁴⁾ ontvreemde, die verbeurde 2e pont zwarten tot mijn heeren behouff voor d'eerste reijse, ende bovendien behouden den clagere zijn schade te beteren, ende voor de tweede reijse dubbel oft daeraff tstaen⁵⁾ tot meerder ende criminele punitie soo verre de saecke sulcx heijst.

Item waert dat eenich arbeijder binnen den voorseijden lande oft bereijtwercker eenich gebreck hadde aen

- 1) D.i. geëed, beëedigd.
- 2) Het Hs. heeft: weijgeren.
- 3) Het Hs. heeft: woort.
- 4) Het Hs. heeft: getrouwe.
- 5) Het Hs. heeft: staen.

iemanden van zijn arbeijders, die sal die dijckgrave berichten met geswooren oft schepenen op een boete van III° schellingen zwerte. Item oft gebeurde dat iemandt zijn schepe, gangen, plancken, bereijen, cordewagens oft ander getouwe ontdreve, dat sal elck mogen aenveerden soo verre hem dat competeert binnen mijnen heere lande ende heerlijkkhede.

Item zoo wijc den dijckgrave met de geswoornen ende lantmeesters calengierde van gebreke opte¹⁾ ommegangen, die sal verbeuren twintich schellingen zwerte.

Item mijn genadige heere sal aldaer setten ende ordineren eenen vorster ende schutter tot alsulcken profijte als hem bij mijnen voormelten heere geordineert ende toegevoucht sal worden.

Item oft saecke waere dat de dijckgrave niet machtich genouch en waere zijn ommegange te houdene mits der quaetheijt ende rebellicheijt van den dijckers, in sulcken geval soo consenteert ende accordeert mijnen voorseijden heere den coopers ende innemers van desen lande te nemen tot heure coste alsoo veul knechten oft dienaers gewapent als henluijden van noode wesen sal, omme de rebelle ende quaetwillige te apprehenderen ende te vangen ende die te leveren in handen van de officiers van Steenberghe om gecorrigeert te worden naer gelegentheijt van heure misdaet.

Item dit voorsseijde lant sal men insetten met carolusgulden tot prijse van twintich stuijvers tstück, te betalen tot drije St.-Meertens misse, daeraff St.-Meertensmisse anno XV^c negenendertich den eersten zijn ende verschijnen sal, ende te Kersmisse in elck jaer daeraen vol ende al betaelt, ende dat met alsulcken gelde als telcken dage van betaelinghe gevaluëert zal zijn.

Item oft dit gors ende lant mijnen genadigen heere niet genouch gelden en mochte, in sulcken geval sal mijnen genadigen heere dat mogen aen hem houden om daeraff anderwerff oft hiernamaels te gebode te setten oft anders daermede te doen zoo hem dat believen sal.

Item soo verre dese conditie oft eenige van dien de coopers niet en behaechden en dat die coopers eenige betere reden oft middelen wisten tot oirboire van desen lande ende profijte van deser dijckagie, zullen deselve coopers die stellen in geschrifte ende mijn genadige heere overgeven om die te

1) Het Hs. heeft: opt.

visiteren ende te doene des redelijcxt ende mogelijk wesen sal.

Item mijn genadige heere reserveert aen hem een XVIe deel van den lande binnen deser dijckagie in één stücke, tot alsulcke plaetsse als hij sal willen kiezen, daeraff hij staen sal tot allen conditiën ende voorwaerden hiervoor besproken metten anderen innemers.

Voorwaerden ende conditiën op dewelcke mijnen heere den marquis van Bergen etc. sal uuijtgeven ende vercoopen een quantiteijt van lande, gelegen in de toecomende dijckagie van den Ruijgenhil neffens Vrou Jacobslant als den Finert, omme bij den innemers oft coopers metten voorseijden heere ende andere paert ende deel daerin hebbende tot eenen vorschen¹⁾ corenlande te brengen, dezelve dijckagie groot wesende van den binnentee van den dijcke driehondert ende XLVIII gemeten alle creken affgetogen.

In den eersten, dat die voormelte heere mettertijt, alst selve gors ofte polder bedijckt ende gepeupleert sal zijn oft tot andere zulcken tijde alst hem gelieven sal, over denzelven polder sal stellen schouth ende schepenen, clerck, coster ende alle andere officiers om tselve lants inwoonders ende gelanden van dien te onderhouden in goeden rechte ende policiën, ende dat tot dien eijnde statuëren ende ordonneren sullen sulcke²⁾ statuijten ende ordonnantiën alst redelijck ende mogelijk wesen sal, welverstaende dat midlertijt de inwoonders, ingesetenen oft gelanden van dien sullen ter eerster instantie te recht staen voor schouth ende schepenen van Vrou Jacobslant ende van die appelleren aen den stadthoudere ende mannen van leene shooffs van Bergen als haer immediaet hoeft.

Ende alsoo men dagelicx bevint dat diversche personen ende ondersaeten hem behelpende zijn met eenige vreemde poorterijen oft privilegiën, om deur middele van dien te declineren ende ontgaen den ordinaris rechtere ende justicie van der plaetse daer zij geseten zijn, daerbij die andere goede luden ende ondersaten groot(elijcken) belast, gequelt ende geïnteresseert worden, soo ist merckelijcke ondersproken dat niemant van de voorseijde inwoonders noch

1) Het Hs. heeft: voorseijden.

2) Het Hs. heeft: sullenke.

ingesetenen int voormelte lant hem en sal mogen behelpen, beschutten noch verweren met eenige vreemde poorterijen, privilegiën oft andere rechten, hetsij van Bruijsselen, Loven, Antwerpen, hoedanich die zijn mochten, geestelijck oft weerelijck, soo van criminelle als van andere civiele saecken van wat natuere oft conditiën (die) wesen mochte, maer zullen alleenlijcken daeraff te rechte moeten staen voor schouth ende schepenen voorseijt, ende soo wije contrarie dede sal staen tot correctie arbitrale van den heere; ende zullen bovendien dezelve inwoonders oft ingesetenen altijts gehouden zijn te betalen ende bij den voorseijden rechters executabel zijn van alle gebuerlijcke rechte, niettegenstaende eenige der voorseijde privilegiën, poorterijen oft andere diergelijcke exemptiën oft vrijheijden denselven gebuerlijcken rechte contrarie zijnde.

Item dat men geen gronden van erve in den voorseijden polder gelegen en sal mogen belasten oft transporteren dan voor de voorseijde wethouders, ende soo wat contrarie van dien gebeurde sal gehouden worden van nul ende van onweerden, uuijtgenomen leengoeden die altijt sullen sorterende zijn onder den leenhove van Berghen.

Item om die voorseijde dijckagie te volcommen ende in toecommende tijde loffelijck tonderhouden sal de voorseijde heere, sijne hoirs ende naercommelinghen aldaer nu ende ten eeuwigen dage stellen dijckgrave ende gesworens ende andere officieren totter dijckagie dienende, diewelcke sullen gehouden wesen alle jare, oft alst van noode wesen sal, van heurlieder administratie te doenne tot behouff van den gemeenen lande rekeninge, bewijs ende reliqua, in presentie van sommige van den Raede van den voorseijden heere, van der weth ende ingelanden, die aldaer sullen willen present wesen, waertoe eenen prefixen dach jaerlicx gestelt sal worden.

Item dezelve heere, zijn hoirs ende naercommelingen sullen hebben ende behouden int selve lant alle thienden van grane ende van alle andere vruchten, lammeren etc. ende int generael van al dat thienbaer is, soo wel vlasch, kempe als van andere vruchten; van de¹⁾ in den bant comende, den elfsten schooff, maer van saet dat elfste viertele, ende van meede, kaerden, aijuijn, loock, peen ende diergelijcke vruchten van elck gemet jaerlicx XV stuijver.

Item sal oock alleen behouden die collatie ende presen-

1) Het Hs. heeft: vruchten, die.

tatie van de kercke, die opt voorseijde lant getimmert soude mogen worden tot sulcken plaetse alst denzelven gelieven zal, waertoe mitsgaders tottet kerckhoff diezelve heere geven ende laeten sal twee gemeten lants, die nochtans tot gemeenen cost bedijckt sullen worden, welverstaende dat de inwoonders van den voorseijden nieuwen lande midlertijt haere kerckelijcke¹⁾ rechten sullen haelen ende ontfangen van Vrou Jacobslant voorseijt.

Item sal noch behouden alle visscherijen, vogelrijen, veeren, veerstallen, waerande, jachte, patrijseringe ende deser gelijcken, die binnen den voorseijden lande sullen mogen vallen, recht van winde om meulens te stellen, ende voorts int generael alle gelijcke heerlijcke rechten.

Item aengaende die toecomende dijcke ende gemeijne bermen, die geleijt zullen worden op den gront van den voorseijden heere met zijne aerde gemaect ende onderhouden, soo zullen die alleenelijcken ende int geheel hem met de ettinge ende bermen van dien toebehooren, behoudens dat die voorseijde innemers, innewoonders ende gelanden sullen haer beesten²⁾ daerover mogen drijven, die bermen ende wegen berijden, begaen, bestouwen als andere sheeren wegen in den Finert ende andere ontrent gelegen, des en sal men die voorseijde dijcken ende dijckbermen jaerlicx niet langer mogen verhueren om te etten dan van halff Meert tot Bamisse³⁾ oft daerontrent.

Item dat dingelande oft innemers niet en zullen moghen pretenderen eenich rechte aen uijtergorsen oft aenwasschen, die buijten den voorseijden dijck nu blijven oft in toecommende tijden zullen mogen aenwasschen, maer die zullen alleenelijck ende int geheel blijven ende toebehooren den voorseijden heere, sijnen hoiren, ende naercommelinghen, welverstaende dat men opt selve buijtenlant sal mogen nemen ende haelen spijsse om denzelven dijck te maecken ende tonderhouden ter minster schade tot discretie van den dijckgrave ende geswoornen.

Ende oft gebeurde, dat God behoeden wil, dat het voorseijde lant naerdien dattet bedijckt waere inundeerde, soo sal de heere oft vrouwe van Bergen in der tijt wesende de ander geërffde⁴⁾ mogen doen sommeren om met hen naer

1) Het Hs. heeft: midlertijt haere tijt kerckelijcke.

2) Het Hs. heeft: besten.

3) D.i. St.-Bavo of 1 October.

4) Het Hs. heeft: geërff.

advenant van de groote van heuren lande te verstaen tot verversinge ende recouvrement van den voorseijden polder, ende dat binnen sulcken tijde alst hem goetduncken sal om haere geschoten op te brengen, ende bij faulte van dien dat hij oft zijne officiers als dijckgrave ende andere zullen mogen procederen tot dubbel schat van denselven schote ende aenchieringe van dien op de gereetste goeden ende lande van den gebreckigen van dien, naer advenant van de gebreecken geschooten metten oncosten van dien ende dieselve lande naer dijckrecht daer voren op winnen etc. Maer in soo verre de heere in gebreke waere bij de andere gelande gesommeert wesende als voren, zoo zullen zijlijeden mogen kiezen ende stellen officiers totter dijckagie gerequireert ende op den lande van den heere mede procederen als voren, behoudens den heere in andere saecke ende over denzelven lande zijne hoocheijt ende prerogativen boven verhaelt.

Item oock expresselijcken ondersproken dat nietjegenstaende deselve inundatie de coopers oft innemers van den voorseijden lande sullen altijts¹⁾ moeten betaelen heurluijder leechschat insoverde²⁾ daer iet resteerde te betaelen, ende daervoren verbindende heurluijder personen ende alle heure andere goeden.

Ende is oock versproken ende expresselijcken verboden dat niemant van de ingelande, inwoonders oft andere en zullen mogen eenigen derrinck oft moeren delven op oft uuijt eenich lant gelegen binnen den voorseijden polder van den Ruijgenhille, op pene van arbitrale correctie naer gelegentheijt van der saecke soo dickwils hetselffde gebeurde, ten ware bij consente van den voormelten heere van Bergen ende zijne naercommelingen.

Item dinwoonders van den voorseijden polder sullen betaelen bodemgelt ende accijse in alle schijn als men doet op Vrou-Jacobslant, te weten een stuijver op elcke ame biers voor bodemgelt ende die tappers voor accijse twee stuijvers ende van wijnen hoedanich die zijn XII stuijvers, maer die zelve wijn oft bier inneleggen zonder uuijt te tappen oft te vercoopen en zullen daervan geen accijse geven dan alleenlijcken bodemgelt.

Item dat alle d'inwoonders schuldich ende gehouden zijn haere granen te doen malen op des voorseijden marquis meulen opt³⁾ Vrou-Jacobslant oft andere, bij hem in den voorseijden polder te stellen, te betaelen te twintichste vate oft ponde.

1) Het Hs. heeft: aldichs.

2) Het Hs. heeft: enemerde.

3) Het Hs. heeft: oft.

Item zullen de voorseijde bedijckers ende geërfde in den voorseijden polder jaerlicx den voorseijden heere betaelen voor erffgrondtchijns van elck gemet eenen halven stuijver op St. ...¹⁾ dach, op pene van dobbel chijnse, te versoucken²⁾ van den rentmeester bij de officiers daervoren realijcken geëxecuteert te worden ten coste van de gebreckigen, ende boven desen soo reserveert die voorseijde heere tot hemwaerts ten eeuwige dage over het voorseijde lant alle hoocheijt ende jurisdictie, hooge, middele ende leege, in alle schijn als hij hebbende is binnen de andere zijne heerlijkheijden van den merckgraeffschap van Bergen.

Item dit lant sal de coopers ende mededijckers uuijtgegeven ende gemeten worden metter maete van Gastele, Heer-Janslant³⁾ oft Stantdaerbuijten, ende dat bij cavels⁴⁾, welverstaende dat elck cavel groot sal wesen vijffentzeventich gemeten ende die halve naer advenant, te weten een halffroede aen wederzijden int waeter die creken daer in- oft aenvallende, welverstaende dat indien namaels dezelve creken drooghe worden oft tot lande connen gebrengen, soo zullen dezelve creecken volgen elcke proprietaris aen zijn lant zoo die cavels vallen.

Item dat die coopers ende mededijckers van eenige cavels oft lande in den voormelten polder gehouden zullen zijn te doene die betaelinghe van hare leechschat in handen des rentmeesters-generael van den voormelten heere tot Bergen in drie pajementen in gelijcke portiën in goede ganckbaeren gelde, d'eerste derdendeel greeet te wesen Kersmisse anno XV^c LXIII, tweede derdendeel te Kersmisse anno XV^c LXIII, tderde ende laeste derdendeel te Kersmisse daernaer anno XV^c LXV.

Item dat alle dijcken, wegen, wateringhen, heulen ende bruggen geschout zullen worden bij dijckgrave ende gesworens.

Willem bij der gratiën Gods prince van Oraengiën grave van Nassou, van Catzenellenboghe⁵⁾ allen den genen, die dese onse jegenwoordighe sien zullen, saluijt.

Alsoo, nademael wij tot diverschen tijden ende stonden bij onsen lieven ende welbeminden rentmeester-generael Marqus

1) In het Hs. oningevuld gelaten.

2) D.i. ten verzoeke van.

3) D.i. Nieuw Gastel bij Bergen op Zoom, zie van der Aa, Aardrijksk. woordenb. i.v. Gastel (Nieuw).

4) Het Hs. heeft: canaels.

5) De verdere titels, die hier in het Hs. nog op volgen, zijn weggelaten.

van Steelandt ende Andries Vierlingh, rentmeester van onse stadt ende lande van Steenbergen, diversche personen, in de nieuwe dijckagie nu onlanx gemaect mede paert ende deel gehadt hebbende, ende andere wel gequalificeerde, die men vermeijnde¹⁾ geaffectionneerdt te zijn noch andere nieuwe dijckaghie aen te grijpen, hadden doen aengeven dat omme sekere merckelijcke redenen ende sonderlinge oirbair van ons ende onse naercommelinghen ende tot vorderinghe van onse voorseijde stadt ende ondersaten van Steenberghen wij in mejninge waeren te vercoopen ende uuijt te geven omme tot een verschen corenlande bedijckt te worden sekere quantiteit ende nombre van gemetgetalen van onse gorsch ende aenwasch, liggende noortwaerts aff tusschen onsen poldere Heijegorsinghe²⁾ ende (den) aenwasch genaempt de Heenen³⁾ ende streckende van onsen polder gemeijnelicken genoempt Grave-Heijndricx polder westwaerts tot aent gescheijt van de gorsingen der gemeene heeren van Vossemaer sulcx als tselve gescheijt gedesigneert is geweest, doen te weten dat wij bij rijpe deliberatie van rade voor ons, onse erven ende naercommelinghen wel ende wettelijcken vercocht ende uuijtgegeven hebben, vercoopen ende geven uuijt midts desen eeuwelijck ende erffvelijck heer Dirick van der Werve ende Hieronimus Sandelijn heer tot Herenthout⁴⁾, ridderen, joncheer Philibert van Serooskercke rentmeester van Bewesterschelt⁵⁾ ende senior Jehan Dairanda residerende tot Antwerpen ende heure erve ende naercommelinghen oft actie van hem hebbende, elcx van⁶⁾ hem voor een vierendeel, deselve onse gorsingen ende aenwasschen, gelegen als hiervoren gedesigneert es, ter nombere toe⁷⁾ van vierhondert gemeten ende dat om ende voor den prijse van XVIII carolusgulden van XX stuijver tgemet, daarvan wij ons houden verneucht ende ten volle betaelt te zijn, omme dezelve bij hem mogen bedijckt te worden metten voorseijden van Vossemaer ende aen dezelve te sluijten oft voor oft naer denzelven van Vossemaer ende aen dezelve te bedijcken soo hem best geraeden ende oirbairlicxste beduncken sal, al navolgende ende bij hem genietende 'tcontract,

- 1) Het Hs. heeft: vermeijde.
- 2) De Oude- en Nieuwe Heijepolders onder Steenbergen resp. ter bedijking uitgegeven in 1515 en 1565; zie Van der Aa, a.w. in voce Heije (Oud-) en Heije (Nieuw)
- 3) Hieruit zijn resp. in 1610 en 1655 de Heene- en Noord-Heenepolders bedijkt, Van der Aa, a.w. in voce.
- 4) Jeronimus Sandelijn rentmeester van Zeeland Bewesterschelde in 1539-'63.
- 5) Philibert van Tuijl van Serooskerke, rentmeester van Zeeland Bewesterschelde in 1564-1570.
- 6) Het Hs. heeft: voor.
- 7) Het Hs. heeft: tot.

nu onlanx van onsentweegen mettenzelven van Vossemaer gemaect in dathe den tweeden dagh Augusto anno XVc LXIII, ende dat indien zij coopers bevonden oirbairlijcke eenige raijen als nu op de quaerte gedesigneert staende inne te trecken, te veranderen ofte verstellen¹⁾, dat zij tselve mogen doen, behoudelijck dat zij in allen gevalle gehouden zijn zullen van den voorseijden gorse de voorseijde nomber van vierhondert gemeten Steenbergsche mate hemelsbreete ende omme tot eenen verschen corenlade gebruijckt te worden in deser dijckagiën te besluijten ende te bedijcken ende daertoe 't geheele Heijensche uuijtergors te mogen aenveerden, onder expresse voorwaerde van dat, indien naer die dijckagie bij der metinge bevonden worde dat boven die dijck, dijckstael berm, bermslooten, wegen, wechdilven ende onloffelijcke creken daerinne meer dan de voorseijde vierhondert gemeten innegedijckt (sijn), sijlijeden²⁾ coopers ende innemers gehouden zullen zijn dezelve overende gemeten ten prijse als voren te betaelen gemet gemetzgelijcke, ende dat te Kersmisse naer d'eerste note 't voorseijde gors bedijckt zijnde, ende voorts op de voorwaerden, statuijten, ordonnantiën ende conditiën hiernaer verclaert, die dezelve³⁾ coopers, heure erven ende naer-commelinghen ofte actie daeraff hebbende gehouden zullen wesen tot eeuwigen dagen te achtervolgen ende t'onderhouden.

In den eersten dat die voormelte coopers ende innemers ende heure erven ende naercomelinghen oft actie daeraff hebbende⁴⁾ jaerlicx ende erffelijcx te geven ende te betalen van elck gemet binnen der voorseijde dijckagie begrepen eenen halven stuijver voor onse grontchijnse op St.-Maertensdach in den winter ofte ten lanxsten des anderdaechs daernaer, op pene de dagen overstreken zijnde van vier stuijvers Brabantsch daeraen verbeurt te hebben voor elck jaer, dies⁵⁾ sal een iegelijcken gestaen met zijnen gerechtigen grontchijns nae groote van zijnen lande, waeraff den eersten verschijndach wesen sal op St.-Maertensdage naestcommende, daertoe zullen de voorseijde coopers, heure erven ende naecommelinghen, cause ende actie daeraff hebbende jaerlicx geven⁶⁾ van alle coren dat te bande compt den elfften schooff ende van de vruchten die niet te bande en comen, gelijk raepsaet, cool-

1) Het Hs. heeft: versteken.

2) Het Hs. heeft: ende sijlijeden.

3) Het Hs. heeft: die zelve.

4) Hier schijnen de woorden *gehouden zullen wesen* in de pen te zijn gebleven.

5) Het Hs. heeft: die.

6) Het Hs. heeft: te geven.

saet, lijnsaet, meede, ajuijn, kaerden ende diergelijcke, thien stuijvers tsjaers van elcken gemete ende van de lammeren de rechte thiende, des behouden ende reserveren wij tonswaerts voor ons ende onse erven ende naecomelinghen alle heerlijkheijt, vogelrijen, visscherijen, veeren ende veerstallen, die buijten ende binnen deser dijckagie vallen zullen ende comen zouden moghen egeen uutgescheijden.

Item dat de voorseijde coopers ende alle degene, die binnen desen lande gegoijt ende geërft zullen zijn ofte mogen worden, ende heure pachters sullen gehouden wesen ten eeuwigen dage heur coórne, tarwe, rogge, garste, havere ende ander grain ende vruchten, dwelck zij op den gront van deser dijckagie gewonnen zullen hebben, te huijsen, te solderen ende te schuere binnen der stadt ende lande van Steenbergen oft binnen desen polder ende niet daerbuijten, ende al tselve graen ende coren binnen de stadt van Steenbergen ter weeckmerct te brengen om te vercoopen gelijk alle andere ingelanden binnen der vierscharen aldaer ende int Cruijslant geseten ende daer (ontrent), op de pene ende verbeurte van ses gouden carolusgulden van twintich der voorseijde stuijvers tstuck soo dickwils ter contrarie gebeurde, totter heerlijkheijt behouff, ten waere bij expresse oorlove ende consente van ons ende onse naercommelingen, heere van Steenbergen, welverstaende oft die voorseijde coopers oft actie van hen hebbende dat voorseijde graen oft stael van dien, te wetene van elcx eenen sack ten minsten voor stael, ter voorseijde merct gehadt hadde ende niet vercoopen en conde, dat sij dat tot heuren schoonste ende meesten profijte zullen mogen vercoopen tot alsulcken merct als hem dat oirbaerlicxste duncken sal, ende behoudelijck oock dat de voorseijde coopers, heure erven ende naercomelinghen oft actie van hen hebbende onbegrepen alsoo veele coren sullen mogen doen haelen als sij binnen heuren huijse zullen behouven, ende gelijckerwijs dese ordonnantie bij andere onse ondersaten des voorseijden lants van Steenberghen onderhouden zal worden. Oock zullen zijluijden gehouden zijn heure meede te stoven ende te bereijden binnen der voorseijde stadt van Steenberghen ende aldaer te doen keuren bij den keurmeesters, daertoe bij de weth van Steenberg geordonneert, welverstaende indien de stoffmeesters hen te excessivelijcken verschatten wille om dezelve te bereijden, dat eerst dan ende (te)voren dezelve stoffmeesters gepresenteert hebbende te geven ende te betaelen sooveel men tot Bergen op den Zoom, ter Tholen, Reijmerswale, oft in Vossemaer van de hondert geeft, zijlijeden zullen vermogen dezelve tot heuren schoonste

doen bereijden buijten onse stede ende lant van Steenberghen voorseijt. Item en zullen oock de voorseijde coopers, innemers oft ingelanden, heure erven ende naercommelinghen, cause oft actie van hen hebbende, dit voorseijde lant nergens mogen becommeren, belasten noch beswaren met eenige renten ofte te rechte betrecken tsij int geestelijck oft int weerelijck dan alleenelijcken met schepenenbrieven van Steenbergen ende der bancken recht aldaer, op de verbeurte van den gronde tot ons ende onse naercommelinghen, heeren van Steenbergen, behouff. Sullen oock gehouden zijn alle rechtvorderinghe tsij bij coope, transporte, transactie oft anders te (doen) geschieden ter voorseijde vierschare der voorseijde rechters ende wethouders ende nergens elders op gelijcke pene, ten waere dat wij oft onse naercommelinghen, heeren van Steenbergen, hiernaermaels daerontrent oprichtende een andere parochie, dorp ende vierschare alsdan anders ordineren, in welcken gevalle zij gehouden sullen zijn onse oft onse naercomelinghen ordonnantie ende bevel des voorseijt is aengaende te achtervolgen ende te moeten volcomen.

Item oft iemant zijn lant binnen deser dijckagie woude vercoopen, daeraff sal de naeste van den bloede totten vierden grade incluijs sijn naderschap mogen hebben soo verre het hem belieft. Ende soo verre niemant van den bloede tot dien graede toe incluijs oft grontheere van den lande, die naer 't bloet hierinne vóoral geprefereert sal wesen, die voorseijde naderschap niet en begeerde, soo sullen die ingelanden de naderschap mogen hebben vóór iemant anders, ende sonderlinge hierinne geprefereert die hem naest gelegen ende chijns oft renthe gemeen gevende zijn. Alle welke naderschappen zullen gedaen mogen worden totter tijt dat die overveste¹⁾ rechtelijcken, volcomelijcken ende behoerlijcken sal wesen gedaen, ende dat geene ingelanden, gegoede²⁾ ende geërfde noch oock die binnen den voormelten lande buijckvast geseten ende woonachtich zijn hem niet behelpen en sullen mogen, d'een tegen d'andere noch tegen de officieren aldaer, van egeenderhande saecke desen lande aengaende oft oirspronck daeruit nemende met eenige privilegiën van poorterijen, clergiën oft heerschappijen noch met geenen anderen recht geestelijck oft weerelijck dan metten rechte van de voorseijde stadt van Steenbergen ende

1) Het Hs. heeft: overbeste.

2) Het Hs. heeft: goede.

der hoofbanck recht van Breda, op de verbeurte van tsestich gouden carolusgulden, munte als voren, te verbeuren telcken reijse bij dengene die ter contrarie dede totter heerlijkheijt behouff.

Item dat wij zullen mogen maecken, indient ons offt onse naercomelingen belieft, binnen den lande van deser nieuwer dijckagie ter plaetsse (die) ons best gelegen zal zijn eenen meulen tot welcke ende tot geen andere die inwoonders van deser nieuwer dijckagie zullen gehouden zijn heur grain ter meulen te brengen op behoerlijcke molster, ende dit op de verbeurte ende pene telcken reijse van tselve graen ende sack daert in is, ende daertoe van drije ponden zwarte.

Ende beloven wij voor ons ende onse naercomelingen de voorseijde coopers ende heure naercomelingen te bevrijen sulcx ende in sulcker¹⁾ manieren als wij de polders van den Ouden ende Nieuwenlande, tCruijslant, St.-Ontcommers ende de Heije²⁾ met die van Steenberghe voorseijt tot noch toe gedaen hebben oft hiernamaels doen zullen, mits onderhoudende alle gebuerlijcke rechten metten voorseijden onsen ingesetenen ende ondersaten onser³⁾ stadt van Steenberghe voorseijt, ende met hem ons ende onse naercomelinghen, gevende ende betaelende alsulcken gruijtgelt oft gemaelgelt ende accijsen van wijne ende biere als die voorseijde onse ingesetenen ende ondersaten onser⁴⁾ stadt voorseijt jegenwoordigh gevende ende betaelende zijn ende van outs gewoonlijck zijn geweest te geven ende te betaelen.

Item sullen die voorseijde coopers ende ingelanden leggen een sluijse tot heuren coste omme daerdoor te moghen uutwaeteren⁵⁾ deur Grave-Heijndricxpolder oft andersints buijtenwaerts uuijt, ende oft daerdoor namaels eenighe andere polders uuijtwateren wilden oft moesten, zullen tselve vermogen te doene. Ende bij dese sluijse sal niemant op de(n) dijcke oft daerontrent geen huijsen mogen maecken, stellen oft oprichten dan bij expresse consente van ons ende onse naercomelinghen.

Item wij zullen de voorseijde cooperen dit landt ende gors doen leveren bij den gemete ende metter Steenberchsche roede, te weten twelff voeten voor de roede, ende en sullen de

1) Het Hs. heeft: sulcx manieren.

2) De Oude en Nieuwe Heijepolders onder de gemeente Steenberghe, ter bedijking uitgegeven resp. in 1515 en 1565; Van der Aa, a.w. in voce Heije.

3) Het Hs. heeft: onse.

4) Het Hs. heeft: onse.

5) Het Hs. heeft: uutwaerten.

voorseijde coopers als voorseijt is niet geleverd worden den gront van de wegen, die nootelijck bevonden zullen worden bij hem daerinne geleijt ende gemaect te worden, noch oock de wechdilven, dijkstaelen, bermen van (den) dijcke met haeren dijkslooten ende sluijsvlieten noch eenige onloffelijcke creecken soo verre als de sluijs opt alderleechste aff- ende uijtdragen sal, niettemin wij reserveren tonswaerts den aenwasch van alle alsulcke creecken ende wateringhen als ongemeten ende ongeleverd blijven sullen om daarmede te mogen doen ons proffijt tallen tijden alst ons oft ons naercomelingen gelieven sal sonder eenich dijkschacht¹⁾ te betalen, laetende altijd nochtans de voorseijde coopers de groote van heuren lande, soo sal tselve affgemeten ende te bouck gestelt worden om heuren chijns jaerlicx te betaelen, ende zullen de voorseijden wegen boven breed zijn twintich ende de binnenbermen twelff voeten.

Item sullen dese coopers, heure erven ende naercomelingen hebben ende ontfangen alle nutschappen ende profijten van den voorseijden dijcke soolange die metter zee gemeijn liggen ende eenen zeedijck wesen sal ende langer nijet, ende daerenteijnde als denzelven dijk int geheel ofte deel middeldijcke wort, soo zal diezelve middeldijck comen tot ons ende onse naecomelingen behouff om daarmede onsen wille te doene als van onsen eijgen goede.

Item wij acoorderen dese coopers dat zij zullen mogen hebben ende houden eenen buijtenberm van twee der voorseijde Steenberchsche roeden breed, daeraff zij tgenot ende prouffijt zullen genieten soolange als den dijk eenen zeedijck wesen sal, behoudelijck dat tsurplus van der ettinge verhuert sal worden bij onsen rentmeester tot onsen prouffijt. Des sullen zij vermogen totten dijkwercke van desen lande daeruuijt ende mede uuijt ende op alle andere onse uuijtergorsen ende aenwasschen, daerontrent binnen onsen lande ende heerlijkheijt voorseijt gelegen, te haelen tot allen tijden alsulcke dijckaerde ende soijen²⁾ als sij zullen mogen behouven ten meesten gerieve ende minster schade, al ter ordonnantie van ons ende onse officieren, ende oock en zullen (sij) geen dijckaerde oft

- 1) De auteur zelf stelt den inhoud van een schacht aarde of dijkspecie op een roede in het vierkant en zes duim dik, zie hierna. Anderen stollen dien op een vierkante Putsche roede (of 144 vierkante Putsche voeten) één voet diep uitgegraven, dus ruim 5½ meter, zie Beekman, Het dijk- en waterschapsrescht in Nederland, i.v. schacht.
- 2) D.i. zoden.

dijcksooden naerder de tee van den dijck mogen nemen oft haelen oft berooved dan op de twee der¹⁾ voorseijde roeden nae indien des mogelijk is.

Item oft eenige personen geestelijck oft weerelijck, paert ende deel hebbende metten coopers van desen lande, ter eerster reijse van deser dijckagie²⁾ ende beversinge in gebreke waeren ende rebel oft onwillich vielen heur quote ende portie van de dijckpenninghen op te brengen, in sulcken geval zullen die andere coopers zijn paert ende portie mogen aenveerden sonder wederseggen van iemande ende voor hem contribuëren, ende ingevalle zij heur quote ende portie in den eersten ommeslach oft geschote opgebracht ende betaelt hadde ende gebreckelijck vielen in de Ite, derde, IIIte, vijffde off seste geschoten zullen die voorseijde ander medecoopers oft innemers des voorseijden paert ende portie van dengenen, daert gebreck aen valt, moghen aenveerden sonder wederseggen van iemant oft gehouden te zijn eenige restitutie te doene, maer 't voorseijde lant eens bedijckt wesende ende II St.-Maertensbannen geleden oft gepasseert hebbende³⁾, ingevalle tvoorseijde lant weder innebraecke, des God behoeden wil, ende iemant⁴⁾ gebreckelijck viele zijn paert, quote ende portie op te brengen ter eerster reijse oft ommeslage om tselve landt te beverschen ende den dijck te brengen in zijnen ouden staet ende dichte, in sulck geval sal degene daert gebreck aen valt verbeuren zijn lant, twelck wij oft onse naecomelingen vrij ende commerloos zullen mogen aenveerden tot onsen profijte als onse eijgen ende propre goede onwedersecht van iemande, oft zoo verre oft wij oft onse naecomelingen tselve lant niet en aenveerden, soo sullen de ingelanden tselve aenveerden, ende den aenveerder sal voor sulcken lant contribuëren, ende oft daerinne eenich gebreck viele sal den dijckgrave daer voor inleggen ende innen dat anderhalff schat op dengene daert gebreck inne vallen sal, eerst aen zijn have, soo verre hij eenige binnen de vierschare vint, oft bij gebreke van dien aen zijn erffgoet tot chieringe van schepenen oft geswoornen.

Item wij hebben geconsenteert dat dese coopers den tijt van twee jaeren lanck geduerende ende niet langer zullen mogen stellen eenen dijckgraveen de lantmeester ende geworens, diewelcke sullen mogen ordonneren ende maecken alsulcke

- 1) Het Hs. heeft: des.
- 2) Het Hs. heeft: eerster dijckagie,
- 3) Het Hs. heeft: te hebben.
- 4) Het Hs. heeft: niemant.

ordonnantie, kueren ende statuijten tot drije carolusgulden toe de¹⁾ dijckagie aengaende alst van noode wesen sal, ende daerenteijnde zullen zij gehouden zijn te achtervolgen de oude kcure, statuijten ende ordonnantiën van Grave-Heijndricx poldere ende van andere polders onder Steenberghe gelegen. Voorts zullen de dijckgrave ende geswoornen hebben tbedrijff op alle de dijcken, wegen, waeteringen, waeterkeeringhen, sluijsen, bruggen ende sloten van desen nijeuwen lande ende generalijcken op alle die oirbair, nutschap ende prouffijt van dien totter boeten van twintich stuijvers ende daerondere, welke voorseijde weggen, waeteringen, waeterkeeringhen, sluijsen, bruggen oft slooten, weder die gemaect zijn oft (men) maecken zoude mogen, de voormelte coopers ende innemers, heure erven ende naercomelinghen gehouden zullen worden eeuwelijck ende erffelijck te onderhouden, te maecken ende te ruijmen sonder onse ende onse naecomelinghen cost. Ende opdat alle tselve wel ende volcomelijck geachtervolcht ende onderhouden worde ten eeuwichen dagen, soo sal die dijckgrave jaerlicx voor het uuijtgaen van de maenden April oft September ter puijen aff doen leggen twee schoudagen acht dagen te voren eer hij schouwen sal; ende alle degene die²⁾ tenselven dage tsijner maninghe ende wijsdom van geswoornen geschout zullen worden, zullen van elcke beschouwinghe, die men rekenen sal hootdilff tot hooftdilff aen de schouslooten uuijtcommende, verbeuren twelff stuijvers. Ende sal die dijckgrave alle beschoude wegen, bermen, wech- ende bermslooten, sluijsvlieten en alle andere³⁾ gelijk werck int schouwen staepvoets, den minsten aennemende, aenbesteden, die gehouden zullen wesen des anderen daechs int werck te treden, ten ware de beschoude zelve daerinne van zijn dienaers oft andere arbeijders gestelt hadde, ende sullen alle deselve beschoude wercken binnen de acht naestvolgende werckdagen volmaect moeten opgelevert worden, op dobbele pene daeraen te verbeuren soewel bij den beschoude als bij dengene, die de beschoude wercken aengenomen zullen hebben, die al voorts verdubblen zullen van acht tot acht gelijcke dagen ter tijt toe deselve wercken opgenomen zullen zijn, ende sal de dijckgrave des gedaen ende niet eer de voorseijde personen redelijck executeren zonder faveur oft dissimulatie metsgaders de penningen, bij (hem) daervoor uitgeleijt, innen op anderhalff schat.

1) Het Hs. heeft: ter.

2) Het Hs. heeft: die hij.

3) Het Hs. heeft: alle ande.

Ende wij zullen aldaer zetten ende ordonneren eenen voorster ende schutter tot alsulcken prouffijt als hem daertoe geordonneert ende toegevoucht sullen worden.

Ende oft biernamaels in eenige punten voorseijt duijsterheijt oft twijffel gevele oft gebeurde, deselve (sullen) wij oft onse naercomelinghen verclaren ende sullen de voorseijde innemers ende coopers ende heur naercomelinghen onse verclaringhe daarvan gehouden zijn t'achtervolgen, ende naer te gaene, gelijkkerwijs als zij oock zullen gehouden zijn ten eeuwigen dage te achtervolgen, te observeren ende te onderhouden alle de conditiën, voorwaerden, restrictiën, statuijten ende ordonnantiën hiervore besproken ende verhaelt ende alle andere die wij ende onse nacommelingen tot welvaart van onse landen ende gemeijne ondersaten van Steenberghen namaels zullen ordonneren, ende ons daeraff te leveren tot heuren cost behoorlijcke brieven, voor onse weth van Steenberghen voorseijt gepasseert, daerinne desen onsen jegenwoordighen brieff van woorde te woorde geïnsereert sal staen, inhoudende belofte ende behoorlijck verbant voor hem ende heure naercomelingen van tselve zulcx gehouden (te) zijn te doene, omme dezelve brieven bewaert te worden bij andere onse chartren ende registeren¹⁾ in onse tresoir alhier.

Des soo geloven wij prince voorseijt voor ons, onse erven ende naercomelinghen oft actie daarvan hebbende den voorseijden coopers ende innemers, heure erve ende naercommelinghen oft actie van hem hebbende, de voorseijde gorsingen ende landt, gelijk dat binnen de voorseijde gedesigneerde palen gelegen ende bij hem tot eenen verschen corenlande bedijckt sal worden, te vrijen ende te waeren tegens eenen iegelijck naer behooren ende hem alle de conditiën, voorwaerden, restrictiën, statuijten ende ordonnantiën voorenverhaelt, voor sooveel ons aengaet, te houden ende te doen houden sonder daertegen te doen oft te comen noch te doen doen bij ons zelve oft bij iemande anders van onsentwegen in eenige manieren, alle bedroch ende argelist uutgescheijden.

Ende alsoo men mogelijcken dese jegenwoordige brieven hiernamaels soo van der eenre als andere zijde in rechte sal behouven te exhiberen om hem daermede te helpen, zijn van dese gemaect twee conforme, eene om in de comme onser voorseijder stadt van Steenbergen metten anderen charteren van privilegiën ende uuijtgevingen van alle de ander polders ende landen daer rontomme gelegen, ende de twee(de) omme

1) Het Hs. heeft: resisteren.

in de comme van de gemeene heeren van Vossemaer bewaert te worden, ende sullen de coopers ende innemers voorseijt theuren versoucke ende redelijcke coste daarvan vidimus een oft meer gegeven worden, die wij willen dat in rechte volcomen geloove gegeven sal worden als den principalen.

Des toirconden hebben wij desen brieff onderschreven met onsen name ende doen besegelen metten segele gearmoijeert van onsen wapene.

Gegeven in onsen huijse tot Breda op den XIIen dach van Februario int jaer¹⁾ ons Heeren als men schreeff ende naer ons Heeren geboorte duijsentvijffhondertvijffendetsestich.

In geene van dese uuijtgevinge van uuijtergorsen ofte schorren en vind ick anders niet dat mij tegenstaet ende onbehoorlijcken is dan dat de heere den dijckgraeff stellen moet ende de ingelanden moeten die loonen, sulcx niet en behoort, want de heeren geven heure officiën van bailliuschappen²⁾, schoutampten oft meijeren bij adresse van compere ende commere, ende daerbij moet gevoucht zijn de dijckgraeffschappen. Sommige commen van Westerwolt, andere van Valckenburch, uuijt de Kempen ende elders, die noijt wateren gesien en hebben, zij en weten noch veule niet te seggen que c'est à dire een zoode, daer hanght soo ons welvaren ende lant aen een sijden draijken, ende dat erger is: meijnende dat heur autoritheijt gemindert zoude wesen en willen niet onderwesen zijn, eer zij tleeren beginnen costen zij dingelanden groot gelt. Sommige die van den Raede zijn van de heeren houwelijcken heur dochters oft susters daermede³⁾ uuijt, ende deurdien zij wat autoriteijts hebben in stemmen van heure gagiën opiniëren zoo groote gagiën om mijn coompeerkens wille dattet uuijtter schreve gaet; ende isser iemant die spreken zoude derven, die is dan int ooge, den armen boer moetet aenhouwen⁴⁾. Ick hebben veule sulcx gehandelt ende gesien. Mijn advijs soude wesen, soude ick meer willen dijcken, dat men den heere kende voor een heere ende dat oock den heere kende de gelanden voor gelanden, men zoude de heere laeten hebben zijn hoochheijt ende preëminentie⁵⁾ van kiesene ende dingelanden zoude men daertegens toelaten⁶⁾ de presentatie te doenen van drije notable experte mannen hen verstaende in materie van dijckagie, daeruuijt den heere eenen nemen zoude. Sulcx doende zoo zoude trecht

- 1) Het Hs. heeft: jaers.
- 2) Het Hs. heeft: billemeschappen.
- 3) Het Hs. heeft: daernoode.
- 4) Te lezen: aenschouwen?
- 5) Het Hs. heeft: preumentie.
- 6) Het Hs. heeft: toegelaten.

van den heere bewaert ende zijn lant met het recht van de ingelanden gepreserveert wesen, daer en zoude geen eterië ommegeen, diende hij qualijcken men mocht een ander in zijn plaetsse setten, comperen ende commereren en zouden geen gehoor hebben. Welcke dijkgrave men ordonneren zoude behoorlijcke gagie, ende als hij de drij jaeren gedient hadde soo soude men mogen indient hij nijet langer en begeerde te doen andre drij presenteren, dewelck die soo alijts gecoren waeren gehouden zouden zijn drij jaeren te moeten dienen, ende sulcx zouden hem d'officiers mogen hebben, men zoude se oock meugen presenteren in soo verre zij ingelanden waeren, soodat niemant nae de natuerlijcke redene en behoort dijkgraeff oft geswoome van een lant te wesen hij en behoort ten minste van XX oft XXX gemeten daerinne gegoijt te zijne. Sulcx doende zullen alle sacken wel gedresseert worden, het en is niet alleenlijcken perijcule voor een onverstandigen dijkgraeff maer sulcke dijkgraeven soucken haer gelijcx van geswoorens ende soo commet dicwils dat de landen mineren deur groot quaet regiment, daerbij dan de heere meest verliest ende darne boeren daerbij bedorven.

Ghij en sult u niet laeten verdrieten dat ick u travaillieere met diversehe uuijtgeven van lande hier te stellen, ick hebbet gedaen overmits datter diversche natueren van uuijtergorsen, slijcken oft schorren (sijn), d'een ontrent den souten waetere d'andere op de soete stroomen liggende; dair zijn oock veule diversche persoonen die zulcke bedijckte schorren, gorsen oft slijcken uuijtgeven als ick vore geseijt hebbe, ende men seijt gemeijnelijck dat diversche persoonen diversche sinnen hebben, soo meuchdij oock colligeren navolgende dien uuijt diversche uuijtgeven diversche conditiën ende voorwaerden soo coopers ende vercoopers connen accorderen. Hiernaer sal ick oock bijbringen diversche besteecken, conditiën ende voorwaerden van dijkagiën omme in de saecke ende affairen oock te voldoene de redenen als boven, het en verdriet mij nijet de moijte aen te nemen van als wat te schrijven om een iegelijck contentement te geven.

Omdat wij hiervoren geseijt hebben van der dijkagie ende landen uuijten souten int versche te bedijcken, soo moeten wij oock wat seggen welcke de proffijtelicxste dijkagiën zijn, dat¹⁾ zijn diegene die liggen op eenen goeden bequaemen windt ende soeten stroom sonder subject te zijne eenige andere polders heure watere te losene oft te suërenne deur heur sluijsen, voorts die geen opperwaeteren subject en zijn als alle de polders aen Brabant bedijckt, welck polders²⁾ deurdien de heije oft landen van Brabant seer hooch liggen, soo moeten alle de heijewaeteren ten daele lopen, ende met groote stortregen comen soo vehement ende overvloedich affgelopen dat se alle de polders voorseijt schijnen

1) Het Hs. heeft: daer.

2) Het Hs. heeft: polder.

te verdrincken, besonder alst seer stormpt uuijten westen- (ende) noortwestenwinden, die hooge vloede geven¹⁾ ende bijbringhen, soodat de sluijsen somtijts in IIIe, Ve oft VIe getijden heur bootschap niet en comen gedoen.

Landen, die zulcx vercommelen ende vercouwen, en cunnen geen goede vruchten gedragen ende heuren meester deucht doen eemers als andere die daermede niet belast en zijn. Waerom was Zeelandt een vruchtbaer lant als Badt²⁾, Aggere³⁾ Inckelnoort⁴⁾ ende die omliggende landen? Dat was daeromme dat dezelve landen maer heur eijgen regenwater te lossen ende te suiijveren⁵⁾ hadden, welcke regenwateren zoo zeer het lant niet en vercouwen ende vercommelen al(s) dat mager schraij⁶⁾ heijewaeter. Nochtans liggen dezelve landen op dezelve reviere van de Schelt als liggen Woensdrecht, Ossendrecht, Hildernisse⁷⁾, Santvliet, Lillo maer en zijn nochtans onnae soo vruchtbaer.

De landen, die heur eijgen dijckgraven kiezen ende maecken mogen uuijt heur medegeërffde ende gegoede, de meeste ende bequaemste hen verstaende in de materie van dijckagie, die mogen haer profijt vorderen als lieffhebbers vant lant, twelck ghij soo in de polders aen Brabant niet en hebt.

Veule rivieren tusschen de polders aen Brabant gelegen souden seer pruffijtelijck wesen, waerdeur die heije haer waeteren losen ende suëren mochte sonder deur de sluijsen van de leege omliggende polders te moeten heuren cours nemen, daeraff wij veule exempelen hebben: eerst ant Cruijslant bij Steenberghe, twelck al het water van Wouda, Heerle, Moerstraten ende de heijde daeronder liggende draegen moet ende daermede belast wort; hadden de dijckers loffelijcken gedijckt sij zouden dezelve waeteren wel met eenen cleijnen cost voorbij gewesen hebben met eenen waterloop tzeewaerts als deur de maeden van Rosendael, maeckende daertegens alleenlijcken een stercke Brabantsche wal⁸⁾ omme twaeter uuijten polder van den Cruijslant te weerene.

Daer is oock tlant van Nieuwegastelle, twelck geschent is dat opper-

- 1) Het Hs. heeft: generen.
- 2) Overstroomd 1530, spoedig daarop weder drooggemaakt, in 1532 breken de dijken andermaal door die in 1536 weer gedicht worden, opnieuw bezweken in 1539, zie Van der Aa, a.w. in voce.
- 3) Overstroomd 1530, waarschijnlijk herdijkt in 1536, voor goed ten ondergegaan in 1557, zie Van der Aa, a.w. in voce.
- 4) Geïndeerd 1530, herdijkt 1536, voorgoed ten onder gegaan 1539, zie Van der Aa, a.w. in voce.
- 5) D.i. suëren.
- 6) Vgl. het rijmpje: een grau heiwater is niet dan een schreiwater, op blz. 96.
- 7) Het dorp Hildernisse lag een weinig bezuiden Borgvliet, zie van der Aa, a.w. in voce.
- 8) Het Hs. heeft: wal wel.

waeter van der heije van Ruckvenne aff moetende¹⁾ suëren²⁾ ende vallende³⁾ deur die seggen soo voorts door Nieugastelle; wat sluijsen zij daer leggen en connen twaerter niet verswellegen, tlant moet vercommelen ende vercouwen op groote stortregen ende stormen.

Hadde Rosendael geen riviere oft hadde diezelve niet open gehouden geweest int dijcke van den Cruijslande, soude op het Cruijslant ende tlant van Steenbergen eenen gansenpoel geweest hebben, twater compt gevallen uuijt de heije oft van eenen thooren viel in de leechte, wat waeter dunckt u dat het diep van Rosendael rooft?

Wie opene revieren, dieppen, diepkens oft bequame havenen heeft en maecke⁴⁾ die niet, te stoppen om wat dijcx te winnen, de dijckers mejnen somtijts heur selven proffijt te doene die te overgaen maer de schaede is heur nabij, ende alst toe is comet spaerlijck bij die te mogen openen, twelck ick oock seer geprouft hebbe; in den vierden bouck sullen wijlieden breeder daeraff schrijven. Het hadde beter geweest voor Nieuwgastelle de dijckagie in tween gedijckt, aen wederzijden cleene dijckxkens gemaect dan de last van de opperwaeteren soo te moeten dragen.

Hoe dan daer meer rivieren oft havenen zijn aen de polders van Brabant liggende hoet proffijtelijker is voor de bedijckte polders; hadde⁵⁾ Hildernisse ende Woonsdrecht tsamen een havene, Woonsdrecht ende Ossendrecht oock tusschen beijde eenen, Ossendrecht ende Sandvliet tsamen een ende voort aen, soo zoude men mogen alle de heije-ende scraijewaeteren daerdeur⁶⁾ tzeewaert doen suëren ende heuren wech wijsen ter⁷⁾ havene met roijalle⁸⁾ ende grippelen int hangen van de beije ende tusschen(t) beginsel van de dijcklanden, mits daer leggende eenen Brabantschen wal⁹⁾, ende soo mochten¹⁰⁾ alleene de bedijckte polders heur hemelewaeteren deur de sluijsen loosen. Het waer oock proffijt voor alle die dorpen ende gemeenten om heur coomenschap ende negotie te hanteren ende meerder proffijt voor het draegen van de vruchten van den bedijckten lande.

Ick hebbe dickwils gesien, over de heije comen vaerende in den winter op grooten stortregen, dat het water soo nae de bedijckte lande¹¹⁾ nederwaerts liep, dat het niet mogelijk en was sij moesten verdrincken, hoe zouden zijlieden heuren meester dan connen deucht doen?

1) Het Hs. heeft: moeten.

2) Het Hs. heeft: schueren.

3) Het Hs. heeft: vallen.

4) Het Hs. heeft: maeckt.

5) Het Hs. heeft: al hadde.

6) Het Hs. heeft: deur.

7) Het Hs. heeft: de.

8) D.i. riolen.

9) Het Hs. heeft: wel. Vgl. de walletjes vermeld op blz. 24.

10) Het Hs. heeft: mocht men.

11) Het Hs. heeft: der bedijckter lande.

Ick hebbe oock sommige geleerde wel hooren heur vanteren dat se belet hadden datter¹⁾ tot Woensdrecht geen haven gemaect en mocht worden, ick dacht dat sij wel mogen geleert wesen maer dat se seer onverstandich spraecten niet wetende dat se heur zelve groot intrest deden meer dan zij wel wisten; tegen heur te argeweren, het was te laete. Ende dezelve hebben sulcke kueren noch meer gespeelt ende revieren gestopt ende andere willen stoppen, maer ick wist die onredelijckheijt met natuerlijcke reden te wederstaen ende remediëren, sonder²⁾ de openinge van der haven van Steenberghe die noch gesloten blijven moet, ende tot noch toe daerinne geen victorie en hebbe connen gevechten deurdien een iegelijck voorstaen wilt tgene dat se onwetende gedaen hebben, welke havene oock sulcx gesloten ende overgaen wert. Ende want wij int vierde bouck daeraff zullen schrijven ende int lange verclaringe doen meucht hetselffde daer breeder verstaen; maer ick moet u hier een kaertken bijbringen omme de materie te beter te verstaen.³⁾

Daer comen vele cleijne beecxkens gelooopen van boven uijtte grauwe heijde nederwaerts⁴⁾ nae de zeewateren dewelcke men niet wel noemen en can, maer degene die achter lant rijt oft vaert die mach se wel zien affloopen, ende meestendeel die in geene rivierkens en comen moeten nederwaerts suëren nae de bedijckte polders ende soo deur de sluijsen, met hondert meuchdij er vinden tusschen St.-Geertruijbergen ende soo lancx den waetercant van Brabant van oosten tot westen ende van westen naer zuijtoosten tot Antwerpen toe, die in de naervolgende caerte niet geteeckent en zijn, want men diezelve niet zoude connen geteeckenen soo die oock dickwils verlopen metten stortregen. Welcke beecxkens oft waterloopkens groot water bijbringen ende staen ende vergaeren in de bedijckte landen, principalijck op stormen ende on wederen als de sluijsen toestaen moeten, soodat een lant een derdendeel daerdeur erger is, want een grauwe heijewaetere en is niet dan een schreijwater. Te Sprange, te Druijnen ende Besoije⁵⁾ in de Langestraet treckt men de stormclocke alst heijewater met vehementicheijt een cleijn dicxken⁶⁾ wil overloopen, dat daertoe gemaect is omme theijewaeter van heuren corenlande ende bemde te keeren ende te schutten met fortsen, daerom meucht ghij geensins voorbij: brengt geen sluijsken deur uwe nijewe bedijckte lande daer het heijewater van boven doorloopen moet, leijt liever IIII dijcken omme tselve⁷⁾ te schutten ende eenen anderen wech te wijsen. Maer zijnder eenige polders die slechts heur hemelwaeter mede

1) Het Hs. heeft: dattet.

2) D.i. behalve.

3) Het schijnt voldoende hier naar een atlas te verwijzen. V.

4) Het Hs. heeft: neerderwaerts.

5) Het Hs. heeft: Betoije.

6) Waarschijnlijk de zoogenaamde Hollandsche dijk in deze streek. V.

7) Het Hs. heeft: omme selve.

suëren moeten: het es een cleijn saecke, mits in uwe sluijs mede contribuërende, heur water daerdeur te leijden: maeckt uwe sluijs soo veule te wijder tot cost van degenen die mede deurt water willen.

De gorsingen van Cakeloo, de Tobe ende Karckers, gelegen onder Steenbergén, de Steenbergsche vliet noortwaerts, zullen goede dijckagiën wesen, want zij nijemants water te losen en hebben dan het heure, behoudens dat zij heur niet subject en maecken twaeter van Nijeuwe Gastelle deur heur polder te zuërenne ende te loosene. Oock sal mede een goede dijckagie wesen aengaende des waters losinge de dijckagie van de Hennen¹⁾ westen van Steenbergén teijnde de vliet; tgors en is oock niemants water subject, hoewel nochtans dezelve gorsinge met Brabant gerekent worden; soo sal oock Henninghe gelegen aen den Finaert onder Bergen²⁾, twelck oock niemants waeter³⁾ te leijdene subject en is, dwelcke in dese quaerte niet en staet omme de prolixité te schouwen; ende deurdien deselve over twaeter liggen in Zeelant, vallen die landen oock goet deurdien zij maer heur eijgen hemelwaeteren te suëren en hebben, al loopen die landen onder: het vet moet er altijd blijven dwelcke van andere hooge (landen) naer de leechte commen gevallen, soo verre die landen niet naer de duijnen en leggen daer wel een mager santwater aff compt gelooopen soo men bevinden mach, want het waeter ontrent de duijnen gemeenlijcken seer versch ende couwe is. Ende en sal ons dese naevolgende caerte nergens toe dienen dan omme te demonstreren ende te bewijsen mette roode linijen affgeteeckent waer⁴⁾ het grau heijwaeter nederwaerts daelen moet deur de bedijckte polders onder de voormelte roode linijen begrepen.

In sommige landen⁵⁾ uuijter zee bedijckt daer veule heijewaters inneloopt ende principalijcken in Meerte, deselve en connen geen goede vruchten voortbrengen, daer en wast maer een dunne schooffken op ende 't coren en schiet ende en vult niet in de mate buijten dattet in de andere bedijckte landen doet, die maer haer eijgen hemelwaeter te suëren en hebben⁶⁾.

Uuijtlekkinghe.

Bij dese selve caerte meucht ghij sien eensdeels de gelegentheit van Brabant, ende hoe dat van den noortoosten affloopende soo westwaerts

- 1) De Heene en Noord-Heenepolders resp. bedijkt in 1610 en 1655, Van der Aa, a.w. in voce.
- 2) Hieruit is in 1584 de Oud-Heiningenpolder bedijkt, Van der Aa, a.w. in voce.
- 3) Het Hs. heeft: twaeter.
- 4) Het Hs. heeft: maer.
- 5) Het Hs. heeft: in sommige in landen.
- 6) Voor deze kaart raadplege men een atlas.

ende wederom suiĳtoostwerts op voorbij Antwerpen de aenwasschen uuijter zee daer aengeworpen leegere dan de heijde liggen moeten, want de natuerlijcke redene hetselve bewijst ende demonstreert deurdien niemant noijt gesien heeft dattet op de heije gevloijt heeft, God wil ons daeraff beschermen want de geheele lande verdrincken zouden, soo moete dan uuijt de natuerlijcke reden de bedijckte cleijlanden aen Brabant leege landen zijn.

Men en heeft oock noijt gesien dat het water omhooch clom tegens berch op, alle rivieren van der heije ende beken loopen ten dalewaerts, soo moeten oock de magere heijewateren van de heije, die rontomme in de cleijlanden licht, zoo u de roode linije demonstreert nederwaerts naer de cleijlanden zijnen loop ende cours nemen¹⁾. Daer nu geen rivieren en zijn soe moeten dan de bedijckte polders tselve waeter ontfangen ende logeren tot dattet deur de sluijsen gesuërt ende gecleest is: eenen quaeden gast doet luttel deuchts. Waerender nu haevenen²⁾ opengelaeten tusschen elcke twee polders, te weten deen haven aen de westzijde ende dander aen de oostzijde, soo zoude men twater aen wederzijden in de havenen mogen affleijden met wallekens ende riollen soo nae de heije geleijt als men mocht ende gelijk de roode linijen dat affteekenen, soo daer alle de heijewaeteren buijtenom aen elcke zijde van de havene innevallen soudien³⁾, ende soo soudij een vruchtbaer cleije ende werm landt mogen hebben.

Siet in dezelve quaerte waer Breeda leet, was mijnen heere den prince van Oraengiën wel geraeden de riviere van Breda te stoppen? Waer zoude het water gebleven hebben? Wat zoude de riviere van Breda hebben geweest? hoe zoude de riviere gesuërt⁴⁾ hebben? Zij zoude hebben geworden schoone beempden daer nu treffelijcke schepen deur vaeren ende het geheel lant bedorven zoude hebben geweest; de havenen werden wederom geopent daerinne mijn visitatie ende advijs vele opereerde.

Men gaff den prince oock aen tdiep van Rosendale⁵⁾ te stoppene tusschen Cakeloo ende Cruijslant int selve jaer van (1538 of wel 1544) dat de prince van Oraigniën inquam⁶⁾, ende wouden een diep graven deur die gorsingen van Cakeloo: soo zouden zijluijden de geheele landen bedorven hebben soo ick mijnen voormelten heere oock te kennen gaff daer present zijnde; in stede van goede recompense haddick grooten ondanck van de Raetsluijden.

De havene van Steenberghe is oock gestopt ende twater compt soo

1) Het Hs. heeft: neemt.

2) Het Hs. heeft: haeven.

3) Versta: zoo zouden daar al de van de heide afkomende wateren invallen.

4) Het Hs. heeft: geschuert.

5) De Rosendaalsche Vliet.

6) D.i. toen de prins ambachtsheer werd.

vehement uijtte heije opt landt gevallen, dat swinters tlant van den waetere blanck¹⁾ staet. Eenen iegelijcken, die in de heije woont, maecken de landen toe ende delven de meren²⁾ aff nederwaerts, soodat niemant daertegen en weet oft en can practiseren (dan) meerdere openinge van havenen ende sluijsen te maecken. Oft nu alle de rivieren in Brabant toegedijckt waeren soo mocht men in de bedijckte landen gansen weijden.

Van het sluijten oft maecken van der havene sullen wij hiernaer oock tracteren. Hoewel dese materie wel dienen zoude int leste van het twee(de) bouck van der dijckagie, nochtans dunckt mij proffijtelijck hier gebraecht naest de aenwasschen overmits dat, soo wanneer ghij aent dijcken waert, soude (te) laet wesen tselve te overleggen ende daeromme dient hier wel int tracteren van de aenwasschen, soo moechdij eerst premediteren wat aenwasschen dat ghij aenveert te bedijckene.

- 1) Het Hs. heeft: black.
- 2) D.i. de plassen.

[Tweede boek]

Het tweede boeck, inhoudende hoe dat men een gors oft schorre bedijcken, de bestecken van de principale dijcken, wegen, kaeden, haechkaeden, schaepstallen, specdammen,¹⁾ dammen ende duijkeldammen, dijckslooten, wechdilven ende middelslooten ende wes daeraen dependerende is, ordonneren ende maecken sal.

Eer wij ter principale materie commen zullen soo heb ick mij verstout in alder ootmoet aen zijnder Mat. een vermaen te doen omme het regiment, dat nu seer sober es onder de dijckers, te remediëren, heure bouveriën, ongerechticheden, fortsen, gewelden ende schelmerijen te niet te doene ende van wolven, mocht men seggen, schaepen te maecken, welke dijckers men niet temmen, bedwingen noch in behoorlijcke oirdenne brenghen en can dan²⁾ met scherpe ende rechtveerdige justicie, sonder met iemanden dissimulatie oft verdrach te hebben. Want hoe soude men in crijchshandel onder ruijteren ende knechten connen ontsich, eendrachticheijt, vrede, paijs ende goede politie houden ende maecken omme zijnen vijandt te verwinnen ende victorie te crijgen sonder scherpe artijckelbrieven te ordonneren ende maecken ende die bij den ruijteren ende knechten te doen besweren? Ende soo verre eenige 't inhouden van dien te buijten gaen, daer tegen doen oft contraveniëren, soo wort daerover scherpelijcken recht gedaen bij den provoost daertoe geordonneert naer 't inhoudt ende teneur van de voormelte articulenbrieven.

Soo behoort oock onder sulcken hoop ongeregelt volcx gedaen te worden, want geen meerdere bouwen, rabauwen ende ontrechtveerdigher³⁾ hoop en zijn der uijtcomende dan in de dijckagiën, waerdoore degene die noch goet mogen wesen, verleijt, opgeruijt ende heur gelijkx gemaect wordden, doordien daer luttel ontsichs⁴⁾ van justicie is. Sijlieden sijen dat se in diversche dijckagiën met macht ende gewelt van dijckgraven fortselijcken gelt affgetrassonneert hebben ende datter luttel justicie oft correctie naer gevolcht zijn, soo willen zijelijden oock noch dagelijcx useren ende sulcx te werck stellen, daertoe zij oock eenichsins de nijeuwe in de dijckagie gecommen, zijnde⁵⁾ goede jongers ende arbeijders van goede inborste,

- 1) Het Hs. heeft: spetdammen.
- 2) Het Hs. heeft: dat.
- 3) Het Hs. heeft: onrechtveerdigen.
- 4) Het Hs. heeft: ontsichts.
- 5) Het Hs. heeft: zijn.

daertoe induceren ende verleijden henluijden, jongers, mede de wolfsbontten tabbert aen te trecken.

Die dijckgra ven zijn somtijts bleujde¹⁾ ende te goet, sij en willen daer niet tegen doen. De hellebardiers die daer dienen moghen is al geraept volck, de dijckgrave adresseert daertoe sijnen knecht, soe doen oock elcke geswooren de sijne, deen is een wever dander een majer van welcke zij gedient worden ende soo spaeren sij den cost van eenen knecht in der dijckagie te houden, dewelcke als sij heure meesters gedient hebben mejnen genouch te zijn: daer vaert des heeren gelt!

Het waer veel beter eenen provoost geordonneert ende denselven goede gagie gegeven, nemende stoute, onversaechde gesellen, dan dat men de geswoorens als nu gagie geeft, deen geswoorne seshondert dander geswooren sevenhondert, achthondert carolusgulden, hoewel nochtans heuren meestendeel noijt nieuwe dijckagie gesien noch oijt daerinne geüseert en hebben. Bij mijnen tijt nam men daertoe goede lantluijden van bequamer ouderdom, die de dijckagie gehandelt hadden, die men met tachtentich oft tnegentich oft hondert gulden contenteerde ende tevreden stelde. Den dijckgrave die den geheelen last bevolen is behoort wel duijssent gulden toe als hij zijn neersticheijt behoerlijcken doet.

Den artijckelbrieff, wel onderhouden zijnde door ontsach van den provoost ende scherpe justicie, soude een dijckagie daerdeur meer proffijts doen dan thienduissent gulden ende zoude innebrengen groote gerusticheijt, want daer de dijckers de meester zijn ende doen mogen dat sij willen, daer gaget²⁾ al qualijcken, daer soude men beter de gagiën van de geswoorens toe employeren, die zoo zeer excessijf loopen dat men daeromme soude laeten te dijcken, want met gelt en compt er geen aerde aen den dijck, maer op de quaetwillighen justitie doende ende twee oft drie metten 1^{en} ophangende soude dander wel gedwee als lammerkens gaen wercken ende heur aengenomen wercken volbrengen ende opmaecken.

Want ick hebbe gesien dat, hoe cleijne ende sobere loon men uuijtriep ende het werck van een roede dijcx stelde, het was al den roup: ‘schrijft mij aen’, anderen wouden schier oock van gelijcke alle het werck maecken hoewel bijcans de helft meer daeraen te verdienen waer,³⁾ het en was maer gedaen dat⁴⁾ als sulcke rabauwen een bestedinge dijcx hadde ende een besteck krijgen costen van den secretarius van der dijckagiën, zij maeckten daerop gelooff te krijgen (ende) verteerden zoo veule met droncken drincken, hoereren, tuijsschen, dobbelen ende spelen dat schier⁵⁾ het

1) D.i. bloode.

2) Brabantsch dialect voor: gaat het.

3) D.i. hoewel men voor het daaraan te verrichten werk wel eens zooveel loon behoorde te hebben.

4) Het Hs. heeft: dan.

5) Het Hs. heeft: dat zij schier.

vierendeel van den gelde, dat heur bestedinge beloopn zoude, eer sij int werck quaemen onnuttelijcken deurgebrocht was.

De soetelaers voorts vercochten op het voormelte besteck heur cost van broot, bier, kaes ende boter, twelck zij, rabauwen, wederomme vercochten om gereselt gelt te krijgen tot heur voormelt hoereren, dobbelen drincken ende spelen, in vougen als zij in de dijckagiën commen zouden dan geen gelooff meer en hebben, het is dan noch van noode dat de heere heur stroo, latten, naegelen, keethout ende anders besorge tot heuren keeten, moet dan oock spreken¹⁾ voor racters, delen, cordewagens, spaeden, dijckhaecken ende anders, zouden zij wercken, twelck de voormelte heere somtijts bedwongen zijn te doene door haere boosheijt ende ercheijt omme het wercke te vorderen. Sulcke rabauwen houden de goede pachters ende andere goede huijsluijden van de dijckagiën die anders genouch uitcomen zouden. Ende daerenboven noch, dat erger is, als sulcke²⁾ rabauwen met menichte int werck zijn, gemerckt de heeren alle dage omme gaen, soo sullen sij slechts³⁾ wercken als zij de heeren van verre (sien) commen, huerende⁴⁾ ende int werck stellende⁵⁾ twee oft drije die lanx den dijck werck soucken, die maer een ure oft anderhalve en wercken tegen den heeren (haer) compste opdat sij zien zouden dat se met veul knechts int werck vrochten; ende commen zoo oock de meesters dan aen den dijck staen doende heur⁶⁾ de monster, maer soo haest sij een reck oft vijff oft ses bestedingen voorbij zijn werpen zij de cordewagens in den houck ende stellen heur aent drincken seggende: ‘die dachgelden zijn verdient, tsheeren gelt moet den dijck maecken.’ Ende dat compt doordien dat men niet en taxeert noch en schat daerde, die zij aen den dijck gewrocht ende gebrocht hebben, soo men hiervoormaels plach te doen, men en sach er nae knechts noch oock niet (in) wat getalle sij oock daer vrochten maer men sach nae der aerde ende spijs die aen den dijck ende voirvorsch⁷⁾ lach ende voorts naer de putten die daer uijtgedolven waeren, welcke eerde, spijs ende putten men alle ommeganck moeste overslaen hoe veul schachten eerde aen den dijck ende voirvorsch⁷⁾ gebrocht zijn, wanttet uijt de putten geladen is, ende dan daerna behoort men henluijden gelt toe te taxerenne ende anders oock niet, niet achtende wat knechts oft bouven die meesters in heure bestedinge oft werck hebben want daer compt uijt, als men die naer heuren sin niet betaelen en wil, senden de knechts totte heeren roupende: ‘daer zijn de knechts, betaelt se, ick en begeer geen gelt’, waeruijt dan commen oploopen dat de heeren

- 1) D.i. borg spreken.
- 2) Het Hs. heeft: alsulcke.
- 3) Het Hs. heeft: slech.
- 4) Het Hs. heeft: hueren.
- 5) Het Hs. heeft: int werck stellen.
- 6) Het Hs. heeft: deur.
- 7) Het Hs. heeft: voirbosch.
- 7) Het Hs. heeft: voirbosch.

in groot perijckel comen. Ick hebbe in de dijckagie van de Clundert¹⁾ den 1^{en} ommeganck gehouden, betaelende naer de taxatie van daerde die aen den dijck oft voorvorsch²⁾ lach, die wij daechs te voren geweerdeert hadden metten geswoornen lantmeter, ende daernae den tweeden ommeganck wert ick overstempt bij den dijckgraeff, die eerst in de dijckagie gecomen was. Men ginck er de dachgelden opteekenen, doen wast al bedorven pottagie want de knechts zijden totten meester: ‘die dachgelden zijn geschreven, wat leijt er u aen oft wij wercken oft nijet en wercken’, ende soo en waeren die aennemers geen gebieders oft meester over heur knechts, het schade mijn heere den prince van Oraigniën over de twelffduijsent gulden ende meer.

Beter ende tot meerder prouffijt soude men van sheeren wegen selve in elcke bestedinge bedriven geset hebben dan sulcke rabauwen te betrouwen. Voorts³⁾ segh ick noch eens dat de schattinge ende waerderinghe van de aerde ende spijsse aen den dijck gebrocht, ende de visitatie van de uuijtgelaeden putten gedaen, ende daernaer te betaelen als voorseijt is, is het expediëntste om een dijckagie te avancerene ende tot proffijt in volle dijckagie te brengen⁴⁾. Nochtans men verweet mij dat ick die oorsaecke wesen zoude dat de dijckagie van de Clundert⁵⁾ nimmermeer opcomen zoude. De voormelte dijckgraeff leijde toe om alleenelijcken de eere te hebben dat hij de dijckagie volbracht hadde, cost wat cost, ende daertoe tenderen alle dijckgraven. Sulcx en zoude ick niemant raeden te dijcken men⁶⁾ maeckt conditiën van bestedinge, ordonnantiën ende besprekingen gelijk ghij nae hooren zult, maer de dijckgraeff ende gesworens en derven die uuijt ontsich van de rabauwen niet onderhouden ende achtervolgen. Ende blijff alsnoch daerbij dat men in stede van costelijcke gesworens te hebben ende heur groote gagie te geven committeerde eenen dapperen provoost, die de voormelte ordonnantiën strengelijcken dede onderhouden ende onder sulcke bouwen executie ende justitie dede ende groot ontsich maeckte, mits welcken soude in de dijckagie comen goede werckluijden ende arbeijders, die heur broot zouden willen ende begeren te winnen ende dwerck dwelck zij aennemen volmaecken ende op te leveren sonder boijen roupen oft knechts op te ruijenne om seditie, monopolie ende oploop te maecken.

Nochtans moet uuijtgesondert ende wel aenmerckt ende geconsidereert wesen dat men aensien moet de sinckdijcken, die op sachte gronden

- 1) Het Hs. heeft: Clandert. Klaarblijkelijk wordt bedoeld de Groote Polder, bedijkt in 1557, zie Van der Aa, a.w. in voce.
- 2) Het Hs. heeft: voorbosch.
- 3) Het Hs. heeft: voor.
- 4) Vierlingh's betoog komt in het kort hierop neer, dat het voor het vorderen van het werk wenschelijk is te betalen naar de verwerkte hoeveelheid. V.
- 5) Het Hs. heeft: Clandert.
- 6) Samengetrokken uit: men en, d.i. of men make.

geleijt worden, dat als de gront tgewicht van de aerde begint te gevoelen den dijck soo doorsit, dat men schier schijnt twee dijcken op een te leggen, dwelck door des aennemers schultniet en toe compt, ende deselve oock noch oock niemant anders hoe vernuft hij is in materie van dijckagie de gront kennen en can, moet daeromme daeraff gecontenteert ende verleken wesen, naervolgende daerde, die hij (uijtt de) uuijtgelaeden putten aen den dijck gebrocht ende gekeert heeft, welke uuijtgelaeden putten het vonnis geven ende u daernaer sult mogen reguleren, sonder nochtans eenich(sins) boijen te noemen maer wel schatgelt.

Het plach hiervoormaels de meeste schande ende beschaemptheijt te wesen onder de dijckers ende arbeijders, dat zij heur aengenomen werck op de prijs gelijk zijt aengenomen hadden niet en volbrachten, gelijk tAntwerpen onder de bankerootiers die niet en dorsten ter Borsen comen, nu zijnt al rabauwen ende schuijmers die meer comen om de biercan, de bierton ende joncker Meuselaer te bestormen dan om den dijck te maecken. Ende al zijn der eenige goede werckluijden die geerne heur debvoir doen zouden, worden van deselve rabauwen bedorven, jae dat meer is dreijgen se te slaen als zij neerstelijcken wercken willen, principalijcken de meesters van de bestedingen die het schoff stellen¹⁾. Door het droncken drincken van sulcke rabauwen compt Jan Boije ende dat door faulte van scherpe justicie. Mijn advijs soude als noch wesen dat men een deel int eerste, die heur artijckelbrieff ende ordonnantie op de stijle van dijckagie gemaect met wille ende wete ende met fortse niet en onderhiellen, dat men die terstont ophangen zoude bij vonnisse van gesworens bij maniere van den provoost.

Maer vooral²⁾ moest een dijckgrave sien wat volck hij voor meester naeme, te vooren gecalculeert hebbende wat eenen dijck op zijn besteck schachten aerde innemen zoude voor de roede, ende dan de schacht gewardeert op³⁾, de kaeden ende haechkaeden daerbinne gerekent, suldij terstont weten wat een meester behoort te hebben van een roe dijck, geeft hem sulcken loon, wilt hij dan int uuijteijnde geboijt wesen doet dan de justicie gelijk voorseijt is, nochtans aengesien ofter eenige sinckingen waeren als vooren. Alle ommegangen sult zijn spijsse ende aerde aen den dijck gebrocht zijnde ende de uuijtgelaeden putten taxeren, houdende inne een derdendeel voor de borchtchte. De soetelaers zullen oock beter versekert wesen ende daervoor de meesters borgen tot loffenisse⁴⁾ van der dijckagie. Dezelve meesters ende soetelaers sullen mette knechts affrekenen ende die betaelen sonder eenen ramour te maken in de dijckagie, hebbende bouwen ende rabauwen tot meesters die crijgen bouwen ende

1) D.i. werktijden bepalen.

2) Het Hs. heeft: maer al.

3) Oningevuld gelaten in het Hs.

4) D.i. tot nut van de dijckage. Het Hs. heeft: laffenisse.

rabauwen tot knechts, zij en connen geen gelooff hebben, men vercoopt heur den cost in den lombart, oock al hebben zij goeden coop ende de halffwinninghe den dijck aengenomen.¹⁾ Ende (soo) men die betaelen wil naer de aerde die zij geleijt hebben, gelijk men die goede meesters doet, gevoelende dat zij meer ontfangen dan sij haer selven toegeschickt hebben, soo zullen zij te rijmer ende te mildelijcker drincken, hoereren, dobbelen, tusschen ende spelen, ende alsoo den heere moetet al betaelen. Wie dan zijn werck niet volmaectt ende dan noch om Jan Boije roupt ende int leste den knecht opruijt ende om gelt met fortse sendt, doet den meester met zijn gelijcke knechts met Jan Boije aen een galge knopen, soo suldi goeden coop dijcken ende zoo doende mach men meester van der dijckagiën worden ende voorts daerdoore²⁾ animeren ende goeden moet geven³⁾ tot der dijckagie te volbringen, ende zullen daerdoore de oude manieren van dijcken in heuren ouden treijn ende staet commen, twelck wesen sal tot grooten prouffijte van uwer Mat., welvaeren van uwer Mat. Nederlanden, van andere goede heeren ende principalijcken van Uwer Mat. arme ondersaten ende arbeijders.

Ick en schrijff hier maer de meeste punten ende nootelicxste omme de dijckagie te vorderen; soude men anders alle de bouwerijen ende voorstel van de dijckers beschrijven, uwe Mat. mocht mij causeren van prolexité. Ick sal hiernaer sommige figueren voortbringen van de dijcken omme uluijden te demonstreren de maniere van de schachten aerde te meten, die in elck roede dijck gaen soude, ende dan voorts sal ick soo vervolgens doen in andere saecken die aengaende. Ick neme hier een schacht eerde voor een roede viercants ende de diepte 6 duijmen ofte 6 duijmen dicke van sooden. Andere nemen⁴⁾ de diepte oft dichte van eenen voet, twelck noch eens soo veule wesen zoude, sij falgiëren daerinne want een soode boven 6 duijmen dicke niet en can gesteken, ende die schachten procederen uuijt saecken van den zooden die men aen den dijck set ende daermede beharnascht, ende worden geset zijnde op den dijck gemeten.

Desen dijck⁵⁾ op de maete van den cleijnen voet hiervore onder de passere gedesigneert heeft onder (in) zijn saete acht roeden, binnendruijpens XVIII voeten, buijten tzeewaerts vijf roeden zes voeten, boven hooge XIII voeten, blijvende op sijn cruijnne twelff voeten.

Daer souden innegaen, sonder de kaede die buijten blijft, 126 schachten in de streckroede, elcke schacht op drije stuijvers beloopt de roede op achtien carolusgulden XVIII stuijvers, op de III½ stuijvers de schacht soude goet loon wesen ende loopt de roede XXII Carolusgulden eenen stuijver.

1) Vgl. blz. 101.

2) Te lezen: dandere?

3) Het Hs. heeft: geeft nemen.

4) Het Hs. heeft: mejjnen.

5) Zie figuur 20.

Op drie stuijvers de schacht op een effen velt mach een¹⁾ arbeijder die deugen ende wercken wil hem wel bedancken, want ick hebbe menichmael met schuijten doen vletten aen den dijck de dijckers van Alblasserdam om vijff stuijvers de schacht, ende moesten nochtans de sooden somtijts bij een vierendeel ure verre gaen haelen met heure schuijten.

Dat schilt²⁾ veel: sooden te steken op de gorsingen, deselve te setten, een lange loijje³⁾ te moeten delven daer de schuijten moeten inne laeden⁴⁾ ende dan wederom in schuijte te setten, te weten⁵⁾ wederom uuijt te worpen, dan int leste aen den dijck over den III^{en} oft V^{en} man te worpen, dan maer op cordewagens oft karren gelaeden ende soo voorts bij de dijckers slechts aen den dijck uuijtgeset, twelck zij doen noch daerenboven mits uuijt⁶⁾ tseffens bij eenen Pitse voet dicke, daer men mette schuijte de sooden maer 5 duijmen ten hoogsten dick en steeckt, daer dobbel tijt toe gaet.

Desen dijck op dese figure⁷⁾ gemeten op den cleijnen voet soude hebben onder in het saete seven roeden ses voeten, hooge XIII voeten, boven blijvende op de cruijne twelf voeten breed, hebbende binnendruijpens XVIII voet, buijten tzeewaerts is het druijpens vier roeden ses voeten⁸⁾, het beloop meuchdij voorts, die de conste heeft ofte bemint, mette passere affmeten.

Hier in elcke roede dijck soude innegaen 119 schachten eerde, op drie stuijvers gerekent als boven beloopt de roede zeventhien Carolusgulden ende zeventien stuijvers, op III½ stuijver XX Carolusgulden XVI stuijver⁹⁾.

Zeven roeden in de saete¹⁰⁾, buijten tzeewaerts druijpens 4 ende een halve roede, binnen te landewaert 18 voeten 14 voeten hooge ende boven blijvende viercant op de cruijne 12 voeten; hier vallen inne 112 schachten eerde, tot drie stuijvers de schacht beloopt de streckende roede sestien Carolusgulden sestien stuijvers.

Desen dijck¹¹⁾ is ses roeden ses voeten in de saete, hooge oock 14

- 1) Het Hs. heeft: hem een.
- 2) D.i. scheelt.
- 3) Het woord *loye* is in den tekst met een latere hand ingevoegd.
- 4) Meestal is het niet nodig geulen te graven voor de naar binnen varende schepen omdat er door de bogroeide schorren steeds wel krekken loopen van voldoende capaciteit. V.
- 5) De woorden *te weten* schijnen corrupt te zijn.
- 6) Oningevuld gelaten in het Hs. Te lezen: mits se (nl. de zoden) uuijstekende?
- 7) Zie figuur 21.
- 8) Dit moet zijn: vier roeden twaalf voeten. V.
- 9) Dit moet zijn: XX Carolusgulden XVI½ stuijver. V.
- 10) Zie figuur 22.
- 11) Zie figuur 23.

voeten, binnen ten landewaerts druijpens 18 voeten, buijten tzeewaerts 4 roeden, boven breet 12 voeten. In elcke streckende roede soude gaen 105 schachten eerde, de schacht al tegens drij stuyvers op een effen groese ende velt (gerekent) soude costen vijftien Carolusgulden ende vijftien stuyvers de streckroede.

Dese figure¹⁾ van dijcke is in de saete 6 roeden, hooge 12 voeten, boven blijvende op de cruijne 12 voeten, binnen 15 voeten druijpens ende van buijten tzeewaerts 3 roeden 9 voeten, daerinne soude gaen 84 schachten eerde, die schacht gerekent tot drie stuijvers wesende effens gelts facit 12 Carolusgulden 12 stuijvers.

Desen dijck²⁾ is van vijff roeden ses voeten onder in zijn sate, hooge 12 voeten, boven blijvende 12 voeten, binnen druijpens 15 voeten ende buijten tzeewaerts 3 roeden 3 voeten, hier in elcke streckende roede dijck zoude innegaen 78 schachten eerde, elcke schacht gerekent tot 3 stuijvers, beloopt de roede elf gulden viertien stuijvers.

Dese figure³⁾ van dijcke op den cleenen voet is van 5 roeden in de saete, hooge 12 voeten, op de cruijne blijvende 12 voeten, binnen druijpens 15 voeten buijten tzeewaerts 2 roeden 9 voeten, hier soude oock innevallen 72 schachten eerde, tot drie stuijvers de schacht al als boven, beloopt elcke streckende roede thien Carolusguldens sestien stuijvers.

Dese twee navolgende manieren ende figueren van dijcken en dienen niet gemaect dan binnenslants, in havenen, jegens het opsteijgeren van den watere alleenelijck ende niet tegens eenige slach van watere, ende is het besteck van de dijcken die men maecken zoude in de havene van Steenberghe, ende daeromme sullen wij se heeten

Haevnedijcken.

Dit is eenen dijck⁴⁾ van 4 roeden 6 voeten in de saete, hooghe 12 voeten, boven blijvende 8 voeten breet in zijn cruijne, hebbende binnen druijpens te landewaerts 15 voeten buijten tzeewaerts druijpens 2 roeden 7 voeten. Hier valt inne tweendestich⁵⁾ schachten eerde, tot 3 stuijvers de schacht beloopt de streckroede 9 carolusgulden.⁶⁾

1) Zie figuur 24.

2) Zie figuur 25.

3) Zie figuur 26.

4) Zie figuur 27.

5) Het Hs. heeft: twee ende tsestien.

6) Dit moet wesen: 9 Carolusgulden 6 stuijver. V.

Vier roeden in de saete,¹⁾ 15 voeten binnen druijpens, buijten tzeewaerts 2 roeden 1 voet druijpens, hooge oock 12 voeten, boven blijvende op zijn cruijne 8 voeten, hier vallen inne 56 schachten eerde, tot 3 stuijvers de schacht compt hier de streckroede 8 Carolusgulden 8 stuijvers.

Als men de aennemers van eenige dijcken toeschickt een vierendeel meer gelts op die schacht voort setten²⁾ van sooden, soo zouden zij ten volle voldaan zijn, te weten in sachte gronden daer de sooden in malcanderen clincken ende versmelten, maer in drooge gronden daer zouden de aennemers meer proficeren dan verliesen, twelck men al bij het meten van de putten justifiëren mach.

Ick soude van advise³⁾ wesen dat, in sooverre eenige dijcken sincken willen oft dat men daervore besorcht is, dat men sulcke dijcken soude maecken zijn beloop buijten tegens het opstroomen ende opvloijen van de wateren boven comende op de cruijne maer met de breete van 6 voeten, brengende ende laetende d'andere ses voeten totten druijpen van binnen. Ick neme: ghij maeckt uwen dijck van 6 roeden toeleggende⁴⁾, het druijpens soude van buijten zijn 4½ roede, dwelck bij 5 roeden beloops maken zoude, boven blijvende 6 voeten als voorseijt is, soo soude het druijpen binnen zijn 2 roeden. Ende den dijck soo gemaect zijnde soude ick denzelven dijck laeten zijn zaete nemen, want deurdien het meeste gewicht compt binnenslants deurdien daer minst druijpens is ende soo het meeste gewichte⁵⁾ binnenslants valt, soo moeten de dilven van binnen, diemmen breed, diep ende wijt maeckt omme de spijsse te hebben tot den voor(vorsch), deur het gewichte van den dijcke toedrijven⁶⁾ ende de binnenbermen daerinne dringen. Als dan⁷⁾ den dijck een jaer ofte twee zijn zate⁸⁾ genomen heeft, woude ick dan voorts de halve roede van 't binnendrujpen nemen omme mijn hoochsel daerop te maecken ende op te brengen, nemende wat druijpens meer van binnen, soo veul het verdragen mochte, soo zoude uwen dijck van buijten al sette ghij IIII oft Ve voeten hoochsel daerop zijn beloop oft druijpens hebben affgaende onder de linie. Ghij meucht wel dencken dat ses voeten eerde in de breette met vijff voeten hoochte moet swaerte bijbringen twelck den nieuwen groenen dijck seer verlichten soude. Bij dit figuerken meucht ghij zien de maniere⁹⁾.

1) Zie figuur 28.

2) Het Hs. heeft: sitten.

3) Het Hs. heeft: van den advise.

4) Dit moet wezen: 7 roeden toeleggende. V.

5) Het Hs. heeft: gewichte gewichte.

6) Het Hs. heeft: tot drijven.

7) Het Hs. heeft: van.

8) Blijkbaar wordt hier met *zate* de zetting van den dijk bedoeld. V

9) Zie figuur 29.

Uuijlegginge.

Ghij meucht zien bij deselve figure hoe dat het meeste werck, zwaerte ende gewichte van¹⁾ eerde binnen op den berm druckt ende perst, ende daerom doet tzelve gewichte den dijck sincken ende den berm deurgaen naer de binnensloot, waermede de sloot toedrijft want het daer een hollicheijt vint.

Als nu het gewichte van den dijck int leste als die wat geseten is gemaectt wordt, soo mach den binnenberm wat tegenshouden.

Het geel affgecolleert is van het hoochselle van de dijck, twelck u het gewichte uuijtwijst ende demonstreert dringende ten binnensloot innewaerts, twelck het swert²⁾ dat den ouden dijck bewijst niet en doet, wantet wat ten buijtenbeloep compt, welck buijtenbeloep soo vele gewichte van eerde niet en heeft als het binnendruipen. Als ghij vier roeden van buijten u nieuwe druijpen maeckt, soo compt den dijck soo flauwe als het geel uuijtwijst, men en sal aen den dijck nijet mercken dat se wat hol valt buijten de linie; wildij ommers den dijck onder de linie dijckschap opbrengen, soo vult de lancken midden in den dijck eenen voet dicke met eerde ende dan daer een soode van ses duijmen dicke (op), soo hebdi den dijck ten vollen keure wel sat van eerde soo het wit velt tusschen de roode linie demonstreert.

Ende hoewel den dijck hiervoore bij de figure bewijst 15 voeten hooch te sijne, deselve moet nochtans soo gemaectt worden, want de vier voeten hoochte nieuwe eerde zullen ten minsten sitten meer dan eenen grooten halven voet, ende dan is geschapen den dijck noch te sitten deur het gewichte datter boven op commen sal meer dan 2 voeten, soo en suldi altijts maer behouden 13 voeten hoochte.

Want wij hiervoren geschreven hebben den toeleg van den dijck, hoochselle, beloop ende druijpens, soo brengh ick hiervoore een figure³⁾ hoe men het druijpen meten sal. Gelijk ghij siet: de lantmetere heeft zijn roede in deen hant, dieselve roede leggende⁴⁾ aent viercant boven op den dijck aen den uuijtercant van den dijcke, houdende de roede in zijn waterpas, laetende teijnden van de roede vallen een cluijtken eerde, ende daer derde valt en mach niet missen is een roede toelegs, ende dan vervolgende vant cluijtken voorts nederwaerts totten eijnde ende tee van den dijcke vindij oft ghij uwe saete ende toeleg⁵⁾ hebt volgende uwe conditiën ende voorwaerden⁶⁾. Daer sijn⁷⁾ sommige die met sparren ende coorden meten,

1) Het Hs. heeft: ende van.

2) D.i. de zwarte kleur, die den ouden dijk aanduidt.

3) Zie figuur 30.

4) Het Hs. heeft: liggende.

5) Het Hs. heeft: toleg.

6) Deze wijze van meten wordt nog steeds toegepast. V.

7) Het Hs. heeft: sij.

gelijck in Zeelandt ick gesien hebben, maer dat en is geen geometria gevolcht ende is een boerenmetinge.

Uuijter oogen meucht ghij de hoochte meten van den dijcke verliesende de lucht ende twaeter uuijt uwe gesichte int point tusschen beijden, behoudens¹⁾ dat ghij nergens tegens en siet²⁾.

Een waterpas van houte gemaect, latende het loijken³⁾ hangen in zijn loot in zijn screve contrarie (dan) soo men de vloeren waterpast, siende over de rechte richelle,⁴⁾ vindij oock uwe hoochte, houdende een roede recht overeijnde ende daelende, iet an der roede gebonden (zijnde) daer ghij op zien meucht ende ooge nemen gelijk dese figure bewijst.

Daer zijn veel lantmeters te landewaerts, die noch geometriam noch arithmetiam en hebben maer alleenelijck uuijter usantiën meten,⁵⁾ diewelcke qualijcken oft niet wel rechte die hoecxkens⁶⁾ vallende in de voeten ende duijmen off en connen calculeren noch oock eenige dijcken heuren peijl stellen ende hoochte affmeten, sij nemen heur pijl van buijtendijcx gelijk u de figure hiervoor demonstreert, twelcke niet te recht juste en can geschieden, deurdien zij alijts sien tegens andere middelen,⁷⁾ oude dijcken ofte huijsen ende boomen, waerinne tgesichte seer failliëert; oock den binnenberm leecht alijt meer dan se hoocht. Ende soo ist beter ende profijtelijcker van binnen sijn⁸⁾ ooghen genomen tzeewaerts uuijtsiende, stellende de roede op den berm aen den buijtentee van den dijcke, want buijten is den berm alijts meer geschapen te hoogen dan te leegen deur het afspoelen van den dijcke, waeraff daerde meest oft vele op den berm blijft liggende, alsoock mits de aenwasschen, soo ick u bij de navolgende figure demonstrenen sal, ende soo doende moet⁹⁾ uwen dijck gelijk van buijten (den) berm hoocht oock hoogen ende zijn hoochte oock houden¹⁰⁾.

Dese maniere van pijle is de beste: nemende de ooge buijtendijcx op de roede, staende op den buijtenberm, van binnendijcx affsiende. De maniere van pijlen uuijter oogen is voren geseijt int corte, nochtans daerbij voegende is dese: ghij gaet soo lange nederwaerts den dijck houdende deen ooge toe offt ghij met de busse oft boge schieten zoudt, ende zoo

- 1) Het Hs. heeft: behouden.
- 2) Zie figuur 31.
- 3) D.i. het loodje.
- 4) D.i. het liniaal, dat waterpas moet liggen als het loodje op de schreef valt. V.
- 5) Bedoeld is: het waterpassen op den horizon; de schrijver ontraadt het zijn peil bij deze methode polderwaerts te nemen. V.
- 6) Het Hs. heeft: hoecxkens.
- 7) D.i. tegen andere voorwerpen, die er midden tusschen komen te staan.
- 8) Het Hs. heeft: sij.
- 9) Het Hs. heeft: moeten.
- 10) Zie figuur 32.

haest ghij het water verlijest, daer is het pijl van den dijcke, ende zoo zijn hoochte siende, waer dat op de roede drijboomende¹⁾ valt, leecht oft hoocht uwen snuijtdouck oft cousebant, soo dat ghij op de roede hebt telt dan daer uwe voeten ende duijmen, soo hooch moet dan uwen dijck wesen, van gelijcken doet ghij oock metten waterpasse.

Ghij hebt hiervoren wel gesien die figueren van de dijcken toe oft aen te leggen onder in zijn saete, hooge boven, breet 't druipen binnen ende buijten, soo is nochtans te verstaen dat altijts ende vooral aengesien moet worden het stael van den dijcke, hetzij hooge oft leege, op wat winden uwe raijen loopen, want int noortwesten, westen ende zuijtwesten moet ghij den meesten toeleggh, hoochte ende druipens nemen, deurdien hoe eenen dijck meer druipens heeft hoe hij vlacker is (ende) hoe hij slandes²⁾ soeter³⁾ oploopt ende consequent hoe 't verloop vlacker is hoe het water oock hooger loopt, deurdien het min resistentie vindt dan oft den dijck steijl ware. Int noorden ende zuijden moet ghij de middelmate van den toeleggh van den dijcke nemen ende plat int oosten de minste mate ende minsten dijck, soo doende zult ghij wel dijcken.

Voorts hebdi oock gesien hoe men eenen dijck zijn hoochte sal pijlen, ende hoewel ick daeraff twee figueren gemaect hebbe, d'een van binnen te pijlen d'andere van buijten, twelck u mochte duncken niet nootelijke te zijne, nochtans want de meeste salicheijt hanght aen de hoochte van eenen dijck ende alle mijn navolgende boucken hem daertoe refereren sullen als van den hoochsellen roerende, soo hebbe ick de figueren wel willen extenderen ende kennelijck maecken met de grooticheijt buijten dandere ende daeraff wat lange te schrijven ende tselve wel te demonstreren, u vermanende dat men tpijl haele altijts buijtsdijcx tzeewaerts op het hoochste stael van den conterlande oft mejlande, stellende daerop de roede gelijk in de deerste quaerte van sonnen slants te pijlen bewesen wort. Hadde de nieuwe dijckagie van Gastelle bij den Oudenbosch goede lantmeeters⁴⁾ oft principelijcken (een) dijckgrave gehadt, die hem verstaen hadde in geometria ende arithmetica, zij⁵⁾ zouden beter ooge daerop genomen hebben, ende en hadde dezelve dijckagie niet wederomme innegevloijt in de vloet van Pontianij int jaer van LI, waerdeur het lant soo⁶⁾, dattet in Ve, VIe ofte VIIe jaeren niet dragen en woude, ende waeren alle de pachteren bedorven. Ick hebbe dijckers hooren seggen datter dijcken waeren die op 18 duijmen oft twee voeten heur hoochte niet en hadden, waerdeur men considereren mach wat proffijt een⁷⁾ dijckgraef

1) D.i. snijdende. V.

2) Te lezen: tlandewaerts?

3) D.i. flauwer.

4) Het Hs. heeft: lantmeesters.

5) Het Hs. heeft: zijn.

6) Oningevuld gelaten in het Hs. Te lezen: bedierf?

7) Het Hs. heeft: den.

doen mach diet hem verstaet; principalijcken en laet niet toe eenige hoochte aen uwen dijck te mineren, liever te veul hoochte dan te luttel, ende principalijck u besteck wel redelijcken tachtervolghen.

Hiervoren¹⁾ op elcke groote ende toeleggh van den dijcke heb ick geëstimeert elcke schacht eerde op drie stuijvers, seggende dat daervoor de dijckers elcke voormelte schacht eerde aen den dijck bringen mogen in zoo verre zijlijeden getrouwe arbeijders waeren, want het minste deel van de eerde boven in den dijck met arbeijt gecroden wort deurdien de meeste sate van den dijck meestendeel neffens d'eerde wert aengebrocht. Maer want nu in den dijck anders niet en compt dan schuijm van boeven, deurdien men die te seer heeft laten verwortelen in de dijckage bij faulte van ontsich van scherpe justicie ende onderhoudinge van den artijckelbrieff ofte bestecke, soo soude mij geraeden duncken dat men op eenen halven stuijver oft stuijver op de schacht niet en behoort te zien ende geven de bouven liever vier stuyvers van de schacht dan de drie stuyvers behoudens nochtans zoo wie dan zijn besteck niet en volvoerde²⁾ oft het werck niet en volbrochte maer van boijen begonste te spreken, daerdeur alle de dijckers opperoijt ende in de dijckage een monopolie ende seditie gemaect wort, niet alleenlijcken onder sulcken geboufte maer oock onder de ander arbeijders die gerne wel zouden willen wercken ende twerck volbringen, dat men zulcke roervincken terstont ophange oft ocpoppele, want het erger is dan in crijchshandel³⁾ 'gelt gelt' geroupen, deurdien sulcke bouven den heere heur gelt met fortsen ontnemen willen als niet verdienende, anders en wordt ghij nimmermeer meester van de dijckage ende en cunt dezelve niet volvoeren op zijnen behoorlijcken tijt van den aenstaenden ougst, soodat daerdeur ende met sulcke monopoliën ende seditiën de dijckage het derdendeel meer schijnt te costen. Ende oft schoon eenen dijck in zijn saete acht roeden⁴⁾ meer beliepe, gevende den arbeijders het meeste loon ontrent de ses Carolusgulden soo soudet op hondert, tweehondert oft driehondert roeden belopen zes-, twelff- oft achtienhondert Carolusgulden daer het boijen uijtermate meerb eloopt; ende als ghij aen boijen compt soo en compt er geen eijnde aff, ghij wordt bedwongen van de boeven drie- oft viermael te boijenne ende cont geen meester van uwen dijck wesen.

De andere dijcken van mindere hoochte ende toeleggh zullen de dijckers altijt beterencoop mogen becostigen dan eenen stuyver meer op de schacht, deurdien dezelve maer 12 voeten hooch en zijn ende den dijck van 8 voeten in den noortwesten, daermen altijt de meeste lenghte behoeft, ende in de hoochte de eerde te brengen is den geheelen arbeijt van het

1) Zie blz. 106.

2) Het Hs. heeft: volvoere.

3) Het Hs. heeft: crijchshander.

4) Het Hs. heeft: van acht roeden.

cruijen ende carren, oock soo mindert de lengthe ende de distantie van den put altijd een halve roede oft een roede op de zeven roeden, in de saete schillet¹⁾ een roede lengthe ende op de ses roeden twee roeden ende soo vervolgens. Ick en hebbe niet connen gelaten dit hier int generael te allegeren omdat de voormelte dijckers heuren arbeijt wat gesocht zoude worden ende om daeraff lieden van eere te maecken, daert²⁾ nu op dese tijt verre aff is deurdien Jan Boije uuijten dijck niet gebannen en wordt.

Wilt ghij de calculatie van de schachten eerde in elcke roede dijcx weten, zoo considereert: is den dijck acht roeden in zijn saete, boven³⁾ breet 12 voeten, hooge 14 voeten, soo treckt een roede viercant aff, blijft seven roeden, deselve seven roeden deurdien het maer halff werck en is mits het beloop gestiept zijnde blijft 3 roeden ses voeten, die maecken tsamen 42 voeten, addeert daartoe het voormelte viercant van den dijck 12 voeten, comen tsamen 54 voeten, multipliceert de 54 voeten met 14 voeten hoochte compt oft suldij hebben 756 voeten, multipliceert de 756 voeten met 12 voeten, wesende een roede, soo compt u 9072 voeten, ende een schacht eerde is eenen halven voet dicke ende 12 voeten int viercant, multipliceert 12 met 12 soo comen daeruuijt 144 voeten, mediëert die deur de zooden maer 6 duijmen dicke en zijnde⁴⁾, zoo heb dij 72 voeten dat is een schacht eerde, ende soo worden alle schepen ende schuijten geroeft⁵⁾, behoudens dat men altijts op een middelbaer velt van nat ende drooge de metinge van de schachten doet, want drooge, hardde eerde minst weecht ende minst oppert.

Hebdij dan in een roede viercants dijcx 9072 voeten eerde, divideert die met 72 voeten eerde, soo comen daeruuijt 126 schachten eerde, elcke schacht genomen tot 3 stuijvers facit 18 carolusgulden ende 18 stuijvers de roede, tot 3½ stuijver de schacht facit 22 carolusgulden ende een stuijver, ende tot 4 stuijvers, d'alderuuijterste dat daeraen te verdienen is, 25 carolusgulden ende 4 stuijvers de roede effens velts gemeten. Sijnder nu creeken, die in eenige stael van den dijcke vallen, daer moet aengesien wesen daerop de calculatie gemaect wat schachten eerde daerinne gaen zouden eer dezelve creeken gelijkx conterlant gehoocht werden, ende hoe veule op roede te roede soude mogen gedragen. Soo suldij⁶⁾ voorts calculeren alle andere dijcken volgende heure groote, hoochte ende breete, want het viercant van den dijck is altijd geheel werck ende de reste het druijpen binnen ende buijten maer halff eerde. Soo dan dat tsamen gemeten ende gemediëert, maeckt ghij daer oock geheel eerde aff, daer bijvougende

1) D.i. scheelt het.

2) Het Hs. heeft: daer.

3) Het Hs. heeft: is boven.

4) Het Hs. heeft: zijn.

5) Blijkbaar een spreekwoord; zoo verkrijgen alle schepen en schuiten hun roef, alle dingen het hun toekomende.

6) Het Hs. heeft: siedij.

wederom het viercant van den dijck multipliceert ende divideert gelijk voore, (soo) suldij weten de¹⁾ schachten eerde te calculeren. Daeromme zoo wie geometriam can, die sal lichtelijcken alle andere eerde uuijten uuijtgelaeden²⁾ putten aen voorvorschen, kaeden, haechkaden ende schaepstallen weten te calculeren, ende te overslaen oock hoe veule schachten eerde in elcke creke zoude mogen wesen oft gaen om de hoochte te effen meijlande oft gorsinge te bringenne. Ende voorts³⁾ oock in soo verre men eenige diepen metten zooden overgaen woude, sal men mede lichtelijcken overleggen wat deselve gaeten sullen costen te overloopen, te craegenne ende tot vollen dijck te brengenne, ende soo voorts in alle gelijkke affairen.

Ende omdat alle dijckagiën niet te raden en zijn soo sal ick hier, eer ick voorts procedere ten principale, doen verclaringe van de avontueren, proffijten oft schaeden, die gelegen zijn int vercrijgen van gorsen, slijcken oft aenwasschen ende dieselve tot dijckagie te brengen ende tot verschen corenlande te bedijcken.

Die uuijtgorssen ende aenwasschen hebben, vercrijgen ende toemaecken wil ende in behoorlijcke dijckagie tot eenen verschen corenlande bedijckt, bijsonder op soute stroomen ende diepten, creken⁴⁾, maeckinge van dammen, slooten ende onderhoudinge van dien, omme de stormen ende groote ijsgangen te wederstaen, worpenne ende beplanten met rietspeten, segge- ende pootsooden, daerdeur men die moet repareren ende eerst doen aenwasschen, mits welcke oncosten luttel profijts daeroff oevert ende in de hant blijft dan met lanckheijt van tijde.

Sulcke gorsingen met grooten cost gewonnen hebbende ende soo verre gebrocht, dat men deselve beweijden mach, de luijden die dezelve gorsen in pachte nemen zijn meest arm, hebbende dickwils verlies van beesten ende schaepen mits de onversiende vloeden ende stormen, daeromme sij selden wel betaelen connen.

Indien men dezelve wil besomerdijcken, dat cost oock veul met dijcken, slooten, sluijsen te leggen ende andere, die⁵⁾ gemeijnelijck jaerlicx mette groote stormen ende hooge vloeden lichtelijck ingaende groote gaten maecken, dat alle jare cost te repareren ende te onderhouden.

Ende indien die vrouch inbreecken ende int principaelste groij van de weijden, soo verliest men de reste van de vruchten, mits dattet gars⁶⁾

1) Het Hs. heeft: te.

2) Het Hs. heeft: uuijten gelaeden.

3) Het Hs. heeft: voor.

4) Te lezen: diepe creken? Mogelijk zijn hier de woorden *dat cost veul van* in de pen gebleven

5) N.l. de zomerdijken.

6) D.i. het gras.

besout ende beslibbert is, soodat de beesten dat niet eten en willen ende moeten de huerluijden¹⁾ andere weijden soecken.

Als deselve gorsen bereet²⁾ gemaectt zijn te bewinterdijcken ende tot corenlande te brengen, soo behoeft men die wel te doen visiteren bij lieden hen dies verstaende, ende adviseren hoe men den dijck tversekertste³⁾ leggen sal mogen, dat oock veel aenheeft⁴⁾ bijzonder alsser veul meedestelders zijn eer men die tot een goede eendrachtige conclusie kan brengen, want één weervogel maeckter⁵⁾ veel gaende.

Dat gedaen, om den dijck te besteden ende te maecken moeten de uitgevers hebben eenen dijckgrave met sekere dienaers tot zijner assistentie, zes oft zeven heemraeden, een waersman, een contrebouck(houder), een lantmeter oft twee, ende een bode oft twee, die elex haer salarius hebben moeten om met groote neersticheijt, pijn ende arbeit dagelicx de toesicht te hebben op de aennemers ende arbeijders ende twerck te visiteren ende in diversche gebreecken dier opcommen, te versien, ende indien zij des in gebreecke zijne soo en mach dezelve dijckagie geenen goeden voortganck⁶⁾ hebben noch tot geenen goeden eijnde ende perfectie commen.

Soodat, indien men een somer soo laet passeren ende laet ermede in den winter dijckt, dat en compt niet alleen tot perijckel maer dick tot verlies van der dijckagie ofte ten minste tot dobbel costen oft meer.

Die twerck aennemen zijn⁷⁾ luijden van alderhande soorte ende van diversche quartieren, d'een volcompt zijn vorwaerden heel d'ander halff ende die derde loopt wech, ende moeten mitsdien heurluijden aengenomen wercken (aen) andere⁸⁾ weder besteet worden, die somtijts soo licht zijn als dander, zoodat men een werck twee ofte driemaal besteden moet. Ende aen de dijckers soo wechloopen is luttel verhaels, soodat midts de soberheijt van der justicie de dijckers alle dage ergere, snooder ende booser worden.

Ende mits oock dat de arbeijders veel meer winnen willen dan zij plegen, soo veul te meer cost de dijckagie, ende het werck dat sij doen is nu oock seere sober.

Daer men meendt den dijck op een vasten gront te leggen, soo compt dickwils dat de gront onder weeck, glat, spierich oft daerich is, daerdeur den dijck soo sinckt dat een roede dijcx besteet zijnde om 2 oft 3 ponden grooten Vlaems cost dick twee-, drij- oft viermael meer; hiervoortijden een roede gemaectt ende besteet om drie ponden Vlaems was alsdoen seer

- 1) D.i. de pachters. Het Hs. heeft: heurluijden.
- 2) Het Hs. heeft: breet.
- 3) Het Hs. heeft: verzekerste.
- 4) Te lezen: inneheeft?
- 5) Het Hs. heeft: maecket.
- 6) Het Hs. heeft: voorganck.
- 7) Het Hs. heeft: zij.
- 8) Het Hs. heeft: ander.

veule, nu (en) gaget onder de vier, vijff jae ses ponden Vlaems ende meer de roede.

Bevint men twerck sandich¹⁾, dat en mach geen en goeden vasten dijck maecken noch twater wederstaen.

Geraeckct men (in) een nat jaer soo en cant werck niet vorderen ende bijsonder int voorjaer als men de kaeden, hoochkad en ende schapsstallen eerst leijt, ende cost alsoo een roede dijck twee- oft drijwerff meer dan oft een drooge somer waere: in effect goet, drooch weder sonder opvloijen ende stormen maeckt eenen goedencoop(en) ende proffijtelijcken dijck.

Isser luttel voorlants oft zijnder geen goede zooden, soo moet men den dijck becrammen ende besteecken met gluij, is den dijck dan sandich soo en hout het cramsel niet, ende soo is u landt twelck ghij tot grooten cost bedijckt hebt in groot perijckel jaerlicx van den dijck te breken.

Ende men moet verwachten de schueringe ende grontbrexemen,²⁾ dier lichtelijck bij den keer van den stroom comen, want nieuwe ingedijckte landen veranderen lichtelijcken de stroomen, soodat daer vlackigheijt van slijcx geweest is commen somtijts steijl onveren. Ende zoo moet men in dien gevalle den dijck ende bermen houden met hoofden ende duijckeldammen ende anders tot groot cost, dat dick oock luttel baet.

Men moet sluijsen hebben met goeden affganck ende waterlosinge, die dick oock avontuerlijck vallen te leggen, sinckende oft³⁾ die te hooghe oft leege liggen⁴⁾ als men raecht eenen daerigen⁵⁾ oft weecken gront.

Voorts moet men hebben bruggen, wegen ende wateringen, dat al cost.

Indien hangende de dijckagie dan bij grooten tempeest ende onweder de kaeden innebreucken soodat de dijckers geen werck krijgen en connen, soo wert de voortganck van der dijckagie daermede seer verachttert.

Item indien een dijck, eer die opgemaect is, bij tempeest deurbreeckt, oft zijnder groote geulen die men overgaen moet die ontsprinken, soo werde⁶⁾ dezelve guelen daerdoor veel quaeder, dieper ende costelijcker te stoppen dan te voren gelijk men tot diversche plaetssen gesien heeft, bijsonder alst lant van Moerkercken⁷⁾ mette Westmaese gedijckt ende die Mase overgegaen wert, aldaer de Cathueser van Uuijtrecht verdijckten op ontrent II^c mergen lants XL^m oude schilden, die maecken 60000 gouden gulden, daeromme sij veule van heure andere goeden moesten vercoopen

1) Het Hs. heeft: santich.

2) Het Hs. heeft: grontberexemen.

3) D.i. indien.

4) Het Hs. heeft: liggende.

5) D.i. derrieachtigen.

6) Het Hs. heeft: weerde.

7) Mijnsheerenland, ter bedijking uitgegeven door Arend van Rosendael op 26 Mei 1437 aan Lodewijk van Praet, heer van Moerkerken in Vlaanderen, zie Van der Aa, a.w. in voce.

ende belasten, soodat eer zij meester worden van dezelve dijckagie elck mergen hem stont boven de 400 carolusgulden dier geen 80 weert en was, ende de heere van Moerkercke wasser genouch¹⁾ mede bedorven; daerbij men sien mach het proffijt ofte schade die degene, die alle de voorseijde oncosten geleijt ende gedaen hebben, dick bevinden ende genieten.

Oock gebeurt dickwils int voorjaer als men de dijckagie begint, dat ontrent tbeginsel van Meert is, dattet cout, nat ende seer windich is, ende in den zomer zeer heet ende warm, dat degene die dagelicx de toesicht op de voorseijde dijckagie hebben ende begaen moeten²⁾ perfectie³⁾ in dien in groote sieckten ende crenckten commen, daer zij dick mede gaen strijcken ende sterven laetende haer kinderen met sulcken dijckagie belast gelijk in der dijckagie van de Clundert⁴⁾ gebuerde.

Genomen dat die dijckagie wel gaet, soo en weten diegene niet die gedijckt hebben waer sij bij cavel vallen sullen, daerinne oock veul avontuers ende perijckel gelegen is mits de blicken ende onlanden die geen halff oft derdendeel oft vierendeel gelt waerdich en zijn ende nochtans gelden en cavelbaer sijn als de beste⁵⁾ landen, soodat somtijts d'een cavel X, XII oft XIII^c karolusgulden beter is dan dander.

Die bedijckte landen alsoo gecavelt zijnde moeten dan geëffent, begrepelt⁶⁾ ende beslot⁷⁾ worden ende dan⁸⁾ tot saiinge gebrocht, dat oock groote toesicht behouft, veul cost ende moijte inneheeft, niet sonder groot dangier van siekten deur de silticheijt die uuijten lande slaet.

Ende alle die voorseijde costen ende perijckelen gepasseert zijnde moet men davantuer verwachten oft sal coren willen dragen oft niet, mits de silte oft souticheijt voorseijt die uuijtslaet, tgewormpte die tsaet⁹⁾ opeten, ende diergelijcke. Sommige landen en willen terwe noch saet oft wintersvruchten draegen emmers dat profijjt utbringen mach, dan alleenelijcken somergeerste, als dan de geerste maer XIIIe, XIIIe oft XVe stuijvers en gelt, wat profijjt isser in de dijckagie? Tprofijjt mach zijn van de eerste IIIe oft IIIe jaeren, maer alst lant begint uuijt te slaenne ende men wijen¹⁰⁾ ende plucken moet ende voorts op natte ougsten, loopt den oncost boven schreven. Ick hebbe van als geprouft soowel de drooge saijtijden, natte ougsten ende uuijtvrijesen van de vruchten, met oock hagelle ende wint.

- 1) D.i. genoegzaam, zoo goed als.
- 2) Het Hs. heeft: begaen, moeten worden.
- 3) Te lezen: per infectie?
- 4) Het Hs. heeft: Claudert.
- 5) Het Hs. heeft: beesten.
- 6) Het Hs. heeft: begrepen.
- 7) D.i. besloot, van slooten voorzien.
- 8) Het Hs. heeft: dat.
- 9) Het Hs. heeft: tsant.
- 10) D.i. wieden.

Ende indien men tlant int eerste verpacht, is een hasaert oft ghij betaelt zult worden mits dat de pachters oock moeten verwachten de inconveniënten voorseijt, want en heeft den pachter geen gewasch, daer hij oock aff leven moet met wijff ende kinderen, knechts, paerden ende anders, soo en can hij zijn lantheere niet betalen. Ick weter noch die clagen dat se in drie jaeren van heur lande niet gehad oft ontfangen hebben in dijckagiën, daer ick mede gedijckt hebbe.

Oock mede in nieuwe lande comen selden metten 1^{en} rijcke pachters maer al schuijm van bouven, die op een ander plecke tvelt verlopen moeten deur schulden ende quade feijten, ende daerom en hebben zij geen macht tlant deucht te doen, ende doet ghij tlant geen deucht ten sal u geen deucht doen.

Alevenwel moet men den dijck repareren ende onderhouden met sluijsen, wegen, wateringen, ende daertoe moet men dijckgraven ende heemraeden ende auder die toesicht op al hebben tot groote cost loonen.

Is daeromme wel claer datter grooten cost, sorge ende perijckel int gene des voorseijt is gelegen is, want alst al geavontueert ende gedijckt is compt men veel beter coop aen versekerde bedijckt landt, daer men d'experience¹⁾ aff heeft wat goede dattet zijn ende wat deucht het zijn meester doen can, dat men in dese nieuwe landen onseker is ende verwachten²⁾ moet.

Daeromme ist voor den eijgenaer van dezelve gorssen veel sekerder ende proffijtelijker, soo verre hij daer heerlijkheit ende thiende heeft, die uuijt te geven op eenen redelijcken erffpacht oft jaerschot oft termijne van betaelinghe naerdattet zijn eerste note gedragen sal hebben dan die zelve te repareren, te dijcken ende te verwachten de perijckelen ende avontueren voorseijt, bijzonder voor princen ende heeren, als men hiervoortijts gesien heeft bij tijden van de grave van Hollandt ende Zeelandt ende particuliere vasallen ende heeren als van Voorne, Putte, Strijen ende ander die, hoewel zij machtich waeren heur selfs gorsen te bedijcken, hebben nochtans tselve gelaeten maer die uuijtgegeven in de maniere voorseijt daeromme heur renten ende goeden in veel quartierien aldaer noch goet zijn. Want dezelve alsoo uuijtgevende dengenen, die de oncosten van stoppinge van creecken, dammen etc. doen willen ende macht hebben te doene, dieselve gorssen avancheren dat die dijckbaer worden in X oft XII jaeren, dat sonder die³⁾ oncosten niet gesieden en zoude in L, LX oft LXXX jaer.

Ende den⁴⁾ heere, daerin reserverende sijn jurisdictie ende thiende, augmenteert zijn landen, heerlijkheden ende renten alsoo hem bij de

1) Het Hs. heeft: d'experiencenten.

2) Het Hs. heeft: bewachten.

3) Het Hs. heeft: de.

4) Het Hs. heeft: bij den.

thiende meer profijts consequent dan oft hij de vierde oft vijfde mergen vrij daerinne zelve bedijckte, alsoot hem te voren gedijckt, geëffent, gesloot, geploucht, gesaijt, gemaijt, gebonden¹⁾ ende aen hoopen gestelt wordt omme dat alsoo te vercoopen oft in zijn schuere te voeren, sonder eenige cost daeraff te hebben van dijckagie, reparatie oft anders.

Het en is geen profijt vronen besproken bij de heeren, want als een lant bedijckt is ende naderhandt perijcliteert ende in last comt, de vronen die vrij zijn van dijckagie en willen niet contribuëren in extraordinaris groote vervallen ende costen, ende soo blijft een polder somtijts verloren ende rijdende, soo deur crijgelheijt als andersins. Het meeste profijt is²⁾ al contribuabele³⁾ gemeten te maecken, als men onder andere sien mach int Nieuwe lant van Strijen, groot ontrent VII^c mergen, uijtgegeven⁴⁾ int jaer XIII^c LXI⁵⁾ om XXXVII croonen tot XXIII stuijvers tstück oft daerontrent tsiaers, dat bedijckt werde int jaer 1484 tot seer grooten cost alst tot noch toe geweest is, aldaer de keijser zijn thiende behielt geldende V, VI oft VII^c gulden jaers, ende die tlant hebben, geven om de onderhoudenisse van den dijck aldaer jaerlicx de meeste tijt gelt toe ofte ten minsten ontfangen daeraff seer weijnich boven de oncosten; et sic de aliis.

Ende indien bij tempeeste ende groote vlooden oft stormen deselve bedijckte polderen naemaels weder inbreecken, soo en heeft men niet alleen⁶⁾ de schade van huijsen, coren, beesten ende anders die daer deur verdrincken, maer indien men die weder dijcken (ende) recouvreren wil soo heeft men dan soo veul costen alsoft men deselve landen weder bijnae van nijeuws bedijckte oft becostichde, daertoe een man een goeden buijdel met gelt wel gereet behoort te houden ofte bij gebreke van gelde zoude hij sijn⁷⁾ lant ende alle de voorleden gedaen costen quict wesen.

De bouverijen ende eterijen van de dijckgraven worden dickwils sulcx daerinne gepleecht dat ghij wesende een rijck man een arm man worden meucht, onder het dexelle van dijckrecht twelck gepriviligeert⁸⁾ is soo ghij nae hooren zult.

Ende deselve landen alsoo weder bedijckt zijnde, soo heeft men selden weder vruchten daeraff in de eerste IIIe, IIIe, Ve oft VIe jaeren, als men in diversche polderen bij de inundatiën in de jaeren XXX ende XXXII ende Pontianijvloet LI bij experiëntie gesien heeft.

Daeromme finalijcken: die welberaeden is sal die voorscreven perijcke-

1) Het Hs. heeft: gebanden.

2) Het Hs. heeft: in.

3) Het Hs. heeft: contribuale.

4) Het Hs. heeft: uijtgeven.

5) Op 14 April 1462, zie Van Limburg Brouwer, Bocrgoensche Charters, blz. 126.

6) Het Hs. heeft: met alle.

7) Het Hs. heeft: sij.

8) D.i. vóór ander recht gaat, preferent is.

len¹⁾ schouwen, alsoo men siet ende bevindt veul meer daerdoor bedorven dan gevordert te zijne; ick souder wel veul noemen maer ick sal de luijden van eeren in vrede laten rusten, ende men en derff geen perijckel oft verlijes soucken, het compt meer dan genouch van selffs.

Maer ick laet mij voorstaen²⁾ ende en twijffel daer niet aen, den almogenden God geeft³⁾ sommige rijcke ende machtige heeren ende coopluijden ende andere treffelijcke personen de sin om te dijcken, om alsoo de arme luijden ende arbeijders die vergaen zouden met wijff ende kinderen de cost te geven ende de mont open te houden, ende alsoo is dit boeck terecht genaempt ‘Der armen⁴⁾ verhoopen’, niet alleenlijcken omdat se den cost krijgen int wercken van de dijckagiën maer brengen jaerlicx corenvruchten voort tot onderhoud van de armen.

Hiervoren heb ick geseijt dat de dijckgraven behooren te wetene geometriam ende arithmetiam, maer heur behoort noch wat meer toe, dat is gemerckt hiervore genoech verhaelt is de proffijten ende consequentie van der dijckagiën, nochtans⁵⁾ tot vordering van dien ende omme de neringe voor de schamele int lant te brengen soo behooren daeromme oock alle dijckgraven neerstelijcken te diligenteren, dat de dijckagie tot prouffijte volbracht werde. Ten is niet genouch dat een dijckagie volmaectt worde, oft oock en is geen groote eere voor den dijckgraeff dat de dijckagie volbracht is - daertoe nochtans sommige dijckgraven tenderen ende poogen om der eeren wille, geen costspaerende ende tgelt rijckelijcken⁶⁾ uijtgevende, als de dijckers oft innemers luttele hem daeraff als te veule gecost hebbende bedancken - maer wel dat d'selve dijckagie gedijckt worde ten proffijt hetzij de penninck VIIIe oft IXe, deurdien dat het dijcken een groot hasaert is ende eenen man soo ghij voore verstaen hebt in de keerse soude haest doen vliegen ende bederven, ende dat deur faulte van de officiers, dijckgraven, gesworens ende heure quaede toesicht ende beleidt ende oock dat zij te zeere liberael zijn int distribuëren van den gelde ende betaeling van de arbeijders, waerdeur zij tenderen om groote eere te haelen ende de dijckagie te volbringen, gelijk een doode heere mij eens voor antwoordt gaff willende een diep in een nijeuwe dijckagie overgaen, daer ick op allegerde dat het quaet om doen was ende alst gemaect hadde geweest swinters om winterstroomen ende zeevloeden niet mogelijk en zoude zijn om houden, deselve antwoorde mij: ‘volenti potenti nihil est impossibile’⁷⁾. Ick affirmere⁸⁾ u dat ghij met sulcken volenti potenti niet en zoude willen

- 1) Het Hs. heeft: perijckelelen.
- 2) Het Hs. heeft: niet voorstaen.
- 3) Het Hs. heeft: heeft.
- 4) Het Hs. heeft: armeren.
- 5) D.i. daarenboven.
- 6) Het Hs. heeft: rijpelijcken.
- 7) Het Hs. heeft: imposible.
- 8) Te lezen: adverteere?

eenige dijckagie aengaen oft beginnen, met volenti potenti soude men veel goets verquisten ende soude wel dienen int lant van Schouwen daer dagelijcx de grontbrexemen vallen. Soo comptet¹⁾ bij datter veul goede luijden heur goet ende gereet gelt quict geworden zijn. Men maect heur eerst wijs dat het gemet maer en zoude costen te dijcken IIe oft IIIe pont Vlaems, daernaer schiet men noch Ie pont dan noch een, totdat de goede luijden heur gelt quict zijn ende geen macht meer en hebbende²⁾ het goet moeten laeten drijven; soo compt dan volenti potenti ende winnet sulcken goet uut ende voldijckt ende volbrenght dan de dijckagie met cleijnen cost ende maect hem zelven voor de duijvelle rijck.³⁾ Soo isser menich bedrogen geweest, daerom behoort men van eenen rechtveerdigen man een dijckgraeff te maecken ende te ordonneren ende nochtans justicie lieff hebbende ende de bouven haetende.

Ghij hebt oock wel gehoord dat men int jaer van⁴⁾ met volenti potenti woude bedijcken de Zuijtwateringe in Zuijtbevelant⁵⁾ met den dijck uuijt den watere met schepen te plompene ende d'eerde met schachten in de schepen⁶⁾, die elcx heure roesen⁷⁾ hadden aen den dijck te brengen, daeraen⁸⁾ men heur schachten telden, men en sach deerde niet die zij in den bodem van de schepen hadden liggende, die alle reijse voor schachten eerde getelt werden ende aen den plompdijck niet en quamen; maer consten de dijckagie niet volbringen ende al hadden zijluijden tselve volbracht soo en zoude dat niet geweest hebben sonder grooten cost, het was al dulder⁹⁾ lieden werck dijcken met menichte van veul hondert roeden met schepen ende zooden int water te plompen ende op ende uuijt water te haelen ende tot vollen dijck te willen brengen, niet oock sonder zwaricheijt van zulcke dijcken volmaect zijnde te mogen onderhouden, want sonder spijsse en meuchdij nijet wercken. Al heb ick hier veul gesproocken van de afairen van den dijckgraeff ende van den officier hoe men behoort te dijcken ende zijn gelt te avontueren ende principalijcken om profijt te doen ende zijn penninghen eerlijck te doen woekereren, want wie zijn gelt wilt avontueren moet op hope wesen van merckelijck profijt, het hadde profijtelijcker geweest dezelve slijcken te doen aenwasschen met sinckeschepe ende dammekens gelijk vóór geseijt is, want alle het gelt aen de dijcken geleijt bleeff verloren; ende en moet u niet laeten duncken vreempt te zijne dat ick hier zoo veule op eenen goeden dijckgraeff stae overmits het welvaeren der

- 1) Het Hs. heeft: comptet.
- 2) Het Hs. heeft: hebben.
- 3) Vergelijk blz. 122.
- 4) Oningevuld gelaten in het Hs.
- 5) Het Hs. heeft: Zuijtbeverlant.
- 6) Het Hs. heeft: ende scherpen.
- 7) Te lezen: waesen?
- 8) D.i. aan de schepen.
- 9) D.i. werk van dollen, gekken.

dijckagiën daerinne (is) gelegen. Maer eer ick voortsvaere moet ick noch seggen een suptijl dieverie van sommige dijckgraven.

Die dijckgrave oft officiers last hebbende sijn somtijts subtijle dieven, onder het dexele van uijtlekkinge verstant hebbende metten penninckmeester ontstelen zij daerdeur darne luijden, bijcans de dijckagie ten effect gebrocht hebbende, heur landt ende welvaeren. Sij doen consuis uutlegginge op IIe oft IIIe schat naerdad de coustume van den lande is: ist één pont moeten de schamelle luijden geven IIIe pont, van hondert ponden vierhondert¹⁾ ponden. Daerdore²⁾ compt den armen lantman van zijn lant ende mijn joncker den heusschen³⁾ dijeff wort rijcke, want dat erger is soo winnen zijlieden oock het lant voor den dobbelen schat, twee schat oft drije schat uuijte, daer zijlijeden noijt gelt voor gegeven en hebben. Den penninckmeester deijlt uut⁴⁾ mede ende soo sweert hij oft geeft quictantie de penninghen ontfangen te hebben. Het is mij gebeurt datter eenen dijckgraeff mij uijtlekkinge doen zoude, hij gaff mijnen dienaer de penningen van der uijtlekkinge ende naderhant creech hij se met subtijlheit weder uuijt zijn handen, ende niet te min won hij hoeven⁵⁾ uuijt met hoopen; ende en hadde ontdaen goede vriden die hem des moijden sulcken officier soude inhabele⁶⁾ hebben worden verclaert etc.; moest nochtans restituijtie doen van de dieverijen ende uuijtwinninghe. Het waeren houven van arme geestelijcke personen. Ende dat worden voor subtijle geesten geëxtimeert ende loose luijden geacht doordien zijluijden wisten uuijt te winnen⁷⁾ voor XXX karolusgulden eens houven, die weerdich waeren bij de tweeduijsent carolusgulden eens: soo zoude den dijckgraeff haest rijck worden.

Omme voorts onsen dijck te maeckene, men⁸⁾ is gewoonlijck deur alle voorgaende ordinantiën alle nieuwe dijckagiën oft zeedijcken van dien te besteden int uuijtgaende (van) Januario oft midden in Februario, ende naer mijn⁹⁾ advijs en zoude ick de bestedinge niet lange doen vóór den dach dat d'aennemers int werck moeten wesen, want d'aennemers nemen¹⁰⁾ gemeenlijck van den secretarius oft clerck bij geschrifte een¹¹⁾ besteck op welck de soetelaers heur gelooff geven, lortsen ende borgen hunlijeden, vercoopen victuali¹²⁾ ende cost omme groote finantie ende winninge, in

- 1) Lees: driehondert.
- 2) Het Hs. heeft: daervore.
- 3) D.i. hoofschen, voornamen.
- 4) Te lezen: er uut? nl. uit de winst.
- 5) Het Hs. heeft: niettemin wij hoeven.
- 6) Het Hs. heeft: inhabelle.
- 7) Het Hs. heeft: uuijte winnen.
- 8) Het Hs. heeft: die men.
- 9) Het Hs. heeft: mijns.
- 10) Het Hs. heeft: nemende.
- 11) Het Hs. heeft: ende.
- 12) Het Hs. heeft: victauli.

vougen dat schier het VIe deel van de penningen, die hen zouden mogen (toe)comen, bij wijff ende kinderen, hoeren ende bouwen verteert is, jae de sommige vercoopen heuren cost ten vijlen¹⁾ prijse om gelt te maeckene eer zij een hant aent werck gesteken hebben. Daeren boven int werck commende moeten (hun) de heeren alsnu besorgen riet, strooi, gluij, sparren, nagelen, gangen, delen ende cordewagens sonder dat eenich gelooff connen gecrijgen op heur besteck, mits datter te veule op geborcht²⁾ is ende daer veul op staet van costen³⁾. Ende is den tijt lanck tusschen het besteden ende wercken, soo wert er te meer verteert, dan roupt men terstont Jan Boij ende blijft in de dijckagie woonachtich ten uuijterste toe, twelck eerst opgecommen is zedert de dijckagie van Sevenbergen, ende als men dan eenen boijt soo worden oock soo wel geboijt die veul prouffijt aen heur aengenomen werck doen meughen. Het beginsel van de Vastenne behoort te wesen het beginsele⁴⁾ van werckene ende int werck te commen, want het een commun proverbium is dat ‘de peeckelharinck den dijck moet maecken met sheeren gelt,’ ende de secretarius behoort niet eer bestecken te leveren oft van hem te laten gaen dan bij wete van den dijckgraeff, ende als de meesters int werck commen met heur gereetschap ende heur keet eerst geset zijnde.

Soo moet men oversien ende overleggen wanneer het hooch ende leech water is ende hoe bequame getijden datter vallen, dat de getijden smorgens vallen ende dat men op één dach twee leechwateren mach becommen; op de hooge waeteren mach men de hooge gorsen begaen ende besteden ende dan soo vervolgende op de leechwateren de creken, diepen ende slijcken, in welcke creken ende slijcken daer men niet overleijden⁵⁾ en mach met leersen moeten schuijten ende andere platbodemschepen geleijt worden omme tvolck, die met VI, VII^c ofte duijsent overcommen, met schepen over te voeren ende drooch van den eenen tot den anderen lande te setten.

Tbilliet dat men uuijtseijnt omme te besteden luydt aldus:

‘Men laet eenen iegelijcken weten dat de dijckgraeff, heemraeden oft geswoorens, geordonneert totter administratie van der nieuwer aenstaender dijckagie van⁶⁾, sullen hun (laeten) vinden op den⁷⁾ van⁸⁾ alsulcken plaetsse oft ouden dijck oft hoethe⁹⁾ opten peijl leechwater, omme te besteden de dijcken met eenen loffelijcken zeedijck van den souten int versche, op de conditiën, voorwaerden ende bestecken die men de aennemers olesen sal. Zoo wije gadinge heeft eenighe wercken

1) D.i. geringen, het Fransche: vil.

2) Het Hs. heeft: gebrocht.

3) Vgl. hierbij blz. 101.

4) Het Hs. heeft: beginsels.

5) Het Hs. heeft: overbeijen.

6) In het Hs. oningevuld gelaten.

7) Als voren.

8) Als voren.

9) D.i. hood, hoofd.

te nemen die come ter voormelter huere¹⁾ ende opt leechwater te plaetsse van²⁾ voorseijt ende bedinget goet loon. Elck segget den anderen voorts’.

Ordonnantie, conditiën ende voorwaerden waerop d'innemers ende bedijckers van de gorsinge etc., dijckgraeff, gesworens, heemraden, penninckmeester oft waermeesteren bij der gratiën Gods besteden zullen te bedijcken uuijten souden int versche tselve uuijtergors etc.

In den eersten sal men den dijck int ronde besteden mette Putsche dijckroede in hoochde³⁾; lenghte, breete, dijckslooten, wegen, bermen ende al dat in de dijckagie besteet sal worden.

Item elck bestedinge dijck sal langh zijn twintich roeden oft zoo veule min oft meer als dijckgraeff ende gesworens naer gelegentheijt van der saecke sullen bevinden oorbaerlicxt.

Item elck aennemer sal maer één bestedinge mogen aennemen dan⁴⁾ bij consent van dijckgraeff ende gesworen.

Item men sal desen dijck eerst besteden beginnende⁵⁾ van⁶⁾.

Ende sal d'eerste bestedinge nemen zijn peil⁷⁾ aen den dijck aen den molen twee voeten hoogere, daer alle naervolgende⁸⁾ bestedinge oock heur pijl als voorseijt is haelen zullen, ende denzelven dijck met een hemelshoochte soo deurbringen in alle zijn keuren soo wel in beloop als andersins, niettegenstaende dat het velt elders leeger waere ende viele, altoos waterende den uuijtercant over den indercant, wel sat ende ront van eerde, in den halsch ende buijck van den dijck ten minsten van eenen voet hooger.

Den dijck daer men het pijl haelen zoude moet eerst gepijlt ende de hoochte gevisiteert wesen, is dezelve XII voeten hooch soo mach men den nijeuwen dijck wel besteden op XIII voeten hoochte, eenen halven voet voort trappen van de dijckers, ende anderhalven voet tegent sincken.

Het sekerste is op elcken wint zijn pijl te nemen opten hoochsten conterlande ende daernaer zijn hoochte te ordonneren, want wie isser soo wijs die soo juijste can een waterpas haelen op een leijnghte van XX jae XXX^c roeden? ende en sullet op éénen voet niet juijst connen pijlen, een voet aen een mensche schilt veule soo doet oock aen eenen dijck, een

1) D.i. ure.

2) Oningevuld gelaten in het Hs.

3) Het Hs. heeft: hoochede.

4) Mogelijk zijn hier in de pen gebleven de woorden *ten sij*.

5) Het Hs. heeft: beginnen.

6) Oningevuld gelaten in het Hs.

7) Het Hs. heeft: pael.

8) Het Hs. heeft: naervolginge.

voet hoochte soude dickwils een lant preserveren voor het overstorten, oversiet int opcommen van den vloet waer het hoochste schorre ofte landt is, daernaer maect u pijl.

Item alle d'aennemers van dese voorseijde bestedinge sullen gehouden zijn elck voor zijn werck aen 't kielspit, datter tegenwoordelijcken leijt, op te scieten ende te maecken eenen sloot boven wijt 8 voeten, 4 voeten diepe ende 4 voeten breed, in den bodem blijvende int hoochste ende leechste naer advenant, ende tvoorseijde kielspit sal blijven den uijtercant van de voorseijde sloot, ende d'eerde daeruijt commende sal men opworpen XV voeten verre vant uijterste van de voorscreven sloot, wesende die¹⁾ 15 voeten den binnenberm, ende daeraff beginnen te maecken heur voorversinge, welcke sloot volmaect sal wesen en alle de dammekens uijtgedaen ende geruijmt vóór den eersten ommeganck op de boete van vijff Rens²⁾ gulden.

Item aen de voorseijde dijksloot sal men laeten eenen berm van 15 voeten breed.

Item het beloop van den dijck sullen d'aennemers gehouden wesen te oversettene met goede cleijsoden, elck soode van 6 duijm dichte, ende de sooden wel vast in te sluijten op zijn verbant, dijckelijck soo dat behoort, gelijk men de steenen metst³⁾ ende de navolgende figure bewijst⁴⁾.

Het druijpen van desen dijck zoude wesen 2 roeden 4 voeten, ende het beloop is 2 roeden 8 voeten, soo schilt het beloop van het druijpen op eenen dijck van 4 roeden in zijn saete 4 voeten lenghte, te weten op de roede eenen voet, ende sommige maecken luttel onderscheijt tusschen het druijpen ende beloop, twelck nochtans veel differeert; het druijpen meet men met een clontken eerde recht nedervallende teijnden de roede ende tbeloop op den dijck soo u de roede linie bewijsen sal, ende soo ick hiervoren folio⁵⁾ uijtgeleijt hebbe ende gedesigneert met eenen lantmeter op den dijck het voormelte druijpen metende.

Want neemt een viercant van 5 voeten off 5 duijmen lengte ende soo veule breete, trekter een linie deur van den eenen houck tot den anderen cruijswijs alsoo ghij wilt, soo sal elcke middelste linie vallen 7 voeten off 7 duijmen⁶⁾ lenckte. Ick hebbe t'anderen tijden een questie gemoveert sekere meesters van schrijnwerckers ende timmerluijden

1) Het Hs. heeft: de.

2) D.i. Rijsche.

3) Het Hs. heeft: meest.

4) Zie de figuren 34 en 35.

5) Oningevuld gelaten, zie blz. 109.

6) Lees: ruijm 7 voeten off 7 duijmen. V.

t'Antwerpen, hoe zij twee viercanten even viercant deur malcanderen zouden steecken maer zeijden niet mogelijk te zijne. Ende naerdien ick den wijn van henluijden gewonnen hadde¹⁾ ende ick heur tselve demonstreerde overdwars deur te steecken, waeren beschaempt sulcx niet overleijt te hebben. Soo is oock tverloop van eenen dijck overdwars te meten.

Item men en sal geen en dijck sooden oft innesporen tensij dat den dijckgraeff metten geswoornen denzelven dijck eerst gemeten ende gepeijlt hebben, omme te besien of hij zijn volle eerde heeft in de maniere als voorseijt is soo verre dat men sal gehouden wesen denselven dijck sijn volle eerde te geven, ende sal d'aennemer altijts gehouden zijn eerst denzelven dijck andermael te doen visiteren eer hij sal mogen zijnen dijck sooden, op de verbeurte²⁾ als boven; ende wie zijnen dijck soot ofte innespoort³⁾ eer denzelven dijck zijn volle eerde heeft, sal gehouden zijn de zooden wederom op te nemen ende denzelven dijck aerde te gevenne ende het spoorsele te heellenne, behoudelijcken den dijckgraeff nochtans zijn boete.

Item niemant en zal geen zooden innesporen dan 3 duijmen diepe, op de boete van vijff karolusgulden als boven.

Siet hier nu bij dese figure wat innesporen is⁴⁾.

Het innesporen drij duijmen alleenelijcken eer den dijck in zijn volle eerde opgepresen oft opgenomen is, soo failliëert⁵⁾ deerde deurgaens aen den dijck int beloop drij duijmen breete ende in de dichte tot boven den dijck de drije duijmen gestrekt anderhalven duijm, ende naer ghij den dijck zijn beloop binnen vlack oft steijl maect. De dijckers die weten wel somtijts vier duijmen inne te sporen, daer men luttel op let ende nochtans bedragen vele eerde gelijk de roode linie van den groenen dijck bewijst u tselve.

Item men en sal geen sooden steecken oft haelen om den dijck mede te sooden (dan) daer dijckgraeff ende gesworens dat ordonneren zullen, op de voorseijde boete.

Item men sal teijnden buijten de tee van den dijck voorseijt laeten eenen berm van 18 Steenber(ch)sche dijckvoeten.

Hoe desen berm breeder s hoe den dijck min sidt ende de putten verdere van den dijck vallen, ende als den dijck breeckt mach men den berm altijts wat minderen ende daerde aen den gebroocken dijck brengen ende daermede verheelen; 6 voeten oft een voet⁶⁾ oft 2 roeden voorder

1) Nl. van de daarover met hen aangegane weddenschap.

2) Het Hs. heeft: verbinte.

3) Het Hs. heeft: stoot ofte innespoelt.

4) Zie figuur 36.

5) D.i. ontbreekt.

6) Te lezen: roede?

carrens en mach niet maecken, als de cordewagens oft carren gelaeden zijn soo veul cruijens verdere en brengt niet uuijt.

Item aldaer de creecken ende leechten vallen hetsij in de binnen- oft buitenbermen, die zullen dannemers elck voor haer werck gehouden zijn te hoogenne eenen voet hoogere dan het effen hooch meijlant, op de boete als boven.

Item men en sal geen bermen buiten oft binnen rooven oft affsteecken uuijt wat saecke dattet oock zij, op de pene van vijff karolusgulden ende daertoe noch de slincker oore, ende sullen nochtans dezelve aennemers die schaede moeten verheelen¹⁾ oft dijckgraeff ende gesworens sullen tselve doen doen tot heuren coste ende innen heur verleijt gelt naer dijckers recht, te wetenne anderhalff schat.

Item men sal laeten aen de voorseijde 18 voeten buitenberms noch XXV oft XXX roeden velts om²⁾ de voorversche ende dijck uuijt te maecken, sulcx als bij den lantmeter bij ordonnantie van dijckgraeff ende gesworens elck zijn werck aff gesteken zal worden.

Item noch een roede hier teijnden aenne zullen de aennemers gehouden zijn te maecken een kaede³⁾ van 1½ roede toeleggens, 6 voeten hemels hoochte boven tvoorseijde hoochste stael, ende boven breet blijvende 3 voeten, van buiten 10 voeten beloops⁴⁾ ende 5 van binnen ende die wel commedicht opleveren ende onderhouden soolange sij wercken, ende aldaer dezelve kaeden heijsschen hoogere ende swaerder en breeder te zijne van toeleggens, die sal den aennemer⁵⁾ gehouden zijn te maken ter ordonnantie van dijckgraeff ende gesworen, ende sullen daennemers gehouden zijn te laetenne binnen ende buiten aen deselve kae eenen berm elcx van vier voeten breete.

Ende tusschen elcke bestedinge dijcx zullen d'aennemers gehouden zijn te laeten eenen speckdam van een dijckroede breete ende midden in elcke bestedinge noch eenen speckdam breet als voren, sonder die te roovenne, op de verbeurte van vijff carolusgulden ende de slincker oore als voorseijt is.

Ende telcke drije bestedinghen sullen d'aennemers noch gehouden zijn te maeckenne een haechkae⁶⁾ van een roede toeleggens, 4 voeten hooge, boven blijvende 2 voeten, oversoot met een soode van 6 duim dichte oft ten minste gemaect van

- 1) Het Hs. heeft: verhaelen.
- 2) Het Hs. heeft: aen.
- 3) Zie figuur 37.
- 4) Lees: druijpens. V.
- 5) Het Hs. heeft: aennemers.
- 6) Zie figuur 38.

begroesde spettelingshen, aen wederzijde evenveel beloops, ende die onderhouden kannedicht als boven.

Deurdien nu veel landen gedijckt worden ende daerdeur het nu seer hooch vloet, sal men de haechkae¹⁾ (maecken) van 1½ roede toeleggens, 6 voeten hooge, boven blijvende 3 voeten²⁾, ende dijckgraeff ende gesworens zullen deselve kae ende haechkae begaen ende bekeuren gelijk den principalen dijck, die oock volmaeckt zullen zijn op deerste ommeganck, op de voorseijde boete, ende die in gebreke valt van eenige van de drie aennemers³⁾ diezelve te helpen maecken, sal de dijckgrave tselve besteden op den onwilligen cost ende innen zijn gelt als boven.

Item sullen d'aennemers heur voorversinge mogen maecken met cordewagens, welcke voorversche sal deurgaen aen elcke andere hoofd ende sal⁴⁾ hooch zijn ten minsten 8 voeten ende boven 3 oft 4 voeten breed, aeler zij zullen mogen breen⁵⁾ oft uijtlekken; die gemaect sal moeten wesen op den len ommeganck, op de boete als boven; het beloop van dezelve voorvorsche sal buijten wesen van⁶⁾ roeden druijpens.

Sullen alnoch d'aennemers gehouden wesen elcken aen zijn zijde van den dijck aen malcanderen te sluijten ende deerde te stortene met carren ende anders een halff roede d'een over des anders werck, ende heuren dijck sulcx dicht aeneen verheelen ende sluijten soo wel oock de voorvorsch als voorseijt is, ende voorts denzelven dijck buijten te storten 3 voeten dick met goede cleijeerde eer zij denzelven dijck zullen mogen zooden, ende dit al tot visitatie ende vermaninge van dijckgraeff ende gesworens.

Het overrijden over malcanderenens (werck) wort gedaen opdat den dijck in een iegelijcx gescheijt soude hert gereden worden zonder een guete⁷⁾ tusschen beijde te laten, twelck geschaepen waere ondichticheijt in den dijck te causeren.

De voormelte aennemers sullen insgelicx gehouden zijn heur verste werckspijse ende eerde van vore de voormelte kaede op te haelen, te brengen ende karrenne soo diep hetselve werck verdragen sal mogen, niettegenstaende dat zijluijden dezelve spijse naerder haelende ende den buijtenberm op zijn besteck

- 1) Te lezen: hoechkae d.i. verschkade? V.
- 2) Oningevuld gelaten in het Hs. Te lezen: buijten 10 voeten ende binnen 5 voeten druijpens? V.
- 3) Te lezen: ende die in gebreke valt van eenige van die aennemers?
- 4) Zie figuur 39.
- 5) D.i. verbreedten.
- 6) Oningevuld gelaten in het Hs. Te lezen: 2 roeden? V.
- 7) D.i. goot, laagte.

blijvende heuren dijck op zijn keure ende besteck zouden mogen volmaecken, ende dat op de boete van vijff karolusgulden telcken zij ter contrarie deden.

Item zullen noch daennemers gehengen ende gedoogen te rijden ende vaerrenne deen over des anders dijcken ende speckdammen met karren op de 1½ roede berms buijten.

Item zullen noch dezelve aennemers gehouden wesen denzelven dijck te maecken met karren als tgors dat zal mogen verdragen ende hebben op elcke bestedinge vier loopende karren, elcx met twee peerden, ende int eerste als zij int werck comen eer die karren mogen rijden sullen gehouden zijn te wercken ten minsten met XIII mannen ende niet min, cordewagens naer advenant.

Item noch sullen d'aennemers op de gorsingen mogen brengen twee peerden meer dan zij loopende karren¹⁾ houden, te weten boven de voormelte 4 karren omme heur peerden somtijts te verslaen.

Item sal elck aennemer gehouden zijn van stonden aen als hij zijn peerden opt gors bringht te commen aen degene, die mijn genadige heere daertoe geordonneert heeft, oft (den) secretarius, om diezelve op te doen teeckenen op de bestedinge daer diezelve peerden wercken zullen, nemende²⁾ een teecken³⁾ aen zijn voormelte peerden die hij aldaer bringht, ende alsdan sal men hem wijsen alwaer hij inslach ende weijde hebben sal, ende niemant en zal moghen eenige peerden opt gors weijden vóórdat hij tgene des voorseijt is voldaan heeft.

Ende soo wie opt gors meer peerden oft beesten brochte sonder consent van mijn genadigen heere, zijn Genade dijckgraeff ende gesworens, soo zal den dienaer die mogen schutten, elck peert voor de Ie reijse verbeurende 20 stuijvers ende elcke beeste 10 stuijvers ende voor de Iie reijse verbeurt⁴⁾.

Item ende oft men bevonde dat daennemer oft meester, dijckmeester wesende, uuijt zijn werck liepe oft soo slappelijcke wrochte⁵⁾ ende zijn werck niet wel voort en spoede, sulcx dat den dijckgraeff ende gesworens dochte dat dezelve meester zijnen dijck ten prefixen dage niet en zoude volmaeckt mogen hebben ende opleveren, zullen in dien gevalle de voormelte dijckgraeff ende gesworens mogen bevelen alsulcken aennemer noch meer volcx ende karren te wercke te doen stellen binnen zulcken

1) Het Hs. heeft: harren.

2) Het Hs. heeft: nemen.

3) D.i. ze met een brandmerk teekenend.

4) Te lezen: dobbel? Het woord is in het Hs. niet ingevuld.

5) Het Hs. heeft: vrochte.

prefixen tijt alst geordonneert zal worden, ende indien d'aennemers alsdan in gebreke waere tselve te doen, zullen verbeuren de boete voorseijt, ende den dijckgraeff sal meugen van stonden aen soo veel volcx ende carren int werck stellen als hem goet duncken sal, ende dit tot coste van den aennemer ende betaelen die in affcortinge van den aennemers bedingede penninghen.

Item elck aennemer sal gehouden zijn zijnen aengenomen dijck ende bestedinge volmaeckt te hebben St-Jansmisse naestcommende¹⁾, oft in soo verre den zelven dijck niet volmaeckt en ware sal wederomme vervallen aen den heere om denzelven dijck tot profijt te besteden.

Noch sal elck aennemer oft meester gehouden zijn van stonden aen te stellen borge van zijnen aengenomen dijck ende werck nae der keure ende besteck voorseijt te volmaecken, daer dijckgraeff ende gesworens mede tevrede zullen zijn, ende die borge sal hem verbinden als den principale ende elcx een voor al den voormelten dijck te volmaecken op zijn keure ende besteck als voorseijt is, ende hiervoren transschreven²⁾ staet, op heerlijcke³⁾ ende reale executie oft op sulcken sommieren⁴⁾ executie en recht als men useert daer die principalen oft borgen woonachtich zijn oft op dijckrecht, waervan den dijckgraeff ende gesworens heur optie ende keure hebben zullen, te verhaelen de gebreecken van der dijckagie ende zijn verbeurde boete.

Ende oft eenige aennemers waeren ende twerck niet en costen verborgen⁵⁾, soo zullen dezelve gehouden zijn inne te laeten op elcken dach van betalinge den derden penninck van tegene des hem bij dijckgraeff ende gesworens toegeseijt sal worden.

Ende indien eenich aennemer in zijn werck wesende daeruijt liep ende hij oft zijn borge binnen den derden dage niet wederom en quame, sal verbeuren de voorseijde boete, ende wie oock ten prefixen dage alst geordonneert is in zijn werck te wesen niet bevonden en worde gefurneert met arbeijders alst voorseijt is, sal den dijckgraeff tselve werck ende bestedinge wederomme ophangen ende besteden ende die schade verhaelen met zijn boete op die borge oft op den principalen als voorseijt is.

Item dat oock die geswoornen geen en dijck opnemen sullen

- 1) Het Hs. heeft: commende.
- 2) D.i. omschreven.
- 3) D.i. volgens het recht van den heer.
- 4) Het Hs. heeft: sommeren.
- 5) Het Hs. heeft: verbergen.

op heuren eedt hij en sal hebben zijn keure als voorseijt is¹⁾, al waert saecke dat de aennemers pretendeerden dat men corten ende mencken soude alsoo veul penningen als den dijck waere beneden zijn keure ende besteck.

Item men sal alle sestien werckdagen houden eenen ommeganck, ten waere dat dijckgraeff ende gesworens dochte den schoudach oorbaerlicxt cort(er) oft langer daernaer zij bevinden zullen dat twerck voortganck heeft.

Item men en sal niemant gelt geven dan op Sondagen, ende dat den aennemers oft meesters van den wercke, ende zullen geen meester oft heure knechts langer volgen den dijckgraeff ende gesworens dan zoo elck zijn bestedinge oft werck streckt, op de boete van vijff carolusgulden ende daerenboven gecorigeert te worden als rebellen, seditieusen ende wederspannighen.

Ende is voorts geordonneert dat niemant van de arbeijders oft meesters en zullen mogen commen opt landt van der voorseijde dijckkagie met eenich geweer oft wapenen, busschen ofte bogen oft andere invaderende²⁾ instrumenten dan alleenlijcken met dijckhaecken, dewelcke den pin niet langer en zullen hebben dan drije duijmen lengte, op de boete voorseijt.

Item soo wat penningen elcken schoudach elcken aennemer oft meestere bij dijckgraeff ende gesworens toegeleijt worde tontfangen van den penninckmeester³⁾, zullen dezelve penningen ontfangen sonder woorden te maecken tegen dijckgraeff ende gesworens oft penninckmeester voorseijt, op de boete van vijff carolusgulden, welcke betalinge oock strecken sal tegen de borge als de principale, ende zullen heure penningen haelen tot zulcke plaetsen als dijckgrave ende gesworens op tselve lant ordonneren sullen.

Item oft eenige meesters waeren die heuren dijck volmaeckt hadden ende denzelven wilden opleveren, zullen dijckgraeff ende gesworens gehouden wesen denzelven dijck op te nemen indien hij volmaeckt is, ende den aennemers hen volle penningen van stonden aen betaelen ende, soo verre die niet volmaeckt en ware voor deerste reijse, zullen voor de Ite reijse ende andere navolgende reijsen dijckgraeff ende gesworens van der visitatiën andermael doen⁴⁾ contenteren.

Item en zullen geen aennemers oft meesters heur bestedingen iemande mogen overgeven, tsij int geheel oft int deel, dan bij

- 1) Het Hs. heeft: is hebben.
- 2) Het Hs. heeft: invaderende oft.
- 3) Het Hs. heeft: penninckmeesteren.
- 4) Het Hs. heeft: te doen.

consent van dijckgraeff ende gesworens, op de boete voorseijt.

Item alle mededeelders sullen heur te boucke doen stellen, ende een iegelijck van dien zullen staen als principale ende elcx een voor al, op de boete voorseijt.

Item zullen de gesworen penninckmeester¹⁾ ende alle andere officiers, den dijckgraeff eedt gedaen hebbende, toesicht nemen oft iemant van de voorseijde aennemers hen ontgaen in eenige van de voorseijde articulen, ende indien zij iemanden vonden sulcx te doene oft gedaen te hebben dezelve den voormelten dijckgraeff over te geven, ende hem te verclaren in wat punt oft articule zijluijden hen misgaen hebben, daerinne de voormelte geswoornen, penninckmeester ende alle andere officiers oft eenich van dien gelooff hebben zullen op heuren eet.

Item soo wie van den dijckmeesteren oft arbeijders eenich van den voorseijden officiers qualijcken toespraecke oft dreijchde, dat waere op de boete van vijff gulden karolus ende voorts staende tot correctie van dijckgraeff ende gesworens.

Item voorts soo en sal oock niemant eenige derrije, ruijchte, vuijlisse oft sleek²⁾ noch geenderhande creijnge³⁾ in den dijck brengen, graeven oft eenige leege tonnen daerinne delven, op de boete als voorseijt is, ende en sal nochtans gehouden wesen deselve uuijt te doen indien⁴⁾ sulcx bevonden worde.

Item soo wie eenich vee oft paerden affsterft, die sal dieselve van stonden aen ingraven ofte bedecken dat se ten minsten drie voeten bedeckt zijn met eerde, op⁵⁾ de voorseijde boete.

Item elck aennemer sal gehouden zijn int beginsel van zijn werck te haelen van den secretarius oft die daer last van hebben sal een besteck van der keure om zijn dijck⁶⁾ ende kaede daernae te maecken, ende als hij zijnen dijck opleveren zal willen, sal gehouden wesen de voorseijde cedulle te exhiberenne, ende den dijck opgenomen zijnde tselve te teecken en bij dijckgraeff ende geswoornen ende lantmeter omme daermede te haelen zijn reste ende volle betaelinghe, welke cedulle sal wesen acquiet⁷⁾ van den penninckmeester, van welke cedulle te schrijven den

1) Het Hs. heeft: penninckmeesteren.

2) Te lezen: seck d.i. zegge?

3) D.i. krogen. Het Hs. heeft: creijninge. Vgl. de aanbestedingsvoorwaarden van den dijk van den Helenapolder onder Biervliet, April 1691, art. 12: 'voorts zal niemant in den dijk mogen leggen ofte begraven ledige tonnen, vaeten, stroo, ruijgte, doode peerden etc.'

4) Het Hs. heeft: ende.

5) Het Hs. heeft: ende op.

6) Het Hs. heeft: zijn dij dijck.

7) D.i. quitantie. Het Hs. heeft: arcquier.

secretarius oft clerck hebben sal 4 stuijvers eens, sonder dat daennemers gehouden zullen wesen in eenigerhanden oncost meer te gelden.

Item voorts en sal men in dese dijckagie geen bier op tlant brengen, tappen oft vercoopen dan van XVI stuijvers de ton, op de verbeurte van den biere ende de boete van vijff Rens¹⁾ gulden als voren.

Item soo wie (van) eenige van dese punten ende articulen hiervoren verclaert in gebreke gevonden worde, die sal verbeuren telcken reijse soo dickmaels zij contrarie doende²⁾ bevonden ende bekeurt zullen worden de boete van 5 karolusgulden gelijk voorseijt is, ende sal nochtans³⁾ gehouden wesen te volbrengen tgene dat hij versuujmpt sal hebben.

Item oft gebeurde datter eenige duijsternisse oft questie viele dese orsonnantie oft eenige van de punten van dien aengaende, soo reserveert themwaerts de voormelte dijckgraeff ende gesworens daervan verclaringe te doene ende dezelve te minderen ende te meerderen, sonder merckelijcke beloften⁴⁾ van de voormelte aennemers, soo zijlijeden in de redelijckcheijt sullen bevinden behoorende, daeronder de voormelte aennemers staen zullen ende die subject zijn etc.

Naerdien het besteck nu voleijndt is, soo zullen wij verclaeren vervolgens dat continuërende⁵⁾ de dijckage⁶⁾ twee oft drie dagen vóórdat d'aennemers int werck sullen comen, moeten dijckgrave ende geswooren hen vinden ontrent in de dijckagie, daer die voormelte dijckgraeff ende gesworens beur logijs zullen genoempt ende geraempt hebben, ende beginnen tsanderdaechs oft den II^{en} oft III^{en} dach daernaer visitatie te doen, om te besien wie daer int werck gecomen zijn oft preparatie maect van de meesters omme te wercken ende heur keeten te setten, ende soo voorts alle dage te continuëren totdat de geheele number van de officiers bij malcanderen zullen zijn, diewelcke alsdan bij malcanderen wesende sullen vermogen⁷⁾ voorts de leege plaetssen te setten met meesters ende werckluijden om soo voorts de⁸⁾ kaeden eerst te vervolgen ende te beneerstigen, ende soo gelijckerhant metter voorvorsch twerck ende tvelt daer de spijse inne leijt te beverschene. Soo worden oock gehouden

1) D.i. Rijnsche.

2) Het Hs. heeft: doen.

3) D.i. bovendien.

4) Te lezen: vercortinge?

5) Het Hs. heeft: men continuërende.

6) Waarschijnlijk heeft men te lezen: soo sullen wij vervolgens continuërende de dijckagie verclaeren dat.

7) Het Hs. heeft: mogen.

8) Het Hs. heeft: te.

de dijckgraeff ende gesworens dagelicx te continuëren ende gelijcke¹⁾ visitatie ende ommeganck te doene die geheele dijckagie lanck geduerende.

Het eerste ende principaelste is van een dijckagie te beneerstigen dat de kaeden, haechkaeden ende schaepstallen gemaect worden op behoorlijcke hoochte ende zwaerte ende onderhoudinge, ende die wel dicht gemaect ende in malcanderen de sooden getrapt ende verheelt, want de kaeden verloren is voor eenen tijt de spijsse verloren, twelck soo 't werck ende geheel (de) dijckagie retardeert ende verachterdt, sulcx dat het profijt van dijcken daerinne leijt dat de meeste deelen van den dijcke emmers²⁾ tot³⁾ sooden toe voor den aenstaenden ougste gemaect ende in heur groote gebrocht worden, deurdien dan een iegelijcken geerne op zijn ougst treckt ende den ougst waerneempt, daarmede oock veel⁴⁾ te winnen valt, want de overblijvende ongemaecte dijcken ende resten voorts daernaer moeten noch (met) grooten cost ende dachgelden gemaect worden.

De dijcken die ongesoot blijven betaelt men tot zoodens toe inhoudende tgelt van tzooden⁵⁾, welck⁶⁾ zooden de aennemers van den dijcke geerne voorts besteden eenige vletters oft kerreluijden die men metten tijt betaelt, ende het doet oock veule tot dies⁷⁾ vorderinge de spijsse wel verdeelt ende affgesteken bij den lantmeter, de specdammen geordonneert recht oft noesch naervolgende het draijen ende crompte van den dijck, sulcx datter toesicht moet genomen worden datter luttel questiën vallen tusschen de dijckers, ende de schaepstallen heur spijsse hebbende totte gaeten, ende nochtans oock⁸⁾ elck bestedinge dijcx de zijne.

Omdat alle dijckagiën vallen diversche ende van diversche natueren, deen int versche daert niet hooge en vloijt ende d'ander int soute daer wel de dangireuste dijckagiën vallen deur het hooge vloijen etc., soo hebbe ick hier noch wel bij willen bringhen een besteck van de dijckagie van den Doel, daert wel 10, 11 ende 12 voeten vloijt uuijt den leegen watere, ommedat ghijlieden oock meucht uuijt elck besteck colligeren tgene dat u dunckt dat elcke dijckagie nootelijck ende behouffelijck is, ende oock dat naer de veranderinge van den tijt de conditiën oock daernaer verandert worden.

Ordonnantiën, keuren, voorwaerden ende verbanden, op dewelcke dijckgrave ende gesworens van der aenstaender dijcka-

- 1) Het Hs. heeft: gelijk.
- 2) D.i. althans, ten minste.
- 3) Samengetrokken uit: tot 't.
- 4) Het Hs. heeft: wel.
- 5) Het Hs. heeft: van zooden.
- 6) Het Hs. heeft: welcke.
- 7) Het Hs. heeft: dier.
- 8) D.i. bovendien ook.

gie der uuijtergorsen genaempt den Doel onder¹⁾ Beveren met het schorre genaempt tLeuijs, onder Chaftinge²⁾ gelegen, ende het uuijtergors van St-Annepolder willen besteden dezelve gorsinge metter hulpe Gods te bedijckenne met eenen winterdijck soo hiernaer volcht.

In den eersten soo wie hier eenich werck aenneempt blijft gehouden borge te stellen, daer dijckgraeff ende gesworens mede tevreden zijn, tot voldoeninghe van zijn aengenomen werck, maer indien daer eenige arbeijders waeren die haer werck niet en conden verborgen, sullen gehouden zijn inne te laeten telcken schoudage 't vierde paert van heur verdient loon ende arbeit, ten ware dijckgraeff ende gesworens anders met hem accordeerden ende over(cen)quamen.

Item dese dijckagie ende beversinge sal besteet worden mette Beversche roede gedeelt in 12 voeten, dewelcke roede hier getoont wort, ende sulcx als die bestedinge metten eersten gemeten ende gepaelt worden ende besteet, sulcx sal men die betalen alse ter volder keure opgelevert zijn sonder daarvan namaels eenige hermetinge te doen, dan alleenelijcken in de crompte sal men den dijck hermeten int opnemen ende dat op den uuijtercant van den dijcke. Ende alle metinghen zullen gedaen worden, eens voor al geseijt, met een druipende roede; elck sal gehouden zijn de wercken daernaer toe te leggen.

Item elck bestedinge sal lanck wesen 20 roeden, oock langer oft corter sulcx dijckgraeff ende gesworens goet duncken sal, sonder becroon³⁾ van iemande, ende en sal niemant meer bestedingen mogen aennemen dan ééne, ten waere bij consent van dijckgraeff ende gesworens.

Item is te weten dattet kielspit, datter jegenwoordich leijt, sal zijn den binnencant van de dijcksloot, te weten men sal⁴⁾ van tselve kielspit uuijtwaerts de sloot opschieten, den dijck leggen, buijten- ende binnenbermen laeten met 20, 30 oft 40 roeden wercx omme daeruijt de⁵⁾ vorversinge⁶⁾ te verstercken, ende voorts den dijck te maecken sulcx als de lantmeter bij ordonnantie van dijckgraeff ende gesworens elcx werck affsteken sal.

- 1) Het Hs. heeft: ander.
- 2) D.i. Saaftinge.
- 3) Het Hs. heeft: becroont.
- 4) Het Hs. heeft: sal men.
- 5) Het Hs. heeft: te.
- 6) Het Hs. heeft: vervorsinge.

Item elck aennemer sal gehouden zijn in zijn bestedinge dijcx met zijn volck te wesen den tweeden dach in de Vasten, zijnde den IIIen Maerte naestcommende, ende continuelijcken te blijven tot volmaeckens toe, telcken op de boete van 3 carolusgulden ende tlant zijn schade, daerenboven indient gevele dat d'aennemer uuijt zijn werck bleve oft oock naemaels daeruuijt liepe zijn werck verlatende, soo sal men diezelve bestedinge wederomme ophangen ende het besteden tot coste van den eersten aennemer, sonder gehouden te wesen aen denzelven eersten aennemer eenige rechtelijcke wete te doen gemerckt twerck niet touven en mach. Ende indien de bestedinge hooger besteet wort en sal d'eerste aennemer daer geen baet bij hebben, ende indien die minder aengenomen wordt sal denselven aennemer de schaede opleggen, ende sal dezelve schade bij den dijckgraeff geïnnnet worden naer dijckrecht ende met alsulcke middelen van recht alst hem gelieven sal aen des aennemers gereetste¹⁾ goeden op wat plaetssen die gelegen zijn, in welke rechte hem den aennemer mits desen de facto overgeeft sijns persoons ende alle zijne goederen.

Item alle aennemers int werck comende sullen gehouden wesen eerst heur achterkaede op te maecken ter plaetsse die affgesteken sal worden ter volder keure, ende dat op de schouwe van dijckgraeff ende gesworens, ende daernaer den dijcksloot uuijtdelven om de vorversinge beginnen te maecken, emmers tselve ter ordonnantie van dijckgrave ende gesworens, al ter keure hiernaer volgende

Besteck van der kaede.

Item zullen d'aennemers gehouden wesen theuren coste te maecken een achterkaede, te weten sal de kaede opt gors vant Leuijs toeleggens hebben 14 voeten, breed op haer lijff 2 voeten, drijpens buijten 8 voeten ende binnen 4 voeten, (hooge) 5 voeten, een hemelshoochte boven thoochste meijlant ontrent tkeetken staende opt voorseijde Leuijs; voorts op de gorsingen van den Doel sal de kaede toeleggens hebben 12 voeten, op haer lijff 2 voeten houdende, buijten 7 voeten ende binnen 3 voeten druijpende, hooge 4 voeten, een hemelshoochte boven tmeijlant tegens tOostdoelken, behalven dat daennemers, die benoorden tgroot bleck met heur kaede zullen vallen opt bleck²⁾, werden gehouden heur achterkaede te maecken van twee roeden toeleggens, ter hoochte van 4 voeten als vore op zijn lijff, 4 voeten breed, binnen 8

1) Het Hs. heeft: gereeste.

2) Het Hs. heeft: vleck.

voet ende buijten 12 voeten druijpende, over ende t'over wel gemat ende gecrampt, waertoe men het gluij leveren (sal) tot slants coste¹⁾. Ende opt uuijtergors van St-Annepolder sal de kaede toeleggens hebben 15 voeten op gelijcke hemelshoochte als op den Doel, binnen 4 voeten ende buijten 8 voeten druijpende, houdende op haer lijff 3 voeten, ende in de creecken, blecken ende leechte te maecken zwaerder nae den eijsch van den wercke ter ordonnantie van den dijckgraeff ende gesworen, laetende buijten de kaede $\frac{1}{2}$ roede berms ende binnen 3 voeten berms. Noch sal men schieten aen den binnenberm binnen de voorseijde kaede eenen sloot van 3 voeten wijt, 2 diep, om twater achter malcanderen henen te leijden ende daerde daeruuijt commende te worpen aen de voorseijde kaede, ende de reste van de eerde tot deselve kaede behouvende metten sooden te haelen buijten teijnden van 6 voeten berms. Maer daer buijten de kaede cort voorlandt is sal men gehouden wesen te²⁾ putten sonder den uuijtersten ouver op te mogen laeden, ende deselve kaede wel overspreijen met goet terwen- oft haverengluij 2 duijm dicke, ende dat wel overcrammen met goet terwen- oft haverengluij 36 crammen³⁾ op de roede langh ende dwers ende drije crammen op de voet, te steken van één gluij een cramme ofte twee sonder meer naer den eijsch van den wercke, welck geluij den aennemer geleverd sal werden tot slants coste.

Item indien eenich aennemer meer lenghte van achterkaede dan zijn bestedinge dijcx lanck is bij den lantmeter ter ordonnantie als voren affgesteken waer, sal gehouden zijn deselve kaede te volmaecken sonder eenich wederseggen oft ijct daervoren te heijsschen, alsoo elck aennemer gehouden is de kaede te maecken tot zijnen coste.

Item daernaer sal daennemer vant voorseijde kielspit uuijtwaerts graeven, opschieten ende maecken eenen sloot boven 8 voeten wijt, $3\frac{1}{2}$ voet diep, blijvende in den bodem $3\frac{1}{2}$ (voet) wijt, de aerde daeruuijt commende te brengen in den dijcke tot een voorversinge ende de sooden daarvan commende te setten aent⁴⁾ binnendruijpen van den dijcke dijckschaps opgaende, ende deselve sloot volmaect op te leveren tegen den eersten schoudach sonder eenich dammen daerinne te laeten,

- 1) D.i. op kosten des polders.
- 2) Het Hs. heeft: de.
- 3) D.i. beugels. V.
- 4) Het Hs. heeft: aen.

op de boete van III karolusgulden ende tlant zijn schaede.

Item tusschen elcke drije oft vier bestedingen oft zoo veul meer¹⁾ als dijckgrave ende gesworens dat goetduncken sal, sal men leggen op tslants coste een haechkaede soo groot ende swaer als men bevinden sal behouvende²⁾, sonder contradictie van den aennemer tusschen wiens werck de haechkaeden vallen sullen jae al waert oock te midden in iemants werck, maer de haechkaeden gemaect zijnde zullen onderhouden worden bij de aennemers, die daeronder³⁾ gelegen ende beschermt zullen zijn.

Item tusschen elcke haechkaede sal bij tgemeen landt gelevvert worden een silken oft pompken, dat bij den dijckmeester gehaelt ende geleijt sal worden int achterkaede voorseijt, bij ordonnantie van dijckgraeff ende gesworens ende anders niet.

Item dat daennemers zullen gehouden zijn te laeten binnen den tee van den dijcke 15 voeten berms ende bujten teijnden de tee 2 roeden berms, ende tot elck 10 roeden breete oft lengte eenen specdam van 15 voeten breed, al gelijk de lantmeter dat affstecken sal als voren, ende en sal niemant dezelve barmen oft specdammen mogen rooven, offsteken oft ondercotich uijtgraven in geender manieren, op de boete van X karolusgulden ende dat rechteroor aff te nemen ende de uijtgeroeffde wercken wederomme op te maecken tzijnen coste een voet hooger dan die te voren geweest zijn ende al wel (te) oversooden tot contentemente van dijckgraeff ende gesworens. Ende in alle groote ende onloffelijcke creken sal men den binnenberm maecken tot 15 voeten breed als voren, ende bujten een roede berms.

Voorts ende aeler men aerde in den dijck brengen ende storten sal moegen, sal elck aennemer gehouden zijn alle creecken ende slooten in⁴⁾ den bujten-ende binnenberm vallende wel te fallicanten ende aff te steken, ende daernaer deselve mitsgaders alle kennelijcke leechten in dezelve bujten-ende binnenbermen vallende⁵⁾ te vollenmaecken ende verhoogen al eenen voet hooger dan dezelve barmen. Ende niemandt en sal eenige creken oft slooten mogen vorsschen tenzij bij ordonnantie van dijckgrave ende ge-

1) Het Hs. heeft: oft meer.

2) Het Hs. heeft: behoudende.

3) Het Rs, heeft: daerover.

4) Het Hs. heeft: slooten ende in.

5) Het Hs. heeft: ende vallende.

geswoornen, op de boete van 10 carolusgulden, tlant ende parthie haer schaede.

Item d'aennemers zullen haer voorvorsinge mogen maecken met cordewagens tot dattet velt kerren verdraegen mach ende sal dezelve voorvorsinge gemaect moeten wesen binnen 24 werckdagen, deurgaens 7 oft 8 voeten hooge, beneden breet 3 roeden ende boven op de cruijnten minsten 4 voeten breet, op de boete van X karolusgulden.

Item om deselve voorvorsinge ende dijck te maecken sullen daennemers gehouden zijn daerde op haerlieder be caede werck van achter inne op te laeden¹⁾, beginnende aen de kaeden oft achterslooten, ende tselve werck soo diep uijtlaeden als dijckgraeff ende gesworens dat ordonneren zullen, zonder eenich wederzeggen, elcke reijse op de boete van X karolusgulden ende tlant zijn schaede.

Item daennemers zullen gehouden wesen met heur geveerte²⁾, mede int werck wesende, tegens des anders hoeft inne te storten ende haeren dijck zulcx in malcande ren verheelen ende sluijten, daerde stortende³⁾ ende overrijdende⁴⁾ mette karren van boven tot beneden tot een halve roede over malcanderen, telcken op de boete van X karolusgulden, ende insgelijcx de achterkaeden wel aen te sluijten ende verheelen, ende bij gebreke van dien als voorseijt is tot coste van den aennemer sonder verdrach.

Item sullen d'aennemers gehengen ende gedoogen bijsonder in nootelijcke saecken deen over den anderen (sijn) dijcken, specdammen ende barmen te rijden ende lijden sonder eenich contradictie, op de boete van III karolusgulden.

Item elck aennemer sal gehouden wesen zijnen dijck te maecken met carren soo geringe alst velt peerden ende karren sal mogen verdragen, ende hebben op elcke bestedinge ses oft 7 loopende kerren, elcke kerre met twee peerden, dies en zullen opt gors geen peerden gebrocht worden vóór den dach ende tijt die dijckgraeff ende gesworens ordonneren ende noemen zullen, op de boete van III karolusgulden.

Item int eerste eer die karren mogen rijden sullen daennemers

- 1) Het Hs. heeft: laeten.
- 2) Het Hs. heeft: gebeurte.
- 3) Het Hs. heeft: storten.
- 4) Het Hs. heeft: overrijden.

gehouden wesen te wercken op elcke bestedinge met XIII mannen, ende cordewagens naer advenant, tot goetduncken van dijckgraeff ende gesworens, ende indien eenige aennemer teender tijt niet volcx genouch ende karren int werck hadde naer den eijsch zijns wercx oft anders slappelijck wrochte ende met zijn werck niet voort en ginge, sulcx den dijckgraeff ende gesworens dochte dat den aennemer zijn werck ten geprefigeerden dage niet en zoude connen volmaeckt wesen, in dien gevalle (zullen) dijckgrave ende gesworens alsulcken dijckmeester mogen bevelen noch meer volcx ende karren te werck te stellen binnen sulcken tijt alst henluijden goetduncken sal, ende indien daennemer alsdan in gebreke waere tselve te doene, sal den dijckgraeff selve soo veul volcx ende karren van stonden aen int werck mogen stellen alst hem goetduncken sal tot cost van den aennemer, ende deselve betalen in affcortinge des aennemers bedingede loon sonder eenich wederseggen, op de boete van thien carolusgulden.

Item niemant en sal eenige schorffde oft rudige peerden op dese dijckagie mogen brengen, op de boete van X carolusgulden ende verbeurte van de peerden. Ende elck aennemer zal zijn peerden doen visiteren ende opschrijven bij dengene die daertoe geordonneert sal worden, ende daernaer bij den dienaar doen brantteeijcken, eer hij se opt gors sal mogen bringen, op de boete van X karolusgulden, ende sal daervan greeet betaelen van elck paert twee ende eenen halven stuijver, welverstaende dat niemant wie hij sij en sal vermogen eenige ledige paerden oft overpaerden¹⁾ opt²⁾ gors (te) houden.

Item indien (men) eenige peerden opt gors brochte vóór den dach, bij dijckgraeff ende gesworens te stellen, oft sonder heurluijder consent oft oock daernaer eenige geteekende peerden ledich opt gors hilde oft overpaerden, deselve sullen de dienaers oft boden mogen schutten, elck peert deerste reijse op de boete van 20 stuijvers dander reijse op de boete van 30 stuijvers ende de derde reijse op de verbeurte van dezelve paerden. Ende elck horenbeeste die de dienaers opt lant vinden, deerste reijse sal zijn op de boete van 10 stuijvers, de tweede reijse 20 stuijvers ende de derde reijse sal zijn op de verbeurte als voren; ende een schaep ende vercken d'le reijse 4 stuijvers, de Iie reijse

1) D.i. paarden op overschot.

2) Het Hs. heeft: op.

X stuijvers ende de IIIe reijse oock verbeurt; ende voorts al tot discretie van dijckgraeff ende gesworens.

Item elck aennemer, die met zijn bestedinge valt aen thoof van een meerder keure,¹⁾ sal gehouden zijn het buijtendruijpende van zijnen dijck rijckelijck (te) verheelen ende storten aent hooff van dezelve meerder²⁾ keure naer den eijsch met een leghe³⁾.

Item elck aennemer wort gehouden zijnen dijck bujten te harnasschen ende bestorten ten minsten drie voeten dick met goede cleije oft (de) beste corenaerde dier is, al ter discretie van dijckgrave ende gesworens.

Item als teerdewerck volmaeckt is ter volder keure ende sulcx opgenomen, sal men tselve aerdewerck oversetten ende besooden bujten ende op zijn lijff met goede sooden van 5 duym dicke, wel dijckelijcken int verbant gestelt, sonder insporen.

Item niemant en zal den dijck mogen sooden tensij dat d'aerdewerck eerst ter volder keure opgelevert sal worden ende bij dijckgrave ende gesworens gepresen ende opgenomen sal zijn, blijvende daernaer tselve aerdewerck tot 's lants laste, ende geen sooden te mogen haelen omme den dijck mede te besetten dan daer dijckgrave ende gesworens wijsen zullen, op de boete van 3 karolusgulden.

Item dijckgraeff ende gesworens en zullen geen en dijck opnemen hij en sal hebben zijn volle keure als voorseijt is, al waert dat d'aennemer presenteerde al sooveule penningen te laten corten oft mincken als den dijck waere beneden zijn keure ende besteck. Ende ofter eenige aennemers oft mees ters waeren die heuren dijck volmaeckt hadden ende presenteerden op te geven, sullen dijckgrave ende geswoorens daertoe verstaen ende gereet wesen ende denzelven volmaeckt bevonden hebbende den aennemers betaelen sonder vertreck alst behoort, mits dat alle zijn schulder op den dijck gemaeckt zijnde eerst vooraffgaen zullen.

Item dat niemant hem vervordere, tsij meester oft knechts, eenich darrij, gruijn oft prompte, ruijchte oft eenige ledige tonnen in den dijck te brengen ende graeven, op de boete van drie carolusgulden, ende sal niettemin gehouden zijn tselve van stonden aen uuijt ende van den dijck te cruijen, oft bij gebreke van dien sal de

- 1) D.i. aan een besteding, waarvan het dwarsprofiel van den dijk zwaarder is. V.
- 2) Het Hs. heeft: meerde.
- 3) Te lezen: laege?

dijckgrave tselve doen doen tot cost des aennemers sonder eenich contradictie.

Item sal elck meester aennemer gehouden wesen zijn werck ende bestedinge ter volder keure op te leveren tusschen dit ende St-Jansmisse midsomer toecomende, op de boete van drije karolusgulden ende tlant de schaede¹⁾.

Item men sal alle 18 werckende dagen houden eenen ommeganck oft schoudach oft weijnich eer oft laeter naerdat dijckgraeff ende gesworens bevinden dattet werck voortgaet, inhoudende elcken schoudach den 4en penning van heur verdient loon²⁾, ten waere daennemers borgen stelden als voren, welverstaende dat men een iegelijcken (sijn) werck telcken schoudage bij den lantmeter sal doen taxeren hoe veel hij verdient mach hebben, waermede daennemer sal moeten tevrede zijn, ten ware dat d'aennemers accordeerde met dijckgraeff ende gesworens sonder taxatie van den lantmeter; ende dat daennemer (hem) niet en vervordere eenige woorden te gebruijcken tegen de³⁾ gesworens oft dijckgraeff, als seggende: 'betaelt de knechts' oft diergelijcke woorden, soo de knechts geen penning toegeseijt en is, op de pene gestrafft te worden tot exemple van andere. Item de betaeling sal geleijt ende gedaen worden in twee oft drije deelen tot goetduijncken van dijckgraeff ende gesworens ende oock ter plaetsse daert hem goetduncken sal sonder iemants⁴⁾ wederseggen; sal daeromme elcke aennemer gehouden zijn met zijn geselle te blijven werckende elck op zijn werck totdat zijnen tijt van betaeling ommegekomen sal zijn, op de boete van thien carolusgulden.

Item wat betaeling den penninckmeester doet aen d'aennemers ende heuren schuldenaren bij heuren consenten, ende van den penninckmeester een contrebouck houdende te bouck gestelt is, sal geloof gegeven worden ende betaeling strecken sonder eenige contradictie. Des en sal de penninckmeester geen betaeling oft afschrijvinge doen dan bij ordonnantie ende consent bij dijckgrave ende gesworens oft ten zoude hem geen betaeling strecken.

Item men en sal niemant gelt geven oft betaeling doen dan alleen op den schoudage in banden van den meester aennemer, ende niet de knechte (die) heure beta-

1) D.i. te vergoeden.

2) Het Hs. heeft: van heur verdient loon van heur verdient loon.

3) Het Hs. heeft: gebruijcken ende gesworens.

4) Het Hs. heeft: iemant.

linge alleenlijcken sullen haelen aen heurluijden meesters ende geensins aen den dijckgraeff, gesworens, penninckmeester oft andere officieren, op de boete van X karolusgulden. Sullen daeromme de knechts mogen toesien met wat meesters zij hem verbinden te wercken.

Item dies nietemin, alsoo dijckgraeff ende gesworens zijn begeerende de¹⁾ vordering van dese dijckagie, ende opdat niemant reden hebben en zoude derselver dijckagie hem te beclaegen, sullen daeromme naer heurluijder discretie aenschou hebben op den arbeit bij den arbeijders gedaen met eenige dijckmeester, niet vermogende den aengenomen dijck voor den bedingeden loon op te maecken oft die om redenen uuijten werck gestelt worden.

Item niemant van de aennemers en sal moghen zijn aengenomen werck eenen anderen overgeven, tsij int geheel oft deel, dan bij consente van dijckgraeff ende gesworens, telcken op de boete van III karolusgulden, ende sal effenwel d'le aennemer blijven staen als principael tot volmaeckens toe.

Item alle mededeelders²⁾ van eenige wercken zullen henselven te boucke doen stellen tot goetduncken van dijckgrave ende gesworens, ende een iegelijck van dien sullen staen als (de) principale aennemers.

Item soo wat aennemer uuijt zijn werck loopt oft om redenen (daer)uuijt gestelt wort, die en sal op desen dijck niet mogen wercken voor meester noch voor knecht, ende oft hij van eenige meester aengenomen wierde en zal geen betaelinghe genieten, daerenboven sal die meester die hem te wercke stelt verbeuren een boete van 3 carolusgulden telcke reijse alst bevonden worde.

Item die de eerste bestedinge dijcx oplevert sal hebben voor eenen drinckpenninck 5 karolusgulden, die tweede daeraen 3 karolusgulden ende de derde een Philipsdaelder van XXXV stuijvers.

Item indien in dese dijckagie eenige aennemers quamen om dijck aen te nemen ende den dijckgraeff ende gesworen docht die niet souffisant genouch te zijn, sal men in zulck geval desulcke mogen verleggen ende verbieden andere schaede te doenen, noch en sal de dijckgrave sulcken geen gehoor geven. Ende indien zij daeromme qualijck spreken sal hem de dijckgraeff mogen causeren naer gelegentheijt van der saecke.

1) Het Hs. heeft: begeeren te.

2) Het Hs. heeft: medeelders.

Item dijckgraeff ende gesworens zullen moghen opschrijven eenige aennemers die zijlieden kennen alsoo dickwils alst hen belieft sonder iemants wederseggen.

Item alst den dijckgrave belieft eenich werck op te hangen, soo houdt hij den Ien, Ilen ende IIIen roup aen hemzelve, ende off daer twee bijcans gelijk mijnden sal de dijckgrave wederomme ophangen ofte beschrijven diet hem belieft, sonder becroon¹⁾ van iemanden, ende oft er iemant mijnde die den dijckgraeff ende gesworens dochte dat hij het werck niet volmaecken en zoude, in dien gevalle en sal der geen int in de penne wesen om hem te bouck te stellen maer zal weder uutgeroupen worden zonder eenich wederzeggen.

Item in dese dijckagie in saecke van preferentie sal montcost vóór al gaen, des en zullen de soetelaers den aennemers met heuren knechts niet meer cost doen dan zijlijeden sdaechs behouven, emmers niet meer dan totten dachgelt toe²⁾, op pene daeraff versteken te zijne. Oock zoo zullen daennemers mette knechts verbonden zijn aen heuren eersten soetelaer te blijven totten naesten schoudach toe, ten waere de soetelaers d'arbeijders te seer beschoren ende te luttel voort gelt deden, in sulcken gevalle zoude (se) mogen eenen anderen soetelaer kiezen, alvoren dijckgrave ende gesworens te kennen gevende.

Daernaer³⁾ sal volgen des arbeijders loon.

Daernaer die materialen als deelen, wagens, gluij, hout, karren, paerden ende andere schulden op dit (werck) nieuwelijcken gemaect, naer discretie van dijckgraeff ende gesworens, sonder dat dijckgrave ende gesworens gehouden zullen zijn recht te doen oft kennisse te dragen van schulden op andere plaetssen gemaect.

Item niemant en sal vermogen op dese dijckagie te soetelen ende keeten op te slaen dan bij consent van⁴⁾ dijckgraeff ende gesworens.

Item ende zullen alle soetelaers gehouden wesen geduijrende dese dijckagie te gebruijcken wichte ende mate van Antwerpen, natte ende drooge, telcken op de boete, bekeurt wesende, van III carolusgulden.

1) Het Hs. heeft: becroont.

2) Het Hs. heeft: tot.

3) D.i. nà de schuld voor gekochten mondkost zal preferent zijn het aan de arbeiders verschuldige loon.

4) Het Hs. heeft: bij.

Item geen aennemers oft dijckers en zullen eenige¹⁾ victualie oft cost van den dijck mogen voeren oft dragen oft seijnden naer huijs noch oock eenige fictuallie haelen ende iemant anders overgeven oft vercoopen dan haere knechts, op pene van III karolusgulden ende gebannen te worden van den lande oft op arbitrale correctie, tot goetduncken ende discretie van dijckgraeff ende gesworens, ende daerenboven doen restitutie van den cost voormelt, soo affgevoert, ofte de weerde van dien.

Item op de daegen van besteden oft schouwen sullen daennemers ende dijckers moeten blijven van dijckgraeff ende gesworens ende niet naerder genaecken²⁾ dan op twee roeden lenghte, op de boete van drije carolusgulden ende arbitralijcken gecorrigeert te werden naer gelegentheit van der saecke. Ende van gelijcke sal men doen als men chiert, ende elcke aennemer oft knecht en sal op de chieringe niet vorder mogen volgen dan op d'eijnde van heur werck, op gelijcke boete als voren.

Item niemant van de arbeijders en sal opt lant mogen commen met eenich geweer oft wapenen als sinckroers, busschen, pistoletten, rapieren oft andere, messen, poenjaerden, daggen oft andere wapenen oft geweer oft geen dijckhaecken brengen, daarvan den stock langer is dan acht voeten ende den pin langer dan 2 duym, op de verbeurte van 't selve geweer ende arbitralijcken gestrafft te worden. Ende indien eenich meester in zijn keete bevint dat zijn knechts eenich zulck geweer hebben ende tselve den dijckgrave oft zijnen dienaers niet te kennen en gave, sal de meester daeraff gestrafft worden als voren, ende sullen gedoogen dat de dienaers alle dagen zullen mogen commen in de keete ende op twerck schouwen ende visiteren alle tgeweer datter is, sonder eenich³⁾ wederseggen.

Item indien eenige arbeijders conspiratie maeckten⁴⁾, vervolginge oft fortse bedreven oft voorstelden oft oock insolentie deden met woorden oft met wercken op dijckgrave ende gesworens, officiers oft haer familie oft meesters aennemers, oft den dijck oft kaeden met quaeden opset oft verraet deurstaecken, zullen verbeuren lijff ende goet, oft andere arbitrale coorrectie naer gelegentheit van der saecke.

- 1) Het Hs. heeft: geen.
- 2) Het Hs. heeft: geraecken.
- 3) Het Hs. heeft: eenis.
- 4) Het Hs. heeft: maeckt.

Soo wie in dese dijckagie mes treckt ende iemande quetste, waermede dattet oock waere, sal staen tot arbitrale correctie van dijckgrave ende gesworens.

Item en zullen geen dootslagers oft andere quaetdoenders op dese dijck geleij hebben oft vrij zijn, ende worden oock mede van desen dijck gebannen alle¹⁾ remourmaeckers ende voorvechters, ende niemant en sal dese mogen te werck stellen, op arbitrale correctie.

Item niemant en sal bij nachte oft ontijde oft bij dage gaen oft loopen moescoppen, stelen oft nemen op de werven oft hoven van de lantlijeden eenige gansen, eijeren, hoenderen, schaepen, lammeren, oft²⁾ andere fictualie oft goeden, op peijne daeraff gestrafft te worden als van diefte soo wel den heelder als den steelder alleleens, ende oft gebeurde dat zulcke moescoppers³⁾ van de lantlijden doot geslagen oft gequest worden en zullen daeraen niet verbeuren, ende om tselve te verhoeden sal elck meester met zijn knecht gehouden zijn des avonts ende des nachts hem te houden in haer keete, op arbitrale correctie.

Item alle aennemers met baere knechten sullen gehouden wesen op alle dagen te wercken ende egeenen te vieren dan den Sondach ende die ander heijlichdaegen, die henlijden bij dijckgrave ende gesworens belast sal worden te vieren, ende anders geene, op de boete van drie carolusgulden bij eenen iegelijcken contrarie doende te verbeuren.

Item een iegelijck wort gehouden zijn lege tonnen ende vaten den biersteker oft soetelaer te besorgen ende leveren voort schip, op pene van XX stuijvers ende parthije zijn schaede.

Item indien eenich twist oft duijsterheijt gevele op eenige van de voorgaende artikelen, mitsgaders alle andere questiën ende geschillen die op de voormelte dijckagie zullen mogen vallen, alle dezelve zullen mogen geslist ende berecht⁴⁾ worden bij dijckgraeff ende gesworens sonder contradictie van iemande.

Ende opdat hem niemant en soude mogen ontschuldigen van dese ordonnantie niet geweten te hebben, sal deselve overluijt opgelesen worden soo dickwils ende ter plaetsse alst dijckgrave ende gesworens gelieven sal, degene

1) Het Hs. heeft: als.

2) Het Hs. heeft: schaepen, lammeren, schaepen oft.

3) Het Hs. heeft: moescoppen.

4) Het Hs. heeft: bericht.

diet aengaet mogen commen ende aenhooren om henlijeden daernaer te mogen reguleren.

Aldus gedaen ende geordonneert ende gesloten bij dijckgrave met gesworens der voorseijde dijckagie uuijt crachte van heurlijder commissie den elffden Februarij anno XV^c achtentsestich a Nativitate. Onderteijckent: J. Michielsz.

Aengesien dan dat wij hiervoren genouch gestelt hebben de conditiën ende voorwaerden waerop men eenen zeedijck besteet te maecken ende ten vollen keure te brengen, gemerckt daerinne diversche namen worden gespecificceert als van voorvorschen kaeden, haechkaeden, schaepstallen, binnen- ende buitenbermen, specdammen ende andere, waeraff hiervoren in (den) catalogo¹⁾ van de namen ende vremde woorden die men in de dijckagiën useert een iegelijck sijn²⁾ ampt ende officie wort verclaert, nochtans omdat ghijlieden weten meucht wat dat iegelijcken naem uuijtwijst ende waer hij zijn plaetse heeft, zullen dat met (de) generale quaerte naervolgende bewijsen, opdat onse schrijven niet te langh en valle deur tmaecken van een quaerte³⁾ op elck vocabel ende⁴⁾ woort, ende na de quaerte vervolgens uuijtleggen doen, omme van nieus te repeterenne eenen iegelijcken (sijn) ampt ende officie tot een verversinge van de materie⁵⁾.

Uutlegginge op de voormelte figure.

Bij de figure hiervoren, dienende op de conditiën ende voorwaerden mitsgaders het besteck van der dijckagie, meucht ghij sien hoe een dijckagie moet aengeleijt worden.

In den eersten de binnenste raijen, getogen van coleure van eerde ende daerop ‘voorvorsch’ geteijckent staet, is het binnenste beginsel van den dijck om ten eersten het werck drooch te leggen ende soo ist terecht voorvorsch geheeten, welcke voorvorsch eensdeels⁶⁾ buiten (den) bermsloot geschoten wert.

De kaede welcke men heet de hoechkade⁷⁾ is het buitenste werck van de dijckagie, welcke kaeden de zeewateren altijts wederstaen moeten zoolange de dijckagie duert ende totdat den dijck te vollen eerde gebrocht worde, daarna wel moet gesien worden oft anders ist de bederffnisse van der dijckagie in soo verre de kaede innenvloijde ende inondeerde.

1) Het Hs. heeft: catalogo.

2) Het Hs. heeft: sijns.

3) Zie figuur 40.

4) Het Hs. heeft: een.

5) Te lezen: memorie?

6) Het Hs. heeft: eensdels.

7) De marginale inhoudsopgaaf spreekt van *hoothkade*. Bedoeld wordt de verschkade.

De haechkaeden zijn oock geteeckent in de kaerte liggende soo ontrent den diepe alsoock midden in de bestedingen opdat, in zooverre eenige kaeden int noortwesten, zijdt ende westen overvloijden oft op eenige onnutte gront deurvloijden oft innebraecken, alle bestedingen niet en zoude worden bedorven met het innelopen dan alleenelijck een oft twee die onder sulcke kaeden liggen, (ende) de reste bewarende¹⁾ voorts. De haechkaeden ende dandere zijn geteeckent 'haechkaden'.

De speckdammen²⁾ zijn onberooffde plaetssen opt³⁾ velt van 1 roede breete van de voorvorsch totte kaede deurgaende, die niet en mogen affgesteken oft beroofft worden deurdien, in sooverre de kaede deurgebroken zijnde naer het volmaecken van de dijkagie, geen stromen lancx den dijck stromen en zouden ende zulcx eenen grontbrexem aen den dijck brengen, daerdeur de berm ende tee van den dijcke affgestroompt zoude worden.

De schaepstallen zijn bekaede plaetssen van groesen ende slijcken comende achter de kaede, daer men de spijsse totten dijck ende totten gaten uuijt haelen mach ende nochtans⁴⁾ de meesters van den dijcke genouch spijsse behouden tot het maecken van heur aengenomen werck, oock geteeckent 'schaepstallen'; ende de bermen binnen ende buijten zijn onberooffde plaetsen ende gronden, dienende den binnenberm tot eenen wagenwech ende den buijtenberm voor een voorlandt van den tee van den dijcke omme daerop tgewicht van de zeewateren ende baeren te breken, die niet veule machts hebben dan in de diepten deur de hollicheijt van den waetere, ende waer diepte is moet hol waeter gaen.

Mij⁵⁾ soude wel geraeden duncken ende soude wel van advijse zijn dat men de principaelste diepgaten overvloeren soude met twee vloeren oft bermen, hooch tot op het pijl leechwater, met een kiste van 5 oft 6 voeten breete, bringende aen wederzijden de scherpe bovenste bouteiijnde van rijde⁶⁾ voor een stortebedde affcommende ende de tuijnen redelijcken gelaeden met zooden, aeler de voormelte caeden, haechkaeden, voorvorschen ende schaepstallen bevorscht worden, want gesloten, gemaect, volbracht ende gevorst zijnde wort de zwaerte van het geheel water deur de gaten gedwongen, die de gronden deur vehementicheijt vant inneende uuijststormenne⁷⁾ in die gaten (doet) verdiepen, het slijck ende eerde affloopen, (ende) de derrie in de gaten (met) IIIe, IIIIe oft Ve voeten slijcx beworpen sijnde bloot maecken⁸⁾, diewelcke als men diezelve

1) Het Hs. heeft: bewaren.

2) Het Hs. heeft: spectdammen.

3) Het Hs. heeft: oft.

4) D.i. bovendien nog.

5) Het Hs. heeft: men.

6) D.i. riet.

7) Het Hs. heeft: uuijststormenne.

8) Het Hs. heeft: maeckende.

gaten overgaen wil uuij(t)borsten ende de zwaerte van den voorvorsche hen opworpen, daerdeur de voorvorsch ommetuijmelt ende de gaeten ongrontbaer maeckt, die men dan met staende waesen schijnt te moeten winnen, met groot hasaert ende cost.

Want als wijlieden den Cleundaert dijckten int jaer van¹⁾ had men voor mijn compste aldaer sulcx gebesoigneert met het toesluyten van de gaeten die over de groesen open laegen deur het bevorschen van den dijckwercke ende spijsse, waerdeur, het waeter deur alle gaten bedwongen wordende²⁾, de gaten soo diepten dat se grootelijcx costen te overloopen ende te overvloeren, deurdien zij soo uuijtschuerden datse schenen ontgrontbaer te worden, niet sonder perijckel oock, soo ons het inconveniënt in de Karckvaert³⁾ bewesen, ende gelijk u de figure hiervoren claerlijck bewijzen hoe⁴⁾ het water deur de creken loopen moet.

De gaten soo overvloert en dienen niet langer te liggen, ghij meucht se alle overgaen als ghij reet zijt behalven één gat als ghij de dijckagie verschen wilt.

Alle creken, daer men eenige voorvorschen deur affbringen moet ende daer die derrij bloot leijt oft niet dieper dan een voet oft twee onder slijck, moeten⁵⁾ overgaen ende gewrocht worden alear men oock het water deur de creken dwinght deur het bevorschen als voren - oft anders sal u alle het slijck affschueren tot aen de derrije toe, die dan bloot liggen sal - ende voorts in der maniere hier naervolgende. Eerst soo ist van noode dat de voorvorsch zijn saete hebbe ende deurgaens metten berm effendeur gebrocht worde, dezelve berm oft de voorvorsche, in soo verre ghij met rijse wercken moet ende daer geen sooden ontrent en hebt, van drije roeden onder toeleggens, laetende een kiste daerinne wercken van zes voeten breete ende den binnen- ende buijtenberm oock overbermpt ende overvloert in de creke, elcx van een roede breed, laetende tusschen de voorvorsch ende voormelte bermen vier voeten kiste, bringende zoo (de) breete van de voormelte drije bermen ende kisten sal men⁶⁾ op deurgaens ten minsten gelijk de(n) hoogsten contrelande, twelck alsoo gebrocht zijnde sal de derrije daerdeur gelaeden ende geporst⁷⁾ zijn, dat deur de zwaerte van den voorvorsch die midden daerop sult brengen niet en sal connen opborsten. Maer ist sake dat ghij zooden oft groesen daerontrent genouch vindt ende dat de derrij op een leechwater bloot valt oft maer 2 voeten onder het leechewater, soo meuchdij dezelve breete van de sate

1) Oningevuld gelaten in het Hs.

2) Het Hs. heeft: wordt.

3) Het Hs. heeft: Harcknaert. Op een latere plaats van het tractaat komt het water voor onder zijn juisten naam.

4) Het Hs. heeft: hoet.

5) Het Hs. heef: moet.

6) De woorden *sal men* moeten denkelijk geschrapt worden. De marginale inhoudsopgaaf heeft: de berinen gebrocht gelijk den hoogsten conterlande.

7) D.i. geperst.

van de voorvorsch, bermen ende kisten alleenelijcken met zooden wercken, twelck¹⁾ meest proffijt zijn sal; moet nochtans wel toesien dat alle het werck te saemen effendeur gewrocht worde, sonder meer d'eene te laden dan d'andere, totdat ghij de hoochte van den conterlande hebt, dan meuchdij uwe voorvorsche vrijelijck opwercken de ses voeten hoochte ende dan²⁾ daernaer aen wederzijden aenstorten de breete van uwen dijck, soo suldij sekerlijck wercken sonder opborsten van derrije, maer daer water blijft staende dieper dan de twee voeten es profijt met rijseren bermen opgehaelt ende altijd de kisten daerinne gewrocht - ick hebbe bevonden in de dijckagie van den voormelten Clundert bij Brouwerskeete dat de voorvorsch die wij op eenen droogen derrij deur de creken brochten, deselve derrij voelende de zwaerte van den voorvorsch opborstede ende de voorvorsch nedersonck - ende soo vervolgens oock den dijck aen wederzijden aenwerckende. In sooverre men het werck toegeleijt hadde als voorseijt is en zoude op het derdendeel naer³⁾ zoo veule niet gecost hebben; de bermen oock geleijt en is geen verloren cost, want de binnen-bermen moeten daer wesen ende de buitenbermen in de creken doen groot proffijt. De figuere naervolgende⁴⁾ sal u van de drije bermen, drije kisten ende derrije genouch demonstreren. Ende soo zoude de maniere wesen te wercken op de Hollantsche versche stroomen ende ander landen daerontrent gelegen daert maer uuijten leegenwatere en vloed⁵⁾ 6, 7 oft 8 voeten hoochte op eenen gemeenen vloed.

Uuijtlegginge van de voormelte kaerte.

Ghij siet bij derselver kaerte hoe dat daer 4 bermen innewrocht zijn met 3 kisten.

De middelste 2 bermen mette kiste dienen daertoe dat, soo wanneer de voorbermen ende de drije kisten soo hooge bijcans gewrocht zijn als het conterlandt, ghij dan uwe voorvorsch daerop maecken meucht ten minsten van drije roeden onder toeleggens, gemeten van den conterlande voorseijt, ende ses voeten hooge, blijvende 3 oft 4 voeten breed.

Dan dienen de binnen-⁶⁾ ende buitenberm mette kiste tusschen de voorvorsch omme de derrij te persenne dat zij niet opborsten en mach, welcken binnenberm moet oock dienen om over te rijdene, soo dat de binnen- ende buitenbermen wel⁷⁾ met eerde gelaeden werden, ende den buitenberm beschermpt uwen tee van den dijck.

- 1) Het Hs. heeft: twel.
- 2) Het Hs. heeft: van.
- 3) Het Hs. heeft: maer.
- 4) Zie figuur 41.
- 5) D.i. vloed.
- 6) Het Hs. heeft: de binnen de binnen.
- 7) Het Hs. heeft: veel.

Nochtans dunckt u dat de derring zoude genouch geperst wesen ende verdragen mocht dat men de voorvorsch brochte 3 oft 4 (voeten) hoochte boven den conterlande eer men de bermen op heur hoochte brochte, het soude mij wel groot proffijt duncken, opdat¹⁾ deur het vallen van (den) waetere van ebbe ende vloede (op) de bermen de derringe niet wacker gemaect en worde ende niet op en borte²⁾. Op een doot stroom mach men tselve wel doen ende soo voorts continuëren ende wercken metter³⁾ tijt, dat de bermen gelaeden mogen worden tegen dat ghij u voorvorsch beswaert, bereet ende hoocht, want dan compt gewichte op den derring, diewelcke ongeperst niet en zoude blijven liggende, zij slacht den kijvit, het is een licht vogel. Uwe kisten en maect niet te wijt want alsse 5 voeten wijt zijn ghij hebt wijte genouch ende niet dan te vele, soo bij experiëntie ick gesien hebbe in September 1571 ter Vere in Zeelandt. Daer was een gat gevallen in den suiypere soodat 't lant ingelopen was ende hadde de val van den watere binnen ten lande waert een weel gevallen. Die last hadde van het rijswerck te wercken ende twee bermen deur den weel te bringen hadde de kiste gemaect meer dan 12 voeten wijt, soodat de aennemers van den eerdewercke de voorvorsch midden op de kiste gingen maecten bevangende wat den buijtenberm sonder den binnenberm gelijckerhandt te laeden; se⁴⁾ wrochten ende laeden de kisten soo seere dat dezelve kisten deur dezelve groote breete ende de swaerte de bermen versetten ende principalijcken den binnenberm, die minst gelaeden was, soodat dezelve binnenberm ten weel waert⁵⁾ int landt innegeschoot ende de voorvorsch sonck inne ende eensdeels viel omme; soo setten sij tlandt deur de breede kiste ende het qualijck laeden teenmael in perijckel. Ick seijde henlijeden terstont de faulte, ende kenden dat zij de kisten te wijt gemaect hadden ende de bermen qualijck gelaeden. Zoo zout u oock gebeuren op den derringrонт oft eenige sachte gronden; maect smalle kisten ende breede bermen ende werckt altijts zoo vele eerde ende meer op de bermen dan op de kiste, soo mach het werck gelijck zijn saete nemen. Nota bene dat ghij in geen werck u kiste wijder oft breeder maect dan 5 oft 6 voeten, wilt ghij sekerlijck wercken. Sulcx meuchdij wercken op de voormelte Hollantsche stroomen ende oock op andere Zeeusche zeewateren ende stromen, daert⁶⁾ 15, 16, 17 ende 18 voeten hemelsche hoochte op vloijt, hoewel hetselve dangereuser is, behoudens nochtans dat de creecken maer 2 voeten waters op een leechwater diepte en hebben.

Omme nu voorts de diepe gaten te overgaen, die men met geen liggende waesen en mach overwercken ende overvloeren maer moeten

1) D.i. mits.

2) Het Hs. heeft: op en bortel.

3) Te lezen: totter?

4) Het Hs. heeft: soo.

5) Het Hs. heeft: ten welnaert.

6) Het Hs. heeft: stormen daer.

met staende wasen overloopen ende toegeworpen wesen, welcke staende waesen, deurdien men daer geen kiste inne wercken en mach, geen dichticheijt altoos en maecken, wij zullen hier een ander¹⁾ resepte ende remedie uuijt (de) apoteckerije bijbringen, te weten: ick zoude wel mejnen ende dat oock het sekerste werck zijn zoude - in sooverre de gaten zeer bequaem liggen daer goede taije sooden te vinden ende ontrent te steken zijn ende deurdien altijd den dijck onder zijn volle sate hebben moet ende het rijswerck soo veule cost alst eerdewerck - dat men onder²⁾ de geheele saete van den dijck metten binnenberm uuijten diepe behoort op te brengen ende te vloerenne ontrent 3 oft 4 voeten beneden het leechwater met enckele vette, goede, taije cleijse sooden, totdat men hetselve gat met liggende waesen op welinge mocht besincken ende mackelijcken bevloeren, bewercken ende overgaen met een kiste tusschen de berm, omme soo de voorvorsch subijt daerop te brengen ende metter vlucht het gat te worgen ende craegen, dwelcke³⁾ men doen mochte ende d'hooffden aen wederzijden over deerdevloer aenbringen sonder perijckel van ten canaele waert in te schieten deur het goede fundament van de goede eerdevloer onder het water gewrocht als voorseijt is, totdat men hetselve gat ende diepte van drije⁴⁾ voeten waeters de lengte met wellingen overscheren ende met een dappere liggende waese op een getijde overgaen, stoppen, worgen ende besincken mach, want het vletten van de sooden seer trage hoochte bijbringht, ende daerom ist rijswerck proffijtelijcker gewrocht. Nochtans meucht ghij de wijte van tgat metten voorhooffden van eerde aengebrocht van wederzijde soo nauwe⁵⁾ naer den eijsch van den water ende groote van den lande, dat⁶⁾ int versen daer oploopen moet⁷⁾.

Men mochte altijd wel vrouch beginnen mette vletters ende schuijten omme 't aerdewerck ende het vloeren te beneerstigen al waert int beginsel van Januario, soo wij deden aen den houten dam daer nu de meulen staet op den Finertschen dijck, over welcke houten dam de dijck van den Ruijgenhil geraempt was te maecken, aen welcken dam de Hollanders (ende) Alblasserdammers besteet was den vloer ende berm te leggen, deurdien aldaer een groot diep deur plach te loopen ende met jongen aenwasch aengeworpen was, om den dijck daerop zijn zate te nemen buijten tzeewaerts, ontrent Kersmisse eer men in Martio begon⁸⁾ te dijcken, welcken berm ende vloer sulcx zijn saete allencxkens namp soodat den dijck daer-

- 1) Het Hs. heeft: anders.
- 2) D.i. van onder.
- 3) Het Hs. heeft: welcke.
- 4) Het Hs. heeft: de drije.
- 5) D.i. nauwen.
- 6) Samengetrokken uit: dat 't.
- 7) Het Hs. heeft: moest.
- 8) Het Hs. heeft: begint.

deur zijn stant¹⁾ hielt, dewelcke bij avontuere zoude van den voormelten houten dam ten diepe waert affgeweken hebben.

Sóó dan en mach u geen perijckel aencommen, die dickwils deur de ondichticheijt van den rijse in eenige dijckagie gebeuren. Zoo sal oock de hollicheijt ende noesheijt van het affgaen van den slijcke²⁾, twelcke aen wederzijden ten canaele affcompt, mogen sekerlijcken bewrocht worden met affgaende hoofden van den lande die u ten diepe niet en sullen affschuven³⁾, soo ons gebeurde in de dijckagie van de Clundert in de Botcreecke, alwaer het één hooft van der lenghte van ontrent 4 oft 5 roeden metten gewrochten rijserenberm ten diepe waert int canael op eenen nacht geschoten was deurdien het alleenelijcken aen den⁴⁾ hinck ende geen fundament hebbende, soodat men in den nacht met lichte flambeus moeste wercken van den affgeschoten berm uijten canael te lande waert eenen nieuwen rijserenberm in maniere van een vingerlinck om⁵⁾ het gat te sluijten. Ende was het hooft aen d'ander zijde oock in dangiere deur den stroom die daerdeur stroomde van gelijcke te doen. In sooverre het canael hadde met zooden soo voorseijt is overgevloert geweest, beide dezelffde hoofden zouden hebben daermede gesustententeert ende onderhouden geworden, want het slijck hanght naer het canael ende soo moeten daerdeur de hoofden altijts ten diepe waerts affsitten, deurdien het slijck slibberachtich wesende ende daerop een zwaer hangende gewichte commende nedersinckt.

Die maniere van sulcke gaten te wercken sal u mijn advijs op 't overgaen van de Tonnecreecke in de⁶⁾ dijckagie van den Ruijgenhil int jaer van⁷⁾ met den naervolgenden caertken demonstreren.

Advijs van den rentmeester van Steenberghen Andries Vierlingh, hoe ende in wat manieren men commodieuselijcken ende ten minsten dangiere soude mogen overgaen ende craegen het diepe van de Tonne liggende op den gront van mij(n) genadigen heere den prince van Oraingiën ende marquis van Bergen om daerdeur te beverschenne de dijckagie van den Ruijgenhil.

Eerst moet men considereren dat alle dijckagiën zijn diversch

- 1) Het Hs. heeft: stam.
- 2) Het Hs. heeft: de slijcken.
- 3) Het Hs. heeft: afschouwen.
- 4) Oningevuld gelaten in het Hs.
- 5) Het Hs. heeft: om om.
- 6) Een nog steeds onder dien naam bekende kreek in den Ruighenilschen polder. Het Hs. heeft: Tonnerecke in.
- 7) Oningevuld gelaten in het Hs. De Ruighenilsche polder is bedijkt in 1564, zie Van der Aa, Aardrijksk. Woordenboek i.v.

ende van diversche nature, te weten int sout ende int versche, eensdeels oock deur de diversiteit van de hooge vloijen ende ebben als oock van der spijsse nut ende bequaem totte selve dijckagie.

Gemeenelijcken op de soute stroomen, twelck is (in) Zeelant ende die custen¹⁾ van Vlaenderen, ende hoe men verder westwaert compt hoet hooger vloijt, ende hoe men meest oostwert opstreckt hoet min vloijt, altijt uijtgesteken d'opperwateren die niet dan swinters en gebeuren op groote sneu ende storting affcomende van den geberchte.

In de soute stroomen ende dijckagiën en bevindt ghij de spijsse soo bequaem niet als wel op de versche uijtergorsen oft uijterschorren.

Ende soo consequent zijn oock diversch alle gaeten ende creken ende die maniere van overgaen ende stoppen van dien, want daert hoochste vloijt daer is tmeeste dangier, soo deur deselve vloijen als oock deur de soberheit van der spijsse ende leege ebbe daernaer volgende.

Waeromme men gewoonlijcken is in Zeelandt ende Vlaenderen veul die gaten over te gaene ende te craegen met rijs ende steenen, te weten in gaten die excederen die IIIe, Ve oft VIe vaedemen dieps waeters op het leech waetere, met staende waesen off aff te worpenne²⁾, deurdien dat de gaten deur het hooch vloijen ende zeer leech ebben te zeere uijt- ende innestroomen, waerinne het niet mogelijk en zoude zijn eenige liggende waesen met wellinge aff te wercken ende te sincken, welcke staende waesen men niet sekerlijck en can geworpen omme daeraen ende- inne een kiste te brengen, deurdien zij int affvallen seer onseker vallen ende somtijts metten stroom verset worden van de plaetse daer men die gemeijnt hadde te setten. In somme: wadt sonder kiste gewrocht wort, twelcke (men) in gemijenen stijl van dijckagie noempt, 'met eenen berm deurgaen etc.' is onseker, soo deselve Andries Fierlingh wel geëxperimenteert heeft wesende naer d'eerste vloet op het gat van de Creecke³⁾ alwaer, de bermen comende tgat nauwe⁴⁾ ende deurdien zij met geen kisten en waeren, de voorvorsch ende thooft aen de westzijde met de keeten daerop gestelt ende al datter op was wechdreven, daer veel volcx verdroncken.

- 1) Het Hs. heeft: oosten.
- 2) Te lezen: oft met staende waesen aff te worpene?
- 3) In het Verdronken land van Zuid-Beveland.
- 4) D.i. nauwen.

Commende tonsen¹⁾ propooste van de Tonnecreecke, die leet op eenen vorschen grondt ende bequame spijsse en niettemin diep is XXI oft XXII voeten op de leechwatere passerende de drie vaedemen, en weet ick niet hoe men diezelve met liggende waesen op die wellinge sonder perijckel sincken zoude mogen ende zekerlijcken craegen ende overgaen, ende principelijck want²⁾ int nauwe van den³⁾ gate al(s)dan seer uuijt- ende innestroomen sal, omme diversche redenen.

Eerst alsoo men diezelve liggende waesen met de kisten soude moeten aen wederzijden affbringen ten minsten met twee rijsbermen, elck berm van II roeden ende de kiste van 8 voeten, hoe soude men dezelve bermen mette kiste mogen ophalen op een getijde de voormelte XXI voeten hoochte? Ende noch opgehaelt zijnde zoude staen als eenen opgemetsten muijr ongesweept oft ongeanckert.

Ende al waert oock saecke dat men sulcx mochte doen, soo sullen de voorhoofden die men van lande bringen sal, in maniere van eenen voorvorsch gelaeden wesende met eerde, hangen affgaende naer tcanael, dattet⁴⁾ niet mogelijk en zal zijn dattet de wellingen zullen connen gehouden maer geschaepen (zijn) naer 't canael inne te sincken, tot groote perijckel niet alleenlijcken om het werck te verliesen maer om aen wederzijde van de creke van de Tonne soo veul diepte te maecken als daer nu is int voormelte canael ende meerdere, gelijk d'experientie genouch heeft doen blijcken int overgaen ende sluijten van de Boterecke in de dijckagie van de Clundert, daer de voorvorsch aen de oostzijde gelaeden wesende met berm ende al int canael schoot deur de zwaerte ende gewichte van d'eerde daer den berm mede gelaeden was, die onnae de diepte oft wijte en hadde van de voormelte creke van der Tonne, hetwelck deurdien het een seer schoon sijsoen was van dijcken soo van droochte alsoijck van luttel opvloijen men tselve terstont, hebbende tallen gelucke⁵⁾ het rijs propice, met eenen anderen berm het gat⁶⁾ moeste omloopen⁷⁾. Twelck men hier soo bequamelijcken niet en zoude connen gedoen deur die wijte van deselve Tonnecreecke, ende dan dwaeter sulcx met fortse bedwongen zijnde zoude een groote

- 1) Het Hs. heeft: tonser.
- 2) Het Hs. heeft: dant.
- 3) Het Hs. heeft: der.
- 4) Het Hs. heeft: datter.
- 5) Het Hs. heeft: tallen gelijcke.
- 6) Het Hs. heeft: gaet.
- 7) Te lezen: conste overloopen?

schuijringe aen wederzijden maecken, dat men bedwongen zoude wesen staende wasen aff te worpen ende het gat oft dezelve Tonnecreecke met staende waesen over te gaene in grooten perijckele ende grooten cost. Ende principalijcken commende metten voormelten¹⁾ waesen soo nae dattet aen wederzijden begonst te stroomen, gemerckt die groote van der dijckagie, te weten meer dan XXXV oft XXXVI hondert gemeten metten creecken inhoudende, zoude geschaepen zijn dattet werck soo int canael gesoncken zijnde oock zoude gaen drijven als deur den affvalle lossere wesende van de tuijnen ende weelen²⁾ voorseijt. Ende tvoormelte water van de voormelte groote van landen ende creecken³⁾ geheelijcken vallende deur 't canael van de voormelte Tonnecreecke soude veranderen zijn ebbe ende vloed, in maniere dattet nimmermeer rusten en zoude oft zeer luttel, als debbe gegaen waere dintocht subijt wederomme aencommen zoude, waeromme de kiste, d'welck tprincipaelste⁴⁾ is van den wercke, deur het verlopen van de waesen niet en zoude worden gewrocht. Ende overgaende t'gat met eenen berm en hebdi nimmermeer dichticheijt, maer maeckt altijts sinckagie ende leght drie dijcken opeen eer ghij den gront cont verwinnen, gelijk bij experiëntie oock genouch gebleken is bij de naergebueren int overgaen van de creecke tusschen mijnen voormelten genadigen heere den prince ende marquis in de Clundert, genaempt den Vlackenberchschen Amere⁵⁾, daer d'Alblasserdammers aengenomen hadden de voorvorsch te maken, ende gemerckt zijlijeden besproken hadden dat men se eerst overbermen zoude, die dijckgraeff, alsdoen wijlen Gillis Scheijff, hadde heur eenen berm met een bequaem kiste begonst te wercken, maer dezelve Alblasserdammers beduchtende dat de kiste veel aerde slicken zoude en woude de kiste niet hebben, ende wert de creke overgaen met eenen berm deur dien sommige opineerden dattet rijs int slijck sitten zoude. Het gebeurde, twaeter bedwongen zijnde aen de zijde van den Finaert, dat alle dage, wat se wrochten met XV oft XVI oft XX schuijten ende meer, zijlijeden niet en wonnen, deur dien het slijck deur het rijs onder⁶⁾ wechschuerde

- 1) Bedoeld zijn blijkens den samenhang: *liggende* waesen, geen *staende*.
- 2) D.i. wellingen.
- 3) Het Hs. heeft: ende creecken ende.
- 4) Het Hs. heeft: d'welck principaelste.
- 5) Wordt verderop in het tractaat genoemd: 'een zeer groot out diep tusschen den Finaert ende den Ruijgenhil ende de Heijninge.'
- 6) Het Hs. heeft: ende onder.

Ende en had men niet dapper eenen anderen berm van buijten innegebracht werckende daeraen een kiste, het stont met sorgen¹⁾ dat men het heel werck oft het meestendeel verloren zoude hebben. Veule ende meer andere perijckelen zijn der genouch die hier te lange waeren te verhaelen. Omme dan te commen tot resolutie hoe men dese creecke oft diepte van de Tonne soude mogen overgaen, craegen oft worgen bij Gods hulpe sonder merckelijcke perijckelen ende verhoeden(de) des voorseijt is, laetende de Zeeusche stroomen aldaer heuren cours hebben van hebben²⁾ ende vloijen, het worpen van de waesen ofte³⁾, ende regaert nemende op de vloedende ende ebben, daeronder die toecommende dijckagie van den Ruijgenhil subject is, ende bovenal op de goede naturelijcke ende bequaemste spijs die God ende de nature dezelve dijckagie verleent heeft, ende oock geconsidereert dattet⁴⁾ ter halff ebbe ende ter half vloet luttel uuijt- ende innestroompt in dezelve Tonnecreecke, soude den voormelten rentmeester duncken voor zijn advijs, ter correctie altijt van⁵⁾ mijn genadigen heere voornoemt, de heeren dijckgraven ende gesworens van de voorseijde toecomende dijckagie ende andere goede ingelanden, dat men voor d'eerst ende eer men die voorvorschen ende kaeden alomme sal sluijten in stede van Zeeusche wasen eenige⁶⁾ barmen oft kiste van beijde de canten aenbrenge⁷⁾ ten minsten van acht oft negen roeden toeleggens onder int canael, opcommende dijckschaps van der hoochte tot op IIIe, Ve oft VIe voeten onder tleechwater, boven op de cruijne blijvende ten minsten vijff Putsche roeden.

Welcke diepte oft creke van de Tonne sulcx met goede sooden overbermpt sijnde, en is niet mogelijcken dat hem den gront ontgaen mach oft datter eenige schueringe moge vallen, want het druijpen van den voormelten berm, twelck zijn sal aen wederzijden twee roeden, sal dienen tot eenen stortebedde daerover het waetere, datter⁸⁾ zoude mogen van ebbe ende van vloedende over vallen, zonder eenige vehementie van overstorten soude mogen ten diepe sijnen cours nemen. Men mach

- 1) D.i. te vreezen.
- 2) D.i. ebben.
- 3) Oningevuld gelaten in het Hs.
- 4) Het Hs. heeft: datter.
- 5) Het Hs. heeft: van altijt.
- 6) Het Hs. heeft: oft eenige.
- 7) Het Hs. heeft: aen te brengen.
- 8) Het Hs. heeft: dattet.

tselve¹⁾ oock sulcx bevinden bij experiëntie²⁾ van de voormelte Clundert³⁾ dat, zoo wanneer de voorvorsche ende kaede volmaeckt waeren, de creken hen sulcx diepten dat, hadde gedaen geweest 't advijs van desen remonstrant, de vloeren zouden wel dobbel betaelt hebben geweest, deurdien de creecken hen daer uuijt- ende innestroomende zeer diepten. Item⁴⁾ de voormelte vloer zulcx deur gemaect zijnde, die u die natuere eijst sulcx te avanceren deur die bequaemheijt van der spijsse, soo en hebt ghij maer een diep over te gane van VI oft VII voeten diepte, ende principelijcken int sluijten daerinne den meesten hasaert ende perijckel gemeenlijck valt, hebbende eenen gront hert ende vast die u vrij niet en zal ontloopen oft beswijcken.

Dat gedaen ende zoo twater zijn macht benomen zijnde, sal men taensicht mogen thoonen ende wercken aen wederzijden van den cante oft commende ten diepe waert twee bermten met goede rijssere gaerden ende staecken, met liggende waesen uuijten rijsschepen ende van lande op de wellinge gebrocht ende gesoncken, twelcke men den voormelten Alblasserdammers oft eenige van dien wel mach betrouwen, elcken berm (van) 2 roeden breete Puts oft 1½ roeden ten minsten met een kiste van 6 oft 8 voeten wijt, brengende denzelven berm gelijk ten leegewaetere, ende diezelve kisten wel gevult ende gelaeden met goede cleijzooden, want het rijss meer hooppert ende voortgaet dan die zooden, omme dan daerop die voorvorsch met schuijten ende karren subijt te vorderen van de hoochte van 6 voeten boven den contrelande, commende daermede ten canaele waert tot op sulcken breete ende wijte als men met weelen tgat sal mogen overscheren, omme daerop aen wederzijde eene liggende waese te wercken, laetende de kiste van der wijte van 8 voeten voorseijt ende sulcx tselve gat oft Tonnecreecke bij Gods hulpe te sluijtenne.

Welcke voorvorsch men zal mogen doen maecken bij de voormelte Alblasserdammers met schuijten ende metter schacht, houdende elcke schuijte eenen halven schacht, twelck doende niet meer costen en sal dan oft men (tdede) met groot perijckel met rijssbermen ende rijsswerckers, die veule rijss begeren te versmoren ende veel honderden te verwercken, principelijcken als zijlieden metter vimmen wercken, ende twater met fortse willen bedwingen op hope van eenige bermten oft andere⁵⁾ wercken

- 1) Het Hs. heeft: mocht selve.
- 2) Het Hs. heeft: experiente.
- 3) Het Hs. heeft: Clundere.
- 4) Het Hs. heeft: item dat.
- 5) Het Hs. heeft: anders.

te verliesen ende sulcx int werck te blijven. Alle waeteren en willen¹⁾ met geen fortse gedwongen worden ende daeromme: hoe suldij soeter ende met soeter toompken het waeter connen zijn fortse benemen dan met een viercante zoode, die allencxkens haere plaetsse neemt²⁾ soo int nauwe(n) ende hoogen? Ende twaeter en sal daerdeur niet eens weten dat men uuijt is omt³⁾ een potse⁴⁾ te spelen ende zijn vleugelen te corten.

Ende in dier⁵⁾ maniere sal men oock doen in de creke van Breegat⁶⁾ en de Cleijne Amere ende de⁷⁾ vloeringh van de diepte aengaende, ende naet d'werck heijst dezelve oock met rijsbermen ende kisten overwercken. Men can uuijter natuerlijcke reden wel considereren dat sulcx werckende u voorvorschen stede houden sullen sonder in perijckel te zijne (van) ten canael waert aff te schieten, deurdien twerck onder gesloten sal wesen; uwen ouden bodem van tcanael en sal u niet ontloopen ende gediepen, int sluijten en sal men niet derven sorgen, want het soude vreempt zijn op één getijde te sluijten een diepe van eenendetwintich voeten, ende wat gaten op één getijde niet en worden gevorst staen tot grooten merckelijcken perijckele, ende niet sonder redenen.

Mijn voormelte genadige heere, dijckgrave, gesworens ende innegelanden en zullen niet qualijcken nemen dat ick mijn advijs vermeten hebbe bij geschrifte te stellen, om redenen dat niemant soo en can premediteren metten monde⁸⁾ uuijt te leggen de perijckelen ende proffijten der dijckagiën subject zijnde als wel mette pluijme, die allenxkens int overdencken te voren commen ende de voormelte pluijme in memorie setten.

Uuijtlekkinge op de voorseijde quaerte⁹⁾.

Bij dese quaerte meucht ghij aenzien den berm van zooden opgehaelt tot onder het leechwaeter, ende twater loopende over den voormelten berm, daerop aen wederzijden op twee rijserebermen van den dijck aff-

- 1) Het Hs. heeft: wil.
- 2) Het Hs. heeft: nemen.
- 3) Het Hs. heeft: om.
- 4) Het Hs. heeft: baste.
- 5) Het Hs. heeft: der.
- 6) Een nog onder dien naam bekende kreek in den Ruigenhilschen polder.
- 7) Het Hs. heeft: des.
- 8) D.i. iets zoo goed kan doordenken dat hij in staat zou wezen om zijn gedachten beter mondeling te ontvouwen dan schriftelijk. Het Hs. heeft: premediteren.
- 9) Zie figuur 42.

commende gewrocht is een voorvorsch oft voorhoofd tot op het nauwe dat men het gat met wellingen overscheren mach, diewelcke nu mits het ophaelen van den berm van de zooden uuijten diepe opgebracht niet en mogen te canael waert inne schuijven oft sincken, als vindende een goet fundament daer zij op steunen.

De welinge over t'gat geschoren, hoewel daer maer drij geteeckent en staen, is omme de distantie van de plaetssen te onderscheijden, maer men scheert er zoo veule over naer advenant dat de voorvorst oft voorhooffden breet zijn, ende naer oock dat men de liggende waesen breet maecken wil.

Op dezelve welingen leght men rijs op rijs wel dicht aen malcanderen ende de sommige overdwars opdatter de rijswerckers op staen mogen ende wercken, voorts de liggende waesen met staecken, tuijnen, gaerden wel ineengebonden, ende dan hetselve rijs welgelaeden met sooden tot dattet gewrocht rijs gesoncken is gelijk den waetere, laetende de wellinge los van de staecken om soo de begonste wasen te sincken.

Dan wederom van gelijcke daer op gewrocht met rijse, thuijn, staecken ende gaerden totdat ghij den grondt hebt van de opgelaeden zooden ende bermen, nochtans altijts gereserveert de kiste tusschen de twee liggende waesen.

Maer nochtans ick laet mij duncken, al ghinck ghij t'gat over met eenen berm ende waese alleenelijcken om het gat terstont toe te hebben, eerst wel met sooden als voorseijt het diep overvloert zijnde, ghij zoudt daermede mogen volstaen, want den gront deur het ophaelen van de sooden ende bermen genouch bewaert sal wesen sonder in perijckel te wesen van uuijt te schuerenne tusschen het rijs ende de zooden deurdien de zooden te taij zijn, maer op eenen sandigen oft slijckigen gront sout groot perijckel wesen.

Soo meuchdij dan zoo te rasser ende eer uwe voorvorsche int gat in zijn hoochte bringen eer het waeter met opwasschen u verrascht ende overcompt.

Gemerckt dat de meeste perijckelen vallen int stoppen van de gaten, guelen ende diepe creken, soo dunckt mij, altijts ter correctiën, dat men alle de opiniën ende advisen van dijckgraeff ende gesworens ende ingelanden de dijckkagie geëxperimenteert hebbende behoort te stellen bij geschrifte, eenen iegelijcken zijn goetduncken, ende dan daeruuijt collegeren, raemen ende ordonneren hoe men dezelve gaten, geulen¹⁾, diepten ende creecken²⁾ sal ten profijte beverschen, overgaen, worgen ende craegen, want men en behoort niet soo lichtelijck voort te vaeren, immers³⁾ te veule gelooffs te geven den rijswerckers, die niet en zijn uuijte dan omme veel rijs te versmoren ende veule vimmen te verwercken,

1) Het Hs. heeft: heulen.

2) Het Hs. heeft: ende diepten creecken.

3) D.i. althans.

al souder eenen berm oft twee wechdrijven¹⁾, dat zijluijden slechts aent²⁾ werck bleven, een iegelijcken vist gerne op zijn getijde; welcke bermen soo wechdrijvende maecken den gront soo quaet dat men tselve drijedobbel wederom moet verhaelen ende recouvreren, ende daeromme hebbe ick mij verstout mijn advijs hierover te geven omme voortaan dat anderen³⁾ exempel daeraen nemen souden sulcx alst te passe compt te besoingeren ende adviseren, ende niet te volgen den raet van de jongers die bij compere ende commere geadresseert in de dijckagie worden tot gesworens ende officiers, die gemeenelijcken opinieren seggende: gelijk die ende die, te weten die heure geadresseert hebben, sonder nochtans te weten ende te proponnerenne die redenen waerom.

Een exempel van dien moet ick hier te passe bringen. Soo ick verstaen hebbe soo wasser een raetsheere in 's Gravenhage bij tijden van mijnen heere den president mr. Everardus⁴⁾ Nicolai van Middelburg, welcke raetsheer gerecommandeert was deur vrienden ende maegen, diewelcke de wijste⁵⁾ niet en was van zijn vrienden soo men sach aen zijne dagelijcx handelinghe, want hij altijts met peperkouck was gestoffeert ende broijde pauweneijeren uuijt in zijn brouck; nu het te pas compt dat wij spreken van opinieren: in een proces waeren alle de raetsheeren gelijk in conterpart⁶⁾, dese pepercoucketer was int ongelijck, ende absent wesende⁷⁾ daer was gestemp dat men zijn advijs hooren zoude, hij viel met zijn vrienden ende magen sulcx dattet proces deur zijn opinie aen heurder zijde ende van heurder opinie wert gewesen, daer den voormelten president seer inne was belaeden, ende deur de revisie⁸⁾ wiertet anders verclaert. Deze raetsheere wist hem te dragen ende thoonde de borst sonder iemante te willen aenspreken, ende wandelende eens in St-Romboutskercke te Mechelen, de jonge advocaten daer mede spaciërende wedden onder malcanderen dat zij hem zijn graviteijt⁹⁾ zoude doen failliëren ende doen spreken, soodat voorbij hem gaende een van deselve advocaten zejide luijde dat¹⁰⁾ den voormelten raetsheere hoorde, dat de Gentsche koucken de beste waeren boven de Deventersche oft Zwolsche, daerop den voormelten raetsheere repliceerde: ‘al te sacht¹¹⁾, soodat

- 1) Het Hs. heeft: wechdreven.
- 2) Het Hs. heeft: aen.
- 3) Het Hs. heeft: anderen daer.
- 4) Het Hs. heeft: Deveradus. Bedoeld is Nicolaas Everhardi, president van het Hof van Holland van 1509 tot 1528, naderhand president van den Hoogen Raad van Mechelen, overleden 1532.
- 5) Het Hs. heeft: wijse.
- 6) D.i. de stemmen staakten.
- 7) Het Hs. heeft: wesen.
- 8) Het Hs. heeft: der revise.
- 9) D.i. deftigheid.
- 10) Samengetrokken uit: dat 't.
- 11) Het Hs. heeft: saecht.

de voormelte raetsheere daerbij bewees¹⁾ ende demonstreerde dat een iegelijcken in zijn handel (behoort) te opinerenne²⁾, de juristen in juribus, kouckeeters in heur koucken, clercken in heur boucken ende soo voorts (een) iegelijcken int zijne, want tes claer ende notoir dat, in sooverre men volgen zoude de opiniën van degene die noijt in dijckagie gehandelt en hadden, principelijcken in dangireuse gaeten, geulen ende diepe creecken, de dijckagiën soude dickwils daerdeur achterblijven.

De Ruijgenhil was genouch eenen Hollantschen stroom maer als wij vorder comen zullen op de Zeeusche stroomen, daert gemeenelijcken vloijt XVI, XVII oft XVIII voeten uuijten leegen watere, welcke hooge vlooden wederom leege ebbemaecken, dat en mach niet missen daer zullen wij anders aff disputeren ende een ander maniere soucken om sulcke gaeten sekerlijcken ende zonder perijckel over te gaen, te worgen ende te craegenne. De Zeelanders zij hebben³⁾ altijt rijs te wercken deurdien zijluijden geen oft luttel sooden en hebben op heur zoute stroomen ende daeromme en zijn zijlieden niet gewent met zooden te vloerenne.

Ick hebbe mij laeten geseggen dat in de dijckagie van den Doele⁴⁾ eenige van opinie waeren, dat men tprincipael⁵⁾ gat zoude overgaen, sluijten, craegen oft worgen in de kaede d'welck noijt gehoort oft gesien en is geweest, want had men soo te wercke gegaen, soo zouden alle de kaden rontomme de dijckagie, die maer ses voeten hooch en zijn van den hoochsten conterlande, al één gat gebleven hebben. Goede dijckgraven⁶⁾, die lange dijckagie gehandelt ende geëxperimenteert hebben, doen veel proffijts; daer waren veel lieden van eeren voor officiers die hem oock seer wel verstonden (ende) dezelve sotte opiniën ende raserijen affsloegen, hadde daer jonge gesworens in geweest ende de meeste voisen⁷⁾ gemaect hadde, soo zoude de geheele dijckagie gehasardeert ende in groote perijckel hebben worden gestelt, want hadde het proffijtelijcken geweest in de kaede⁸⁾ het gat te sluijten, waerom had men de voorvorsch geordonneert int onproffijtelicxte?⁹⁾ Al zijn de gaten dangireus in de kaden ten is van geenem noode dezelve te overgaenne¹⁰⁾; men mach(t) met een schaeptal verzien ende ordonneren dat ghij u spijse, totten gate behouffelijck, bequaem ende tot proffijt meucht hebben, maer in de voor-

- 1) Het Hs. heeft: wees.
- 2) De marginale inhoudsopgaaf heeft: een iegelijcken behoort in z i j n facultejt in opinie gehoort te worden.
- 3) Het Hs. heeft: zijn hebbent.
- 4) In 1569 (1568) zie blz. 147.
- 5) Het Hs. heeft: principael.
- 6) Het Hs. heeft: dijckgrave.
- 7) D.i. de meerderheid van stemmen gehad.
- 8) Het Hs. heeft: in kade.
- 9) D.i. waarom had men dan de voorversching geordonneert te leggen op de ongunstigste plaats?
- 10) Te lezen: ten is van geenem noode dezelve te overgaenne in de kaden?

vorsch moetet altijt overgaen wesen zoude men den dijck oft dijckagie volbringen. Die wel leeren dijcken die behooren in een dijckagie te comen op heuren cost ende zonder gagie te winnen off te stemmenne als officiers, daeromme zoo wat loon de oude vernufte dijckers winnen zij verdiennent wel, ende commen dickwils doppiniën van de ouders¹⁾ tot grooten prouffijte. Huijdsdaechs souckt²⁾ men de minste cost maer het compt dickwils tot grooten intrest deurdien een dijckagie wel ten proffijte te volbrengen ende volvoeren geen kinderspel en is maer groote cost, perijckel, moijte, arbeit, hooftsweer ende ongemack³⁾.

Alle creken en zijn niet proffijtelijcken altijts overgaen metten kaeden want dezelve creken somtijts wel soo veul costen als drije oft vier haechkaeden, ende leggende ende maeckende schaepestallen soo dient de kaede op de creecke commende ende aen de voorvorsch sluijgende voor een haechkaede, ende daer moeten altijt haechkaeden wesen, bovendien oock dienen de opene creken altijts omme op ende aff te vaerrenne aen de voorvorsch, daer de meeste dijckerskeeten gemaectt worden, om sekerlijcx(t)⁴⁾ bier, broot, victualie, keethout, achtergangen, cordewagens ende andere nootdrift in te voeren, wesende een van de principale proffijten soo wel voor tlandt als voor de dijckers, ende daeromme heb ick hetselve hier oock wel met een figure willen demonstreren⁵⁾.

Ververschinghe⁶⁾ van de voornoemde quaerte.

Bij deselve quaerte meucht ghij zien dat in creken die open blijven, deur de caeden commende tot aen den voorvorsch, mogen alle schepen ende schuijten aendrijven tot aen den voorseijden voorvorsch daer altijt de meestendeel van de keeten gemaectt worden, ende zoo sekerlijcken een iegelijcken dijcker in zijn keete bringende lancx den berm van den dijcke al dat zijlieden behouven, want somtijts de specdammen⁷⁾ soo slijckich zijn deur het berijden van de karren ende peerden dat men se⁸⁾ qualijcken becommen mach; oock soo ist te verre te draegen van de hootcaede tot aen den voorvorsch, principelijcken bier ende andere zwaerte van gewichte.

De creken zijn somtijts seer diep, ghij hebt soo proffijtelijcken de haechkaeden ende schaepestallen gemaectt tot veul minderen cost als de creecken overgaen, want zoo doende soudij tweemaal groote cost moeten

- 1) D.i. van de ouderen. Het Hs. heeft: onders.
- 2) Het Hs. heeft: souck.
- 3) Het Hs. heeft: ende arbeit ende ongemack.
- 4) Het Hs. heeft: sekerlijcx gemaectt worden om bier enz.
- 5) Zie figuur 40.
- 6) Te lezen: verclaeringhe?
- 7) Het Hs. heeft: spietdammen.
- 8) Het Hs. heeft: de.

doen int overgaen van de creecken soo wel in de kaede als in de voorvorsch, twelck drije-, vier- oft vijffmael meer cost dan de haechkaeden ende schaepstallen.

Ende isser eenich slijck oft groese buijten de voormelte kaede oft schaepstalle, dat mogen de dijckers wel uuijthaelen op heur getijden ende alst water gevallen is met 2 oft 3 cordewagens aen den dijck, ende alst waeter hooge is moghen zijlieden binnen de kaede oft schaepstal wercken, zoo en derven de arbeijders nemmermeer leech te wesen; al waert oock dat heur putten metten hoochwatere vol liepen ende ondervloijden, mogen twaeter afflaeten in de diepe creken met cleijn riollekens ende grippelen.

Oock, dat meer is, de creken commen meest te passe omme sooden aen den dijck te vlettenne ende den dijck zoo¹⁾ zijn volle eerde te hebben, uut welcke creken daennemers, heur werck volmaeckt hebbende²⁾ eer men de kaede deursteken zoude, mogen heur dijcken bequamelijcken, sonder merckelijcke cost van de zooden verre te haelen (ende) mennene, besetten ende heuren dijck opleveren, want de binnen- ende buijtenbermen zijn voor een iegelijcken gemeijn.

Sulcke keeten aen den dijck sullen meer gemacx hebben dan de stadt van Steenbergen. Dezelve stadt hadde een goede bequame havenne, ende om singulier³⁾ prouffijt van (de) innemers van der dijckagie, die meest al Raden waren van den heere etc., heeft men de stadt ende tlant bedorven uuijten gront mits de toesluytinge van heur havenne ende vloet, gelijk alst te passe compt hiernaer breeder deduceren sullen. Hebben deselve arme keeten profijt van het openblijven van de creken, wat soudet een geheel lant metter stadt⁴⁾ proffiteren, mochten zijlijeden heur vloet⁵⁾ hebben. Daer en is niet een plaetsse van vijff huijsen in Zeeland zij (en) maecken een haven tot grooten cost, ende tot Steenbergen heeft men een schoon havenne, die Godt ende die natuere verleent heeft, tot groot achterdeel toegesloten.

Indien in eenige nieuwe dijckagie vallen eenige gaeten over te gaenne die zeer diepe zijn uuijtgestroompt ende geweelt, passerende acht, negen oft thien vaedemen ofte daerenboven, altijts gemeten uuijten leechwatere, soo en can men dezelve gaten niet overgaen dan met staende waesen. Int afworpen van dezelve staende waesen niet mogelijk en is eenige dichte kisten te wercken deurdien de voormelte waesen int affgaen zeer onseker vallen ende verdrijven, deurdien de waesen gesustenteert van den water geen kracht van gewichte bij en bringen tenzij dat se in den gront vast liggen, ende daeromme eer zij te gronde gaen deur de vehementicheijt

1) Het Hs. heeft: den dijck de zoode.

2) Het Hs. heeft: hebben.

3) D.i. persoonlijk, particulier.

4) Het Hs. heeft: staet.

5) D.i. schuitvlot, scheepszate. Het Hs. heeft: vloer.

van de stroomen, deur de gaten uuijt ende in stroomende, verschuijven¹⁾ ende verdrijven zij op ander plaetssen dan daer men die gemunt hadde te worpenne, daerdeur ghij onseker zijt het gat mette wasen toegesloten ende overgaen zijnde - deurdien tusschen de waesen ende gront groote gaten blijven dewelcke nacht ende dach uuijt ende inne stroomen²⁾ ende de fundamenten ontgronden³⁾ - te houdenne, zoo ick bevonden hebbe opt gat van der Creke in Zeelandt in Suijtbevelant gelijk ick verclaren sal hiernaer int derde bouck int recouvreren van de geïnondeerde landen; het compt somtijts te passe een saecke tweemaal te repeterenne omme de accidenten die diverssch zijn ende vallen mogen.

Omme dan zekerlijeken ende sonder perijckel te besoigneren ende de wasen altijt te houden daer zij vallen ende heure saete nemen zullen, oock omme de fundamenten ende gronden in de diepte vast te houden dat die niet en verdiepen oft uuijt en schueren tusschen de voormelte wasen ende fundamenten, daer geen zooden en zijn te gecrijgenne: ende eerst ende alvoren de waesen aff(t)worpen soude mij geraeden duncken dat men de diepe ende tcanael overginge met uuijtworpinge (van) Vilvorsche schorren ende steenen middelbaer groot, zoo deurgaens maeckende eenen berm ten minsten van vijff oft ses roeden breete ende midden laetende een bequaem kiste van 8, 9 oft 10 voeten breet, diewelcke men met zooden bestorten ende vullen sal op een stil waeter, God geve hoe diere men dieselve becosticht. Welcken berm ende kiste men niet en derff seer hooch optrecken dan alleenlijcken 3 oft 4 voeten hoochte uuijten diepste van den gronde ende canaele, welcke⁴⁾ men alle tijden op een stil leechwater met een dieplood diepen mach omme te weten hoe de kiste valt ende offer geen sooden uut en stroomen, ende oft sulcx gebeurde mocht dan de voormelte zooden bewaeren ende laeden met gelijcke Vilvorsche steenen; ende met het voormelte diepen suldij oock weten hoe effen ende hoe hooch de bermen vallen zullen.

Wat waesen ghij dan daer op sulcken fundament van kiste ende berme zijt worpende tot toesluijtens ende worgens toe, sult dezelve behouden, ende wat waeter hoe vehement hetselve over ende weder over stroomende is en mach de gront onder niet ontgronden ende ontgaen, deur dient⁵⁾ onder deur (de) steenen bermen ende kisten niet stroomen mach maer wel over daer de steenen nijet wech drijven oft schueren, deurdien oock de kiste ende de zooden daerinne geworpen tusschen de steenen bermen benaut, bewaert ende besloten liggen. Had men sulcx op de gaten van Lodijck ende der Creke, alwaer ick alsdoen maer een leer-

- 1) Het Hs. heeft: verschijnen.
- 2) Het Hs. heeft: stroomende.
- 3) Het Hs. heeft: ontgrondende.
- 4) Het Hs. heeft: welck.
- 5) Het Hs. heeft: deurdien.

jongen en was, gebesoigneert, men zoude het landt zoo mij dunckt metter hulpe Gods wel gerecouvreert hebben, want alle de gaten gevallen deur de dijcken over de groesen werden terstont met voorvorschen gesloten, dwingende sulcx alle de gewichte van den waetere deur de gaeten¹⁾, ongebermpt ende onversekert zijnde, te stroommen, die over de groesen ende gaten in den dijck schuerde ende doorliepen, tot solagemente van de voormelte gaten.

Mits sulcke gaten te versienne zoude men oock mogen spaeren den grooten onnuttelijcken cost die dijckgrave ende gesworens nu useren, dat ick noijt bij mijnen tijde sulcx gesien en hebbe, van de wateren deur de gaten stroomende te willen werenne ende houden met cleijne caijkens die sij maecken rontsomme de hooge conterlande, die luttel proficteren deurdien een gat wel overvloert ende het fundament versien zijnde is zeer goet te overgaenne, te worgenne ende craegenne hoe veul waeters daer over ende weder over valt, deurdien hetselve overvallende waeter een stortebedde van ebbe ende van vloede vindt daert zijn cracht op breeckt, te wetenne op de voormelte steenen bermen

Het is oock wel te considereren dat het maecken van sulcken caijdijcxken moet verloren cost wesen, want alle gaten worden gesloten op een uuijre oft twee ten leegewaetere oft als twater begint stil te worden, soo moet er dan nae volgen dat de gorsinge ende de hooge conterlanden bloot van watere zijn; waertoe dient dan sulcke kaijkens gemaect? Ick zoude willen sustineren dat die meer intrest doen, want indien daer eenige verlopen quamen van stormen ende opvloijen, de kaijkens overvloijende soude sulcken schueringe maecken int affloopen van den waetere, tusschen de kaijkens benaut zijnde, dat ghij u rijsbermen in de gaeten in perijckel stellen zoudt.

Maer indien deur de dijckagie die ghij concipiëert te maecken eenige stortingen²⁾ van opperwaetere van andere gedijckte landen oft heijewateren deur suveeren ende loopen moeten, welke stortingen²⁾ van watere van boven affcommende seer vehement somtijts aencommen ende grooten stroom maecken, die int stoppen van de gaeten ende overgaen ende craegen seer hinderlijck zouden wesen ende perijckel bijbringen, in sooverre men sulcke wateren voor het toesluijten ende overgaen van deselffde gaten can affdammen oft houden voor een tijt staende dat³⁾ het landt gevorst is, zoude groot proffijt bijbringen, ende men en zoude met soo groot perijckel ende cost niet wercken int overgaen van de guelen ende gaeten als oft⁴⁾ het selffde opperwaeter niet geschut ende zijnen loop benomen en waere. Al gebeuren de dijckagiën meest zomerdaechs

1) D.i. de andere gaten.

2) Het Hs. heeft: stortinge.

2) Het Hs. heeft: stortinge.

3) D.i. totdat.

4) D.i. als wanneer.

nochtans can alsdan wel een grooten stortregen commen, waerdeur de opperwaeteren van boven te vehementer ende met cracht aff commen geloopen. Nochtans¹⁾ moet in zulcken dijckagie beneersticht ende geleijt wesen de sluijs opdat, de dijckagie versch wesende, het voormelte opperwaeter naer de zee zijnen loop hebben mach.

Noijt en heb ickt gesien²⁾, oock men en behoort niet de gaeten ende geulen te craegenne oft over te gaen ende tlant te sluijten ende beverschen op een hoochwater, want ghij het hoochste water int landt houdt³⁾ blijven staende ende moet altijts metten vallenden affstreamenden waeter wercken niet sonder groot perijckel, ende debbe daerenboven gegaen zijnde soo souckt ende neert het voormelte hoochwater van binnen slants tusschen het rijs ende slijck, daerdeur schuerende de gront ende tfondament⁴⁾ affnemende, dat ghij op een leechwater⁵⁾ u landt schijnt quijt te worden, ende indien het soo quame, des God altijt verhoeden wille, soo compt de vloede⁶⁾ wederommestroomende te lande waert inne dattet u haest een laekrint⁷⁾ oft ontgrontbaeren weel, int Duijtsche geseijt, gemaect⁸⁾ zoude hebben, gelijk ick genouch bij experimente gesien hebbe in diversche dijckagiën dat de gaten met staende waesen overgaen zijnde ende 't fondamment onder falliërende ende uuijtschuerende⁹⁾ stijl nedersonck ende somtijts oock omtuijmelde - twelck oock wel gebeurt met de ebbe - maer meucht ghij beter versien met sooden van buijten aen de bermkaedegront te worpen ende sincken.

Over alle creken, soo overvloert¹⁰⁾ zijnde, moet men van binnen eenen berm ophaelen ende maecken van 1½ roede breed oft ten minsten van een Putsche roede omme de wagens¹¹⁾, plougen ende peerden daerover te vaeren, rijden ende rutschen, van buijten salt hem zelven metten¹²⁾ bermen deur den aenwasch ende buijten en valt geen gevaer oft berijt¹³⁾. De bermsloten worden cant met cant totte voorvorschen uutgeschoten ende gemaect naervolgende den bestecke daeraff geconditioneert. Oock moet men bequame wegen leggen hetzij cruijsweghen, bourwegen¹⁴⁾ oft andere. Souck wegen tot sulcke bequame plaetssen alst profijt,

- 1) D.i. bovendien.
- 2) Het Hs. heeft: ick gesien.
- 3) Het Hs. heeft: houden.
- 4) Het Hs. heeft: ende fundament.
- 5) Het Hs. heeft: lechwater.
- 6) Het Hs. heeft: woede.
- 7) Het Fransche *lac*.
- 8) Het Hs. heeft: gemaeck.
- 9) Het Hs. heeft: uuijtschuerde.
- 10) Het Hs. heeft: overvloet.
- 11) Het Hs. heeft: wagen.
- 12) Te lezen: metteen?
- 13) D.i. wordt niet gevaren (gereden) noch gereden.
- 14) D.i. buurwegen.

tlandt gedijckt zijnde, dat heijst. Welcke wegen men niet beter raemen en mach dan uuijt de kaart daer men eerst ende vooral van der gelegentheijt van der dijckagie, van de geulen, diepen, creken, waterloopen, slijcken, sanden ende groesen met dat daeraen cleeft maecken moet op zijnen cleijnen voet ende met de conste van geometria, omme uuijt dezelve quaerte, daerinne men het geheel landt oversien mach, te raemmen met oock de waterloopen, de wegen, de bruggen, de heulen ende alls wes daeraen dependeert.

Commende voorts tot het maecken van de heulen omme twater van de wechslooten bequamelijcken te leijden naer den sluijsvliet ende boesemen, ick bevinde dat dezelve heulen, principalijcken die liggen onder de weggen, seer onproffijtelijcken ende tot grooten cost van veel houts daertoe (te) versmoren, daer die timmerluijden die meeste¹⁾ raetsluijden inne zijn, gemaect worden, hetwelcke dijckgraeff ende gesworens behooren te beletten, de cost te schouwen ende remediëren. Ten is van geenen noode onder de wegen groote heulen²⁾ met groote gebinden gemaect commende hooch in den wech, ongeladen, bloot van eerde, die zoo onstucken gereden wordende³⁾ haestelijcken vergaen al en waert maer deur den regen ende het heet sonneschijn die de plancken optreken ende doen verrotten, soodat men dickwils in perijckele is van de peerden haer beenen te breken, deur de gaeten die daerinne vallen ende den eenen bouwere⁴⁾ voor den ander en niet stoppen en wil.

Wie proffijtelijcken wil heulen maecken in de cruijswegen oft wegen commende aen de oude bermen oft nieuwe bermen aen den nieuwen dijck, soo maeck se van vier plancken elcke plancke 3 oft 4 duim dicke werckende, de breete 1½ voet daechs⁵⁾, die soo op malcanderen gemaect ende gewrocht worden. Ende wilt men omme de stijvicheijts wille aen elcke zijde binnen ende buijten een gebint daeromme wercken dat mach men doen, maer mij dunckt dattet onnootelijcken is. Welcke heulcken genouch het slootwater ten diepe bringen ende losen zal, ende zal daerenboven vredelijcken uuijter sonnenschijn⁶⁾, uuijt het gerijt, trappen van de peerden ende slijten van de⁷⁾ wielen ende raijers⁸⁾ liggen, verducrende alsoo met cleijnen cost meer dan drije andere heulen die tot grooten cost gemaect worden, ende soudt wel daerenboven drije heulen voor één maecken, soo ick geprouft hebbe. Ghij sult hiernaer zien de navolgende maniere ende gelijknisse⁹⁾.

- 1) D.i. grootste. Het Hs. heeft: meest.
- 2) Het Hs. heeft: geulen.
- 3) Het Hs. heeft: worden.
- 4) D.i. landbouwer.
- 5) D.i. 1½ dagwijdte of 1½ voet binnenwerks gemeten. V.
- 6) Het Hs. heeft: uuijter stromenschijn.
- 7) Het Hs. heeft: der.
- 8) D.i. raderen.
- 9) Zie figuur 43.

Voorts van den¹⁾ heulen die commen te liggene in diepe creken daer wegen deur loopen oft deur wateringhen, die mach men maecken met gebinden omme de wijtte van den waterloop te hebben; nochtans en worden die niet gemaect soot behoort, die timmerluijden maecken se te hooge van houte omme soo veel te meer gelts te bedingen ende om heur stucken ende eijnden van hout te gebruijcken, die oock, alsoo boven niet wel dichte gelaeden zijn met eerde, onstucken gereden worden, vergaen metten sonneschijn ende verrotten scer haest. Sulcke heulen behoort men te leggen eenen voet onder het leechste zomerwaeter als de sluijs zijnen loop gehadt heeft, niet hooger uuijten waetere dan soo het winterwaeter binnenslants hooger staen mach, zoo zullen de heulen boven mogen geladen worden met eerde ende en mogen oock niet meer hoochte van waetere loosen dan soo het (s)winters hooch en staet; wat baetet dan meerder hoochte te hebben dan alleenlijcken tot verloren cost? Maeckt liever de heulen met bequame wijte.

Maer in sooverre men den tijt hadde ofte de wegen gebruijcken mochte binnen den nieuwen verschen bedijckten lande omme calck ende steenen te mennen, sou ick raeden al steenen heulen te maecken, die men met minderen cost becostigen mach dan van houte gebinden gemaect, welcke oock langer dueren daer (er) geen verganck aen en is. Naer de groote van de boesemen moet men de heulen breed ende groot maecken, sij en mogen niet te wijt²⁾ zijn, want als de sluijs aent loopen is can zij wel zoo veul waters uuijtlosen alsse verswellegen mach ende maeckt sulcx den boesem dan leech van watere, soo verre de heulen, in de wegen liggende ende corresponderende in de boesems, zoo wijt zijn als den loop³⁾ ende mont van de sluijse, anders moeten⁴⁾ de wateren deur enge heulkens staen cleesen die de sluijse niet en mogen rasch in den mont commen. Daeromme behooren alle de heulen commende van de boesems naer de sluijsvliet al wijt (te) wesen ten minsten als de loop ende mondt van de sluijse voorseijt, liever ende proffijtelijcker meer dan min, deurdien als de boesemen leech van watere uuijtgelopen zijn, de sluijs toe zijnde, mogen vervullen wederomme met(ten) watere uuijte⁵⁾ creecken van den lande deur wech- en bermsloten daerinne vallende, waerdeur het landt drooch wort ende bequaem om te telenne, want het meeste welvaeren van de bedijckte lande is dat men se waterloos maecken mach.

Voorral moeten alle dijck-, bermen- ende wechsloten gebrocht worden in de naeststaende boesemen soodat het water daerinne zijnen cours hebben mach ende soo vervolgens dan wederom den eenen boesem in den

- 1) Het Hs. heeft: der.
- 2) Te lezen: niet te nauw?
- 3) Het Hs. heeft: loopt.
- 4) Het Hs. heeft: moet men.
- 5) Het Hs. heeft: buijten.

anderen, soodat de leste boesem naest de sluijs ende sluijsvliet liggende moet ook het zijn¹⁾ met nieuwe waterlopen te maecken ende te delvenne in de sluijsvliet ende tot de sluijs geleijt worden, soo mach men tlandt drooch leggen. In de dijckagie van den Ruijgenhille was dit een groote faulte dat het int eerste ende als de sluijs aent loopen was niet gedaen en wert, want daerdeur stont het hoochste landt schier onder twater twelck voor tleechste geacht wordt, ende dat deurdien het water eerst de boesems soeckt, d'welcke de sonne uuijtdroogen moeste deurdien zij geenen loop totte sluijs ende sluijsvliet en hadden. Maer soo haest de boesemen d'een²⁾ totten anderen ende voorts totte sluijs ende sluijsvliet geleijt waeren liep het waeter soo uuijten boesemen dat het leechste het hoochste landt was - anders disputeerde men om een nieuwe sluijs te leggen - daerdeur sulcken cost verhoet wert. De navolgende figure sal u de gelegentheijt demonstreren³⁾.

Een cort vermaen ende uuijtlekkinge op de voornoemde quaerte.

Ghij siet midden in de quaerte de lange wech deur tlandt loopende, daer de diepen overgaen moeten wesen met commodieuse, wijde gaten van bruggen ommedat⁴⁾ water van de boesems beter ende t'eer aen ende in de sluijsvliet loopen zoude mogen, (ende) wederomme de bourwegen⁵⁾. Welcke wegen hoewel zij nochtans slooten hebben comende in de boesems, nochtans deurdien twater niet bequaem zijnen loop hebben en mach deur de voormelte slooten, mits datter⁶⁾ altijd deen impesement oft dandere innevalt soo van mendammen oft menheulen die te enge gemaect worden ende anders, (de) eerde somtijts van de weggen daer indrijvende, soo en can de sluijse zijn becomste van loopen niet hebben deur de voormelte wechslooten, tenzij dat de boesems twater allenxkens uuijte slooten ontfangen soowel de sluijs toe wesende als oock loopende ende (zijn) bootschap doende.

Ende daeromme moet den eenen boesem den anderen twaeter toegeven tot in de sluijsvliet toe soo ghij bequaemste vint, ende dat bij delven ende nieuwe watergangen te ordonneren ende te maecken hetsij de slooten ende wechdilven te weijden⁷⁾ oft aen de bermen te delven, oock te openen ende groot ende wijt te maecken ten minsten van der wijte gelijk de mont ende dach van den⁸⁾ loop van de sluijs is.

- 1) D.i. zijn water.
- 2) Het Hs. heeft: t'een.
- 3) Zie figuur 1.
- 4) Samengetrokken uit: dat 't.
- 5) D.i. buurwegen. Het Hs. heeft: boutwegen.
- 6) Het Hs. heeft: dattet.
- 7) D.i. verwijden.
- 8) Het Hs. heeft: der.

Welcke sluijs dan uijtworpt alle dat de boesems ontfangen hebben, ende midlertijt ende loos¹⁾ wesende²⁾ van den waetere bringen de slooten den voormelten boesemen van nieu toe d'water deur de bermende wechsloot cleesende. Het is oock groot prouffijt een culcke te hebben aen den voormelten sluijsmont³⁾, daeruuijt de sluijs oock te meer heur becompste van water hebben mach, gelijk ghij mede binnenslants aen de sluijse siet liggen, daeraff wij breeder⁴⁾ schrijven zullen hiernaer int leggen van de sluijse.

Vóóral ende bovenal moeten dijckgraeff ende gesworens dagelijcx omgaen ende de dijckagie besichtigen, ende beneerstigen dat principelijcken de hootkaeden, haechkaeden, voorvorsche worden op heur besteck gemaect soo in hoochte, breete ende cannedichte volgende dezelve besteck, d'welcke voor veerthien dagen, drie weken oft een maent heur eerste beganckenisse ende visitatie is, laetende oock sommige van de gesworens gaen lancx den voorvorsch omme oock daer ordene op te stellen, ende dat de binnensloot uijtgedaen worde ende daeraff het beginsel van den voorvorsch gemaect totdat de hootkaede ende de haechkaeden volmaect zijn. Dan moet men oock voorts beneerstigen dat de voorvorsch zijn hoochte mach hebben ten minsten van acht Putsche voeten hoochte, twee roeden ende eenen halven in de saete, sonder dat de dijckers (se) mercklijck breet uijtwercken, waerdeur de hoochte lange gedelaijeert⁵⁾ wort tot groot perijckel van der dijckagie, deur welcke breete de dijckers in de ooge mejnen een schijn te maecken van vele eerde geleijt te hebben, daerdeur zij mejnen dijckgraeff ende gesworens soo verre te brengen dat se op den ommegeve veel gelts mochten ontfangen. Ende deurdien de voormelte voorvorsch heure hoochte soo subijt als men maecken mochte niet en hadde metten eersten aenstaenden stormen⁶⁾ ende sprinckvloeden, waere⁷⁾ geschapen de geheele dijckagie in last te comen ende (de) nieuwe voorvorsche als wesende sachte geroerde eerde wech te vloijen ende metten waetere te verdrijven. De voormelte dijckgraven⁸⁾ moeten wel regard nemen ende heur ooge slaen op de eerde soo uijjtgebereijt (is)⁹⁾ ende calculatie maecken op de schachten van der eerde dier geleijt is omme daernaer de betalinge op de ommegeven te ordonneren. Soo commet altijts te passe, soo ick vore geseijt hebbe,

- 1) Het Hs. heeft: los.
- 2) Nl. de boezems.
- 3) De auteur raadt hier aan een kolk bij de sluis te maken aansluitende aan den sluisvliet, teneinde zodoende een goede suatie te bevorderen. V.
- 4) Het Hs. heeft: daeraff wij breeder aff.
- 5) D.i. vertraagd.
- 6) Het Hs. heeft: stromen.
- 7) Het Hs. heeft: waerde.
- 8) Het Hs. heeft: dijckgrave.
- 9) D.i. met berries uitgebracht. Het Hs. heeft: uijjtgebereijt.

dat een dijckgraeff wat verstants heeft van geometria ende arithmetica, soo en can men hem niet lichtelijck bedriegen, hij mach daerdeur de eerde overmeten ende calculeren oft het VIe deel, Ve deel oft IIIe deel van de eerde zijn mach van heur bedinght loon, de kaeden niet geëxtimeert¹⁾. Daer moet oock toesicht genomen worden dat de kaeden, hoothkaede ende haechkaeden, aen de voorvorsch gesloten worden ende soo samen 't eerdewerck ende spijse gevorscht.

Tot maeckinge van elcke kaede totte hoochte, breete ende aenlegh naervolgende den besteck ghij nimmermeer eenige aennemer van den dijcke en sult connen gebringen, sij en mejnen anders niet dan dat het verloren eerde geleijt is, ende nochtans het wêlvolmaecken van dien het principaelste punt is daerdeur de dijckagie wort geavanceert, want de kaede innegeloopen is de spijse geschent ende de putten staen onder 't water, waeraen men dan moet liggen wercken in 't principaelste van den saijsoenne, daerdeur den tijt seer verloopt eer men de spijse wederomme drooch krijcht. Op de voormelte kaede ende haechkaeden en worden geen taxatiën gemaect dan alleen op de voorvorsch van de principaele dijcken, ende dat is de oorsaecke van de voornoemde aennemers²⁾.

Daeromme soude ick wel van den advijse zijn dat het landt³⁾ de kaeden appart bestede te maecken aen veule ende diversche wercklieden ende aennemers die den dijck volgen - laetende de voormelte arbeijders van den dijck de voorvorsch beneerstighen ende op heur bestecke opbringen - besprekende alleenlijck in dezelve bestecken dat dezelve aennemers⁴⁾ een iegelijcken aen zijn werck zullen moeten onderhouden totdat heuren⁵⁾ dijck opgepresen ende opgenomen sal wesen deselve haechkaeden in hoochte, breete, toeleggens, besoodens ende becrammens soo die heur geleverd sal worden, soo meuchdij uwe kaeden houden ende uwe spijse preserveren van het besouten oft innelopen; want van hondert meesters niet één en sullen haer kaede oft haechkaeden op heur besteck volmaecken, ende soo lange eenige dijckmeesters⁶⁾ aen den dijck wercken en sal niemant derven treden in heure kaeden⁷⁾ te maecken, al ist soo dat se de dijckgrave niet en besteed te maecken deur ontsich van sulcke meesters ende heure knechts. Men can wel calculeeren wat roede voor roede costen zoude ende besteden de voormelte meesters den dijck soo veule te min, roede voor roede calculerende wat de kade op elcke roede beloop mach.

Men moet oock beneerstigen, eer men in de dijckagie begint te wer-

- 1) D.i. de kaden buiten rekening gelaten, vgl. beneden.
- 2) Hier zijn blijkbaar in de pen gebleven de woorden *haer meijninge* of een soortgelijke uitdrukking.
- 3) D.i. de polder.
- 4) D.i., die de kaden hebben aangenomen.
- 5) D.i. der aennemers die den aanleg van den dijk bezorgen.
- 6) Het Hs. heeft: dijckmeester.
- 7) Nl. zoo zij de kaden te zamen met den dijk hebben aangenomen.

cken, datter gemaect worden huelkens oft goten om in de dijckagie responderende op de creecken te leggen ende te delven, omme het hemelwaeter daerdeure uuijte begonste putten te loopene ende te suërenne ende soo altijts het werck drooch te liggene, men maeckt se¹⁾ gemeenlijck lichtveerdich wech van vier deelen oft rachters oft anders²⁾ uuijtgehoolde willigeboomen ende van buijten een hangende deurken tegen het innestroomen van den vloedwaetere, welcke deurken³⁾ metten vloed wederomme toesluijt⁴⁾.

Daer moet oock wel regard genomen worden dat alle meesters dach voor dach gemant zijn met loffelijcke werckluijden, cordewagens, laeders, carren ende carrepeerden soo de bestecken verclaren, om soo het werck daerdeur te vorderen dat den dijck opgemaect mach worden voor den aenstaenden oogst, omdat alsdan het volck meest verloopt om een iegelijcken zijnen oogst⁵⁾ te vorderen, soodat wes voor den oogst niet gemaect en is wort slappelijck gevordert oock tot grooten cost van den lande deur het onderhouden van dijckgraeff ende gesworens, ende dat erger is tot grooten perijckel van der dijckagie (ende) grooten cost van de kaede ende haechkaeden, overmits men nae den oogst stormen ende opvloijingen (van de) zee is verwachtende.

Omme nu te voorts te comen aen de wegen hoe men die leggen sal, ghij moet se ordonneren ten meesten profijte midden deur het landt, dat een iegelijcke cavelinge gerieft mach wesen van de wegen, soo oock van de binnenbermen van⁶⁾ dezelve wegen, die geleijt moeten worden soo veule ende naerdad het landt diep ende breed is ten minste van de breete van 2 Putsche roeden omme twee waegens malcanderen te mijden, dat oock alle de eerde uuijte wechslooten geschoten moet zijn op de wegen, die men daermede sal hoogen ende op den wech opschieten ende deselve daermede ronden, het sandt boven, soo wel oock op de voormelte binnenbermen aen den zeedijck als an de⁷⁾ oude bermen aen de voorvorschelijck - welcke slooten (ten) minsten moeten breed wesen acht Putsche voeten, beneden blijvende in den bodem drije voeten ende diepe 3 ende eenen halven voet - met welcke eerde de wech gehoocht moet worden, midden thoochste, aen wederzijden ront aff, het sant boven als voorseijt is, om bequaem te mogen bevaeren ende berijden, blijvende van den⁸⁾ cant van de slooten anderhalve voet sonder met eerde te bestortenne oft de slooteerde daerop te laeten liggen; vallen der eenige lechten in den

- 1) Het Hs. heeft: maeck se.
- 2) Het Hs. heeft: ander.
- 3) Het Hs. heeft: deuren.
- 4) Het Hs. heeft: toesluijten.
- 5) Het Hs. heeft: oost.
- 6) Het Hs. heeft: oft van.
- 7) Het Hs. heeft: anders.
- 8) Te lezen: an den?

wech d'eerde daerinne carrende¹⁾ soo veul ende soo verre²⁾ men die onder malcanderen van gelijcx hoochte ofte soo nae men can verdeelen mach.

Het en is geen prouffijt veel operellen in eenige dijckagie gemaect zoo der in den Ruijgenhille gedaen was geweest, daer alle wegen aen de dijckbermen commende hadden twee opperellen, daerdeur de dijck³⁾ boven op de cruijne ende het buijtenbeloop seer gebroocken wordt. Ende en behooren nergens operellen te liggene oft gemaect te worden dan ontrent de dorpen, daer men kajen maeckt om te lossen ende laedene, met eenen breeden hoogen buijtenberm, ende daer het gemeijn vlot van de schepen is, welck contrarie in den Ruijgenhil oock gedaen is, daer men de bermen t'errfchijne uuijt(ge)geven heeft omme te betimmeren int principaelste daer den operelle behoort te liggene ende gemaect te worden omme aen de voormelte kajen met waegen ende paerden te mogen geraecken.

Ontrent de sluijsen en behoort men ommers⁴⁾ geene oprellen te maecken maer behoort de sluijsvliet buijten zijn cours te hebben zonder letsel van schepen, diewelcke deurdien d'operelle daer bequaem gemaect worden dezelve schepen vast in den mont van de sluijs comen lossen ende laden, blijvende daer liggen⁵⁾ somtijts 4, 5, 8 oft 14 dagen, belettende daerdeure de sluijsen heuren vollen watertooch ende waterlossinge, daerdeur de landen binnen seer van den waetere belast staen, vercommelt ende vercouwt, want 't water tzeewaerts zijnen uuijtganc niet hebben en mach. Maer in diepen, daer de schepen mogen lossen ende laeden, mach men wel operellen ordonneren int beginsel van de dijckagie om alle stoffen ende materialen totter nieuwe bouwetimmeringe van de nieuwe huijsen ende hovingen⁶⁾ aen te brengen, daerdeur de omliggende cavelinge mogen gerieft worden, ende dat aen wederzijden van de gaten zoo naerbij datter⁷⁾ recht den operelle den dijck opcommende het gat terstont becomen mach worden om soo te min op de dijcken te rijden ende (die) te breken. Al ist saecke dat sulcke diepen met lancheijt van tijde vergaen, altijts hebben sij thiendobbel jae hondertdobbel heur proffijt ende bootschap gedaen, daer de operellen aen de wegen terstont geleiht contrarie doen ende onproffijtelijcken (zijn), diewelcke oorsaecke zijn dat men rijt⁸⁾ lancx ende dwers alle de dijcken ende groesen in stucken, die aen malcanderen niet en connen geheelen ende gewasschen. Het onproffijt van dien

- 1) Het Hs. heeft: carren.
- 2) Het Hs. heeft: van soo verre.
- 3) Het Hs. heeft: dijcken.
- 4) D.i. volstrekt.
- 5) Het Hs. heeft: liggende.
- 6) D.i. hoeven. Het Hs. heeft: houwinge.
- 7) Het Hs. heeft: dattet.
- 8) Het Hs. heeft: rijts.

blijckt genouch want men alle de voormelte opperellen aen de wegen voorseijt heeft wederomme overgenomen¹⁾ ende te niete gedaen, tot grooten coste van den lande.

Ende bovenal ende het alderproffijtelicxte²⁾ ende principaelste point van der dijckagie is het wèlleggen van de sluijse want daer hanght veul aen, deurdien het hemelwaeter moet zijnen ganck ende loop hebben tzeewaerts oft anders soude het lant geheel verdrincken ende vercouwen, want leght ghij eene sluijs hooger dan op eenen pijl leechwater³⁾ op eenen oostenwindt, tsumerdaechs⁴⁾ tpeijl genomen, soo en connen de boesems, creken, slooten ende dilven niet leeger affloopen dan de sluijs, ende te weten lijdt de sluijs eenen voet oft 1½ voet hooger dan tpeijl leechwater soo moeten⁵⁾ de boesems gelaeden met water blijven staen, dewelcke sluijsen⁶⁾ op het peijl leechwater liggende soo moeten de voormelte boesems ende creken consequament oock soo leech uijtloopen; ende als er dan een stortregen overcompt ende de sluijsen⁷⁾ heur bootschap niet en doen soo moetet landt terstont overloopen ende de vruchten vercouwen ende bederven, want hadden de boesems, creecken, slooten ende leechlanden ijdele geweest van water, soo zouden die het regenwater innegenomen hebben ende en soude 't landt soo haest niet ondergelopen hebben. Ghij meugt altijts remedie vinden, als de sluijsen op heur bequame leechte liggen, twater int landt te houden, maer als de sluijsen te hooch liggen en condij twaeter nijet quijt geworden.

Daer zijn tweederhande sluijsen als dobbele ende enckele sluijsen; soo ghij bij de navolgende bestecken onderscheijt wort⁸⁾ wat dobbel ende enckele⁹⁾ sluijsen zijn, daeromme laet ick hier om de corticheijt wille daeraff te vermanen ende sullen voorts daeraff handelen naer het verclaeren van denzelven bestecke hoe leech, hoe hooge ende op wat bequaemste plaetsse die geleijt moeten worden.

Besteck van den dobbele sluijs.

Ordonnantie ende besteck daerop den dijckgraeff ende heemraeden besteden te maecken ende te leggen een nieuwe sluijs in de nieuwe dijckagie van etc.

- 1) Te lezen: wechgenomen?
- 2) Het Hs. heeft: alderproffijlicxte.
- 3) D.i. zoodat de bovenkant van den sluisdrempel boven het laagwaterpeil ligt. V.
- 4) Het Hs. heeft: tsamerdaechs.
- 5) Het Hs. heeft: moet men.
- 6) Het Hs. heeft: dewelcke de sluijsen.
- 7) Nl. als de sluis boven het laagwaterpeil ligt.
- 8) Te lezen: vint?
- 9) Het Hs. heeft: ende ende enckelsluijsen.

In den eersten soo sal de sluijsch lanck wesen 10 roeden Putsche maete, de roede voor 12 voeten ende 12 duijmen voor de voet gerekent, men sal alle 't ander behalven de voorseijde lenghte meten met de Weselsche houtvoet naer de maete daarvan onderhouden binnen Dordrecht.

Deselve sluijs sal wijt zijn 19 voeten tusschen den uijtercant van den gebinde ende hooch 9 voeten tusschen den nedersten boom ende dat bovendexel, daer zullen wesen 61 gebinden te destribuëren ofte setten tot ordonnantie van heemraet voorseijt, daer de dorpelen aff wesen zullen 9 duijmen dicke ende 10 duijmen breed, de stijlen daeraff 11 duijmen dicke 12 duijmen breed, ende de slooven daerop 12 duijmen dicke 13 duijmen breed, in elck gebint sal wesen eenen middelstijl sesse duijmen dicke ende twelf duijmen breed.

Item daer zullen wesen 70 slijckhouten, dat wesen zullen alle van 14 voeten sonder die te corten, te weten daer de vier deurgebinden op staen, sullen zijn twelf duijmen breed, acht duijmen dicke, van Wesels hout. Die vier (gebinden) sullen gesteken wesen vóór met plancken van twee duijmen dicke wel in malcanderen gegrouft, gesteken, gemost, getart, drie voeten diepe.

Op de voorseijde slijckhouten sal men aen elke zijde van de sluijse leggen een cloosterhout, elf duijmen breed, acht duijmen dicke. Tusschen die slijckhouten ende cloosterhouten sal men leggen een boom¹⁾ van plancken van 7 uijt den voet, daerop dat leggen sullen gelegert die dorpels van de geldegebinden, die wesen zullen acht duijmen dick ende negen duijmen breed, in de cloosterhouten met een verloop, ende op die dorpels sal men leggen noch een boom van plancken van 7 uijt de voet, beide de booms wel dicht aeneen gestreecken ende gedreven. Ende men sal de sluijse aen beide sijde plancken vier voeten hooge van acht uijt den voet van d'een eijnde totten anderen.

Daer zullen wesen twee deurgebinden deen int zoute ende dander int vorsche, daer de dorpelen aff wesen zullen 16 duijmen viercant ende die middelstijlen mede 16 duijm breed ende 14 duijmmen dicke ende 23 duijmmen diepe, van één hout al werkelijk gewrocht.

Aan de twee gebinden van de slachdeure sal men aen elck setten een schermplanck van twee voeten breed, drie duijmen dicke, recht opstaende, eenen voet beneden den ondersten

1) D.i. bodem. Het Hs. heeft: berm.

boom van de sluijse, hooch gelijk dat dexel van de sluijse, aen elck deurgebindt vast gesteken, gedreven, gemost, getarret¹⁾, getingelt met basten alst behoort, met een ribbe aen de deurgebinden genagelt naer den eijsch van den wercke, die wesen zullen ses duijmen viercants.

In elcke van dese twee deurgebinden sal men maecken twee staende deuren, waeraff de uijterste zullen wesen twee zoute deuren ende d'ander twee vorsche deuren, daarvan die herrebomen wesen zullen negen duijm dick ende 15 duijm breed, daer zullen staen in elcke vijff clampen, 10 duijmen breed ende 6 duijmen dicke, die plancken daeraff sullen zijn van goet gaeffelijck (hout), 3 duijmen dick, aeneen wel dicht gestreken ende gedreven, in elcke planck ende op elcke clampe twee houte naegelen viercant met hoofden wel gearcht²⁾. Die deuren sullen wesen gehangen in haer kolsen ende gesloten, in elcke deur een verstaelde pinne ende een staelen panue alsoot behoort. De acht kolsen zullen zijn 9 duijmen dick ende 14 duijmen breed, langh 6 voeten.

Men sal maecken buijten een schooffdeurgebint, daarvan die dorpel hooch wesen sal twelf duijm ende breed vijftien duijm, daerop staen zullen de stijlen, daeraff de twee zijstijlen wesen zullen vijftien duijmen breed ende 13 duijmen diep³⁾, daarvan die middelstijl wesen sal vijftien duijmen breed ende twelf duijmen diep, ende sullen al lanck wesen twintich voeten, daeraff de nederste balck wesen sal acht duijmen dicke ende derthien duijmen breed, werckelijck gewrocht alst behoort.

Dese voorseijde opperste balck sal wesen twelf duijmen viercant, gebonden met carbelen⁴⁾ in de zijstijlen ende int midden met twee carbeelen langh wesende 2½ voet, op eenen tant boven ende beneden gesloten met houte nagels alst behoort.

Men sal de drije blockeelen op de stijlen langh (doen) wesen 3½ voet, vijftien duijm breed, de dicke nae de stijlen, elck blockeel sal hebben twee carbeelen langh nae den eijsch van den wercke, gesloten boven met een pinne ende beneden met eenen tant.

1) D.i. geteerd.

2) Te lezen: gewrocht?

3) Het Hs. heeft: breed.

4) Het Hs. heeft: cabelen.

Item daer zullen noch wesen twee windasen liggende beneden tegen¹⁾ de deuren, gewrocht alst behoort, de twee windasen zullen wesen negen duijmen viercant, op elck blockeel sal wesen een panneken van ribben van vijff duijm viercant, ende (te) decken tselve met plancken van zeven uuijt de voet.

Noch sal men maecken in de voorseijde schooffdeuregebint twee schooffdeuren, daervan die herreboomen dicke wesen sullen acht duijmen ende vierthien duijmen breed, daer zullen steken in elck vijff clampen, thien duijmen breed ende ses duijmen dicke, gepint in den herreboom, op de clampen sal men strijcken plancken drije duijmen dicke van goede Pruijssische²⁾ houten, elck planck genagelt op elcke clampe met drij houten nagels groot eenen grooten duijm ende aen d'ander zijde gearcht³⁾ alst behoort nae den eijch van den wercke.

Men sal de sluijsen boven decken met plancken vier duijmen dicke, de plancken tot de hoochte van de helft van de sluijse sullen wesen twee duijmen dicke ende de plancken voorts opwaerts drij duijmen dicke, al de plancken wel gestreken, dicht aeneen gedreven, gemost, getart; en alle dese plancken sal men boven ende aen de zijde op den boom naegelen nae den heijch van den wercke, ende opgenomen wesende op de voorseijde ordonnantie sal daernaer getingelt worden met basten ende getarret alst behoort.

Rontomme over de deurgebinden sal tusschen elcke vergaeringe geboort wesen een viercante houten nagele voor dat rillen van den waetere.

Noch sullen aen elck deurgebint wesen ses jachtschorren vier gebinden verre reijckende, de jachtschorren⁴⁾ zullen dick wesen vijff duijm ende ses duijmen breed, gewrocht alst behoort.

Alle dat voorgaende houdt sal wesen goet Wesels houdt uuijtgeseyt die tzeventich slijckhouten⁵⁾, ende sal alle wesen sonder root olm, speckhout, rietschalich, spijnt ende onredelijck falicant langer dan een voet.

Ende is voorwaerde dat men geen houdt wercken en zal sonder eerst gesien te zijn bij dijkgraeff ende heemraeden, ende en sal geen hout aen ende int werck gewrocht

- 1) Het Hs. heeft: tegegen.
- 2) Het Hs. heeft: Pruijsche.
- 3) Te lezen: gewrocht?
- 4) Het Hs. heeft: de jaecht.
- 5) Vgl. echter de derde alinea van dit bestek.

noch gesteken werden tenzij bij dijckgraeff ende heemraeden geloeft ende gepresen.

Daer zullen wesen vier vleecken elck langh een roede Putsche mate, daeraff de slooven wesen zullen van stijlen van blacken, elcke slooff sal hebben zeven paelen van sporen, veerthien voeten langh, wel gewrocht in de slooven ende geplanckt (ende) dicht aeneen gestreken, de seven uuijt den voet, ses voeten hooge, elck slooff met twee intogen ofte lantvesten met cruijcen gepaelt oock van soorte¹⁾, elcke intoge lanck een halff spore. Den aennemer van desen wercke sal tgeheel houtwerck met de plancken op sijnen cost op de put leveren, getimmert om te setten, Meijeavont naestcommende oft bijnnen veerthien daegen daeraen onbegrepen, ende dat in de put setten ende volmaect²⁾ leveren ses weken daeraenvolgende, op de verbeurte te elcken dach dat hijt telcken tijde laeter doet³⁾ tegens tgemeijn⁴⁾ landt van twee carolusgulden, aen zijn bedinget loon te corten.

Men sal desen aennemer halff April⁵⁾ oft veerthien dagen daernaer onbegrepen optellen dat derdendeel van de penninghen die hij bevoorwaert, op goede borgen die (hij) daervoren voor den ontfanck setten sal, dat tweede derdendeel sal hij ontfangen als hij de sluijse oplevert volmaect sonder eenige gebreken, ende tlaeste derdendeel Bamisse⁶⁾ daarnaest commende, in penninghen daer deen coopman den anderen mede betaelt.

Noch is voorwaerde, soo wanneer die aennemer de sluijse op sal willen leveren, dat hij daertoe binnen zijnen tijdt eenen sekeren dach setten sal die den dijckgraeff ende heemraeden bequaem duncken sal, op welke dach den meester aennemer tbuijtenvingerlingh⁷⁾ deursteken sal ende laeten dat water bij tijden⁸⁾ van den vloed ende (t)hoochwater commen in de sluijse, omme dan de sluijse gesien (te worden) van binnen bij dijckgraeff ende heemraeden, indien die bevonden wort (met) eenich lexel oft ondichticheijt, soo sal den aennemer dat vingerlinck weder maecken tsijnen coste (ende) die sluijse dichten ende volmaecken⁹⁾ alst behoort.

- 1) Waarschijnlijk is dit woord corrupt.
- 2) Het Hs. heeft: volmaecken.
- 3) D.i. voor elken dag telkens als hij het later doet.
- 4) D.i. den polder. Het Hs. heeft: gemeijn.
- 5) Het Hs. heeft: sil.
- 6) D.i. 1 October.
- 7) Het Hs. heeft: buijtenvingerlingh.
- 8) Het Hs. heeft: bijden.
- 9) Het Hs. heeft: dicht ende volmaecken.

t Gemeen landt sal hem leveren ijsenwerck, spijckeren, mosse ende terre¹⁾, de put graeven, die sluijse stampen, die put drooch houden, sonder des aennemers cost, ende sal den aennemer gehouden wesen al twerck over te leveren ende te voldoen sonder cost van het gemeen landt.

Alle hout moet int midden ende boven zijn volle maet hebben, ende onder twater sal ment²⁾ passeren alst op één duym naebij compt.

Voorts wordt expresselijcken bevoorwaert dat, indien men bevindt int delven van den sluijsputte dattet velt oft onderlaege van de sluijse voorseijt swaerder, meerder oft anders oorbaerlijcker³⁾ gemaect moeste wesen dan voorseijt is, oft datter eenich werck vergeten waere te ordonneren, oft dat het swaerder behouffde te wesen, sal den aennemer dat maecken naer dat heemraeden ordonneren sullen, ende sulcken overwerck sal men den aennemer betalen tot tauxatie van dijckgraeff ende gesworens ende heemraeden ende alsulcke luijden alsse⁴⁾ daertoe nemen sullen, hen des verstaende.

Item wie dese sluijs leechste innesettet sal hebben greeet ses carolusgulden.

Item noch is voorwaerde, ingevalle dit werck van iemant aengenomen werdt sal hij gehouden wesen tselve te maecken voor sulcken prijs hij dat anneempt, welverstaende dat dijckgraeff ende heemraeden haer beraet houden sullen mogen veerthien daegen oft zij tselffde werck gemaect willen hebben oft niet, binnen welcken tijt den aennemer bescheijt geseijt sal worden bij den waersman voorseijt oft eer indien het doenelijck is.

Besteck van een inckelle sluijs.

Item in den eersten sal dese sluijs lanck wesen vijff ende een halve roede oft soo veul meer oft min als dijckgrave, penninckmeester ende gesworens bevinden sullen oribaer ende prouffijt te zijne.

Item dese voorseijde sluijs sal hooge wesen van den ondersten cant van den dorpel totten oppersten cant van der sloove vijff ende eenen halven voet, ende ses voeten wijt op den buijtencant van de stijlen, ende die sullen connen⁵⁾ staen VIIe gebinden op de roe.

1) D.i. teer.

2) Het Hs. heeft: men.

3) Het Hs. heeft: oorbaerlijcken.

4) Het Hs. heeft: als.

5) Te lezen: ende sullen commen?

Item onder de voorseijde sluijs sal men leggen de slijckhouten XIIe voeten lanck IIII duijmen dicke ende VII duijmen breed, behalve een die comen sal onder tsoutedeurgebint sal wesen dicke Ve duijmen ende VIIIe duijmen breed, ende men sal der leggen IIIe op de roede, behalven in den last van den dijcke $2\frac{1}{2}$ roede verde sal men leggen ses op de roede. Op dese voorseijde slijckhouten sal commen liggen de nederste boom tusschen de cloosterhouten, gemaect van plancken van eenen duijm dicke, wel dicht aengestrecken, genaegelt met houten ende ijseren nagelen nae den eijsch van den wercke.

Item noch op dese voorschreven slijckhouten sal men wercken de cloosterhouten, daer de lassen aff comen zullen buijten den last van den dijck, vijff (duijmen) dick ende acht duijmen breed, waer gewrocht zullen worden de dorpels vier duijmen dicke, VII duijm breed, gepint ende gegaet nae den eijsch van den wercke.

Item op dese voorseijde dorpels sal men wercken den tweeden boom, daer de plancken aff wesen sullen eenen duijm dick, wel dicht aeneen gestrecken, werkelijk gewrocht naer den eijsch van den wercke.

Item op dese voorseijde cloosterhouten sullen gewrocht worden de gebinden, waeraff de stijlen wesen zullen VII duijm dick ende acht duijm breed, ende de slooven sullen wesen VIII duijmen dick ende IX duijm diep ende al in malcanderen gepint ende gegaet worden, werckelijck nae den eijsch van den wercke.

Item dese voorseijde sluijs sal gepalinckplanckt worden twee ende eenen halven voet hooge met plancken van eenen duijm dicke, werckelijck soo dat behoort.

Item in dese voorseijde sluijs sal men maecken twee deurgebinden, waeraff de dorpels wesen sullen XII duijmen dicke ende 13 duijm breed ende de slooven 13 duijmen breed ende 16 duijmen diep, gepint ende gegaet werckelijck nae den eijsch van den wercke, gemost, getart tusschen de voegen, geslooten soo dat behoort.

Item aen dese voorseijde deurgebinden sal men wercken aen elcke een liggende deure, waeraff den harboom dick sal wesen ses duijm ende thien duijmen breed, waerin zullen comen steken drie clampen vier duijmen dick ende acht duijmen breed, ende dese voorseijde clampen sullen beleijt worden met plancken van twee duijmen dicke van goeden Pruijssischen¹⁾ oft greijnen hout, wel dicht aen malcanderen gestrecken, gemost ende getart tusschen de voegen ende genagelt met houte naegelen, met hooffden gesloten werckelijcken als dat behoort.

1) Het Hs. heeft: Pruijsschen.

Ende men sal de voorseijde deuren hangen op haer kolsen wel dicht aen de voorseijde deurgebinden gestreken soodat se water ende windt zullen wederstaen, ende de voorseijde colsen sal gesloten worden tusschen de stijlen werckelijcken, de groote (ende) dicke¹⁾ nae den eijch van den wercke.

Item aen elck eijnde van de sluijsch sal men wercken een vlogelgebint, daerin gebrocht zullen worden VI stijlen, waeraff den dorpel dick wesen sal 4 duijmen ende 8 duijmen breed ende de stijlen 7 duijmen dicke ende 8 duijmen breed ende de sloove 8 duijmen breed ende 9 duijmen diep, gewrocht aen elcke zijde met een calve. Ende dese vleugelgebinden zullen lanck wesen doorcommende aen elcke zijde van de sluijs 4 voeten, ende op elcke eijnde van de voorseijde vleugelgebinden sal men wercken een intoge commende opt kerffhout met eenen woustaert²⁾ werckelijcken zoo dat behoort; elcke intoge sal³⁾ wesen 8 duijmen viercant.

Item in dese voorseijde deur sal men maecken een⁴⁾ schooffdeurgebint, waeraff den dorpel zijn sal 8 duijmen dicke ende 10 duijmen breed, ende de stijlen opstaende zullen wesen 10 duijmen breed ende 9 duijm dicke, lanck 13 voeten; ende tusschen dese stijlen sal men wercken eenen balck op de hoochte van (de) gemeen sloove 5 duijm dicke ende 9 duijmen diep, ende den oppersten balck gewrocht boven tusschen de stijlen met twee carbeelen⁵⁾ aen elck eijnde eene, welcken black wesen sal 5 duijm dick ende 9 duijm diep, ende dese carbeelen⁵⁾ sullen groot wesen naer den eijch van den wercke, ende op dese voorseijde stijlen sal men wercken twee windaescoppen, drie voeten lanck ende negen duijm dick, thien duijm hooge, waerop sal comen liggen een windaes van acht duijm viercant, gewrocht met zijn specken⁶⁾ soo dat behoort, ende deur dit voorseijde windaes sal men maecken een huijseken naer den eijch van den wercke, ende in dit voorseijde schooffgebint sal men maecken een schooffdeure, waeraff den herboom wesen sal VI duijm dicke ende acht duijm breed ende de plancken drij ende een halff duijm dicke, van goeden vuren oft Pruijssischen⁷⁾ houte, altsamen werckelijcken gewrocht naer den eijch van den wercke.

Item de zijdeplancken van de voorseijde sluijs sullen wesen

- 1) Het Hs. heeft: dicke.
- 2) Het Hs. heeft: woestaert.
- 3) Het Hs. heeft: sullen.
- 4) Het Hs. heeft: den.
- 5) Het Hs. heeft: crabeelen.
- 5) Het Hs. heeft: crabeelen.
- 6) Het Hs. heeft: specken.
- 7) Het Hs. heeft: Pruijschen.

van 7 uijt den voet ende de deckplancken twee duijmen dicke, ende alle dese plancken sullen wel dicht aen malcanderen gewrocht ende gestreken worden aen beijde sijden onder ende boven bijzonder tegen die camer, wel dicht gemost ende getarret tegen die deurgebinden, soodattet water ende windt sal mogen wederstaen, met eenen houten viercanten naegel geboort deur de naet van de plancken op de deurgebinden besijden ende boven ende oock deur de onderste boom in het slijckhout, dat compt liggen onder de deurgebinden, welcke nagel is tegent doorlecken van den waetere, altsamen werckelijck soo dat behoort, ende dese plancken genagelt met houte ende ijseren nagelen naer den eijsch van den wercke.

Ende aen elcke zijde van de sluijsch voorseijt sal men wercken een kerffhoudt van vier duijmen dicke ende ses duijmen breed.

Item alnoch sal men wercken boven tsoute deurgebindt, comen liggende op de deckplaten, een sloove van acht duijmen viercant deurcomende aen elcke zijde van de sluijs drie voeten, aen elcke zijde gewrocht met twee stijlen in de voorseijde slooven ende onder in het slijckhout, waeraff aen elcke zijde sal staen eenen stijl wel dicht aen de zijdeplancken tegen tsoute deurgebint, ende de andere stijlen sullen staen opt eijnde van de voorseijde slooven, wel dicht geplanckt soo dat behoort, ende men sal tusschen de voormelte slooven ende de deckplancken met oock tusschen de stijlen ende zijdtplancken wel dicht calffaten met wercke totdat daer geen waetere door passeren en mach.

Ende men sal dese voorseijde sluijs tengelen met tengelen van eenen halven duijm dicke, drie duijmen breed, met mos ende terre soo dat behoort.

Item op elck eijnde van de voorseijde sluijs sal men wercken eenen sonwachter VIIIe duijmen dicke ende IX duijm diepe, gewrocht soo dat behoort.

Item men sal de voorseijde camer wel dicht calffaten buijten ende binnen, onder ende boven, ende de deurgebinden basten ende dicht maecken, soodat twaeter ende windt mach wederstaen, altsamen nae den eijsch van den wercke.

Item alle dit hout sal men wercken van goeden Vlaemschen oft Brabantschen houte sonder rischalich, root olm oft eenige vierige cnoepen, ende dat ten heijlsche falicanten¹⁾; ende die voorseijde plancken sullen wesen goede Weselsche ende Deventersche oft Brabantsche plancken sonder rischalich, root olm oft eenige vierige cnoepen als voren.

1) Het Hs. heeft: ten hensche falicante.

Op de bestecken van de sluijsen soo conditioneert men ommemat de meesteren timmerluijden met malcanderen niet en zouden communeren dat, soo wie de sluijs alderminst op eenen prijs sedt, sal winnen hetsij Iie, IIIe, IIIIe, Ve oft VIe karolusgulden, ende omdat zijlieden timmerluijden deen voor den anderen niet en zoude bekent worden, maeckende¹⁾ heure insettinghen, soo ordonneert men daertoe eenen gesworen secretaris, notarius oft gesworens oft heemraeden, daeraen een iegelijcken secretelijcken zijn insetten compt verhalen sonder dat deen van den anderen ijct weten kan, ende dan, daernaes hetselve opgelesen zijnde, wie het minste ende leechste insetten gedaen heeft strijckt het gelt, soo mach men dan voorts procederen tot het leegen van den prijs van der sluijs totdat den slach gegeven wordt, ende den slach altijs gevende in presentie van schepenen, dijckgraeff ende gesworens, nemende daeraff behoerlijcke notulle.

Ordonnantie ende besteck van eenen nieuwen sluijs in de nieuwe dijckagie van den Doele te leveren ende (te) maecken soo hiernaer volgt.

In den eersten sal dese sluijs langh wesen acht roeden Kieldrechtsche mate, twelff voet voor de roede ende twelff duijmen voor de voet, maer men sal alle dandere werck behalven de voorseijde lenghde meten met den Antwerpschen houtvoet ende duijmen nae advenant.

Item sal dese sluijs wijt wesen achtien voeten tusschen beijde de buijtencanten van de stijlen, ende hooge acht voeten van den ondercant van den cloisterhouten totten oppercanten van de slooven.

Item noch sal men leggen onder in den grondt vijftich slijckhouten van XL voet houdt sonder die te corten, oft van²⁾ Brabants oft Vlaensch hout, acht duijmen dick ende twelff duijmen breed, langh XXIX voeten, ende men sal dese slijckhouten leggen met de viercante zijde nederwaerts, ende sullen de voorseijde XL voeten houte van achteren affgehouden oft affgesaecht worden tot last van den aennemer deurgaens rijerecht, dewelcke slijckhouten verdeelt zullen worden tot ordonnantie ende discretie van dijckgraeff ende gesworens. Hier op de voorseijde slijckhouten sal men wercken eenen vloer oft bodem deurgaens van duijmplancken soo langh als de sluijs is, ende vier duijmen breeder dan de buijtencanten van de cloosterhouten, wel dicht ende vast aen malcanderen gestreken, ende vastge-

1) Het Hs. heeft: maecken.

2) Te lezen: corten oft saeghen, van? V.

naegelt deur elcke plancke op elck slijchout met twee houten ende eenen ijseren nagel, welke houte nagelen zullen wesen vier duijmen lanck, geboort met een sluijtavegaer, ende men sal dese voorseijde boomplancken op de slijckhouten, die daer commen onder de schooffgebinden ende slachgebinden, aenbrengen over platte ende over cante, met mos ende terre. Ende (men) sal op de voorseijde vier slijckhouten tusschen langnaet boren een gat met een sluijtavegaer vier duijm diep ende daerinne slaen viercante houte nagelen, ende men sal voor elck slijchout¹⁾, die daer comen onder de vleugelgebinden, schooffgebinden ende slachgebinden, op de zijde van de slijckhouten wercken baerden, XXII voeten lanck ende XX duijmen breed, anderhalven duijm dicke; te weten dat zoute vleugelgebint, dat soute schooffgebint ende de twee slachgebinden die voorseijde baerden aenbringende²⁾ van tzeewaert, ende dat versche vleugelgebint sal men den baert aenbrengen van te lande waert. Welcke baerden sullen aengewrocht worden met mos ende terre, wel dicht ende vast genagelt soo dat behoort.

Item op de voorseijde vloer sal men wercken twee cloosterhouten alsoo langh als de voorseijde sluijs is, acht duijmen dicke ende vijfthien duijmen breed, ende sullen van boven ende van binnen gespont worden met een sponde van 1½ duijm diepe opt hout ende anderhalven duijm nederwaerts omme die zijtplancken inne te commen van drie duijmen diepe. Van welke cloosterhouten men de lassen wercken sal buijten den last van den dijcke twee voeten onder den anderen. In dese voorseijde cloosterhouten sal men wercken vijftich dorpels van de geldegebinden met noch de dorpels van de vleugelgebinden, slachgebinden ende schooffgebinden. Welcke voorseijde 50 cleijne dorpels sullen lanck wesen naer den eijsch van den wercke, dicke 6½ duijmen ende breed 10 duijmen, op beijde die eijnden gewrocht wordende³⁾ in de cloosterhouten met pinnen ende gaten van 1½ duijm wijt ende dicke, langh vijff duijmen, op elck eijnde gesloten met eenen houten naegel. Ende op de voorseijde dorpels sal men wercken een plaete int midden tusschen beijde de cloosterhouten van vijff duijmen dicke ende breed 10 duijm omme de middelstijlen op te staene, welke middelplaete op alle de dorpels sal innegelegert worden alsoo diepe als die plaete blijft drie duijmen boven de cleijne dorpels. Ende de voorseijde middelplaete sal van beijde zijde van onder ingespont worden

- 1) Het Hs. heeft: elck slijckhout hout.
- 2) Het Hs. heeft: aenbrengen.
- 3) Het Hs. heeft: worden.

eenen duym diep om die vloerplancken onder inne te comen. Ende op dese voorseijde dorpels sal men wercken een vloer deurgaens van plancken acht uuijten voet, wel dicht ende vast aen malcanderen gestreken ende vastgenagelt deur elcke plancke op elcken dorpel met eenen ijseren nagel ende twee houte viercante nagels, geboort met een sluijtavegaer, alle werck gemaectt alst behoort.

Item op dese voorseijde cloosterhouten sullen staen vijftich geldegebinden, te distribuëren naer ordonnantie van dijckgraeff ende gesworens, gewrocht elck gebint met een middelstijl waeraff de slooven zijn lanck XVIII voeten, dick XII duymen, breed XIII duymen, ende de zijtstijlen daeraff sullen breed ende dick wesen als voren, ende de middelstijlen sullen dick wesen VIII duymen ende breed XII duymen. Alle welcke gebinden zullen gewrocht worden onder ende boven met pinnen ende gaten twee duymen wijd ende dicke, de bovenpinnen zullen lanck wesen vier duymen ende de onderpinnen drie duymen, ende men sal de bovenpinnen van (de) buijtenstijlen van achter messelen twee duymen ende zullen boven worden gesloten deur elcke sloove met eenen houten nagel eenen duym dicke, al werckelijcken gewrocht soot behoort.

Item op elcke eijnde van de sluijs sal gewrocht worden een vleugelgebint, waeraff de onderdorpels ende sonnewachters sullen langh zijn XXXI voeten, de sonnewachters XIII ende XVI duymen viercants, de onderdorpels VIII duymen dick ende twelf duymen breed. Ende dese voorseijde vleugelgebinden sullen gewrocht worden elck met vijff stijlen, waeraff de stijlen sullen langh wesen na advenant den heijsch van den wercke, ende de vier binnenstijlen zullen wesen XIII ende XVI duymen viercants, ende de middelstijl vant voorseijde vleugelgebint sal dick wesen¹⁾ VIII duymen ende breed wesen XI duymen. Ende tusschen de twee binnenstijlen van elcke vleugelgebint sal gewrocht worden boven eenen balck van XII duymen viercant (ende) dat op de hoochte van de andere²⁾ geldegebinden om die eijnden van de vloerplancken op te comen, gewrocht met pinnen ende gaten op elcke eijnde ende met eenen tant van eenen duym diep, ende de dicke van de pinne als de pinne van de geldegebinden, ende sal worden gesloten op elcke eijnde met twee houte nagelen, ende tusschen de buijten- ende binnenstijlen int midden van den onderdorpel ende sonnewachters sal

1) Het Hs. heeft: de middelstijl sal vant voorseijde vleugelgebint dick wesen enz.

2) Het Hs. heeft: van andere.

gewrocht worden een regel oft calff van ses voeten lanck twel¹⁾ duijmen viercants, op beijde eijnden met pinnen ende gaeten van 2 ½ duijm dicke en wijt, op elcke eijnde gesloten met twee houte nagelen. Ende in elck van dese voorseijde twee vleugelgebinden sal gewrocht worden een middelstijl, onder ende boven met gaten ende pinnen, onder gewrocht in de middelplate ende boven in de balcke. Ende dese voorseijde vier binnenstijlen sullen op den eenen houck gespont²⁾ worden alsoo dat se blijven van voren XII duijmen ende van binnen elff duijmen om de zijdtplancken ende vleeckplancken in te comen, ende dese vier groote binnenstijlen worden³⁾, alsoo dat se mette middelstijl opt zout eijnde zullen gespont worden met een sponde van eenen duijm diep ende drie duijmen opt hout om de eijnden van de palinckplancken inne te commen, te weten van onderen opwaerts IIII ½ voet hooge Ende (van) de vier buijten- ende binnenstijlen van beijde de vleugelgebinden sullen de pinnen wesen op beijde de eijnden, die daer comen in den zonnewachter ende in de onderdorpels, II ½ duijm dicke, ende sullen worden gesloten onder ende boven deur elcken stijl met twee houte naegelen.

Item noch sal men wercken op elcke eijnde van de zonnenwachters een intoge van achtien voeten langh, ende dat groff eijnde sal wesen een worteleijnde van IX duijmen viercants, ende sal boven op teijnde van de sonnenwachters innegeleijt worden met eenen bedeckten woustaert, ende daerdeur slaen eene grooten iseren naegel, ende dat ander eijnde sal worden wel vast genagelt op de buijtenste deckplancken van der sluijs met houte ende ijsere naegelen als dat behoort.

Noch sal men maecken in de voorseijde (sluijs) twee slachgebinden ende zullen gewrocht worden elcx met drie stijlen, waeraff die dorpels zijn langh XVIII voeten, XIII duijmen dicke ende XVI duijmen breed, de slooven XVIII duijmen dick ende XXIII duijmen breed, de buijtenstijlen XVI duijmen dick ende XVII duijmen breed, de middelstijlen XII duijmen dick ende XVII duijmen breed, de lenghte van de stijlen naer den heijsch van den wercke. Ende de voorseijde buijtenstijlen ende middelstijlen sullen gewrocht worden onder ende boven met dobbel pinnen ende gaeten van drie duijmen wijt ende dicke, ende de buijtenstijlen sullen gemesselt worden op elcke zijde onder ende boven eenen halven duijm. Ende de voorseijde buijtenstijlen zullen gesloten worden op elcke eijnde onder ende boven met

- 1) Te lezen: twelff?
- 2) Het Hs. heeft: gepont.
- 3) Hier moet een woord in de pen zijn gebleven.

drije houten nagels. Ende de middelstijlen zullen gesloten (worden) op elck eijnde onder ende boven met twee houten naegelen van eenen duijm dick. In dese voorseijde twee slooven sal gewrocht worden boven in de middewegen een grouve van twee duijmen wijt ende diep; in dese voorseijde grouve sal men wercken baerden op haer cant van III ½ duijmen dicke, XVI duijmen breed ende lanck XXI voeten, welcke bovenbaerden op beide zijden van der sluijs deurschieten zullen anderhalven voet. Ende alsdan sal der noch tot elck slachgebint¹⁾ gewrocht worden, buijten aen elcke zijde van de sluijs tegen de zijtplancken, eenen baert langh nae den eijsch, III ½ duijm dicke ende XV duijmen breed, onder gewrocht met pinnen ende gaten in de slijckhouten die daer comen onder de slachgebinden, ende zullen van boven tot malcanderen in de middewegen thoe²⁾ innegecavelt worden, tusschen beijden (aengewrocht) met mos ende terre, wel dicht ende vast genaegelt met houten ende ijsere nagelen, alsoo dichte sluijtende aen de zijtplancken als men maecken mach. Ende alle de sijtplancken die daer comen tegen beide de slachgebinden sullen van buijten aengewrocht worden, elcke plancke ende elcke stijl met vier houten ende vier ijsere naegelen, welcke houten naegelen zullen geboort worden met een bastaertavegaer. Ende alsdan zullen dese voorseijde zijtbaerden ende bovenbaerden, te weten tzeewaerts, rontsomme getengelt worden wel vast. Ende men sal dese voorseijde twee slooven van boven op beide de canten innesponden vier duijmen nederwaerts ende ses duijmen opt hout omme de eijnden van de deckplancken inne te comen. Ende in de dorpels van de slachgebinden sal van binnen slants, ende dat op de hoochte van de geldedorpels, gewrocht worden een groufve van 1 ½ duijm diep ende wijt omme de eijnden van de vloerplancken inne te comen. Ende men sal (in) de vier buijtenstijlen van binnen slants van de cloosterhouten opwaerts, ende dat op de dicke van de stijlen van de³⁾ geldegebinden, wercken een grouffve, eenen duijm wijt ende 1 ½ duijmen diep ende III ½ voet hooge, om de eijnden⁴⁾ van de palinckplancken inne te comen, ende men sal de slachgebinden van binnen de zijde⁵⁾ rontsomme tengelen, de buijtcanten van de stijlen met bast, wel dicht ende vastgenagelt, alle werckelijcken gewrocht.

1) Het Hs. heeft: slachgewint.

2) Te lezen: van boven in malcanderen tot in de middewegen thoe?

3) Het Hs. heeft: der.

4) Het Hs. heeft: eijnde.

5) Te lezen: van de binnenzijde?

Item noch soo sal men tot elcke van dese voorseijde twee slachgebinden wercken tot gebint twee staende deuren, waeraff de herreboomen sullen wesen IX duijmen dick ende XV duijmen breed. Daer zullen staen in elcke deure vijff clampen, 10 duijmen breed ende ses duijmen dick, langh nae den eijsch, welcke voorseijde clampen zullen worden gesloten in de herreboomen elcke clampe met drije houten naegelen. Hierop sal men wercken plancken drije duijmen dick van goet Pruijssische¹⁾ hout, seer dicht aen malcanderen gestreecken, wel vast genagelt deur (de) plancken op elcke clampe met VIe houten naegelen, ende de canten van de plancken die daer coomen aen de herreboomen sullen aengewrocht worden den eenen cant met mos ende terre seer dichte. Ende dese voorseijde deuren zullen worden gehangen in heur colsen, in elcke deure een verstaelde pinne ende een panne wel dichte aen de slachgebinden aengewrocht, om alst tijt is ten hoogen waetere op te gaen²⁾ ende heuren dienst te doen, de eene twee deuren het een getijde ende de twee ander het ander getijde.

Noch soo sal men maecken een schooffgebint waeraff die buijtenstijlen zullen wesen XV ende XVI duijmen viercants, de middelstijlen XII ende XVI duijmen viercants, lanck XXII voeten, ende den onderdorpel is lanck XVIII voeten, XI duijmen dicke ende XVI duijmen breed, ende sal van voren ende van binnen innegrouft worden, ende dat op de hoochte van de dorpels van de geldegebinden, met een grouve 1 ½ duijm wijt ende diep omme die eijnden van de vloerplancken inne te commen. Ende dese schooffstijlen zullen gewrocht worden met dubbele pinnen ende gaten. Hier in dese stijlen sal gewrocht worden een sloove van XVIII voeten langh, vijff duijmen dicke ende XIII duijmen breed, ende sal op beijde de buijtenende middelstijlen innegelegert worden met voerlove ende zwaluwestaert, ende sal soo diep innegesoncken worden als dat hij blijven sal een duijm van de grouve van de schooffdeure, ende dat op de hoochte van de geldegebinden, om de eijnden van de deckplancken op te commen; in dese voorseijde drije schooffstijlen een hangereel gewrocht met eenen blinden tant, eenen duijm diep. Dese hangereel sal zijn vier voeten lanck, acht duijmen dick, thien duijmen breed, ende op dese hangereel sal gewrocht worden een balcxken XVIII voeten lanck, VII duijmen dicke ende XIII duijmen breed, met pinnen ende gaten om de andere eijnden van de deckplancken op te commen. Ende dit balcxken met de andere voorgaende balcken aldus gewrocht

1) Het Hs. heeft: Pruijssche.

2) Het Hs. heeft: geven.

ende innegelegert wesende, sullen op elck eijnde ende te midden deur de schooffstijlen met eenen ijseren bant tsamen bevangen worden, met schijven ende scharssen wel ende vast gesloten. Ende die balcke die onder de coppe comt, daer die schooffdeuren aen hangen sullen, sal gewrocht worden op elck eijnde met pinnen ende gaten ende oock eenen tant eenen duijm diep. Dese balcke sal wesen 10 duijmen dicke ende XVI duijmen breed, ende sal van onder gewrocht worden met vier carbeels, twee aen de middelstijl ende (twee) aen elcke uijstijl, ende onder ende boven met pinnen ende gaeten ende oock eenen tant. Ende dese voorseijde balck, aldus gewrocht zijnde met haer carbeels, sal gesloten worden op elck eijnde met drije houte nagelen, ende sal op elcke eijnde van de buijtenschooffstijlen deurgeboort worden ende vastgesloten met eenen iseren bant met crammekens, weermoer ende nagelen. Ende de middelstijl van dit schooffgebint sal van onderen gewrocht worden in de voorseijde balck met pinnen ende gaeten sulcx dat daer maer twee coppen gewrocht zullen worden op de buijtenstijlen, welcke coppen zijn lanck elcx drije voeten, XVI ende XVII duijmen viercants, de asse hierop XXII voeten lang, XIII duijmen viercants, ende dese asse sal op elck eijnde gewrocht worden met twee lange deurgaende speecken, de lenghte nae den eijnsch. De nagels daer de spannekens¹⁾ op staen zullen langh zijn XVIII voeten ende ses duijmen viercants. Hierop zoo zullen staen vijff spannekens¹⁾ (van) vier duijmen viercants ende sullen gedeckt worden op elcke zijde met twee plancken, elcke plancke anderhalven voet breed ende anderhalven duijm dicke, ende de groufven van de schooffstijlen²⁾ daer die deuren inne comen zullen wijt wesen drije duijmen ende drie duijmen diep, ende (de) schooffstijlen sullen aen beijde de zijden innegegrouft worden met een grouffve eenen duijm wijt ende anderhalven duijm diep, te weten van onderen opwaerts IIII ½ voeten hooge om die eijnden van de palinckplancken inne te commen, alle wercken gewrocht soo dat behoort.

Noch soo sal men wercken van te landewaerts tegens dat schooffgebint twee schoren, elcx XVIII voeten langh, thien duijmen viercants, gedeelt op de vijff steken staende onder op de deckplancken, gewrocht in een schoe ende boven in de schoffstijle gewrocht met pinnen ende gaeten, twee duijmen wijt ende dicke, ende oock eenen tant van eenen duijm diep, gesloten boven elcke schore met drije houte naegelen.

Item in dit voorseijde schooffgebint sal men wercken twee

1) Te lezen: pannekens? Vgl. blz. 178 eerste alinea. V.

1) Te lezen: pannekens? Vgl. blz. 178 eerste alinea. V.

2) Het Hs. heeft: schoufstijlen.

deuren, waeraff de herreboomen zijn lanck naer den eijsch, acht duijmen dick ende XII duijmen breed. Ende in elcke van dese deuren sal men wercken vijff clampen, vijff duijmen dick ende acht duijmen breed. Hierop sal men wercken goede eijcken plancken drij duijmen dick, wel vast aen malcanderen gestreken¹⁾, elcke plancke in elcke clampe met ses houte nagels; ende²⁾ elcke clampe sal worden gesloten van onder int hoofd met drije houte nagels, ende die plancken, die daer comen zullen aen de herreboomen, sal men aenbrengen de canten met mos ende terre seer dichte, ende de deuren op haer plaetss aen te vougen, werckelijcken gewrocht alst behoort.

Noch soo sal men dese sluijs decken van het een eijnde totten anderen met plancken vier duijmen dicke, behalve dat over wederzijde de uuijterste plancken zullen dicke wesen (in) den uuijtercant ses duijmen om de zijtplancken in den dicken cant te nagelen. Welcke voorseijde deckplancken sullen aen malcanderen gestreken worden met een schave wel dicht sluijtende, ende op elcke langsnaet sal men leggen eenen tengel van eijcken hout vier duijmen breed ende eenen cleijnen duijm dicke, wel gemost ende getarret, dichte ende vaste genagelt als dat behoort.

Noch soo sal men dese sluijs van beijde de zijden van buijten becleeden met plancken drije duijmen dick van het een eijnde tot het ander, ende sullen dicht aen malcanderen gestreken worden; ende tegen de cameren van de sluijs, zes gebinden voorbij het versche slachgebint ende ses voorbij tzoute slachgebint, sal men de plancken op haer canten mossen ende terren, ende drije gebinden op elcke zijde van de deurgebinden sal men de zijtplancken op haer plat mos³⁾ ende terre aenbringen ende wel dicht ende vast naegelen, welverstaende dat tegens de camers geen plancken en zullen gewrocht worden dan van XXXIII voeten lenghte, dezelve te verwisselen, al tot ordonnantie van⁴⁾ dijckgraeff ende gesworens. Ende men sal⁵⁾ alle de langsnaeden ende dwersnaden wel accorderen ende tengelen op de voorseijde lenghte met looden tengels, ende de reste voorts zal getengelt worden met houten tengels als voren van de deckplancken geseijt is. Noch sal men de schoiffstijlen van 't voorseijde schooffgebint becleeden van beijde zijden met plancken drij duijmen

- 1) Het Hs. heeft: gestreken.
- 2) Het Hs. heeft: ende die.
- 3) Het Hs. heeft: mes mos.
- 4) Het Hs. heeft: tot.
- 5) Het Hs. heeft: salle.

dicke, ende dat soo hooge nae den eijsch, ende zullen aen malcanderen worden gestreken ende vaste genagelt, op elcke naet getengelt met eenen houten tengel, gemost ende getart als voren.

Noch soo sal men de vleeckplancken van beijde de vleugelgebinden aen elcke zijde van de sluijs becleeden met plancken II $\frac{1}{2}$ duijm dicke ende alsoo breed alst behoort, gestreken, gemost, getart, getengelt als boven. Noch soo sal men dese sluijs van binnen aen beijde zijden palinckplancken van dat een eijnde tot het ander, te weten van onder opwaerts III $\frac{1}{2}$ voeten hooge, ende de middelstijlen sal men palinckplancken aen beijde de zijde van het versche slachgebint tzeewaerts op gelijcke hoochte als boven, met plancken eenen duijm dicke, aen malcanderen gestreken, wel dicht ende vast genaegelt zoot behoort.

Noch soo sal men op alle buijtenstijlen van de slachgebinden ende in de buijtenstijlen vant schooffgebint van buijten in de langsnaeden boren een gat met een sluijtavegaer ses duijmen diep, ende daerinne slaen eenen viercanten houten naegel.

Item den aennemer sal gehouden wesen te leveren alle dit voorseijde houdt, uijtgeseijt de slijchhouten, van goeden Brabantsche oft Vlaemsche houte, niet speckig, rietschalich, (met) doove quaesten oft onloffelijcken falicant, tot dijckgraeff ende gesworens prijse. Behalven de schooffgebinden, slachgebinden, vleugelgebinden, de deuren met haer gevolge, ende (de) XVIIIe gebinden, staende in den last van den dijck, sullen wesen altsamen viercant eijcken hardt gesaecht.

Item onder de deckplancken, zijtplancken, cokerplancken ende vleeckplancken en sullen geen plancken geleverd worden, die op het smalste eijnde smalder zijn dan 12 duijmen viercant, hart, sonder scheuren, wel vast ende dichte voor thoofft gesloten alst behoort.

Item soo wanneer d'aennemer zijn werck sal volmaeckt hebben sal gehouden zijn tselve te stellen gelijk alst in den put sal gestelt worden, om tselve bij dijckgraeff ende gesworens ofte die zijluijden daertoe kiezen sullen gevisiteert te worden, ten minsten ses oft acht dagen eer hij hetselve werck sal willen aen tnieuwe landt bringen, ende bij soo verre eene¹⁾ onloffelijcke werck daerinne bevonden uijjtgekeurt wordt, sal den aennemer ander werck tzijnen coste daerinne moeten stellen ende wercken; ende sal gehouden zijn tselve werck ende plancken te leveren op den put Meijeavondt naestcommende oft uijjterlijck XIII daegen daerna. Ende voor het voldoen van desen wercke sal

1) Te lezen: eenich?

daennemer gehouden zijn borge te stellen binnen acht daegen, daer dijckgraeff ende gesworens mede tevreden zijn ende tlandt mede bewaert is, oft bij gebreke van dien sal men datselve werck andermael uijtroupen tot zijnen schade ende slants profijt.

Item den aennemer sal tot zijnen coste tvoorseyde werck op den put leveren al gereet om leggen oft setten, naerdat tselve ter plaetsse daer hijt wercken sal gekeurt¹⁾ ende gepresen sal wesen, om alsdan bij dijckgraeff ende gesworens noch besichticht²⁾ te mogen worden, ende tselve binnen een maent daernaer volmaeckt opleveren, op de verbeurte van elcken dagh dat hij in gebreke blijft tegen tgemeen landt (van) vier carolusgulden tsdaechs, te verhaelen aen zijn bedinght loon oft aen zijn borgen; ende tot welcken dach hij zijn werck sal gereet hebben sal den dijckgraeff ende gesworens versoucken om zijn werck op te geven, dewelcke alsdan zullen gehouden zijn tvingerlinck te doen deursteken ende laeten de wet³⁾ in de sluijs comen; ende indien men daerinne eenige ondichticheijt bevindt sal gehouden zijn tselve te remediëren met oock tvingerlinck, al tot zijnen cost.

Item alle dit voorseyde hout ende plancken sal hebben zijn besproken lenghde ende dijckte, blijvende⁴⁾ den taer van de saege tot laste van den aennemer.

Ingesedt bij Maximilliaen Servaes woonende tSinte-Aechten ende Sijmon de Roo woonende tot Mechelen voor zevenendedertichhondert karolusgulden; Jacob de Hop van Gent voor drijendertichhondert karolusgulden; Jasper Antonisz. woonende tot Antwerpen voor II^m III^c karolusgulden; Meerten Jansz. van Breda voor II^m VIII^c LXI karolusgulden; Wouter Verhalen tot Antwerpen voor IIII^m karolusgulden; Jan Tack cum suis wonende tot Ziericzee voor II^m VIII^c karolugulden.

Deze sluijs voorseyt is op de voorseyde conditiën ende voorwaerden ingeset bij Jasper Anthonisz. woonende tot Antwerpen voor drijentwintichhondert⁵⁾ carolusgulden van twintich stuyvers tstuck⁶⁾, daerop dezelve als leechste insetter⁷⁾ den opslach is gebleven. Bij Jan Jansz. van Couwerffve als dijckgrave, Cornelis Werckendeth Lievensz. ende Jan Adriaensz., Adriaen Jacob Johannisz., ende Joris van Steijnemolen ende mr. Jacob van Gelre geswooren, ter presentie van S_r. Robert van Haeften

- 1) Het Hs. heeft: gebeurt.
- 2) Het Hs. heeft: besicht.
- 3) Te lezen: laeten twaeter?
- 4) Het Hs. heeft: blijven.
- 5) Het Hs. heeft: drijendertichhondert.
- 6) Het Hs. heeft: stuck.
- 7) Het Hs. heeft: setter.

gelande. Welverstaende dat dijkgraeff ende gesworens ende gelanden bij consente van den voorseijden Jasper Anthonisz. heur beraet hebben een maent naestcommende oft zijlieden begeren de voorseijde sluijs gemaect te hebbenne dan nijet. Indien men begeert dezelve sluijs gemaect te hebben, de voorseijde maent van beraet ommegecomen zijnde, sal den voorseijden Jasper Anthonisz. voor tselve consent hebben voor bedinght loon drijentwintichhondert ende vijventwintich carolusgulden, de thien¹⁾ carolusgulden voor tleechste setten daerinne begrepen. Maer indien men de sluijs alsdan niet en begeert gemaect te hebben, sal den voorseijden Jasper Anthonisz. voor tselve beraet ende consent gegeven te hebben ontfangen ende genieten van den lande voor een gratuijteijt oft geschenck de somme van vijftich carolusgulden, insgelicx de voorseijde thien carolusgulden voor tleechste insetten²⁾ daerinne begrepen, mits dat in zulcken gevalle daarmede dese aenneminge doot ende te niet sal wesen. Welverstaende dat de voorseijde Anthonisz. zal gehouden zijn tvoorseijde beraet te commen vraghen ende antwoorde haelen ten huijse van S^r. Robbert van Haeften.

Aldus gedaen binnen der stadt van Antwerpen in den Dobbelaer den XXI^{en} Octobris XV^c zevenendetsich.

Visitatie van thoutwerck van de voorseijde sluijs gedaen bij timmerluijden.

Volgende het versouck van dijkgraeff ende gesworens der nijeuwer dijkagie van den Doele met heuren aencleven hebben wij ondergenomineert desen thienden Maij anno LXVIII ons gevonden op het werck van Jasper Anthonisz. timmerman binnen Antwerpen, ende aldaer besichticht sekere sluijs volgende den bestecke, bij Meester Jacob Pietersz. van Geldre als gesworen van de voorseijde dijkagie (van) pointe tot pointe voorgelesen, ende naer lange visitatie ende aenschouw genomen hebbende, op allen tgene ons gepresenteert ende verthoont wordt rijpelijcken naer onse beste wetentheijt gelet, hebben het voorseijde werck ons in der maniere voorseijt verthoont soo op zijn hoochte, lenghde ende wijte loffelijck bevonden, uuijtgenomen drie gemeene slooven met een middelstijl die niet en waeren conform den bestecke, die wij daerom als onloffelijck werck uuijtgekeurt hebben, ende aengaende de deckplancken, sijtplancken ende boomplancken die ons verthoont werden, hebben wij voor

1) Het Hs. heeft: te thien.

2) Het Hs. heeft: setten.

goet gepresen als oock mede het Pruijsisch¹⁾ hout, daervan hij seijde dat de deuren gemaect zouden worden; ende vorder en zouden wij niet connen attesteren.

Actum ende²⁾ onse naemen hieronder gestelt als voren.

Onderteyckent: Cornelis Fransz. ende Jan Goedeij.

Nu oft men dobbele oft ijnckele sluijsen leggen sal: daer moet eersten geconsidereert ende overleijt worden hoe groot het landt binnen themelsbreete van gemeettale valt. Ist maer van de groote van duijsent gemeten hemelsbreete, soo mach men tselve lant met een ijnckel sluijs wel diennen ende waeterloos leggen, ten waere andere diversche landen daerdeur waeteren moesten, in sulcken gevalle moet daerop regart genomen worden, ick en spreke maer alleenelijcke van hemelswaeteren. Ende waer het landt dat men dijcken wilde van de groote tusschen de XV^c ende de XX^c (gemeten), soude wel heijsschen een middelbaer dobbel sluijs voor het hemelswaeter alleene, elck gat van acht oft negen voeten dachs, want (bij) XVI voeten lenghte en zoude de balcken niet mogen verdragen het viercant van den dijck ende (de) swaerte van de aerde zonder middelstijlen. Daer zijn nijeuwe bedijckte landen, die principalijck aen Brabant bedijckt worden, liggende uuijter zee aen een leeger landt, diewelcke daerenboven belast worden met mager opper-heijwaeter³⁾, vallende van seer verre ende van hooge hoochte in een leechte, seer scherp ende kout, waerdeur de nieuw bedijckte landen soo worden vercommelt ende vercout dat se daerdeur veule t'enger zijn, ende daerenboven hebben zij daertoe te dragen heur selffs hemelwaeteren, daerdoor dezelve landen commers ende last van waeter genouch hebben, principalijcken op groote stormen als de sluijsen in drije oft vier getijden niet open en gaen ende heure bootschap niet doen en mogen, soo men daegelijcx bevindt onder Steenberghen, Cruijslant, Oudt- ende Nijeuw-Gastelle, Hildernisse, Woonsdrecht, Ossendrecht, Santvliet ende Lillo ende ander landen ontrent Brabant innegedijckt⁴⁾, die de heijwaeteren seer subject zijn. Want soo wanneer de sluijsen door groote stormen van winden oft opvloedingen van waetere in IIIe, IIIIe, V^e oft VIe getijden belet worden open te gaenne ende heur behoerlijcke bootschappen te doen, de waeteren van boven commende, nacht ende dach loopende ende niet rustende te daelewaerts te vallen, op sulcke landen behoort men goet regardt te nemen, wildij uwen gront goet ende drachsaem hebben, vele ende groote sluijsen daerinne te leggen oft dat sulcken opperwaeteren eenen anderen wech daerdeur het landt

1) Het Hs. heeft: Pruijs.

2) Het Hs. heeft: onder.

3) Het Hs. heeft: oppermager heijwater.

4) Het Hs. heeft: innegedijck.

te suuërenne geleyt te worden, waerop men wel behoorde vóór de dijckagie te preaviseren¹⁾.

Hadden die van den Cruijslande bij Steenberg, Nijeuw-Gastelle, Hildernisse ende andere sulcke landen de sommige in twee ende dandere van malcanderen gedijckt geweest, sij en souden niet veule meer gecost hebben te dijckenne, want de dijcken dije men geleyt zoude hebben aen wederzijden zouden allenxkens geweest hebben cleijne dijcxkens van toelegge oft bastaerdezeedijcxkens die niet veule kosten, daerdeur het landt van de heijwaeteren niet en zoude hebben overvallen ende bedorven geworden ende te langer drachsamer gebleven, twelck thiendobbel innegebracht zoude hebben. Deselve van Nijeu-Gastelle hebben drie sluijsen tegen één moeten leggen ende becostigen twelck al niet en help soodat, willen sij van den waetere bevrijt ende onbeschadicht blijven, waere van noode noch meer sluijsen geleyt. Ende nochtans als de sluijsen thoe zijn als voorseijt is, ofter IIIIe, vijff, ses oft thien zijn zoo salt alleleens²⁾ wesen ende en zullen anders niet proficieren dan (dat) als de sluijsen opengaen het water te eer ende subijter affloopen ende tlant verlaten sal, maer op de voormelte stormen ende de sluijsen toe zijnde moet het lant onderloopen van de opperwaeteren. Soo moet dan eenen iegelijcken dije proffijtelijcken dijcken wil toezien die maegere heije- ende moerwaeteren soo veul als men can van tlandt aff te werenne ende tselve niet subject inne te dijckenne, al soude men veul lants buijtensluijten ofte in twee³⁾ dijcken als voorseijt is, nietjegenstaende dat zulcke heije- ende moerwaeteren contribuëren wouden int onderhoud van de sluijsen, sluijsvlieten ende waeteringen.

Daerom suldij wel oversien ende begaen de geheele situatie van het landt binnen de geheele dijckagie vallende, omme te weten waer het leechste van erve van het landt is, want het waeter altijts naer het leechste loopt ende sackt, ghij en hebt noijt gesien het waeter tegens berch op loopen, ende alsoo de sluijs int leechste van den lande geleyt sal het voorseijde leech lant eenen vanck oft culcke wesen ende dienen zoo omme de voormelte sluijs het waeter in den mont te brengen.

Nochtans sal het van noode wesen groote⁴⁾ wijde culcken aen de sluijsen geordonneert oft gedolven binnenslants, in sooverre dezelve sluijs verde van de groote wijde boesems geleyt moeste worden, reserverende altijts voor onsen propooste ende raminge dat men de sluijsen ontrent de wijde boesems leggen moet, want het water sackt altijts in de voormelte culcken oft boesems als de sluijs toestaet ende maeckt de sluijs wederom gereet werck als twaeter aent loopen is - twelcke lange bijcomen zoude

1) Het Hs. heeft: peraviseren.

2) Het Hs. heeft: alleens.

3) Het Hs. heeft: in twee.

4) Het Hs. heeft: groot.

loopende van verre deur een enge sluijvliet sóó dat hetgeene, dat uuijt de culck oft boesem geloopen is ende de voormelte sluijs, maer mette enge sluijvliet met water gespijst en worde - ende (soo) de sluijs toegaet, soo blijft nochtans het waeter van den sluijvliet zijnen loop houdende een ure oft anderhalve naer het toegaen van de deure tot de culcken oft boesems voorseijt heur becompste hebben, waerdeure het waeter van den opperlande seer leegen moet als luttel tijts wesende sonder loopen. Sijnder oock eenige creken ontrent de sluijsen, waer oock proffijt open gelaeten omme het waeter daertoe te schicken, nietjegenstaende dat onse Steenber(ch)sche dijkgrave die culcken die de nature de sluijsen gegeven heeft (heeft) laeten toecarren ende daer landt aff maecken, twelck¹⁾ in geen redelijckheijt gefondeert en is, maer behooren de dijkgraven arbitralijck gecorrigeert te worden, want in stede dat een lantman mach winnen een halff gemet erffve verdrincken²⁾ daerdeur ende setten int waeter over de vijftich gemeten, jae dat meer is en weten niet wat schaede zij doen; wij dijcken aen de tafele ende om een gelach wijns zien wij deur de vinger³⁾; nochtans omdattet een van de treffelijcxte poincten is van het welvaeren⁴⁾ van een bedijckt landt en hebben niet connen gelaeten dat hier te resumeren.

Vele dijkgraven ende gesworens, dijckers ende lantmeters maecken groote zwaricheijt in(t) leggen van de sluijsen dat dezelve niet te hooge oft niet te leech geleijt en worden, twelck de minste wete oft subtielheijt is van de geheele dijkagie, want ghij hebt een bewijs ende voordicht aent waeter, te wetenne debbe. Ghij sult daeromme u vougen naer een leechste ebbe op eenen oostenwint, dat sal u pijn wesen, soodat den bovencant van den bodem van de sluijs, daer staende deuren innewrocht worden sal wesen gelijk het leechwaeter, sidt deselve sluijs oft gaet de camerdeure eenen voet oft eenen halven voet hoochte⁵⁾ ten can niet schaden, beter twee voeten te leech dan eenen voet te hooch, want het binnenwaeter en sal nijet verder⁶⁾ oft leeger uuijtloupen dan het leechste water van ebbe uuijt en is. Men⁷⁾ zoude de sluijsen wel hooger mogen leggen om tzomers waeter int landt te houden, maer deurdien het proffijt is dat men alle creecken, diepen ende slijcken alsdan drooge mochte krijgen omme daeraff ende dat te leech is om saijenne totten weijden te mogen bringenne, soo moeten de sluijsen heur bequame diepte hebben op het peijl leechwaeter met een somerschen oostenwinde, anders zoude deselve slijcken, creken ende leech-

1) Het Hs. heeft: twelck twelck.

2) Het Hs. heeft: verdrucken.

3) De marginale inhoudsopgaaf heeft: om een dronck wijns oft gelach zien de dijkgraven deur de vinger.

4) Het Hs. heeft: welvaert.

5) Te lezen: leechte?

6) Het Hs. heeft: neder.

7) Het Hs. heeft: maer.

landen onnuttelijcke ende zonder prouffijt daeraff te hebben altijd onder het waeter liggen. Wilt men het waeter somers int landt houden zoo mach men van binnen een schoofgebintken oft schuijvende deure ordonneren niet hooger wesende dan soo men twater binnen mach houden staende, lichtveerdich gewrocht, soo en brenget int opwinden geen groote moijte bij, maer de sluijs te hooge liggende en condij twaeter niet doen springen over den bodem van der sluijs.

Ist saecke voorts dat sluijsen gemaect worden ende gedient met liggende deuren, soo moet den voormelten bovencant van het bedde oft vloer soo leech liggen, als de herreboomen van de liggende deure daer bij gevoucht ende de nussicheijt van sulcke deuren op een bedde om het haest opheffene verdraegen moegen, ende dat sóo de deuren gelijk de voormelte ebbe liggen moegen, twelck naer mijne beste wetentheijt bij de anderhalve voet diepe¹⁾ delvens meer behouven sal dan mits werckende de staende deuren. De voormelte staende deuren zoude ick prijsen, naer mijn opinie proffijtelijcker ende beter heur bootschap doende dan de liggende deuren, want dezelve liggende deuren van vuijren hout gemaect zijnde nemen veul waeter inne, daerdeur zij zwaer zijn ende niet lichtelijck op en willen tenzij saecke eerst met cracht van waeter twelck lange te lande waert inne loopt; de grondt oft vloer ofte bedde van de sluijs moet te leeger geleijt worden als voorseijt is, soodat ghij met het sincken van de sluijs altijts den bodem onder twaeter hebt, soodat daerdeur als men de sluijsen drooch wil hebben veele moet uuijtooijsen²⁾, oft int wercken van de sluijsen moeten de werckluiden altijts totten gate toe int waeter staen.

Daer ghij staende deuren in een sluijs werckt, maect de sluijs eenen halven voet te wijer voor de dichte van de deuren³⁾, soo behoudt ghij u ruijmmen dach van den loop vant waeter (ende) moocht⁴⁾ uwen bodem soo veule te hooger leggen, soodat denzelven bodem wesende twee duijmen onder twaeter⁵⁾ om het hout goed te maecken, soo meuchdij deselve altijt becommen ende met cleijnen coste drooch leggen ende bequamelijcken bewercken ende repareren ende setten achter de staende deuren eenige clampen⁶⁾, opdat die deuren soo naer den wech van de sluijs niet en drucken maer wat noes scheppens waeter achter de deuren ontloopen mach, oft in stede van de clampen maeckt men stuenveren⁷⁾ van goeden taijen ijsere, die mij duncken seer proffijtelijck te wesen. Want als het waeter binnen seer hooch es het dwinght de voormelte stuenveren tot aen

1) Het Hs. heeft: diepen.

2) D.i. uithoozen.

3) Het Hs. heeft: deurs.

4) Het Hs. heeft: mocht.

5) Het Hs. heeft: twaer.

6) Bedoeld zijn: wakers. V.

7) Het Hs. heeft: stiuven veren. Bedoeld zijn: tijveeren. V.

de sijplancken open te mogen gaene, daerdeur de sluijs zijnen geheelen dach houdt behoudens alleenlijck de dichte van de deuren, dwelck te clampen niet en doen maer nemen veule waterloops soo mits heure dichte ende dat zij de deuren noesch setten, soo haest ten is niet soo wanneer dezelve deuren gevoelen het innedringen van den waetere te lande waerts zij en zijn mede aent volgen ende toesluyten, twelck¹⁾ de liggende deuren mits heur zwaerte niet doen en connen tenzij eenen grooten stroom te lande waerts inne loopt. Men can uijter naeture wel considereren dat alle dingen die liggen swaerder zijn op te heffen²⁾ dan staende dingen om te draijen: neemt een exempelen aen de liggende vensters oft staende vensters, waer dat³⁾ de staende vensters met een cleijn windeken toeslaen en sal de liggende venster met eenen grooten windt niet connen toewaijen oft opheffen.

Op het leggen van de voormelte sluijsen vallen veule disputen ende diversche opiniën. Ick heb gehoort datter eenen dijckgraeff is die wat wesen wil van verstande in materie van dijckkagie, die de sotste argumenten voorbringht ende sustineren wilt ende daerbij blijvende in groote⁴⁾, te weten op het hooch ende leech leggen van de voormelte sluijsen: hij woude sustineren dat een sluijs die hooch leet moet eerst opengaen ende lest toesluyten; want⁵⁾ eerst opgaen ende lest toesluyten moet in alle sluijsen naer de natuerlijcke redelijckheijt alleleens zijn, want als de binnenwaeteren hooger zijn binnenslants dan de buijtenwaeteren tzeewaerts, soo doen(t) de hoochste waeteren deur heur cracht, al en schillet maer eenen duym oft halven hoochte, met dat⁶⁾ de deuren terstont naer den gront van den bodem van de sluijs wijcken, nochtans dezelve deuren indien het liggende deuren zijn maer soetkens open en gaen⁷⁾ drijvende op twaeter, (ende) zooveul de cracht van den waetere van binnen vermueget⁸⁾ ende (de) vehementicheijt van den uuijloopenden waetere bijbrenget⁹⁾ heur bootschap doende. Ende zijnt staende deuren, soo sullen deselve deuren geheel ende wijt opendrijven soo haest eenige hoochte van waetere daerdeur loopt. Nochtans en sal der maer één hoochte van waetere oft het staende oft liggende deuren zijn deur loopen. Daer ghij aen considereren meucht wat proffijt de staende deuren meer innebrengen dan de liggende, al waert dat den bodem van de sluijs drie voeten beneden het leechwaetere geleijt waere, van gelijcken en sal oock twaeter min oft meer

- 1) Het Hs. heeft: welck.
- 2) Het Hs. heeft: op te hebben.
- 3) Het Hs. heeft: waer daer.
- 4) Oningevuld gelaten in het Hs.
- 5) Het Hs. heeft: van.
- 6) D.i. daardoor dat.
- 7) Het Hs. heeft: ende gaen.
- 8) Het Hs. heeft: vermuegen.
- 9) Het Hs. heeft: bijbrengen.

crachten doen¹⁾ dan oft dezelve bodem van de sluijs drie voeten boven het leechwaeter lach²⁾.

Int uijtloopen zullen soo de deuren vervolgens opengaen wijder ende wijder telcken twater buijten leech valt, te weten de vallende deuren, totdat d'ebbe gegaen is. Ende alst wederomme vloijt, ende ter contrariën als de vloet ende twaeter buijten hoogste³⁾ wort eenen vinger dan het binnenwaeter, soo zullen, te weten de leggende deuren, metten waetere wederom opdrijven gelijk sij nedergedreven zijn geweest van den binnenwaetere ende dan met de cracht van den waetere binnenslants loopende wederomme toeloten worden, soodattet niet en is⁴⁾ daer en loopt mette liggende deuren soudt waeter int landt maer met de staende deuren zeer luttel, want die terstont wercken ende heur bootschap doen. Ende soo zullen alle sluijsen heur waeter niet eer losen ende wederom toeluyten, al waert oock saecke dat deen sluijs drie voeten hooger oft leeger waere dan d'andere. Maer die waeteren die beneden den bodem van de sluijs liggen oft blijven staende en zullen over den dorpel niet connen climmen als de sluijs te hooge geleijt is, want niemant en sal connen geseggen dat se oijt gesien hebben waeteren op leeren⁵⁾ climmen maer wel van (de) hoochte nedervallen, soo doen oock sulcx de crachten van den waetere hetzij van binnen oft van buijten, de macht hebbende, de sluijsen open ende toe gaen⁶⁾, die de sterxte is verwint ende zoot een gemeijn zeggen is: 'Godt helpt altijd den sterxten', ende niet oft de sluijsen te hoog oft te leech geleijt waeren. Leght een sluijs boven op den dijck ende set de deuren open, zij zullen lange open blijven, ende doet se toe zij sullen lange toe blijven, maer het crachtichste waeter tsij van binnen oft van buijten moet het werck doen; al waer een sluijs gesoncken tot op den oppercant van den dach van de sluijs, soo moet nochtans het sterxte waeter tsij van binnen oft buijten uijtloopen ende opbortelen ende daertegens wederom de deuren toe doen gaen, het waeter van buijten het binnenwaeter verwinnende.

Denselven dijckgraeff woude oock sustineren ende daerbij blijven dat

- 1) D.i. niet minder of niet meer.
- 2) Naar het schijnt is hier de afschrijver met de plaatsing van de volzinnen in den tekst van de wijs geraakt, en heeft men die te schikken als volgt: Ende zijnt staende deuren, soo sullen deselve deuren geheel ende wijt opendrijven soo haest eenige hoochte van waetere daerdeur loopt. Daer ghij aen consideren meucht wat profijt de staende deuren meer innebrengen dan de liggende. Nochtans en sal der maer één hoochte van waetere oft het staende oft liggende deuren zijn deur loopen, al waert dat de bodem van de sluijs drie voeten beneden het leechwaetere geleijt waere, van gelijcken en sal oock twaeter min of meer crachten doen dan oft dezelve bodem van de sluijs drie voeten boven het leechwaeter lach. - Vierlingh ziet hierbij het meerdere drukverschil bij diepere ligging der sluis over het hoofd. V.
- 3) Te lezen: hooger?
- 4) D.i. zoodat het niet anders kan of.
- 5) D.i. ladders.
- 6) Het Hs. heeft: open ende toe te doen gaen.

de sluijsen die hooch liggen laeste toegaen moeten, het zijn seer sotte opiniën mits redenen vorenverhaelt, ende dat erger is alle de creken, leege landen ende blicken, die¹⁾ in nieuwe dijckagiën in den dijck²⁾ ende in oude landen altijts leech blijven, en meuchdij somerdaechs niet drooch leggen maer moeten blijven verdroncken, in soo verre ghij de sluijsen boven tpeijl leechwater op eenen somerschen oostenwint legt oft werckt. Dat is al het proffijt dan dat u van 't hooch leggen comen mach, maer indien ghij het water somerdaechs tot gerieve van de beesten begeert int landt te houden, soo is daer remedie tegen dat ghij de schooffdeuren meucht laeten vallen. Ende in sooverre de sluijs te hooge gelcijt is soo en isser anders geen remedie tegen dan de sluijs op te nemen, de slijckhouten uuijt te graven, den put dieper te delven, wederom te leggen etc. Considereert ende overleght welck van beide de minste cost is. Hieraff (is) hiervoren genouch geseijt, nochtans omdattet grootelijcx boven andere pointen toucheert het welvaren van den lande soo moet ick u hetselve wederom in u memorie ververschen.

Om u te demonstreren de cracht van den waetere op tgene des ick voren verhaelt hebbe om een sluijsbodem twee voeten oft drie voeten onder het leechwater te leggene, neemt exempel aen de fonteijnen die somtijts Xe oft XII voeten opspringen, dat doet de cracht van de opperwaeteren die sulcx de waeteren deur de pijpen bedwingen dat se van onder d'eerde opspringen moeten, jae wel³⁾ soo hooge, onder diepe rivieren geleijt wordende⁴⁾, dat se op één waterpas hoochte souden moeten springen gelijk van daer de waeteren voorseijt van de hoochte heuren oorspronck nemen. In de dijckagie van den Doele, int jaer van XV^c LXVIII gedijckt, heeft men een sluijs soo hooge geleijt dat se bijnae soo veule prouffijts doen zoude oft (se) op den solder geleijt waere, sij gaet laet op laet toe, want daer qualijcken waeter deur suuëeren en can, soodat de achterlanden die daerdeur waeteren moeten ende leeger zijn dan het landt van den Doele, daertoe⁵⁾ dezelve sluijs leech genouch geleet was, moeten liggen verdrincken ende vercouwen. Voor een generale (regule) repetere ick u hier noch eens dat het beter is een sluijs twee oft drie voeten te leech geleijt dan eenen voet te hooge, ende is minderen cost een schooffgebint te laeten vallen om het versch waeter tot commoditeijt van de beesten int landt te houden dan een sluijs geleijt zijnde op te breken ende wederom leeger geleijt, omme de leege landen te dienen tot suuëeringe van heuren belasten binnenwaetere.

De gronden daer men de sluijsen leijt, den put gedol ven zijnde, vallen seer diversch, den eenen gront (zijnde) van andere natuere dan de dan-

- 1) Het Hs. heeft: die men.
- 2) De woorden *in den dijck* moeten denkelijk worden geschrapt.
- 3) Het Hs. heeft: soo wel.
- 4) Het Hs. heeft: worden.
- 5) D.i. voor hetwelk alreeds enz. Het Hs. heeft: daerdaer.

dere, den eenen gront heeft eenen harden santbodem, andere hebben drijffsant, sommige gronden zijn van harde derrije, eenige gronden zijn van harden spier van cleije, andere hebben drijvenden moock met cleije gemenght, twelck het soberste fundament is. Omme op dezelve gronden een weijnich te lettenne ende de sluijsen sekerlijcken te leggene, soo moeten wij een iegelijcken apaert zijne natuere daeraff verclaeren ende de remedie setten.

Eerst op eenen harden santbodem vallen luttel disputen oft zwaricheden te maecken, want het fundament goet is ende en can u niet ontsincken, nemende ende maeckende recht u pijl op het leechste somerwaeter ende ebbe op eenen oostenwint als voorseijt is.

Op een drijffsandige wellende gront condij qualijcken u slijckhouten op heur waterpas leggen want, alsser een oft twee geleijt zijn, eer ghij voorts noch twee, drie oft vier cont geleggen, soo worden de eerste drijvende ende deur de wellende¹⁾ drijffsant uuijt haer ordere ende waeterpas gestelt. De remedie daertegens en vindij anders geen om²⁾ hetselve te verwinnen dan zulcke gronden deurgaens met drooge derrije eenen voet dicke overleijt ende wel gestampt, waarmede de wellen³⁾ worgen ende tdrijffsant⁴⁾ verwinnen sult, soo meuchdij dan bequamelijcken de slijckhouten in ordene ende heur waterpas leggen ende houden liggende. Het is mij gebeurt in de dijkagie van de Zijpe int jaer van LIII int leggen van twee sluijsen in den Slijckerdijck, die te voren den lande ontdreven waeren, dewelcke sluijsen mij geordonneert waeren te verleggen, ende comende zoo verre dat ick mejnde mijn fundament met het leggen van de slijckhouten te nemen, soo vonde ick den gront soo wellende ende santachtich dat dezelve slijckhouten geen continuatie en costen houden. Tallen gelucke vant ick daer liggen opt sant gedreven seer groote stucken van derrije, die op Pontianivloet in⁵⁾ tjaer daer te voren aen den dijck van Schaegen ende opt sant metten stroom waeren commen drijvende, die een jaer daer hadden liggen droogen ende mij seer wel te passe quamen. Ick namp den voormelten droogen derrij ende dede die wel cleijn ontstucken breken om te bet drooge te hebben, twelcke ick wel dichte stampte tusschen de slijchhouten op de wellen ende tdrijffsant⁶⁾, waarmede ick den gront verwan, want de drooge derrije nat zijnde swelt⁷⁾ suijgende tegens de voormelte slijckhouten en tdrijffsant⁸⁾ gelijk een lampraije aen een hout suijcht. Ende soo leijde ick dezelve sluijsen die daer alsnoch liggen ongeschent.

1) Het Hs. heeft: weelen.

2) Het Hs. heeft: dan om.

3) Het Hs. heeft: weelen.

4) Het Hs. heeft: ende drijffsant.

5) Het Hs. heeft: ende.

6) Het Hs. heeft: ende drijffhout.

7) Het Hs. heeft: swel.

8) Het Hs. heeft: trijffsant.

Soo zuldij zulcke gronden verwinnen. De sommige spotten daermede aldaer ontrent woonachtich, maer ick sach wel dat se dier saecken aengaende luttel verstants hadden, deurdien sij in stede van goeden droogen derrije namen sij droogen koiwendreck oft koijeschiete, dewelcke de nature niet en hebben als de derrije soo int suiigen ende swellen als andersins, deurdien de derrije wel drooch gestampt zijnde ende daernaer nat wordende compt wederomme in heur oude nature ende in een heel stuck, houdende wel taije aen malcanderen. Wel vaert oock het houtwerck¹⁾ dattet niet lichtelijcken en vergaet met zijn zilticheijt. Den dijckgraeff die te voren de last hadde gehad omme de voormelte twee sluijsen te leggen in den selven Slijckerdijck, deur onwetentheijt oock van de timmerluijden, hadde de balcken van de sluijse drije oft vier voeten aen elcke zijde over de sluijs laeten schieten tot in den dijck, meijnende²⁾ dat³⁾ een vasticheijt soude zijn tegen het doordringen van de sluijsen voormelt, ende ter contrarie wast een geheel quaet werck, want de zwaerte van de eerde ende viercanticheijt van den dijck dede de sluijsen sitten ende sincken int midden in de camer⁴⁾ ende contrarie de ooren van de balcken hielde dandere eerde omhooge, maeckende soo eenen ondichten dijcke, waerdeur de sluijs voor melt op eenen hoogen vloet uuijtvloede. Den timmerman ende dijckgraeff waeren in dat stuck al even wijs. Int verleggen bij mijn van dezelve sluijsen dede ick de oore afsagen ende de sluijs effen viercant maecken gelijk eenen teerlinck. Ende soo moeten alle sluijsen geleijt ende gemaect worden opdat dezelve sluijsen gelijk metter eerde cant et cant sitten ende sincken moghen, soo hebdijs geen gaten oft hollicheijt in den dijck, ende de slijckhouten in d'eerde gestampt, de naegelen van den bodem daerdeur geboort, de slooven in de derrije⁵⁾ daeraen vast gemaect, oock de gewichte van d'eerde op de sluijs geleijt ende aen den dijck verheelt, sullen wel maecken dat de sluijsen niet deurdringen en zullen, want tgewichte van waetere daertegens oock compt te staenne. Omme u te demonstreren de viercanticheijt van de sluijs sult mogen sien 't naervolgende figuerken⁶⁾.

Uuijtlegginge op de voormelte figure.

Ghij siet bij de voormelte figure dat de sluijsen moeten effen zijn gelijk eenen teerlinck, opdat dezelve sluijs tsaemen ende gelijk sitten mach mette slijckhouten, sonder eenich letsel oft impediment te hebben met uuijtstekende balcken oft slooven, ende dat dezelve balcken oft sloo-

- 1) Het Hs. heeft: woutwerck. De marginale inhoudsopgaaf heeft: de derrij bewaert oock het houtweck.
- 2) Het Hs. heeft: meijnen.
- 3) Samengetrokken uit: dat 't.
- 4) D.i. koker. V.
- 5) Het Hs. heeft: berrije.
- 6) Zie figuur 44.

ven effen affgesaecht zijn diewelcke nochtans, hoewel dezelve¹⁾ in de figure bloot uijtgestcken worden, (worden) met zijtplancken becleet ende bedeckt, ende hoe de slijckhouten langer uijsteken hoe beter ende hoe dat oock deur dien de sluijs min sinckt.

Daer en is geen onderscheijt tusschen de dobbel ende enckele sluijsen aengaende die effenheijt anders (dan) dat in de dobbel sluijsen middelstijlen commen omme²⁾ te helpen draegen den last van den dijcke, deurdien anders de balcken te lange ende te zwack vallen zouden, ende daernaer worden oock de slachgebinden int soute ende int versche gemaect dobbel ende met twee gaeten ende loopende³⁾ met twee paer deuren.

De gronden daer men herde derrije vint, hardt in malcanderen gewasschen, daer soude ick wel derven een sluijs op leggen ende versekert zijn dat de sluijs niet sitten oft sincken en zoude, want een derrije die niet bloot en leet maer met goede eerde ende corenlande⁴⁾ geladen zijnde aen wederzijden en zal u nijet lichtelijcken opborsten, te meer oock want de slijckhouten - de plancken daerop liggende ende principalijcken de palinckplancken⁵⁾ buijten ende binnen ende oock aen de zoute ende versche slachgebinden wel dichte in malcanderen gegrouft ende diepe innegeheijt ende vast aen de slijckhouten genagelt - sullen wel prescaveren dat de derrije tzeewaerts noch te landewaerts noch aen deen zijde oft aen d'andere zijde en sullen commen uijtsoucken⁶⁾ oft uijtdrijven, ende voorts het gewichte van de sluijs ende d'eerde daerop liggende sal oock benemen het opborsten van dezelve derrije ende persen die in den gront, maer daer moet inne versien wesen dat de plancken op de slijckhouten wat dicker zijn dan de gemeene betplancken ten minsten van twee duijmen ende een halff oft twee duijmen.

Aengaende voorts de spierige, sachte cleijgronden ende voorts de moerachtige, moeckige ende gespierige gemengde gronden, sijn wel de dangereuste ende perijculeeuste om sluijsen daer op te leggen ende te houden liggen sonder sinckinge ende merckelijcken te ontsittenne. Alsulcke gronden zijn⁷⁾ menige van der opiniën dat men pijlen zoude, regard nemende⁸⁾ op (de) fundamenten van huijsen, die men in Hollandt oft elders in andere landen opbout, op welcke gronden (se) houden⁹⁾ staende zonder merckelijke sitten oft ontsitten. Maer het is verre van daer fundamenten van sluijsen (oft) watermeulens oft speuijen te leggen, die

1) Het Hs. heeft: hoewel dezelve nochtans.

2) Het Hs. heeft: ende omme.

3) Het Hs. heeft: ende loopende.

4) Te lezen: met goede coreneerde?

5) Het Hs. heeft: palaijeplancken.

6) Te lezen: uijtsincken?

7) Het Hs. heeft: zij.

8) Het Hs. heeft: nemen.

9) Het Hs. heeft: ende houden.

dagelijcx van ebbe ende van vloede wercken moeten ende het waeter van buijten oft van binnen houden staende somtijts 6, 9, 10 oft 12 voeten hooger dan de andere¹⁾.

Waeromme ickt²⁾ geensins met pijlen goet en vinde maer seer periculeus, ende en wilde u niet versekeren twerck op pijlen te houden staen; ende dat mits dese redenen: een sluijs, watermeulen oft spuije soo wanneer zij aent loopen, aent maelen oft aent wercken zijn, soo suldij merckelijck bevinden dat alle het werck hetzij van houtwerck, metselrije oft andere sal staen dreunen, soodat in sooverre sulcken werck boven staende druent ende verandert, soo moeten³⁾ per consequens oock de pijlen in den gront, twelck het meeste fundament is, oock staen dreunen ende verroeren, in voegen ende maeten dat de gront ende d'eerde aen den pijl nimmermeer zijn saete (ende) dichticheijt hebben en mach, soodat met lanckheijt van tijde deselve gront mette pijlen zoo los worden dat het besloten ende bedwongen waeter, twelck listich is, zijnen loop onder begint te loopen ende int uuijteijnde den heelen hoop omverre worpt, waerdeur de landen geschaepen waeren te inonderenne ende al te bedervenne, soo ons d'apparentie genouch geble(e)cken is bij den waetermeulen van Bergen op den Soom ende andere die gepijloteert waeren.

Nu zijn der sommighe binnen corte jaeren herwaerts metsers die hebben gevonden de parpijnnen te soucken⁴⁾; het is al goet om fundamenten daerop te maecken van huijsen, slooten oft casteelen, maer om fundamenten te leggen daer waeter tegen gehouden wort ende dagelicx daerover wercken ende loopen moet en prijs ick geensins om redenen, die ick allegeren sal⁵⁾ hiernaerint leggen ende maecken van de steenen sluijsen.

Nochtans als men sulcke gronden heeft soo moeten die nochtans verwonnen worden, ende voor mijn opinie, altijts ter correctie, zoude ick raeden ende goetvinden dat men zulcken moeck zoo leech uuijtdolve⁶⁾ als men emmers mochte ende dan denzelven gront wederomme opgehaelt met⁷⁾ enckelen droogen derrije, elck(e) lage van vier oft vijff duijmen dichte⁸⁾ telcken wel hardt ende dichte gestampt bringende, ende soo van vier off vijff duijmen dichte⁹⁾ (de) derrije op malcanderen soo gestampt als voren, totdat ghij de hoochte hebt om lofflijcke berrijen daer-

1) D.i. dan het leggen van fundamenten van huizen.

2) Het Hs. heeft: ick.

3) Het Hs. heeft: moet.

4) Te lezen: sincken? Naderhand wordt in den tekst gesproken van: perpijnen sincken.

5) Het Hs. heeft: mach sal.

6) Het Hs. heeft: delve.

7) Denkelyk bleef hier in de pen: laegen van.

8) Het Hs. heeft: dichte.

9) De woorden *soo van vier off vijff duijmen dichte* zijn klaarblykelyk bij het afschrijven hier bij abuis uit het voorafgaande ingevloeid en dus te schrappen.

op te wercken, houdende meer elcke santplaete groote breete dan hoochte ende diepte van houte¹⁾ - breede plancken van drie oft vier duijmen dicke zoude genouch suffisant zijn om sulcke daeraff te wercken - ende dat gedaen nu wederom eenen²⁾ grondt tusschen de berrijen wel dichte ende effen gestampt ende geëffent. Op welcke berrijen ende effen gront ghij uwe slijchouten bringen sult soo dicht ghij iemmers meucht ende datter maer spatie en blijve dat men deselve met derrije besluyten mach. Op welcke slijckhouten ghij wercken sult dicht aen malcanderen geschaefte³⁾ plancken ten minsten van twee oft drie duijmen dicke twelck soo u fundament sijn sal, ende daerop sult beginnen u slooven ende sluijs te wercken. In sulcker voegen ist te hoepen dat de sluijs niet en sal ontsitten oft ontsincken, ende sult eenen dichten gront maecken, ende (de) drooge derrije sal hardt gestampt zijnde suiigen⁴⁾ tegen 't moeck ende spier als het water begint te gevoelen. De⁵⁾ pijlen oft perpeijnnen soude lange vertouwen eer sij sulcken cracht zoude thoonen maer ter contrariën maecken niet dan ondichte gronden op gaende oft staende waeteren. Nochtans gereserveert dat het onderste bedde oft berrije wel loffelijcken met kaerden⁶⁾ dicht in malcanderen gegrouft versien worde, die diepe⁷⁾ in den grondt geleijt moeten worden nae den eijch van den wercke, principalijcken achter ende voor ende onder de slachgebinden.

Nu voorts om u uijter fantasijen te helpen vant sitten van de sluijsen, ende deurdien de meeste swaricheijt compt in ende op de cameran daer de meeste gewichte ende viercanticheijt van eerde op compt, dwelcke⁸⁾ seer zwaer is deur de naticheijt, want zij buijtensdijcx uijtgehaelt word⁹⁾, zoo suldi moegen uwen dijck opbringhen ende, het beloop binnen ende bujten in stede van (met) eerde (te) bewercken¹⁰⁾, hoogen uwen dijck (in) het viercant op de cameran voorseijt met riet wel dicht omstucken gestampt tot op twee oft twee ende eenen halven voet van de hoochte en de cruijne van den dijcke, ende dan daernaer dezelve hoochte opgehaelt van de hoochte gelijk dander dijcken met goede taije drooge zooden voor het rijden van de wagens, soo en sal de voorseijde sluijs zonderlinge geen groot gewichte op der cameran hebben, oock en sal se niet sincken gelijk off¹¹⁾ zij terstont met versche swaere

- 1) D.i. zoodat de zandplaat grooter is van breedte dan van hoogte en diepte.
- 2) Te lezen: uwen?
- 3) Het Hs. heeft: geschaeft.
- 4) Het Hs. heeft: suiigende.
- 5) Het Hs. heeft: Te.
- 6) Zoo staat er in het Hs. De beteekenis van *kaerden* is mij niet helder. Misschien corrupt.
- 7) Het Hs. heeft: diepte.
- 8) Het Hs. heeft: te welcke.
- 9) Het Hs. heeft: worden.
- 10) D.i. in plaats van het binnen- en buitenbeloop met aarde te bewerken.
- 11) D.i. gelijk wanneer.

natte eerde gelaeden wierde. Dit soo gewrocht dunckt mij het expediëntste¹⁾ om sluijsen te verhoeden voor 't sincken. Ick hebbe tselve gesien useren int leggen van de sluijsen in den Briele bij der stadt vast aen der poorten geleijt, d'een van steene²⁾ d'ander van houte, twee neffens den anderen int jaer XV^c LXVI, daer zijlieden 't in stede³⁾ van eerde oft derrije met rijet gestampt aen de zijden ende oock boven ophaelden, twelck altijt even drooch blijft. Maer vooral prijse ick de derrije wel drooge gestampt - ick spreke alleenlijcken van het leggen van de sluijsen in de nieuwe dijckagiën - in de gronden geleijt daer die gronde⁴⁾ noijt versocht en zijn geweest ende onzeker zijn, die men voor het eerste met houten sluijsen behoort te versienne omme de lichticheijts wille ende anders⁵⁾ oock geene. Bij het figuerken hiernaer zuldij zien het laden van de cameran met gestampt rijet⁶⁾ tegen het sincken⁷⁾.

Verclaringe op de voormelte figure.

Ghij siet bij dese selve figure dat midden int viercant van den dijck ende wat vordere gestampt riet geleijt is, ende is het gene dat uuijt den gelen siet, twelck het meestendeel van den gewichte van de eerde beneempt op der cameran, soodat in sooverre den dijck sitten ende sincken wil soo en can den dijck ende de camere niet dieper uuijten waeterpas sitten oft sincken dan den dijck uuijter⁸⁾ cameran ofte de bermen en doen, anders in sooverre ghij de cameran oft het viercant van den dijcke opbringht ende laedet met zwaere versche eerde, soo zullen u de cameran ontsincken ende ontsitten ende sal de sluijs bujten ende binnen opborsten deur het voormelte sincken van de cameran, dattet niet mogelijk en mach zijn dat de loop van den waetere bequaemelijcken zijnen cours hebben mach.

Ende het meeste inconveniënt datter noch aff comen mach is dat de deuren van de⁹⁾ sluijs niet bequaemelijcken¹⁰⁾ open ende toe gaen oft dichte sluijten en mogen.

Ghij en derft niet sorgen als er soo eerde op het gestampt riet leet gelijk ghij sien meucht, den dijck en sal wederstaen eenen slach van waetere, behoudens nochtans dat ghij die met goeden coreneerde laet¹¹⁾

- 1) Het Hs. heeft: expediënste.
- 2) Het Hs. heeft: de steene.
- 3) Het Hs. heeft: in stede.
- 4) Het Hs. heeft: gront.
- 5) Het Hs. heeft: ander.
- 6) Het Hs. heeft: rijts.
- 7) Zie figuur 45.
- 8) Het Hs. heeft: buijter der.
- 9) Het Hs. heeft: van sluijs.
- 10) Het Hs. heeft: bequalijcken.
- 11) D.i. laadt.

ende versiet, ende daerop wel loffelijcken gesoot ende gecrampt, ist noot, oock dat ghij die onderste slooven som steden¹⁾ deurboort ende met eenen goeden houten naegel in de slijckhouten naegelt tegen het dringen van den waetere indien ghij daer Sorge voor hebt, des ghij nochtans niet en derft. Soo doende meuchdij den gront ende sluijs heur sincken ende sitten benemen, emmers dattet uuijt de screve gaen zoude mogen, oock mach soo allencxkens de sluijs heure saete nemen sonder met fortsen dezelve sluijs te persenne ende allencxkens heur volle gewichte van eerde geven met dat het riet wat vergaet ende smelt.

Ende om het werck noch beter te versienne ende dat de sluijsen niet op en heffen deur de groote stormen ende opvloijighen van waetere soo sommighe sustineren willen, daertegens meuchdij wercken aen de slachgebinden soo aent versch ende soute ende aen elcke zijde boven op de sluijs eenen balck bringende, daerinne met wouwesteerten gewrocht vier stijlen van goede dichte ende breete die ghij oock met wouwestaerten aen de slijckhouten innewercken sult, welke slijchhouten ghij wat²⁾ langer deur sult laeten schieten onder den dijck naer ouder gewoonte. Ende voorts van gelijcken suldij noch wercken twee balcken met gelijcke stijlen ende wouwestaerten gewrocht, d'een int midden van den buijtenbeloope van den dijcke ende d'andere int middenbeloop³⁾ binnendijcx, alle de wouwestaerten voormelt wel genagelt met goede stercke ijseren naegelen. Alsoo doende suldij de sluijsen wel houden liglende sonder op te drijvene, waertoe noch proffijtelijcken zullen zijn gewrocht noesch afcommende sekere steeckschoren⁴⁾ gelijk hiernaer volght.

Men mach aen de sluijse kerffhouten wercken⁵⁾ soo langh de sluijs is⁶⁾, boven op de sluijs ende op de balcken⁷⁾, elcken balck innegelaeten in de kerffhouten voorseijt ten minsten van drije duijmen - voor alle sittende ende sinckende sluijsen souden sulcke kerffhouten wel te pas comen - in welke slijchhouten men mochte diversche stijlen wercken met wouwesteerten als voorseijt is ende daarmede bevangen zoo veule slijckhouten alst oorbaerlijcken waere ende de saecke ende gelegentheijt van den gront eijst om de sluijsen tegens het opheffen te verhoedenne. Voorts tot meerder versekertheijt⁸⁾ sal men daertegens oock wercken diversche steeckbalcken oft steeckschoren (die) in de kerffhouten voorseijt gewrocht

1) D.i. op sommige plekken.

2) Het Hs. heeft: want.

3) Het Hs. heeft: middengeloopen.

4) De marginale inhoudsopgaaf heeft: steeckbalcken.

5) Het Hs. heeft: te wercke.

6) Het Hs. heeft: was.

7) De marginale inhoudsopgaaf heeft: kerffhouten ende steeckbalcken daerinne gewrocht.

8) Het Hs. heeft: versekerheijt.

ende gevangen zullen worden, soo en derff ghij immers niet sorgen voor het opheffen van de sluijse, want de geheele eerde¹⁾ van den dijck liggen sal op de slijckhouten voorseijt, die niet en zullen mogen verporren sonder den geheelen dijck op te heffenne, ende daeromme suldij seven oft acht dobbel slijckhouten uuijt laeten steken omme daeraen te wercken alle de stijlen die de voormelte kerffhouten ende steeckschoren bevangen. Dat is den middel om sulcke sluijsen te versekeren soo u de naervolgende figure demonstrenen sal²⁾.

Uuijtlegginge op het voormelte figuerken.

De raeme van de sluijs soo ghij zien meucht is maer alleenelijcken int cleene ende sonder maete gemaectt, opdat ghij zien meucht hoe dat men de balcken met wouwestaerten in de kerffhouten wercken zoude, wel genaegelt met goede ijseren naegelen.

Voorts dezelve balcken zoude men oock bringen met wouwesteerten ende slijckhouten ende oock met goede naegelen genagelt tot vier, vijff oft ses blacken toe naerdad de sluijs langh is. Op welke slijckhouten commen steeckbalcken ofte steeckschoren, soo men die heet, op de slijckhouten ende balcken noes innegewrocht met eerde ende pinnen³⁾, welke steeckschoren oft steeckblacken steken zullen tegens 't zout eijnde oft tzeewaert opdat, alst waeter met grooten gewichte aen den dijck compt te staenne, tegens 't waeter steken ende weer⁴⁾ bieden mogen, dat⁵⁾ hem de sluijs voren tzeewaerts niet op en heffe daer het meeste perijckel vallen sal, - van binnen en salt geen last lijden.

De geheele gewichte van den dijck sal comen te liggen op de slijckhouten, die ghij wat lange meucht laeten uuijsteken, te weten van drije oft vier voeten oft meer ende naer den heijsch ende sachticheijt van den gront, soo en sal de sluijs, wat waeter daer tegens compt te staen, niet mogen wijcken oft opheffen, ende hoewel met het gestampt riet geen wichte op de camer en compt sal nochtans tbeloop⁶⁾ binnen ende buijten tgewichte van eerde op de sluijs brengen. Men moet in noot list soucken want een sluijs die midden leech ontsinckt is dangereux ende en dient nergens toe. Soo moet men sachte gronden met soeticheijt verwinnen, ende uwe sluijs nochtans niet in perijckel setten, want het riet sal soo rontsomme becleet worden met goede stortselen van cleijde met paerden⁷⁾

1) Het Hs. heeft: eert.

2) Zie figuur 46.

3) Waarschijnlijk heeft men te lezen: met tand ende pinnen. V.

4) D.i. weerstand.

5) Het Hs. heeft: dan.

6) Het Hs. heeft: beloop.

7) Het Hs. heeft: parden.

gecarreert¹⁾, ist mogelijk om doene, ende boven 2 oft 3 voeten geëerdts tegens trijden van de waegens.

Aldus verde hebben wij gesproken ende getraceert van houte sluijsen te leggen in nieuwe bedijckte landen ende dijckagiën²⁾, daer men int eerste den grondt niet en kendt oft versocht en heeft oft se sitten zal³⁾ oft stede houden ofte niet, want het zijn gemeenelijcken rauwe aenwasschen die noijt met zware gewichte als⁴⁾ de dijcken geperst oft gedruckt en zijn geweest. D'experientie leert ons dagelijcx dat in nieuwe dijckagiën²⁾ alle dijcken jaerlicx sitten ende leegen d'eene min d'andere meer naer dat de grondt is; sommige dijcken hebben heur gronden dat se deur de binnen- ende buijtenbermen ten halven dijcke toe comen opgepuijlt, in sulcke gronden ende nieuwe dijckagiën²⁾ en mach men voor d'eerste anders niet leggen ende wercken dan houte sluijsen, ende dat deurdien, hoewel het saijlandt niet en is gelaeden met nijeuwe eerde, nochtans deur het baenen ende cultiveren⁵⁾ soo bevint men dattet binnen (een) heventijt, twelck is seven jaeren, soo leecht dattet bij de twee voeten leeger wort dan het buijtenlandt.

Maer in oude dijckagiën die gedijckt zijn geweest over de twee, drie, vier oft vijff eventijden, en zoude ick niet raeden voor proffijt andere houten sluijsen daerinne te doen leggen oft wercken vernieuwen⁶⁾, maer wel goede loffelijcke steenen sluijsen naer gelegentheijt van de groote van de landen, hetzij dobbel oft enckel sluijsen. Ick hebbe over de jaeren twintich ende meer daeromme geroupen ende ben teloken overstempt geweest van de gelanden, principalijcken van degenen die minst verstant daeraff hebben ende de meeste gemeetgetalen uuijtbringen⁷⁾, heurluijden daerop fonderende ende seggende dat onse ouders sulcx genouch geüseert hebben ende wijs gehouden zijn geweest, daerbij noch voegende dat se heurluijden wouden reguleren naer de advijsen van de timmerluijden, met welcke timmerluijden dijckgraeffven ende gesworens hen mede bijvouchden als met malcanderen verstant hebbende. Deen parthije, te weten de timmerluijden, raeden opentlijcken houten sluijsen te maecken omme heur neringe int landt te houden. Hebdij oock oijt gehoort dat rentmeesters, dijckgraven ende andere officiers hebben oijt geraeden steenen bruggen te maecken? Ick meijn wel neen ghij, want van steenen bruggen en valt geen overschot, geene spaenderen in de keucken, somtijts oock overschot van balxkens die hier ende daer te passe comen,

1) D.i. gekard.

2) Het Hs. heeft: dijckagie.

3) Het Hs. heeft: zullen.

4) Het Hs. heeft: zijn als.

2) Het Hs. heeft: dijckagie.

2) Het Hs. heeft: dijckagie.

5) Het Hs. heeft: caltunen.

6) D.i. houten werken vernieuwen.

7) D.i. degenen die het grootste getal gemeten bezitten en dus de meeste stemmen uitbrengen.

soo en doet niet¹⁾ van steenen sluijsen, diewelcke niet dan vuylicheijt aff en worpen, van houten sluijsen crijcht men somtijts een nijeuw casijnken²⁾ voor een oudt versuft³⁾, ende sulck gelijcke.

Nochtans nae veul vermaen ende langh vervolch⁴⁾ hebbende de saecke in deliberatie gebrocht tusschen timmerluijden ende metsers, omme te weten ende te calculeren wat van beijde, te weten van de houten ende steenen sluijsen te leggen, meest costen zoude, ende bevonden hebbende dat eene houten sluijs soo veule gecost heeft als eene steenen van blauwen Naemschen⁵⁾ orduijn bedragen zoude mogen, soo hebben onse ingelanden betercoop gegeven te meer dat aen eenen steenen sluijs nimmermeer verganck en is ende 10 oft 20 (houten) sluijsen verduijren mogen, daerenboven dat een houte sluijs maer 5 oft 6 jaeren gelegen hebbende gelapt ende versien mocht⁶⁾ worden, ende leetse⁷⁾ voorts langer schijnt middelertijt eerse⁸⁾ vijffendetwintich jaeren haelen mach noch een nieuwe sluijs daeraen te verlappenne, ende en weet die nergens bij te gelijckene dan bij eenen houten ouden corenmeule daer men altijts een lappens⁹⁾ aen t'achter is. Daeromme is de resolutie genomen ende beste prouffijt te wesen eenen nieuwen steenen sluijs geleijt te worden, soo wij voorts hiernaer van de profijten van de steenen sluijsen ende onprouffijten van de houten sluijsen, daer bij voegende alle de bestecken zoo van de houten bedden, steenen, orduijnen, staende soute ende versche deuren, cameran, schooffgebinden, stortebedden, vluecken, verclaren zullen.

Sommige sijn van den advijse ende willen den grondt van de steenen sluijsen met parpeijnen fonderen ende opmetsen - deurdien dat gemeenelijcken de diepten comende¹⁰⁾ in den drijffsande qualijcken te verwinnen sijn deur het opdrijven van den sande, die gemeenelijck oock weelen opworpen - ende dan daernaer ordonneren voorts op de perpinnen op tmetsenne vijer oft vijff voeten hoochte met steenen, ende daerop stercken¹¹⁾ geleijt voor het loopen van den waetere. Mij en dunckt niet, ter correctiën, dattet goet werek maecken mach anders dan in fundamenten van torens, casteelen, stadtmuijren oft huijsen ende diergelijcke, ende niet daer staende waeteren tegen moeten gesteijgert ende geschut worden gelijck in sluijsen daer het water van den vloet somtijts X, XII, XIII oft XVIII

- 1) Samengetrokken uit: doet 't niet.
- 2) D.i. kozijntje.
- 3) Te lezen: vermufft?
- 4) Het Hs. heeft: vervolcht.
- 5) Het Hs. heeft: Maemschen.
- 6) Dialectisch voor: moest.
- 7) D.i. ligt zij.
- 8) Het Hs. heeft: eerst.
- 9) Te lezen: een jaer lappens?
- 10) Het Hs. heeft: comen.
- 11) Mogelijk corrupt. Wellicht heeft men te lezen *strecken*, uit steen samengestelde rechte overspanningen, gelijk men boven raam- en deuropeningen gebruikt.

voeten hoochte tegens gesteijgert staet, welck staende water soo geschut ende wederstaen wesende zouckt seer nauwe listen, ende de perpeijnen en condij soo effen aen malcander niet innebringen hoe viercant ghij die maecken meucht sij en hebben eenich reecxkens¹⁾ ende hollicheijt tusschen beijden ende in den gront. Ende oock al waert datter eenen thoren gefundeert waere gelijk den thoren van Mechelen oft Antwerpen ende ander diergelijcke ende dat daer twaeter tegen gesteijgert wacre, in sooverre twaeter maer en hadde een gaetken van een spellehoot²⁾ dichte, soo is het water van dier natueren dattet onder den thoren aen de leege zijde van den lande wederom opborsten ende bortelen sal ende met lanckheijt van tijde alleijnckens den gront soo mineren ende uuijtscheuren, dat int eijnde het waeter den geheelen thoren omworpen zoude, soo sout oock doen in den vloer ende fundamente van de sluijse ende stellen het geheel landt in perijckele. Soo ist oock van gelijcke van watermeulens ende wangen ende sulcxdiergelijcke wercken het waeter geschut zijnde. Ick hebbe hiervoren zeer daeraff gehandelt int leggen van de houten sluijsen int leggen van de bedden oft vloeren van de sluijse, ende nochtans en can ick niet gelaeten hier wederomme wat te verhaelen om daeraff oock verseckert te wesen int maecken ende leggen van eenen steenen sluijs, die wel moet int eerste versien wesen, want in sooverre dezelve sluijs qualijcken geleijt worde men en can die steenen sluijse zoo niet verbeteren ende verleggen als een houte sluijs. Aen een steenen sluijs en is geen verganck ende soo mach men int eerste daer wel cost aen doen omme wel geinformeert te zijne, want eens wel gedaen altijts wel gedaen. Ghij sult weten ende gelijk ick wel geseijt hebbe dat alle fundamente oft gronden in eenige oude dijckagie, daer (se) over XXX, XL, L, LX ende meer jaeren oude dijcken leggen hebben, goet³⁾ moeten wesen ende vast, want den ouden dijck den gront geperst ende gedruckt heeft tot in dandere werelt bij maniere van spreken, ende int leggen van uwe sluijs en derffdijs niet sorgen voor eenich sitten oft sincken.

Voorts al ist dat ghij diepe moet graeven ende comen moet aen de wellende, drijvende santgronden soo en derffdijs niet sorgen nochtans van sitten ende sincken, want ghij vindt uuijter natueren dat een drijvende wellende sant in zijn selven hardt is. Maer wildij veul daerop staen luetelen ende roeren met eenige instrumenten gelijk ghij die perpeijnen daerinne sinckt, soo sult ghij se wel op doen drijven ende los maecken, maer tsant dat daer uuijdrijven sal sal terstont zijn hardicheijt nemen, maer ghij sout u selven daerinne sincken soodat int uuijteijnde ghij daer niet uuijt te crigen en sout wesen, wat trecken dat men trecken mochte, dan met stucken, sóó zoude dat sant innesuijgen ende wederomme toesluijten.

- 1) Te lezen: reetkens, d.i. reetjes, spleten?
- 2) D.i. speldekop.
- 3) Het Hs. heeft: de grondt goet.

Item moet daeraff hier een avontuere bijbringhen, gebuert bij Breda op den wech naer het dorp van der Heijden¹⁾ een mijle van Breda. Daer waeren twee jongens, sij quamen in een wellenden gront ende soncken daer soo diep inne dat zij niet uuijt te krijgen en waeren wat men daeraen trock, men soude se eer in stucken getrocken hebben, ende verdroncken onnoselijcken doen den vloet wederom opquamp. Eenen simpelen lantman gaff den raet naedat se verdroncken waeren, dat men een tonne nemen soude ende slaen de bodems beijde inne, welcke tonne men stolpte over de kinderen ende werde die soo lange int sant geruert dat se in den gront welde, daer doen²⁾ het sant soo tegens sloech ende welde dat de kinderen, van selfs opbortelden³⁾ ende men die zoo uuijt creech. Soo ist oock dat den gront in zijn zelven hardt zijnde men die wel hardt houden mach leggende⁴⁾ daerop een houte bedde ende santplaete wel lanck ende breed, de groote dichte en behouft ghij niet, ende indien u eenige wellen zouden letten, worpster een ossenhuijdt op wel gelaeden met eerde rontsomme aen alle canten wel dicht, de welle en sal u niet letten.

Voorts de slijckhouten oft santplaeten, die in den drijffsande zouden worden drijvende, suldij voorts terstont met droogen derrije doen stampen tusschenbeijden. Als ghij IIIe, IIIIe, oft V^e slijchhouten oft santplaeten geleijt sult hebben ende sulcx verwonnen hebt, soo is de meeste zwaricheijt gedaen, deen sal dander helpen stede houden ende aen malcanderen verdragen. Het stampen ende drucken gelijck vore oock geseijt is.

Menige disputen heb ick gehoort in mijn leven vant sincken van de gronden daer men de sluijse leggen zoude soodat, nietjegenstaende datter over de jaeren LXXX eenen dijck gelegen hadde in een dijckagie van ontrent VI^m gemeten groot ende men een sluijs innebrengen zoude neffens een andere sluijs daerbij liggende, welcke oude sluijs seer wel te passe lach van hoochte ende leechte ende niet beter liggen en mochte, was ick van opiniën dat men op tselve peijl soude de nieuwe sluijs in den ouden dijck oock leggen ende dat de gelanden wel versekert mochten wesen, dat de sluijs niet éenen duijm en vermochte te sittenne ende te sincken ende dat deur het perssen van den ouden dijck. Maer een quidam, die zijn aensicht int vossen⁵⁾ wist te setten ende genouch van autoriteijt (was), was van contrarie opinie ende sustinerende dat men de sluijs voormelt eenen voet hooger leggen zoude tegens het sitten ende sincken. Dandere luttel verstants hebbende ende gelijck hier-

1) Terheiden.

2) Het Hs. heeft: doens.

3) Het Hs. heeft: opbortelen.

4) Het Hs. heeft: liggende.

5) D.i. in het vossenveld, in een sluwen plooi.

voren van den pepercouck geseijt is¹⁾, volgden²⁾ die opinie, soodat de sluijs noijt proffijt gedaen en heeft want dezelve sluijs niet éenen duijm geseten en was. Hadde zijn opinie geweest eenen voet leeger, soo en hadde denzelven quidam met zijn adherenten niet qualijcken geopiniëert. Ende liever soude³⁾ ick eenen sluijs twee voeten te diep leggen dan éenen voet te hooge. Deselve sluijs, die soo eenen voet te hooge lach, en const zijn sluijsvliet buijten niet open houden, soodat ick soo lange vervolcht hebbe als voorseijt is dat die vernieuwt is met eenen nieuwen sluijs.

Veule te disputeren op gronden, daer oude dijcken gelegen hebben over de jaeren XXX, XL, L, LX als voorseijt is, dunckt mij wesen een groote sotternije, nochtans zijn der veule die haer laeten duncken dat se zeer wijs zijn dat se eenige zwaricheden moveren connen, het is tegen der natueren gearguweert ende schijnt dat eenen dijck, die daer te voren lach⁴⁾, aen een zijden draeijken⁵⁾, zoude anders den gront onder morgen⁶⁾ mogen wesen. Nochtans zulcke suijselbollen moesten den gront geboort hebben⁷⁾ omme te zienne wat eerde datter was onder in den grondt, sij mochten wel dincken dattet onder geen waeter en was. Ende oft sant en waere oft cleije oft derrijegront waere, altijts moest den grondt geperst ende gedruickt zijn⁸⁾ met(ten) ouden dijck ende groot gewichte ende eerde, twelck daer soo menigen tijt op gelegen (ende) menigen slach ende stoot van waetere gedraegen hadde sonder sitten, sincken oft scheuren. Ende mij zoude duncken, zoude ick daeraff veule questiën voortsbringen, ghij mocht mij oock houden voor sulcken swarenhooft, soodat ick alsnoch vooral seggen ende sustineren wil dat daer eenen ouden dijck soo lange gelegen heeft geen noot en is te twijffelen, dat een sluijs die hol is ende min gewichte bijbringht dan den vollen dijck van eerde sitten oft sincken sal, ick spreke alleenelijcken van gronden daer houten sluijsen op gelegen hebben, maer in gaeten van ouden sluijsen van houte deurdien de steenen sluijs zwaer is moet men⁹⁾ regard (nemen) op den gront ende wat stercker met een houte bedde versekeren.

In Hollandt sijn diversche en veule sachte gronden van bruijsderrie

1) Vgl. blzz. 161, 162.

2) Het Hs. heeft: volgende.

3) Het Hs. heeft: soudt.

4) Het getal jaren is oningevuld gelaten in het Hs.

5) Oningevuld gelaten in het Hs. Waarschijnlijk in te vullen: hingh.

6) Te lezen: morg (samengetrokken uit *morwig*)? De zin is blijkbaar: ook al mocht overigens de grond van onder murw wezen.

7) Het Hs. heeft: hebbende.

8) Het Hs. heeft: zijnde.

9) Het Hs. heeft: moeten.

oft moeck, diewelcke niet seer loffelijck¹⁾ en zijn omme zware gewichte op te brengen, nochtans hebbende²⁾ daer op gelegen eenen zwaren dijck die zijn saete genomen heeft, moechdij wel met een goet bedde van houte den gront verwinen ende goet maecken ende daerop sluijsen maecken oft metsen, want een bedde van houte perst gelijk oock den dijck gedaen heeft, ende men mach den gront sulcx doende niet ontsitten³⁾, behoudens dat het gewichte niet meerder ende zwaerder valt dan den dijck.

Wij zullen dan voortsvaeren ende verclaeren dattet proffijtelijckste is voor sluijsen, van steenen gemaect ende die tgewicht ende hoochte van den waetere dragen ende tegenshouden moeten, een bedde loffelijck van houte gemaect ende de wellen ende drijffsanden verwonnen met goede gedroochde derrije, tusschen de slijckhouten, santplaeten ende ander houtwerck wel hardt ende neerstelijcken gestampt. Welcke derrije suiigen sal aen de voormelte santplaeten ende slijckhouten ende het houtwerck al even goet ende versch houden soo lange die onder 't waeter liggen, welke derrije oock seere, als de drijffsanden suiigende ende aenhaelende zijn de voormelten drooge gestampte derrije, wederomme zijn cueren⁴⁾ met suiigen daertegen spelen sal ende soo een iegelijcken van benluijden om terijgelste, soodat ghij soo vaster, dichter, sekerlijcker ende bequamer gront maecken sult dan met perpeijnen oft veule hooge metsens ende veule beterencoop, soo ghij bij den navolgenden bestecke van den houten grondt ende bedde sult mogen verstaen.

Besteck van een loffelijck vingerlinck⁵⁾.

Daer moet eerst ende vooral, eer men een spit eerde van den dijck neemt oft roof, een goet, sterck ende loffelijck vingerlinck gemaect worden, waerop het landt versekert sal wesen tegens alle verlopen die in den winter zouden mogen opcomen, diewelcke somtijts wel somerdaechs overcomen soo men wel gesien heeft. Ende want gemeenelijcken voor den mont van de sluijse diepten vallen ende een langh vingerlinck daerom buijten genomen loopt tot grooten cost - ick hebbe altijts dijckers hooren prijsen: 'veul lants ende luttel dijcx' - sult daeromme wercken soo nae de sluijs alst mogelijk is int canael oft waterloop twee rijseren bermkens, lichtelijcken getuijnt met om oft V tuijnen⁶⁾ elcken berm, ende breet elcken berm anderhalff roede, ende de kiste sal wesen van een roede,

- 1) Het Hs. heeft: costelijck.
- 2) Het Hs. heeft: hebben.
- 3) D.i. ontzetten, doen uitdrijven.
- 4) D.i. kuren.
- 5) Bedoeld is een tijdelijke ringkade om een sluisput. V.
- 6) Te lezen: met IIII oft V tuijnen?

tsamen drie ende een half roede¹⁾ int canael, welcke vierdalve²⁾ roeden sullen gelijkx den conterlande opgebracht worden ende opgelevert, op welcke³⁾ vier roeden d'aennemers gehouden zullen zijn een vingerlinck daerop te brengen van drie roeden in de saete, tpeijl genomen van den voorseijden conterlande, laetende aen wederzijden eenen berm van drie voeten, te weten binnen ende buijten tzeewaert, om op te lossenne ende te laedenne.

Tselve vingerlinck sal hooch wesen X Putse voeten ende boven op zijn cruijn houdende acht voeten breete, buijten druijpens een roede ende binnen een roede vier voeten, oversoot binnen ende buijten met een goede cleijsoode van ses duijmen dicke, loffelijcken geset, sluijtende⁴⁾ vast aen wederzijden van den dijck metten voormelten vingerlinck, op welck vingerlinck ick mij wel betrouwen zoude al waert lant IIe, IIIe oft IIII^m gemeten.

In veule vingerlingen heb ick gesien dat men de bermen in den canaele niet gemaect en heeft, ende is al quaet werck, sommige loopen oock seer verre buijten omme, twelck seer moijelicken valt om lossen ende laeden daertoe u den berm seer wel te passe comen sal, ende naerbij het vingerlinck geleijt is oock gereet om lossen ende laedenne ende de zwaere stucken van thout ende steen in den put te brengen. Ende zoo wanneer ghij oock geen bermen int vingerlinck en werckt oft en maect is perijculeus voor tlandt, deur het innecalven van den vingerlinge voormelt int⁵⁾ lossen van de schepen die tegens den vingerlinck aen drucken, liggen ende stooten, twelck de buijtenberm beschutten sal, ende op den binnenberm meuchdij thout ende de steenen gemakelijcken swaijen ende draijen, ende daerenboven maeckt⁶⁾ oock een vasten voet.

Daennemers zullen gehouden zijn dit vingerlinck kannedicht op te leveren ende voorts kannedicht te houden soo lange de metselrije duijrt ende het vingerlinck wederom geopent wort, ende insooverre daennemers in gebreke zijn oft waeren van eenige van den punten t'achtervolgen ende volvoerenne, soo salt den dijckgraeff tot heuren cost doen doen, hetzij in dachgelden oft bij bestedingen⁷⁾, ende innen zijn gelt op anderhalff schat naer dijckrecht oft tweeschat, drijeschat oft vierschot naer dat de custume van den lande is.

Volcht hier het figuerken van het vingerlinck⁸⁾.

- 1) Dit zal moeten zijn: vier roeden.
- 2) Lees: vier.
- 3) Het Hs. heeft: welck.
- 4) Het Hs. heeft: sluijten.
- 5) Het Hs. heeft: twelck int.
- 6) Samengetrokken uit: maeckt 't.
- 7) Het Hs. heeft: bestingen.
- 8) Zie figuur 47.

Expressie oft verclaringe van het vingerlinck, ende want daeraen dependeert een geheele dijckagie oft landt, soo sal ick voorts daeraff int lange uijtlegginge doen.

Ghij siet bij der figueren dat fundament van een vingerlinck int canael van de sluijsvliet geleijt wordt¹⁾ op een rijseren bermken, met een kiste daerinne gewrocht met zooden ende eerde om de dichticheijts wille, laetende aen wederzijden eenen berm van drie voeten breete voor laeden ende lossen ende om de sekerheijts wille tegens het innesetten oft innecalven ten canaele waerts, ende omme tperijckel te schouwen, want in soo verre een verloop uijter zee overquaeme geduijrende tleggen van der sluijs ghij waert geschaepen tlandt quijt te worden, want het voormelte canael hout een groot gewichte waters, daertegens men wel lijff van dicke ende stijffte behouft.

Op het conterlandt, daer de drie roeden breete op commen, en leijt²⁾ van den gewichte van den waetere soo grooten last niet maer behouft alleenelijcken de hoochte, ende daeromme thien voeten gemeten van den hoogen conterlande oft mejlande is een tamelijcken hoochte om een verloop te wederstaenne, de breete boven van acht voeten geeft hem oock goede stijffte dat, oft er een verloop quame, het vingerlinck niet en zoude wesen te swack in zijn lancken ende soude mogen een stoet wederstaen.

Daer zijn der veule die vingerlingen ordonneren met staecken ende horden sonder tselve behoorlijcke breete in zijn saete te geven, gelijk in Hollandt ende daerontrent. Sulcke vingerlingen costen veule ende is thout, staecken ende ijserwerck veul verloren want een iegelijcken sleept geringe wat naer huijs als ment opbreeckt, oock en heeft het vingerlinck geen stijffte op een verloop.

Het voormelte vingerlinck sulcx als behoort (is) wel toncostelijcxte³⁾, het is om V, VI oft VII^m mutsaerts te doen twelc men int canael behoeft, ende als tselve vingerlinck opgenomen wort compt den mutsaert goet voor de aennemers, twelck al meest arme calissen zijn, ende is om Gods wille gegeven ende d'arme kinderen mogen hun daerbij wermen tegens den couden winter - d'eerde in den canael zoude meer costen dan het rijseren bermken⁴⁾.

Ghij en behouft geen heijen oft pijlen, daer de timmerluijden groote dachgelden inne winnen, het ijserwerck ende houtwerck cost oock veule.

Oock als men tvingerlinck opent soo houdt het rijs de⁵⁾ canten van den ouvre, (dat) die niet innesitten oft -calven en mogen, ende

1) Het Hs. heeft: worde.

2) D.i. lijdt het. Het Hs. heeft: ende leijt.

3) Het Hs. heeft: toncoste lancxte.

4) Het Hs. heeft: rijs oft bermnen.

5) Het Hs. heeft: de de.

de vliet, bij den mont van de sluijs open gedaen II voeten wijder dan deselve mont, maect te beter schueringe.

Geheel de dijckagie ende het geheel landt dependeert aent leggen¹⁾ van een goet vingerlinck. Ick ben eens gecomen in een dijckagie oft landt groot meer dan sesduijsent gemeten, daer men een nieuwe inckele sluijs inne leijde, tvingerlinck en was niet hooge boven den conterlande, geen vier Putse voeten, ende int canael soo armelijcken gestelt dat 't lant in duijsent perijckelen was. Daernaer quamp ick noch eens over tvingerlinck omme 't argument²⁾ te zienne want het mijn welvaert mede raecte, soo vonde³⁾ ick dat d'aennemers van den voormelten vingerlinge ende van de put om die drooch te maken hadde een schipperspompe in den put gestelt, deurborende het voormelte vingerlinck sóó nae dat de lere lap⁴⁾ deurt vingerlinck stack, ende soo op een leech⁵⁾ water stopten zij tgat met⁶⁾ een zoode. Mijn haer stont mij overrijnde bij maniere van spreken dat ickt sach, ick creech een verschrickinge, want hadden zijlieden aennemers eens gefailliëert de zoode wel dicht toe te trappen ende datter maer een mouwespelle⁷⁾ dichte leecks aen hadde geweest, tlandt hadden wij quicte en waere verloren geweest. Overpeijst diegene, die geen verstant en hebben, in wat sorgen tlant (daerdeur) gestelt wordt; oft er een cleijn verloop gecomen hadde, hoe zoude de zoode int gat getrapt den storm wederstaen hebben? Ende dat deur eenen dijckgraeff die noijt eenige dijckagie gehandelt oft gesien en hadde ende niet en woude raets plegen oft onderwesen worden, beduchtende dattet zijn eer te nae gaen zoude. Ick adverteerde⁸⁾ daeraff den Raet, mij dochte ick en hadde anders niet dan quade woorden, ick en weet niet oft sij soo wijs in dat stuck waeren als den dijckgraeff oft dat zijlieden te zeer den voormelten dijckgraeff faveur drougen, tselve laet ick oock God ordeelen.

Waeraen hanght somtijts een landt ende dat aen eenen on verstandigen dijckgraeff, twelck meest de schult is van de Mat. ende andere groote meesters. De Mat. en salt mijnen grijsen baert niet qualijcken affnemen, daffectie die ick hebbe doet mij stoutelijcken uuijtseggen. De voormelte Mat. doet verhueren den meeste biedende de dijckgraeffschap, de groote meesters geven heur officie van drossaert-, bailliu- ende schouthampton (aen) die heur geadresseert worden, diewelcke oock dijckgraeff zijn moeten. Zij comen d'een uuijt Westerwolt⁹⁾, dandere uuijt Wals-Brabant oft Kempen,

1) Het Hs. heeft: liggen.

2) Te lezen: 't regiment d.i. het beleid, de behandeling van de zaak?

3) Het Hs. heeft: woude.

4) Nl. van den zuiger van de pomp.

5) Het Hs. heeft: lech.

6) Het Hs. heeft: men.

7) D.i. mouwspeld.

8) Het Hs. heeft: adverteere.

9) Het Hs. heeft: Westevolt.

ende weten al soo veule van verlopen, zeewaeteren oft dijcken als een soch¹⁾ (van) met lepelen (t)eten, ende eer sijt leeren brengen de voormelte Mat. ende heeren daermede tlandt²⁾ in grooten cost ende perijckele ende in soberen regiment³⁾; den armen huijsman moet al meest becoopen.

Ende in sooverre men de Raeden tselve te kennen wil geven daernaer de heeren luyjsteren ende die gehoor geven, soo weten zij eenige officiers diet lange gehandelt hebben tegen den heere te vermaecken, deurdien een iegelijcken van henluijden dofficiers gecreert hebben dragen willen⁴⁾, ende soo heur negligentie ende onwetentheit bedecken voor heure (heeren). Overpeijst eens wattet gecost zoude hebben hadde een lant (van) VI^m gemeten geïnundeert deur sulcken gat, wat diepte datter gevallen zoude hebben, hoe menigen schamelen huijsman (sijn) coijen ende beesten versmoort zouden hebben, huijsen omgevallen, coren ende graenen bedorven, soo dat in schuijren lach ende datter gesajjt was. Ende dat noch erger zoude hebben geweest: menich goet edelman, borger ende huijsman zoude bedorven hebben moeten wesen, want als een landt dat omgekeert⁵⁾ is geweest inundeert op de zoute stroomen, en cant⁶⁾ niet wederom in den dracht comen in VIII, IX oft thien jaeren deur de silticheijt dat het landt inneneempt, twelck mettertijt het versch regenwater ende heete sonneschijn wederom uuijteren⁷⁾ moet. De silticheijt slaet somtijts uuijt opt landt soo wit als crijt, hoe soude daer coren oft ijert inne connen gewasschen?

Ick hebbe menige perijckelen gesien int maecken van de vingerlingen. Int jaer van⁸⁾ wierde in St-Maertensdijck een sluijs vernijeuwt, het vingerlinck en was geenen voet boven den conterlande, ick reedt daerover ende tselve siende adverteerde daeraff den bailliu⁹⁾ dat hij wel toesien soude. Ick en was soo haest tot Steenbergen niet gearriveert, in dezelve nacht quamp er in den zomer een verloop soodat (men) de clocke dede storm luyden tot St-Meertensdijck, het volck vluchte (met) coijen ende beesten op den dijck, met bedden ende huijsraet, hadder zoo goeden were niet geweest zij hadden tlandt quit geworden; daer connen tsomers wel verlopen uuijter zee oprijsen, een iegelijcken behoort Sorge te draegen, want zij zouden tlandt qualijcken wederom gerecouvreert hebben. Geen meerder perijckele dan een landt te inunderenne deur de sluijse, want de

1) D.i. zeug.

2) Het Hs. heeft: ende tlandt.

3) Het Hs. heeft: restiment.

4) De zin is blijkbaar: en deze officiers nemen het voor de Raden op, doordien zij aan hun protectie hun post te danken hebben. Mogelijk heeft men te lezen: deurdien een iegelijcken van dofficiers henluijden die se gecreert hebben.

5) D.i. omgekeerd met den ploeg, onder den ploeg gebracht.

6) Het Hs. heeft: can.

7) Te lezen: uuijtrecken?

8) Oningevuld gelaten in het Hs.

9) Het Hs. heeft: billiu.

val van den waetere soude den gront te zeer uuijtschuren¹⁾, principalijcken op soute stroomen daert seer hooge vloijt.

Wederomme in de dijckagie van Sevenbergen bij de Blauwe Sluijs liep het vingerlinck overe ende het geheel landt van den prince van Oraigniën inundeerde, maer deurdien het aldaer²⁾ vorsch waeter is ende niet hooch en vloijde en dede soo grooten schade niet, dan zij hadden grooten cost omme tlandt wederomme te recouvrerenne.

Noch hadden eenige aennemers van den vingerlinge, daer zij de pompe inne staecken als voorseijt is, metten dijckgraeff gepracticeert int opendoen van denzelven vingerlinge, omme derde eer quijt te worden, dese subtijle maniere, te weten: de nieuwe sluijs geleijt zijnde, die noch niet geseten en was ende derde niet vast in malcanderen gedrukt, tempelden de sluijs open ende lieten twaeter int lant loopen, soodat de luijden daerontrent niet anders en wisten tlandt en was geïnondeert, maeckende in der nacht groot ramour, meijnende de notable dijckgraeff (ende) zijn geswoorens alsoo alst landt vol waeters geweest hadde de schoofdeuren te laeten vallen omme teer³⁾ buijten het vingerlinck wech te schuijren. Ende hadde tlandt te voren in groot perijckel geweest het was het tweede in⁴⁾ noch meerder, want de sluijs lach noch onseker ende losse ende bol, als d'eerde niet geseten (zijnde), zoodatter⁵⁾ lichtelijcken gaetkens inne zouden hebben gevonden geweest. Soo besoingeerden onse officiers uuijt Westerwolt⁶⁾ ende Kempe voorseijt.

Gij heeren, ghij dijckgraeff ende geswoorens, neemt u exempel aen andere, want die hem aen een ander spiegelt die spiegelt hem wel, ende en wilt mijn vermaen niet qualijcken affnemen. Ick raede u: versiet u altijts van goede, vaste vingerlingen, op zijn keure opgelevert, eer ghij een spit eerde van uwen dijck rooft oft laeten rooven, ende en siet geen cost aen, want als tlandt wel gedient is geweest sonder tzelve in perijckel te stellen, men sal u niet connen berispen oft achterhaelen ende daer op spreken wat u vingerlinck oft ander werck gecost heeft, maer wel in sooverre eenige landen deur quaden toesicht in perijckel quamen zout (u) grootelijcken daerinne geweten worden ende daerenboven in grooten last commen. Sijdijs oock jonck, schaempt u niet te vragen de ouders diet lange gesien ende de dijckagie geïuseert hebben, vragen en isser geen schande al ist dat menighe onverstandige ende opgeblasen⁷⁾ menschen tselve schande achten. Ende eer ghij iet besoigneert laet het kint, uwen loon, eenen naem hebben oft ghij sult er qualijcken mede vaeren, gelijk

1) Het Hs. heeft: uuijtschoren.

2) Het Hs. heeft: alder.

3) D.i. te eerder. Het Hs. heeft: seer.

4) Het Hs. heeft: ende.

5) Het Hs. heeft: zoodattet.

6) Het Hs. heeft: Westervloet.

7) Het Hs. heeft: obgeblasen.

ick gevaren hebbe: alst werck voldaan is ende (ghij) van heeren oft gemeente loon moet verwachten, het compt al spaerlijcken bij, principalijcken daer Raeden zijn ende uwen meester niet en mach weten van uwen dienst dan deur henluijden, sij behoeven de botere al tot heuren coecke ende asscriberen heur alle d'eere ende danck ende alst qualijcken vaert: 'tu videris etc.'

In alle manieren hiernaer geschreven soo hebben deur tbegeeren van dijckgraeff ende gesworens van den Cruijslande Adriaen Cornelis Jans Diricxz. (ende) Jan Heijndricxz., timmerluijden, gemaect een ordonnantie ende besteck van een grontwerck van de sluijs, diewelcke mijn heeren van meeninge zijn te doen maecken van steen achtervolgende sekere gronden (daer)van geteeckent ende onsiujden getoont.

In den eersten dat men sal leggen onder elcke slachdorpel een slijckhout ende een onder het schooffgebint, lanck XXXVII voeten ende XII duijmen dicke, ende die santplaeten sal men wercken aen de slijckhouten, dat se dichte blijven, 8 duijmen binnen recht gelijk het slijckhout, dit sal men mossen ende terren om aldaer de plancken van 37 voeten wel dicht op te naegelen, noch sal men de dorpels spongen¹⁾ van die zoutzijde 2 duijm diep om aldaer den oppersten bodem in te schieten.

Item sal tot proffijt van dit grontwerck onder de santplaeten geleijt worden tot drije plaetssen toe²⁾ palinckplancken, te weten onder de schootdorpels³⁾ ende aen beijde de vloijdorpels, ende breet geplanckt tot den buijtencant van de sluijs. De palinckplancken zullen lanck zijn vijff voeten ende dick drij duijmen, de breete nae den hejsch, ende dese palinckplancken zullen dobbel voor malcanderen schieten, te weten dat voor elck vergaderinge noch een palinckplanck wesen sal, dicht aen den anderen gewrocht ende tegens den oversten bodem met mos ende ter wel dicht aengewrocht ende genaegelt.

Item noch sal men legeren op dese palinckplancken over elcke zijde van de sluijs, daer de wegen op comen zullen, vier santplaeten ende van gelijke midden, daer die tonge comen sal, oock vier. Dese santplaeten sal men wercken alsoo lanck

1) Brabartsch dialect voor: sponnen, van een sponning voorzien.

2) Het Hs. heeft: tot.

3) Lees: schootdorpels. V.

als de sluijs lanck sal zijn, met die vleugels gelast met haecklassen¹⁾, alle dezelve zal den aennemer moeten leveren van volle 50 Luijcxse²⁾ voeten.

Item op dese santplaeten sal men leggen bodemplancken, dick 6 duijmen, lanck 37 voeten, ende desen bodem sal oock lanck wesen als de sluijs metten vleugel. Alle dese bodemplancken sal men wel dicht aen den anderen wercken ende strijcken. Ende desen bodem sal men naegelen met wervennaegelen³⁾ op de santplaeten, deur elck slijckhout 12 nagelen, te weten verbant in de santplaeten, ende alle die naegelgaeten welgeboort, werckelijck gewrocht nae den heijsch. Ende alle dese voorseijde bodemplancken te moeten leveren van suiwer eijckenhout, kaersrecht, ten minsten breed van elcken plancke anderhalven voet, sonder quaesten oft quaestgaten, quade scheuren ende reethen oft koucken, ten harden scherpen cante.

Item tusschen dese voormelte santplaeten sal ment⁴⁾ wel dichtstampen met goede drooch eerde ende derrinck tot drije duijmen aen den bovcant van de santplaeten, ende voort dat verhoogen met ouweer⁵⁾ van (de) hoochte tot den ondercant van den bodem.

Item op desen bodem sal men wercken twee slachdorpels⁶⁾, waarvan elcken slachdorpel lanck sal wesen XXXIII voeten, groot 12 en 20 duijmen, wel dicht op den ondersten bodem gewrocht ende gedreven met mos ende ter, ende gelast.

Item de schotdorpel⁷⁾ zal sijn van grooter⁸⁾ lenghten ende swaerte als de slachdorpels mits dat men daerin sal wercken een rabat daer die scho(f)t inne vallen sal, ende dit sal men werckelijck wercken naer den heijsch van den wercke.

Item op desen onderbodem sal men wercken den tweeden bodem, commende tusschen beijde de steenwercken, alsoo lanck als den ondersten bodem. Dese bodemplancken sullen dick wesen twee duijmen, ende dat van goet eijcken hout gesaecht tot harden scherpen canten, wel dicht aen den anderen gestreken,

- 1) D.i. haarklossen d.i. houtverbindingen tusschen twee balken. V.
- 2) Het Hs. heeft: Luijcxse 50.
- 3) Waarschijnlijk worden bedoeld: treknagels. V.
- 4) Het Hs. heeft: men.
- 5) Waarschijnlijk is dit woord corrupt en heeft er in Vierlingh's autograaf een woord gestaan dat een bepaalde soort van grond (eerde) aanduidde, misschien *coreneerde* dat op blz. 207 in een soortgelijk verband genoemd wordt.
- 6) Het Hs. heeft: slachdorpel.
- 7) Lees: schoftdorpel. V.
- 8) Het Hs. heeft: grooten.

ende tegens¹⁾ de slachdorpels ende schotdorpels²⁾ weld icht aengewrocht ende genaegelt voor den dorpel, ende op die eijnden van de plancken op elcke planck twee wervennagels ende oock met ijseren naegelen genaegelt nae den heijtsch van den wercke, ende die gaeten altijts wel innegeboort tegens tsplijten³⁾.

Item die deurgaende slijckhouten, die comen zullen aen wederzijden onder de vleugels van de voorseijde sluijs ende onder de slachgebinden, zullen lanck zijn XXXVI voeten ende breed doorstekende 6 voeten, ende men sal leggen onder de voorseijde slijckhouten aen wedereijnden twee balcken van die oude sluijse oft stijlen, van die beste ende stercxte.

Item noch sal men wercken buijten aen den zouteijnde een stortebedde, ende sal zijn (lanck) 12 voeten, breed 28 voeten, ende sal aen dat voorste eijnde éenen voet beneden de sluijs leeger geleijt worden, ende sal teijnden gepalinckplanckt worden als de slachgebinden.

Item in dese sluijs sal men wercken vier staende swaijende⁴⁾ vloijdeuren waervan de haerreboomen sullen dick wesen 9 duijmen ende breed 18 duijmen, al van Brabants oft Wezels hout.

Item in dese harreboomen sal men wercken in elcke harre vier plancken (clampen), waervan elcke clamp sal groot zijn ses ende thien duijmen, dichte⁵⁾ aen den anderen gestreken, ende op elcke plancke clamp gesloten met drije houte naegelen, gehoofd ende wel geaest⁶⁾, ende voorts met ijseren naegelen genaegelt, nae⁷⁾ den heijtsch vant werck, oock Brabants oft Wezels hout.

Item noch sal men wercken opt sout eijnde twee schooffdeuren daervan de herreboomen zullen dijck zijn 9 duijmen ende breed 14 duijmen, ende in elcke harreboom sal men wercken 5 clampen ende sullen groot zijn, elcke clamp, ses ende thien duijmen, ende op dese gebinden sal men decken met eijcken plancken van drije duijmen dick deur elcke planck, ende in elcke clamp sal men sluijten eenen ijseren bout gesloten met schijff ende sloot ende voorts met ijseren naegelen nae den heijtsch vant werck, al van goede Wezelsche oft Brabantschen houte.

1) Het Hs. heeft: tsegen.

2) Lees: schoftdorpels. V.

3) Het Hs. heeft: de splijten.

4) Het Hs. heeft: waijende. De marginale inhoudsopgaaf heeft: staende swaijende vloijdeuren.

5) Het Hs. heeft: dicke.

6) De beteekenis van dit woord is niet duidelijk.

7) Het Hs. heeft: ende.

Item om¹⁾ dese schooffdeuren op te winnen ende te schieten sal men wercken een gebint waervan de onderste dorpels, daer die schooffstijlen op comen te staen, sullen lanck zijn vierthien voeten ende groot 12 ende 14 duijmen, ende op dese dorpels sal men wercken drie schooffstijlen, op elcken dorpel een, ende sullen lanck zijn 30 voeten, die buijtenstijlen (sullen) zijn 14 duijmen viercant ende de middelstijl sal zijn 14 ende 18 duijm. Ende op dese gebinden sal men wercken een slooff met vier crebelkens²⁾ van de dichte nae den heijtsch vant werck, ende oock van Wesels oft Brabants hout.

Item noch sal men wercken uuijt de onderste dorpels een steeckschore, tegens elcken stijl twee, buijten ende binnen aen de stijlen gewrocht ende onder int dorpel ende in (de) schooffstijlen gewrocht met pin ende gat op eenen tant naer den heijtsch van den wercke.

Item op dese schooffstijlen sal men wercken drie coppen, te weten op elcken stijl een, om de windassen daerinne te leggen, waeraff de assen zullen dick zijn acht duijmen viercant, ende decken tschooffgebint met een huijseken, spannage³⁾ ende speecken, al van eijcken hout, wel overeen gevoucht soo tselve werck heijtscht.

Item alle dit voorseijde werck sal den aennemer gehouden zijn te leveren ende te maecken naer den Brabantschen houtvoet, van goet zuijver eijckenhout, te weten van elck stuck voren verclaert, sonder root⁴⁾ vierich oft rottich oft quaede, roode, doove koecken ofte rijdtschalich oft eenich gebreck dienaengaende als van den bodemplancken vooren verhaelt is, ende alle dit hout sal zijn ten harden scherpen cante, uuijtgenomen de santplaeten ende alle werck die altijt moeten aen den anderen gewrocht worden.

Item de oude sluijse sal den aennemer geheel volgen soo die staet behalve (dat) die tot dat nieuwe bedde verwrocht sal worden als voorseijt is, te weten die reste.

Tlandt sal den dijck op doen graeven dat de sluijse bloot staet, ende voorts sal den aennemer de sluijse uuijtdoen ter behoerlijcker tijt alst hem geordonneert sal worden oft bij gebreke van dien sal tlandt die op zijnen cost uuijtdoen, ende tlant sal den put drooch houden ende voort het werck doen stampen, graven, ossen⁵⁾ soot behoort, tot discretie van de

- 1) Het Hs. heeft: op.
- 2) Te lezen: carbeelkens?
- 3) Te lezen: sponnagie?
- 4) Te lezen: root olm?
- 5) D. i. uithoozen.

officiers ende innegelanden ende tot oirbaer van den werck ende proffijt van denzelven lande.

Item sal noch toehebben¹⁾ den Pruijtschen²⁾ steen, die tlant toebehoort ende nu die hanget in de nieuwe³⁾ sluijse.

Item ter behoorlijcker tijt, hiernaer verclaert, sal dit werck opgelevert worden, te weten thout alle opt werck ende daer gevisiteert ende goet gekeurt, ende oft er gebeurde meer dan één visitatie dat sal wesen op des aennemers cost ende ter discretie van⁴⁾ dijckgraeff ende gesworens, ende den aennemer sal thout vrij sonder tol mogen leveren opt werck, tlant sal (en) vrijen⁵⁾.

Item oft de aennemer thoudt op den dijck gelevert ende gespreijt hadde ende bij den put gevisiteert ende gekeurt wesende hem daeraff eenich hout ontdreve, affhendich ontdragen werde oft ontvloijde, dat sal wesen tot des aennemers cost ende last dat weder te vullen sonder eenich weergelt daeraff te hebben, ende alle wat hout ende plancken die uuijtgekeurt sullen worden van desen wercke sal weder bij den aennemer voldaan ende terstont ander gemaect ende gewrocht leveren, zonder contradictie ende dat 't landt daerbij niet geïnteresseert⁶⁾ en zij.

Item daennemer sal dit voorseijde werck op den put gereet hebben ende te moeten wesen den eersten April anno LXXI naer gemeen schrijven⁷⁾, ende alle tselve werck, behoorlijcken gekeurt zijnde, geleijt ende gewrocht te wesen in den put halff April daernaer, die daegen van betalinge te wesen⁸⁾: een derdendeel St-Jacob⁹⁾ anno LXX - ende als den aennemer alsdan borge souffisant, daer dijckgraeff ende gesworens mede te vreden ende tlant bewaert sal wesen, gestelt sal hebben voor tselve derdendeel ende oock voor tgeheele werck op te leveren ende goet (ende) loffelijck te maecken - ende tweede¹⁰⁾ derdendeel als twerck op de put alhier gelevert ende vonnislijcken¹¹⁾ goet gekeurt sal wesen, ende tleste derdendeel zoo wanneer alle tselve werck int geheel voldaan opgelevert ende vonnislijcken gepresen sal zijn.

- 1) Nl. de aannemer.
- 2) Te lezen: Pruijsischen?
- 3) Te lezen: oude?
- 4) Het Hs. heeft: tot.
- 5) D.i. hem schadeloos houden.
- 6) D.i. benadeeld.
- 7) D.i. volgens den algemeen gebruikelijken stijl van dateeren.
- 8) Het Hs. heeft: te weten.
- 9) D.i. 25 Juli.
- 10) Samengetrokken uit: 't tweede.
- 11) D.i. bij gewijsde van de gezworens.

Conditie ende voorwaerden aengaende de leveringe van den blauwen steen, die men behouven sal tot de sluijs die men mae cken sal tot Steenberghen int Cruijslant.

Item in den eersten soo sal den aennemer gehouden zijn te leveren alle den orduijn grondsteen, van goeder¹⁾ sonder scheuren, spleten²⁾ oft raedelspaenen, die men totte voorseijde sluijs behouven sal, te weten omme dander stuck³⁾ drije voeten, gestert, ende ten minsten van twee voeten langh, ende den orduijn tusschen beijden van anderhalven voet, gesteert, al ten winckelhaecken van voren tot achterdoor gelegert, al dick zijnde eenen voet ende gestootvoecht, al achtervolgende het patron daeraff gemaect zijnde.

Item de tonge sal den aennemer gehouden zijn te leveren al gheel perpijnen, ende beginnende aent soet⁴⁾ eijnde twee voeten dicke ende van daer voorts allenxkens verdickende tot aen de camer op drije voeten dicke, ende van daer voort naer tsout eijnde naer advenant, al achtervolgende het patron, ende dat al op de dicke van eenen voet al wel te verbande over malcanderen bindende.

Item het welffsel sal den aennemer gehouden zijn te leveren al heel penanten, hooch zijnde eenen voet ende een vierendeel, oock al het patron achtervolgende ende verdere⁵⁾ die men den aennemer leveren sal.

Item aengaende de welffselen boven de vier deuren in de camer, sal den aennemer gehouden zijn oock te maecken naer het patron dat men daarvan geven sal.

Item de meeten, daer de schooven incomen zullen, sal den aennemer gehouden zijn te maecken op alsulcke plaetse daer men hem ordonneren sal.

Item sal noch den aennemer⁶⁾ gehouden zijn al dit voorseijde werck te trecken ende oock te vergaren elck bij tsijne, ende dit ter plaetsse daer men tselve verwercken sal, ende eenen steenhouwer aldaer continuelijcken op hebben⁷⁾ te houwen totdat deselve werck al gestelt, gemaect ende al opgemetselt zal zijn, dewelcke steenhouwer wel gade te slaene ende te bewae-

- 1) Ongevuld gelaten in het Hs. Waarschijnlijk te lezen: hardtheijt. V.
- 2) Het Hs. heeft: spelten.
- 3) Het Hs. heeft: onder ander stuck.
- 4) D.i. aan den kant vap het zoet water, de landzijde.
- 5) Hier schijnt een woord in de pen te zijn gebleven.
- 6) Het Hs. heeft: aennemers.
- 7) Het Hs. heeft: op hemen.

ren (heeft), al tot last ende perijckel van den¹⁾ aennemer soo verre daer eenige stucken verloren oft verhandelt worden, sulcx dat tlandt daerdeur in geen cost oft last en komme.

Item al dit voorseijde werck sal den aennemer gehouden zijn vollevert²⁾ te hebben tusschen dit ende Paesschen anno³⁾, op de pene dat tlandt tweemael soo veule intrest tot last van den aennemer sal verhaelen alst lant geleden⁴⁾ sal hebben.

Item alle dit voorseijde werck sal moeten gemaect wesen van goeden, harden, leverbaeren grontsteen, ende sal men tselve werck meten metten Antverschen voet, ende dat van voren in de hoochte ende lenghde al dat men siet ende niet vordere alst opgemetselt ende gewrocht is.

Tvoorseeijde steenwerck sal gekeurt worden op den put alhier, ende sullen de dagen van betalinge wesen: St-Jacob anno LXX naestcommende als de aennemers oock borge gestelt zullen hebben, het tweede derdendeel als alle (steenwerck) aen tlandt ter plaetsse daer ment verwercken sal op de put alhier behoorlijcken gekeurt ende opgenomen sal wesen, ende tleste derdendeel als datzelve steenwerck van de sluijs vollevert gemaect ende loffelijck goet gepresen opgemaect sal worden⁵⁾.

Aengaende de leveringhe van alle den voorseijden steen sal den tijt precijse gestelt worden Dinsdach naer bloocken⁶⁾ Paesschen op de naeste schouwe.

Materialen totter sluijs.

Item in den eersten blauwwerck V^m IX^c voeten, thondert⁷⁾, (compt) II^m III^c LXXVIII karolusgulden.

Item dobbelen Hollantschen steen II^c XXV duijst, het duijst XXIIII stuijvers, compt II^c LXX karolusgulden.

Item calck I^c LX vaerden, de vaert XX stuijvers, compt I^c LX karolusgulden.

Item tarras⁸⁾ LXXX tonnen, de tonne XVI stuijvers, compt LXIIII karolusgulden.

Poinctz et conditions touchant le livrement des pierrez bleues que on aura affaire pour l'escluse, qu'on fera prez de Steenberghes ou terroir de la Croix ou Cruijslandt.

- 1) Het Hs. heeft: totten.
- 2) D.i. ten volle geleverd.
- 3) Oningevuld gelaten in het Hs.
- 4) Het Hs. heeft: gelegen.
- 5) Te lezen: wesen.
- 6) D.i. op den Dinsdag volgende op den eersten Zondag na Paschen.
- 7) De prijsbepaling is in de pen gebleven.
- 8) D.i. tras.

Premieremant sera l'entrepenneur dudit ouvrage tenu de livrer tout l'orduijn qu'on aura affaire pour ladite escluse de bonne pierre dure sanz nul lay ou mauvaise vaine, assavoir les boutis du premier tacq de trois pietz et trois quaerts de bonne jointure, souffisant derrier comme devant, et l'autre piedt et trois quaerts de ladite queue a queue d'aronde¹⁾ comme la plateforme la demonstre et entre iceulx boutis furny d'ordons et²⁾ quatre piedts de long ou environ suyvant tout³⁾ la plateforme d'ungh piedt et trois quartz⁴⁾ de plain lith et plaine jointure que pour furnier a l'encontre des boutis, et touts lesditz ordins et boutis de l'espaisseur dung piedt.

Et le second tacq quon mectra⁵⁾ le tacq dessusdit sera l'entrepenneur (tenu) de livrer les boutis de deux pieds et demy de queue et aussy de deux piets de face par dehors et ung quart de bonne jointure suffisant derrier comme devant, entre iceulx boutis furniez d'ordons⁶⁾ de quatre piets de loing ou environ suyvant tout³⁾ la plate(forme) et d'ung piet et ung quart de plain lith et aussy plaine jointure que pour furnier a l'encontre des boutis, et touts lesdits boutis⁷⁾ et ordons de l'espaisseur dungh pied, et ce tacq anssy mis on mectra ladessus ung des premiers tacqs de quoy les boutis sont de trois et d'ung pied de queue et les orduyns d'ung pied et troiz quartz de queue et de plain lith, et ansy continuant ces deulx cortes de boutis et des orduyns⁸⁾ jusques a la haulteur de la voulsure.

Item le pennen du mitant sera l'entrepenneur tenu de livrer les pendants ou voulsures tout entiers⁹⁾ de la haulteur d'ung piet et ung quart et la jointure apres la telle tant dessoubz comme dessus, en¹⁰⁾ tout suyvant les patrons et (reliefs) qu'on livrera a l'entrepenneur.

Item encore sera l'entrepenneur (tenu de) tout les ouvrages¹¹⁾ marcquier et assembler chascun aupres du sien, et ce au lieu ou on les mectra en oeuvre, et illecq continuellement sur ses despans

- 1) Kennelijk moet er vóór de woorden *et l'autre piedt-queue d'aronde* door den copiist iets uit Vierlingh's autograaf zijn weggelaten.
- 2) Te lezen: de?
- 3) Te lezen: en tout?
- 4) Het Hs. heeft: quatrez.
- 5) Oningevuld gelaten in het Hs. Misschien te lezen: sur.
- 6) Het Hs. heeft: des ordons.
- 3) Te lezen: en tout?
- 7) Het Hs. heeft: boutins.
- 8) Het Hs. heeft: orduys.
- 9) Het Hs. heeft: sera l'entrepenneur tenu de livrer les pendants ou voulsure sera l'entrepenneur tenu de livrer les pendants ou voulsures tout entiers enz.
- 10) Het Hs. heeft: et.
- 11) Het Hs. heeft: ouvrage.

tenir un tailleur de pierre jusques atant que ledit ouvrage¹⁾ entierement sera achevé, lequel tailleur ou charieux²⁾ sera obligé de bien soigneusement garder toutes lesdites pierres a la charge et péril dudit entrepreneur, et en cas que aucunes pierres furent perdues ou aliénées, aussy sy aucunes pierres qui ne fussent pas suffisantes³⁾ audit oeuvre⁴⁾, sera tenu de les porter⁵⁾ des autres, et tout ce a la charge et péril dudit entrepreneur, tellemant que a cause de ce le terroir ne tombe en nul dommagie.

Item ledit entrepreneur sera tenu (de) tout les ouvrages du⁶⁾ avoir livré⁷⁾ sur le place ou lieu la ou on fera la besoigne de cy au premier jour de may lan XV^c LXXI prochain venant, sur paine de double de l'intrest et a la charge de l'entrepreneur et sur luy a recouvrer⁸⁾ que ledit terroir aura souffert et ce a la déclaration de gans scavans.

Item tout les ouvrages⁹⁾ doivent¹⁰⁾ estre faicts¹¹⁾ de bonne¹²⁾, dure et livrable pierre, et sera la-mesme mesuré par le pied dAnvers et ce par le face de dehors en telle haulteur et loingeur comme la plateforme et le relief le desmo(n)stre et non plus avant, et ce quand l'escluse sera entieremant achevée¹³⁾.

Item le ouvrage de pierre sera veu et visité par gans ce cognoissans sur le¹⁴⁾ lieu de ladite besoigne, et ce devant que nulle pierre soit mis en oeuvre pour scavoir silz sont souffisantes¹⁵⁾ oudit terroir, et seront les jours du payement, ascavoir un tier a St-Remy¹⁶⁾ l'an septante prochain venant, ayant l'entrepreneur mis caution et pleige, laquelle caution l'entrepreneur sera tenu (de) mettre deument et souffisant devant le¹⁷⁾ premier jour dAougst prochain venant, sur le paine de derechieff marchander dudit ouvrage, et ce a la charge et despans

- 1) Het Hs. heeft: ladite ouvrages.
- 2) Te lezen: charier?
- 3) Het Hs. heeft: suffisants.
- 4) Het Hs. heeft: ouvre.
- 5) Te lezen: de porter?
- 6) Oningevuld in het Hs., lees: deument d.i. behoorlijk.
- 7) Het Hs. heeft: livrer.
- 8) Het Hs. heeft: arouvrer.
- 9) Het Hs. heeft: ouvragie.
- 10) Het Hs. heeft: dibt.
- 11) Het Hs. heeft: faict.
- 12) Het Hs. heeft: bon.
- 13) Het Hs. heeft: achevé.
- 14) Het Hs. heeft: la.
- 15) Het Hs. heeft: souffisant.
- 16) D.i. 1 October.
- 17) Het Hs. heeft: la.

dudit entrepreneur; le deuxiesme tier quant tout ledit ouvraige de piere sera deuemant livré et visité sur la place ou qu'on mectra l'escluse¹⁾, sera totalement massonnée et achevée²⁾ et qu'on aura mesuré toute la livrance de l'entrepreneur.

Item ceulx dudit terroir pouront a leur choix prendre le plus apparent entrepreneur du moindre priz, et sera et demourera le mesme³⁾ obligé jusques au temps de la visitation cyapres declairé, nonobstant que par aucuns aultres l'ouvraige seroyt⁴⁾ pour encores moins ouffert ou entreprins avecq⁵⁾ lequel le terroir ne seroit poinct bien gardé ou asseuré d'avoir de bonne dure piere souffisant audit ouvraige ou besoingne.

Item ledit terroir ne sera tenu de donner ou payer aulcuns⁶⁾ deniers ou vins autant que ladite visitation des carrierez des entrepreneurz⁷⁾ sera fait, et la caution deuemant mise a la discrétion de ceulx dudit terroir.

Naervolgende de voorseijde poincten ende conditiën soo heeft Johan Michon als wesende den minsten ende leechsten innesetter over de levering van den blauwen orduijnsteen, dienende totter nieuwe sluijse geconcipiëert in de Cruijslant, den behoorlijcken opslach ontfangen van elck hondert voeten te leveren ende maecken voor 36 Karolusgulden, ter presentien van Jan Berck, stadthouder ende substituijt van joncker Willem de Roovere dijckgraeff, Andries Vierlingh gecommiteerde, meester⁸⁾ Godert Roelants quartiermeester, Adriaen Engelss., Jan Anthonisz. gesworens van den⁹⁾ voorseijden Cruijslande, meester Claes van Berge Anthonii voor de heere van Herbays, Louijs de Kachel ende Rochus Aertsz. ingelanden.

Actum tot Antwerpen in de Jonge Zwaenne den 13en Julij anno XV^c 70, des toirconden hebben onse naemen in de margine van desen gestelt.

Onse ingelanden int Cruijslant waeren vervoert int raemen van tleggen van eenen steenen sluijs, int jaer LXXI geleijt, van den geheelen

- 1) Hier zijn klaarblijkelijk eenige woorden weggevallen, die bepaalden dat het laatste derdedeel zou worden uitbetaald wanneer de sluis 'sera totalemant massonnée enz.'
- 2) Het Hs. heeft: massonné et achevé.
- 3) Het Hs. heeft: la mesme.
- 4) Het Hs. heeft: seront.
- 5) Het Hs. heeft: aeuq.
- 6) Het Hs. heeft: alucunes.
- 7) Het Hs. heeft: entrepreennerz.
- 8) Het Hs. heeft: meerster.
- 9) Het Hs. heeft: der.

vloer onder te maecken van steene, de parpeijnnen onder int innewellende sant¹⁾ oft driefsant²⁾ gewrocht ende daerop gemetst vijff oft ses laegen goeden klinckaert in terras, overmits zij zorchden³⁾ dat de zijdemueren schueren zouden. Ick segge noch dat ick niet en can verstaen wat zij veur⁴⁾ heur nemen ende waervoor sij besorcht zijn: een sluijs te leggen op het stael van eenen ouden dijck ende daer den dijck bij de tachtentich oft tnegentich jaeren geporst heeft, ten is niet mogelijk het moet een hardt ende goet fundament zijn. Oock en derft men niet sorgen dat het waeter onder tusschen de parpeijnen deur zoucken⁵⁾ zoude, deurdien de lenghte van een sluijs is ten minsten van een LXXX, LXX oft L voeten lenghte. Tselve is oock goet te precaverenne ende te verhoedenne in den bodem van dezelve sluijs: men moet wercken balcken met sponden daer de soochdeuren⁶⁾ inne vallen off daer de slachdeuren aen slaen, men mach dan daeraen wercken goede lange baerden oft paellinckplancken, wel lanck ineengegrouft ende diep in den gront geheijt die de dichticheijt wel maecken sullen, ende daeromme is het steenen bedden het beste, langh duerende ende daeraen men niet om en derff zien. Maer omme spuijen te maecken tot schuijringe van eenige haven buijtensdijcx, daer men den gront niet en kent (ende) noijt dijck gelegen en heeft, waerdeur den gront noch raeu, bol, sacht ende groen is, soude ick graden vinden dat men die maeckte ep een goet hout bedde oft treffelijcke slijckhouten, wel werkelijkken gewrocht, om soo de zijdemueren eenpaerlijck te zittenne ende zijn vasticheijt te nemenne, onder gestampt met goeden droogen derrije die metten gront- ende houtwerck aen malcanderen heelen sal. Ende soo mach men oock de houte bedden maecken op holle, bolle⁷⁾ ende bruijssige⁸⁾ gronden gelijk in Hollandt vele zijn, maer in Brabant, op sandige gronden, soude ick die perpinen ende steenen gronden ende bodemen prijsen, wel diep int drijeffsant ende daerop goeden klinckaert ende tras gewrocht als voorseijt is.

Uuijtlekkinge van de voormelte figure⁹⁾.

Ghij meucht considereren bij derzelve figure dat dese steenen sluijsen sonderlijcken bequaem gewrocht worden tot losinge van den waetere, want de deuren worden gewrocht in cassen oft rabatten noes affcomende van den sout eijnde, soodat de voormelte deuren geen waterloopen beletten

- 1) Het Hs. heeft: int sant innewellende.
- 2) Het Hs. heeft: driessant.
- 3) D.i. vreesden.
- 4) Het Hs. heeft: deur.
- 5) D.i. een doortocht zoeken. De marginale inhoudsopgaaf spreekt van het *deursuijpen* (lees: *deursijpen*) d.i. doorsijpelen van het water.
- 6) Denklijk heeft men te lezen: schooffdeuren. V.
- 7) Het Hs. heeft: volle.
- 8) Het Hs. heeft: bruijssinge.
- 9) Zie figuur 48.

ende houden altijd zoo veule vrijs¹⁾ sonder aen de sijtmuijren te slaenne, ende dat se altijd reet staen om heur bootschap te doen van toe te sluijten, deurdien twaeter innestroomende achter de voormelte deuren oock zijnen cours neemt ende daerdeur de deuren terstont maecken gaende, gelijk u de roode linie demonstreert ende de deuren beteecken.

Het bedde gewrocht van houte opte voormelte bestecken siet ghij oock de maniere, te weten de houten gaende overdwars sijn²⁾ de dicke slijckhouten oft plaeten wel dicht aeneengevoucht ende geschaeft, ende dandre³⁾ plancken lancx loopende sijn de dinne deckplancken⁴⁾ die boven de slijchhouten liggen wel dichte oock aengenagelt omme daerover het waeter te loopen ende te schuijren, die⁵⁾ metten loope van den waetere verslijten, dinnen ende vergaen, die met lanckheijt van tijde vernieuwt moeten worden, dat men doen mach met cleijnen cost, dwelck men aen de santplaete niet en zoude connen⁶⁾ doen, diewelcke over 't waeter liggende⁷⁾ ende soo bewaert zijnde van het slijten nimmermeer en sullen vergaen, ende soo wanneer zij van⁸⁾ redelijcken droogen hout gewrocht worden sullen de groeven dicht aen malcanderen zwellen.

Voorts ziet ghij oock het versche ende zout(e) gebint met de slachgebinden die wel loffelijcken met blauwen orduijn gemaect worden, daer geen verganck aen en is. Ick sal⁹⁾ voorts naervolgende die ander maniere van sluijsen u describeren ende daerop verbaliseren, die mij dunckt dat beter fatsoen wesen sal, laetende hier tselve genouch wesen, ende dan generalijcken achternae describeren ende verclaeren wat onderscheijt datter is tusschen steenen ende houten sluijsen.

Naerdatt eerst de¹⁰⁾ steenen sluijs is geraempt geweest geleijt te worden, de bestecken daeraff gemaect ende volgende dien soo wel het houtwerck als het steenwerck besteet, zoo heeft men difficulteijten gevonden in den slach van de zoute ende versche deuren, te wetenne dat op de thien voeten wijte de sponde, ja oock besonder de staende deuren, den slach niet en zoude connen verdraegen, deurdien men vreesde dat de sponden van den blauwen steen deur die zwaerte ende cracht van den slach van de deuren affspringen oft affschelveren zoude, twelck soo de sluijse seer onrecht zoude maecken. Ende hoewel men daertegens mochte ordonneren in elcke wijte van de sluijs een houte stercke rame, van

- 1) D.i. vrije speling.
- 2) Het Hs. heeft: sij.
- 3) Het Hs. heeft: danre.
- 4) D.i. dunne bodem- of vloerplanken. V.
- 5) Nl. de dekplanken.
- 6) Te lezen: dorven, d.i. behoeven?
- 7) Het Hs. heeft: liggen.
- 8) Het Hs. heeft: dan.
- 9) Het Hs. heeft: sal ick.
- 10) Het Hs. heeft: Naerdatt eerste.

boven inneschuijvende¹⁾ deur een splete int welffsele van der sluijse gewrocht, in sponden in de blaewe steenen ende zijmueren gewrocht, opdat de deuren hout aen hout wercken ende heur bootschappen doen zouden mogen, nochtans diverse timmerluijden daerop gehoort zijnde en vermaten hem niet, te wercke gaende, (de) staende deuren soo vast ende sterck te maecken dat sijluijden zouden daermede versekeren tlant in geen perijckelle daerdeur te mogen comen mits het deurgaen oft het breecken van den druen²⁾ van de voormelte werckende staende deuren, te meer daert hooge vloijt, sonder dat eenige³⁾ opperwaeteren jegens de deuren van binnenslants aenslaende dezelve deuren zoude mogen sustenteren ende tegens de zwaere slach wat bijstandicheijt doen, emmers dat die zoo subijt ende met vehementie ende cracht niet aenslaen en zouden, soodan men dickwils bevint dat int aenslaen van de deuren het soo dreunght⁴⁾ dattet schijnt datter een groot geschut affgaet met deen vóór dander nàer toegaende; zoo dan om sekerheijt wille van den lande zijn de gaten van de voormelte sluijse gemindert ende verenckt⁵⁾, elck op 8 oft 8½ voeten daechs elck gat, ende is oock nochtans diennietegenstaende de houte raeme geordonneert te maecken, die niet oft onnae⁶⁾ soo zwaer wesen en derff als de soute oft versche slachgebinden gemeenlijcken in houten sluijsen gemaect worden, want diezelve raemen hebbe die vasticheijt, stivicheijt ende sterckte van de cassen daer se inne gewrocht zijn ende oock van het geheele blauwe steenwerck daertegens aendringende ende aensteunende. Ick geloove wel dat in Hollandt daert soo hooge niet en vloijt veule sluijsen wijder gemaect worden gelijk op Sparrendam ende andere bedijckte landen, daeraff het besteck hiervoren beschreven is, maer in Zeelandt ende Vlaenderen daert zeer hooge vloijt, te weten in sommige plaetssen 14, 15, 17 ende 18 voeten uuijten peijl leechwaetere, daer zoude de slach sterck, crachtich ende zwaer vallen, twelck de staende deuren niet en zouden mogen verdraegen, maer de liggende deuren moeten⁷⁾ wel wat meer crachts lijden dan de staende deuren, want de voormelte liggende deuren mettertijt ende metten vloijewaetere allenxkens opdrijven ende metten wassenden waetere soetkens opgaen daer wel mette liggende deur⁸⁾ onder twaeter compt eerst toeslaen, soodan daerom dezelve liggende deuren het vierde deel min slach bijbringen. Ter contrariën de staende deuren soo haast de vloet oft twaeter

- 1) Het Hs. heeft: inneschuijven.
- 2) D.i. het dreunen.
- 3) Het Hs. heeft: van eenige.
- 4) Het Hs. heeft: toe dreunght.
- 5) D.i. verengd, vernauwd.
- 6) D.i. op verre na niet. Het Hs. heeft: omme nae.
- 7) Lees: mogen. De marginale inhoudsopgaaf heeft: de liggende deuren mogen meer last lijden dan de staende deuren.
- 8) Te lezen: daermet wel de liggende deur?

innestroompt ende dezelve staende deuren de vloet innegaende oft stroomende¹⁾ gevoelen, soo moeten dezelve staende deuren terstont obediëren ende metten waetere toeslaen als gewrocht zijnde met staelen pinnen in staelen pannen gaende, dewelcke oock daerdeure veul eer ende lichtelijcker openen ende toegaen dan de liggende deuren, die met houte groote draijende pinnen in den herreboom gewrocht in houten oogen draijen, gelijk ick vore oock genouch verhaelt hebbe ende nochtans hier wel dient gerepeteert, wantet op de zwaerte ende cracht van slach ende diversiteijt van den wercke van de deuren oock te passe compt. Het houte bedde van de voormelte sluijse²⁾ is oock verandert geweest overmits dat men beduchte, aengesien de zwaerte van de sluijs ende het steenwerck, tselve bedde in zijn besteck wat te lichte was, ende want principalijcken een bedde van een sluijs wel geleijt moet worden ende met neersticheijt versekert³⁾ ende wel veurzien⁴⁾ soo van de baerden, slijckhouten ende bodemplancken, soo heeft⁵⁾ men tselve bedde aengenomen te wreeken in dachgelden ende tot slants cost, soodat ick daarvan hier een besteck hebbe bijgebracht, deurdien men tselve bedde⁶⁾ in dachgelden zoo zwaer ende dick van houte maecken mach als oorbaerlicxste ende proffijtelijcxste is; het is oock veere uuijt voor den lande het beste geraeden, want de timmerluijden soo neerstich niet en zijn de baerden wel viercant in de schroeven in malcanderen in heijen⁷⁾ te voegenne noch oock de slijckhouten ende bodemplancken ende andere wercken.

Eenige nochtans op het wercken van de houte bedden van de sluijsen seggen ende allegeren dat men het werck in dachgelden maeckende⁸⁾ soo goedencoop niet en maeckt als besteet⁹⁾ zijnde op een behoerlijck besteck. Ick segge daerop dattet beter is het bedde sekerlijcken geleijt ende gemaect, al costet wat meer, dan onsekerlijcken met minderen cost voortsgevaeren, te meer want de timmerluijden zijn allegaer grootelijcx tegen het leggen van de steenen sluijsen overmits heure neringe daarmede gemineert ende verachttert wort, soodat men niet wel versekert en is dat, in sooverre den aennemer timmerman een bouwe woude wesen, hij mochte int leggen van den voormelten houten bedde zulcken boeverije spelen dattet al verloren cost zoude wesen dat men aen de steenen gewrocht hadde, opdat zijluijden daerdeur in heur opinie van houten sluijsen

1) Het Hs. heeft: stroomen.

2) Nl. die in Kruisland.

3) Het Hs. heeft: versekert versekert.

4) Het Hs. heeft: deurzien.

5) Het Hs. heeft: haest.

6) Het Hs. heeft: bede.

7) De zin van dit woord is niet duidelijk. Te lezen: malcanderen aeneen?

8) Het Hs. heeft: maecken.

9) Het Hs. heeft: bestaet.

te maecken mochten gehoor ende geloof¹⁾ hebben als heur opinie van houten sluijsen te maecken ende leggen de beste opinie ende²⁾. In dachgelden het bedde werckende mach men het oude hout van de houten sluijse, daer de slijckhouten noch goet ende gaeff aff zijn, met alle het hout dat onder twaeter licht verwercken ende te passe brengen, leggende³⁾ daermede de slijckhouten te dichtere, tusschen elcke nieuwe slijckhout een oude, twelck al wel doen ende premediteren zouden ende alle perijckelen verhoeden de dijckgraeff ende gesworens indien deselve dijckgraeff (ende gesworens) geëxperimenteert ende verstandich in feijte van dijckagie waeren ende heuren eet daerinne queten.

Daeromme segge ick alsnoch dattet een seer dangereux ende schadelijcke saecke is dat de gelanden oft geërffde van eenige landen onder de dijckagie liggende⁴⁾ niet en mogen gehoor hebben de Co. Mat. oft andere vassaelheeren te presenteren drije verstandige personen van henluijden omme daeruijt, zijne Mat. ende andere vassaelheeren reserverende heur hoocheijt, eenen tot dijckgraeff te denominerenne ende kiesenne, die hunluijden dencken nut ende bequaem te zijne. Soo mocht⁵⁾ comen, zij sullen heure officiers zoo wèl denomineren oft presenteren als andere want de gelanden sullen iemanden denomineren daer se heur betrouwen inne hebben, overmits zijluijden niet geerne heur thien deelen⁶⁾ versuuijmmen ende verloren laeten gaen zouden, zij en zullen oock voor het XI deel⁷⁾ van den Coninck oft andere vassaelheeren mede sorge dragen deurdient⁸⁾ henluijden thien deelen meest toucheert ende aengaet, alijts onder reverentie gesproken. Ick ben des wel te⁹⁾, hadde opt¹⁰⁾ stuck ende tleggen¹¹⁾ van de voormelte sluijse een verstandtlijcke dijckgrave geweest in den eersten raemen vant leggen van de voormelte steenen sluijse, het soude tlandt meer dan IIII^m gulden geprofiteert hebben, eensdeels daer se, lanck over de 104 voeten, sou derven met de twee ende vijftich voeten lenghte wel gepasseert hebben, volgende mijn verclaren in de¹²⁾ twee steene sluijsen hiervoren, sonder oock het

- 1) Het Hs. heeft: gehoord ende geloof.
- 2) Oningevuld gelaten in het Hs. Te lezen: de beste opinie zijnde?
- 3) Het Hs. heeft: liggende.
- 4) Het Hs. heeft: liggen.
- 5) Samengetrokken uit: mocht 't. De zin is: mocht het zoo komen, zij zullen enz.
- 6) Het Hs. heeft: thiedeelen.
- 7) Oningevuld gelaten in het Hs. Te lezen: zijnde? Bedoeld is het aan den koning of anderen als tienden toekomende elfde deel der opbrengst van den polder.
- 8) Het Hs. heeft: deurdien.
- 9) Oningevuld gelaten in het Hs. In te vullen: te vreden d.i. overtuigd?
- 10) Het Hs. heeft: op.
- 11) Het Hs. heeft: legger.
- 12) Het Hs. heeft: ende.

noesch werck ende de cameran te maecken. Ende dat voorts in de bestecken grootelijcx versuijmt ende geabuseert is (is dat daer) veele in zijn ontboden, daerdeur veule vacatiën ende dachgelden gemaect zijn, daeruijt spruijteden¹⁾ veule maeltijden, eeterijen ende bancketten te schencken int visiteren van steenen sluijsen in andere gedijckte polders liggende²⁾, al tot laste van Jan Vermet³⁾. Het is seer dangereux ende costelijcken in een lant eenen dijckgraeff te hebben die op zijn eeterijen toeleijt, want deur de groote giericheijt⁴⁾, zijluiden dijckgraven studerende anders niet, versuijmmen sij ende laeten voorbijgaen slants proffijt te vorderen, ende bovendien en willen niet dat eenige gelanden hen verstaende in feijte van dijckagie daerinne spreken hebben oft slants proffijt beneerstigen⁵⁾, besorgende⁶⁾ dat heure eterijen ontdeekt zouden worden, allegerende onder 't dexelle van dien heure hoocheijt ende autoriteijt die zij seggen te hebben unijt saecken van heurder officie. Ende hoewel de gelanden tselve te kennen geven daert behoort te wordenne, men steeckt se voor thoof bij de Christoffels die deselve⁷⁾ dijckgraeff(ven) te hove hebben oft met giften maken, seggende: ‘ghij zijt altijts in de schilt⁸⁾ van de officiers ende ghijluiden en cont met hen nimmermeer accorderen’, ende soo blijft mijnen dijckgraeff voorts etende ende oock te hove gevende tot laste van de gelanden.

Daeromme tselve aenmerckende bij eenige geërffden in bedijckte landen ende binnen mijnen tijt, als hebbende eenige toesicht in de vloet van Alderheijligen anno XV^c LXX, hebben gesolliciteert ende met groote zwaricheijt bij middele van goede heeren ende vrienden mede gegoet⁹⁾ vereregen dat zij souden moghen de voormelte presentatie doen, daeruijt de Mat. eenen dijckgraeff ordonneren (zoude), bij provisie geduijrende den tijt van drije jaeren doen naestcommende, anders zouden d'ingelanden groote schade, last ende intrest hebben (gehad) boven noch dat se meer dan drijeduijsent gulden beschadicht waeren int wercken ende beverschen ende int sluijten van den lande. Nu moet ick vraegen wat onproffijt die Mat. daerbij hadde¹⁰⁾, principelijcken van groot verlijes van zijn

- 1) Het Hs. heeft: spruijtende.
- 2) Het Hs. heeft: int visiteren van andere steenen sluijsen in der gedijckter polder liggende.
- 3) D.i. van de eigenaars der gemeetgetalen.
- 4) D.i. hebziucht.
- 5) Het Hs. heeft: te beneerstigen.
- 6) Het Hs. heeft: besorgen.
- 7) Het Hs. heeft: bij der Christoffels dief deselve. Versta: hun beschermers die hen dragen en voorhelpen gelijk eenmaal Sint Christoffel het kindeke Jezus op de vlucht naar Egypte.
- 8) D.i. ghij hebt altijd geschil, ligt altijd overhoop met de officiers.
- 9) Nl. als eigenaars in de betrokken polders.
- 10) Het Hs. heeft: wat proffijt enz.? De marginale inhoudsopgaaf heeft: vrage wat verlijes de Mat. heeft dat de gelanden presentatie doen.

arme onderzaeten¹⁾: anders niet dan dat eenige dienaers, raeden, commisen ende andere officiers, principelijcken van de smalle heeren, daerdeur is benomen dat se heur wille ende autoriteit niet en mogen gebruijcken, giften ontfangen van het adresseren tot eenige digniteit van offitiën, niet aensiende het perijckel ende in wat groot verlijes zij steden ende landen stellen noch oock de eterije die op den schamelen lantman oft huijsman gebeurt, want hoe daer meer in een landt costen vallen ende meer schade geschiet hoe daer meer geschoten vallen, daerdeur practiseren oock sulcke gierige dijckgraeff(ven) met uuijtlegginge te hebben ende wort heur eterije met twee schat oft drijeschat uuijtgeleijt, twelcke voor zijne Mat. schamelle ondersaeten als voorseijt is²⁾, soo ick breeder hiernaer int vijffde bouck ende in de generale ordonnantie op het feijt van der dijckagie sal beschrijven, daerinne voorts nerrerende zekere advijsen. Al gae ick hier wat buijten mijn materie het dient nochtans hier wel geallegeert.

De voorgaende dobbele steenen sluijs is gemaect met cameran gelijk men de houten sluijsen gewoonlijcken is te maecken, ende hoewel dingelanden alleenelijck³⁾ nijeuwe practijken hebben toegelaeten ende geconsenteert eene steenen sluijs te maecken voor een houten, nochtans en willen sij niet heel achterlaeten de opiniën, seggende: onse ouders hebben midden int viercant van den dijck de sluijsen met calveren gewrocht. Soo heeft men onder Steenbergen int vernieuwen van de houten sluijse in de steene de cameran noch soo moeten maecken (ende) ordonneren, maer het waer profijtelijcker de deuren gewrocht ende gemaect, te weten de soute deuren int sout eijnde voren tzeewaerts, dat dezelve deuren buijten opengingen slaende tegens de vleucken ende dat om diversche redenen.

Eerst, de sluijsen en zullen maer halff soo veul metsen costen ende steenen behouven, ende alser wat aen de deuren te maecken oft te repareren is soo meuchdij dezelve deure beter becommen, ghij meucht se alst u belieft uuijt ende op den dijcke winden mmoe die wel te versienne, laetende daerentusschen de binnendeuren heur bootschap ende werck doen.

Ten tweeden, ghij meucht de deuren optempelen alst u belieft sonder groote moijte, maeckende⁴⁾ alleenelijcken eenen ijseren haeck aen de vleecken buijten met een ijseren ooge in de deuren, daermede ghij de deuren openhouden meucht omt waeter int lant te houden, oft waert u te seer lastich dat (ghij se) het geheel gat innetrecken zoude, meucht een

- 1) De zin is (ironisch uitgedrukt): vooral van de groote verliezen door zijn onderzaten geleden onder het oude stelsel van benoeming.
- 2) Het Hs. heeft: twelcke voor de ondersaten van der Co. Mat. oft van zijne Mat. schamelle ondersaeten als ondersaten als voorseijt. Een woord met de beteekenis van verderfelijck schijnt in de pen te zijn gebleven.
- 3) D.i. allengskens.
- 4) Het Hs. heeft: maecken.

cleijn deurken maecken ende practiseren van alleenelijcken een dele breete, dat men gemeenlijcken van buijten open setten zoude, laetende niettemin de deure oft deuren voorts wercken.

De binnendeuren souden commen te slaen op de uuijterste boge binnenslants waert, maeckende ende werckende daeraen op den dijck een cokere, wat hoochachtich, opdat het waeter alst hooge opvloijt niet op en springe ten landewaerts inne, deur welke cokere ghij oock altijts de sluijsen mogen visiteren ende soo lange wercken, al waeren de deuren beijde toe, totdat ghij sekerlijck vinden meucht alle gebreecken want een timmerman werct altijts met vrese ende¹⁾ sorge, ofter een verloop opquame ende de deuren beijde subijt toesloegen, hij waere daerdeur zijn lijft quijte ende daer en waere geen helpen aenne, zoot in Zeelandt eertijts gebeurt is, ende oft soo quaeme mach altijt door²⁾ de voormelte cokere uuijt de sluijs comen.

De bruggen binnen daere geleijt bringen veule lichts in de sluijsen, ten cost soo veule welffsel niet ende moocht³⁾ oock de bruggen soo effens den wech maecken zonder hooge optoogen oft affdaellingen te hebben, twelcke de peerden zeer travailliëert als de waegenen welgelaeden zijn.

Ghij sult oock u schooffgebint hooge int midden van den dijck brengen, opdat ghij u stroomen ende hooge vlooden daeraen meucht⁴⁾ om deselve gebinden dienst te doen doenne met het vallene⁵⁾ van de schooffdeuren. Onse ouders hebben dezelve gebinden doen maecken soo leege dat, alser een verloop compt, degene die weijnden⁶⁾ zouden willen zouden wel moeten tot over thoof t int waeter staen omme de deuren te laeten vallen. Ende nochtans blijven veele bij heur ouders opinie, ende mochten d'ouders het wercken nu zien, zij zouden wel van andere goede opinie wesen.

Voor de schooff-vallendeuren soud ick van opiniën wesen te maeckenne schuijvende deuren op metaelen schijven lichtveerdich uuijt- ende innegaende, die uuijt (de) gemetste cokers souden toe geschoven worden gelijk⁷⁾ men nu veule begint te useren ende bewijsen sal met(te) figure hiernaer int capittle van haevenen te schuerenne ende te diepenne.

De figure naervolgende sal u van als verstant geven.

Expositie op de voormelte figure.

Ghij cond t bij dezelve figure⁸⁾ wel zien dat, oft de deuren binnen int

1) Het Hs. heeft: van.

2) Het Hs. heeft: daer.

3) Het Hs. heeft: mocht.

4) Hier is klaarblijkelijk een woord in de pen gebleven.

5) Het Hs. heeft: vallende.

6) D.i. winden.

7) Het Hs. heeft: ende gelijk.

8) De beschrijving is te onvolledig om deze figuur te reconstrueeren. V.

viercant van den dijck open ende toegaen, dat compt alleleens¹⁾ ende zullen al even rasch wercken; sóo de deuren werckende²⁾ meuchdij één sluijs met minderen cost becosten dan hier vore de dobbele sluijs (in) Steenberghen gemaect is, overmits ghij de helft min lenghte hebt.

Oock soo meuchdij, indien ghij een dobbel sluijs hebt te³⁾ maeckene, uwe tonge recht wercken van Naemschen⁴⁾ orduijn ten waeterloop toe, de hoochte voorts met harden clinckaert, want de meesters leveraers⁵⁾ maecken groote zwaricheijt de tonge soo noes aen wederzijden ter camere inne te wercken voor het opengaen van de deuren, overmits men tot elcken stuck een patroon van houte oft berderen maecken moet⁶⁾ ende int vergaeren nemet veul tijts ende hooftsweer; de sluijs zoude bijcans de helft min costen; wat hebdi met veule steenwercx te doenne twelck niet te passe en compt?

Buijten tzeewaert en behouffdi oock geen bermen ende daerdeur hebdi zoo veule min gerijt⁷⁾, ende oock de schepen en connen niet lossen ende laeden in de sluijsen die veule waterloops benemen, in den sluijsvliet liggende, de schoofgebinden comen oock hooch op den dijck die op alle stormen ende winden becommen meucht.

Uwe deure meuchdij oock altijts besien, sonder u nat te maecken, op ebbe ende vloet, hoe zij wercken ende heur lesse wel connen ende heur bootschap doen. Ghij meuchse oock uijtwinden, toe- ende opentempelen, soo u geraeden dunckt, meucht er oock cleijne deurckens inne maecken die ghij open laet staen omme versch waeter inne te laeten als tlant te drooch is twelck ghij, de slachdeuren binnen int viercant van den dijck maeckende, niet en cont doen.

De deuren buijten tzeewaerts gewrocht, soo meuchdij int leste van de deuren, soo en heeft het waeter geen grooten val daerinne, wercken⁸⁾ sulke vallende deuren gelijk dit figuerken uutwijst, ende dezelve met een keten optrecken om versch waeter int lant te laeten somerdaechs op groote droochte ende laeten die wederomme neervallen wanneer ghij wilt, sonder groote moijte ende perijckelle, ende van gelijcke oock in de versche deuren binnen die ghij deur de cokere oft brugge optrecken meucht, toesluijten ende begaen, dat ghij niet en cont doen in de deuren der cameran dan elcke reijse met groote moijte ende niet sonder perijckelle.

Daerom heb ick dit figuerken⁹⁾ hier wel willen stellen, want laet ghij de

1) Het Hs. heeft: alleens.

2) Het Hs. heeft: wercken.

3) Het Hs. heeft: de.

4) Het Hs. heeft: Naenschen.

5) D.i. de opleveraars, aannemers van de sluis.

6) Het Hs. heeft: moesten.

7) D.i. gerij van aanvoerkarren.

8) Het Hs. heeft: werckende.

9) Bedoeld is een klep in de deur, de tekst is duidelijk genoeg om geen reconstructie van dit figuurtje noodig te maken. V.

deuren vallen (twaeter) sal se van selfs toedrucken met cracht, ende en derff (se) oock niet langer open laeten staen dan ghij en wilt.

Voorts wilt ghij het versch waeter int lant houden tempelt die versche deuren toe, het vallende deurken sal oock reciproche metten binnenverschwaetere dat uuijstroompt¹⁾ wel toedrucken ende sluijten.

Daer zijn noch veel meer circonstantiën die u te passe mogen commen maeckende uwe sluijse dobbele oft inckele op het voormelt patroon, die hier te lange te verhaelen zouden wesen, ende hebbe alleenlijcken hier gestelt de principaelste ende meest²⁾ militerende³⁾ proffijtelijcke redenen.

Daeromme ist betere ende nuttere u met meerder proffijt ende verclaeringe van dien te tracteren, ende principelijcken hebbende diversche ordonnantiën ende bestecken van houtte bedden, leveringhe van blaeuwen Naemschen orduijn, teras, steenen, timmerijen ende metserijen, hebbe⁴⁾ u daerom daervan wel willen deelachtich maecken, opdat ghij daeruijt meucht colligeren de beste ende bequaemste wercken, opiniën ende eonditiën soo wij onder Steenberghen gedaen hebben. Elcke plaetse en is niet van één natuere van gronde oft gelegentheijt, soo van winden, stromen⁵⁾, hooch vloijen ende leech ebben als andersins, ende daeromme heb ick hier veule ende diversche gestelt omme u daernaer in een⁶⁾ ijegelijcke plaetsse naer zijn gelegentheijt ende diverschiteijt te mogen reguleren.

Volgen⁷⁾ nu voorts diversche ordonnantiën ende bestecken, op de steenen sluijs ende thoutwerck⁸⁾ van de bedden gemaect.

Ordonnantiën ende voorwaerden waerop de hooghe heemraeden van Rijnlandt⁹⁾ besteden willen het vlot oft houtwerck te maecken, daer men die groote open sluijse oft spuije int toecommende jaer tot Sparrendam op maecken sal, mitsgaders de deuren ende valbrugge, die daerinne ende over commen zullen, op Rijnlantsche voeten, in ponden, schellingen ende penningen van veertich grooten Vlaems tpont¹⁰⁾.

Die voorscreven sluijs sal lanck zijn I^c XXI Rijnlantsche

- 1) Het Hs. heeft: uuijt.
- 2) Het Hs. heeft: meeste.
- 3) D.i. meest er voor pleitende.
- 4) Het Hs. heeft: hebbende.
- 5) Het Hs. heeft: stormen.
- 6) Het Hs. heeft: ende in.
- 7) Het Hs. heeft: volgende.
- 8) Het Hs. heeft: houtwerck.
- 9) Het Hs. heeft: Ruijlandt.
- 10) Het Hs. heeft: pont.

voeten ende XXIII gelijcke voeten wijt binnen heure mueren, daarvan de streckmueren¹⁾ aen wederzijden dick zullen wesen VIII der voorseijde voeten, hebbende aen wederzijden VIII pileeren, daarvan de uuijterste zoo ter Yewaerts als ter Sperenwaerts lanck zullen sijn XXI voeten ende dick buijten die streckmueren VI voeten, ende dandere ses sullen wesen ses voeten int viercant.

Op den gront sal men legeren²⁾ 41 slijckhouten houdende op tsmal eijnde 10 duijmen cants, soo verre van den anderen dattet middel van dien drie voeten van den anderen sal comen te liggen.

Van welcke slijckhouten de 24 lanck sullen wesen 53 voeten die men onder de pileerens legeren²⁾ sal, te weten over die eijnderste 8³⁾ ende onder de middelste pileerens 3, welverstaende dat men die middelste van dien int middel sal mogen lasschen, mits dat de lasschen 4 voeten over malcanderen sullen schieten ende met twee tanden (ende) eenen houten nagel wel vast ineen getant ende genaegelt sullen wesen, ende dander zeven(tien) die men tusschen de pilaerens legeren sal sullen lanck sijn 41 voeten.

Over dese slijckhouten sal men leggen 7 streeckhouten⁴⁾, die men met zwalusteerten oft voorlogen⁵⁾ daerinne wercken sal alst behoort, die lanck sullen sijn I^c XXI voeten, welverstaende dat men die van 3 oft 4 balcken houdende op tsmal eijnde eenen voet cants sal lasschen in de maniere als voren.

Van welcke streeckhouten aen wederzijden twee geleijt zullen worden, sulcx dat de eene comen sal opt eijnde van de corte slijckhouten ende dandere soo verre innewaerts, dat de twee buijtencanten 9 voeten van malcanderen comen zullen, waerop de streckmueren gemetselt zullen worden.

Ende de binnencanten van (de) twee binnenste sullen soo wijt van malcanderen liggen als de sluijse wijt wesen sal, binnen welcke spatie men dander 3 leggen sal bij gelijcke ende egale distantie van den anderen.

Ende op die eijnden van de slijckhouten, daer men de pileerkens op metsen sal, sal men een dwershout van zulcken dichte als die streeckhouten op wercken van dier lenghte dat die eijnden aen wederzijden eenen voet overstrecken, dat aen de eijnden met

- 1) Het Hs. heeft: streckkameren.
- 2) Het Hs. heeft: legeeren.
- 2) Het Hs. heeft: legeeren.
- 3) Lees: onder die eijnderste 3. V.
- 4) D.i. kloosterhouten. V.
- 5) D.i. voorloeven. Het Hs. heeft: voorleggen.

zwalusteerten ende int midden met voorlogen ende slijckhouten gewrocht sal worden.

Ende over elck slijckhout sal men noch eenen bant maecken van 8 oft 10 duijmen breed ende dick naer den heijsch, die met zwalusteerten wel gesloten sal wesen int voorseijde dwershout ende int II° streckhout ende int midden met voorlogen.

Van gelijcken sullen aen wederzijden de twee streckhouten over die corte slijckhouten gebonden worden.

Soo sal men dan aen wederzijden alle die gaten¹⁾ van de roosters tusschen de twee uijterste ende gebonden streckhouten ende oock van de pileeren vol else palen heijen, van sulcken dicke ende lenghte als men daerinne sal connen krijgen ende de gront met het werck vereijsen sal.

Van gelijcke sal men wel met elsen paelen heijen daer den bodem van de sluijs liggen sal voor ende achter die twee eerste regulen, ende oock die twee regulen daer die kespen leggen zullen, daer de deuren²⁾ tegens over slaen³⁾ sullen.

Dit aldus gedaen zijnde, sal men over dese streckhouten noch leggen van voren tot achtere, soo lange als de sluijse wesen sal, balck aen balck, wesende 9 duijmen dick ende wel aen malcanderen gewrocht ende met houten (naegelen) op de streckhouten vastgenaegelt, uijtgesontert alleen daer die kespen van de deuren liggen sullen, alsoo de voorseijde balcken dicht tegen de kespen⁴⁾ die 3 int getalle zullen wesen gewrocht moeten zijn naer tbehooren, ende dit al ten meesten hout oorbaer⁵⁾.

Ende sullen dese balcken strecken aen wederzijden over dat heijwerck daer die mueren ende pileerkens staen sullen, die opt een eijnde gelaest sullen wesen op die streckhouten, mits die lasschen verschietende nu aen d'een nu aen d'ander zijde naer den oorbaer vant werck.

Op theijwerck beneden in den bodem, daer die deuren sullen comen staen, daer sal men die kespen leggen om die deuren beneden tegens te slaen, die men twee oft drije duijmen in de⁶⁾ streckhouten laeten sal.

Welcke kespen lanck wesen zullen XXVI oft XXVIII⁷⁾ voeten om aen wederzijden een oft twee voeten onder de streck-

1) Het Hs. heeft: gaters.

2) Het Hs. heeft: daerdeur.

3) Het Hs. heeft: staep.

4) D.i. dorpels. V. Het Hs. heeft: kespe.

5) D.i. ten meesten nutte van het hout.

6) Het Hs. heeft: ende.

7) Lees: XXVII. V.

mueren te comen, die hebben zullen XVIII duijmen verhevens ende voorts dick wesen XXI oft XXII duijmen ende breet vier voeten, waerinne gemaect sullen wesen coppen van clockspijse daer die harrenbeden¹⁾ in gaen zullen.

Dese grondt ende bodem aldus gemaect zijnde, sal men daerop setten het steenwerck ende sullen alsdan tusschen de streckmueren van de sluijse van voren tot achteren geleijt worden goede ende gave eijcke plancken van 4 duijmen dick, wel aen malcanderen gestreeken ende oock wel gespijckert ende genaegelt met houten naegelen.

tVloer ofte gront van dese sluijs sal men soo diep leggen als men gecrijgen sal connen tot judicature van de heemraeden.

Ende sal den aennemer dit voorseijde vlot oft rooster gereet moeten hebben voor Lichtmisse naestcommende, op een boete van 20 \square te verbeuren tegens den dijckgraeff van Rijnlant²⁾ tot discretie van heemraeden, twelck hij binnen der stede van Haerlem maecken sal ende tot coste van der stede tot Sparnedam aen den binnendam gebracht sal worden, naer tselve bij de heemraeden gevisiteert sal wesen oft men dat sulcx in den put sal mogen leggen.

Daennemer sal oock gehouden zijn tot zijnen cost de palen in den gront te³⁾ doen heijen, ende becostigen alle tgunt het heijwerck aengaet, uuijtgesondert alle de treckers van den heije.

Sal oock gehouden wesen geen hout te corten ofte doen saegen dan int bijwesen van den gecommiteerde van de heemraeden oft zijn gemachtigde⁴⁾, wijens advijs hij gehouden sal wesen te volgen.

Ende alle thout dat men saegen sal sal gesaecht worden tot costen van der voorseijde stede, des sal den aennemer gehouden wesen tselve hout te beslaen, te scrijven⁵⁾ ende op de scraegen te helpen.

Item (in de) lenghte van dese sluijs sullen wesen drie paer deuren die ingaen zullen in rabatten soo diep, dat dezelve deuren binnen in de sluijse niet en hinderen, welke deuren lanck ende breet zullen wesen naer den heijsch van den wercke, waarvan die achterherren⁶⁾ oft stijlen dick sullen wesen 12 duijmen ende breet 14, die boven- ende onderste clampen van gelijcke dichte ende breete, die middelclampen sullen dick wesen X duijmen

1) Te lezen: harreboomen?

2) Het Hs. heeft: Ruijlant.

3) Het Hs. heeft: de.

4) Het Hs. heeft: gemachtige.

5) Misschien is dit woord corrupt.

6) Het Hs. heeft: achterheeren.

ende XII breed, ende die voorherren oft stijlen die te middewege van de sluijs comen zullen dick wesen 13 duijmen ende breed 14 duijmen, ende zullen dese deuren becleet wesen met plancken van 2 duijmen dick wel over malcanderen gerabat ende in de¹⁾ herren, boven- ende onderste clampen 2 duijmen innegespont, wel daerop gemost ende gespijckert alst behoort, hebbende elck paer deuren een clincket²⁾ ende zullen dese deuren gaen beneden in een cop³⁾ van clockspijse ende boven in ijseren ringen⁴⁾ dick ende breed naer den heijsch van den wercke, ende zullen de voorseijde deuren van binnen van onder tot boven gevoert worden met plancken van 1½ duijm dick ende wel genaegelt met houten naegelen.

Welcke deuren soo nae⁵⁾ te zeewaerts als ter Sparrenwaerts en oock te mitswege⁶⁾ gestelt sullen worden naer believen van de heemraeden.

Voor 't voorste paer deuren ter zeewaerts zal men eenen balck van 15 duijmen cants met een caepstant voor mogen winden, welcken balck in eenen houten coker leggen ende over metalen⁷⁾ rollen gaen sal (om) over ende weder terugge gewonden te mogen worden.

Voor⁸⁾ tmiddelpaer deuren, die men in tijde van noode besigen sal, sal eenen dwersbalck van XV duijmen cants geleijt worden int gewichte op een ijsere penne, om die lichtelijcken voor die deure te mogen draijen, om die deuren daertegens te steunen.

Over dese sluijse sal men maecken een dobbelle valbrugge breed zijnde 13 voeten, die men soo zwaer sal maecken als twerck vereijschen sal, ende onder elcke valdeure sal men maecken een halff cruijs van den eenen houck tot aent eijnde van den middelstijl, dat men daer wel in wercken can tot steuninge van twerck.

Dese valbrugge sal te middenwege met stijve overslaegen, die wel met bouten ende veren onderdeure gevesticht zullen wesen, boven met een hangent slot, daerdeur wel gesloten worden.

Ende de voorseijde valbrugh sal opgaen in twee binten, hooch boven het steenwerck 15 voeten, waervan de stijlen dick wesen zullen 14 duijmen cants, die beneden in de⁹⁾ zijde-

1) Het Hs. heeft: int.

2) Het Hs. heeft: clinckert.

3) D.i. taatskom. V.

4) D.i. halsbeugels. V.

5) Het woord *nae* moet denkelijk geschrapt worden.

6) D.i. te middenwege, in het midden.

7) Het Hs. heeft: met allen.

8) Het Hs. heeft: voorts.

9) Het Hs. heeft: int.

mueren van de sluijs in een viercante sponde daelen ende gevesticht zullen wesen, die men met coperen plaeten becleeden sal, ende zullen neffens de stijlen int steenwerck gaeten maecken van eenen voet viercants ende 5 oft 6 voeten diep, daer men een stuck houts van eenen voet kants inne setten sal om daeraen ende aen de stijlen een eijnde balcx te wercken, om een carbeel¹⁾ tegens die stijlen te vougen. Off men zoude op elcke zijde van de sluijs in den streckmuur neffens d'eerste twee²⁾ pileerens 2 gaeten maken van eenen voet viercants ende 6 voeten diep, om³⁾ een stuck houts van eenen voet cants inne te setten, ende aen beijde zijde van de pilarens 2 paelen heijen ende 2 slooven daerop te wercken van 1^{en} voet cants om die binden daerop te wercken ende te vestigen, ende tusschen die stijlen sal men eenen dorpel leggen van eenen voet cants om die hengelissen van de valbrugge daeraen te vestigen.

Over de voorseijde binden sal men leggen twee wippen, lanck ende dick naer den heijsch van den wercke, om de voorseijde valbrugge met keetenen op te haelen, die over eenen iseren bout oft met⁴⁾ een asse leggende in twee blockeels opende nedergaen zullen.

Alle tvoorseijde werck sal den aennemer gehouden wesen te wercken, daertoe de stadt alle de materialen leveren sal, des zal dezelve stadt aen haer behouden de fragmenten daervan comende.

Ende in sooverre (in) het werck eenige veranderinghe bevonden worde tot meerderinge oft minderinge, sal staen tot verclaeringe van de hooge heemraeden van Rijnlant⁵⁾.

Daennemer sal gehouden wesen dit besteck te volcommen op zijn behoorlijcken tijt ende continuelijcken te wesen int heijwerck, daer hij gehouden sal wesen met 2 heijen te wercken oft meer tot discretie van de heemraeden, opdat het werck daerbij niet verachttert en wort, ende soo menigen dach hij uuijt het werck blijft sal verbeuren tegen den dijckgraeff 10 □ behalven d'intrest dat de stede daerbij lijden sal, twelck hij betaelen sal tot discretie van de heemraeden, voor alle twelck hij gehouden sal wesen borge te stellen ende oock voor de penningen die opt werck ontfangen sal, te betaelen een derdendeel van de penningen van de aenneminge op de handt, een derdendeel als het heijwerck volmaeckt is ende 't andere derdendeel als alle twerck opgemaeckt ende gepresen is.

- 1) Het Hs. heeft: carbel.
- 2) Het Hs. heeft: d'eerste ende twee.
- 3) Het Hs. heeft: op.
- 4) Het Hs. heeft: men.
- 5) Het Hs. heeft: Ruijlant.

Heeft aengenomen op de voorwaerden hiervoren Jan Aelbrechtsz. Clock woonende tot Amsterdam voor de somme van 950 \square van 40 grooten Vlaems tpont, ende zijn voor hem borge geworden Adriaen Pietersz. houtcooper ende Dirick Jacobsz. timmerman beijde woonende tot Leijden.

Actum op der stadt huijs tot Haerlem op den 4^{en} Novembris XV^c LXVII ter presentie van ons, onderteijckent: J. van der Schoten, O. Stalpaert ende A. de Zwiete.

Besteck daernaer den blauwen hertsteen geleverd sal worden tot de nijeuwe Sparnedamsche spuije, gemaect¹⁾ op Naemsche voeten, houdende²⁾ elck elff duijmen, welcke duijmen elcx juijst zoo zijn als de Rijnlantssche³⁾ duijmen.

Eerst drije dorpels oft kespen die lanck zullen zijn XXX voeten als 26 voeten 2 duijmen, al voluijt schoon gewrocht, behalven de onderste zijde sullen breed zijn 4 voeten 4 duijmen ende dick 18 duijm daarvan de sponden diep zullen zijn 5½ duijm, ende sal tpunt uuijsteken 3 oft 4 voeten soodat die staertspendingen sullen houden eenen voet 4 duijmen, ende sal op elcke eijnde soo blijven ongespont soo veul alst noodich is tot die copen.

Sullen de strecksteenen lanck zijn ten minsten twee voeten drije quart, soodat die al deen deur d'ander sullen comen op 4 voeten, sullen breed zijn X oft XI duijmen emmers niet min dan thien duijmen, ende zullen diep oft hoch zijn eensdeels eenen voet eensdeels vijff quart ende eensdeels 1½ voet, ende indient den vercooper hem proffijtelicxst dunckt sal een lage mogen leveren van eenen voet ende drije quart.

De bouts- oft petijtse steen⁴⁾ sullen diep oft hoch zijn als voren, sullen breed zijn naer (den) heijsch van twerck ende sullen lanck zijn⁵⁾ achteruijt gesteert, te weten vóór buijten twaeter⁶⁾ tot achter aen den backsteen 3 voeten emmers niet min dan een quart⁷⁾, al met wouwestaerts oft stootvoegen⁸⁾ in de voorseijde strecke steenen⁹⁾ gesloten, soodattet wel ende

- 1) Het Hs. heeft: sal gemaect.
- 2) Het Hs. heeft: houden.
- 3) Het Hs. heeft: Rijelantsche.
- 4) Het Hs. heeft: stien.
- 5) D.i. zullen breed en lang zijn naar vereisch.
- 6) Het Hs. heeft: waeter.
- 7) Het Hs. heeft: quart min.
- 8) Het Hs. heeft: sloetvoegen.
- 9) Het Hs. heeft: sterctesteenen.

ten besten sal zijn gesloten, ende zullen die steerten buijten die voorseijde wouwestaerten niet seer smal uuijtloupen maer houden achter gelijcke dichte bijcans, emmers niet dan de derde paert smalter zijnde.

De spondingen zullen diep zijn 13 oft 14 duijmen, die uuijt zullen loopen met zulcke loopen als den gront¹⁾ oft figuerlijck besteck verclaert, ende zullen diezelve spondingen al zijn van houck- oft egsteenen.

De decksteenen zullen breed zijn drije voeten ende eenen voet dick.

De decksteenen ende dorpels zullen in den anderen commen.

Sal dese sluijse lanck zijn honderttweeedertich voeten, ende hooch ontrent zeventhien oft achtien voeten.

De houcksteenen zullen gewrocht worden naer den voorseijden gront oft figuerlijck besteck.

Sal al dit werck zijn van goede Naemsche steen sonder scheuren, spleten oft raeckelspaerten.

Item is bijsonder bedongen dat dit werck wel sal zijn gewrocht ende geleverd in de winckelhaecken ende laegen, van sulcke gelijcke dicte datter in de vougen geen stoppingen van backsteen, tegelen oft anders behoeven²⁾ maer³⁾ dat (t)zelve zij conforme ende gelijk het beste werck van gelijcke natuere binnen Hollant.

Sal die vercooper al desen steen leveren tot Dordrecht ende betaelen die vracht, ladinge met alle dander costen tot Sparnedam aen de plaetinge, des de schippers met heur knechts mede heur uuijterste moijsje sullen doen met haer lijff ende gereetschap, maer zullen die dorpels gewrocht worden tot Haerlem onder de craen.

Sal desen steen gemeten worden alsoe op de aerde geleverd is tot Sparrendam⁴⁾ ende anders nergens.

Indien verstaen wort dat die drempels⁵⁾ oft kespens moeten zijn 6 voeten als 4 voeten aenslachs off punts, sal tselve moeten leveren maer zal mogen zijn in zulcken gevallen van zeven stucken.

Sal dit werck begonnen worden te stellen te Paesschen naestcommende, daertegen den aennemer zijnen steen gereet sal mogen maecken, ende sulcx al ende aen⁶⁾ leveren soo dat men daer geen verleth bij en lijde.

1) D.i. grondteekening.

2) Het Hs. heeft: behoeuve.

3) Het Hs. heeft: naer.

4) Het Hs. heeft: sarrendam.

5) Het Hs. heeft: dreppels.

6) Te lezen: af ende aen?

Al dit besteck sal voldaan worden, oft sal die stede hem¹⁾ mogen corten tweemaal soo veule als die stede ter verclaeringe van degenen hen des verstaende voor intrest daerbij geleden sal hebben.

Ende sal gehouden wesen tweeduijsent voeten steens, oft soo veul meer als den aennemer believe sal, te leveren vóór de maent van November eerstcommende, die men den aennemer alsdan sal betaelen.

Op welcke besteck aennemer geworden is mr. Jan Lambillon, ende is met de burchmeesteren der stede van Haerlem geacordeert dat hij hebben sal van elck hondert voeten negenthien gulden thien stuijvers, ende indien hij hetselve besteck vollevert ende volcompt alst behoort, soo sal hij hebben thien stuijvers meer op elck hondert voeten, als te weten van elck hondert voeten twintich gulden.

Actum den XXIII^{en} Julij XV^c LXVII. Des ten oirconden hebben Borgemeesters der stede van Haerlem, besteders van wegen derselver stede,²⁾ ter eenre ende Jan Lambillon coopman van Naemen, aennemer van tgunst voorseijt is, dese geonderteijckent op den XXIII dach (van) Julij XV^c LXVII in tegenwoordicheijt van Cornelis Geertsz. metselaer ende Jan Jansz. steenhouwer, poorters tot Haerlem, die tot alle meerdere kennisse dese mede geonderteijckent hebben ten daege voorseijt.

Onderteijckent: Dirick Jacobsz., N. van der Laen, La. Roosevelt, de par moy Jan Lambillon, Cornelis Geeritsz. ende Jan Janssz.

Gij hebt hiervoren genouch bestecken ende ordonnantiën omme houten bedden ende steenen sluijsen te maecken, soodattet van geen noode en sal wesen, dunct mij ter correctiën, hier naerder en breeder daeraff te schrijven om die corticheijt wille, want uuijt diezelve bestecken meucht ghijluiden uselven behelpen omme die t'emploijeren naer gelegentheijt van den lande ende saecken.

Hiervoren hebbe ick u alle de bestecken gestelt, soo van houten ijckelle ende dobbele sluijsen, ende van gelijcke oock van steenen sluijsen mette bedden daer nootelijck toe zijnde. Ghij hebt oock verstaen die verclaeringe van de parpeijnnen ende andere materialen daertoe behoorende. Nu voorts sullen wij onse materie continuërende describeren³⁾ ende verclaeren het tusschenscheijt van tproffijt van de houten ende steenen sluijsen met dies daer is aenclevende, ende soo voorts vervolgen⁴⁾ totten eijnde van de nieuwe dijkagie toe.

1) Het Hs. heeft: hen.

2) Het Hs. heeft: de wegen van derselver stede.

3) Het Hs. heeft: continuëren deserveren.

4) Het Hs. heeft: vervolgen.

Ghij hebt bij de voorgaende patroonen gesien het leggen van eene steenen sluijse van LII voeten lanck, de deuren buijten opengaende, tschooffgebint¹⁾ int midden van den buijtenbeloope van den dijck, een deur binnen ten halven beloope van den dijck met eene steenen koker opgemets(t) tegen het opsteijgeren van den waetere, ende deur welcke cokere men op tijt van noode ende stormen zoude mogen begaen sonder perijckel de deuren, toe of open zijnde, binnendijcx zoude een brugge geleijt worden corresponderende opten binnenberm omme daerover te vaeren ende rijden met waegenen ende peerden, welcke sluijs soo veule prouffijts bijbringen (sal) jae meer²⁾ als de steene sluijs hiervoren oock gespecificeert van meer dan hondert roeden lenghte doen zoude; het schilt veule dat de helft van de costen bedraegen soude. De slachgebinden oft slachdeuren zijn geordonneert in de sluijs van de voormelte hondert voeten lenckte midden int viercant van den dijck, twelck onnootelijck is ende is gevolcht de oude maniere van de houten sluijsen, welcke houte sluijsen soo gemaect moeten worden om de caemer gelaeden te worden met zwaert(e) ende gewichte van de aerde, daer alle de last van den waetere tegen staet, (om) niet op te lichten, nijet te wijcken ofte te verdrijvenne³⁾. Twelck de steenen sluijsen sulcx niet en eijtschen, want eenen steen int waeter sal sincken te gronde ende een hout blijft drijven op het waeter, ende soo is de geheele sluijs één camere. De tonge van de voormelte sluijse soo gemaect zijn zeer swaer ende behouven veel berderen om den steenhouwer daer naer te wercken⁴⁾. Oock zijn se zeer difficijl ende behouven veel tijts omme de stucken te vergaederen daerinne daenneemers veel zwaricheijt maecken. De deuren en condij oock niet becomen noch oock (soo) gemackelijcken repareren⁵⁾ als de deuren buijtensdijcx oft binnensdijcx op de uijterste⁶⁾ gemaect worden, want⁷⁾ sulcke deuren meuchdij daegelijcx besichtigen ende beoogen ende deen voor dander naer op ende uijtwijnen⁸⁾ ende met cleijne moijsen ende cleenen dachgelden repareren, versien ende dicht maken. Het leggen van eene steenen sluijs is proffijtelijcken, geduerich ende sonder ommezien overmits dat men de enckele sluijse soo wijt zoude mogen maecken als men proffijt bevont te zijne ende, naer datter veule waeters deur zuweeren moest, met effene zijdtmueren deurgaende zonder belast te zijne

1) Het Hs. heeft: schoofgebint.

2) Het Hs. heeft: jae ende meer.

3) D.i. om de sluis daar al de last van het water tegenstaat enz.

4) De marginale inhoudsopgaaf luidt: de tonge noesch is een swaer werck voor de steenhouders, daer se veel borderen toe behoeven.

5) De marginale inhoudsopgaaf heeft: de deuren zijn zeer difficijl om te repareren in de cameran.

6) Hier is klaarblijkelijk een woord in de pen gebleven.

7) Het Hs. heeft: vant.

8) D.i. uitwinden.

met eenige middelstijlen, daertegen het waeter uuijloopende deurdraijen moet, daerinne werckende groote wijde staende deuren buijten tzeewaerts aengewrocht, daeraff dwerck off zijdemueren buijten gewrocht zouden worden noesch affcommende in de maniere van vleken, laetende nochtans de muer over de helft tegen de deuren viercant wesen opdat de deuren open zijnde daertegens rusten ende steunen zouden mogen. Welcke deuren altijd ses voeten noesicheijt aen de muer hebben zullen, waerdeur dezelve het waeter terstont achter zouden mogen vatten, dwelck ghij alsoo in de houte sluijsen niet en vermeucht te doene maer moet de deuren opentempelen met houten clampen, omdat¹⁾ de deuren wat noesicheijts hebben souden omme twaeter te vattenne. Voor zulcke houte deuren²⁾ soude ick raeden stercke ijsere steunveeren³⁾ te maecken, opdat het waeter zijnen ganck ende cracht benomen zijnde int uuijtebben de deuren bedwongen worden nuesch te staen tegen dat het waeter innestroomen zoude ende soo te eer toe te slaenne. Welcke steunveeren³⁾ oock toegeven als het waeter met cracht buijten uuijtvloijt dwingende soo de deuren vast aen de sijtplancken van dezelve sluijs.

Voorts, want men dagelicx siet dat, zoo wanneer eenige sluijsen ondict worden ende gerepareert moeten wesen van ouderdom, waertoe men behouft altijs deur de canaalen vingerlingen te leggen, die groot gelt kosten ende soo (oock) van wederom wech te doen, sout prouffijit wesen buijtendijcx soo hooch als eenen vloet soude connen vloedden, emmers dat den dach van de sluijs ende het viercant besloten wierden⁴⁾, te maecken staende schuijvende deuren comende uuijt kokers, in den dijck gewrocht soo hooghe als men die begaen soude mogen op stormen ende grooten onweder, gaende onder op metaelen schijven om dezelve schuijvende⁵⁾ deuren te dienen in de plaetsse van schooffgebinden oft schooffdeuren, welcke schuijvende⁵⁾ deuren men lichtelicken ende bequamelicken toeschuijfvende soude, met meerder versekertheijt van den lande dan de voorseijde schooffdeuren. Oock zoude (men) daarmede spaeren de groote excessive kosten van de vingerlinghen, daertoe⁶⁾ zoude de voormelte (deuren) uuijter sonnen, sonder te beschijnen metter zonnen, bewaert wesen.

Ick hebbe beleeft diversche inundatiën ende op veele ende diversche stormen geweest op den dijck ende gesien tot diversche reijzen, dat alle de schooffgebinden die in diversche polders ende sluijsen gemaect waeren soo veul proffijts deden oft zij der niet geweest en hadden, want dezelve schooffgebinden soo leech aen den dijck gemaect zijn geweest ende noch

- 1) D.i. opdat.
- 2) Het Hs. heeft: houtdeuren.
- 3) Het Hs. heeft: stemveeren.
- 3) Het Hs. heeft: stemveeren.
- 4) Het Hs. heeft: weerden.
- 5) Het Hs. heeft: schijvende.
- 5) Het Hs. heeft: schijvende.
- 6) D.i. daarenboven.

dagelijcx worden op den buitenberm van den dijcke dat, soo wanneer eenich cleijn verloop overcompt, dezelve schooffgebinden tot boven het capken ondervloijen, soodat men daerdeure het landt niet en can bewaeren oft in noot oft perijckel versekeren, soodattet maer en dient voor een chijpher¹⁾. Ende onse dijckgraven, nu volgende doude manieren, hem excuseren alijts op de ouders sonder t'aenmercken de voorgaende²⁾ perijckel ende dangiere die daer zouden mogen comen. Zijlieden en connen niet overpeijssen ende uuijt het natuerlijck verstant, twelck in dijckagie veel³⁾ doet, considereren datter⁴⁾, veul landen bedijckt wordende⁵⁾, de zeegaten dagelicx langer ende langer wijden⁶⁾, soodattet naervolgende moet hooger⁷⁾ vloijen ende steijgeren⁸⁾ van waetere.

Willen sommige emmers blijven bij heur ouders oude oppiniën van houten sluijsen te leggen in oude dijckagiën⁹⁾, daer oude sluijsen uuijtgenomen worden ende den dijck zijn saete genomen heeft, soo soude ick u raeden dat men buiten het schooffgebint van de sluijse twelck maer en is ende en dient voor een waterloop, op dese maniere wrochte, te wetenne: dat men (wrochte) sommige wijtegebinden tot 2 oft 3¹⁰⁾ toe wijt met 2 oft 3 slijckhouten, die men met loose wercken alsoft een stortebedde waere zoude maken ende leggen de plancken overdwars contrarie dandere, ende dat om oorsaecke als de sluijsen on dicht vielen dezelve totter aerden toe ende ter zijden uuijtgenomen (worden) mochten¹¹⁾, ende zoo een kiste eerde aen eerde brengen ende sluijten, om soo een cort vingerlinck sonder deur den canaele te moeten loopen te maecken ende op te brengen, want de vingerlingen¹²⁾ deurdien het uuijtstroomen van den waetere buiten alijts diepen maeckt¹³⁾ soo meuchdij daerdeur geen vingerlinck brengen dan tot grooten cost, blijvende daeromme verde van de sluijse overmits het vingerlinck incalven soude ten diepe, ende in stede dat een vingerlinck costen zoude een paer hondert guldens oft meer, sout een vingerlinck¹⁴⁾ costen ende nochtans een landt bewaert (te) wesen mogen maken om twintich oft vierentwintich gulden. Lange vingerlingen zijn seer periculeeus voor de landen op verloop van hooge vlooden.

- 1) D.i. een nul, niets.
- 2) D.i. de zoo even genoemde.
- 3) Het Hs. heeft: wel.
- 4) Het Hs. heeft: dattet.
- 5) Het Hs. heeft: worden.
- 6) Te lezen: engen?
- 7) Het Hs. heeft: hooge.
- 8) Het Hs. heeft: steijgeringe.
- 9) Het Hs. heeft: dijckagie.
- 10) D.i. 2 of 3 wijtegebinten elk zoo breed dat er onder ieder 2 of 3 slijkhouten liggen. V.
- 11) Het Hs. heeft: mochte.
- 12) Te lezen: de vingerlingen aengaende,?
- 13) Het Hs. heeft: maecken.
- 14) D.i. een vingerring.

Ende nietjegenstaende dat de vingerlingen veel costen, nochtans soo dickwils de sluijsen ondicht vallen - principelijcken in der cameran ende voorts onder in den bodem, welcken bodem ten minsten eenen voet oft eenen halven voet onder twaeter geleijt (moet) worden - alsoo daer liggende deuren inne gewrocht worden, soo en can men dezelve sluijse oft ondichticheijt niet vinden oft remediëren sonder eerst de sluijs uuijtgegrouft ende drooch gemaect te hebben ende tzeewaeter¹⁾ met vingerlingen daer uuijt te weren. Alle timmerluijden maecken geerne dachgelden ende vermeten heur wel sluijsen dicht te maecken sonder eerst volbrocht zijnde des voorseijt is; ende als zij veul dachgelden gemaect hebben ende veule onnutte costen gedaen dan daeruuijt scheijden, zoo bevint men dickwils dat de sluijsen ondichter zijn dan zij te voren waeren, oft hebben zij eenige dichticheijt zoo en duert dezelve niet lange. Daeromme op het vermeten van de timmerluijden en derft men niet zeer achten, zij slachten in dat stuck de schaliedeckers die haest begeeren²⁾.

Dat men veule raets nemen wille aen timmerluijden oft (men) steenen sluijse maeken wille of niet, het is al verloren moijte ende waeter gedorschen deurdien dat, steenen sluijse geleijt, is tegens heur neeringe ende gewin. Maer wildij emmers heurluijden hooren soo moetij oock metten metsers communiceren. Veele timmerluijden allegeeren dat sout waeter bederft³⁾ ende mineert den steen met⁴⁾ lancheijt van tijde, maer seggen niet dat soo haest eene houte sluijs geleijt is soo begint het houtwerck te vergaen gelijk een jonckgeboren kint opter weerelt gecomen zijnde begint te sterven, sonder te allegeren dat eene steene sluijs van goeden blaeuwen orduijn, met terras ende Brabantsche calck gemetst, in hondert jaeren geen omsien ende reparatie en behouft. Eene houten sluijs ter contrarie moet ghij ten minsten alle dertich oft vijftich jaeren vernieuwen ende middelertijt (is) daer zoo veul aen verloren als eene halff steene sluijs costen zoude, daer eene steene sluijs in tweehondert jaeren geen vernieuwinge en behouft dan alleenelijcken somtijts de laegen, die met den loop van den waetere uuijt mogen schueren ende mineren, wederom met calck ende terras te vullen ende te bestrijckenne, als int eerste vant leggen van de sluijs men wel toesiet⁵⁾ dat het bedde wel geleijt worde ende dan van buijten de zijdemueren ende welfselen met grooten blaeuwen arduijn loffelijck⁶⁾ gemetst.

In de steenen sluijs commen de staende (deuren) zeer wel te passe deurdien zij in cassen gewrocht worden als voorseijt is ende soo geen water-

1) Het Hs. heeft: tzeewaerts.

2) Te lezen: haegel begeeren, d.i. naar een hagelbui verlangen, krachtig genoeg om de leien te doen barsten?

3) Het Hs. heeft: bedert.

4) Het Hs. heeft: men.

5) Het Hs. heeft: toesien.

6) Het Hs. heeft: looselijck.

loop en schutten, daer in houten sluijsen elcke deur bij een voet waterloops beneempt¹⁾.

De steene sluijsen en zijn niet onderworpen het onlicht maecken ende deurgraven van de crabben, die geerne ontrent den derrije daerinne de sluijs geleijt ende bewaert wort nestelen, ende aen de steenen sluijsen en vinden zij niet dan scherpe steenstukken ende bitteren calck dwelck heur het deurgraeven beneempt; de steeckpileeren benemen u oock den deurganck van de crabben. Ick hebbe bevonden in het verdichten van de lexsemen²⁾ van de sluijse dat de crabben gaten ende holen gemaect hadden voorbij de zoute deuren tot indt midden van den camere, hadde het langer geduert zoo souden zij die versche deuren hebben mogen passeren ende alsoo het landt doen inunderen ende bezouten.

De steene sluijsen mach men ordonneren ende daernaer diep leggen dat mer³⁾ met cleijne scheepkens oft groote schuijten zoude mogen deur vletten ende vaeren sonder perijckel, slaende⁴⁾ de zoute deuren buijtenende de versche deuren binnen 's dijcx, d'welck men in de houte sluijsen niet en vermach te doenne sonder groot perijckel van den lande, want de twee deuren in de houte sluijsecameren niet vorder oft wijder⁵⁾ van malcanderen disteren (dan) een middelbaer schuijtte ende zoude die beijde te meer open⁶⁾ houden in sooverre sij daerop oft -tegens bleven sitten.

Ghij vermeucht oock wel in oft aen steene sluijsen vingerlingen te maeckenne van buijten op de steenen vluecken⁷⁾ tegens de zoute deuren. Want steenen van eerde gemaect worden ende een materiael oft element is twelck men aen hout soo veul niet en derff betrouwen; daer isser die zoo wijs willen wesen dat zijlieden bespreken, eer zijlijeden eenen dijck van eerde zouden willen brengen aen eenen steenen muer, deselve muer eerst zoude moeten deurhouden⁸⁾ wesen totter eerde toe om soo te voegen eerde aen eerde: het zijn al beuselingen ende fantasijen want eene steene sluijs moet rontomme in de eerde liggen, zoude dan steen aen eerde niet sluijten, de steene sluijsen en zouden geen waere⁹⁾ wesen oft proffijjt geleijt. De wangen ende¹⁰⁾ waetermeulens die twaeter hooch houden staende tegen de mueren, commen die niet aen derde gemetst? Ende andere mueren ende poorten van steden, daer de dijcken aen gesloten worden, moet derde oock die niet dicht maecken? Maer ick bevinde

- 1) Het Hs. heeft: beteempt.
- 2) D.i. lekkages.
- 3) D.i. men er. Het Hs. heeft: men met.
- 4) Het Hs. heeft: staende.
- 5) Het Hs. heeft: wijt.
- 6) Het Hs. heeft: oft open.
- 7) Het Hs. heeft: vluercken.
- 8) D.i. doorgehouwen.
- 9) D.i. geen gewilde, goede waar wezen.
- 10) Te lezen: in de?

datter¹⁾ sommige zijn die sulcke fantasiën oft fisenollen voortsbrenghen omdat²⁾ de simplen mejnen zouden dat zulcke wel geëxperimenteert ende voorsichtich waeren, gelijk daer eenen geleerden abt was liggende in zijn sieckbedde, daer de medecijn tegens zeijde hem denoterende sijn quaet regiment: ‘malum regimen generat morbum, morbus autem mortem’, den abt woude oock wat voortbrenghen³⁾ (ende) antwoorde den medecijn: ‘mortem autem cruces’; soo doender veule⁴⁾ allegerende⁵⁾ woorden niet ter materiën dienende.

Het leggen van de steene sluijsen is proffijtelijcken overmits dat nu het hout soo dier is ende daerdeur eene houte sluijs loffelijck gemaect ende geleijt soo veule costen sal als de steene sluijs oft meer. Een houte sluijs moet binnen de 30 jaeren vernieuwt worden als voorseijt is sonder⁶⁾ dat men noch midlertijt een halve sluijs daeraen verlapt, ende contrarie de steene sluijs en derff men in 200 jaeren ende meer niet vernieuwen noch in 50 jaer niet verlappen, onderhoudende dezelve alleenelijck met wat bestrijckens als voren. Nochtans vinde ick dagelicx van dese oude gesellen die noch al blijven bij de houte sluijsen, maer ick dencke dat se wat zeggen willen gelijk den abt voormelt.

Nu wij soo veule van de sluijs verseijt hebben, soo eijst oock de redene⁷⁾ wel dat wij spreken ende beschrijven de gelegentheijt ende tmaecken⁸⁾ van de sluijsevlieten oft waeterloopen, want een sluijs sonder eenen bequaemen sluijsvliet oft waterloop is gelijk een munninck zonder cappe, twelck beijde niet staen en mach. De sluijsvlieten oft waeterloopen, die men delven moet ende bringen aen de binnenmont van de sluijs, moeten⁹⁾ ten minsten wesen wijder dan den mont oft dach van de sluijs van drie voeten aen elcke zijde ende deurgaens diep van achter tot vore 2 voeten onder den dorpel, van den boven-ondercant van den bodemstijl nederwaerts gemeten, dezelve sluijsvliet oft waterloop altijts wel schoon ende claer houdende van de ruijchte ende wassende groensel van riet, segge oft anders opdat het waeter zijnen loop sonder empechement aen de sluijs hebben mach. Daer moet oock goede toesicht ende scherp regard op genomen dat de visschers geen fuijcken off andere aelcorven en leggen in de voormelte vlieten ende waeterloopen om palingen ende andere visch te vangen, twelck het waeter seer zijnen loop ende affganck beneempt ende daerenboven de voormelte sluijsvlieten ende

- 1) Het Hs. heeft: dat.
- 2) D.i. opdat.
- 3) Het Hs. heeft: voortbrenghen.
- 4) Het Hs. heeft: soo doende veule.
- 5) Het Hs. heeft: alligerende.
- 6) D.i. daargelaten nog.
- 7) Het Hs. heeft: redenen.
- 8) Het Hs. heeft: maecken.
- 9) Het Hs. heeft: moet.

waeterloopen doet vervuilen, aenwasschen, ende ondieper worden, de visschers (houden) oock zeker hout oft anderen¹⁾ steen tusschen de deuren in de sponden, daer zij tegens slaen ommedat het waeter die deuren toe zijnde wat innestroomen zoude, naer welck geclanck van den waetere de palinck zijnen loop neemt, oft zij maecken ondichticheijt in de sluijse soodat daerdeur de deuren scheeff worden ende soo het lant in perijckel stellen, waernaer sommige dijckgraven niet zeer en letten oft letten en willen deurdien de zode visch²⁾ in de keucken compt; waeromme het proffijt waere dat se³⁾ ijsere geerden oft anders⁴⁾ traliën dede maecken ende slaen overdwars van den sluijsemonde eenen voet oft halven van het hoogste binnenwaeter soo het swinters staen mach, opdat nijemant in de sluijs cruijppe oft met schuijten daerinne vaere, ende sulcx hen den aenganck van de voormelte sluijse ende tot de deuren benomen worde.

De sluijstvlieten buijten moeten oock wijder⁵⁾ gemaect worden ten minsten 7 oft 8 voeten aen wederzijden dan⁶⁾ de sluijs ende sluijsmont, ende dat om deser oorsaeke: in sooverre ghij die (soo) wijt delft, deurdien daer van buijten aenwasschen aencommen soo moet ten minsten uwe stijlen oever van⁷⁾ 3, 4 oft 5 voeten druijpens aenwasschen, ende soo sal⁸⁾ de sluijsvliet van binnen zijn wijte ofte loop behouden; graeft ghij dan den buijtensluijsvliet niet wijder dan de mont van de sluijs, soo sal het stijl ouver⁹⁾ deur de schueringe van den waeterloop onder uuijtschueren ende zoo nedervallende¹⁰⁾ uwen voormelten sluijsvliet ende waeterloop stoppen ende vervullen.

In sooverre oock de sluijse den waeterloop oft sluijsvliet buijten niet en connen open houden overmits de lenghte van den waeterloop, ende oock deur die groote aenwasschen die dagelicx ontrent de sluijs(en) ende buijtenvlieten hen aenworpen, - daerdeur waeterloopen ende vlieten verslijmen, ende principalijcken op stormen ende vehementie van winden uuijten westen, zuijtwesten ende noortwesten, die de stroomen van (den) waetere drijven ende dwingen over de buijtenslijcken ende soo eensdeels dezelve slijcken mede in de sluijstvlieten werpen, daer de waeteren ende baeren de hollicheijt van den canael van den vliet vindende¹¹⁾ tende tegen deen

- 1) Te lezen: oft anders een steen?
- 2) Het Hs. heeft: zode ende visch.
- 3) Het Hs. heeft: de.
- 4) Het Hs. heeft: andere.
- 5) Het Hs. heeft: weder. De marginale inhoudsopgaaf heeft: de sluijstvlieten buijten 6 voeten wijder aen wederzijden dan de mont van de sluijs enz.
- 6) Het Hs. heeft: van.
- 7) D.i. indien uw steile oever ten minste 3, 4 of 5 voet druijpens heeft enz. Het Hs. heeft: stijlen neergroeven.
- 8) Het Hs. heeft: soo en.
- 9) Het Hs. heeft: over.
- 10) Het Hs. heeft: nedervallen.
- 11) Het Hs. heeft: vinden.

oft dander cant stuijten¹⁾, soodat daerdeur veel slijcx ende vuylicheits in den vliet moet blijven liggen - soo salt van noode wesen dat men tegen de voormelte west-, zuijtwesten- ende noortwestenwinden legge eenen duijkeldam dat tegens den voormelten duijkeldam²⁾ de baeren ende zeegangen gebroocken mogen worden, ende dat den voormelten dam ten diepe toe uuijtcomme ist mogelijkcken. Soo sal het slijck mette voormelte zeebaren ende zeegangen verdreven zijnde tegen den voormelten duijkeldam blijven sitten zonder³⁾ den voormelten sluijsvliet daermede (te) belasten. Welcke duijkeldam moet hooch wesen ten minsten gelijk den hoogsten meijgorse oft conterlande, van (den) dijck oft meijlande afcommende, gevende denselven duijkeldam wat bots ende noescheijts van de voormelte winden loopens waeter omme den⁴⁾ minsten last te lijden van den voormelten waetere, werckende den voormelten duijkeldam over den⁵⁾ conterlande voorseijt een roede oft twee roeden lengte tegen het ommestroomen van den waetere. Ende want de waeteren suweerende ende loopende uuijten sluijse geen macht meer en hebben alsoe commen gelooopen deur de nauwe sluijsvlieten, soo sal van noode wesen dat men den voormelten duijkeldam soo naer den loop van den waetere bringe dat hetselve waeter het spreijen benomen worde⁶⁾, al soude men aen dander zijde oock eenen gelijkcken dam uuijtbrengen ten diepe toe⁷⁾, die verheelende ende brengende aen de caeden van den spuijenvanck die men tot schueringe van denzelven sluijsvliet metter spuije maecken sal.

Op dander zijde van den voormelten sluijsvliet ende waterloop aen de oosten-, noortoosten- ende noordenzijde waere⁸⁾ oock proffijt geleijt ende gemaect een spuije met een spuijenvanck, de spuije ten minsten van 6, 7 oft 8 voeten daechs ende waeterloops oft meerder naer dat den uuijtganck van den waeter lanck is ende het slijck buijten zeer aenwast ende de natuere ende heijtsch van dien dat sal uuijtwijzen, in sooverre daer luiden op commen hen dies verstaende ende dat geen pantoffeltreders⁹⁾ en zijn. Hoe het begriip van den vanck ruijmer, wijder ende veerder is als men daertoe commodieuse plaetsse heeft, hoet beter ende proffijtelijcker is want de spuije, hebbende veul bedwongen waeters int opengaen, lanck¹⁰⁾ zijnen waterloop houden mach. Het waere oock proffijt de spuij noesch geleijt metten waeterloop uuijtgaaende tzee-

- 1) Het Hs. heeft: sluijten.
- 2) Het Hs. heeft: daer tegens ende den voormelten duijkeldam.
- 3) Het Hs. heeft: zoude.
- 4) Het Hs. heeft: ten.
- 5) Het Hs. heeft: de.
- 6) De marginale inhoudsopgaaf heeft: twaeter spreijende met duijkeldammen tbedwingen tot schueringhe.
- 7) Het Hs. heeft: tot.
- 8) Het Hs. heeft: waeteren.
- 9) Vgl. blz. 39.
- 10) Het Hs. heeft: lanckx.

waerts, overmits als de spuije recht geleijt wort ende aen tloopen is, soo stuijt oft valt het water aen de ander zijde van den buijten vliet oft waterloop, blijvende zoo wat duerende eer het aent uuijtloopen commen mach, ende worpt soo metten¹⁾ neer het waeter metten slijcke voren in den mont van de sluijse, gelijk mij gebleken is in sommige polders daer de spuijen onverstandelijcken geleijt waeren ende ook te zeer naer²⁾ den voormelten mont van de sluijs, twelcke toecompt dat men de onwetende timmerlieden te vele gelooffs geeft. Den dijckgraeffs officie behoort toe daer op zijn ooge te hebben, regard ende goet toesicht (te) nemen, want men zulcken werck dagelijcx niet en can verleggen. Een spuije³⁾, lancx den uuijtganck oft buijtenvliet oft waterloop vervolgende geleijt zijnde zoo noesch ende ten besten ende soo veule men can, maeckt den loop subijt uuijtloopende sonder wederstoot oft rencontre te vindenne, ende den stroom soo uuijtloopende is veule stercker ende vehementer int schueren. Maer oft soo geuele dat ghij de spuije leggen wout om lancx de bermen van den dijck te schueren⁴⁾, te lossen ende laeden van de schepen, soo behoort ghij nochtans uwe sluijs eenen anderen waeterloop op de voormelte spuije uuijtcommende te maecken ende te wijsenne, oft andersins zoo zoude⁵⁾ de loop van den voormelten spuije, die crachtiger bijcompt dan de sluijse voorseijt, elcke reijse den loop van de sluijsmont met slijck beworpen ende deselve sluijs heur waeterloop benemen. Uuijte naervolgende figure met de uuijtlegginge daerneffens gemaect sullen u believen het heel verstant te begrippen⁶⁾.

Want wij hiervoren getracteert ende gehandelt hebben dat alle sluijsen behooren bequaeme⁷⁾ sluijsvlieten te hebben, ende hetwelcke oock het principaelste is van een dijckagie, soo hebbe ick hier wel willen maecken een groote kaerte omdat ghij te bedt soude mogen considereren ende overmercken tleggen van de sluijsvlieten ende waterloopen buijten ende binnen.

De sluijsvliet van binnen siet ghij genouch dattet nut en bequaem is, dat die wijdere zij dan den dach ende mont van de sluijse, ende al waert dat dezelve sluijsvliet eenen boesem oft culcke hadde wijt ende groot, het zoude groot proffijt wesen van den lande, maer daert niet en is moet men daermede de paciëntie hebben. Nochtans die de boesemen voor de sluijsen hebben en⁸⁾ behooren de dijckgraven die niet te laeten

- 1) Het Hs. heeft: netten.
- 2) D.i. al te na, al te dicht bij.
- 3) Het Hs. heeft: spuijste.
- 4) D.i. goederen op te schuren.
- 5) Het Hs. heeft: zoudij.
- 6) Zie figuur 49.
- 7) Het Hs. heeft: bequaem.
- 8) Het Hs. heeft: ende.

vervuïjlen ofte te niete maecken, soo men in diversche plaetsschen gesien ende gedaen heeft. Sulcke dijkgraven, diet gedoogen, en zijn niet weert dijkgraeff te zijne.

Uuijt dezelve quaerte ziet ghij oock dat de sluijsvliet uuijt eenen boesem behoort heuren loop ende coeurs te nemenne.

Buijtensdijcx, al ist dat de sluijsvlieten wijt gedolven worden, nochtans en sal der niet meer waterloops blijven dan van der wijte van den mont oft dach van de sluijs, nochtans moet men de sluijsvliet wijder delven omme het¹⁾ innecalven van de steijlouveren te verhoedenne.

Ghij meucht oock considereren het leggen van de spuije, die wat noesch liggen moet wijsende den stroom, uuijste spuije, open gewonden²⁾ zijnde, vallende, van den mont van de sluijs ten diepe waerts uuijt te stroomenne³⁾, zoo en can de neer niet in den mont van de voorseijde sluijs neren ende draijen.

Als het slijck hem bujten wijt extendeert ende breet wort, soo zoude het waeter hem verspreijen over tslijck, ende daeromme moet het waeter uuijt de sluijs ende spuije suweerende bedwongen ende benaut worden met duijckeldammen, gelijk ghij oock bij deselve figure considereren meucht.

De duijckeldammen benemen u oock het inneworpen van den slijme, ruijchte, vuijnisse ende slijck twelck tegen de duijckeldammen moet blijven liggende, dat daertoe gedreven wort uuijten west-, west-noortwesten-, noortnoortwesten- ende noordenwinden, gelijk u de winden op dezelve quaerte gefigureert ende affgeteeckent worden.

In somma: wildij twee sluijsen op eenen sluijsvliet oft waeterloop leggen, soo moet ghij uwe sluijsvliet bujten soo wijt maecken als beijde de monden oft daegen van de sluijsen sijn, gevende noch daertoe elcke sluijswijte ses voeten meer wijte in den sluijsvliet oft waeterloop. Ick hebbe gesien dat men in den bujtenwaeterloop van eene sluijs heeft geleijt een ander sluijs, ende nochtans den dijkgraeff en namp⁴⁾ daer geen regard op dat de buijtensluijsvliet behoorde hebben gewijt ende gebreet geweest. Ende soo worden de costen vergeeffs gedaen, want beijde sluijsen en costen niet meer waeters quijt geworden dan één sluijs te voren gedaen en hadde. Ick moetet noch daegelijcx sien ende den dijkgraeff ende gesworens blijven noch even bot, daeromme en zijnt niet alle cocx die lange messen draegen.

Men moet oock dapperlijcken toezien datter geen schepen en lossen oft en laeden in de sluijsen, diewelcke blijven III, IIII oft V getijden in den mont liggen ende beletten soo lange den waeterloop dattet waetere⁵⁾

1) Het Hs. heeft: omme ende voor het.

2) Het Hs. heeft: gevonden.

3) Het Hs. heeft: uuijstroomende.

4) Het Hs. heeft: nampt.

5) Het Hs. heeft: twaetere.

niet en mach suëren¹⁾ ende uijtloopen, daerdeur de landen binnen blijven onder twaeter staen vercommelende ende vercouwende.

Het is wondere dat sommige soo slecht²⁾ zijn dat se schooffdeuren willen blijven maecken in spuijen, die men maeckt tot schueringe van de sluijsvlieten oft eenige haevenne, deurdien dat men de schooffdeuren niet bequamelijcken mach doen gaen dan met grooten arbeit ende met cost, besonder als ghij groote wijde³⁾ deuren van X oft XII voeten daechs maecken moet naer den heijsch ende lange loop van den waetere. De windaesen, de touwen, de kettenen ende de schooffgebinden costen veul te onderhouden, dickwils en condij de deuren niet opwinden, besonder als de touwen met ketenen noesch moeten coemen overdwars deur het draijen van (de) spillen in het⁴⁾ repareren. Oock en meuchdij de gaeten oft waeterloopen van de schooffgebinden niet bequamelijcken wijt maecken deur het gewichte van de deuren, want wijde deuren moeten wegen, nochtans de wijtte van den val van den waetere moet de schueringe maecken ende brengt cracht bij, soodat ghij in een spuije sout mogen maecken de schuijvende deuren van XX, XXII oft XXIII voeten daechs: sulcken loop zoude schueringe maecken. De schueringe moet meteenen bot ende subijt toegaen want het cleesen van den waetere deur een cleijn gat van 4, 5, oft 6 voeten daechs⁵⁾ en brengt geen swaeren val, fortse oft macht bij. Soude men eenichsins mogen allegeren van eenich perijckelle, daer is min⁶⁾ perijckelle in dan in schooff- oft vallende deuren die dickwils onclaeer vallen, ende al waert saecke dat het waeter somtijts aen de schuijvende deuren viele, soot⁷⁾ doeget⁸⁾ wel dickwils op eenen verloop over de kaeden rontsomme, de spuijevanck ende de schuijvende deuren hebben heure stortebedden binnen ende bujten de schuijvende deuren ende hebben sonderlinge oock geen hoochte ende is om ses voeten te doen, want in sommige plaetssen boven de zes voeten niet en vloijt, nochtans meuchdij dezelve schuijvende deuren maecken van 8 voeten hoochte om te meer waeters te schutten op een verloop ende hooge vloed, bijsonder als de kaeden onderloopen.

Oock volcht men daegelijcx de oude maniere van ons ouders meijnende dat die wijzere geweest hebben dan nu veele vernuffte ende suptijle⁹⁾ geesten zijn, zoo men daegelijcx ziet de weerelt suptijlder te wesen, men

1) Het Hs. heeft: seuren.

2) D.i. onnoozel.

3) Het Hs. heeft: wijte.

4) Het Hs. heeft: spillen het repareren.

5) Het Hs. heeft: sdaechs.

6) Het Hs. heeft: minst.

7) Het Hs. heeft: soo.

8) Brabantsch dialect voor: doet het.

9) D.i. dan vele vernuftige en fijne geesten die er tegenwoordig zijn. Het Hs. heeft: vernuffste ende suptijlder.

ordonneert alnoch in de voornoemde spuije schooffgebinden ende schooffdeuren, het is al quaet werck ende onbequaem om op ende toe te winden. Deen maect de deuren met ketenen ende windaesen dander met touwen deur rollen te gaen, hoe ment maect daer moet groote fortse gebruijckt worden, de ketenen breecken, de touwen verrotten, ende als de deur begint omhooch te comen soo loopende de touwen noesch deur de schijven ende soo clemmen¹⁾ zij opeen, dat men daermede achterwaerts noch voorwaerts en mach, ende is altyts cost om de touwen ende ketenen te vernieuwen ende tschooffgebint²⁾ te onderhouden. Ende (de) deuren hangen tsoners ende verdraijen³⁾ ende vergaen met heete sonneschijn ende⁴⁾ nimmermeer dicht en zijn. De schuijvende deuren op metalen schijven en connen niet verbeeteren, één man doet se uuijt- ende innegaen ende schuijven. Maer willensse ommers doude maniere volgen, ick wil se in heur oude opinie laeten, mij geeft wonder dat se heur oude fatsoen van cleeden niet en onderhouden als van (een) cappruijken voren ende achter opene ende ter zijden niet met allen. Van de schuijvende deuren sullen wij ulieden⁵⁾ hiernaer breeder schrijven ende verclaeringe doen, dit hebbe ick hier alleenlijcken te passe gebrocht deurdien wij verclaert hebben hoe wij de sluijsvlieten open houden zullen die op vette stroomen ende dicke waeteren, principalijcken op somerdaegen als de sluijsen luttel waeters uuijtworpen, beslijmen ende vervuijllen souden, welcke slijmen ende slijcken zouden met een heet sonneschijn liggen hart worden ende verstijven, soodat die achternaer qualijcken souden zijn om te doen ruijmmen, ende waere geschaepen dat men die met spaeden zoude moeten uuijtschieten. Daerom moet men int beginsel in de weer wesen met een breede, wijde spuije omme daerdeur (de) vehementicheijt van waetere te doen loopende die haest daerdeur een ruijme schuere⁶⁾ gemaect sal hebben, ende principalijcken met een schuijvende deure die men wijt genouch maecten mach, ende dewelcke soo haest dezelve wat innegewonden is, soo doet de cracht van den waetere dezelve deure van selffs inne- ende openschuijven deur de gladdicheijt van de metalen schijven, die onder in een balck ende daerinne een rabatte gemaect draijende zijn. Ick en hebbe niet connen gelaeten u hier oock een figuerken te stellen omme die memorie te ververschen⁷⁾.

Ghij meucht sien bij de figure hiervoren hoe dat de deure geschoven

- 1) Het Hs. heeft: climmen.
- 2) Het Hs. heeft: schooffgebint.
- 3) Te lezen: verraaijen? Vgl. blz. 12: een heet sonneschijn diezelve (de duikeldammen) haest *verraaijen*, verteren ende doen mineren.
- 4) Het Hs. heeft: die.
- 5) Het Hs. heeft: wijleden.
- 6) Het Hs. heeft: schaere.
- 7) Zie figuur 50.

wort uuijt eenen cokere, uuijten caedijck gewrocht, gelijk een slecke uuijt haer huijsken compt, twelck gemakelijcken ende sonder moijte gedaen wort, ende een schooffdeure gaet seer moijelijcken op besonder als de deuren niet gelijk en hangen maer noesch, soodat zij daerdeur tegens de sponden clemmen¹⁾ dat ghij schijnt al omstucken te windenne datter nae ende bij is.

De windaes en derven soo zeer groot niet wesen die men totte schuijvende deuren behouft, ende het winden van de schuijvende deuren meuchdij met eenen jongen, de touwen achterdeur latende²⁾ gaen soodat se maer tweemaal oft drijemaal om het windaes en derven³⁾ gaen, soo meuchdij oock de touwen telcken int drooge laeten draeijen⁴⁾.

De deure in de cokere open zijnde en sal niet lichtelijcken van der zonne opgehaelt worden, ende alsse toe zijn soo staen dezelve deuren met waetere gelaeden.

Sommighe useren ende practiseren maeckende duijkeldammekens van den lande oft van den groese ofte mejlande, affcommende aen wederzijden van den buijtenloop oft buijtenvliet soo naer den canael, op de wijte bijnae van den dach van de sluijs, waermede zij het waeter benauwen ende bedwingen dat hem tselve niet en mach uuijtspreijden oft verbreden dan alleenelijcken deur het canael, twelck soo bedwongen wesende schuert het canael te betere op ende maect bequaeme diepte, want een waeter dat eenichsins sterck uuijtstroompt ende hem naer⁵⁾ verbreijden mach soo is hem de cracht van het schueren benomen, compter dan op een leechwaeter het spuijewaeter te hulpe totte opperwaeteren uuijte sluijs suërende, soo en macht niet falliëren⁶⁾ het (en) moet de buijtenvliet seer diepe houden omme het waeter bequaemer uuijt te loopenne. Siet daerom oock dit figuercken⁷⁾.

Bij het voormelte figuerken meuchdij sien dat het waeter, uuijte sluijs commende ende hem verbreijende op het slijck, geen schueringe maecken en can, daertegen worden de duijkeldammekens noesch uuijtgestecken omme het waeter deur het canael te dwingenne. De noescheijt van de uuijtsteekende dammekens maect⁸⁾ meer strooms ende twaeter voecht hem snelder ten diepe waert dan oft de dammekens recht laegen, tegens welke rechte (dammekens) alle waeteren bedwongen blijven steijgerende. Ende teijnden⁹⁾ de duijkeldammekens, soo over wederzijden

- 1) Het Hs. heeft: climmen.
- 2) Het Hs. heeft: laten.
- 3) Het Hs. heeft: derren.
- 4) Het Hs. heeft: draegen.
- 5) D.i. daarna, vervolgens.
- 6) D.i. missen.
- 7) Zie figuur 51.
- 8) Het Hs. heeft: maecken.
- 9) D.i. op het einde van.

geleijt noesch als voorseijt is, dwingen¹⁾ den stroom int midden van den canaele, ende het een waeter van de dammekens vallende ende schuijvende dwinght het ander voort soo tzeewaert, daerdeur een sluijsvliet in behoorlijcke diepte gehouden mach worden. Twaeter en can soo oock niet terugge wederom naer de sluijs neeren, want de noesicheijt van de voormelte dammekens dwinght²⁾ twaeter altijts voorwaerts uuijt ende van den eenen dam tot den anderen.

Als dan een dijckagie ten goeden effect gebracht³⁾ ende gemaect is, soo moet men oock uuijtzien om te vorderen het proffijt ende commoditeijt van de inwoonders ende baenders van den lande omme heur timmerhout, stien, calck, stroij, riet ende andere materialen dienende tot timmeragie ende tot bouwinge van de huijsen bequamelijcken aen tlant te mogen brengen, want sonder huijsen ende schueren, bergen, peertstallen ende anders tlant niet en can gebaent worden. Oock als de vruchten opt lant gewonnen zijn, gedorsen, gewant ende geoorbert ende op solder gebracht zijn, soo moet men die mercten ende voeren ter plaetsse daer se vercocht worden, oft wildijse bij huijs vercoopen ghij en sult daertoe geen coopljeden vinden oft dezelve coopljeden moeten weten hoe bequamelijcken die aff te schepenne ende te vervoerrenne. Ende daerom moet men wel uuijtzien omme bequaeme haevne te ordonneren ende te maecken die ten diepe mogen uuijtcommen, welcke haevne nochtans bewaert moeten worden jegens die westen-, zuijtwesten- ende noortwesten-, principaelste ende dangereuste, winden met een uuijstekende hoofd ende eenen dam lancxter haevne liggende⁴⁾, omme daerachter de schepen gebracht te mogen blijven tegens de voormelte westen-, zuijtwesten- ende noortwesten-, principaleste ende dangereuste, winden, ende wederomme int arriveren gemackelijcken in te commenne, oft anders zijn dezelve schepen geschaepen alle reijse op stroom ende onweder int innecommen van der haevne opt lant te steken ende te bedervenne. Het proffijtelicxste dat men voor een plaetsse maecken mach is een goede haevne ende een uuijstekende hoofd, waerdeur alle schepen een goede reede mogen hebben, twelck oock tprincipaelste is daer alle schippers naer wenschen om tegens avont, nacht ende onweder een goede reede mogen vinden daer zij lijff, schip ende goet bergen mogen. Ende want het oock een van de principaelste pointen ende saecken is, de dijckagie geëffectueert zijnde, dier nootelijcken zijn moet, soo moeten⁵⁾ wij wat meer moijte nemen om daeraff eensdeels int lange te schrijvenne, te meer tot vermaninge van degenen die de heeren geraeden hebben haevenen van landen, steden ende dorpen om heur singulier prouffijt toe te sluijtenne, over te gaen ende te

- 1) Het Hs. heeft: dwingende.
- 2) Het Hs. heeft: dwingen.
- 3) Het Hs. heeft: gewrocht.
- 4) Het Hs. heeft: liggenne.
- 5) Het Hs. heeft: moet men.

craegenne, benemende¹⁾ daermede lant ende stede heur welvaeren negotiatie ende trafficque van coomenschap; daerenboven oock verdrincken alle corenlanden daer ontrent sulcke gesloten ende gecraechde haevenen liggende. Neempt maer exempel wat schaede zulcke raetslieden doen connen, want daer en is niet een gehuchtken²⁾ in Hollandt van vijff huijsen, men en maeckter te grooten³⁾ cost haevenen ende vloten om sulcken gehuchte met schepen ende schuijten te mogen besoucken. Soo moetent⁴⁾ dan wel Kempenaers ende uuijt de Kempen zijn die (met) zulcken vermeet voorstellen landen (ende) steden die goede bequaeme haevenne hebben toe doen⁵⁾ stoppen ende craegenne. De heeren sulcx raedende van saecken daerinne zij niet expert en zijn, het is heur te vergevenne want zij niet en weten wat zij doen, maer nochtans en behooren sulcke raetslieden, aenmerckende de evidentelijcke⁶⁾ schaede die zij daerdeur gedaen hebben ende allen menschen claer ende notoir is, deur heur opiniatricheijt⁷⁾ niet te belettenne dat zulcke schaeden ende intresten niet en worden gerepareert, gereintegreert ende in heur eerste staet gestelt. Daeromme behooren uw Mat. ende andere heeren wel daerop te letten wat ghij voor commissarissen in dijckagiën uuijtseijnt omme reden, soo ghij nae hooren sult ende soo mijnen persoon in sulcke oft gelijcke saecken ontmoet⁸⁾ is.

Een haevenne dan sal men leggen, maecken ende ordonneren op eenige diepten oft creken soo verre westwaerts als men eenichsins can ende daer men bevint steijl oeveren te zijenne, wesende een teecken dat daer de stroom van waeter meest uuijt-ende innestroompt, waerdeur evidentelijck uuijterooogen blijkt⁹⁾ dat daer geen aenwasch en is, soodat de haven niet lichtelijcken verslijmen oft toeworpen en sal. Behoudens nochtans dat ghij aen de weste- noortweste- oft zuijtwestezijde eenen dam uuijsteken sult over tgors oft slijck te moeten gaende¹⁰⁾ de westen-, noortwesten- oft zuijtwestenwint, ende daer teijnden aen een hoot uuijsteecken¹¹⁾ van rijse ten diepe toe, wat draijende nae den oosten, noortoosten ende zuijtoosten naer dat het landt ende haevenne gelegen is, opdat de mont ende het innecomen van de haevenne liggen mach uuijten voormelten westen-, noortwesten- ende zuijtwesten-, vehementste¹²⁾ ende sterckste, wijnden.

- 1) Het Hs. heeft: benemen.
- 2) Het Hs. heeft: gehucken.
- 3) Het Hs. heeft: groote.
- 4) Het Hs. heeft: moeten.
- 5) Het Hs. heeft: toe te doen.
- 6) Het Hs. heeft: evidentelijck.
- 7) Het Hs. heeft: opinatichelijt.
- 8) Het Hs. heeft: ontmoet.
- 9) Het Hs. heeft: blijck.
- 10) D.i. tegemoet gaende. Het Hs. heeft: te moeten gaen.
- 11) Het Hs. heeft: uuijstrecken.
- 12) Het Hs. heeft: vehement.

De voormelte duijckeldam¹⁾ zoude wel behouven te wesen onder in zijn zaete ten minsten van 3 Putsche roeden, gemeten van den hoogen conterlande, ende dat het slijck naer advenant meer beloops hebbe gelijk de leechte uuijtheijscht, boven op zijn cruijne 3 voeten, twelck achternae tonneront worden zal, hooch een hemelshoochte deurgaende tot aent rijserenhooft 6 voeten gemeten van den hoochsten conterlande voorseijt, het druijpen aen doostzijde van 6 voeten²⁾, ende de reste van II roeden oft 9 voeten³⁾ aen de westen-, zuijtwesten- ende noortwestenzijde. Welverstaende nochtans dat in tslijck⁴⁾ ende leechte aen de oostzijde, naer advenant dat de zaete van den dam meer toeleggens heijst, wij rekenen maer de III roeden ten hoochsten conterlande oft ghij moest den dam opt slijck op eenen berm leggen soo hooge als het conterlandt is.

Ende omdat ghij de zaecke des te beter verstaen meucht ende een groote zaecke is voor een dijckagie, soo hebbe ick u hetselve oock wel willen demonstreren met een cleijn figuerken, daerbij ghij sien sult de winden, het hooch conterlandt ende het leech slijck met het rijserenhooft daernaer volgende⁵⁾.

Een cleen uuijtlekkinge op de voornoemde kaerte.

Soo alle dijckagiën havenen hebben moeten, soo ziedij bij dezelve kaerte dat op de diepen de bequaemste⁶⁾ havenen vallen, in sooverre nochtans die bequamelijcken liggen omme de schepen op alle winden gebercht te mogen zijn ende inne ende uuijt te vaeren, ende daer gemeenelijcken steijle oeveren vallen daer en valt geen en aanwasch als voorseijt is.

Ende daer het slijck soo wijt ende breed is eer de diepte aencompt, soo salt van noode wesen twee rijserenbermen gewrocht met een kiste midden van X oft XII voeten wijt, omme den dam daerop zekerlijck te mogen wercken ende de voet (te) houdenne tegen het swalpen van den waetere, brengende de voormelte rijserenberm sco verre ten diepe totdat ghij thooft bequamelijcken uuijten waetere haelen meucht dat de schepen op een leechwaeter daerop mogen vloten. Ende hoewel wij de kiste soo breed ordonneren dat mach wel wesen, want daer geen gewichte van eerde op en compt; ende soo moet⁷⁾ gedistingueert⁸⁾ worden vant⁹⁾ overgaen van de diepen daer men de kisten soo cleijne maeckt ende naeuwe,

- 1) D.i. de in de vorige alinea vermelde uitstekende dam.
- 2) Lees: 9 voeten. V.
- 3) Lees: 24 voeten. V.
- 4) Het Hs. heeft: slijck.
- 5) Zie figuur 52.
- 6) Het Hs. heeft: ende bequemste.
- 7) Samengetrokken uit: moet 't.
- 8) Het Hs. heeft: gedestigneert.
- 9) Het Hs. heeft: int.

deurdien daer veule gewicht van eerde op comen moet die de bermen ter zijden deurt¹⁾ gewichte van der eerde wel uuijtdrijven zoude, soo ghij naer verstaen sult. Ende al en is de diepte metten eersten soo diep niet, deurdien teijnden de hoofden neeren vallen het sal hem haest gediept hebben, (ghij) moet nochtans wel toesien dat de kiste oock soo²⁾ verre uuijtwoerts gecontinuëert worde alst mogelijk is, overmits ende omme te belettenne het onderdeur schueren mits tsant en rijs, waerdeure u het hoofd ontsincken zoude mogen.

Daer geen diepen en vallen in de dijckagie omme de haevenen te mogen ordonneren maer plat velt is, suldi moeten een haevenne van nieus graeven van de breete ende diepte dat de schepen daerin vaeren, zwaijen ende draijen mogen. Ende want wij hier int lange in ons IIIe bouck van maeckinge van haevenne, diepten ende onderhoudinge van dezelve tracteren zullen, soo laeten wij daeraff hier breeder verclaringe te doen, want het de dijckagie niet soo seer en toucheert ende mits dattet nieuwe wercken zijn buijtsdijcx vallende, daer veule op sal vallen te narreren ende bij geschrifte te stellen, soo suldi int maken van alle havenen ende onderhoud van dien goet bescheet vinden daernaer ghij u sult mogen reguleren. Ende niettegenstaende dat hiervoren genouch verhaelt is van de sluijsvlieten te maeckenne ende te onderhoudenne, twelck bijcans een materie schijnt te zijne van havenen, nochtans suldi tzelve diversch vinden ende van andere natuere ende bestecke, soo ghij int selve bouck onderricht zult worden. Sullen daerom voorts onse materie van der dijckagie eenpaerlijck vervolgen ende uuijten.

De sluijs zoude dan wel dienen (geleijt) aen de oostzijde ende de spuije aen de west-, noortwesten- ende zuijtwestenzijde, daer men de vanckput doen maecken sal van de buijtenkaede, ende brengende ende heelende dezelve kaede aen de naestaenstaende haechkaede, maeckende³⁾ dan uuijt de havene een puije oft caije omme de schepen daer te lossen ende te laedenne opdat de sluijsvliet altijts zijnen loop vrij hebben mochte. Dese spuije sal men moegen vrij wel recht leggen schuerende lancx de voormelte kaije, opdat de schepen daer op het leechwaeter heur bequaeme saete hebben zullen mogen, laetende tusschen de sluijs ende sluijsvliet een eijlandeken om soo het slijck van der sluijs te weeren, bringende⁴⁾ den sluijsvliet noesch affcommende in de voormelte haven ten minsten 4 oft 5 roeden oft soo men bevinden sal dat de natuere dat heijtscht ende uuijtwijst, soo u de navolgende figure dat demonstreert⁵⁾.

- 1) Het Hs. heeft: deur.
- 2) Het Hs. heeft seer.
- 3) Het Hs. heeft: maecken.
- 4) Het Hs. heeft: brengen.
- 5) Zie figuur 53.

Uuijlegginge op de voormelte kaerte.

Ghij meucht zien uuijt dezelve quaerte hoe (de) sluijs disterende¹⁾ van de spuije geleijt moet worden ende dat tusschen beijde het eijlandeken²⁾ blijft liggende, twelck belet dat het spuijewaeter tsant oft slijm in den mont van de sluijs niet en mach werpen. Oock soo leecht³⁾ den loop van de sluijs schuetich tzeewaert soodat tachterste waeter⁴⁾ uuijt de spuije comende tvoorste deurjaecht, dattet⁵⁾ geen draijende neren can achterwaerts terugge maecken als en hebbende⁶⁾ geen opstaeckelle van den⁷⁾ oeuvre van den lande daer het zelve water tegen gestuijt worde, welcke stuijtinge ofte gemoet van den lande altijs neren ende draijen maken.

Moocht⁸⁾ oock considereren ende uuijter ooggen zien dat de schepen aen den berm mogen lossen ende laeden sonder den mont van de sluijs oft den uuijtloup te empecherenne ofte belettenne⁹⁾.

Ick hebbe geëxperimenteert ende bevonden in diversche landen daerse spuijen geleijt ende gemaect hadden aen sluijsen tot schueringe van de sluijsvlieten, dat dezelve spuije bijcans soo veule quaets dede int uuijtloupen ende schueren als deuchden, want zij te recht geleijt waeren ende heuren waeterloop oock soo linierecht tegens (t)lant stuijten moeste, soodat de spuije metten neere¹⁰⁾ ende draije in de sluijs soo veule sants wierp ende slijck dat men dezelve sluijs voren den mont met spaeden moeste uutruijmen, ende al waert saecke dat het sant noch niet geleth en hadde, des jae, soo is daerdeur claer, evident ende notoir dat het draijende ende neerende¹¹⁾ waeter te landewaerts inne zoude moeten loopen, soodat de sluijs zijn rechte uuijtschueringe ende loop van den waetere niet wel hebben en mach.

Daer ghij u haevenne op een ander maniere maken wilt dan het kaertken voorseijt uuijtwijst, soo moet ghij altijs gedoogen dat de schepen in uwe sluijs ende sluijsvliet tijde op tijde blijven liggen ende soo beletten den uuijtloup van den waetere tot grooten bederffnisse van den lande, want tlant, dat niet wel zijn waeter loosende ende suëren en mach, moet blijven staen vercouwen ende vercommelen metten waetere soo datter geen oft luttel goede vruchten naer en volgen.

- 1) Het Hs. heeft: distererende.
- 2) Het Hs. heeft: de eijlandekens.
- 3) D.i. ligt.
- 4) Het Hs. heeft: achterste waeter waeter.
- 5) Het Hs. heeft: datter.
- 6) Het Hs. heeft: hebben.
- 7) Het Hs. heeft: der.
- 8) Het Hs. heeft: mocht.
- 9) Het Hs. heeft: betalenne.
- 10) Het Hs. heeft: neer.
- 11) Het Hs. heeft: draijen ende neeren.

Ghij en sult u niet laeten verdrieten dat ick op elcke¹⁾ diversche kaerte maecke, ick hebbe hetselve wel willen doen omme soo die niet veule dijcx oft dijckagie gesien en heeft oft gehandelt en hebben niet te travaillïërenne²⁾ met zwaricheden ende confusie van veule verstants ende uuijtlegginge in één kaerte ende op malcanderen te embrouëlliërenne tverstant³⁾ te mogen begrijpen, twelck degenen wel zouden verstaen ende vatten die de dijckagie wat gehandelt hebben.

Oock meuchdij zien hoe dat het waeter, uuijter spuije comende vallen⁴⁾ op het eijlandeken lanx den berm van den dijck oft kaede daer de schepen lossen, terstont zijn keer neemt naer het diep van de haevenne sonder de sluijse oft sluijsvliet te beletten, schuerende desniettemin lancx ende fancx⁵⁾ de saete van de schepen aen de voormelte bermen ende caden. Daeromme is bovenal sulcken eijlandeken aen de voorseijde sluijse van noode omdat het waeter van de spuije, die anders onder de⁶⁾ sluijs ende sluijsvliet vallen (soude), geen emesement van opworp van sande ende slijck in den mont van de sluijs en doen.

Het hoeft niet ghij oock liggen ende gemaect draijende ten noortoosten opdat⁷⁾ de schepen uuijten westen-, zuijtwesten- ende noortwesten, vehementste, winden geborgen mogen leggen en een goede loffelijcke⁸⁾ saete hebben gelijk voren⁹⁾ genouch verhaelt es.

Int uuijtvaeren van de schepen mogen de schepen oock, daer aen thoof liggende, (hem) gereeden tseijlen ende seijllage maecken, twelck zij sonder hoeft niet bequamelijcken claeren zouden connen¹⁰⁾, ende soo ghij voorts int derde bouck, daer wij tracteren sullen van haevenne te maecken ende onderhoudene¹¹⁾, breeder verstaen sult.

En spaert geen gelt aen spuijen, maeckende die ten minsten van 8 oft 9 oft 10 oft 12 voeten daechs, want de schueringe moet met machte van uuijtvallende waeter geschien, ende uuijt een enge cleijne spuije moet het waeter daerdeur staen cleesen zonder macht bij te brengen ende schueringe te maecken, soo ghij oock verstaen zult daer wij tracteren zullen van onderhout van haevenen, spuijen, sluijsvlieten ende spuijevlieten hiernaer int derde bouck. Maer want dit een¹²⁾ is van de princi-

- 1) Blijkbaar zijn hier een paar woorden in de pen gebleven; mogelijk *materie een* of iets dergelijks.
- 2) D.i. vermoeien.
- 3) D.i. de bedoeling.
- 4) Het Hs. heeft: vallende.
- 5) Het Hs. heeft: lancx ende tancx.
- 6) Het Hs. heeft: ondere.
- 7) Het Hs. heeft: op.
- 8) Het Hs. heeft: lustelijck.
- 9) Het Hs. heeft: ende gelijk voort.
- 10) Het Hs. heeft: daeren zouden comen.
- 11) Het Hs. heeft: onderhoudende.
- 12) Het Hs. heeft: en.

paelste poincten van de proffijten van der dijckagie, soo hebbe ick dit ulieden wel noch eens int lange willen repeteren¹⁾.

Nu wij hiervoren int lange getraceert hebben van de dijckagie ende maeckinge van den dijcke, soo ist oock redene dat wij cock spreken van (de) zooden twelck is een harnasch ende wapeninge van denzelven dijck, soo behoort dan oock het besteck van de zooden te wesen ten minsten van 6 duijmen dichte van goeden cleijeerde gesteken op een begroest, hart velt, ten minsten oock van 10 duijmen viercants, ende gesteken nae den heijtsch van den wercke, ende dezelve soo geset aen den beginnenden²⁾ uuijt den innespoorsel opwaerts gaende ende eenpaerlijck lanx den dijck streckende ende loopende, op zijn verbant geset gelijk oft zij gemetst waeren, sonder³⁾ dezelve zooden te seer te trappenne ende te verpletteren. Daer zijn veule dijckers die henzelven daerinne misgaen, stekende sooden op een sacht leech velt boven de 3 oft 4 duijmen niet dicke, ende dezelve zooden aen den dijck settende zoo nat zijnde soo verpletten zij de zooden met uuijtkappen⁴⁾ om die te te doen extenderen in de breete, dat ghij maer een papiere borstweeringe tegens de zee en hebt. Op zulcken werck ende werclieden behoort men wel dapperlijck regard te nemen ende sulcke zooden uut den dijck te keuren.

Omme u voorts dan t'informerenne wat een roede zooden soo loffelijck aen den dijck geset costen zoude, soo extimeer ick elcke roede viercants op dese weerelt⁵⁾ op 6, 7, oft 8 stuijver de roede naerdatt dezelve zooden verre ofte wijt te haelen zijn, ende daernaer meuchdij u calculatie maecken op de streckroede, te wetenne: heeft eenen dijck buijten beloops 4½ roeden ende boven op de cruijne een roede facit 5 roeden 6 voeten, facit tot 6 stuijver de viercante roede 33 stuijver, op de 7 stuijvers 8 oft 39 stuijvers, in somma op zulcken beloop van dijcke is de gemeene ganck een croon voor elcke streckroede ende soo dander naer advenant. Die sulcken werck aennemen te maecken hebben seer goet loon al ist saecke dat zij met de schuijten sulcke zooden moeten aenvletten ende verre moeten haelen, maer die de zooden met karren, buijten de kaeden gesteken, aen mogen brengen ende zoo op den dijck lossen, die en behooren maer te hebben voor de streckroede op sulcken beloop van dijcke als voorseijt is XXV, XXVI stuijver ende niet hooger dan tot de XXX stuijver.

Daer zijn nu dijcken, die leggen op zulcke gewesten ende rajen

- 1) Het Hs. heeft: reperen.
- 2) D.i. begin-einden.
- 3) Het Hs. heeft: soude.
- 4) Het woord *uuijtkappen* schijnt corrupt te zijn. De samenhang vordert veeleer *uuijtkloppen*. De dijkwerkers kloppen de uitgestoken natte zoden met hun spade plat uit om ze zoodoende grooter te maken of te 'doen extenderen.'
- 5) D.i. in dezen tijd, zooals de zaken wat loonen enz. betreft, tegenwoordig staan? Vgl. op een andere plaats: wat het (nl. het kramwerk) nu costen zoude: men moet het verloop van de weerelt ende tijde oversien enz.

loopende deur raeuwe landen ende groenten van seggen, hiempte oft riet, daer in verde (ende) naer geen herde¹⁾ sooden te gecrijgen en zijn oft daer men met geen schuijten aen vletten en can oft met eenige karren deur de sachticheijt van den gronde, over carren en mach. Sulcke dijcken zoude ick wel getroost zijn het beloop buijten ende boven op de cruijne te oversettene met goede taije ende dicke spetelingen, met hempt-, segge- oft rietspeten geset op zijn verbant als voorseijt is.

Noch zijn der oock dijcken die leggen over santplaeten oft santpoocken daer men noch cleije noch rietspeten en vint²⁾, die zeer dangereux zijn principalijcken als zij leggen int³⁾ noortwesten-, suiwestenende westenwinden, welcke dijcken men behoort veel beloop ende hoochte te geven meer dan de andere, ende die te besetten ende te besooden met een dobbele soode⁴⁾, elcke zoode van zes duijmen dicke, ende oft soo gebeurde dat men daeraen niet en cost bevletten, soo waert proffijt van 100 roeden tot 100 roeden een loode gedolven om de zooden daerdeur aen den dijck te vletten oft de zooden van andere contreijen, den dijck volmaeckt zijnde, boven over den dijck aen den voormelten sanddijcke te kerrene. Ende nochtans zulcke dijcken, zoo gesoijt zijnde met de soode⁴⁾ als voorseijt is, waer dan⁵⁾ noijt⁶⁾ wel loffelijcken overcrampt van onderen opwaerts ten minsten van twee roeden hoochte beloop opdat, de gemeene vloet dagelijcx daerop vloijende ende affebbende, de zooden niet uuijt en vlooden, want alsser een gat compt oft valt in (sulcken) sanddijck soo en isser geen houdens meer aen ende mineert denselven dijck van boven neerwaerts affvallende, waerdeur veule dijckagiën in perijckel commen op groote verlopen ende stormen van winde.

Het besteck van de crammen moet zijn ende gemaect worden dat elcke aennemer, oft het zij dat ghij het cramsel in dachgelden doen maecten oft niet, wel loffelijcken den⁷⁾ dijck overspreijt met goede terwengleu oft gersten- oft haverenstroij oft met rouw riet ende daerop gecrampt met goede loffelijcke taije poten van terwengleu oft haeverenstrooij, drie cramselen op den voet int viercant soo in hoochte als breete, maeckende maer van elcke pote eenen steeck ofte cramselle opdat soo de zooden te diepere gemaect mogen werden.

Nochtans zulcke sanddijcken, soo gewapent ende geharnast zijnde, in zooverre ghij bevint dat die niet en mogen resisteren oft wederstaen de voormelte noortwesten-, westen- ende zuijwestenwinden zonder dagelijcx de zooden oft het cramsel deur te breken, te mineren ende te putten, soo

- 1) Het Hs. heeft: heert.
- 2) Bedoeld zijn dus dijken uit zand opgebouwd.
- 3) Te lezen: op de?
- 4) Het Hs. heeft: saete.
- 4) Het Hs. heeft: saete.
- 5) Het Hs. heeft: van.
- 6) D.i. nood, noodig.
- 7) Het Hs. heeft: loffelijck aen den.

salt van noode wesen sulcke dijcken te overleggenne ende te bewaerenne met Vilvorsche schorren, steenen ende cattedollen ten minsten van de twee¹⁾ beloops opwaerts, beginnende te setten²⁾ van boven neerwaerts dat elcke steen bevangen worde contrarie een schaliëndack, opdat de stroom oft slach van dien³⁾ geene rencontre oft wederstoot en crijge maer effens oploopen mach ende soo te min machts gebruijcken om de steenen te versetten. Want soo ick voren geseijt hebbe dat het water met geen cracht wederstaen en wil wesen maer wel met suptijlicheijt ende soeticheijt, daeromme zoudet oock grootelijcx profijteren dat ghij 't voormelte beloop van den dijcke eerst overleijt met dunne viercante steenen, die wel uuijt de put vallen effen in zijn verbant, daerop ghij dan de groote oneffene hoeckgewijsde steenen zouden leggen, soo en sou⁴⁾ het waeter door de steenen vallende uwen dijck niet connen mineren oft natte putten uuijtschueren, welcke schueringe dickwils de steenen versetten besonder als die niet zeer dick op malcanderen geleijt worden.

Noch zijn der wel gronden zoo leech datter al niet baten en zoude het zooden, het crammen ende beleggen van de steenen voormelt, deurdien de saete ende tee van den dijcke op een sacht lant leijt daegelijcx affstromende oft -schuerende⁵⁾, zoodat ghij gehouden zult zijn rijserbermen daeraen te maecken soo hooch van rijs opgewrocht als den gemeenen conterlande daerneffens aen wederzijden aenliggende, betuijnende dezelve bermes loffelijck met dichte tuijnen, dewelcke oock met steenen gelaeden zullen moeten wesen met Vilvorsche steenen ende cattedollen als voorseijt is, brengende van den dijck aff⁶⁾ duijkeldammen oft duijckelzeeweringen, hetsij⁷⁾ van zooden gemaect oft van rijseren, met steenen gelaeden, liggende van ebbe en oock van vloede omme de stroomen te werenne ende te keerenne van den voormelten bermes opdat zij heur fundament behouden mogen ende niet en ontgronden.

Voorts omdat deze materie wat duijster ende quaet om te verstaen is, soo zullen wij de moijte nemen om tselve u met een figuerken te demonstreren⁸⁾.

Ick en zoude niet raden te dijckenne (een) nijeuwe dijckagie daer veule steendijcx vallen soude, want het steenen van den dijcke cost meer dan het maecken van den principalen dijck, soo ghij naer hooren sult als wijlieden daeraff comen te tracteren.

Ghij meucht bij dezelve kaerte zien de meijninge van ons voorgaende

- 1) Hier schijnt in de pen te zijn gebleven het woord: roeden. V.
- 2) Het Hs. heeft: sitten.
- 3) D.i. van de steenen. Het Hs. heeft: den.
- 4) Het Hs. heeft: sout.
- 5) Het Hs. heeft: scheurende.
- 6) Het Hs. heeft: afdijckelen.
- 7) Het Hs. heeft: is.
- 8) Zie de figuren 53a, b, c.

schrijven, hoe dat eenen dijck op een leech stael liggende behoort onderhouden te worden, dat is te weten dat men denzelven dijck becrammen sal ten halven beloop van den dijck daer hij¹⁾ wat uuijten slach van den noortwesten-, westen- ende zuijtwestenwinden leet ende daer wat groesen voor leggen, ten waere nochtans oft ghij gevoeldet dat tzelve crammen niet en zoude connen tegenhouden, soo mach men bezien hoe hooch het gebreck waer ende leggent soo met steenen om uuijt den perijckele²⁾ den dijck te houdenne.

Daer geen voorlant op het sant en is moet ghij maken eenen berm van rijse ten minsten soo hooge als tmeijlant daernaest gelegen, breet oock ten minsten een roede, welcke berm oock met steenen gelaeden moet wesen ende dan oock soo voorts het beloop van den dijcke ter halver hoochte toe de steenen geleijt op zijn verbant³⁾, vervallende⁴⁾ deen den anderen tegens het oprijzen van de steenen bij de baeren van den waetere, die veule crachts bijbrengen soo men dagelijcx zien mach aen tHontbosch⁵⁾ in Hollandt, te Westcappelle in Zeelandt daer groote zercken met den waetere ten halven dijck bij crachte van de zeewaeteren gedreven worden, ende elders.

Die uuijststekende duijckeldammen, gecrampt ende van eerde gemaect, uuijt de principale winden geleijt om de cost te schouwen, ende dander op de winden leggende, van rijse ende steenen, zullen u niet alleenlijcken den grondt behouden maer zullen den neer van den waetere ende (de) zeegangen beletten, dat uwen gront ende saete aen den berm van den dijck niet en sal affschueren ende diepen, ende principalijck op zulcke hoofdekens, duijckels⁶⁾ ende duijckellezeeweringen sal de cracht ende hollicheijt van den waetere die aen den voormelten berm vallen zoude gebroocken worden, zoodat uwen berm daerdeur oock te min last lijden sal. Ende daerdeur zullen oock de steenen op den berm ende aen de dijcken geleijt rustelijcken heuren stant ende plaetsse mogen houden sonder dat die met de zeebaeren verset sullen worden, want dezelve berm ende steenen beloop van den dijck niet vordere hollicheijt van waetere en sal te draegen hebben dan als de uuijststekende hoofden ende bermen heuren top oft cruijne onder haelen.

Den dijck ziet ghij voorts beset ende gesoot met zooden op zijn verbant gelijk de metsers heure muer metsen, twelck niet alleenlijcken de zooden te beter maect houden⁷⁾ maer zij wortelen ende begroijen be-

1) Het Hs. heeft: ghij.

2) Het Hs. heeft: prijckele.

3) D.i. zoo gelegd dat de voegen tusschen twee op elkander volgende rijen verspringen. V.

4) Te lezen: bevangende?

5) Het Hs. heeft: tHoutbosch.

6) Te lezen: duijckeldammekens?

7) D.i. doet houden. Het Hs. heeft: maecken houden.

quamelijcker aen malcanderen, ende op sonneschijn ende droochte soo en connen zij soo niet opgehaelt worden van de sonne als oft¹⁾ zij geen verbant en hadden ende aen malcanderen niet en sloten. Den principalen tijt van zooden te zetten is in Martio, April ende tot halff Meije; wat vóór d(i)en tijt niet gesoijt²⁾ en is, soo droogen de zooden zoo zeere van de eerde van den dijcke dat men se mackelijcken met handen uijtnemen mach, ende op een verloop en mogen diezelve zooden geen waeter wederstaen ende en connen oock niet begroesen oft bewortelen eer den winter aencompt, daerdeure den dijck perijckelle³⁾ van breken subject moet wesen.

Ick hebbe van deselve kaerte(n) gemaect diversche met schepen opdat ghij te bet overpeijsen ende mediteren meucht, dat daer meer schepen liggen diepte wesen ende stroomen gaen moeten, soodat daerdeur den dijck groote last lijdt ende draecht op tverloop van winde, soodat als ghij den cost eens gedaen hebt van de dijcken met steenen te beleggen ghij jaer voor jaer te min te geldenne hebt.

Tcompas wijst u den westenwint plat op den hals van den dijck ende bermen, ende de zuijtwesten- ende noortwestenwint wat schuetich ende loopens wints⁴⁾, maer nochtans lijden de dijcken daerdeur groote last op leech staelen van vóórlanden, deurdien de baeren van den waetere ende (de) zeegangen lancx (den) dijck gedreven worden met de vehementicheijt van de winden, die int wederom van den dijcke ten diepe vallen⁵⁾ de meeste fortse ende crachte doen moeten ende principalijcken op de ebben, soodat se somtijts schijnen een halven dijck wech te nemen deur de zwaerte van den waetere, dwelck dan de steenen wel geset en het cramselle wel dicht gecrampt beletten ende tegenhouden⁶⁾. Soo ende omme d(i)e redenen dan moet men de dijcken versien ende tlant uijt den perijckelle gehouden zijn.

Daer zijn sommige die maecken den berm verre van den teen van den dijcke twelck ick niet goet en vinde om veule redene.

Ende eerst: daer ghij den teen aen⁷⁾ den voormelten dijcke behoort te gevenne ende te maeckenne een goet hooch stael, daer blijffdiij een leechte behouden⁸⁾ tusschen den berm ende den voormelten tee van den dijcke; waer leechte is daer moet de hollicheijt ende crachte van den waetere, te weten tusschen den tee van den dijcke ende berm, geschut worden⁹⁾, dwelck dan onder deur het rijs deurloopen moet ende soo den berm ontgronden overmits dat trijs sonder kiste niet en dicht.

- 1) D.i. als wanneer.
- 2) Het Hs. heeft: gesaijt.
- 3) Het Hs. heeft: met perijckelle.
- 4) Het Hs. heeft: loopen wins.
- 5) Het Hs. heeft: vallende.
- 6) Het Hs. heeft: belet ende tegen hout.
- 7) Het Hs. heeft: van.
- 8) Het Hs. heeft: behoudende.
- 9) Het Hs. heeft: wort.

Ende bovenal soo behouft ghij meer steenen aen den dijck, want de hoochte van den rijse ende dat uwen berm dicke is ende hooch ten minsten van 3 voeten hoochte beneempt u soo veule steens, ende die hoochte moet ghij lancx ende fancx¹⁾ van onder den tee aff becleeden ende beleggen met steenen.

Het cramwerck hebbe ick tanderen tijden besteet met het leveren van de stroo, twee roeden hoochte, de streckroede om 2 stuijvers, 2 stuijvers min een ortken ende soo voorts vervolgende. Wat het nu costen zoude: men moet het verloop van de weerelt ende tijde oversien ende ofter veule ruijchte gewasschen is oft niet, daernaer men hem oock reguleren moet.

Nu wij aldus veule gesproken hebben van dijckinge, soo moet ick alnoch verclaeren hoe men proffijtelijcx²⁾ dijcken sal, te wetenne: heb dij 1 roede dijcx op elck gemet soo en sal uwe dijckagie de proffijtelijcxste niet vallen besonder op deese weerelt³⁾, want een roede dijcx Putse mate ten minsten compt u te staenne, het westen, noortwesten, zuijt ende zuuijtwesten gecompenseert⁴⁾ metten noort- ende zuijtoosten- ende oostenwinden daer den minsten toeleg van dijcken gemaect wordt⁵⁾, op 36 carolusgulden, coopt ghij dan u gors om 20 carolusgulden 24 oft 25, staet u tgemet op (56), 60, 61 karolusgulden sonder de costen van de officiers ende andere extra-ordinaris costen van rijs omme de gaten over te vloerenne, rijsewerckers, wegen te maecken ende te effenen⁶⁾, wechdilven te schietenne ende anders diergelijcken. Maer meuchdij op het gemet maer hebben 8 voeten oft 9 voeten (dijcx) soo zoude de dijckagie wat bij mogen commen, want het zoude u alijts een derdendeel oft vierendeel aen de costen schillen⁷⁾ ende profijteren. Ende soo suldij uwe calculatie maken eer ghij u gheeft tot eenich lant te bedijckenne.

Daer zijn veule die oock niet en calculeren ofte en overleggen dat zoo veule roeden dijcx op het gemet costen veule jaerlijcx te onderhouden; ende principael int eerste heb ick veule dijckagiën⁸⁾ gehandelt daer⁹⁾, overmits den dijck niet geseten oft verstorven en was, deur diversche dappere stroomen ende opvloijingen van waetere die daerop quaemen de dijcken soo braecken ende ramponeerden, dat men 3 jaeren lanck daeraen repareren ende schieten moeste op elck gemet 2, 3 ende 4 karolusgulden: als ment¹⁰⁾ al te samen bijeenbrengen zoude, soo

- 1) Het Hs. heeft: lancx ende tancx.
- 2) Het Hs. heeft: proffijtelijcker.
- 3) D.i. in de tegenwoordige tijdsomstandigheden.
- 4) D.i. doorengenomen. Het Hs. heeft: gerecompenseert.
- 5) Het Hs. heeft: worden.
- 6) Het Hs. heeft: effen.
- 7) D.i. schelen. Het Hs. heeft: schieden.
- 8) Het Hs. heeft: dijckagie.
- 9) Het Hs. heeft: dat.
- 10) Het Hs. heeft: men.

zout ghij veule lants coopen ende uselven in geen perijckel stellen.¹⁾

Vooral is u prouffijt toe te zien wat roede men u leveren zal int meten ende leveren van den lande, men dijckt mette dijkroede ende (op) tlant is een ander²⁾, corter bij de twee lantvoeten, soodat ghij naer uwe mate van den dijck op het gemet de zeste roede meer hebt. Daer zijn diversche lantroeden, deen cleender dan dandere, ende evenveul moet ghij geven van snijden, maijen, picken als van het grootste gemet³⁾, daer luttel regard op genomen wert. Soo brengen wijlieden de goede luijden aent dijcken⁴⁾ soo veule opt gemet, maer ghij hebt het⁵⁾ gemet, gerekent voor een Putsche roede XIII roeden⁶⁾, op elke roede XIII voeten; daer worden veule mede bedrogen⁷⁾.

Hiervoren hebt ghij oock gehoort int beginsel van het Ie bouck de profijten ende inconveniënten van dijckenne, ende daeromme en ist van geenen noode deselve te repeterenne⁸⁾, maer zullen voorts vervolgen te uuijtenne ende verclaerene hoe men de raijen sal (leggen) int leggen van de dijcken op nijeuwe dijckagiën.

Ghij sult soo veul mijden als ghij cont de westen- ende principalijcken de noortwestenwinden, dat die niet plat opt lijff van den dijck en vallen⁹⁾ oft staen stormen, maer in soo verre ghij de westen- en noortwestenwint niet en cont ontgaen oft mijden, sult met een raije raijende deen wat nae den¹⁰⁾ zijden d'ander commende naer tnoortwesten¹¹⁾ wat lanx tswaeters leggen¹²⁾ ende ordonneren. Want ten is nijet te seg-

- 1) D.i. voor dat alles, te zamen geteld, zoudt gij veel reeds vroeger bedijkt land kunnen koopen zonder het risico te loopen, aan het indijken van nieuw land verbonden.
- 2) Te lezen: ende die vant lant is een ander? - De roede, bij het meten van dijken in gebruik, of zoogenaamde *dijkroede*, was aanmerkelijk langer dan de zoogenaamde *landroede*, waarmede de landerijen werden gemeten: in de Meierij van 'sHertogenbosch bijvoorbeeld was de landroede 14, de dijkroede 16 voet lang, zie Beekman, Het dijk- en waterschapsrecht, i.v. roede.
- 3) Het Hs. heeft: ende als het grootste gemet. De gemeten verschillen in grootte van streek tot streek, zij zijn echter alle in 300 vierkante roeden verdeeld, zie Staring-Van Wieringen, De binnen- en buitenlandsche maten en gewichten van vroeger en tegenwoordig, 4e druk, blz. 13 vlg.
- 4) Oningevuld gelaten in het Hs.
- 5) Het Hs. heeft: ghij het het.
- 6) Lees: XIII voeten.
- 7) D.i. gij hebt uw gemet gerekend op 300 maal 14 vierkante voeten, dus op 300 vierkante dijkroeden, in plaats van op 300 vierkante landroeden: door zulk een onnauwkeurigheid, door namelijk bij hun berekening in plaats van de dijkroede de kleinere landroede als factor te nemen, krijgen zij voor de aanlegkosten van den dijk naar rato van het gemet een geringer bedrag tot uitkomst dan het in de werkelijkheid is.
- 8) Het Hs. heeft: reserverenne.
- 9) D.i. niet rechthoekig op de dijksrichting staan. V.
- 10) D. Het Hs. heeft: nae der.
- 11) Het Hs. heeft: noortwesten.
- 12) Het Hs. heeft: te leggen.

gen wat proffijjt het bijbringht het noortwesten schotich ende lancx swaeters te hebbenne, hoe luttel dattet¹⁾ oock zij het brenght veul proffijts bij, want als den noortwestenwint plat op den dijcke waijt soo blijven de baeren daerop draijende ende mogen tzeewaerts niet affloopen deur de rencontre van dandere die subijt metten anderen, daer terstont deur vehementicheijt van (den) winde op comende, tegengehouden worden, maer als de raije wat lancx swaeters schuetich leet soo drijft de achterste baere de voorste lancx voorbij de dijcken.

Ghij moet oock zien dat ghij niet veule crompte en maeckt want de houcken, winckelen²⁾ ende triangulen³⁾ maecken u veule dijcx ende luttel lants, in voegen dat het lant, dat binnen de voormelte houcken, winckelen ende triangulen³⁾ vallen zoude mogen, zoude u soo veul costen één gemet als twee gemeten, daertegens hebdiij meer dijcx te onderhoudenne daertoe ghij oock veule spijsse ende lant moet rooven. De kaerte die ick u daeraff oock gemaect hebbe, te weten de roode⁴⁾ strepen sullen u de rechticheijt ende oock de blaeuwe strepen de houcken ende winckelen decernereren⁵⁾ ende uuijtwijisen, den passer is van 100 roeden lengte. Soude ick u hier de metinge stellen van de houcken ende winckelen, wij zouden slantmeters officie ondergaen ende wij zouden oock 't bouck te lanck maecken. Dit gedaen zijnde ende mij God spaert, sal daeraff maecken een tractaet appart; sult u wederomme laeten genougen met de corticheijt mijns schrijvens omme onse propoost te mogen vervolgen.

Uuijtlekkinge op de voormelte kaerte.⁶⁾

Ghij siet bij dezelve kaerte de roode strepe, twelcke de raije van den dijck zijn zoude, hoe recht die behoort te gaene ende geleijt te worden mijdende veule slijcx, sant oft ondiepte van lande ende cleije.

De blaeuwe strepen zijn de crompten die zommige innenemen meijnende dat se veul lants binnensluijten ende niet en bedenckende⁷⁾ op de costen van den dobbelen dijck te leggen.

Oock hebdiij uwe winden waeruuijt ghij oock zien meucht de raijen van den dijcke, hoe die te winde liggen, neemt een draijken⁸⁾ ende vesticht hetselve draijken int midden van het compas, doijet⁹⁾ op ende neder, soo suldiij uuijten compas uwe winden decernereren⁵⁾ ende kennen.

1) Het Hs. heeft: datter.

2) D.i. hoeken.

3) Het Hs. heeft: trangelen.

3) Het Hs. heeft: trangelen.

4) Het Hs. heeft: de roode blaeuwe.

5) Te lezen: designeren?

6) Zie figuur 54.

7) Het Hs. heeft: bedencken.

8) D.i. draadje.

9) D.i. doet het.

5) Te lezen: designeren?

Het principaelste is eenen goeden lantmeter te hebben die een caerte maecken moet, daeruijt de plaetsse gevisiteert zijnde ghij best uwe raminge maecken moecht¹⁾, het prouffijt beter overleggende²⁾ dan³⁾ op de gorsinge⁴⁾ sullen uwe dijcken, slooten, wegen ende de plaetssen van het leggen van den roppe⁵⁾ ordineren; in somma een goede kaerte op eenen cleijn(en) voet gemaect is het principaelste beginsel van der dijckagie.

Dit al gedaen, soo moet uwe lantmeter het kielspit ordineren ende maecken daer den dijck liggen sal, hij moet eenen iegelijcken dijcker⁶⁾ zijn spijsse affleggen; het stael van den dijck, de bermen, de speckdammen moet hij oock behoorlijck affmeten ende met poten van stroij affteekenen oft anders de potedijckers⁷⁾ en zouden daeraff niet maecken dat deugen zoude.

Bij de figure meucht ghij oock zien dat men niet te gierich⁸⁾ en moet zijn van lande, gelijk op sommige⁹⁾ soo ghij gehoort hebt gebuert is, laetende altijts voorlant genouch voren liggende, twelck u altijts te passe compt voor weijden, ende hebt op alle verlopen (die) de dijcken breken mogen spijsse omme uwe dijcken te repareren.

Ick hebbe dickwils gesien dat (men) in sommige bedijckte¹⁰⁾ landen, daer men seer gierich hadde geweest, de spijsse heeft moeten coopen ende met schuijten aenhaelen. Rekent hoe duer¹¹⁾ tselve staen moeste, oft u lant buijten dijcx liggende niet genouch betaelt en werde¹²⁾. Ende zijt versekert altijts den dieren coop te moeten maecken int¹³⁾ repareren, als ghij geen voorlandt en laet, ende int uuijteijnde int perijckel uwen dijcke inne te moeten trecken oft innelaegen te maeckenne oft u landt te abandonnerene. Neempt daeromme voor een sententie: weest niet te gierich int dijckenne.

Hiervoren is genouch geschreven van de conditiën ende voorwaerden van der dijckagiën, hoe men de dijckers sal houden in bedwanck van heur

- 1) Het Hs. heeft: moest.
- 2) Het Hs. heeft: overleggen.
- 3) Het Hs. heeft: beter dan.
- 4) D.i. dan wanneer gij uw raming maakt door bloote opneming en inspectie op het schorre.
- 5) Te lezen: dorpe?
- 6) Het Hs. heeft: dijckers.
- 7) Te lezen: dijckers.
- 8) D.i. niet te begeerig, hebzuchtig.
- 9) Hier bleef blijkbaar het woord *polders, dijckages of plaetssen* in de pen.
- 10) Het Hs. heeft: bedijcke.
- 11) Het Hs. heeft: daer.
- 12) D.i. en of gij in dat geval voor het buitendijks gelaten land niet genoeg betaald wordt, doordien gij u zodoende vrijwaart voor kosten, die gij door ook dat in te dijken u op den hals zoudt hebben gehaald.
- 13) Het Hs. heeft: ende.

aengenomen werck te volmaecken, welcke conditiën ende voorwaerden in allen heuren poincten behooren geobserveert ende geachtvolcht te wordenne, daertoe men ordonneert zeven gesworens als schepenen omme dezelve conditiën bij vonnisse te doen effectuëren, die de dijckgraeff ende gesworens moeten zweren¹⁾. Het officie van den dijckgraeff is anders niet dan een bailliu oft schouteth ende een maender²⁾, dewelcke geheel den last ende regard heeft op de dijckers wie eenichsins dezelve³⁾ conditiën te buijten gaet oft (se) niet en onderhoud, dengenen contrarie doende te doen verdachvaerden voor de gesworens ende daer pertinentelijcken heijtsch te doene tot voldoeninghe van de ordonnantie ende bestecken voorseijt. Waerop dan de gesworens heure sententie, partije ofte de dijckers gehoort zijnde, uuijten ende verclaeren. Ende en is in de macht van eenen dijckgraeff oft gesworens niet dezelve ordonnantie te buijten te gaenne dan bij expresse ordonnantie ofte advijs van de gelanden, die dezelve ordonnantie collegialiter ende met gemeenen voise gesloten ende gemaect hebben ende bij de Mat. oft heeren van den lande geconformeert zijn⁴⁾. Dien⁵⁾ nietjegenstaende ick bevinde dagelijcx dat den dijckgraeff, twelck gemeenelijck groote dijckers⁶⁾ ende gesellen zijn, (de) ordonnantie bij heur gesworen niet en onderhouden, diewelcke daerdeur bij de dijckers oft aennemers overtreden worden tot grooten achterdeel, schade ende groote cost van de ingelanden ende bedijckers. Ende principalijcken in mijnen tijt soo hielt men ende achtervolchde de conditiën soo scherpelijcken gelijk een artijckelbriefff van de crijchslieden⁷⁾, besonder int taxeren van der eerde die de dijckers aen den voorvorsch ende nijeuwen dijck leijden, sonder regard te nemen op eenige daghgelden. Ende en sult oock niet bevinden dat in alle de conditiën eenichsins van de dachgelden vermaent wordt maer altijd van de taxatie van der eerde die daer aen de voorvorsch oft nijeuwen dijck geleijt is. Als den lantmeter niet wel en cost deur de diversiteijt vant stortenne⁸⁾ van der eerde aen den voorvorsche zekerlijcken gemeten, soo liet men denzelven lantmeter de uuijtgedolven putten tusschen de voorvorsch ende kaede overmeten ende overslaen, ende daernaer maeckten⁹⁾ de dijckgraeff ende gesworens heure taxatie van betalinge op de ommegangen; ende zodoende moecht ghij uwen dijck goedencoop opmaken.

Nu soo dencken de dijckgraven ende gesworens dat zij soo wijs zijn als Salomons veesten, met oorlooff geseijt, ende letten op de dachgelden

- 1) D.i. bezweren. Het Hs. heeft: zwaeren.
- 2) D.i. eischer, die het vonnis van de gezworens vraagt.
- 3) Het Hs. heeft: op dezelve.
- 4) Het Hs. heeft: geconformeert.
- 5) Het Hs. heeft: die nietjegenstaende.
- 6) D.i. bedijckers.
- 7) Het Hs. heeft: cruijslieden.
- 8) Het Hs. heeft: van stortende.
- 9) Het Hs. heeft: maecken.

die daer dagelijcx gewrocht worden, hoe veule knechts de meesters hebben werckende, ende tselve is een bederffenis van een dijckagie. Niettemin de nieuwe gesworens, die noijt in dijckagiën gehandelt en hebben, stemmen metten dijckgraeff, welcken dijckgraeff en rucht¹⁾ als hij zijn²⁾ loon heeft hoe den dijck volmaeckt wort. Het taxeren van der eerde bij de dijckers aen den voorvorsch geleijt is wat odieux ende moijelijcken, hoewel den dijckgraeff (ende) gesworens hebben³⁾ tselve naervolgende de conditie te doen doenne ende te volvoerenne, ende behooren oock de gesworens⁴⁾ sulcx te wijsenne oft anders zijn zijlijeden alle meijneedich⁵⁾ want hadde onse voorouders goetgevonden (de) dijckers⁶⁾ met dachgelden te doen wercken, sij en zouden heur hoofd niet gebroken hebben omme ordonnantiën, bestecken ende conditiën te maecken, dijckgraeff ende gesworens te stellenne ende heur groote gagie te gevenne omme dezelve te doen effectuëren, soo doen-daennemers die ingelanden-dijckers groote injurie ende intrest omme redenen naervolgende.

Eerst, ick hebbe het dickwils bevonden dat, soo wanneer de heeren te wetenne dijckgraeff ende gesworens ommegingen omme de geheele dijckagie te visiterenne, twelck dijckgraeff ende gesworens met heur hellebardiers alle dagen schuldich zijn van doenne, zoo hadden de meesters, alsoo daer altijts knechts loopen⁷⁾ lanx den dijck omme werck te souckenne, twee oft IIIe cordewagens leech staende, diewelcke zijlijeden van sulcken int werck stelden. Ende zoo wanneer die heeren van der dijckagiën voorbij waeren schoncken zij meesters haerluijden tonbijt⁸⁾ ende daarmede waeren zij vrij. Ende sulcken dachgeit wert dan betaelt⁹⁾, te wetenne voor een halff ure werckens eenen geheelen dach. De knechten laeten oock t'eer twerck¹⁰⁾ als de dachgelden opgeschreven worden, ende alsser een onwillich knecht twerck¹⁰⁾ laet, dander volgen, sooditse somtijts wel een uuijre tsavonts laeter ende smorgens vrouger wercken zouden, waerdeur de geheele dijckagie geretardeert wort tot grooten achterdeele, want een dijckagie die voor den ougst niet opgemaect en is cost naer den oost¹¹⁾ het derdendeel meer overmits het volck dan dagelijcx thuijs naer zijnen oost vertreckt.

Ten tweeden, als de dachgelden opgeteeckent waeren, soo en wrocht

- 1) D.i. het niet kan schelen, zie de Verklarende woordenlijst.
- 2) Het Hs. heeft: zoo.
- 3) Het Hs. heeft: heeft.
- 4) Het Hs. heeft: gesworen.
- 5) Het Hs. heeft: meijeedich.
- 6) Het Hs. heeft: voorouders dijckers goetgevonden.
- 7) Het Hs. heeft: loopens.
- 8) D.i. gaven zij hun een gratis maal. Het Hs. heeft: tenbijt.
- 9) D.i. en aan dezulken werd dan als daggeld betaald enz.
- 10) Het Hs. heeft: werck.
- 10) Het Hs. heeft: werck.
- 11) D.i. oogst.

den meester niet meer voor dien dach maer saeten ende droncken, tuijsschten¹⁾ ende speelden sonder de knechts int werck voorts te stouwen, te annimerenne²⁾ oft moet te geven.

De knechts dochten: oock al wercken wij qualijcken ende slappelijcken onse dachge den moeten betaelt werden, jae dat noch tergste³⁾ is van alle, al waeren der meesters die wel begeerden te wercken, de knechts dreijchden die te slaen ende te smijten: ‘wat gaget⁴⁾ u aen? onse dachgelden ende de uwe zijn opgeteeckent, den heere (sijn) gelt moet den dijck maecken, het en is van den uwen niet’. Oft als de dachgelden gemeenelijcken zijn VIIe oft VIII stuijvers, de meesters huijrden leckers ende jongers die niet machtich en waeren een cordewagen te cruijen omme 4 oft 5 stuijvers, ende wierden int schrijven al mede gerekent op 8 stuijvers daechs.

Ende dat noch het quaetste ende schadelijcxste van allen is: daer is uuijt gecomen het boijen, want de meesters seggen ende oock willen, gemerckt ghij dijckgraeff ende gesworens op de dachgelden gelet hebt, dat ghij boven alle de diverijen die zij u gedaen hebben noch boijen moet met groote sommen, twelck een excessive dieverije is, want zij weten te proponnerenne dat de dachgelden bij ulijeden dijckgraeff ende gesworens opgeschreven is. Soo weet dan wel: watter gewrocht (is) is halff gewrocht halff gestolen. In mijnen tijdt dat ick eerst in de dijckagie hanteerde en wist men van boijen noch dachgelden te schrijvenne oft te betaellenne niet, cock egeene conditiën en stonde zulcx inne. Hoewel ick dickwils dit oft andere sulcke saecken repetere ende verhaele, het is proffijtelijcken gedaen opdat daerop zeer geleth mach worden.

Wat van noode ist conditiën te maecken als men die niet en wilt achtervolgen, observeren ende onderhouden? Hadden doude dijckers goetgevonden de dijcken in dachgelden te maecken, soo mocht men op elcke X bestedingen eenen bedrijf setten dat goede luijden zouden wesen, sonder de bouwen ende rabouwen, dieven ende schellemen meesters te maeckenne van uwe geltkiste ende twerck te betrouwenne.

Maer isser iemant van de meesters die qualijcken zijn debvoir doet met werckenne, set die terstont uuijt den dijck naervolgende uwe conditie ende voorwaerden, stelt er eenen anderen inne zonder den slackaert eenich gelt te gevenne, ende daerenboven noch dapperlijcken te corrigerenne. Waertoe dienen uwe hellebardiers, die dagelijcx groot gelt kosten van onderhouden, dan om ontsicht te maeckenne? Maer dezelve worden oock bij compere ende commere gestelt. De dijckgraeff heeft er een voor zijn deel die hem dient, de gesworens elcx een, soodat se niet en worden ontsien, ende daerdeur en worden de ordonnantiën niet achtervolcht. Soodat, ten ontdede de eterije, men zoude betercoop dijcken.

- 1) Het Hs. heeft: tuijschen.
- 2) Het Hs. heeft: ammeverenne.
- 3) Het Hs. heeft: erger.
- 4) Bredaasch dialect voor: gaat het.

Maer omdat wij niet en zouden achterhaelt worden dat wij zoo seer staen van dachgelden niet te gevenne, het is nochtans somtijts nootelijcken met dachgelden in een dijckagie te wercken, te weten int overgaen, int craegenne, worgen ende stoppen van de diepen ende geulen, die tlant¹⁾ eerst met dachgelden uuijte perijckelen behoort te besorgenne ende te doen maeckenne, stellende daerop eenen gesworen ende dapperen bedrijff hem verstaende van dijckagie omme de werckluijden, rijswerckers, carreluijden ende anders te adresserenne, te wijsen ende te wercke (te) stellene op de getijde ende alst noot is. Ende soo wanneer het werck zoo verre gemaect is dat de gaeten uuijten perijckele zijn, soo sal men die voorts besteden tot vollen dijcke te brengene op zijn bestecke, conditiën ende voorwaerden sonder dan voorts meer op dachgelden regard te nemenne.

Dat ick hier soo breet daeraff schrijve, ick hebbet bevonden in de dijckagie van den Cleundaert bij Steenberghen²⁾ die men dijckte int jaer van³⁾, daer men sóo liberael was gelt uuijt te geven van de dachgelden dattet schande was, maer dat onder⁴⁾ Bergen⁵⁾ lach cost men wel de conditiën, voorwaerden ende tauxatien van eerde volgen. Deerste betalinge dede ick bij prijseringe van de eerde ende volgende de conditiën ende voorwaerden, ick en vont doen maer een oft twee rebellen die naderhant noch blijde waeren dat zij gelt ontvingen, maer doen men begonst met dachgelden, doen was het liedeken uuijt. Ick geloove dat⁶⁾ de Prince van Oraengiën over de 40000 karolusgulden schaede meer dan zoo hij int eerste heure tauxatie gemaect hadde. Daer waeren dijckgraeff, jonge gesworens ende penninckmeester die tsamen mij overstemden⁷⁾, seggende dat die dijckagie nemmermeer opgecomen en zoude hebben met betaelinghe in prijseringe van de eerde. Soodat van Sevenbergen⁸⁾ (ende) van den Clundert de geheele desordere voortgecomen is, ende tenzij datter wederom deur gebroken wort ick en raede nijemant veule te dijckenne. Dat ick justificeere de 40000 karolusgulden: ick neme voor de desoordere op elcke bestedinge II gulden daechs, voor hondert bestedingen (facit) tweehondert carolusgulden, ende de dijckagie van Meerte tot uuijtgaaende September facit meer dan II^c dagen XL^m gulden, sonder noch andere diergelijcke abuijsen.

Mijn heeren allegaeder en dijckt niet daer men dachgelden opschrijft, maer maeckt ghij conditiën, laet die achtervolghen.

- 1) D.i. het gemeene land, de polder.
- 2) Lees: Sevenberghen, vgl. eenige regels verder.
- 3) Oningevuld gelaten in het Hs.
- 4) Te lezen: daert onder. Het Hs. heeft: over.
- 5) D.i. het markiezaat van Bergen op Zoom.
- 6) Samengetrokken uit: dat 't.
- 7) Het Hs. heeft: verstemden.
- 8) Vgl. hiervóór blz. 123.

Voorts als eenige werckluijden, aennemers, dijckers, heur werck oft dijck opleveren willen, soo moet men heur besteck daer zij een dobbel (aff) hebben oversien ende, naer hetzelfde besteck elck point overslaen zijnde, doen vermeten zoowel de hoochte, de saete, het druijpen binnen ende buijten, de breete van de cruijne, het sooden, de binnensloot, binnenberm ende buijtenberm, ende dat bij de gesworen¹⁾ lantmeter van der dijckagie daertoe gereedt zijnde, ende hebbende voorts den dijckgrave daerop de verclaeringe van den voormelten lantmeter sal den voormelten dijckgraeff maenen de gesworens²⁾ oft die bestedinge opgenomen ende opgepresen sal worden, naer welck verclaeren van den lantmeter zullen dezelve gesworens heur vonnisse uuijten gelijk zij met heuren eet verantwoordt willen; hoe zouden dan dezelve gesworens regard nemende op het schrijven³⁾ van de dachgelden connen heuren eet quijten ende de goede luijden ende geërff(den) voldoen? Wat ist van noode eene lantmeter op zijnen eet te manen als men dachgelden betaelt? Dijckgraeff ende gesworens mogen den dijck met dachgelden soo hooch, soo breed, soo swaer maecken alst hun belieft.

In sooverre dan een bestedinge dijcx opgenomen ende volpresen⁴⁾ wort, soo sal men daer roupen de soetelaers bij de betalinge van de meesters, opdat dezelve soetelaers van heuren coste ende soetelen vergolden mogen wesen, oft anders en zouden de soetelaers aen heur betaeling niet connen geraecken, want de rabauwen dijckers zoudent heur ontstelen daer zij costen oft mochten, waerdeur de geheele dijckagie verachtet zoude worden want niemant en zoude daer willen soetelen.

Als dan een nijeuwe dijckagie volmaeckt ende geëffectueert is, naer datter veule inne dijcken⁵⁾ soo set men het lant in cavelinge, een iegelijcken soo veele meetgetaelen als een ijgelijck in de groote toecomen mach, oft de heeren oft ambachtsheeren vercoopt te dijckene met den hoop oft met houven lants, elcke houe van de groote van 75 gemeten, zoo ghij hiervoren in diversche uuijtgeven van gorsen, uuijtergorsen oft landen gehoort meucht hebben. Het cavelen gaet nu wat vreempt te werck, hier voortijts hebbe ick weten useren dat men het landt in drije estimeerde⁶⁾ oft prijseerde, te weten: de goede harde groese was het hootlandt; nijeuwe jonge segge, hempt oft riet, wat dinne van cleije zijnde, was het middel lant; de blijcken oft santplaeten die binnen der dijckagie vielen waeren het volgerlant; in effectte soo wert het landt in drijen gecavelt ende soo wert het lant geleken ende geëxtimeert zoo na men coste, dat bijcans een iegelijck innemer ende bedijcker even goet lant bequam⁷⁾. Maer

- 1) Het Hs. heeft: gesworens.
- 2) Het Hs. heeft: gesworen.
- 3) Het Hs. heeft: schrijvens.
- 4) D.i. goedgekeurd.
- 5) D.i. al naar gelang van het aantal indijckers.
- 6) Het Hs. heeft: offineerde.
- 7) Het Hs. heeft: quam.

nu en useert men maer twee soorten van lande int cavelen¹⁾, te weten hootlandt ende volgerlant, voegende het middellant aen de hootcavel²⁾, soodat een hootcavel²⁾ somtijts geheel middellant³⁾ valt ende uuijtgedeijslt wordt voor hootlant, waerdeur int cavelen deen cavelen⁴⁾ somtijts een groote merckelijcke somme beter is dan d'andere, soodat degene die zulcken middellant voor hootlant hebben moet ende te deele valt, deurdien hij alle zijn gereet (gelt) daeraen gehangen heeft, somtijts daermede geschent is, want de jonge segge⁵⁾, hempt oft rietlant, dun van erffve, oft rauwe slijcke, al sijnsse wat diep van cleije, dezelve terstont gebroken zijnde met den plouch en brengen geen vruchten voort die duegen ende zijn met het brecken een langen tijt geschent ende gepostponeert van heure vruchten. Die prouffijt van sulcke jonge landen doen wille moeten tselve laeten beweyden met beestkens oft schaepkens ten minsten vier oft vijff jaeren lanck geduerende tot dattet een vaste huijt gecregen⁶⁾ sal hebben. Dat men nu sulcx in twee cavelt⁷⁾ wordt gedaen omme de hootcavel⁸⁾ aen een groot stuck te hebbene maer ten deijlt niet gelijk, als het gesajit is ende den ougst aencompt ende tlandt gerooft wort van vruchten, soo siet men waer de beesten⁹⁾ noijt geweest en hebben. De cavelinge gebeurt in dese maniere: men stelt beginnende van den eenen houck oft van den anderen al in ordenne metten nombre van I^e, IIe, IIIe etc., ende dan soo veule namen aen dander zijde alsser cavelingen zijn, ende worden sóó uuijtgetrocken gelijk in de loterije.

Naer de caevelinge¹⁰⁾ moet een iegelijcken zijn lant doen grippelen oft slooten. Int opperlant¹¹⁾ oft de hooge groessen leijt¹²⁾ men die met bedden ende gemeenelijcken breed V^e roeden oft 4½ roeden al van 12 voeten de roede, te weten lantvoeten, (in) het middellant ende twelck leeger ende jonger is leijt men (se) op 4 roeden oft 4½ roede nae dat lant hooch is. De meedilffkens¹³⁾ moeten ten minsten wijt zijn twee Putsche voeten, in den bodem blijvende¹⁴⁾ eenen voet, diep twee speten¹⁵⁾ oft 2½ voet, ende derde uuijten meedilffkens commende geworpen oft

- 1) Het Hs. heeft: canael.
- 2) Het Hs. heeft: hootcanael.
- 2) Het Hs. heeft: hootcanael.
- 3) Het Hs. heeft: midderlant.
- 4) Het Hs. heeft: canaele.
- 5) Het Hs. heeft: schegge.
- 6) Het Hs. heeft: gecreken.
- 7) Het Hs. heeft: canaelt.
- 8) Het Hs. heeft: hootcanael.
- 9) Het Hs. heeft: meesten.
- 10) D.i. verkaveling.
- 11) Het Hs. heeft: dopperlant.
- 12) Het Hs. heeft: laet.
- 13) D.i. meekrapgreppeltjes.
- 14) Het Hs. heeft: blijven.
- 15) D.i. steken met de spade, V.

gecarret midden op de mebedden¹⁾ omme het lant midden daermede te berondenne, oft ghij meucht karren in de pannen ende leechte, twelck wel soo veule prouffijts innebrengen sal, want in sooverre de pannen niet worden met andere goede coreneerde gevuld²⁾ en zullen de voorseijde pannen heur bootschap niet wel doen van vruchten voort te brengene.

De creken, binnen de landen gevallen, sal men soo nae vullen met eerde commende uuijtte³⁾ wechslooten ende⁴⁾ scheijtdilven als men eenichsins mach, maer vooral suldi (u) moeten wachten de creken te zeer aff te valicanten⁵⁾, want met falicanten bederffdi deen deel van tlandt, het wert daerdeur rauwe ende de creke en condij zoo daermede niet gevullen dat ghij saijent lant daeraff maken meucht⁶⁾; daerom maect u keeren ende wenden van de peerden op de canten van de creken, dezelve alleen aff valicantende datter egeen steijloever en zij ende dat de peerden bequaem alleenelijcken daer op ende affcommen mogen⁷⁾, maeckende de keeren ende wenden soo nae op de slijcken ende creken uuijten waeter liggende als de sluijs tselve affloopen can. De creken voormelt moet ghij mettertijt verwinnen voerende daerinne alle ruijchte van stroo, wijtsel⁸⁾, raepstroo ende andere vuijlte. Ende int poten oock van de meede wort daerinne soo versien dat dezelve mede (soo) gepoot moet worden dat, als men die uuijtdelven sal, de voormelte creken aen wederzijden toe ende aengedolven (worden); de meede wilt ontrent de creeken op het hooch lant seer wel wassen, want als de meede int wassen is en begeert zij niet dan droochte, dwelcke⁹⁾ liggende in een eijlandeken tusschen creken daer waertert tlant seer wel aff.

- 1) D.i. de bedden waarop de meekrap wordt geplant.
- 2) Het Hs. heeft: coren gevast.
- 3) Het Hs. heeft: uuijt.
- 4) Het Hs. heeft: een.
- 5) Het Hs. heeft: te moeten valicanten.
- 6) Vierlingh wil zeggen: wacht er u voor het land daar, waar het langs een kreek loopt, te veel te vellekanten, immers het is u toch niet mogelijk de kreek daarmede genoegzaam te vullen zóó dat gij haar tot zaailand maakt, en bovendien haalt gij daarmede te veel van den bovengrond weg tot groot nadeel van het land, wijl alsdan de minder vruchtbare, rauwe ondergrond boven komt te liggen.
- 7) D.i. maakt langs de kreekkanten de vore-einden van de akkers, op welke vore-einden de paarden bij het ploegen omkeeren om een nieuwe vore te trekken, en vellekant het land op die vore-einden slechts zooveel als voldoende is om de steilte van den oever weg te nemen en het aan de paarden mogelijk maken daar gemakkelijk op en af te komen. - Het is eenigszins bevreemdend dat Vierlingh zijn aanbeveling om de vore-einden van de akkers langs de kreeken te leggen nietsteunt met een op zijn minst even gewichtig argument, te weten het belang van een goede afwatering. In dat geval toch kan men de diepe greppels, die men delft om het overtollige water uit de akkers op te nemen, de 'reedulven' gelijk zij in Zeeland worden genoemd, regelrecht op de kreek doen uitlozen. In de werkelijkheid zien wij dan ook de vore-einden van de akkers in den regel langs de kreeken en de daarvan overgebleven geulen liggen.
- 8) D.i. uitgeweid onkruid, wieldsel.
- 9) Nl. het hoog land. Het Hs. heeft: die welcke.

Wij hebben hiervoren beschreven de gemeene wijte ende diepte van de meebedden, nochtans zoude ick prijsen voor tbeste de medelven gemaect van drij Putsche voeten wijt, diepe anderhalven voet, onder blijvende 1½ voet. Ick hebbe tselve zien useren in den Ruijgenhil, twelck ick wonderlijcken goet vont. Daer valt veule eerde uuijt die te passe compt om tlant te rondenne, pannen, leechten ende creken te vullen, het cost wat meer effenne ende carrenne maer de cost wort het eerste jaer wel betaelt. De meedilven zoo wijt gemaect mogen wat langer dueren ende open blijven. Anders soo moet ghij alle drije jaeren de enge dilven vervagen ende ruijmen, ende al zijn de dilven de drije voeten wijt, eer de 3 oft 4 jaeren ommecommen en hebben zij maer het besteck van 1½ voet wijt.

Siet oock wel toe (dat) ghij alle uwe meebedden leijt ende afftreckt soo nae zijden ende noorden¹⁾ loopende als eenichsins mogelijcken is, opdat de sonne uuijt den zijden twelck het heetste sonneschijn is lancx de bedden inne schijnen ende ten noorden uuijt zijn cunst²⁾ geven mach, want lecht ghij uwe bedde oost ende westelijck soo en sal de zonne maer³⁾ de zuijtzijde van de bedden beschijnen, ende daer de sonne int noorden niet en mach zijn hitte uuijtdeijlen ende den gront verwermen en wasschen onnae zoo goede vruchten niet. Daeromme leggende de meebedden zijden ende noorden, zoo hebdi den geheelen dach lanck de voormelte bedde aen wederzijden de zijdensonne⁴⁾ Ick hebbe bevonden dat de mede aent noorden, daer de zonne niet comen coste, op de helft nae zoo goet ende vroom niet en was als aent zijden. Wij hebben hier dus veule wel willen seggen van de meedilven, want zonder twijffele het is deerste ende principaelste werck dat men doen moet eer men saijen mach ende vruchten winnen sal, want het water van de bedden aen wederzijden twee roen ende een halff sit nae de medilffkens, de medilffkens gevent voorts de scheijdilven⁵⁾, van de scheijdilven commet aen de wechdilven ende van daer voorts nae de sluijs.

Ghij sult uwe huijse, schueren, bueten⁶⁾ ende stallen bouwen ende timmeren naest ende ontrent den zeedijck, daer gemeenelijcken buijtsdijcx uuijtergorsen vallen, in de magerste plecke⁷⁾ van uwen lande, laetende daer ontrent van uwen huijse wat weijelant oft weijen soo luttel als ghij cunt, diewelcke ghij van het onnutste lant maecken moet, omme als de peerden hongerich uuijtgespannen worden wat te verslaenne oft weijden totdat mense anders oft an de gorsen⁸⁾ jaegen mach. U huijs

- 1) Het Hs. heeft: nooden.
- 2) Te lezen: gunst?
- 3) Het Hs. heeft: naer.
- 4) Het Hs. heeft: zijdensonne ende dach.
- 5) D.i. scheidingsloten.
- 6) Het Hs. heeft: bueren.
- 7) Het Hs. heeft: vleckke.
- 8) Het Hs. heeft: oft andere gorsen.

meucht ghij hooch werffven, ten minsten van vijff oft ses voeten hoochte, gravende dan twee voeten diepe soo meuchdij eenen kelder daerin maken van 6 oft 7 voeten diepe zonder van den waetere gequelt te wordenne; daer ghij niet en werft daer en meuchdij geen kelder maken ende zonder keldere can men in den nijeuwe bedijckten landt tsoners geen suiivel ten prouffijte bewaeren. Het huijs gewerft is gesont voor de pachters die te langer int leven blijven, want deur de rumatijcheijt ende siltige gront wort er¹⁾ veule sieck ende suchtich. Ghij sult wel doen terstont daerop te makene een goede groote schuere²⁾ omme het coren daerinne te brengen ende te schuerenne in vougen dat ghij elck coren meucht alleen tasschen, te wetene de schoonste, beste saijterwe alleen, de winter- ende somergeerste oock apart, soo meuchdij(t) tot uwen bequaemste ende proffijte doen dorschen ende elck op zijnen tijt tot saetcoren beoorberen. De bergen sijn wel goet ende prouffijtelijcken maer ghij³⁾ en cont (t)coren in de bergen niet getasschen dan deen op dandere daer ghij niet bij en meucht als ghij wilt. Men tast meer in de bergen ende sijn prouffijtelijcker voor de muijsen dan de schueren, want rontomme de bergen delffdij eerde potten doende daerinne halff vol waeters, de muijsen diet in de⁴⁾ bergen niet houden en mogen zij (en) moeten drincken⁵⁾, zoo loopense in de potten soodat ghij se met vier- oft vijffhondert op ééne nacht versmoort daerinne vindt liggende. De voormelte bergen meuchdij oock het stroij rontom met een scherpe grave noesch affsteken dat die muijsen, die om drincken willen uijtloupen, niet⁶⁾ wederomme in den berch commen⁷⁾ oft claveren en connen. Daertegens hebt ghij wederomme dat int dorschen van den coorne het gluij buijten liggen moet dwelck meestendeel bederft: tsedert dat ick in den Ruijgenhil gesaijt hebbe, twelck maer en is geweest ontrent de vier jaeren, is mij wel de weerde van een schuere stroos bedorven sonder te rekenen het caff⁸⁾. Valt u⁹⁾ de schuere te cleene, meucht eenen berch oft twee daer bij doen maecken naer dat ghij veul lants baent oft teelt¹⁰⁾, oft in sooverre ghij sin hebt bergen te maeckenne maeckt liever vier cleene bergen dan IIe groote, soo meuchdij het coren elck apart ende diverschelijcken tasschen omme elcx op zijn bequaem saijsoene¹¹⁾ te dorschenne, ende in den eersten berch die uiijt is meuchdij bequamelijcken u stroij bergen.

- 1) Het Hs. heeft: wortel.
- 2) Het Hs. heeft: terstont een groote schuere daerop te makene een goede groote schuere.
- 3) Het Hs. heeft: wij.
- 4) Het Hs. heeft: inne.
- 5) Het Hs. heeft: verdrincken.
- 6) Het Hs. heeft: sij niet.
- 7) Het Hs. heeft: connen.
- 8) Het Hs. heeft: calff.
- 9) Het Hs. heeft: op.
- 10) Het Hs. heeft: tuelt.
- 11) Het Hs. heeft: saijenne.

Int saijen van u lant sult ghij u voughen te eeren mette cleenste sneden als men mach ende soo ondiep als ghij cont omme het landt alle jaer dieper erende te vernieuwen, nochtans de sneden soo cleen oft ondiep niet zij en moeten op malcanderen stolpen, tusschen welcke sneden alleenelijcken de geerste wascht ende wort int eggen gedeckt mette cantkens dier¹⁾ scherp boven vallen; midden op de snede comt²⁾ spaerlijcken bij dat geerste wasschen wil ten waere oft seer regenachtich weer waere, soo regent se haer selven in de eerde maer het compt selden bij. Voortsal snijdt cleijne sneden soo windij goede geerste.

Voor de eerste saijinge saijt men altijd in nijeuwe bedijckte landen somergeerste, dewelcke men saijen mach tot uuijtgående April beginnende in Martio, de geerste in Martio gesaijt is gen ouch als halff wintergeerste; hoe men langer met saijen vertouft hoe de geerste lichter is, vrouch gesaijt maect de vroomste geerste, in Meije saijt men (se) wel noch tot Odulffij³⁾ toe maer zij valt zeer licht. Geerste te saijen is een gereede note⁴⁾ alsse wel tijert⁵⁾, want (in) de acht, negen oft thien weken hebdi de gaerste wederom in den sack nae dattet wel somert. Oock in de nijeuwe bedijckte landen, als die tweemael gesaijt zijn geweest ende metten regen wat ververscht, tiert de meede zeer wel want in plaetsse daer ghij maer in oude landen en delft 18, negentien, twintich, hondert pont opt gemet, soo hout nochtans de meede aen in de nijeuwe bedijckte landen⁶⁾ 20, 30, 40, 100 □ opt gemet ende meer nae dat het lant goet ende versch is ende liggende⁷⁾ hooch uuijten waetere, want de meede soo ghij voren gehoort hebt en begeert geen vochticheijt oft cauwe⁸⁾ teersten zij int wasschen is, ende hoe den zomer drooger is hoe de meede meer gewichts uuijtbringht.

Men moet, ende is behoerlijcken, alle seven jaeren de dijcken te pijlen heure hoochte, gelijk het landt in Zeelandt alle zeven jaeren verhevent wort, opdat de dijcken in heur hoochte onderhouden mogen werden, het pijl te nemen altijts buijtenslants want het buijtenlandt jaer ende jaer meer hoocht daer groesen zijn dan het leecht, ende in sooverre u dochte dat⁹⁾ buijtenslants u affliep, soo zuldij moeten binnenslants pijlen slaen, met cruijsbanden¹⁰⁾ boven beslaegen, daer ghij u pijl op haelen meucht.

Dat ghij niet te gierich en meucht zijn van lande als hier voren eens geseijt is segge ick alsnoch, omme redenen die hier beter te passe com-

- 1) Samengetrokken uit: die er.
- 2) Samengetrokken uit: comt 't.
- 3) D.i. tot 12 Juni.
- 4) D.i. een spoedige opbrengst.
- 5) Het Hs. heeft: taijert.
- 6) Oningevuld gelaten in het Hs.
- 7) Het Hs. heeft: liggen.
- 8) D.i. koude.
- 9) Samengetrokken uit: dat 't.
- 10) Het Hs. heeft: cruijslanden.

men sullen om uuijt te leggen ende te verclaeren. Eerst suldij aenmercken: waer steijl ouver is soo meuchdij u hootkaede wel op den¹⁾ steijl ouvre maecken, treckende²⁾ niettemin uwen dijck innewaerts dat uwe spijsse metten stroom, die gemeenelijcken innestroompt daer steijl ouver is, niet aff en loope, want hoewel ghij uwe dijcken maecken meucht mette spijsse tusschen de kae op de steijl ouveren liggende ende de voorvorsch van den dijck, soo moet ghij nochtans overpeijssen dat den dijck alle jare als hij bij stormen breeckt spijsse behouven sal.

En leght oft en maeckt oock uwe hootkaede niet int leechste van den slijcke ende u voorvorsche opt uuijterste hoochte van den lande omme alle het hooch lant binnen³⁾ te dijckene, want de kaeden zoo geleijt in een leech stael en can men niet wel opbrengen ende volmaken dat uwe voorvorsch daermede bewaert mocht wesen ende principalijcken op stormen ende verloopen van onweder, soodat daerdeur den dijck verachtert wort ende schijnen de arbeijders genouch te doene te hebbene met het maecken ende repareren van sulcke kaeden, oock al ist dat de dijck volmaeckt is. Ende een jaer ofte twee daernaer eenige stormen oprijssende⁴⁾, daerdeure de dijcken zoozeere breken dat men die moet repareren ende vernieuwinge van kaeden (doen) om het werck drooch te houden, soo nioet men in de leechte altijs kaeden maecken tot grooten cost ende tot grooten perijckel, oft ghij moet wercken sonder kaeden op de getijden, ende soo werckende winnen darbeijders geheel dachgelden ende en werken maer halff daegen, in vougen dat het landt dat deur groote giericheijt binnengedijkt is compt te staene X oft XX gemeten voor één, soot genouch gevoelt hebben de innejckers van de Heijsche schorren⁵⁾ bij Steenberghe, die de raijen, die de dijckgraven gesteken hadden, nederwaerts aff brochten int leechste ende int sachste van den lande deur ingeven van eenige onverstandighe.

Voorts omme te sluijtene de redenen van mijn IIe bouck van der dijckagiën, soo en can ick niet gelaeten hier noch te schrijven dat mij verwondert, dat men de goede luijden travaillieert met dijckvellinge te moeten betalen van de binnenbedijckte polders, twelck mij dunckt seer onredelijck te zijne want oude bedijckte polders bij de nieuwe dijckagie⁶⁾ niet en verbeteren⁷⁾ maer wel verargeren, omme redenen naervolgende.

Eerst, daer zijlieden innewoonders schoon voorlant hadden ende

1) Het Hs. heeft: der.

2) Het Hs. heeft: trecken.

3) Het Hs. heeft: van binnen.

4) Het Hs. heeft: oprijssen.

5) De Oude- en Nieuwe Heijepolders ter bedijking uitgegeven resp. in 1515 en 1565, zie Van der Aa, Aardrijksk. Woordenboek, i.v. Heije.

6) Het Hs. heeft: daerbij ende bij de nieuwe dijckagie.

7) Het Hs. heeft: verbetert.

weijden tot heuren beesten, daerdeur zij veule misch¹⁾ maecken tot grooten avancement van heuren ouden lande, moeten deur het bedijcken van den nijeuwen lande heure achterlanden vermageren, want zijluijden de uuijtergorsinge bedijckt zijnde geen beesten, schaepen oft runderen meer gehouden en cunnen oft zij moesten heur saijlant eensdeels tot weijden leggen, twelck geen prouffijjt en waere. Ten tweeden, dat daer²⁾ zij heur coopmanschappen duer deden deur het arriveren van de schepe, moeten zij ontbeeren ende tot grooten cost heur grijnen niet en connen bruijcken³⁾ op zijnen behoerlijcken tijt ende alsse wel te gelde staen; heure opperwaeteren, dwelcke⁴⁾ terstont in zee plachten te⁵⁾ zuuëren deur die creken, moeten verwachten dat de voorlanden-waeteren eerst heuren loop nemen moeten eer d'andere volgen mach; moeten daerenboven noch int onderhout van eene nijeuwe sluijs ende waterloop mitsgaders in de nijeuwe sluijsvlieten contribuëren ende gelden, ende soo dickwils de achterlanden vercommelen ende verdrincken; voorts de dijckgraeff ende gesworens van den nijeuwen bedijckten voorlande sijn oock meester van hun waterloopen, die hun prouffijjt eerst vorderen⁶⁾. Ghij en condt anders niet allegeren tot heuren proffijjte dan dat de achterlanden veule dijcx affgenomen wordt twelcke de zee niet subject en is, het schijnt wat te wesen maer het en is niet veul dat heur schoont, want daer sulcke groote voorlanden oft hoochschorren sijn daer breeckt den dijck seer selden ende men en dijckt geen nijeuwe landen zij en hebben een hooch voorlandt ende hooch stael. Maer soo ick mij laet voorstaen, de giften van de commissarissen, die de nijeuwe bedijckte landen hen geven om goet advijs ende faveur te hebben, doen dat sommige daerinne wordt⁷⁾ ongelijck gedaen ende dijckvellinge⁸⁾ sonder reden moeten betaelen.

Omme voorts particulierlijcken hier te beschrijven wat een dijckgraeff ende gesworens telcker reijse als zij ommegeaen behooren te besoigneren ende uuijt te rechten, dat sal ick generalijcken in busselen binden ende met één woort besluijten, dat is: dat se behooren op heuren eedt tachtervolgen ende te observeren ende te doen achtervolgen ende opserveren van poincte tot poincte al⁹⁾ de conditiën, voorwaerden ende bestecken daerop den dijck besteet wordt, sonder in eenige poincten die te buijten te gaenne oft eenich faveur oft dissimulatie¹⁰⁾ daerinne te

- 1) D.i. mest.
- 2) Het Hs. heeft: dat.
- 3) Nl. voor het verkoopen en lever.
- 4) Het Hs. heeft: twelcke.
- 5) Het Hs. heeft: plach te.
- 6) D.i. hun eigen profijjt eerst bevorderen.
- 7) Het Hs. heeft: worden.
- 8) Het Hs. heeft: dijckwelingen.
- 9) Het Hs. heeft: als.
- 10) D.i. oogluiking.

committerenne ofte te doen, soo meucht ghij meesters van de dijckers zijn ende een goede dijckagie volbrengen, soo zijlijeden anders doen¹⁾ het is heuren eet verre te buijten genaen.

De meeste faulte, die ick oijt in dijckagie gevonden hebbe in²⁾ onse dijckgraven, dat is dat se noijt en hebben geleth op het pijlen van der hoochte van de dijcken, daer nochtans een geheel dijckagie ende landt aen hanght ende dependeert, gelijk genouch gebleken is in de dijckagie van den Ruijgenhil die³⁾ daerdeur geinundeert is op de vloed van Alderheijligen anno LXX⁴⁾, daer dijcken waeren die⁵⁾ (op) sommige steden geen VIII voeten hoochte en hadden soo onsen wijsen dijckgraeff self verclaert heeft, diewelcke wel behoorde daerinne versien te hebben met een spuije⁶⁾ oft zeebeck⁷⁾ daer bij te stellen. Wat ick riep omme de dijcken te pijlenne, ick en hadde geen gehoor, maer mij dunckt de dijckgraeffven⁸⁾ veule de faulte toegeschreven wordt dat eensdeels de landen inunderen; hadden de dijcken in den Ruijgenhil X voeten hoochte gehat wij en souden tlant niet verloren hebben, de voormelte dijckgraeffven⁸⁾ sien nergens nae dan de dijcken moiye ende propre te maeckenne ende te palerenne met afflegginge (ende) schoon beloop int ooge, sonder eens te dinckene op de hoochte daeraen alle de welvaert van den lande dependeert. Deur faulte dat men de dijcken niet gepeijlt en heeft is tlandt van Zuijtbevelandt geinundeert geweest int jaer XXX op St. Lenerts vloed⁹⁾ ende blijft alsoch verloren, ende zoo sijnder noch veule meer landen als: Noortbevelandt, Strijen. Ende want hoe ghij de dijcken meer beloop geeft hoe ghij dezelve met meerder hoochte moocht versien¹⁰⁾; dat doet de vlackigheijt van den dijcke ende tgroot beloop want daer heeft het water speelen op, ende daerdeur de hooge ophoop. Steijle dijcken en zullen niet haest overloopen maer dezelve breken gemeenelijcken in den half deure soodat tlant inunderen moet. Dexperiëntie van dien hebbe ick genouch geprouft ende dickwils gesien, maer ick prijse de hoochte van den dijcke ende¹¹⁾ dat men daertoe elcke voet hoochte geeft tzeewaerts ses voeten druijpens, dat is een gemeen reguel omme tlandt wel te bewaerenne; de dijcken en sullen van selfs niet hoogen maer mineren dagelijcx deur

- 1) Het Hs. heeft: doen soo zijlijeden anders.
- 2) Het Hs. heeft: ende.
- 3) Het Hs. heeft: dier.
- 4) De bekende Allerheiligenvloed van 1570.
- 5) Het Hs. heeft: de.
- 6) Te lezen: huijve? Vgl. in de volgende alinea: seebeck oft huijve. Op een latere plaats in het tractaat leest men: men useert oock hoochselle te maecken op de dijcken, twelck men zeebecken, zecappen oft huijven heet.
- 7) Het Hs. heeft: zeebeet.
- 8) Het Hs. heeft: dijckgraeff.
- 8) Het Hs. heeft: dijckgraeff.
- 9) De St. Leonardsvloed viel voor op 5 Nov. 1530.
- 10) Het Hs. heeft: verschen.
- 11) D.i. indien.

het rijden van de waegens ende tsumerdaechs door het affstuijven¹⁾ ende stouwen van de beesten.

Een iegelijck sie²⁾ voortaan toe zijn dijcken te pijlen ende meer dan zijn oude keure van hoochte op te maecken, ick adverteer u dattet groot noot is sulcx te doene, hebbende³⁾ uwe dijcken op 12 voeten hooge bestet zij worden min dan op de XI voeten opgenomen. In de eerste dijckagie maectse hooge⁴⁾ op XIII voeten mits daerop brengende eenen seebeck oft huijve, soo verre het beloop is genouch solvent⁵⁾ ende den dijck boven 12 voeten breete heeft ende op den eenen voet hoochte 6 voeten druijpens ende dat voormelte beloop geheel ende wel gesoot is, al valt het druijpen van de⁶⁾ zeecappen wat steijl ende maer elcke voet hoochte vier voeten druijpens ende heeft, ten schaet⁷⁾ niet, want het water binnen in den buijck van den dijcke meest zijn fortse doet, ende soo en can het resterende waeter, dat⁸⁾ van tachterste opgejaecht wort, de steijlte van de zeecappe niet hinderen, maer vindende de steijlte soo moetet terugge wederom slaen ende tzeewaerts keeren⁹⁾, gelijk int vijffde bouck van de inundatie daer merckelijcken aff geschreven staet ende int lange getracteert wort.

Te meer moet ghij aenstellen voor alle werck uwe hoochte te maecken ende te hebbene die ghij condit, overmits dat deur de vloet van Alderheijligen LXX veule landen geinundeert sijnde dezelve nu wederom daernaer hoogen ende versijen¹⁰⁾ een iegelijck om thoochste, gelijkxse op andere vloedten oock gedaen hebben tot viere toe die ick beleeft hebbe. Wee nu voortaan degene die den leechsten dijck heeft! Want sulcken lant sal eerst aenstaen. Op gelijcke inundatiën twater tegens natuere subijt valt, deurdien als er landen inunderen het hem derwaerts verspreijt, veule landen daerdeur blijven vorsch ende onbesouten sonder inneloopen. Als nu de dijcken alomme gehoocht worden meer dan op andere voorgaende vloedten, soo sal twaeter bedwongen wesen noch hooger te vloijenne op inundatiën dan hetselve oijt gedaen heeft tot datter wederom landen inunderen daerdeur het vallen wederom gebeuren mochte, dat is een: God bescherme ons meer van sulcke plaegen! Ende is claer ende notoir dat alle vloedten altijts hooger waeren dan de voorgaende, ende dat deurdien een iegelijcken hem bewaert ende versiet¹¹⁾ met hoochten¹²⁾ de vloedten

- 1) Het Hs. heft: affschuijven.
- 2) Het Hs. heeft: siet.
- 3) Het Hs. heeft: hebben.
- 4) Het Hs. heeft: te hooge.
- 5) D.i. soliede.
- 6) Het Hs. heeft: van zeecappen.
- 7) Het Hs. heeft: den schat.
- 8) Het Hs. heeft: dan.
- 9) Het Hs. heeft: tzee keeren.
- 10) Te lezen: verrijzen, d.i. rijzen, verhoogen.
- 11) Het Hs. heeft: besiet.
- 12) Te lezen: hoogen, d.i. de dijken verhoogen?

gegaen zijnde, ende sóó als 't calff verdroncken is vult men den put. Daeromme sie¹⁾ een iegelijcken wel toe ende maecke zijn dijcken soo hooch ende sterck dat ghij gerust moecht slaepen, ende en slacht niet dese onnachtsame dijckgraeven die niet en weten anders voor heur excusen te allegerenne dan: wij hadden des gemeijnt. In mijn V^e bouck suldij vinden de maniere hoe ghij tselve ten minsten cost sult mogen doen.

Tpijlen van den dijck doet men in deser manieren, te weten: omme de hoochte van alle dijcken rontsomme op heur waterpas een hemelsch hoochte te brengen, soo ist van noode dat men alle de grontdammen ende mengaeten²⁾ liggende³⁾ in de binnenbermsloten deurgave, omdat het waeter in de ronde al ineen commen mach ende dat soo de dilven gelijk van den waetere staen mogen, waeruuijt dat de naem genomen wort ende genaempt het waterpas, twelck het minst is, dan neemt diversche pijlen ende teeckent die even gelijk van boven nederwaerts ende soo set die oft slaetsse met een slegge op den buijtencant van der⁴⁾ even gelijk van hoochte uuijten waeter staende, boven suldij de paelen beslaen met ijsere opdat het opperste niet en verrotte ende daerdeur en minere ende en leege⁵⁾; als de paelen soo deurgaens geset zijn soo is het pijl geset soo lange de pijlen dueren.

Daerop set ghij dan uwe roede ende neemt de hoochte van den vroomsten ende hoochsten⁶⁾ dijck, ende soo veule voeten ghij die hooge vindt wort geteeckent. Dan soo vervolgende set uwe roede voorts op eenen anderen peijl, dan suldij weten oft dien dijck daertegenovere leeger oft hooger is dan dandere voorgaende die ghij gepeijlt hebt, ende dan zoo meuchdij rontsomme gaen. Maer ick zoude voor het beste pijl houden: genomen buijtensdijcx op den hoochsten conterlande naest aen den berm liggende, principalijcken daer tlant aenwast, want als het landt hoocht soo moet⁷⁾ uwen dijck leeger gevonden worden dan het voormelte hoochste conterlandt, ende soo hoocht ghij quant et quant uwen dijck vervolgende daer het conterlandt hooger wort⁸⁾. Op eenen affgaenden gront is het peijl proffijtelijcker ende het sekerste genomen van binnensdijcx op de paelen als voorseijt is. Ende hoewel ick van gelijcke hiervoren (van) geschreven mach hebben, nochtans dient hier dit int leste van dit bouck gerepeteert overmits de geheele dijckagie daeraen hanght, ende dat het is het principaelste point om eenen dijck te onderhoudenne in zijn hoochte.

1) Het Hs. heeft: siet.

2) Het Hs. heeft: mingaeten.

3) Het Hs. heeft: leggen.

4) Oningevuld gelaten in 't Hs. Wellicht heeft men te lezen: binnenbermsloot. V.

5) Het Hs. heeft: leggen.

6) Het Hs. heeft: hoosten.

7) Het Hs. heeft: moeten.

8) Het Hs. heeft: vervolgende het conterlandt hooger wort daer.

De Zijpe.

Nu wij hier noch in de materie van nijeuwe dijckagie te bedijckenne zijn, soo wil ick u hier verclaeringhe doen van een vremde extraordinaris dijckagie.

Ick hebbe geroupen geweest int jaer LII¹⁾ in den somer naer Pontianijvloet in de begonste dijckagie van der Zijpe bij het Hontbosch in Hollandt, naedemael dat de goede heere Niclaes²⁾ daeraen veul verloren cost gedaen hadde ende bijcans het geheel concept van der dijckagie verswijmpt was, maer nietemin int beginsel van den toeleg niet gehoord³⁾, want hadde ick in de eerste communicatie daer mogen wesen eer men eenigen cost daeraen geleijt hadde, ick soudet⁴⁾ naer mijnder macht ontraeden ende ontseijt hebben. Commende te Schagen⁵⁾ daer ick beschreven was vonde⁶⁾ ick den canonick⁷⁾ van Uijtrecht Schoorle⁸⁾, dewelcke de last hadde mij de dijckagie te wijsenne ende omme te leijdenne. Wij trocken van Schaegen⁹⁾ tot Keijns¹⁰⁾ toe daer de dijckagie begoste, daer ick binnen dezelve dijckagie int water vant een gorsken genouch van bequaeme hoochte, welcke water hem extendedere westzuijtwestwaerts op tot voorbij Crabbendamme, rontsomme hebbende hetselve gorseken een steijl ouver, deur welcke waeter begonst was te maeckenne een voorvorsch van eenen dijck, ende en was hetselve water nochtans soo diep niet men¹¹⁾ voer der met peerden deure ende werde het volck met pramerkens overgeset. Commende teijnden de voorseijde voorvorsch, die lanck mochte wesen bet dan 300 roeden, daer ons de waegens quaemen haelen, ende meijnende dat het voormelte water anders niet en was dan een doorgaende¹²⁾ diep oft creecke, meijnde ick teijnden de voormelte slijckervoorvorsch te vindenne een geheel fraije gorsch, gelijk ick een stuck int water gesien hebbe, maer ick en sach voor mij uiijt te¹³⁾ westwaerts ende noortwaerts anders niet dan (een) vliegende duijnsant wesende zeer lanck,

- 1) Blijkbaar een vergissing en te lezen: LIII; met de bedijking toch is eerst begonnen in Maart 1552, vgl. Valcooch, Chronijck van de Sijpe, Amst. 1740 (een herdruk van de uitgave van 1599) blz. 47, en de Pontiaansvloed, die hier bedoeld is, viel eerst voor op 14 Januari 1553, vgl. ook blz. 202.
- 2) Nicolaas Nicolai, griffier van het Gulden Vlies en ontvanger der beden van Brabant.
- 3) D.i. ik was niet gehoord, niet om advies gevraagd.
- 4) Het Hs. heeft: soude.
- 5) Het Hs. heeft: Schaden.
- 6) Het Hs. heeft: wonde.
- 7) Het Hs. heeft: coninck.
- 8) Jan van Schorel (1495-1562), de bekende schilder.
- 9) Het Hs. heeft: Schaeden.
- 10) Een gehucht in de gemeente Schagen.
- 11) Samengetrokken uit: men en.
- 12) Het Hs. heeft: voorgaende.
- 13) Het Hs. heeft: de.

diep ende breet, bevindende in denzelven¹⁾ slijckervoorvorsch twee sluijsen nijeuw geleijt die eensdeels deurgescheurt waeren, waeraen ick mij wel liet duncken dat²⁾ het beginsel van der dijckagie was. Nochtans en cost ick niet gelaeten deselve Schoorle te vragen oft wij verre van der dijckagie waeren, daerop hij mij antwoorde gaff dat wij op de dijckagie stonden ende dat sij het sant innedijcken wouden, waeraff ick mij seer verwonderde, van hem begerende te weten wat sij metten sande maecken wilden. Maer bij ons de wagens³⁾ hebbende die deur het water gecomen waeren, vielen wij uijten propooste ende reden soo lanx de strande daer⁴⁾ hier en daer ende op diversche plecken de voorvorschen van sande in maniere van dijcken begonst waeren, deene disterende van den ander I^c roeden andere L, XXX ende XX roeden van malcanderen, sonder ordinantie van dijckagie oft bestecken daerinne geuseert hebbende van deen aen des anders hoot te moeten storten maer laetende⁵⁾ ende maeckende van één open zeegat veule ende diversche cleijne gaeten, daertusschen de vloet oft ooploopinge van waetere heur cracht getoont soude hebben, soo datter geschaepen was tusschen elck gat een weel te vallen ende een diep te schuerenne. Ende soo vervolgens en saegen wij anders niet dan sulcken desordere ende onregeltheit van dijckagie. Tsavons wederom tSchaegen commende en wist ick niet hoe in sulcke saecken te raedene oft aen- oft aff te slaenne de voormelte dijckagie, deurdien daer te grooten cost aen geleijt was. Ick moeste nochtans van den voormelten Schoorle het uuijterste finael weten, waertoe⁶⁾ sij de dijckagie volbracht hadden, wat prouffijt zij metten sande maecken wilden. Hij antwoorde mij dat hij des getroost was ende dat ick anders nergens toe ontboden en was dan (om) ordenne in de dijckagie te stellene ende te providerenne⁷⁾ de aenstaende perijckelen, welke antwoorde mij seer aengenaem was.

Int volvoeren van der voormelter dijckagie en vonde ick sonderlinge geen perijckel want het water oft vloet in 8, 9 oft 10 getijden niet eens aen den dijcke quamp, het moesten groote verlopen zijn eer zij eenige schaede aen den dijck zouden hebben connen gedoen. Die int beginsel daer geweest hadden ende wat van onse dijckagie gesien, hadden, God zij geloof!⁸⁾ daer groote lenghte van kaeden begost te maeckene buijten de voormelte santvoorvorschen verder ten stranghewaerts met horden, hoij ende stroij ende sant daerop, daerinne zij groote onnuttige cost gedaen hadden, dewelcke soo veele proffijteerden alsoft zij te Hoo-

- 1) Het Hs. heeft: derselver.
- 2) Samengetrokken uit: dat 't.
- 3) Het Hs. heeft: wagen.
- 4) Het Hs. heeft: dan.
- 5) Het Hs. heeft: laeten.
- 6) Het Hs. heeft: waer.
- 7) Te lezen: preveniërenne?
- 8) De uitroep is natuurlijk ironisch op te vatten,

boecken op de heije gelegen hadden, want binnen dezelve voorvorsch lacht diepe van sande van 4 oft 5 voeten, soo dede buijten de voorvorsch tzeewaerts,¹⁾ soodat prouffijt soude geweest hebben dat deselve voorvorsch zijn bootschap gedaen hadde voor een kaede, ende dat men alle de spijsse van binnen, te weten het sant totten sandijck, boven van de cleije affgenomen hadde.

Nochtans wat putten dat men van binnen uuijtgecarret hadde ende de wint oostelijcken oft noortwestelijcken oft oock zuijtoostelijcken gewaijt hadde, zoo zoude alle de voormelte putten wederomme vol gewaijt, gedreven ende gestuijft hebben op een drooch weder ende sonneschijn sóó effen ende vol, dat soo wie daer op gecomen hadde die zoude daerinne versmoort hebben, welck sant soo bleeff liggende tot datter eenen dapperen reghen compt daerdeur dan dat hardt wordt. Ende daeromme compt hier wel te passe het seggen van mijn heer heer Jan doude, heer van Bergen²⁾, gevraecht zijnde van coninck Philips³⁾ wat hij voor een landt hadde, antwoorde Zijne Mat. deze woorden:

C'est le pays de tureluyre,
quandt il pluist il y faict dure,
quandt il est secq il est molle⁴⁾,
au grand vent il s'envole⁵⁾;

dat is:

het is het lant van tureluijre,
alst regent soo ist hart van nature,
alst drooch is soo ist sachte,
het verwaijt bij dage bij nachte.

Omme nu voorts te volvoerenne mijn commissie ende de begonste sandige dijckage een ooch⁶⁾ te doen hebben, soo ordinerede⁷⁾ ick dat men alle de gaten deurgaens zoude besteden van ses voeten hoochte, drije roeden onder toeleggens in de saete, boven tonneront, aen elcke zijde even veul beloops gelijk het sant vallen zoude, want ghij geen viercant daerop en zout hebben connen bestorten, opdat alsoo alle de begonste dijcken aen malcanderen souden geheelt ende gestort worden. Omme twelcke te doene dede ick billetten van bestedinge alomme uuijtzeijnden, soodat ick in corten tijden meer dan duijsent peerden in het werck creech, nemende alle het sant van binnen, wel wetende dat men de dijckers⁸⁾

- 1) D.i. zoo was het ook buiten den voorvorsch zeewaarts.
- 2) Jan III van Glimes, heer van Bergen op Zoom (1481-1531).
- 3) Philips de Schoone.
- 4) Het Hs. heeft: moille.
- 5) Het Hs. heeft: senvoile.
- 6) Het Hs. heeft: ende een ooch.
- 7) Het Hs. heeft: ordinere.
- 8) D.i. de bedijckers, Scorel c.s.

daer vrintschap aen dede dat men henlijeden het sant van de cleije voerde, ende oock mede van buijten.

De carren die wij daertoe hadden laijden en losten haer zelve, ende waeren maer breede plancken van 2½ oft 3 voeten breed ende 4 voeten lenghte, in maniere van een tafele, in de lengthe voren scherp gemaect ende wat hardt gebornt¹⁾, daerinne gewrocht IIe iseren ringen bijcans bij het aeleijnde, daer de paerden aen gespannen waeren ende trocken, hebbende achter eenen steert in de midden van de plancken, die men ophieff omme soo het scerp int sant te drucken totdat de plancke vol gehoopt sant was, ende soo liet men den steert sincken ende slijepten de peerde soo datselve sandt aen den voorvorsch oft sandijck, ende daer wesende hieff men den steert omhooge, ende met een coorde die onder de ringen vast was trock men de plancken om ende men liet de peerden weder buijten affgaen laetende tsant aen den dijck, ende wederomme van buijten opcommende laeden ende losten²⁾ heurselven gelijk voorseijt is. Ick wil wel seggen dat op de plancke wel een goede karre sants hielt soodat de peerden ende de werckluiden luttel leech stonden oft niet en dorften³⁾ wachten naert⁴⁾ lossen oft laeden. Wat diende dan tot sulcken werck een groote cost aen kaede gemaect daer luttel waeters aen den dijck quamp? Maer ick segge noch dat onverstandige, die noijt oft luttel dijckagie gehandelt en hebben, veel onnutte cost heur meesters aendoen. De kaeden dienen alleenlijcken gemaect in dijckagiën⁵⁾ daer goet lant innegedijckt wort omdat men de vette eerde binnensdijcx niet rooven en zoude ende maecken daeraff eenen santpoeck.

Omdattet u difficijl zoude zijn te verstaene het laeden ende ontlaeden van de voorseijde santkarren, soo hebbe ick u tselve wel willen demonstreren met het naervolgende figureken⁶⁾.

Expositie op de voormelte figure.

Ghij siet het fatsoen van de kerren die henselven laeden ende lossen, ende hoe men achter den steert opheft om soo de plancken vol sant te schrabbenne ende te laedenne, ende als de plancke vol is soo laet men den steert vallen ende sincken totdat ghij boven op de voorvorsch compt, soo treckt ghij een touwe ende slaet de peerden voorts, soo moet de plancke opwippen ende storten, ende soo blijft het sant op den dijck daer ghij lossen wilt. De ringen vóór aen de plancke daer trecken de peerden aen,

- 1) Waarschijnlijk heeft men te lezen: gebernt d.i. gebrand.
- 2) Het Hs. heeft: lossen.
- 3) Het Hs. heeft: dorsten.
- 4) Het Hs. heeft: maer.
- 5) Het Hs. heeft: dijckagie.
- 6) Een dergelijke figuur schijnt van te weinig beteekenis om ze te reconstrueeren. V.

ende twee peerden hebben genouch aen de plancke¹⁾ te treckenne, alsoo gelaeden wesende met sant.

Ende want men int sant geen peerden weijden en mach, soo brocht eenen iegelijcken zijnen wagen mede, gelaeden met voeringe ende cost voor de peerden, die daeraen stonden gebonden ende aten uuijten borderen, wagenleeren ende plancken, ende des nachts wast²⁾ logement van de arbeijders, meesters ende wagenluijden. Ende als de voedinge uuijt was moest eenen iegelijcken thuijs gaen om voeringe te haelen. Ghij sout geseijt hebben, haddij de dijkagie gesien, dat ghij in eenen leger hadde geweest.

Daer de peerden stonden dagelicx ende freetten³⁾ ende mis maecten, daer wast een luttel begroust van den havere die daer uuijt rees, daer de innemers van de⁴⁾ Zijpe eenen moet in grepen; die havere die daer was was redelijcken⁵⁾ mals ende dat deur de wermpte ende het misch van de⁶⁾ peerden, waermede noch menich coopman ende goede luijden bedrogen⁷⁾ zijn geweest.

Schoorle riet mij dat ick mijn dijckerlant ende goet in Brabant vercoopen zoude ende dat ick daer zoude mijn gelt emploijeeren, maer ick en hoorde aen die oore niet. Mij werde hondert mergen lants geschoncken voor mijnen dienst, maer ick was soo liberael als zij waeren ende schoncke henluijden die wederomme, hebbende daervoren sdaechs voor mijn⁸⁾ vacatie 6 carolusgulden ende gedefroijeert van mijnen coste, desniettemin ick hebbe al even veul gehadt⁹⁾.

Wij sullen voortsvaeren tot die reste van der dijkagie ende daeraff verclaeren de gelegentheijt van der inneminge derzelve dijkagie ende tlandt daerbinnen gedijckt ofte tsant, soo men tselve nemen mach¹⁰⁾, wat proffijt de dijckers daeraff hadden.

Veule onnutte coste wierden¹¹⁾ in derselver dijkagie gedaen soo van wateringen, watergangen ende slooten te delvenne, dewelcke wederomme metten sande toewaijden ende stuijffden, soo ick bevonden hebbe aen de putten die wijlieden van binnen ende buijten uuijtgelaeden ende gecarret¹²⁾ hadden, die binnen 14 dagen oft binnen 3 weken wederom effen toegestoven ende -gewaijt waeren met sande. Daer was oock ongere-

1) Het Hs. heeft: plancken plancken.

2) Samengetrokken uit: was het 't.

3) Het Hs. heeft: frenten.

4) Het Hs. heeft: van.

5) Het Hs. heeft: was was daer redelijcken.

6) Het Hs. heeft: der.

7) Het Hs. heeft: bedorven. In de marginale inhoudsopgaaf staat: bedrogen.

8) Het Hs. heeft: mij.

9) Nl. als wanneer ik de geschonken 100 morgen had aangenomen.

10) Het Hs. heeft: ofte tsant samen tselve nemen mach.

11) Het Hs. heeft: weerden.

12) Het Hs. heeft: gecaret.

geltheijt onder de arbeijders ende dijckers, denwelcken d'innemers oft bevelhebbers van de dijckagie toegeseijt hadden henlijeden te leveren cordewagens, deelen ende andere instrumenten tot slants cost, waerdeur de rabauwen dickwils ende menichmael dezelve cordewagens aen de gangen dickwils ontstucken staken ende braeken¹⁾, soodat zij daer eenen halven dach leech saeten totdat men haer andere cordewagens oft instrumenten gebrocht hadde, ende nietemin liepen altijt heur dachgelden. Dezelve dijckers maeckten²⁾ den voornoemden regimenthebbers van de dijckagie avewijs, seggende dat men tot Sevenbergen, Steenbergen ende elders soo useerde, maer want ick henluijden daerinne controleurde wierden sulcke arbeijders wel confuijs, ende daerdeur waeren sulcke onregeltheijden geremediëert, sij zouden alle heure cordewagens gebrooken³⁾ hebben om dan voorts leech te sittenne.

Het sant datter lach in derzelver Zijpe lach seer diversch van hoochte ende diepte, te wetenne: van de strange oft oostwaerts naer St-Meerten beginnende van den zeedijck lach het sant wel boven de cleije 4 voeten ende 4½ voeten ende het sommige wel 5 voeten, lancx off deurgaende van noorden tot zijden daernaer oostwaerts op 3 voeten, vervolgens daernaer 2 voeten ende soo noch vervolgens daelende naer St-Meerten 1½ voet, daernaer 1 voet ende noch vervolgens tot opt waeter eenen halven voet, soodat notoirlijcken daerbij blijktt dat de duijnen verwaijt zijn in de Zuiderzee die ontrent Keijns ende Schaegen seer ondiep is⁴⁾, welke Zuiderzee⁵⁾ noch eensdeels met water lach van Keijns aff tot Crabbendamme toe⁶⁾. Welck waeter geschaepen hadde geweest te verstuijvenne ende te bewaijenne met sande binnen corten tijden ende nu te meer sal, gemerckt men tselve waeter uuijtgedroocht ende lant daervan gemaect heeft. Maer naer mijn opinie, altijts ter correctiën, soo sout proffijt geweest hebben dat men op den 1½ voet diepte van zande den principalen dijck geleijt zoude hebben omme daer tegen te stuijvenne ende te schuttenne het sant, dat daegelijcken vervliecht van de duijnen, genaempt Groot Ketelduijne ende Cleijn Keetelduijne⁷⁾, ende oock van de strange van der zee, zoo zoudij mogen, mits delvende⁸⁾ twee speten diep, een halff spit cleije boven gebrocht hebben ende soo bijcans de helft goet lant bereet ende gemaect, waarmede ghij dander helft westwaerts tzee-

1) Het Hs. heeft: steken ende breecken.

2) Het Hs. heeft: maecken.

3) Het Hs. heeft: gebrocken.

4) Het Hs. heeft: zijn.

5) Het Hs. heeft: Zuijdzee.

6) Vgl. hierbij de kaart van Holland van Bernaerd van de Putte van 1558, waarvan een reproductie is opgenomen in het Tijdschrift van het Kon. Aardrijksk. Genootschap (Jaargang 1918) deel XXXV.

7) Het Hs. heeft: Ketenduijne.

8) Het Hs. heeft: delven.

waerts soudt hebben mogen voeden ende bereijden met misch¹⁾.

Daer zijnde in de dijckagie hadden wij begost de zeedijcken te brengen tot duijnen, stekende daerop riet dicht aen malcanderen soodat het sant alst aen(t) stuijven ende drijven was achter 't riet, soo gesteken zijnde, moest blijven liggen, deurdien het riet den wint zijn cracht benamp, soodattet op éénen nacht achter het riet soo hoochde dat men altijts het riet wederom optreckende ende dicht stekende lichtelijcken eenen hoogen duijn gemaect zoude hebben, welcke dijck wederom soo haest dezelve aent vervliegten was men met poten van den helm moest remediëren ende preserveren.

Twater datter leijt tusschen den dijck van de Keijns, St-Meerten ende Crabbendamme, wesende ontrent eenen anderhalven voet diepte van water, is onder goede straffe cleije; daerop wast een cruijt genaemt wier gelijk het doet in de Zuyderzee ende is van éénder natueren, want het metten Slijckerdijck²⁾ deur(t) waeter geleijt affgedijckt is, hetwelcke³⁾ oock met sande gestoven zoude hebben als voorseijt is. Nochtans en sout daermede niet geargert hebben⁴⁾ want de voormelte cleije, met sulcken subtijlen sande ghemenght zijnde, soude gedwee ende gedraechaem (lant) maecken. Hetselve sant is soo subtijl dattet de menschen deur de cousens aen de beenen verstuijft⁵⁾.

De geheele dijckagie is sóó effen sonder hoochte oft heuvelen⁶⁾, creecken oft waterloopen - dan alleenelijcken aen de zuijtzijde daer de Zuyderzee⁷⁾ eer de Slijckerdijck geleijt was westwaerts op een ander zee deurzijpte, ende daernaer heet het lant alsnoch de Zijpe, welcke Zijpe benomen is met eenen schinckeldijck⁸⁾ geleijt aen de noortzijde van der dijckagie, sluijtende aent Ooge⁹⁾ - ick segge alsnoch sóó effen is de dijckagie bestoven met sande dat ick hebbe gesien dickwils rollen uuijter hant eenen reep van eene biertonne voor winde, dat alst aen loopen was de wint hetselve voortdreeff overeijnde blijvende bij een mijle oft anderhalff, soodat een man hetselve niet en zoude hebben connen volgen, totdat het eenich rencontre van watere oft ander opstaeckel creech.

Daer de innemers derzelve dijckagie van der Zijpe heur in betrouwt hebben is ditte: sij hebben gesien veule diversche weije

1) D.i. mest.

2) D.i. de dijk die de nieuwe dijkage van de zee afsloot, zoo geheeten naar de slijkerspecie (waarover blz. 302) waarvan hij is opgeworpen.

3) Nl. het land.

4) D.i. verslecht zijn.

5) Het Hs. heeft: vertuijft.

6) Het Hs. heeft: heuelen.

7) Het Hs. heeft: Zuydezee.

8) Het Hs. heeft: sinckeldijck.

9) D.i. Calantssoog.

daer men seer schoone vette ossen op weijde ontrent Schoorle, Haerlem ende Sgravenhage, dat niet dan sandige gronden en zijn, maer dezelve worden met vette poorteerde oft straetmisch gemist; oock zijn de gronden onder moer- ende veenachtich twelck altijd vochticheijt bijbringht, ende de poorteerde oft straetmisch is soo heet in zijn selven dattet den gront soo verwermt, dattet daerdeure seer wel begroest ende niet dan claveren draecht. Welcke poorteerde oft straetmisch (daer) niet te krijgene en is, daerop de voormelte innemers geen acht geslagen en hebben.

Ende hoewel ick veule diversche dijckagië(n) gehandelt hebbe nochtans en ben ick dese dijckagie niet wijs, overmits dat ick hebbe gehoort dat men in dezelve Zijpe sant begint te sieden ende lange gesoden heeft, niet wetende oft sij (iet) vant sant zouden zieden oft niet. Waert¹⁾ soo: het waer de subtijlste ende fraijste alckemisterie daer men noijt en heeft aff weten te spreken, soo doende het sant zoude van de cleije gevoert worden welcke cleije men alsdan bequamelijcken soude mogen cultiveren, sij souden oock wel assen maecken²⁾ omme de weijden daermede te missen. Men vindt veule engeniaerden die wonderlijcke dingen practiseren. Eenige hebben gevonden datse heure sanddijcken begieten met waetere omdat se hart souden worden. Hebbe ick daeromme hiervoren qualijcken geseijt dat het is het ‘lant van tureluijre, alst nat is soo ist hart³⁾ van nature etc’?

De principaelste gouverneurs ende dijckmeesters van der dijckagie, doen ick aldereerst quamp ende vont, waeren den canonick⁴⁾ van Uuijtrecht Schoorle, Oomken van Bruijsselle ende Mr. Lucas van Schildere die noijt dijckagie gesien en hadden. Daernaer quamp achternaer eenen Servaes de Haese coopman van Antwerpen, die inne Crunninge in Zuijtbevelant hadde leeren dijcken tot zijnen grooten cost, diewelcke vreemde opiniën opbrochte; te weten den Slijckerdijck lach op eenen morwen sachten grondt daer den dijck wat deursincken moeste, dezelve De Haese sustineerde dat men tslijck onder uuijt de saete van den dijck wechkarren zoude moeten omme den dijck soo een hardt fundament te maecken, min oft meer oft denselven dijck aen eenen zijden draet in de locht zoude blijven hangen ende oft den dijck soo dwaes zoude hebben geweest datse den harden gront niet en zoude hebben connen gevinden. Ende nietjegenstaende dat denzelven dijck het slijck wechedaen zoude hebben deur het gewichte ende persen sonder cost, nochtans moest zijn opinie geachtvolcht worden, nietjegenstaende eenige mijne remonstrantie die ick hem dede, ende dat ick mij presenteerde borge te stellen voor den dijck dat hij wel soo wijs was ende tselve wel effectuëren zoude sonder cost te

1) Het Hs. heeft: waer.

2) D.i. zij zouden dan meteen ook asch maken bij die ziederij.

3) Het Hs. heeft: nat.

4) Het Hs. heeft: coninck.

doene. Dezelve Haese¹⁾ opiniëerde dat men meer sant innedijcken ende verloren cost doen zoude ontrent Pettem, alsoft zij niet sant genouch innegedijckt en zouden hebben, twelcke sij alsnu heeten den Haesepolder, het waere beter ende bequaemer denzelven te heeten den Dwaesepolder, met grooten cost gemaectt ende sonder vruchten. Ziende sulcken voorstel ende dier veul gelijcker cluchten, hebbende ontfangen brieven dat den dijck onder Steenberghe seer geramponneert ende gebroken was, wesende onder mijn dijckgraeffschap, deur grooten storm ende onweder, welcken storm oock alsulcken gebeer aen de dijcke in de voorzeijde Zijpe dede dat, in sooverre de voorvorschen deur²⁾ alle de gaten als voorseijt is niet en hadde geleijt ende gemaect geweest, sij zouden den geheelen hoop³⁾ verloren hebben. Ick moeste daeromme eens naer huijs tot Steenberghe in mijn dijckgraeffschap reijsen om aldaer ordenne te stellen naerdatt ick ses weken continuelijcken in der dijckagie van der Zijpe gevaceert hadde, ende tSteenberghe zijnde creech ick een lange sieckte soodatt ick tzedert dien tijt in de Zijpe niet meer geweest en hebbe. Wat pottagie sij voorts daeraff maecken, en can ick u niet vorder beschrijven.

Noch in dezelve dijckagie van de Zijpe zijnde quamp daer eenen quidam hebbende daensicht philosophitische, hij aenveerde Nicolaij⁴⁾ ende gaff hem aen, dat hij een maniere hadde gevonden omme de(n) geheelen dijck van der Zijpe met cleijnen cost te maecken ende te volbrengene, maer en wout niemant seggen dan hebben voor teerste ende in de hant hondert croonen. De voormelte Nicolaij, de cannonick Schoorle ende andere souden daernaer geluijstert hebben en hadde ickt⁵⁾ henluijden gelijckerhant niet ontraeden, seggende dat het anders niet dan beuselingen en waeren. Desnietemin de voormelte Nicolaij gretich wesende omme hetselve te wetenne brochte de philosophe⁶⁾ soo verre⁷⁾ dat hij de hondert croonen minderde op de negen, soodatt hij ons ginck in de hant steecken ende adviseren dat men zoude coopen alle ijdelle wijnpijpen, die men op den Rijn ende te Ceulen soude connen becomen ende recouvreren⁸⁾, ende setten dieselve wijnpijpen gevult met sande overeiijnde in maniere van een borstweringe tegen het opcommen ende opstormen van de zeebaeren ende zeewaeteren, meijnende een geschut voor te hebbenne. De voormelte philosophe, hij (hadde) qualijcken gestudeert, hij en docht niet dat de wijnpijpen ende reepen verrotten souden ende vergaen

1) Het Hs. heeft: Haest.

2) Het Hs. heeft: daer.

3) Het Hs. heeft: loop.

4) Nicolaas Nicolai, griffier van het Gulden Vlies en ontvanger der beden van Brabant.

5) Het Hs. heeft: ick.

6) Het Hs. heeft: filosofhen.

7) Het Hs. heeft: soo verre soo.

8) Het Hs. heeft: recomveren.

soo met den waetere¹⁾ als den heeten sonneschijn, ende dat oock de wijnpijpen onder aen malcanderen niet comen en zouden deurdien de wijnpijpen midden gebuijckt zijn, soodat onder alle gaten ende kijckvensters gebleven zoude hebben, daerdeur de zee ten lantwaerts zijnen loop genomen zoude hebben ende int uuijteiijnde den hoop te samen gerenverseert ende omgeworpen. De voormelte philosophe hadde een goede dachreijs ende wert zijn groot vernuftheijt wel dier betaelt. Sulcke ende dijergelijcke argumenten worden ons wel te voren gehouden, principalijcken van dese wijse clercken, die in argumentatiën ende sophisteriën heur hoot gebroken hebben, op welke men niet en behoort te lettene want zij Neptunium noijt gram ende leelijcken gesien en hebben.

Van den Slijckerdijck moet ick noch wat vermanen want het een vreemde maniere van dijcken is, ende daer mede neme ick oorloff van de dijckagie van de Zijpe. De voormelte Slijckerdijck was lanck ontrent de 1000 roeden, soo ghij in de naervolgende kaerte sien meucht, commende van de Keijns oft uuijten oosten loopende deur twater westwaerts op tot aent sant toe, dewelcke gemaect worde met pramerkens dewelcke zijn eleene schuijtkens niet diepe gaende ende die op de Zuijderzee daer de wier wast vletten mochten. Elcke schuijtte en hadde maer éenen arbeijder dewelcke met haecken, hebbende breede ijsere tanden, het slijck metten wier daeraen gewasschen uuijten grondt van den waetere tooge, ende sette soo de wier metten slijck in den pramer voorseijt. De wier mach wasschen van eenen voet oft meer liggende opt waeter, ende int setten in den pramer wistent²⁾ darbeijders met enen draij te settenne op malcanderen dat den³⁾ slijck aen malcanderen niet en bleeff hangende comende de wier tusschen beijden. Als dan hetselve slijck met wier drooch was, soo wast een seer taije spijs daer niet lichtelijcken het water cracht op en cost doen, ende in sooverre de dijckers aldaer wisten oft wouden den dijck maecken dijckschap onder de linie druijpende daer en waer aen sulcken werck geen verganck⁴⁾, maer zij maecken heuren dijck al met trappen opgaende tot aen de cruijne toe, elcken trap (van de) hoochte van IIe oft IIIe voeten, waertegens de zee dan cracht heeft mitsdien de steijlte het water zijn spelen benomen heeft, soodat alle de crompte aen den ouden dijck soo ghij aen de kaerte sien meucht overvallen moeten wesen deur het breken⁵⁾ van den trapdijck, want de steijlte maeckt twater cracht hebbende ende in elcke steijlte van de trappen het water resistentie ende steijlte vindt. Aen eenen dijck mach men twater niet beter resisterenne dan gevende⁶⁾ hem veul speelens maer soo moet oock den dijck soo veule

1) Het Hs. heeft: waere.

2) Het Hs. heeft: wisten.

3) Het Hs. heeft: deen.

4) Het Hs. heeft: voorganck.

5) D.i. doordien het water tegen den trapdijck breekt.

6) Het Hs. heeft: geven.

te hooger wesen voor het opgaen oft het oploopen van de waeteren dat¹⁾ deur het groot beloop te meer zijnen ganck neemt. De wier heet men het cruijt dat aen de²⁾ slijcker wast, alst rijp is ende alst op twater drijft, twelcke de vogelen polsende³⁾ ende heur aes aen de wortelkens soeckende⁴⁾ de voormelte wier oft cruijt losch ende drijvende⁵⁾ maecken. Tselve cruijt is dunckt mij gelijck daer men de glasen van Venegiën commende inne pact. De pastoren int Waterlandt in Hollandt bidden gemeenelijcken op den predickstoel dat de vogelen wel broijen mochten, omme soo te meer het voormelte cruijt met menichte te doen drijvenne, twelck dan met den zeewaetere opvloijet, twelck de schippers op heuren saijsoenen comen⁶⁾ visschen ende vergaderen in heur schepen, twelck sij wel dier vercoopen omme de voormelte trapdijcken te onderhoudenne. Men leght⁷⁾ op elcke trappe gelijck eenen halven wolsack dichte in vougen, alst water met stormen opstormt ende vloet, daerop zoo zijne macht breeckt gelijck op eenen wolsack, soodattet geen schaede doen en can. Het voormelte wier soude 10 jaren int water liggen sonder rotten ende (is) wit als eenen douck alst verstorven is, twelck ick soo deerde opgravende bevonden hebbe.

Waeren de dijcken dijckschap onder de linie druijpenden⁸⁾ aff gemaect ende de slijcker geset mette wier ommegecrompt, aen sulcken dijck en waere geen verganck ende waere 10 mael beter ende stercker dan gecrampt; het en waere maer een prouff geweest haddent de lantluijden met VIII oft X roeden willen besoucken, maer neen: sij en wilden daer niet aff hooren als ick henluijden tselve vermaende. De slijcker is wier ende tslijck tsamen aeneen uuijt den gront getogen, ende de wier is alleenelijcken het cruijt bij de vogelen als voorseijt is (losch) gemaect.

Nu wij hier scheidten uuijtte dijckagie⁹⁾ van der Zijpe voormelt ende dezelve wat diffijcl is om te verstaenne, soo heb ick u daeraff wel een caertken willen describeren ende daernaer daerop een cleijne uuijtlegginge doen¹⁰⁾.

Uuijtlegginge van der Zijpe.

Ghij siet bij dezelve quaerte dat de dijckagie van de Zijpe maer

- 1) Samengetrokken uit: dat 't.
- 2) Het Hs. heeft: der.
- 3) Het Hs. heeft: polsen.
- 4) Het Hs. heeft: soecken.
- 5) Het Hs. heeft: druijpende.
- 6) Het Hs. heeft: comende.
- 7) Samengetrokken uit: leght 't.
- 8) Het Hs. heeft: het druijpen.
- 9) Het Hs. heeft: uuijt dijckagie.
- 10) Het schijnt voldoende hier te verwijzen naar de kaarten van den Zijpepolder voorkomende bij Valcooch, Chronijck van de Sijpe (Amst. 1740); Johan Blaeu, Geographia Blaviana, Vol. IV (Amst. 1662); Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden, VIII blz. 395 en Kuijper's Gemeentatlas. V.

en is een inham van waetere van der Zuijderzee, die alleijnskens ende metter tijt beworpen is ende toegestuijft met sande deur het verwaijen ende verstuijven van de duijnen, alst blijktt bij de reliquen van de Groote ende Cleene Keetelduijne.

Westwaerts uuijter zee is het sant (t)hoochste ende lijt (t)diepste ende soo vervolgens nederdaelende tot aen den dijck van St-Meerten, daer noch het waeter niet toegestuijft oft met sande beworpen en was.

Noortwaerts hebdi het beginsele van der Zuijderzee ende is met slijcker¹⁾ affgedijckt, soodattet één natuere van gronde, waeteringe²⁾ ende bewassing van wier is, op welcke waetere vele vogelen³⁾ sitten soo van zwanen als van eijnden - ende hebbe mij laeten seggen dat een swaen gevangen was uuijt Vrieslant, de heere diese toebehoorde uuijt Vrieslant daer voorbijgaende kende zijn merck ende de zwane gecocht hebbende liet se wederom naer Vrieslant op zijn zwaendrift vliegen - soodat deur het gevogelte het wier driftich gemaect wort.

Oostwaerts hebdi veule schoone weijden ende de schoonste koijen die men vinden mach, tstick en schaempt hem nijet te loonenne⁴⁾ 7 oft 8 £ Vlaems, ende hebbe daer hooren seggen dat een⁵⁾ tsavonts opt gorsch geleijt ende ghij tsanderdaechs die quaempt soucken soo en soude ghijse niet zien, sóó is het gorsch op éénen nacht gewassen. De weijde voet seer soodatter een schaep (is) geslegen twelck 40 □ roets inne hadde, ick houde dit de innemer(s) van der Zijpe heeft doen dijcken, meijnende mits dat se gebeurde⁶⁾ zoude wesen dat het sant soo wesen ende volgen zoude.

Ende dat den coopman bedrogen heeft is eensdeels de redenne⁷⁾, ende oock deurdien dat Schoorle met zijne consoorten de slijcke uuijt den gront togen twelcke vette⁸⁾ eerde was, diewelcke zij in tonnen slougen ende toonden die op de Beurse tAntwerpen.

Bij mij quam eens eenen gereden in poste tot Steenbergen van Antwerpen omme mijn advijs te vragenne wat ick hem riet, hij soude in de dijckagie emploijeren bij de XIII^c ponden Vlems. Ick vraechde hem oft hij de Zijpe gesien hadde, hij antwoorde: neen; ende hem voorts vragende off hij zijn bruijt getrouwt hadde zonder zien, hij antwoorde: wel wijselijcken⁹⁾. Waerom dan wildij die gesloten in tonnen trouwen? Wat weet ghij wat prouffijt sij doen can ende hoe groot ende proffijtelijcken

1) Het Hs. heeft: slijcke.

2) Te lezen: waetere?

3) Het Hs. heeft: vogelaers.

4) Te lezen: costenne?

5) Oningevuld gelaten in het Hs., klaarblijkelijk moet er staan: koe.

6) Het Hs. heeft: gebeuren.

7) D.i. en dat, nl. die goede weiden oostwaarts, hebben eensdeels den koopman misleid.

8) Het Hs. heeft: vetter.

9) D.i. wel gewisselijck heb ik ze gezien. Het Hs. heeft: wijselijcken.

datse is? Dantwoorde genouchde hem noch genouch ende soo bleeff hij uijter dijkagie, wel tot zijnen proffijte, anders hadde hij in de keerse gevlogen; daer zijnder menige mede bedrogen. Doctoren van Loeven ende advocaten zijn der oock bij gebrocht, men seijt gemeenelijcken: ‘gelt van pratijcken¹⁾ en wilt niet dijcken’.

Suijtwarts hebdij oock schoone beemden ende weijden ende int zuijtwesten de diijnen. Noortwarts compt het Hontbosch²⁾ twelcke eenen wonderlijcken werck is, gewrocht met houten, steenen, rijs ende kisten tegen den grooten overval van de seebaeren oft risen van de winde³⁾ die dijkwils over den dijk slaen min oft meer oft te Pettem int dorp dagelijcx regende. Daer was seer quaet regiment als wij naer verclaeren zullen commende op die materie ende op het verclaeren van het werck te Westcappelle in Zeelandt, twelck een gelijk werck ende saecke is. Westwarts hebdij de seestrange ende noortwestwarts de Keteldiijnen ende het dorp van tOoge⁴⁾, daer men veule droogevisch van scharrekens, rochskens, schollekens ende andere sulcke visch droocht.

Men weijter schaepen gelijk ment⁵⁾ oock doet tusschen Bergen, Huijberge ende Putte, het is één nature van hoochten ende diijnen, alwaer oock in de diijnen helm wast gelijk(t) ontrent de Zijpe doet, ende als ick sant bedijcken woude soo woude ick (de) diijnen tusschen Berghen ende Putten voorseijt innemen, daer en derft ghij oock Neptunium niet verwachten, niettemin: sant is sant, ick houde mij aen de cleije. Maer de dijkagie van der Zijpe is effender soo voren geseijt is. Wat vruchten het noch heeft gebrocht en weet ick niet veule te seggenne sedert den zomer (van) LII⁶⁾, oft ick houdde wel dat het waeter bij St-Meerten, twelcke nu lant is soo ick verstaen can, wat zijn bootschap gedaen heeft. Oock sal wel doen de reste westwarts tot het halff van der dijkagie toe met grooten zwaeren cost. Maer voorts opwaerts daer tsant 4 ½ (voet) diep lijt eer ghij aen de cleije compt, hoe sal men de cleije boven connen krijgen? Daer en hebbe ick geen goet betrouwen toe. Onse dijkagiën⁷⁾ van herwaerts overe brengen ommers terstont vruchten ende een hoijken saets oft terwe jaerlicx, daer mach men mede ter merckt gaen, ende als de meede wel gelt soo triumpheert den lantman ende wort dick rijcke. Ick hebbe eens gemaect van III^c gemeten meede boven alle costen, in twee jaeren gewasschen⁸⁾, meer dan duijsent carolusgulden, ick sorge dat⁹⁾ de geheele Sijpe boven alle costen niet uuijtgebracht heeft.

- 1) D.i. van practizijns.
- 2) Het Hs. heeft: Houtbosch.
- 3) Het Hs. heeft: van winde.
- 4) Calantsoog.
- 5) Het Hs. heeft: gelijcket.
- 6) Lees: LIII, vgl. hiervóór blz. 292.
- 7) Het Hs. heeft: dijkagie.
- 8) Het Hs. heeft: gewassch.
- 9) Samengetrokken uit: dat 't.

Hadde men een dijckagie mogen schilderen mette vruchten daerop wassende, Schoorle was daer den rechten man toe. Hij hadde begonst te maecken een plaesteringe (daer men) tHontbosch¹⁾ mede metsen ende onderhouden zoude, daertoe ordonnerende ende raemende dat men alle die oude cabels ende touwen van de buijssen, hulcken ende andere groote schepen coopen zoude, daer hij netten aff gemaect zoude hebben aen malcanderen netgewijs gebonden omme tfondament in de zee aent Hontbosch¹⁾ te maecken daer hij op plaesteren zoude²⁾, maer het waeren de tonnen vol sants geset tegens de zee gelijk boven verclaert is³⁾. Ick hebbe eenen grooten bouck gesien daer hij alreede seven kercken inne gepatronneert⁴⁾ hadde, die in de Zijpe gestaen zoude hebben, deen was ront dander drijcantich, maer het was het vel vercocht eer den wolff gevangen was.

Soo vreemde opiniën gingen in de dijckagie omme ende die daerinne gedijckt hebben cregen vreemden naersmaeck, het heeft de sommige het cleene gecost. Wij sullen tselve laeten vaeren ende vervolgen voorts onse materie, nochtans moest ick dit hier te passe brengen om de vremdicheijt (ende) te demonstrerene dat vernuffde ende geëxperimenteerde dijckgraven veul schade beletten, ende dat hem nijemande en behoort dijckagie tonderwinden hij en waere daerinne geverseert.

1) Het Hs. heeft: tHoutbosch.

1) Het Hs. heeft: tHoutbosch.

2) Mogelijk doelt Vierlingh hier op de ‘nieuwe wercken van dijcgagiën, die incorruptible zijn sullen ende eeuwelijck dueren van steene ende anders met sulcken bytume oft cemente an elx anderen gebonden ende vereenicht, dat zij niet verganckelijck zijn en sullen’, en waarmede ‘men insgelijcx metten selven practiken, instrumenten ende materialen sal moghen maken veel andere nijeuwe wercken als hoofden, sterckten ende fortressen soe in de zee als in de rivieren ... mitsgaders oick kelderen, putten ende cisternen daer nimmermeer water deur trecken en sal,’ waarvoor Schorel op 15 Oct. 1550 octrooi verkreeg. Hij verplichtte zich bij het octrooi ‘te zijnen coste te doen makene ende stellene van zijner voirsegde stoffe ende materie van steenwerck ende cement gebonden ende gevestigd een roede viercant werck ter plaetse van de Zijpe bij 't Hontsbosch in Hollant enz.’, zie het opstel van Dr. H.E. van Gelder, Nieuws over Jan van Scorel, in Oud-Holland 1918 blz. 177 vlg.

3) Zie hiervóór blz. 300.

4) D.i. afgeschetst.

[Derde boek]

Het derde bouck sal u verclaringe doen hoe ende in wat manieren men onderhouden sal een dijckagie die volmaeckt is, ende naderhant deur stormen, opvloij van waetere met tempeeste de dijcken wederomme breken, de sommige die op sachte gronden liggen uuijtte keuren ende beloopn oock in de hoochte ontset worde, de polders oock die deur inundatie, overloopinge van waetere (ende) dijckbrexemen deurloopen ende ondervloijen, waerinne veul ende diversche dangereuse gaeten vallen, hoe men dezelve sekerlijcken sal overgaen¹⁾ ende craegen, vingerlingen daeromme maecken, oock van innelaegen te leggenne, ende voorts van als wes dier materie aengaen sal.

Al ist soo dat de dijcken loffelijck opgelevert ende bij dijckgraeff ende gesworens behoerlijcken opgepresen zijn geweest, nochtans deurdien de dijcken niet en zijn geseten ende deerde gestorven ende gestijft, zoo zijn altijts alle dijcken subject op groote stormen, opvloijen ende verlopen jaerlijcx wat te brekenne ende ramponnerenne; oock de dijcken²⁾, al zijns in heur keure van hoochte, van beloop oft druijpen van binnen oft buijten opgelevert, nochtans sincken zij jaerlicx totdat zij heur harde vaste saete gevonden hebben sullen, dewelcke wederomme moeten gerepareert, gehoocht, geswaert ende aengeleijt worden met goede corenaerde ende op zijnen bequamen tijt van wercken, twelck is int beginsel van halff Meert ten lancxsten. Sommige onverstandige, die noijt niet veule dijcx gesien en hebben, beginnen te wercken als andere afflaeten, te weten in October hebbende³⁾ den winter voorhanden, directelijcken tegen alle ordonnantie van dijckagie ende tot grooten cost van den lande. Het waere prouffijtelijcker dat men de gaeten falicante, die in den winter vallen ende gebroken worden, ende die met een goede loffelijcke matte becrammede⁴⁾ tegen die uuijtgaaende tijt om dan die gaeten te verheelen, dan dat men onder een kaede swinters soude groote werck maken ende toeleggen, want de kaeden de wintervloeden niet en mogen wederstaen; het waere wel doenelijcken hier ende daer een gat in den dijck te stoppenne, twelck men deur het beverschen van de caede doen mach maer principalijcken int aenleggen van de dijcken, omme soo de hoochselle te haelenne, ende den tijt niet in

- 1) Het Hs. heeft: overgaen worden.
- 2) Het Hs. heeft: uuijt de dijcken.
- 3) Het Hs. heeft: hebben.
- 4) Het Hs. heeft: becrammende.

October oft in Augusto te beginnen, want naer Augusto zijdiy alle dage hooge vlooden ende stormen verwachtende, daerdeur de kaeden inneloopen ende vergaen (ende) de spijsse bedorven wort, twelck versch aen den dijck gewrocht vloijt wech ende mineert van den waetere, soodat de schaede niet en compt alleenelijcken tot last van de aennemers¹⁾ maer tot intrest van den lande. De dijckers hebben een gesetten toon²⁾, dat is dat sij altijt allegeren ‘tsheeren gelt moet den dijck maecken’, dan volcht er achternae Jan Boij. Soo dan om meer prouffijts te hebbenne ende groote schaede te verhoedenne, maeckt altijts uwe bestedinge te beginnen te halff Meert oft met den peeckelheerinck in de Vasten, soo mogen de zooden aen malcanderen sluijten ende begroesen, ende dat omdat³⁾ ende overmits de groese oft groije dan int water compt: wat ghij in een heet sonneschijn besoigneert, soijt oft werckt, de zooden vercrimpen ende worden drooch, in den winter oock gesoijt de zooden zijn nat ende vuilj ende morwe, de dijckers trappense plat, daer en is oock geen groije in, soodat se lange in heete somer- ende wintersche daegen zijn eer se⁴⁾ aeneenwassen ende bewortelen connen. Compter dan een verloop soo drijven se dan metten nere van den waetere int onderste van den teen van den dijcke oft in de diepen, ende hoewel de zooden op den teen van den dijcke blijven liggen, worden soo geroert ende gestelt van den waetere dat se nergens toe nut en zijn dan in de gaeten tworpenne, moet dan andere sooden doen steecken tot grooten cost, principalijcken daerse zeer sober zijn om te krijgenne, ende beroeft⁵⁾ seer u soodenvelden. Den dijck, die men in den zoomer crammen moet, wordt soo hardt ende steenich dat men schijnt deur die herdicheijt van de zoode thert omstucken te steken eer men in de eerde can geraecken met de cramspaede, swinters daertoe⁶⁾ zijn de zooden, ende is articquel⁷⁾, soo sacht datter geen poten inne en houden, waeromme den bequaemsten tijt van dijcken⁸⁾ is in de tijt van vier maenden, te weten in Meert, April, Meije ende Junius.

Naer dat men ziet dat de dijcken gebroocken zijn, de gaten groot ende diep gevallen zijn ende den dijck tot diversche steden geramponneert is, moet men⁹⁾ dienvolgende adviseren te werckenne. Mach men tselve doen zonder de kaede te vernieuwenne ende de spijsse drooch te leggenne

- 1) Het Hs. heeft: dijckers aennemers. Het woord *dijckers* is blijkbaar hier bij vergissing uit den volgenden regel ingevloeid.
- 2) D.i. zingen altijt hun vaste liedje. Het Hs. heeft: gesetten loon.
- 3) Het Hs. heeft: ende dat om.
- 4) Het Hs. heeft: eerste.
- 5) D.i. berooft. Het Hs. heeft: begroest.
- 6) D.i. daarbij.
- 7) Zoo staat er letterlijk. Waarschijnlijk is er een woord uitgevallen met de beteekenis van belangrijk, gewichtig.
- 8) Het Hs. heeft: dijcke.
- 9) Het Hs. heeft: moeten.

ende te maeckenne, soo meuchdijt op de cordewagens betrouwen, ende men mach de dijcken wel repareren alst pas geeft werckende op de ebbe ende mette getijde. Maer die gaten, die vallen tot die cruijne van den dijck sommige ter halver cruijne andere over den halven beloop van den dijck daer men veule eerde ende spijs toe behouft, sijn proffijtelijcken de kaeden vernijewt ende bevorst omme (met) de karren dezelve gaeten te verheellenne ende te karrenne - want kerdijck¹⁾ eenen vasten dijck maeckt - ende dat men eerst²⁾ beginne metten voormelten pekelheerinck in de Meert (metten) aenstaende eerste saijsoenne van dijcken, nochtans dat daerinne versien sij dat men de steijlte van de gevallen gaeten, soo hooch de vloet soude mogen comen op een verloop, terstont in den³⁾ winter dijckschap met een clamp daeraen gewrocht affbrenge mette beste cleijeerde die men daerontrent vinden can, jae liever met enckele zooden indien dezelve ontrent de gaeten te vindenne sijn. Ende tselve werck van aenclampen sal men terstont becrammen om meerder verseker(t)heijt want, in sooverre de gaeten soo niet gewrocht en werden ende een ander groot verloop in den winter quame ende (de) voormelte steijlte van den dijck daerdeur niet gewaepent en waere tegens voorts 't affcalven ende affvallen van de reste van de eerde dier was blijven staende, tlandt daerdeur inunderen⁴⁾ soude. Ick (heb) hetselve wel beprooft⁵⁾ in Pontianijvloet int jaer van XXX⁶⁾ wesende alsdoen dijckgraeff int nieuwe lant op Steenbergen genaempt Graeff-Heijndricxlant. Op de voormelte vloet van Pontianij waeren de dijcken soo gebroken ende geramponneert dat de innercant van den dijck ende voet⁷⁾ tot veule plaetssen geleecht was. Ick hebbe in den principaelsten stroom ende hooge waeter gestaen op dijcken daer de cruijne van den dijck, onder hol⁸⁾ zijnde, van den gewichte van den waetere tegengehouden was, in groot perijckel van mijnen lijffve, ende siende datter geen houden aen en was deur de menichte van de gaten ben bedwongen geweest met mijn volck ende arbeijders den dijck te verlaettenne. Ick en was naeu thuijs gegaen van den dijck, deurdien sommige landen inundeerden⁹⁾ ende inliepen, soo viel het water soo subijt dat daerdeur de cruijne van den dijck, van den waetere gesustenteert zijnde¹⁰⁾ ende daer wij over gegaen ende gestaen hadden, innestorte, ende twaeter liep soo zeer ende subijt dat men de gaten geheel bloot

- 1) Het Hs. heeft: keerdijck. In de marginale inhoudsopgaaf wordt gesproken van: carredijck.
- 2) Het Hs. heeft: eersten.
- 3) Het Hs. heeft: op een verloop men terstont ende winter.
- 4) Het Hs. heeft: invueerdeerden.
- 5) D.i. ondervonden.
- 6) Lees: LII.
- 7) Het Hs. heeft: vloet.
- 8) Het Hs. heeft: hal.
- 9) Het Hs. heeft: invueerden.
- 10) Te lezen: gesustenteert geweest zijnde.

sach. Dat subijt vallen van den waetere sijn sekere teecken en ende indicatiën¹⁾ datter landen inundeeren. Van welcke valle van den waetere ick in der nacht geadverteert zijnde van de dijckers, wesende tallen gelucke een claer maenschijn, hebbe mij wederom aen den dijck gevonden, ende siende overal tperijckel daer tlant in²⁾ was deur de steijlicheijt van de afgevalen dijcken, hebbe ick tsanderdaechs den trommel te landewaerts omme doen slaen, adverterende eenen iegelijcken: zoo wie wercken woude dat hij commen zoude op den dijck, men zoude hen te wercke stellen, de vrouwen die geen cordewagens en hadden souden met heur veurschoot eerde aendraegen, andere dede ick borriën maecken van plancken, andre drogen deerde met sacken bij foute van cordewagens, soodat ick soo veul volcx creech dat ick alle gaten versach met eenen aenclamp³⁾ onder in de saete als voren geseijt is, die terstont dede versien met crammen. Sommige waerender die soo te wercken noijt gesien en hadden ende die daermede beuselen wouden. Maer daernaer ontrent IIIe weken oft een maent quamp er wederom eenen storm in denzelven winter ende inundeerde⁴⁾ veule landen die in Pontianijvloet overgebleven waeren, twelcke dat ick soo met dieren coste gemaect hadde wert wel betaelt ende gerecompenseert ende vergolden, ende en zoude niet alleen Graeff-Heijndricx lant geinundeert⁵⁾ hebben maer alle de landen onder Steenberg die bij de 13000 gemeten groot sijn, die bij de gratiën Gods gehouden werden; volbrengende daernaer den geheelen dijck meer dan in sijn oude groote terstont metten eersten aenstaenden saijsoenne ende metten pekheerinc in de Vasten, welcke dijck volmaect was eer dandere begonsten te dijckenne. De cost was wel gerecompenseert maer ick seer qualijcken geloont. Soo gaget⁶⁾ met alle dijckgraeven⁷⁾ ende gesworens: wanneer zij heur arbeit gedaen hebben ende twerck geëffectueert zijnde, woude men wel datse een haese waere ende hadden twee seelen winden⁸⁾ achter heuren neers; (een) iegelijcken wacht hem ijet te doenne hij en weet waervoren, ende dat het kint eenen naem gegeven worde, mij is sulcke recompense dickwils gebeurt voor mijnen arbeit maer daeraff hier veul te claegenne is te laet.

Tbesteck van sulcke steijle gaeten te verheelenne.

Sulcke gaeten moeten gewrocht worden gelijk een nijeuwe dijckagie met maeckinge ende beversinge van kaeden op het naervolgende be-

- 1) Het Hs. heeft: indutiën.
- 2) Het Hs. heeft: is.
- 3) Het Hs. heeft: aenclanij.
- 4) Het Hs. heeft: invueerdeerde.
- 5) Het Hs. heeft: genudeert.
- 6) Brabantsch dialect voor: gaat het.
- 7) Het Hs. heeft: dijckgraeff.
- 8) D.i. windhonden.

steck, te weten men sal den dijck peijlen onder in zijn saete, heeftse seven roeden gehadt soo sal men daeraen bijvougen ende leggen III^c oft IIII^c voeten, segge den dijck sal in sijn sate hebben 7 roeden 4 voet, de gaeten gevult met enckele cleije oft coreneerde, ende eenen Putschen voet hooger dan het oude werck van den beloop van den dijcke aen wederzijden aen de gaeten, ende eenen voet satter van eerde in den buijck van den dijck dan onder de linie, boven oock op zijn cruijne eenen voet van eerde boven toude werck, dan daerop gebrocht ende geset soo opt beloop als de cruijne een soode van ses duijmen dicke, blijvende de cruijne oock in de gaeten anderhalven voet breeder dan het out werck¹⁾ voorseijt, affkeggende²⁾ ten minsten twee voeten eerde³⁾ van den geheelen dijck sal men, vóór het zooden opmaecken, nemen keure ende prijseren. Want hoe naeuwe ghij u besteck bespreeckt ende conditioneert soo en sal nochtans hetselve niet gheachtervolcht⁴⁾ worden. Ghij moet altijts de gaeten soo ruijm ende rijcke van eerde conditioneren gemaect te worden, want dezelve meer dan een voet soo in hoochte, breete ende beloop crimpen ende sincken sal. Veule dijckgraven die eerst leeren dijcken worden in dat stuck geabuseert ende mejnen⁵⁾ als den dijck op zijn oude keure gemaect is dat dan genouch is, maer als de nijeuwe eerde geseten is soo zien⁶⁾ zijluiden eerst de faulte ende dan lijt den dijck soo leelijcken dattet schande is, de dijckers int verheelen ende repareren van den dijcke siende dat de officiers luttel verstants hebben ofte handelinghe in dijckagie hebben gepleecht, soo zullen zij weten den dijck te stellenne 3 oft 4 voeten eerde dichte met het innetrecken van den dijck onder in de saete aen den buijtente, ende nochtans maecken zij de gaeten op het besteck als voren eenen voet hooger dan het oude werck⁷⁾. Maer mits besprekende onder de saete van den dijck te blijvenne 7 roeden ende 4 voeten als voorseijt is oft 6 roeden ende 4 voeten oft 5 roeden 4 voeten naer dat den dijck onder toelleggens heeft ende daertoe⁸⁾ de anderehalve voet breete meer in de gaeten gelijk voren geseijt is, soo en cunnen u de dijckers nergens inne bouwerije spelen, het druijpens binnen ende buijten moet altijts volgen. Oock als men deerde opneempt vóórt sooden soo bedriegen sij u mede niet int innesporen, willen de dijckers dieper innesporen dan de vier duijmen, soo⁹⁾ is uwen teen van den dijck te beter bewaert ende de

- 1) Het Hs. heeft: dat het houtwerck.
- 2) Het Hs. heeft: afkeijgende.
- 3) De auteur bedoelt denkeliijk dat de kruin, het buitenbeloop en het binnenbeloop van het nieuwe gedeelte onder een overlansche helling van ten minste 2 voeten horizontaal (twee op één) met het oude dijksgedeelte in aansluiting moet worden gebracht. V.
- 4) D.i. door de dijckers nagekomen worden. Het Hs. heeft: achtergevolcht.
- 5) Het Hs. heeft: mejjnende.
- 6) Het Hs. heeft: zijen.
- 7) Het Hs. heeft: onderwerck.
- 8) D.i. daarbij.
- 9) Het Hs. heeft: soo soo.

sooden zullen onder meer vasticheijt hebben. Men moet oock wel toesien datter geen feeck, ruijchte, strooij oft andere vuijlte in de gaeten blijve leggen dat daer met¹⁾ den stroom aengeworpen is, maer dat daennemers dat zullen moeten over dijck binnenslants bringen, metten welcken sij bethoonen zullen dat se het feeck, ruijchte, stroij oft andere vuijlte²⁾ naervolgende dordonnantie uuijt de gaeten gedaen ende die gesuvert³⁾ hebben, nochtans altijts daerinne versierende⁴⁾ dat alle gaeten moeten wel loffelijcken geploijt⁵⁾ worden met een goede dichte matte⁶⁾ tegens den uuijtgaenden tijt ende saijsoen dat men die bewercken mach ende ten vollen keure brengen, opdat de stormen, die⁷⁾ middelretijt gebeuren mochte, den dijck voorts niet geheel wech en⁸⁾ mineren ende de gaeten meerderen, ende daerom was een ordonnantie in Zeelant ende noch is dat (den) dijckgraeff terstont ommegeae.

Uuijtlegginge.

Bij tselve figuerken⁹⁾ meuchdij¹⁰⁾ sien hoe men de gaten behoort te wercken eenen goeden voet ruijmer ende rijcker van eerde dan den ouden dijck, onder altijt ruijm IIIe oft IIIIe voeten meer aenleghs, soo ghij voren gehoort meucht hebben, nemende altijt de saete onder zijn geheele breete; het donckergroen zijn de gaeten geweest, het¹¹⁾ lichtgroen is den ouden dijck die men daer die geheel is sal laeten liggen, deurdien hij wel gestorven is ende beter dan¹²⁾ het nijeuwe werck dat ghij maecken meucht. Ende hoewel dattet schijnt dat de dijck deur de hoochte van den eenen voet oneffen ende ongesien leet, nochtans eer tjaer omme sal wesen ende van de beesten die daer weijden zullen betrapt, sal effen gelijk comen te liggene; ende in sooverre ghij die sulcx niet en maeckte¹³⁾ zoude uwen dijck altijts met putten ingevallen liggen, twelcke seer onsenelijcken wesen zoude ende en soude naermaels niet te helpen wesen, want wat ghij in de oneffenheijt clampte ten zoude niet houden oft zoude zeer oneffen moeten vallen ende blijven, oock alser eenen storm op den dijck quame soude twaeter in de¹⁴⁾ oneffenheijt van den putte zijne macht thoonen

- 1) Het Hs. heeft: mede.
- 2) Het Hs. heeft: ruijchte.
- 3) Het Hs. heeft: gesuveert.
- 4) Het Hs. heeft: versien.
- 5) Wellicht wordt bedoeld: bekleed. V.
- 6) Het Hs. heeft: mate.
- 7) Het Hs. heeft: de.
- 8) Het Hs. heeft: ende.
- 9) Zie figuur 55.
- 10) Het Hs. heeft: meudij.
- 11) Het Hs. heeft: de.
- 12) Het Hs. heeft: van.
- 13) Het Hs. heeft: maeckt.
- 14) Het Hs. heeft: ende.

metten neren die daerinne draijen¹⁾ souden int affgaen van de baeren, soodat uwen dijck nimmermeer en zoude met ruste wesen.

Omme een seker, goet ende vast besteck te maken soo behoort men generalijck in seer groote gebroocken dijcken, die ten halven beloop van den dijck oft in de cruijne affgeloopen oft -gespoelt zijn, min oft meer de conditie van nijeus te maecken ende t'expresserenne dan oft²⁾ een nijeuwe dijckagie waere, nemende daer arbeijders toe³⁾ opdat zoo uwen dijck ten vollen oft meer dan ten vollen keure⁴⁾ gebrocht mach worden, liever IIII oft 5 voeten onder aenlegs meer soo en wort uwen dijck niet vercrompen, want de dijckers gemeenelijcken heur besteck niet en volvoeren, soodat indien ghij den dijck besteet in (de) oude groote soo salse altijt min dan (de) oude groote volmaeckt worden, men behoort altijt eenen dijck meer toe te gevenne dan aff te nemenne, ende meucht wel considereren dat daer eenen dijck gebroken is twater wederomme daer wel zijne cracht thoonen can indien ghij daer niet inne en remediëert ende den dijck meer vlackigheijt toegeeft, oock want men grooten cost hangen moet int vermaecken ende int vernijeuwen van de kaeden ende oock veule dezelve costen te onderhouden, soo exstimeer ick (dat) dezelve costen bijcans het derdendeel van sommige lap- of gebroken dijcken, zoo zoude ick geraeden vinden voort beste dat men de voormelte gebroken dijcken meer beloops geve van 1 roede VIII voeten oft VI voeten ten minsten naerdan het werck heijst: eenen vlacken dijck mach eenen zeeganck wederstaen ende oock toegeven. De dijckers⁵⁾ die maecken de meeste swaricheijt int opmaecken ende beversen van heure kaeden, want zijluiden laeten hem duncken dattet verloren gelt is dat zij daeraen hangen ende geene aerde aen den dijck en bringht alst oock en doet, maer zij en overpeijssen niet dat se sonder kaeden qualijcken heuren dijck ten prouffijte zouden connen volbrengen, overmits zij metten getijden zouden moeten wercken ende soo betaelen voor halve daegen werckende geheele dachgelden. Dezelve dijckers, de kaeden gevorst ende gemaect zijnde, nemen luttel regards oft extimeren min een roede aenleggens aen den dijck dan de kaeden voorseijt van nijeus te maecken ende te verschenne deurdien derde onder aen ende niet hooge te cruiden en is ende luttel mans voor spaede⁶⁾.

Gaeten, die in den dijck gevallen zijn ende verre van den anderen ten minsten XX oft XXX roeden oft min⁷⁾ verscheijden liggen, mach men wel maecken⁸⁾ ende repareren op de getijden deurdien, soude men alle de

- 1) Het Hs. heeft: draijden.
- 2) D.i. als of het.
- 3) Het Hs. heeft: noumende darbeijders toe.
- 4) Het Hs. heeft: beure.
- 5) D.i. de aannemers.
- 6) Blijkbaar is de tekst hier corrupt.
- 7) Te lezen: meer?
- 8) Het Hs. heeft: wel maecken wel maecken.

lenghte van kaeden moeten gaen beverschen, het zoude te veule costen, ende eer uwe caede gemaect sal wesen soude daerentusschen ende middelretijt den geheelen dijck volmaect hebben¹⁾, maeckende van II, III, IIII ende meer gaten één bestedinge; maer als men hoochselle wil toeleggen op eenen dijck die gesoncken is, voor soo veule die geleecht mach wesen, genomen deerste keure van de dijckagie was XIII voeten ontrent den Hollantschen stroom ende XVIII oft XIX op de Zeeusche stroomen, ende vallen de hoochselle IIIe, IIIIe oft Ve voeten, nemende daertoe²⁾ altijts eenen voet hoochte tegen het sitten oft eenen halven voet ten minsten naerdad ghij veul dicke van eerde leijt; sulcke hoochsellen eijschen wel onder aen den tee van den dijcke VI oft VIII voeten toelegs omme eenen dijck dijckschaps onder de linie te maeckenne ende te brengenne, oft anders soude den dijck boven op de cruijne geen lijff hebben oft behouden ende in de lenghte te swack vallen uuijt alle maniere ende fatsoen van dijckagie. Sulcken werck behouft men oock te maecken onder tverschen ende vermaken van een nijuwe hootcaede omme tallen getijen te mogen werckenne³⁾, oft anders en zouden de dijckers heur werck niet spoijen⁴⁾ ende zouden soo halve dachgelden heele dachgelden gerekent worden tot last van de dijckagie. Als de kaede eens vermaect, vernijet ende de spijsse gevorst is, ist groot profijt dat ghij uwen dijck soo versiet met te zwaeren⁵⁾, uuijt te leggenne, te hoogenne ende beloops te geven, dat ghij niet wederomme dijcken en derft, want soo dickwils kaeden te maecken cost zoo veule dat ghij daermede uwen dijck als voorseijt is versien sout: daer vallen gaten in de kaeden (ende) de spijsse mindert soo dat ghij achternae uwen dijck met de getijden opmaecken meucht tot merckelijcke groote schade. Het besteck van sulcken werck is goet te maeckenne collegerende⁶⁾ al dat op sulcken bestecke te passe compt uuijte voorgaende bestecke, besprekende altijt de saeticheijt van eerde meer⁷⁾ dan onder de linie in den buijcke van den dijcke als voorseijt is ende derde eerst op te keuren eer men zoot⁸⁾, gelt te geven in drie ommegangen tot discretie van dijckgraeff ende gesworens naer gelegentheijt, ende doende tauxatie van der eerde dier leet ende geen regard nemende op dachgelden op te schrijvenne oft boijenne gelijk veule onverstandige dijckgraven voorstellen⁹⁾, ten waere oft er extraordinaris verlopen overquaeme waerdeur de dijckers veule eerde ende spijsse ver-

1) Het Hs. heeft: hebbende.

2) D.i. hovendien.

3) D.i. bij het maken van zulk werk moet men ook een hootkade (verschkade) aanleggen om onder bescherming daarvan te kunnen arbeiden.

4) D.i. bespoedigen.

5) Het Hs. heeft: de zwaeren.

6) Het Hs. heeft: collegerenne.

7) D.i. grooter.

8) D.i. vóórdad men de bezoding aanbrengt.

9) Het Hs. heeft: voortstellen.

loren, tselve behoort te staenne tot discretie van dijckgraeff ende gesworens, ende soo behoort oock te geschieden in alle andere inconveniënten ende anders oock niet.

Omdat¹⁾ dan darbeijders soo veule wercx maken van de caeden te maecken, soo zoude ick wel van den advijse wesen dat de heeren de caeden besteden te maecken sonder den aennemer van den dijcke cost²⁾. Ick en twijffele daer niet aen, het sal meer prouffijteren dan schaeden, want dezelve heere van der dijckagie, dijckgraeff ende gesworens, zullen die mogen doen maecken op heure behoerlijcke bestecken van hoochte, saete ende breete op de cruijne, dwelcke men nimmermeer van de dijckers can gecrijgen, want sij willen heur voorvorsch vorderen omme terstont aent heffen van den gelde ende aen den ontfanck te zijne. Veule aennemers van den dijcke besteden somtijts heure kaede te maecken werckluijden die lancx den dijck loopen om werck te soucken, maer niet soo volcomen oft, in sooverre zijluijden deselve caeden op de bestecken besteden, dijckgraeff ende gesworens moeten daermede altijts gemoeijt³⁾ wesen, ende betaeling daeraff doende wort heur altijts aen heure principale gelt gecort, daerop zij letten⁴⁾. Besteden de heeren de caeden, sij duncken dattet van heuren gelde niet en is, maer men weet wel de calculatie daernaer te maecken⁵⁾. Ende als de caeden op heure bestecken gemaect worden in hoochte⁶⁾, breete ende saete als voorseijt is, soo is daerdeur de dijckagie gepreserveert, want de caeden innegeloopen zijnde is een retarderinge van der dijckagie deurdien de spijsse onderloopt; ick soude van advijse zijn (het) oock te userenne in (een) nijeuwe dijckagie.

Een kaede van ses voeten hoochte op het leech stael, opt hooge naer advenant, naer hemelshoochte gerekent, onder in de saete anderhalff roede, boven blijvende twee oft drie voeten, buijten wel loffelijken oversoot⁷⁾, meuchdij becostigen om IX, X oft ten hoochsten XI stuijvers. Een kaede van acht voeten toeleggens op een hooch stael, hooch drie voeten, boven blijvende tonneront, meuchdij becostigen om IX oft X grooten. Soo exstimeer ick de voorgaende kaede voor noch soo veule wercx⁸⁾, ende soo meucht ghij u voorts reguleren oft de calculatie maecken oft

- 1) D.i. opdat.
- 2) D.i. buiten kosten van den aannemer.
- 3) Het Hs. heeft: gemoet.
- 4) D.i. waarmede zij bij het inschrijven voor de aanneming van het werk rekening houden.
- 5) D.i. wanneer de bedijckers den aanleg der kaden bij de aanbesteding onder het bedijckingswerk in zijn geheel begrijpen, dan meenen zij dat die aanleg hun niets kost, maar de aannemers houden daar bij hun inschrijvingen ter dege rekening mede.
- 6) Het Hs. heeft: hooete.
- 7) Het Hs. heeft: ondersoot.
- 8) De auteur wil zeggen, dat voor de hiervoor beschreven kade op lagen grondslag dubbel zoo veel arbeid noodig is als voor de kade op hoogen grondslag. In werkelijkheid is er nóg meer arbeid voor van noode. V.

minder oft meerder bestecken naer dattet in de plaetsse daer den dijck valt hooge oft leege volijt.

Omme voorts tprouffijt wat toverleggene hoe men de hoochselle van den dijcke nemen oft maecken sal het is¹⁾ de aenlegh van binnen oft buijtensdijcx, soo moet men eerst ende vooral²⁾ considereren ende overleggen dat, in sooverre het beloop van den dijcke buijten seer schoon, vast ende natuerlijk dijckschap onder de linie lijt zonder bulten, gaeten oft puijlinge, besoot ende begroest, daer de zee niet op gewonnen en heeft, soo moet men sulcken dijck wel laeten in zijn wesen³⁾, ende nochtans sonder hoochselle aen te leggen⁴⁾ en is niet wel gesienlijcken ende ten prouffijte om doene, daeromme salt best geraeden wesen den dijck binnen het druijpen wat benomen, aenleggende onder van den tee van den dijcke op den binnenberm IIII oft V voeten ende brengende daerop het hoochselle van den uuijtercant van den dijcke binnewaerts op den voormelten binnentoelegh; dan dat gedaen soo suldij uwe slooten binnensdijcx ten landewaerts schoone doen ruijmen ende vaegen, nemende liever van den lande, tselve betalende, een voet eerde ende deselve worpende ende hoogende aen den binnentee van den dijcke affdaelende ende affwaeterende ten binnenslootewaert, soo sal daerdeur uwen berm binnen zijn volle breete crijgen, deur het verhoogen van dezelve berm aen den dijck eenen voet hooger dan op de sloot, ende vermach den berm dat men de voet eerde uuijt den sloot neme aen den berm zijnde, meucht hetselve doen sonder ijemant moijelick te vallenne. Bij de figure⁵⁾, deurdien het wat duijstere is te verstaenne, sult ghij alle gelegentheijt mogen aenmercken.

Uuijtlegginge.

Bij het voormelte figuerken meucht ghij zien het verloop van buijten, twelck het groen is, ende soude sulcx hebben taenlegs een roede van twelff voeten gehoocht vier voeten; den ouden dijck die gesoncken soude zijn is het swarte velt, die welcke hooch is maer thien voeten, daerop gehoocht IIII voeten blijft met het sincken 13 voeten, die hooch genouch zouden zijn op de Hollantsche stroomen; het geel is den dijck aengeleijt ende gehoocht van binnen nemende van den binnenberm VI voeten, maer met hoogen van den berm uuijten binnensloot soude den berm daermede wederom winnen twee voeten soodat, indien den binnenberm te voren hadde geweest 1½ roede, soude noch blijven XIII voeten daer twee waegens malcanderen wel op wijcken mogen.

Maer nochtans, deurdien deerde meest al over den dijck⁶⁾ tzeewaert

- 1) Te lezen: het sij in?
- 2) Het Hs. heeft: overal.
- 3) Het Hs. heeft: westen.
- 4) Het Hs. heeft: nochtans hoochsele sonder aen te leggenne.
- 5) Het scheen niet noodig hier een reconstructie van te geven. V.
- 6) Het Hs. heeft: overdijckt.

te haelenne zoude wesen ende soo binnen overgestort, soude veul arbeijs costs, nochtans en zoude de voormelte eerde van binnen soo veule niet beloopē, in schachten te rekenen, als van buijten, het soude schillen int werck van den buijtenbeloop gewrocht XI schachten in de streckroede, want van buijten soudē in elcke streckroede dijcx gaen 44 schachten en van binnen maer 33, het soude wel loopen 100 op 200 oft 300 roeden, daerom soude ick goet ende te raede vinden, waer den berm binnen breet genouch ende den dijck buijten het beloop fraij ende werckelijcken onder de linie, dat men van binnen altijd aenwercken zoude, het waere oock tprouffijtelicxste, een iegelijck mach daerin zijnen zin doen want het schilt effen een vierendeel van den wercke.

Men useert oock hoochselle te maecken op de dijcken die gesoncken zijn sonder aen den teen van den dijcke aen te leggenne, twelck men zeebecken, zeeappen oft huijven heet, te wetene: men hoocht van III, IIII oft V^c voeten hoochte bringende¹⁾ tzeewaerts een druijpselle van II^c oft II½ roede, maer sulcke hoochselen en maecken geen fraijen dijck oft goet werck overmits dat de dijck dan swack in zijn lancken met een hollicheijt lijt, die int druijpen ende in de²⁾ lengte behoort te liggen sat³⁾ van eerde ende bultich. Sulcke en soude ick nimmermeer prijsen int westen, zuijtwesten ende noortwesten, want uuijt dien houck de meeste stormen commen ende de dijcken in de lengthe ende in den hals de meeste⁴⁾ last ende gewicht van den waetere op sulcke stormen draegen moeten, maer int oosten, noortoosten ende zuijtoosten⁵⁾ mach men sulcke wercken wel wercken ende en can soo grooten perijckel niet bijbringen, wantet op deselve winden selden hooch vloijt, het principaelste van dat een verloop wederstaet is dat eenen dijck wel sat ende rijck gewrocht wort in zijnen hals ende lancken, soodat bij het gemeijn seggen van de dijckers de dijck geen jouffrouwen en zijn, als teer in de lancken. Maer want sulcke wercken van hoochsele men wercken moet op sinckdijcken die weecke⁶⁾ gronden hebben, deurdien men sulcke sinckdijcken niet en can overlaeden met eerde soolangh den dijck sinckt ende⁷⁾ zijn saete niet genomen en heeft, moet men⁸⁾ de hoochselen in sulcke manieren ende toeleggens maecken omme denselven dijck niet te zeer te travaillierenne met gewichte van eerde, daerinne nochtans versien⁹⁾ als den dijck zijn harde saete bevangen heeft, dat men dan die op zijn besteck

- 1) Het Hs. heeft: bringen.
- 2) Het Hs. heeft: int.
- 3) Het Hs. heeft: sal.
- 4) Het Hs. heeft: meest.
- 5) Het Hs. heeft: zuijtoosten.
- 6) Het Hs. heeft: welcke.
- 7) Het Hs. heeft: in.
- 8) Het Hs. heeft: moet en.
- 9) Het Hs. heeft: versien.

dijckschaps onder de linie opbrengen moet. Aen sulcke sinckdijcken, daer de zeebecken, zeeappen oft huijven op gewrocht moeten worden, moet men wel versien dat¹⁾ binnenslants geen diepe oft weije²⁾ bermslooten en worden gemaect ofte ten minsten die zeer diep zijn³⁾ - want op diversche plaetssen ende stonden heeft men bevonden dat die wederom toedrijven moesten deur het gewichte van der eerde ende sachten grondt - van⁴⁾ buitenbermen gelaeten worden zonder roovenne ten minsten van III oft VIII Putsche roeden breete, oft anders zijdiy oorsaecke dat den dijk nae de weijde dilven ende uuijtgelaeden putten de bermen deurdringende⁵⁾ neersit ende sinckt, welcke bermen nae de uuijtgelaeden putten oft slooten inne drijven.

Het principaelste van het onderhoud van der dijckagie is dat men de dijcken in heur oude groote hout gelijk het eerste besteck van de dijckagie geconcipeert is geweest, daeromme hebben veule dijckgraeven oft ingelanden wel gedaen, ende twelck ick gesien hebbe in de dijckagie van den Clundaert, daer se heur pijl van de dijcke op elcke keure geset hebben binnenslants met eenen houten peijl met ijsere beslaegen daer men tpeijl van der hoochte op onderhoud. Nochtans soude ick prijsen oock het peijl te haelenne op het buitenconterlandt ende principalijcken daer de landen anwasschen ende hoogen, ende het peijl nemende soo voorseijt is soo moet den dijk min hoochte hebben; op het voorseijde conterlandt moet oock den dijk hoogen ende rijsen, twelck sulcx wel van noode is, want wij bevinden dagelijcx dat deur het innedijcken van soo veul polders ende landen het water soo bedwongen wordt op (te) steijgeren ende hooch te vloijenne, dat ghij oock u dijcken daernaer hoogen ende versekeren moet. Sulcke hooge vloeden hoogen ende worpen het slijck jaer voor jaer soodat se u exempel geven u dijcken daer naer oock te hoogenne ende tpeijl te nemenne, want de binnenlanden deur het cultiveren van den lande sincken zeer ende de buitenlanden deurt anworpen van den slijcke hoogen⁶⁾. Op welke hoogen van den dijcke luttel geacht ende regarde genomen wordt, twelck de principaelste oorsaecke van de inundatie van Zeelandt is geweest, soodat hadden se heure dijcken alle seven jaeren gehoocht ende gerepareert tgene dat jaerlicx metten waegen affgereden wort ende principalijcken des somers deur het rijden van de waegens wechstuijffde, Zeelandt en hadde in sulcken benautheijt niet gecomen⁷⁾, want daer en waeren sonderlinge geen grontbrexemen, soo en can men niet excuseren oft seggen dat Zeelandt deur grontbrexemen geinundeert is. De spijsse isser

- 1) Het Hs. heeft: dat men.
- 2) D.i. wijde.
- 3) Versta: of ten minste geen die zeer diep zijn.
- 4) Te lezen: ende de?
- 5) Het Hs. heeft: hooge.
- 6) Het Hs. heeft: deurdringen.
- 7) Het Hs. heeft: gecomen gecomen.

tot sommige plaetssen oock seer goet waerdeur de dijcken sonderlinge geen last en hadden van breecken, men heeftet beproeft aen den dijck van Schouwen tusschen het clooster Sion¹⁾ ende Ziericxzee, welcken dijck op Leonardivloet int jaer van (1530) overliep dat men geenen dijck en sach, ende nochtans deur dien overval ende overloopinge het lant niet in en brack oft inundeerde²⁾ ende den dijck luttel affliep ende mineerde. Voor een generael regule behoort men altijts toe te ziene naer de hoogte van den dijcke ende dat men dezelve elcx op heure raijen³⁾ ende winden dijckwils peijle, hooge ende beloop geve ende⁴⁾ principalijcken dat de saete onder niet vercrompen en wort.

Ende daeromme behoort men eerst de hoochte van den dijck te peijlenne, ende is hij leeger dan het oude besteck was III voeten oft IIII voeten, soo behoort men daertoe te nemenne IIII oft V voeten hoochsele, den eenen voet alijt tegen tsitten⁵⁾, seggende ende allegerende in u besteck, opdat de dijckers tselve weten meughen: den dijck is hooch 10 voeten, daer op ghij brengen meucht 4 voeten eerde, soodat denzelven dijck sal opgelevert moeten worden op de 14 voeten hoochte, gevende elcke voet hoochte eenen voet druijpens van binnen ende van buijten tzeewaerts elcke voet hoochte 4 voeten druijpens, boven blijvende 12 voeten, den uuijtercant te waeteren over den innercant, ende naerdad derde sulcx opgelevert sal wesen, twelck vóór tsooden gedaen moet zijn, soo sal men twerck oversetten soowel de cruijne als tbeloop buijten met een soode van ses duijmen dijcke op zijn verbant geset. Ick hebbe bevonden datter sommige dijckgraven soo onverstandich waeren dat se heuren dijck te voren heur hoochte niet en peijlden maer simpelijck besteden 3 oft 4 voeten hoochte boven 12 voeten te blijvenne, daermede⁶⁾ de dijckers wel weten heur prouffijt te doen: zij bestorten den dijck van buijten ende van binnen omdat men zien zoude dat se veul gehoocht hadde, allegerende den dijckgraeff veul beuselingen dat den dijck midden in heur werck meer dan V voeten hoochte was ende aen wederzijden daer heur werck aff te liet⁷⁾ te dijcken seer hooch waere, ende en cost de dijckgraeff haer niet⁸⁾, want hij te voren zijn debvoir van den dijck te peijlen niet gedaen en hadde. Maer als men de hoochte van den dijck zijnen naem geeft, seggende XIII voeten hoochte, het peijl genomen van het hoochste conterlant, 12 voeten

- 1) Het Karthuizerklooster Sion of Berg-Sion bij Noordgouwe, gesticht in 1434, waarschijnlijk verwoest door de Spanjaarden tijdens het beleg van Zierikzee in 1575, zie Van der Aa, Aardrijksk. woordenb., i.v. Zion.
- 2) Het Hs. heeft: inundeert.
- 3) Het Hs. heeft: roijen.
- 4) Het Hs. heeft: die.
- 5) D.i. dien éenen voet meer met het oog op het zetten.
- 6) Het Hs. heeft: daermede te blijvenne daermede te blijven.
- 7) Te lezen: affliet te dijcken?
- 8) In het Hs. oningevuld gelaten. Er moet een woord in de pen gebleven zijn de beteekenis hebbende van controleren of tegenspreken.

op zijn cruijn blijvende, zoo en connen de dijckers geen bouwerije spelen; willen zij dan meer beloops maecken, dat isset prouffijt van de dijckagie. Tnaervolgende figuerken sal u van als onderrichten¹⁾.

Bij het figuerken meuchdij claerlijcken sien de gelegentheit van den dijcke, twelck het swart is, wesende hooch 10 voeten; het geel werck is het hoochsel wesende 4 voeten hooge, buijten tzeewaerts 16 voeten, ende als ghij derde opneempt eer ghij soot soo vindi soo veule eerde als het groen boven het hoochsel uijtwijst ende beteekent, twelck den dijck seer swaert ende stijft. Dit voorgaende is het gemeen²⁾ werck ende verstant van den dijckgraeff, twelck zijlieden heur ouders hebben sien useren, maer en weten niet nijeus oft beter werck te practiserenne. Mij zoude duncken voor het beste werck dat, soo wanneer eenen dijck van binnen heeft 18 voeten druijpens soo men gemeenelijcken die maeckt, ende ghij wilt daerop bringen 4 oft 5 voeten hoochte, neemt van het binnendruijpende 6 voeten, bringende uwe viercant van den dijcke 6 voeten naer den indercant op de cruijne, daer bijvougende de resterende 6 voeten, bringende (ende) laetende het binnendruijpen op de 12 voeten, soo meuchdij het beloop van buijten bijcans onder de linie opbrengen, ende soo en zoudij³⁾ uwen gesooden, goeden beloop van den dijcke niet derven bestorten met nijeuwe eerde ende tot grooten cost. Maeckt uwen besteck den teen van binnen op te settenne twee voeten hoochte met zooden rechtop, soo sult ghij uwen binnendruijpen ruijmer ende te beter ophaelen, soo dattet druijpen voorseijt op elcken voet hoochte eenen voet druijpen hebben sal; men begint nu dagelicx tselve veule te practiserenne. Wilt ghij naderhant uwen dijck onder de linie opmaecken, en zult niet veul eerden te leggen hebben ende gaet soo weijnich uijter linie soo u de roode schreve bewijst; ende voorts het figuerken naervolgende sal u tverstant metter oogen demonstereren⁴⁾.

Bij hetselve figuerken meucht ghij claerlijcken zien dat het hoochsel sulcx gewrocht lieffelijcker leet aengaende het buijtenbeloop van den dijcke dan⁵⁾ het voorgaende werck, ende en heeft maer 3 voeten diepte in den⁶⁾ buijcke van den dijck uijter linie daer het ander werck meer dan 4 voeten uijter linie voormelt bedraecht. Beter ende prouffijtelijcker is dat het druijpen van binnen genomen wort dan dat den dijck buijten periculeus liggen zoude, ende wint eenen dijck dagelicx meer ende meer druijpens

1) Zie figuur 56.

2) Het Hs. heeft: genuen.

3) Het Hs. heeft: zoude.

4) Zie figuur 57.

5) Het Hs. heeft: van.

6) Het Hs. heeft: der.

deur het sitten van den dijck, soodat eenen dijck zijn saete genomen hebbende mach alsdan wel wat steijlte verdragen, te meer als ghij den teen van den dijck binnen met sooden wat opset gelijk u het roode lijnken bewijst, waermede ghij meer dan twee voeten druijpens wint, ende beteecken¹⁾ alle de roode linië(n) het scheeren soo men een linie op den dijck uijttreect.

Omme te remediëren tegen het overvallen van de waeteren, soo wanneer de dijcken geleecht zijn deur het sincken, ende subijt ende lichtelijcken daerop een hoochsele te brengen bij provisie ende totdat den dijck zijn zaete genomen heeft, om alsdan voorts den dijck op zijn behoorlijk besteck te maeckene, zoude mij geraeden duncken dat men op de cruijne van den dijcke, die men gemeenelijcken op 12 roeden²⁾ maeckt, bijsonder die int westen, noortwesten ende zuijtwesten eenen zeeganck ende stroom wederstaen moeten, eene hoochselle opbringe van een tonneronte boven blijvende, want is de cruijne voorseijt van twelff voeten meucht daerop hoogen VI voeten, elcken voet hoochte zoude hebben eenen voet druijpens oft soo veule min ghij bevinden sult dat het werck heijst. Oversoot de tonneront met een goede loffelijcke zoode; waeren alle dijcken zoo met een tonneronte boven gemaect ghij sout mogen versien datter geen waegens op den dijck vaeren³⁾ en zouden, diewelcke zeer den dijck op natte somers oft winters mineren, bederven ende verergeren, want de waegens niet alleen boven op den dijck vaeren maer dat erger is keeren, wennen⁴⁾ ende bevaeren op ende neder de beloop van alsulcke dijcken, diewelcke om sulcke winden te weerstaenne⁵⁾ zeer vlack ende veel beloops gegeven worden, de zooden worden onstucken gereden, soodat als er een verloop compt soo worden sulcke onstucken gereden sooden⁶⁾ al gaten, ende de gaten canckeren al voort deur de stroom ende zeebaeren, ende soo breeckt altijts uwen dijck mits de raute van den dijck. Ick en weet int maecken van sulcke dijcken anders geen gebreck dan de lenghte ende (dat) den hals van den dijcke seer swack ende teer vallet⁷⁾, anders souden sulcke hoochselle van tonneronte meer geüiseert worden.

In den dijck op noortoosten- ende zuijtoostenwinden liggende zoude ick prijsen sulcke hoochselle gemaect te wordenne, ende want⁸⁾ de cruijne van den dijcke aldaer maer op VIII voeten oft IX voeten gemaect en worde, soo meuchdij ten minsten de tonneronte bringen van 4 oft 5 voeten hoochte, het en vloijt er niet hooger ende zoude de lancken op den

- 1) D.i. duiden aan.
- 2) Lees: voeten, vgl. een paar regels verder.
- 3) Het Hs. heeft: waeren.
- 4) D.i. wenden.
- 5) Het Hs. heeft: verstaenne.
- 6) Het Hs. heeft: ende de sooden worden.
- 7) Het Hs. heeft: vallen.
- 8) Het Hs. heeft: want men.

hals van den dijcke minst last hebben, ende allegere hier niet sulcken hoochsele te maecken op den voormelten dijcke dan als den dijck II, III, IIII oft 5e voeten gesoncken is uuijt zijn oude besteck oft voorwaerde¹⁾.

Aen dese figure meuchdij zien de tonneronte, twelck het geel is, hooch zijnde 6 voeten, de hoochte is haest gemaect ende weert veul waters.

Dit²⁾ is een ander werck van hoochte ende is het geel drie voeten hoochte ende het³⁾ ééne, daer gaet luttel eerde toe ende is haest op eenen dijck geset.

Wilt ghij eenen dijck, die drie oft vier voeten ontsoncken ende geleecht is, wederomme in zijn oude groote ende hoochte brengen, soo moet ghij daeronder aenleggen ten minsten een oft anderhalve roede saets, omme soo uwe hoochte op te haelenne oft op te brengen ende oock houdende het druijpen van binnen opgaende, soo en zoude⁴⁾ de hoochte niet mogen hebben oft den dijck zoude buijten te steijl vallen, maer al vercrimpt ghij binnen het druijpen van de vier voeten hoochsels een paer voeten oft drie uuijt zijn oude beloop, het en sal niet schaden, want uwen dijck sal buijten soo veule te meer beloops hebben, ende eenen ouden dijck crijcht dagelicx meer druijpen binnen; men behouft oock buijten altijts tmeeste beloop tegens toploopen ende spelen van den waetere. Soo zullen wij dan om tselve te bedt te verstaenne hier een figuerken⁵⁾ maeken, want de nieuwe aenlegginge het principaelste van eenen lapdijck⁶⁾ is.

Desen dijck is geraempt op 6½ roede in de saete, hooge 18 voeten, boven blijvende 12 voeten, tdruijpen binnen 18 voeten, buijten 4 roeden, dewelcke gesoncken is op 14 voeten, twelcke u beteeckent⁷⁾ de eertverve⁸⁾.

Nu moet ghij daerop bringen de 4 voeten, sijnde⁹⁾ doude hoochte, soo ist van noode onder daer aengeleijt 18 voeten druijpen, van binnen

- 1) Zie figuur 58.
- 2) Zie figuur 59.
- 3) Oningevuld gelaten in het Hs.
- 4) D.i. of anders zoo zoude hij.
- 5) Zie figuur 60.
- 6) D.i. een dijck, waaraan gerepareerd, gelapt wordt.
- 7) D.i. aanduidt.
- 8) D.i. de aardkleur op de teekening.
- 9) Het Hs. heeft: sijn.

treckt ghij inne 3 voeten, twelcke wat steijlder compt dan¹⁾ het oude druijpen, twelck u het groen bewijst te wetenne het nijeuwe werck, soo meuchdij zien hoe eenen dijck te hoogenne met uuijtleggen ende het druijpen binnen inne te crimpen aengeleijt moet worden.

Altijts gereserveert dat ghij eerst, eer ghij int werck gaet, meten moet de sate ende tdruijpen binnen ende de hoochte, seggende dan int besteck²⁾ soo veule daeraen uuijtgeleijt, te wetenne: anderhalve roede tsamen, de zate 8 roeden druijpen, buijten 5 roeden negen voeten, het viercant 12 voeten, het druijpen binnen 15 voeten, hooge 18 voeten.

Daer zijn eenige, die seggen dat se genouch hebben de practicque, deurdien men dagelicx bevindt dat de dijcke die innegelijt ende beswaert wort somtijts door grooten storm het nijeuwe werck affslaet tot op doude werck toe, als wesende vast ende geseten, verstorven werck, dat se den ouden dijck omspitten omme het nijeuwe werck tsamen te vattenne. Arme verstanden van menschen! ghij meucht wel soo veule spitten dat het nijeuwe met het oude tsamen wechstorme. Men en behoort aen eenen zeedijck op lijff ende goet niet om te spittenne oft graevenne, al waerent maer hooge heuvelen om die te effenen, hoe veul te meer eenen dijck te spittenne. Want soo haest het nijeuwe werck met het oude eenen winter gelegen heeft, soo is deen metten anderen deur de natticheijt, des winters vallende, verstorven.

Veule dijcken maeckt men in Hollant van steene³⁾ gelijk bij Hooningen⁴⁾ bij Rotterdam, dezelve zijn seer te prijsenne want dezelve niet lichtelijck en breken. Van gelijcken hebbe ick gesien te Lillo in Brabant. Maer vooral moet ghij dezelve wel versien met uuijstekende hoofden van ebbe ende van vloede, opdat uwe fundamenten niet en worden ontgrondt⁵⁾ deur den stroom die daerlancx schueren zoude. De hoofden moeten den stroom affweeren ende van de fundamenten keeren. Ende al is den steenen muijr oft dijck wat uuijten waterpasse gemetst, wat hellende ten dijcke waert, dezelve en is maer zoo veul te stivere, ende ten waetere waerts overhellende soude die baeren van den waetere deselve terstont overhaelen ende omworpen. Hoe⁶⁾ die dijcken gemetst⁷⁾ worden zullen u de metsers daeraff bescheet doen, aen dewelcke ick mij referere.

Veule duijkels⁸⁾ gemaect aen den teen van den dijcke en is geen onprouffijt ende principalijcken op leege staelen ende gronden van slijcken,

1) Het Hs. heeft: van.

2) Het Hs. heeft: in besteck.

3) Het Hs. heeft: stenne.

4) Het Huis ter Honingen stond in het oude ambacht van Kralingen aan den Maasdijk bij den afloop van 's-Gravenweg naar Gouda, zie Van der Aa, Aardrijksk. Woordenboek, i.v.

5) Het Hs. heeft: overgrondt.

6) Het Hs. heeft: soo.

7) Het Hs. heeft: gemest.

8) D.i. duikelhoofden of duikeldammen. V.

ende dat omme de vloedten oft ebbe te keerenne van den teen van den dijcke. Want daer den stroom lancx den dijck gaet ende dan daerop den wint staet ende waijt ende beert, het en is niet mogelijken de¹⁾ teenen moeten breken ende affloopen. Sulcke duijkels beschermen u tbeloop ten halven dijcke toe, ende mocht iemand seggen: ‘de dijcken en breecken boven soo haest niet’, twelck sulcx is, maer als de teeën²⁾ onder gebroken zijn soo breecken de dijcken voorts ende valt dan derde telcken van boven nederwaerts soo wel oock op hooge vloedten ende de winden lancx den dijck waijende; maer principalijcken breecken de dijcken als de winden plat op den dijck waijen, overmits dat het waetere geerne zijn cours tzeewaerts nemen zoude maer wort bedwongen aen de dijck te moeten neren ende draijen eert zijn cours nemen mach, twelcke seer dangereux is omme de dijcken te brekenne. Sulcke duijkelen wat lancx geleijt nae den eijch van den wercke weeren de stroomen van den dijck, soo verre die noesch liggen ende uuijter oogen ghij die duijkelen lancx siet. Dezelve doen oock groot prouffijt op de dijcken daer den wint plat op vallen soude, als dezelve dijcken keeren met een winckelhaeck uuijt een ander raije, soodat dezelve duijkeldammen beschermen denselven schinckeldijck³⁾ totdat hij een andere draije op andere winden neemt.

In sulcke duijkeldammen behooren de oude polders⁴⁾ wel te contribuëren in sooverre men bevint dat se deur dezelve duijkels oock beschermpt worden. Alle menschen en commen niet geeren in costen, hun excuserende op de voorlanden die zij buitensdijcx hebben liggende. Sulcke en connen niet overdencken dat, soo wanneer de buitengorsen ondervloijen, de voorebben ende achtervloedten stroomen soo seere lancx den dijck mette cracht van de winden, soodat de teenen van den dijck daerdeur dickwils ontrooft worden, ende duijren die stroomen lanck soo moeten consequamment de dijcken voorts breken ende mineren deur de hollicheijt van den waetere, welcke hollicheijt van den waetere de duijkeldammen wederstaen, benemen ende resisteren, zijn cracht keerende dat de zeegangen ende zeebaeren met geweld aen de dijcken niet vallen en connen. Soodat claer ende notoir is dat de dijcken eerst breken moeten als het lant ondervloijt, soodat de duijkeldammen worden ten minsten hooch geleijt vier oft vijff Putsche voeten, ende daeromme oock moeten zij vier oft vijff voeten gewicht van waetere breken, soodatter dan aen den dijck op de hoochste vloedte ende verlopen van onweder boven de twee voeten waeters met cracht niet vallen en zullen, soo ghij bij de naervolgende figuren ende uuijtlegginge van dien verstaen zult⁵⁾.

1) D.i. of de teenen enz.

2) Het Hs. heeft: teen.

3) Het Hs. heeft: sinckeldijck.

4) D.i. de vroeger bedijkte achterliggende polders.

5) Zie figuur 61.

Uuijtlekkinghe.

Bij deselve figure meucht ghij zien hoe alle de dammekens oft duijkelen geleijt worden lancx noesch loopende met ebbe oft met de vloet, ende alle dat tusschen de voormelte dammen aenstroompt van slijck (ende) ruijchte moet gevangen blijven ende moet soo tgors hoogen ende eenen bequamen berm maecken. De dammen wijsen het waeter ten diepe waert sonder te mogen aen den teen van den dijck stroomen soodat de voormelte tee van den dijck rustelijck dach voor dach ende getijde met getijde mach blijven. Daertegens te considereren is dat, soo wanneer den teen van den dijck onder niet ontscheijt en wordt, de reste van den dijcke lichtelijcken can¹⁾ hem wel houden ende de zeegangen wederstaen, ten waere oft sulcken verloop quaeme van wedere soo souden mogen in den buijck van den dijcke eenige gaten vallen sonder²⁾ onder tfondament oft de voorseijde teen te quetsene oft te ontgronden. Want den³⁾ teen van den dijcke onder gebroken zijnde soo breeckt den dijck voorts, soodat dan derde van boven neder moet vallen, ende soo vervolgende tot in de cruijne van den dijcke, daer dickwils groot perijckel door compt.

De duijkels nemen u daerenboven de hollicheijt van den waetere oft zeebaeren, soodat het zeewaeter geen macht oft cracht en heeft dat⁴⁾, als den duijckel ondervloijt, twelck maer twee oft drie voeten gewichts waeter en is, en⁵⁾ mogen de zeebaeren maer halff heure cracht in de⁶⁾ dijcken gebruijcken. Bij experiëntie hebbe ick tselve⁷⁾ bevonden aen den dijck van Graeff-Heijndricx lant bij Steenbergen. Ick hadde van lande affgebracht ten diepe toe eenen dam ende hoot daer teijnden aen, soodat ick dickwils gesien hebbe dat, waijende sterck uuijten noortwesten buijten de voormelte dam, in de winden soo groot ende hol waeter ginck dat wijt⁸⁾ schier met een schuijte meijnden te vervullen⁹⁾, ende commende teijnden int oosten ende noortoosten ginck twater soo slecht¹⁰⁾ dat men met een penne daerop geschreven zoude hebben. Welcken dam, om ons propoost¹¹⁾ te verificerenne, bewaerde sulcx een lengte wel van III^c roeden dijcx dat men die noijt en sach breecken onder in den teen van den dijcke, dan op Pontianijvloet int jaer van LII soo haest den dam ende hoot onder was brack maer boven in den hals van den dijcke, twelcke occasie was dat

- 1) Het Hs. heeft: van.
- 2) Versta: zonder echter het fundament van onder of den teen te kwetsen.
- 3) Het Hs. heeft: van den.
- 4) D.i. zoodat.
- 5) Het Hs. heeft: ende en.
- 6) Het Hs. heeft: ende.
- 7) Het Hs. heeft: ick selve.
- 8) Het Hs. heeft: wij.
- 9) D.i. de holten tusschen de waterbaren waren zoo groot dat men ze schier met een schuit kon vullen.
- 10) D.i. vlak, effen.
- 11) Het Hs. heeft: prospost.

tlant niet en inundeerde; want soo hooch den dam ende thooft was bleeff den grondt van dier hoochte ongerooft ende ongequetst, soodat deerde van de cruijne alsnoch hebbende goet fundament bleeff te badt zijnen standt houden.

Generalijcken hebben wij hiervoren genouch gesproocken ende verclaert van alle gaeten, die in de dijcken vallen mogen, hoe die sekerlijcken geworcht ende gehoocht zullen worden. Soo sullen wij voorts seggen van gaeten daerdeur zekere polders geinundeert ende de dijcken wechgelopen ende affgestroompt zijn. Als eenen dijck te gronde affgelopen is sonder dat nochtans het gat van den selven dijck ontgront oft geweelt is, soo salt oorbaerlijcken ende prouffijt zijn dat men de saete van den dijck terstont overcramme ende met een dicht spreijtssele ende matte wel dicht overmat, opdat deur de lancheijt vant uuijt- ende innelopen van den water van de ebbe ende van vloede tselve gat niet dieper en schuere, bringende dan aen wederzijden uwe hoofden aenne van lande, oock wel beset omme den dijck te onderhoudenne ende totdat ghij deur bequamen tijt uwe spijse hebt op een leech water ende getije omme uwen dijck te vorderen (ende) het gat te overgaenne, te sluijtenne ende te craegenne. Daer zijn veul onverstandige die willen dijck van dijck maken, nemende deerde aen wederzijden van den dijcke¹⁾ die drooge ende mul is, meijnende daarmede de voorvorsch in de gaeten te maecken. Sulcke drooge eerde en mach geen vloet noch waeter resisteren, soodat als er²⁾ een verloop compt dezelve drooge eerde wechvloijt ende versmelt soodatter luttel van dien blijft liggenne. Zij maecken daerdeur de gaeten wijdere ende diepere, minderen oock heure dijcken die zij met grooten cost wederom maecken moeten, ende met deen getijde vóór dander naer soo uuijtvloet heur telcken de drooge spijse, van den dijcke telcken reijse genomen, soodattet maer en is werck voortgebracht ende gesocht. Ick hebbe tselve moeten aensien ende lijden tot mijnen cost als geërffde in St. Meertenspoldere bij den Oudenbosch op dinundatiën van Pontianijvloet int jaer van LII, ende soo moet men dickwils sien dat onduijtsche officiers (ende) dijckgraven regeren, daer zij niet nut oft bequaem toe en zijn, tot grooten cost van den ingelanden, daer zij dijckgraven luttel inne gelden³⁾. Hadden wij gelanden niet dapperlijcken daertegen gestreden, zij zouden andere dijcken, geheel zijnde, tegenover de gaeten deurgesteken hebben ende andere gaeten tot grooten cost uuijtgecarret, twelck zij baptiseren ‘helpgaeten’ te zijn. Sulcke onverstandige dwaesen, mocht men seggen, zouden in stede van helpen soo ontholpen hebben dat se een doorgaende tocht ende loop van waeter deur de polder souden hebben doen loopen met sulcke schueringe, dat wij geschaepen zouden hebben geweest qualijcken het landt te recouvrerenne ende beschermenne tot grooten cost oft tselve te abandonnerenne. Ick en

1) Het Hs. heeft: van dijcken.

2) Het Hs. heeft: alseer.

3) D.i. weinig dijckgeschot in betalen.

hebbe mijn leefddagen van helpgaten (meer) hooren seggen dan daer. Een iegelijcken wacht hem van meer gaeten te maeckenne dan datter deur tempeest in dijcken en vallen, want één gat alleen can wel veul spels maecken.

Maer in sooverre de gaeten vallen met diepten ende weelen niet dieper dan een oft twee vaedemen op een leechwaeter, sal men nochtans dezelve gaeten mogen overgaen met liggende waesen, twelcke oock meer prouffijt zijn zal dan het gat te overvingelingen, want een vingerlinck binnen oft van buijten geleijt moet met veul meer dijcx gemaect worden dan het gat behouft. Maer in tijts beslaet de steijlste aen wederzijden van den dijck met rijssere bermende ende een kiste, daerop bringende uwe voorhooffden ten diepe waert opdat deur het in- ende uijstroomen de steijlde van den dijck, die daer is blijven staende, niet vordere en wort ontgront ende alsoo ten diepe waerts affvalt, dwelcke metten stroom wechgedreven zoude worden, ende zoo sout ghij veul spijsse verliesen. Het vingerlinck en gaet oock zonder perijckel niet te werck, want alst gat van den vingerlinck begint nau te worden, soo ist geschaepen zoo diep te schuerenne als het principael gat bijzonder op geëerde corenlande, maer op groesen ende weijden mach de gront wat beter tegent schueren ende affloopen. In den poldere oft lande liggende op de versche stroomen en is geen dangier oft perijckel zulcke stroomen te overgaenne ende te verschenne deurdien het daer ten hoogsten uijten leegen waeter maer vijff oft ses voeten hoog en vloijt ten alderhoogsten.

Nochtans op de soute stroomen als in Zeelandt ende in Vlaenderen, daert 14, 15, 16 ende 18 voeten hoog vloijt, daer ist periculus sinckgaeten te overgaene ende tlant te beverschenne, want deur den val (van) sulcke hooge vloedden, hetzij van ebbe oft van vloede, soo bringet het waeter soo zwaeren gewichte bij dattet soo inneweelt, draijet ende rankaert, dat men het gat met liggende waesen niet en can overwercken, want ghij nimmermeer stilte van waetere hebben en condit. Want debbe en is soo haest niet gegaen door de engicheijt van den gaete, de vloet en compt wederomme innegestroomt¹⁾. Over sulcke gaeten zoude ick raeden de vingerlingen, in sooverre nochtans datter hoogstaelen omme tvingerlinck daerop te werckenne gevonden worden, daertoe²⁾ noch inne versien dat men, aler t gat van tvingerlinck enger wort dan het binnengat van den dijcke, men de saete van het voormelte vingerlinck soo loffelijcken overberme met eenen rijsseren berm, welgelaeden met sooden oft steenen, ende aen wederzijden tegens den val een stortebedde gewrocht, oft anders zoude het gat vant vingerlinck geschaepen zijn soo diepe te schuerenne als het principael gat. De figure naervolgende sal u des demonstreren³⁾.

- 1) D.i. of de vloed komt wederom ingestroomd.
- 2) D.i. bovendien nog gezorgd zijnde.
- 3) Zie figuur 62.

Beijde het¹⁾ gat van het vingerlinck ende het principael gat van den dijcke siet ghij tsamen uuijt ende inne loopen. Men moet het vingerlinck wat van de voorhooffden van den dijcke beginnen: oft²⁾ u den dijck dagelijcx innestorte ende de voorseijde hooffden affbraecken, soo hout ghij aen wederzijde wat³⁾ vrijs. Tgat van den vingerlinck ziet ghij overvloert ende versien dattet niet dieper en worde, want anders zoude het gat van het vingerlinck gaeten soo diep uuijtschueren als tgat in den dijcke, wat sout u dan proffijteren bij⁴⁾ een vingerlinck tgat te verschenne, dat u soo veel moijten, perijckel ende gelts costen zoude als het principael gat te overgaene? Het zouder⁵⁾ verre buijten gaen mits de lenghte van den dijck.

Moet ghij immers⁶⁾ het principael gat overgaen ende craegen door faute⁷⁾ van een goede saete omme het vingerlinck te maeckenne ende daerop te leggenne ende den stroom uuijt ende inne soo sterckelijck stroompt, dat men tselve gat met geen liggende waesen uuijten schepe met wellinge ende oock van lande off⁸⁾ niet en zoude connen gewercken, moet ghij getroost zijn staende waesen van lande oft van den voorhooffde aff te werpenne, hoewel dezelve zeer periculeus zijn om wercken, overmits dat, als dezelve affgaende waesen soo haest te gronde niet en commen deur de vehementicheijt van de stroome ende daeromme wat verset worde op andere plaetsen dan daer ghij die gemunt hadt, werpt ghij dan een ander waese daerbij, soo en valt dezelve niet recht viercants neffens dandere laetende onder open gaten, daerdeur de stroom van ebbe ende van vloede onderdeur weelt soo wel oock tusschen trijs ende sant, ende (soude) alsoo geschaepen zijn de waesen wech te drijvenne ende uuijt te schuerenne, dewelcke alst soo gebeurt tgat drijmael erger maecken dant van te voren was, sulcx gebeurende moet nochtans remedie tegen gevonden worden.

Soo haest de waesen geworpen ende ghij uwen gront weet daerse gevallen zijn, sult terstont met vletschepen ende met vletschuijten uwen gront neffens ende lancx de waesen soo van binnenslants als van tzeewaerts met goede, taije zooden beworpen⁹⁾ ende sincken ende soo bevangen ende beclennen de voormelte waesen, waerdeur het doorstroomen van onder de gaeten ende deur het rijs ende tsant benomen mach worden, al waert maer een paer voeten hoochte uuijt den diepe van den canaele, want de waese wel rijckelijcx gewrocht ende gelaeden met steenen hem niet en sal oplichten van den gront daer hij zijn saete genomen heeft. Weest oock

- 1) Het Hs. heeft: bij het.
- 2) D.i. indien.
- 3) Het Hs. heeft: was.
- 4) D.i. door, met.
- 5) Het Hs. heeft: zoude.
- 6) D.i. volstrekt.
- 7) D.i. bij gebrek aan.
- 8) D.i. van de landzijde af.
- 9) Ret Hs. heeft: geworpen.

niet bevreest dat den stroom over de geworpen sooden duer trijs stroomende eenige schueringe maken sal mits¹⁾ dat uwen grondt van onder bevesticht is.

Soo moet men²⁾ wercken in gaten die deur eenige lantswaeteringe gevallen ende gestort³⁾ zijn, want oft ghij binnen te lande waert oft buijten tzeewaert uwe gronden sinckt ghij vint altijd een diepte, ten waere oft met het overvallen van den stroom ende waetere eenige derrije uuijten principalen gate geschuert ende de gront ontgrontbaer gemaectt worde. In zulcken gevalle meuchdij den hoochsten gront soucken van het canael hetzij buijten oft binnentslants ende denzelven gront effens velt met Vilvoorsche⁴⁾ schorren oft cattedecken⁵⁾⁶⁾, maeckende daeraff twee bermen een tzeewaerts ende dandere te landewaerts, met een kiste binnen van acht voeten breed alleenelijcken van twee voeten hoochte, twelcke sulcke dichticheijt ende vasticheijt van gront maectt dat, soo wat waesen ghij daerop worpt u metten stroom niet en zullen connen ontgronden ende deur de oneffenheijt van de steenen ontset worde, ende als ghij daer van lande aencompt met veule⁷⁾ voorhooffden ende t gat enge begint te worden datter een stroom deurvallen sal ende soo huijlen int inneende uuijstroomen dat men(t) een halff mijle verre sal hooren huijlen, soo en sal nochtans uwen gront niet connen diepen, laetende ende maeckende uwen steenen berm een halff roede affdruijpens voor een stortebedde, waerdeur het waeter niet en sal connen inneweelen oft -stroomen, breeckende zijn cracht ende macht vant vallen van⁸⁾ den voormelten stortebedde; werckt nochtans⁹⁾ uwe voorhooffden van beijde zijden aen totdat het water begint deur het naeuwen groote fortse te doene.

Ende hoewel ick hiervore van den vingerlingen genouch hebbe gesproken ende daeraff eenige figure gemaectt, nochtans dunckt mij oorbaerlijcken hier noch een figure voort te brengen¹⁰⁾ opdat ghij beter zien meucht de differentie wat is van deurgaende wateringhen ende stroomen zoowel deur het vingerlingh als de principalen dijck, bij welcke deurgaende geule het vingerlinck soowel met rijse, waese ende steenen overgaen mocht wesen, want het is claer, notoir ende natuerlijcken dat de gaeten, gevallen in den principaelen dijcke, ontgront worden deur den val van den waetere, ende soo moet men dan hetzij binnen oft buijten

- 1) D.i. overmits.
- 2) Het Hs. heeft: moeten.
- 3) Het Hs. heeft: gestoort.
- 4) Het Hs. heeft: voorvorsche.
- 5) Te lezen: cattedollen? vgl. blz. 270.
- 6) Oningevuld gelaten in het Hs. Waarschijnlijk heeft hier in Vierlingh's autograaf gestaan een woord met de beteekenis van: bekleeden, bedekken. V.
- 7) Te lezen: uwe?
- 8) Te lezen: op?
- 9) D.i. daarenboven.
- 10) Zie figuur 63.

tzeewaerts de bequaemste ondiepste gront soucken om het vingerlinck te overgaene. Dese dijkgraven doen zeer sottelijcken om sulcke gaeten met eenen berm te overgaene¹⁾ ende te craegenne sonder kiste want ten mach niet wel thieren²⁾, de kiste is het principaelste ende het sekerste van den wercke, want zonder dichticheijt en meucht ghij thuijs niet houden: het moet uuijtschueren ende ontdrijven.

Ommedattet wel een van de principaelste materiën is van de dijkagie ende schrijven van landen te recouvreren, die verloren ende geinundeert zijn mits de inundatie ende stroominge van de winden ende zee, ende hoewel ick hiervore van den vingerlinck ende recouvremente van dien gesproocken hebbe, nochtans want die diversche zijn ende die putten ende gaeten diverschelijck vallen ende uuijstroomen, soo ben ick bedwongen noch daer meer aff te verclaeren ende daeraff te schrijven principalijcken dat mij in mijnen jongen tijt zelve gebeurt is, omdat³⁾ ghijlieden niet en zoudt mejnen dat ick hetselve beschrijve⁴⁾ van hooren seggen; want in de inundatie van St. Lenertsvloet, gebeurt den V^{en} Novembris anno XXX, inundeerde geheel Walcheren deur twee diversche gaeten. Het eerste gat was gevallen in de oude haevenne van Middelburch⁵⁾ daer een groote hulcke gelaeden was met zout, ende het zout uuijtspoelende dreeff⁶⁾ de haevne waert inne ende stopte de loop van den waetere, soodat het waeter hem verhieff ende viel ende storte over den dijk totdatter⁷⁾ eenen grooten weel gevallen was. Dander gat was gevallen bij de Mortiere⁸⁾ int innecomen derzelver haevenne. Het gat gevallen in de haevenne bij tgerechte van Middelburch was tallen gelucke over een groese oft weijde gevallen, ende omdat ghij weten sout als sulcken saecke meer gebeurde, daer ons God voor behoeden wil, zoo deden wij dese remedie: wij gingen terstont alle doorgaende slooten ende dilven, die eenichsins te lande waert innetrecken mochte oft wederomme uuijtsuuërede, overcraegen ende

- 1) Het Hs. heeft: doen zeer sottelijcken sulcke gaten om eenen berm te overgaene.
- 2) D.i. gedijen, gelukken.
- 3) D.i. opdat.
- 4) Het Hs. heeft: beschrije.
- 5) De oude haven van Middelburg was de Arne, die vrij kronkelend in oostelijke richting liep en bij Oud-Arnhemuiden in de Lemmer viel. Zij bleef als haven in gebruik tot in de eerste dertig jaar van de 16e eeuw. Een figuratieve afbeelding van haren loop is te vinden in het opstel van Walraven en Polderdijk. De kuststrook van het zuidoostelijk deel van Walcheren in vorige tijden (Archief Zeeuwsch Genootschap VII blz. 288), zie ook de kaart van deze schrijvers achter hun opstel. Op die figuratieve afbeelding is ook aangeduid 'de galg staande binnen de haven,' waarbij dus het gerecht moet gezocht worden daar onze tekst van spreekt, en tevens, meer oostelijk aan den zuidoever van de Arne, 'het huis te Mortiere' in de heerlijkheid van dien naam. Die figuratieve schets dagteekent van tusschen 1511 en 1513, zie het aangehaalde opstel blzz. 287, 288.
- 6) Nl. het schip.
- 7) Het Hs. heeft: tot dattet.
- 8) Het Hs. heeft: Motiere.

stoppen met groote packmanden vol eerde ende zooden gevult, omdat de dilven niet dieper schueren en zouden, deselve packmanden terstont besettende ende verheelende¹⁾ aent lant totdatter treffelijcke dammekens waeren. Ende soo in sulcke saecken moet ghij u terstont voegen ende maecten te craegen alle leechten, creken oft dilven, die deurschueren zouden mogen, oft ander riollekens²⁾ daer ghij meijnt met u vingerlinck over te gaene, opdat de zaete van u vingerlinck niet ontgrondt en worde. Dat gedaen terstont leijden wij een brugge over de haevenne midden affgedeijlt met een schutsel oft stacketsel; aen deen zijde quamen de gelaeden arbeijders met hotten³⁾ oft botten ende aen dander zijde de ongelaeden, ende begonsten soo het vingerlinck over de groese aen deen zijde aen te brengen met een voorvorsch van acht voeten hoochte boven den hoochsten conterlant. Die van Middelburch wouden het vingerlinck aen de westzijde overtimmeren met hout ende balcken, maer doen zijluiden vier oft vijff roeden getimmert hadden was (de) voorvorsch van ons vingerlinck gesloten. Wij hadden dat geluck door de neersticheijt die daerinne gedaen was dat wij het vingerlinck toesloten eer het landt van Walcheren, twelck groot is ende veel waeters verswelgen mochte, inliep oft instroomde⁴⁾, zulcx dat wij terstont als de groese bloot was mochten wercken sonder dat ons tgat belette met uuijtvallen ende neeren, ende daertoe⁵⁾ hadden wij een bequaeme groese ende spijsse twelck was het Galgevelt.

Vreemde opiniën zijnder in de dijckagie ommegegaen, sommige willen de gaten overtimmeren gelijk oock in Ossendrecht gedaen was op Pontianijvloet in een gat daer gevallen, twelck men oock overtimmeren woude, ende de timmerluijden en connen niet verstaen dat wat pijlen ghij daer inne heijt ende al soolange dezelve niet wel dapper gesweept en zijn, boven zijnde gewichtich onder meeps ende smal soodat de stroom dezelve terstont los⁶⁾ ende met derrij ende al uuijt maectt berstende ende maeckende den gront drijemael erger dan hij te voren was. Het natuerlijcxste ende het bequaemste, dwelck ons God verleent heeft omme ons daarmede te behelpen in de dijckagie, is eerde, sooden, spetelingen, rijs ende stenen, waarmede men het waeter met soeticheijt mach bedwingen ende niet met fortse, zoo die van Middelburch oock met heur timmeren niet gedaen en zouden hebben, want eer zij met heur timmeren het landt zouden hebben meijnen te sluijten, soo zoude het landt van Walcheren, vol waeters gelooopen zijnde⁷⁾, soo dapperlijcken op de ebbe uuijtgege-

1) Het Hs. heeft: verhielende.

2) Het Hs. heeft: rollekens.

3) Het Hs. heeft: hortten.

4) Het Hs. heeft: niet uuijt en liep oft en stroomde.

5) D.i. daarbij, daarenboven.

6) Oningevuld gelaten in het Hs. Misschien in te vullen: woelt, of een woord van die beteekenis. V.

7) Het Hs. heeft: zijn.

ven¹⁾ hebben ende gestroompt, dat alle de peijlen al hadder duijsent geweest uuijtgestroompt ende los geworden zouden hebben (ende) niet alleenlijcken de peijlen maer oock de grondt van den derring, soodat ghij met het timmeren het gat thienmael erger gemaect zoudt hebben dan te voren, want als deen²⁾ peijl zoude hebben (geheijt) geweest ende daerbij (dander) heijden wout, zoo zoude den eersten peijl deur het dreunen vant vallen van de heije ende de stroom uuijtgeborsten hebben³⁾.

Het gat ter Mortieren⁴⁾ en was soo groot, wijt ende diepe niet als in de oude haevenne vorengeseijt⁵⁾ ende en was oock niet ontgrondt, zoodat wij tzelve terstont met IIe oft IIIe getijden overgaen hadden. Nietjegenstaende dat de peste in de huijsen op de Mortiere zeer dapperlijcken geweest en saegen des niet aenne, maer het stroij van de bedde daer het volck op gestorven was quamp ons zeer wel te passe, ende waeren de arbeijders te meer geanimeert, te neerstiger ende gewilliger te werckenne deurdien mijn heere ammirael heer Adolff van Bourgoigniën, heere van Beveren ende der Vere⁶⁾, met Adolff Herdinck, Raet der Keijserlicker Mat⁷⁾, sijnen rentmeester ende dijckgraeff-generael van Zeelandt Bewesterschelt daer nacht ende dach tegenwoordigh waeren, hebbende een schip in denzelve gate liggende op zijn ancker⁸⁾, daer zij inne logeerden principalijck int sluijten van de voormelte gaeten; ende daeromme behoort men luijden van fatsoene te adverterenne⁹⁾ voor dijckgraeff ende bovendien (in) elcke provincie ordonneren¹⁰⁾ eenen dijckgraeff-generael.

Sulcke inconveniënten moeten met neersticheijt, subtielheijt ende voorraede¹¹⁾ zonder vertouwen beneersticht worden, want het water, dwelck dach oft nacht¹²⁾ en rust maer alle getijden zijn ouveren¹³⁾ steelt, zoude sulcke gaten haest ontgront hebben, gelijk het dede int gat van Lodijcke, alwaer men de I^e, IIe ende IIIe getijden met hoochschoennen deurginck, ende zouden de sackdragers van Rimerzwale hetzelve wel gevorst hebben, maer mijn heer van Lodijcke¹⁴⁾ alsdan, dewelcke altijt in conterpoinct stondt met die van Rimerzwale, en woude(t) niet toelaeten,

- 1) Te lezen: uuijtgegaen?
- 2) Het Hs. heeft: den.
- 3) De marginale inhoudsopgaaf heeft: die peijl en zoude soo haest niet geheijt zijn dander heijdende zoude uuijtborsten.
- 4) Het Hs. heeft: der Motieren.
- 5) Het Hs. heeft; voren.
- 6) Adolf van Bourgondië, geboren 1489 overleden, 1540.
- 7) Adolf Herdinck, rentmeester van Zeeland Bewesterschelde van 1517 tot 1535.
- 8) Het Hs. heeft: ander.
- 9) Te lezen: adresserenne?
- 10) Het Hs. heeft: ordonnantie.
- 11) D.i. voorafgaand beraad.
- 12) Het Hs. heeft: noch.
- 13) Het Hs. heeft: overen.
- 14) Adriaan van Reimerswale, heer van Lodijke, overleden 1534.

seggende: ‘laet het havenken schueren’, meijnende een schoon vlot aen Lodijck te krijgen. Het haevenken schuerde zóó dat mijnen heere van Lodijcke alle zijn schoon goet verloos ende het geheel lant van bewesten Yerseken daerbij, ende schuert noch soo daegelijcx dattet niet te recouvreren en zal wesen dan met stucken ende stellen. Neempt oock exempel aent gat van Hildernisse, men moest te Hove loopen eer men hetzelve gat overcraechde oft ten minsten overbermdde, daernaer het water niet vertouven en wilde, want men geen bestandt daermede gemaect en hadde met overvloeren.

Wij hadden zoo haest het vingerlinck niet beslooten in de¹⁾ oude haven van Middelburch voorseijt, ons en quamp terstont eenen inconveniënt, want deurdien het vingerlinck met hotten²⁾ oft botten overgaen was ende de zooden niet cannedicht³⁾ in malcanderen gesloten oft gevallen en waeren, deurdien de zooden lichtelijck uiijt de hotten⁴⁾ oft botten gestort waeren sonder⁵⁾ treden oft trappen, soo datter op een volle zee een lexem quamp deur de ondichticheijt van de zooden van ontrent een pij(n)cke dicke, waerdeur dat van oogenblicke tot oogenblicke het gat meerder ende wijder wierde, ende en hadde ondaen eenen stercken ende vroomen Vreijse⁶⁾ die met de borst int gat van binnen viel ende soo stopte, wij zouden de voorvorsch vant vingerlinck geheel verloren hebben, ende zoude het lant in groote perijckele gecomen hebben. Terstont namen wij het seijl van het voormelte schip dat op ancker lach ende staecten soo hetselve seijl van buijten met sparren gespannen tot in den gront toe, soodat het gat toesooch ende niet meer en liep, daermede wij den voorvorsch vant vingerlinck behielden. Daeromme zoude ick raeden dat alle dijcklanden, oude ende nijeuwe dijckagiën⁷⁾, altijd versien waeren met zeijlen deurdien een out zeijl van een schip maer en cost VI, VII oft VIII karolusgulden, want met zeijlen zoude men mogen eenen geheelen dijck preserveren ende bewaeren principaelijcken op hooge vlooden, daermede men⁸⁾ soude mogen becleeden, waerop het waeter hoe vehement dattet oock is niet en can gewinnen oft de gebroocken dijcken oft gaten voorder beschaedigen, gelijk oock gebeurt is in den X^{en} Martii anno 70: en⁹⁾ hadden die van Cruninghen, Yerseke ende de geheele Oostwaeteringe geen groote quantijteijt van zeijlen op heure dijcken gehadt ende dezelve daermede beleijt tegen de stormen, gebeurt uijten noortoosten- ende noordenwinden, zij zouden het lant van beoosten

- 1) Het Hs. heeft: in de in de.
- 2) Het Hs. heeft: hooten.
- 3) Het Hs. heeft: cannedijck.
- 4) Het Hs. heeft: hooten.
- 5) Het Hs. heeft: soo.
- 6) D.i. Fries.
- 7) Het Hs. heeft: dijckagie.
- 8) Samengetrokken uit: men en d.i. men hem.
- 9) Het Hs. heeft: ende.

Yerseken eensdeels verloren bebben. Oock in Pontianivloet int jaer van LXII¹⁾ was²⁾ tlandt van Hollandt gehouden met oude netten van Rotterdamme tot voorbij het huijs totter Honingen³⁾ toe op de dijcken gespreijt ende in de gaten geworpen, twelck hemselven al wel thienduijsentmael dobbel betaelde, ende nochtans en zijn de zeijlen oft netten zoo zeer niet geschent zij en commen elders te passe⁴⁾. Sóó moet men alle perijckelen handelen met soeticheijt ende voordachticheijt, want dedij het waeter te veul fortse, het sal u wederom fortse doen gelijk ghij naer breeder verstaen sult. Onsen voormelten Vries was van den hoofde totten voeten toe nijeuwe gecleet met mijns heeren van Beveren leverije ende hadde noch eenen goeden pinninck in de borse. Men hinck er oock prijsen op onder de arbeijders wie de meeste sooden⁵⁾ in heur hotten⁶⁾ droegen oft tusschen heur armen, soo tusschen de vrouwen als tusschen de mans, omme tvolck ende de arbeijders te neerstiger te doen wercken. Ick allegere hier dit dat op sulcke gaeten geenens cost oft gelt te spaeren en is, ende dat op groesen prouffijtelijcker⁷⁾ is vingerlingen gemaect om de gaeten te schouwen, maer hadde het gat gevallen in een diepe doorgaende waeteringe gelijk voren verhaelt ende bij figure gedemonstreert is, soo waer prouffijtelijcker het principael gat te overgaen, nochtans daerinne versien dattet eerst gepeijlt zij om te zien of tgat niet dieper gevallen en waere dan de deurgaende waeteringe om met een vingerlinck te overgaen. Ick en hebbe niet connen gelaten u hieraff met een figuerken de gelegentheijt te demonstreren⁸⁾.

Hoewel ick hiervore op de eerste voorgaende figure behoort hadde een verclaeringe gedaen te hebben van de deurgaende waeteringen daer de gaeten inne vallen, nochtans omdat het naervolgende van het vingerlinck in de haevenne van Middelburch van één nature is ende behoeft uijtlekkinge, soo sal ick tselve tsamen repeteren, dat is te weten dat ghij moet deurzien ende overpeijsen waer ghij bequaemste u vingerlinck leggen ende u saete nemen sult int alderoudste ende beste grondt, werckende hetzelve met zekerheijt om u voorhooffden (te) bewaeren met wel dapperlijcken van binnen ende van buijten aenwerpente uwe rijswerck met goede sooden oft stenen, daerdeur benemende het onderdeurschueren tusschen het rijs ende het sant. In de haven van Middelburch was een harde groese

1) Lees: LII.

2) Het Hs. heeft: wats.

3) Het Hs. heeft: Herninghen. Over het huis Huis ter Honingen zie hiervoor blz. 322.

4) D.i. of zij komen elders te pas.

5) Het Hs. heeft: wie meest sooden.

6) Het Hs. heeft: totten.

7) Het Hs. heeft: prouffijtelijckers.

8) Het scheen niet meer noodig ook dit figuurtje nog te reconstruëren. V.

die niet affloopen oft affschueren en mochte, soo namen wij tvingerlinck oock op een¹⁾ goede harde saete van binnenslants hoewel dat selve harde vingerlinck lanck van dijcke viel, twelck gedaen was om meerder sekerheijt van den lande.

Ghij meucht oock hooren wat doen mach ende wat profijt is eenen dijck oft voorvorsch oft ander gelijcke werck met karren ende peerden gewrocht ofte gemaect, daerdeur de eerde oft spijse bij de peerden oft karren soo hart wort in malcanderen getreden ende gesloten wort, datse soo taij valt ende wort dattet waeter daer op niet winnen en mach, ende soo dichte datter geen omsien meer aen en is, twelck men met hotten oft botten ende cordewagens²⁾ niet en can gedoen soo ghij voren³⁾ int wercken van het vingerlinck van Middelburch gehoort hebt; oock met vletschuijten oft schepen de zooden int water geplompt en condij geen cannedichticheijt gewercken, nochtans de zooden in de kisten geworpen tusschen twee rijserenbermen, als men de voorvorsch daerop begint te bringen, deur de gewichte van de eerde ende de natticheijt van de zooden persen malcanderen soo in elckanderen dat se eenne cannedichticheijt⁴⁾ bijbringen.

Ende want het een⁵⁾ groote saecke is in dijckagie veul vingerlingen te leggen ende (de) principaele gaeten over te gaene ende (de) landen geinundeert te beverschen, zoo en connen wij daeruijt niet lichtelijck gescheijden, want het is het subtijlste ende swaerste werck dwelck men met geen macht maer met practiquen ende vernuftheijt moet wercken, overmits in zooverre ghij het waeter met fortse wilt bedwingen salt u wederomme daertegens sulcken fortse gebruijcken, dat ghij qualijcken meester van den wercke connen sult worden. Ende laet u daeromme niet verdrieten de figure wel te oversienne ende te verstaenne tgene dat bij ons voor elcke figure in geschrift gestelt sal worden.

Soo dan om voorts onse materie te vervolgen moet ick hier resumeren dat ick terstont, Walcheren gevorst wesende, was gedeputeert int Zuijtbevelandt op het gat van de Creecke beosten Rimerzwale, welck gat gevallen was deur het uijtspoelen van een oude sluijse in een deurgaende tslantswaeteringe soodat men het principaelste diep overgaen moeste. Daer en was ontrent niet veul voorlants, spijse ende groese, het vloijder hooge ende het ebbede zeer leege sulcx datter een water uijt ende inne liep vallende VI oft VII voeten hoochte, soodat ment hoorde huijlen een mijle verre. Wij wrochten ende brochten ons voorhooffden met staende waesen aen aen wederzijden sonder eenich opstrecke oft impediment van

1) Het Hs. heeft: en.

2) Het Hs. heeft: cardewagens.

3) Het Hs. heeft: woren.

4) Het Hs. heeft: claerdichticheijt.

5) Het Hs. heeft: geen.

den waetere dan dat ons somtijts een waese geset werde anders dan¹⁾ (daer) wijse gemunt hadden te worpen. Maer commende soo nae dat men het gat met een sterck tou oft cabel overscheeren²⁾ mochte, begonste het voormelte gat soo uuijt ende inne te stroomen dat die waesen, daer anderhalff schip Vilvorsche schorren ende steenen inne gebrocht³⁾, waeren int affgaen ende affworpen heure stede niet en namen daer mense gemunt hadde heur plaetse te nemen, tuijmelende gelijk een walvisch, sommige rollende gelijk eenen viercanten teerlinck op een taeffel geworpen, soodat wij den moet verloesen. Twelck meest daerdeure quamp dat die van Rimerswale, greetich zijnde het lant vorsch te hebben, deden sulcken neersticheijt, tot heuren grooten schade ende verdriete, mits⁴⁾ dat zijluiden alle de gaeten die op de groesen ende weijden gevallen waeren overgingen ende toedijckten, geen regarde nemende dat zij het gewichte van alle het waeter, twelck binnentslants was in groote menichte innegestroomt deur het gat van Lodijcke ende Creecke voorseijt, dwongen te zuuërenne⁵⁾ den⁶⁾ meestendeel deur het gat van de Creecke voormelt als het leechste lant daerontrent wesende. Hadden zij te seggen geweest⁷⁾, dat zij alle de gaeten op de groesen open gelaeten hadden totdat wij het voormelte gat van de Creecke wel loffelijcke overbermpt hadden ende de hoofden die wij van wederzijden⁸⁾, ick zoude gehoopt hebben dat het landt zoude hebben gewonnen geweest, want de gaeten op de groesen en zouden geen perijckel gehad hebben van diepen te schuerenne oft wijder te wordenne, in sooverre men de stejle dijcken met rijse oft met steenwerck besocht hadde; ende de hoofden, die wij van wederzijden van het gat van de Creecke aangewrocht hadden, benamen oock de wijte van den waetere, soodat de val van de waeteren hooger⁹⁾ ende periculooser weerden want zij moesten al deur het gat van der Creecke, dwelck de voormelte gaten op de groesen meestendeel geloost zoude hebben, soodat daerdeur wij van ebbe ende van vloet nimmermeer ruste en hadden. Ende het quaetste datter naevolgede was dat het staende zeewaeter, binnenslants gesloten op een leege ebbe tusschen het rijs ende het sant, sóó begost te stroomenne dat op éenen nacht twee groote dijckerskeeten staende op het westersche hoot inneweelden ende alle het werck daer wij ses weken over gewrocht hadden¹⁰⁾ ende verginge, soodat diegene die op heur bedde lae-

- 1) Het Hs. heeft: ontset werde anders dat.
- 2) Het Hs. heeft: overscheen.
- 3) Het Hs. heeft: innegewrocht.
- 4) D.i. daarmee dat zij.
- 5) D.i. te sueeren.
- 6) Het Hs. heeft: ende.
- 7) D.i. zich laten gezeggen.
- 8) Blijkbaar is hier in de pen gebleven: aangewrocht hadden.
- 9) Het Hs. heeft: hooge.
- 10) Oningevuld gelaten in het Hs. Misschien heeft men te lezen: gedestruëert werde.

gen ende sliepen, meijnende uuijt te loopen¹⁾ naer heur schuijten die daer laegen, vielen in den neer ende verdroncken, andere salveerden hen met schuijten. Ick was eenen dach daer te voren naer Rimerzwale gegaen anders hadde mij misselijck van gelijcke gebeurt, want het was de keete daer ick snachtsinne sliep. Soodat²⁾ in een dijckagie niet al gewonnen en is dat men gewonnen reket; ende daerom en behoort men niet te slaepenne maer neerstelijck u gewonnen werck bewaeren.

Die tregiment daerover hadden waeren soo neerstich om het lant te sluijten ende te verschenne datse niet en dochten dat hen sulcken inconveniënt aengecommen zoude hebben. Daeromme adverteere ick eenen iegelijcken dat hij premeditere ende voorsichtich zij, dat hij, de wasen geworpen zijnde, sulcx versie met plompen ende sincken van goede sooden soo van binnen tsants van ebbe als oock tzeewaerts van vloede, dat het deurneren onder trijs ende tusschen tsant gedicht ende benomen worde. Soo zuldij u fundament met ruste behouden, ende het waeter, dat boven de sooden deurt rijs innestroomen oft wederom tzeewaerts uijtzuuëeren³⁾ wil, geen schueringe maecken en can. De zooden die ghij sulcx aen de waesen worpt en zijn niet verloren, want den dijck breeder sijn moet dan zoo de waesen geworpen worden⁴⁾.

Ick moet hier wat buijten propooste nochtans ter materie; welcke dienst⁵⁾, vraege dese opiniatere dijckgraeffven⁶⁾ die sustineren willen dat een sluijs hooch geleijt beter ende prouffijtelijcker is dan de leege⁷⁾, daeraff ick genouch nochtans int leggen van de sluijsen geresolveert hebbe, hen gevende dit voor een exempel dat het water, van boven⁸⁾ hooger wesende dan het buijten tzeewaerts (is), wel cost uijjtlosen onder het rijs ende de wacsen deur ende sulcke cracht maecken int opborlen⁹⁾, welcke waesen nochtans meer dan XIII oft XV vaedemen in den gront laegen. Willen zij noch bij heur propoost blijven hebbende¹⁰⁾ zeer goet exempel, ick laet heur in heur dwaelinghe want tegen de oevenen¹¹⁾ is het quaet om gapen.

Ende want de figure hiervan seer wel te passe comt om u daarvan wat te verlichten, sal ick de pijn nemen om u hier een te describerenne¹²⁾.

- 1) Het Hs. heeft: loogen.
- 2) Samengetrokken uit: dat 't.
- 3) Het Hs. heeft: uijtzuuëerende.
- 4) D.i. dan indien er alleen waesen geworpen werden zonder er zoden op te zincken?
- 5) Het Hs. heeft: welck diens.
- 6) Het Hs. heeft: dijckgraeff.
- 7) Klaarblijkelijk loopt de zin niet af, en heeft men hier achter te voegen: doen de hooch geleijde?
- 8) Te lezen: van binnen?
- 9) Het Hs. heeft: opbollen.
- 10) Het Hs. heeft: hebben.
- 11) D.i. ovens.
- 12) Zie figuur 64.

Uuijlegginge op de voormelte figure.

Ghij siet eerst van den ouden dijck gewrocht¹⁾ de voorvorsch deur het gat dwelck men deur het overgaen van gaeten²⁾, oock voorhooffden hier gebrocht met enckele rijs ende steenen, twelck aen den gront niet en verheelt oft en dicht, soodat het waeter buijten hooch staende daeronderdeur neert ende stroompt ende wederom van binnen de ebbe gaende oft gegaen zijnde, soodattet dach noch nacht en rust met schueren, hoe zoude dan de waesen goet fundament behouden? Ick late noch staen de gaten die tusschen de waesen blijven als niet juste dicht in malcanderen en vallen. Ende soo wanneer deselve waesen niet en worden ondersteunt met zooden van binnen ende van buijten geworpen, gelijk ghij ziet aen de voormelte figure affgeteeckent buijten tzeewaerts aen de zuijtoostzijde, soo staet ghij in³⁾ duijsent perijckelen, gelijk ghij oock considereren meucht bij de voormelte figure aen de noortoostnoortwestzijde⁴⁾. In zulcke maniere ontdreeff ende ontvloijde ons begonste werck van rijs ende van steenen, zoodat zij⁵⁾ de dijckagie desolaet moesten laeten ende deselve abandonneren, want⁶⁾ als u eenich gat ontloopt oft ontgaet is sonder twijffel het meeste ende perijculeeuste dat men in een dijckagie hebben mach, want het gat wort noch eens soo quaet als het te voren was ende onwinnelijcken oft irecurable⁷⁾, laet u dat voor een generael regule bekend wesen. Hadde het werck soo met zooden gesteunt ende onderhouden geweest, wij en zouden noch geen noot gehadt hebben, nochtans het gat zoo naeu gewrocht zijnde, dat ment met een welve⁸⁾ overschoren hadde⁹⁾, begonst eerst cracht ende gewelt te doenne, soodat u sulcx gebeurende ghij niet en worcht¹⁰⁾ oft overgaet sulcke gaten met staende¹¹⁾ waesen, want twaeter sulcx met fortse niet bedwongen en wilt zijn. Ick zoude u raeden voor beste dat men tselve worchde ende craechde niet dan met inckele Vilvorsche steenen, schorren oft cattedollen, soo suldij met soeticheijt het water bedwingen ende (de) gaten overgaen ende cragen dat zij nergens aff weten en zullen. Want eenen steen oft schorre int water geworpen soo veule waeters niet en belet oft den affval van den waetere bedwingt als een waese, die int vallen ende affgaen sulcken cracht bijbrenghet dattet water daermede rijst meer dan een manslengte hooge, daerom soude zoo haest de waesen metten watere uuijten gaten ont-

- 1) Het Hs. heeft: gewrochte.
- 2) Hier schijnt een woord in de pen te zijn gebleven.
- 3) Het Hs. heeft: van.
- 4) Waarschijnlijk heeft men alleen te lezen: aen de noortwestzijde. V.
- 5) Te lezen: wij?
- 6) Het Hs. heeft: wants.
- 7) Te lezen: incurable?
- 8) Te lezen: weele?
- 9) D.i. had kunnen overspannen.
- 10) Het Hs. heeft: worpt.
- 11) Het Hs. heeft: steene.

drijven ende soo al verloren zijn wat ghij wrocht, ende ter contrariën de steenen allenskens geworpen ende affgebracht maecken u met soeticheijt zoo vele als een wase teffens affgeworpen.

Het is gebeurt, om ons propost te verificerenne, dat recht naer de dijkagie van den Finaert int overgaen van den Valckenborchsen Amere, dat een zeer groot out diep was tusschen den Finaert ende den Ruijgenhil ende de Heijninge¹⁾, datter int craegen van de(n)selves diep een wase ontginck oft eer viel dan men gemunt hadde²⁾; int nedervallen rees het waeter soo hooge oppe dat de rijswerckers van den berm dreven daer zij op stonden ende wrochten, soodatter twee aff verdroncken. Daeromme segge ick alnoch: het is seer dangereux ende onsekerlijcken staende waesen aff te worpen in gaten, die soo genaut zijn ende daerdeur het water zulcken cracht met vallen maeckt. Het sekerlijckste is het worgen ende craegen met inckelle Vilvorsche schorren ende steenen in zooverre het lant de cost verdragen mach.

Ende al waert saecke dat ghij het gat met wasen toe geworpen hadt, soo is te beduchtenne dattet u noch ontloopen sal deur het onderdeurschueren tenzij dat ghij terstont de waesen³⁾ ende te lande waert met Vilvorsche steenen zoo onderset ende beworpt, wildij anders⁴⁾ u fundament behouden. Ende al schueren de stiennen onder wat uuijte zij sitten naerder (den) gront ende ontdrijven u niet, met dezelve te hoogenne onderhout ghij twerck. Ende oft ghij geen steenen soo bequaem en hadt, soo meucht⁵⁾ ghij met goede taije cleijzooden besoucken. Het rijs is lichte, ende wanneer den stroom onder zoo vehement is soo licht hem de wase lichtelijck oppe ende verdrijft uuijt de gaeten, ende soo en ist nimmermeer gedaen werck. De gaeten trecken soo sterck inne ende uuijte dat zoo wie met den schepe in den tocht compt can hen qualijcken uuijt de gaete gebergen, ende is het volck dickwils in perijckel gelijck ick in het gat van der Creken⁶⁾ voormelt gesien hebbe. Al costen de steenen wat meer, het is sekerder⁷⁾ werck gelijck wij daeraff hiernaer vervolgen sullen.

Ende omdatter veule ende diversche⁸⁾ versuuijmten zijn geweest, gelijck (in) Suijtbevelant bewesten Yerseken, Noortbevelant, veel landen in Vlaenderen als namentlijcken het lant van den Doele⁹⁾, soo en can ick niet gelaeten int breede dickwils te vermaenen dat men de gaeten bewercken moet, daer men geen liggende waesen in wercken en

- 1) De Oud-Heiningenpolder onder Fijnaart, bedijkt in 1584, zie Van der Aa, Aardrijksk. Woordenboek i.v.
- 2) D.i. eerder viel dan men gerekend of gemikt had. V.
- 3) Oningevuld gelaten in het Hs. Misschien heeft men te lezen: te zeewaerts. V.
- 4) D.i. ten minste.
- 5) Samengetrokken uit: meucht 't.
- 6) Het Hs. heeft: Culcken.
- 7) Het Hs. heeft: seker eer.
- 8) Oningevuld gelaten in het Hs.
- 9) Het Hs. heeft: Doeve.

mach, onder in den gront met twee Vilvorsche steenen bermen aen elcke zijde vant lant¹⁾, den eenen tzeewaerts ende den anderen te landewaerts, elcken berm ten minsten van twee roeden breete ende elcken berm (met) een stortebedde, affgaende midden met een kiste ten minsten van VI oft VIII voeten, denzelven berm oft kiste deurgaens werckende in den gront van twee voeten hoochte soodat denzelven gront daarmede beleijt ende bewaert zij, om welcken grondt ghij dan van den lande²⁾ oft van den ouden dijcke met staende waesen affwercken moecht, ende wat ghij op dat onderste goet fundament worpt moet stadt grijpen ende zijn saete behouden. Ten can oock altijd niet schaeden van binnenslants ende zeewaerts telcken (de) waesen te bewercken ende besettenne met zooden als voorseijt is, welcke waesen deurgaens aen wederzijden ick niet hooger wercken en zoude dan een paer voeten boven het leechwater, om alsoo de geheele val van den waetere uuijt de gaeten te beschudden omdat³⁾ het water van ebbe ende van vloede over de wijte ende breete van het gat zijnen loop hebben mochte, werckende aen de voormelte waese tzeewaerts ende te landewaerts uuijsteeckende⁴⁾ van rijse om het water de cracht van den val daerop te breeckenne. Dat gedaen, zoo zoude ick mijn voorvorsch vant lant affwercken ende het gat soo benauwen totdat ment⁵⁾ met een cabel zoude mogen overscheeren om de schepen daeraen te⁶⁾ int overgaen van den voorseijden gate, ende soo meuchdij hetselve met liggende waesen worgen ende craegen, dat is het sekerste om een gat te verwinnenne ende een geheel dijckagie niet in perijckel te stellen. Ghij en dorft niet sorgen dat u den gront onder ontdrijven ende uuijtschueren sal, want de kiste die maeckt⁷⁾ u de dichticheijt ende boven de kiste ende tusschen dat rijs en macht⁸⁾ geen schueringe maecken deurdien de zooden beclampt⁹⁾ ende besloten zijn. Sóo moeten alle gaeten met soeticheijt, listicheijt ende subtijlheit gewonnen worden oft anders stelt ghij het lant in groote sorge, last ende perijckele. De rijswerckers zijn dickwils doorsaecke van de bederffenisse van den lande, die men veel gelooffs geeft, bijsonder bij jonge dijckgraven die des niet veul gehandelt en hebben, want de rijswerckers, dwelck al meest lichte cappoenen¹⁰⁾ zijn ende niet veul in der dijckagie te verliesen en hebben, wercken zij met de vimme¹¹⁾, begeeren¹²⁾ veel rijs te verwercken

- 1) Oningevuld gelaten in het Hs. Misschien heeft men te lezen: ende de zee. V.
- 2) Het Hs. heeft: van lande.
- 3) D.i. opdat.
- 4) Oningevuld gelaten in het Hs. Misschien heeft men te lezen: bermen. V.
- 5) Het Hs. heeft: men.
- 6) Oningevuld gelaten in het Hs.
- 7) Het Hs. heeft: maeck.
- 8) Het Hs. heeft: mach.
- 9) D.i. beklemd.
- 10) Het Hs. heeft: coppoenen.
- 11) Het Hs. heeft: vimmen.
- 12) D.i. zoo zij met de vim werken, dan begeeren zij enz.

ende versmoorene, ende wercken zij in dachgelden, zijnde¹⁾ groot, soo zullen zij wercken met dach- ende nachtgetijden om veul dachgelden te maecken. Ten is altijts geen prouffijt het rijs verwrocht²⁾, ende waer beter dat men heur gelt gawe ende dat zij leech saeten, want wort het rijs niet wel versien met laedenne soo ontdrijven u de bermen. Maer voor het sekerste zoude mij duncken dat men behoort de gaten onder met enckel Vilvorsche steenen tovervloerenne tot op twee voeten het leechwaetere, ende dan met liggende waesen ende kisten voort opgeworcht acht voeten boven den conterlande voor een voorvorsch.

Daer was noch een gat gevallen in den zeedijck aen Lodijcke bewesten der stede van Rimerswaele, twelcke niet ontgront en was. Deerste drije oft vier getijden hadde mijn heer van Lodijcke tselve gat terstont wel mogen doen de vloer overcrammen ende matten met een loffelijcke matte, de steijlte van den dijck aen wederzijden dijckschap opbringende ende besettende³⁾ tegens daffcalven ende afschuieren van den dijck. Hadde tzelve gedaen geweest ten hadde van geenen noot geweest tlant soo schandelijcken te abandonneren ende verlaeten, want de sackdragers van Rijmmerzwale soo ick voren⁴⁾ geseijt hebbe zouden tselve gat met heuren sacken, gelaeden met zooden, welhaest geworcht⁵⁾ ende gecraecht hebben, soo men bij hemluiden ende de sackdraegers van der Goes wel meerder⁶⁾ gaten ende dangireuser heeft zien overgaen ende beverschenne soo in oude als in nijeuwe dijckagië(n), draegende⁷⁾ met sacken meer eerde dan men met botten oft hotten zoude mogen aenbringen. Ghij hebt boven gehoord dat mijn voormelte heere (van) Lodijcke woude het havenken laten schueren⁸⁾, het schuerde zoo ende noch schuert, God betert, soodat het gat van Lodijcke ende het voormelte gat van der Creecken deurgaende dangereuse⁹⁾ gaten geworden zijn die niet en zijn te verwinnen, waerdeur te duchten is dat het lant niet alleenlijcken en sal verloren blijven maer de sommige stroomen van de Honte ende van de Schelde zullen verloren (zijn) ende daerdeur sommige steden heur neringe verliesen mochten.

Het is een seer periculeuse ende dangereuse saecke datter deurgaende gaten vallen in diepe sluijsvlieten ende watergangen, die dagelicx diepen ende wijden deur die schueringe ende stroomen van de hooge vlooden ende wederom leege ebben. D'experientie daeraff ende de dagelicxe hande-

- 1) Het Hs. heeft: zijn.
- 2) Het Hs. heeft: verworcht.
- 3) Het Hs. heeft: opbringen ende besetten.
- 4) Het Hs. heeft: voorts.
- 5) Het Hs. heeft: geworcht.
- 6) D.i. grootere.
- 7) Het Hs. heeft: draegen.
- 8) Zie blz. 332.
- 9) Het Hs. heeft: dangereux.

linge in dijckagie met de usantie maecken eenen mensche vernuft ende verstandich soo verre het natuerlijck verstant daerbij is, anders ist een dangereuse (saecke): dijckgraven die allegeren willen: wij hebbent ons ouders zoo weten doen, ende niet wetende te allegeren de redenen waeromme, oft te subtiliserenne andere goede redenen naer gelegentheijt van den perijckelle van den stroome, van de diepte, van in- en ende uuijtvloijenne ende oock nae den saijsoenne van den tijde.

Daeromme alle geleerden soo verre zijluijden den arbeit doen wouden soude zeer int feijt van dijckagie geëxperimenteert worden ende vernuft zijn, waer den arbeit hun niet te groot ende te zwaer. Sijluijden zijn te zeer het gemack gewent, groote dachgelden weten zij wel te rekenen maer dat en bringht geen zooden aen den dijck, sij moesten mede heure pooten nat maecken ende (de) vette leersen aentrecken soo verre zij gespleten zijn, ende soo eenen geheelen dach gaen (de) lenden trecken deur dick ende dun. Sij dienen zeer wel (om) te adviserenne quid¹⁾ sit juris, maer quid¹⁾ wercke stellen. Wij hadden oock sulcke commissarissen in dezelve dijckagie van Lodijcke²⁾ ende in de Creecke, maer in stede van (in) vette leersen te zijne wonnen zij heure dachgelden int verkeerbert bij den viere, nochtans int tellen van de penninghen voor heur dachgelden waeren zij seer diligent, bereet ende neerstich, dat was alle het behulp dat wij van heur hadden.

Wij hebben hier oock wel van tselve gat willen schrijven om uluijden te veradverterenne ende versekeren van meerder inconveniënt, dat is: soo wanneer u van gelijcke gebeurt dat de gaeten niet ontgront en zijn, soo weest terstont in de were soo lange het gat noch drooch leet sonder vertreck daerop te brengen een goede loffelijcke matte, wel dicht beleijt met gleuij, ront riet oft andere ruijchte, ende dezelve matte overcrampt wel dicht op malcanderen, vier crampselen op den voet ende van één stroij maer één poot, ende dat men dezelve matte zulcx altijt onderhoude van datter uuijtschueren oft -neren mochte, bringende van lande aen elcke zijde van den gate om steunen van uwen dijck, die affcalven zoude, eenen aenclamp van onderen oft soo hooch de vloedten vloijen zouden mogen, gevende den aenclamp rijckelijck druijpen genouch, gemat ende gecrampt als voren, opdat u tgat niet breeder oft dieper en schuere - tselve soo gedaen sal wel acht, negen oft thien getijden loopens waeters verdraegen - om middeleretijt schepen oft schuijten te crijgenne om zooden te vlettenne waermede ghij het gat sult mogen craegen ende worgen.

Maer in sooverre de vloer vant gat verlopen zoude wesen dat denzelven vloer³⁾ hem niet droogh en gave, soo moet ghij in de weer wesen met

1) Het Hs. heeft: quit.

1) Het Hs. heeft: quit.

2) Deze dijckage, bij Reimerswaal op het tegenwoordige Verdrongen land van Zuid-Beveland gelegen, ging onder in den St-Leenertsvloed van 5 Nov. 1530.

3) Het Hs. heeft: vloert.

schepen oft schuijten die ghij gecrijgen cont den vloer¹⁾ te bewaerene met Vilvorsche schorren ende steenen, al zoudij andere oude omliggende dijcken die met steenen beleijt zijn ende gelaeden liggen om terstont te wercken daervan beroeven - want de necessiteit ende natuerlijcke redene sulcx requireert ende heijtscht, want een lant behouden is veel victorie gevochten, ende den dijck die berooft is die mach men altijt met steenen beleggen, daer men²⁾ de gaeten niet en can gewinnen altijt als men wil - dezelve schorren ende steenen werckende met twee bermene deene tzeewaert ende dandere te landewaert³⁾, hooch gelijk het leechwater, laetende midden een kiste van VI voeten ende wijte ende VII oft VIII voeten⁴⁾ wel dicht gevult, ende de steenen bermene te landewaert ende tzeewaert affdruijpende ende beloop gevende stortebeddegewijs, omme de vloeden binnen over te vallen ende buijten tzeewaerts aff te ebbene. Nochtans tselve soo versekert zijnde en slaept er niet op ghij en crijcht cracht⁵⁾ van volcke ende reetschap van schuijten ende schepen, cordewagens, racters ende andere materialen omme tselve gat over te gaen, te craegene ende te worgene, want uwen vijant Oceanus nacht noch dach en rust noch en slaept maer compt als een brijsende leeuw souckende om al te vernielen datter ontrent is. Dunckt u dat de kiste veul aenstoets lijden zoude, ende de zooden daeruijt ontdreven soo haest ghij uwe hoochte hebben sult, soo laet u kiste oock met steenen overleggen dat de twee bermene één worden bij maniere van spreekene. Mijn advijs was datse sulcx⁶⁾ int gat van Hildernisse gedaen zouden hebben maer het en belijffde den wijsen raet niet, hoewel de lantluijden geerne het geheele gat mette steenen aen den dijck liggende soude hebben gesloten, ende zoude zulcx zeer prouffijtelijcken gedaen hebben ende tlandt gewonnen daert nu verloren blijft.

Het is wel waer dat men tselve gat van Lodijcke oock beneerstichde te sluijtenne ende overgaen om tlant te verschen, bringende een vingerlinck verre te landewaerts inne wel van tweehondert roeden lenghte ende meer daer⁷⁾ de minste diepe bevonden was, welck vingerlinck ten eersten wel voortginck ende aen wederzijden wel voortspojden⁸⁾ ende affgewrocht wert maer was al plompdijck oft plompwerck, twelcke niet dichte te wercken en is, maer comende ende benauwende de diepte begonst⁹⁾ gat soo te stroomene, te diepenne ende te breedene dat men geen

- 1) Het Hs. heeft: vloet.
- 2) D.i. terwijl men daarentegen.
- 3) D.i. twee evenwijdige bermene, één aan de landzijde en één aan de zeezijde, gescheiden door een kist. V.
- 4) Te lezen: een kiste van VI ende VII oft VIII voeten wijte?
- 5) Te lezen: macht?
- 6) Het Hs. heeft: sulcx dat se.
- 7) Het Hs. heeft: dat.
- 8) D.i. voortspodde.
- 9) Samengetrokken uit: begonst 't.

meester¹⁾ daeraff en const geworden bij faulte oock dat tzelve gat niet en was overbermpt, gevloert ende gekist als voorseijt is. Ende de cracht van den waetere was soo crachtich dattet meester wert van alle waesen die men daerinne zoude hebben mogen wercken ende worpen. Hadde men tselve gat met Vilvorsche steenen ende schorren segelijcken overgaen ende gevloert, zoo zouden wij tzelve meester (geworden) ende²⁾ tot onsen voornemen gecommen hebben. Nochtans wast te beduchten dat de voorvorsch van tvingerlingh soo ondict gebleven zoude hebben dat het steijgerende waeter van vloede ende van ebbe deur de ondicticheijt tselve vingerlinck zoude wechgenomen hebben, het exempel heeft ons geleert het vingerlingh in de haven van Middelburch voorenverhaelt³⁾.

Wat men met steenen bedrijven ende maccken can, hebbe ick wel gesien van de stadt van (de) signeurie van Genua in Italiën, diewelcke wel hebben connen een kaije oft hoot uuijsteecken soo diep tzeewaerts inne (dat) mette groote lenghte ende breedte daerachter gebarcht zijn kraecken, galjoenen, galeeren, fusten ende andere schepen, diewelcke kaije, te wetenne⁴⁾ het fundament, met claere steenen uuijter diepten der⁵⁾ zoe opgehaelt is, allenskens plompende totdat het fundament zijn hoochte ende breete gehadt heeft - de steenen soo geworpen schicken heur zelve int druijpen ende beloopen naer dat het werck heijst - de zee maeckt⁶⁾ daerop bij stormen ende onweder sulcken crachte ende fortse dattet onmogelijcken is om uuijt te spreken ende wonder om zien, daerop de zee nochtans niet en can gewinnen, met steenen mach men groote fortse wederstaen anders en zouden (de) groote craecken niet gebercht zijn.

Daeromme zoude ick prijsen voor lande, die macht hebben ende groot van gemeetgetalen zijn, dat se alle heure bermen ende hooffden, daer grontbrexemen vallen, van enckele claere Vilvorsche schorren ende steenen ophaelen, gelijk die van Gorishouck onder Scherpenisse naerdien zij een zeer groote schade gehat hebben int⁷⁾ bewercken van eenen rijserenberm, die omtuijmelde als eenen muijr die niet gesweept en is, met steenen verheelden, twelck nu stadt grijpt⁸⁾. Van het wercken van de bermen ende hooffden sullen wij naderhant tracteren.

Ommedat wij int vingerlinck⁹⁾ hiervoren vermaent hebben van plompdijcken, en zoude ick niemanden willen raeden sijn gelt soo onweert te hebben ende dat hij hem stellen zoude in een compaignie, daer men leech lant dijcken zoude twelck altijd onder twater staet. Want al hebdi

- 1) Het Hs. heeft: meesters.
- 2) Het Hs. heeft: zelve meester ende.
- 3) Zie blz. 332. Het Hs. heeft: gehaelt.
- 4) Het Hs. heeft: te wetennenne.
- 5) Het Hs. heeft: ter.
- 6) Het Hs. heeft: maecken.
- 7) Het Hs. heeft: in.
- 8) D.i. stand houdt.
- 9) Het Hs. heeft: vierlingh.

uwe voorvorsch met schepen opgewrocht dattet een zeeganck wederstaen can, zoo en condij nochtans sulcken voorvorsch ten vollen dijcke niet gebringen met schepen tenzij dattet lant binnen bloet¹⁾ valt dat men tzelve met cordewagens ende met carren can becomen²⁾. Ende eer ghij soo verre compt dattet met een leech ebbe can drooch geworden ende bequaeme spijsse gemaecken, soo zijdiy nochtans in hondertduisent perijckelen alle den hoop van den voorvorsch te verliesenne metten hoochwaetere, deurdien ick neme dat den dijck twee- oft drijeduijsent roeden lanck is oft duijsent roeden oft achthondert roeden, soo is geschaepen in elcke roede drije oft vier oft meer gaten te comen door de ondichticheijt ende plompen van de zooden die hol op malcanderen vallen. De Duijtsche natie tAntwerpen mach daeraff weten te spreken want zij corts naer St-Lenertsvloet int jaer van XXX sulcken dijckagie in Zuijtbevelant in³⁾ de vijff parochiën grootelijck tot heurder bederffnisse (deden). Mij dunckt dat het quaet genouch is om nu voorts dan proffijt te doen mits dijcken(de) met carren ende peerden ende de dijcken vast in malcanderen bouwen(de) ende wel taije kneden(de), ende nochtans op stormen ende onweder wel breecken connen⁴⁾; want aen eenen plompdijck en condij niet dan zooden vletten ende geen spetelingen van eerde, want die niet te besetten ofte te beworpen en zijn. Ende hoewel de cordewagens d'eerde niet en trappen, nochtans omdat de spetelingen nat uuijt den put commen deur tegewicht deen op d'ander commende soo ist cleijn werck ende maeckt dichticheijt, maer carrewerck is het beste werck.

Menige vernufte personen voor dijckgraven vindt men, die heur laeten voorstaen⁵⁾ dat men de gaten zoude worgen ende craegen ende overgaen laeten, daerinne sinckende⁶⁾ oude schepen gelaeden met zooden, niet overpeijssende ende te voren bedenckende dat de voormelte schepen niet viercant op en comen gelijk⁷⁾ an den⁸⁾ voorsteeven ende achtersteeven daer troer aen hanght, bedwingende alsoo met fortse het water, als de schepen gesoncken zijn, dat midden zijn cours hadde over de breete, sterckelijck deur twee inge⁹⁾ gaeten te moeten loopenne, daermede het

1) D.i. bloot.

2) Het Hs. heeft: betomen.

3) Het Hs. heeft: tot in.

4) De auteur wil zeggen: de ervaring, door de Duitsche natie van Antwerpen opgedaan bij haar indijking in Zuid-Beveland, is zóó weinig gunstig geweest dat wij voortaan liever ons voordeel moeten zoeken door de dijken met karre- en paardewerk stevig te maken, zij het ook dat zelfs de aldus bewerkte dijken nog wel bij stormweer kunnen doorbreken.

5) Het Hs. heeft: verstaen.

6) Het Hs. heeft: sincken.

7) D.i. dat hun Stevens niet vierkant recht oploopen en dus niet effen tegen de kanten van den afgebroken dijk aansluiten maar aan weerszijden van het schip een ruimte laten, vgl. blz. 346 regel 6.

8) Het Hs. heeft: andere.

9) D.i. enge.

water sulcken cracht heeft dat beijde de voorgaende gaeten bedwongen worden aen wederzijden meer losinge (ende) schueringe te maecken, waerdeure ghij van¹⁾ één gat twee groote gaten zijt verwachtende ende achternaer deur de groote diepte aen wederzijden het schip bedwongen wort uuijt te weellenne, deurdien hem zijn fundament benomen wort met de uuijtschueringe, totdat ten lesten het schip om ende om tuijmelt, drijvende met de vloet oft ebbe uuijt de gaeten daer de cracht van den waetere dat henen stiert, ende zoo is het leste erger dan het eerste. Het heeft genouch gebleecken in de dijckagie van den Cruijslande int diep van de Woutsche beke, daer een hulcke inne gesoncken was int overgaen van de gaten, die te landewaert deur sulcken inconveniënt mette vloede inne dreeft verlatende sijn oude stede, van welcke hulcke de voorstevan op een drooge somer gesien wort²⁾. Van gelijcke is oock gebeurt tot Bergen op Zoom op Pontianivloet anno LII, sommige die wat dijcx gesien hadden wouden van gelijcke doen, sinckende een schip tusschen twee schoone thoorens daer het molenwater tusschen deur liep (van) vloede³⁾ ende van ebbe. Tvoormelte schip en was soo haest niet gesoncken het en maeckte sulcke neren aen de thorens dat de thorens beijde omverre vielen ende het schip ontdreeff uuijten gate. Hadden de goede luijden van Bergen met verstant te wercke gegaen het en hadde van geenen noot geweest beijde de thorens in perijckel te stellen, zij zouden hebben mogen van de vervallen huijsen, packhuijsen ende mueren schorren⁴⁾ van de metserie⁵⁾ gemaect hebben ende tgat soo zonder groote cracht ende met cleijne cost wel gevloert ende gestopt⁶⁾, makende⁷⁾ van de groote stucken de binnen- ende buijtenbermen ende met de cleene steenen ende gruijs, met zooden tusschen beijde gemenght, de kiste. Ghij meugt wel dincken ende mercken dattet water met geen cracht bedwongen wil wesen als voorseijt is. In dat stuck en nemen de voorseijde rechten geen plaetsse⁸⁾, immers daer se verclaeren: ‘vim vi repellere licet’, twelck is exceptio a regula. Ick bringe dat propoost hier te passe⁹⁾, oft het (op) andere stede sulcx gebeurde, hoe dat zijluijden daerinne zouden mogen versien ende premediteren. God heeft ons deur zijn gratie dese materiale totter dijckagiën gelaeten ende gegeven als rijs, zooden, steenen, eerde, strooij ende andere, ende en behooren anders geen fortse daertoe te soucken dan dezelve materialen met subtijlheijt daertoe te gebruijcken. Hier dient wel

- 1) Het Hs. heeft: dan.
- 2) D.i. nog voor den dag komt, nog zichtbaar is?
- 3) Het Hs. heeft: woende.
- 4) D.i. stukken en brokken.
- 5) D.i. van het metselwerk.
- 6) Het Hs. heeft: stopt.
- 7) Het Hs. heeft: maken.
- 8) Vgl. blz. 341.
- 9) Het Hs. heeft: dat hier te passe propoost.

een cleijn figuerken om sommige duijster verstanden¹⁾ daermede te verlichten²⁾.

Uuijtlekkinge.

Ghij meucht zien bij dit figuerken dat schepen te sincken geen dichticheijt en maeckt, ick set³⁾ het figuerken hier van de thorens, ende soo(t) tusschen beijde de steevens⁴⁾ van den schepe ende de thorens deur stroompt maeckende een vehemente nere ende schueringe, soo moeten terstont de fundamenten uuijtschuijren ende stroomen zoo wel van de thorens als onder⁵⁾ tfondament van den schepe, ende soo wort u gat wijder, dieper ende ontgrontbaer. Soo ist oock van de dijcken, een schip gesoncken en dicht niet, ende soo moeten⁶⁾ per consequentie u voorhooffden die ghij gewrocht hebt onderuijt weelen ende nedersincken ende dan zoo daernae u schip moet uuijtdrijven. Ons ouders hebben tsincken van de schepen zeer gepleecht maer ick en prijse tselve niet omme staende waeteren van de hoochte van 7 oft 8 voeten tegen te houdenne staen, want de gaten tusschen de stevens moeten schueren, maer schepen te sincken in stroomen om aenwasch te winnen hebdi hiervoren gehoort⁷⁾, alsoo zij geen cracht en lijden van (den) van van waetere maer alleenelijcken den stroom schutten, daer mogen se wat prouffijt doen. Ghij siet dat int bouwen van hooge huijsen ende casteelen men met cleene steenen de mueren opmaeckt ende niet seffens met cracht ende geweld.

Hoewel dat ick hiervoren hebbe geseijt dattet geen oorbaer ende prouffijt wesen en zoude schepen te sincken in gaten daer de stroomen dagelijcx ende met alle getijden uuijt- ende inne stroomen, omme de redenen daer verhaelt, nochtans en misprijse ick niet ende vinde zeer goet dat, als sulcke⁸⁾ gaten gevorscht, gecraecht ende overgaen zijn, die met staende waesen worden overvloert, daer men sekerlijck geen kisten inne wercken en mach deur de onsekerheijt van het vallen van de wasen, die dickwils mette stercke stroomen verset worden ende verdrijven op andere plaetssen dan daer men die gemunt hadde te worpen als voren genouch ende zeere veul geseijt is, ende (om)datter genouch geseijt is dat men zonder kiste geen dichticheijt maecken en can, waerdoor sommige gaeten dickwils uuijt- ende innestroomen deur trijs gelijk genouch bevonden is geweest in Duijvelandt, daer se binnentslants daerdoore een kaede moesten

- 1) D.i. punten die duister zijn om te verstaan.
- 2) Zie figuur 65.
- 3) Het Hs. heeft: en set.
- 4) Het Hs. heeft: steenen.
- 5) Het Hs. heeft: andere.
- 6) Het Hs. heeft: moet.
- 7) Zie blz. 1.
- 8) Het Hs. heeft: als sulcken.

leggen om het lant niet heel te vervullen van den souten waetere -¹⁾ dat men in sulcken gevallen als tgat voorseijt gevorscht is sincke buijtensdijcx twee oft drie lange Rijnschepen, oft beijntels soo dat genoempt zijn, 7 oft 8 voeten van den dijck om tusschen beijden een kiste te wercken ende met zooden wel dichte trijs gewrocht ende beworpen, opdat daerdore een dichticheijt gemaect mach worden, tegens welcke gesoncken schepen de kiste sal mogen steunen sonder voort ten diepewaert inne te schuerenne, ende bringen(de) dezelve kiste zoo hooge dat die bevange d'eerde van den dijcke ende zoo eerde aen eerde gewrocht worde. Ende want het is zeer periculeus dat het water onder deur het rijs uuijt- ende innestroompt - twelck (bij) hooge verlopen wel een schueringe maecken mochte²⁾, want al ist sake dattet wel 3, 4, 5 oft 6 jaeren tegenshout ten can soo luttel niet uuijt- ende inneschueren den gront moet moveren, soodattet int uuijteijnde groote gaten soude mogen schueren ende daernaer den dijck geheel omworpen daerdeur het lant zoude inunderen - soo moet men dan zien hoe ende waer de schepen prouffijt zijn gesoncken, ende dezelve schepen daerinne ende daer twaeter niet seker en werckt sóó sincken dat se prouffijt doen mogen, diewelcke anders wel groote schade doen zoude gelijk voren geseijt is.

Ick soude mij laeten voorstaen³⁾ dat sommige dijckgraven, gehoort hebbende⁴⁾ van het sincken van de schepen midden in den canael, sulcx oock mejnen de gaten oft geulen in de oude ende nieuwe dijckagië(n) tovergaen, te worgen ende te craegenne, sonder regardt te nemen van de voorvorschen oft voorhooffden over tlijck tot aen den canael aff te brengen, gelijk men in de dijckagie van den Breeden Vliet⁵⁾ aen St-Annelandt gesien heeft, alwaer eenen officier van mijnen heere van Fromont gecommiteert was. Hij mejnde zijnen meester ende heer groot prouffijt te doen (met) de dijckagie aen te slaen op zijn eijgen verstant, die nochtans sulcx niet veule gehandelt oft gesien en hadde. De dijckagie en was niet groot van gemetgetalen ende midden was tgors oft slijck overdammert met een goeden dam ende aen de noortzijde effen groese, soodat twater maer van de halve dijckagie deur de kille en suërde, nochtans deur zijn onverstandicheijt verswijmde zóó het proffijt van der dijckagie dat het achternae een zeer diere aengrijpinge⁶⁾ was. Want in stede dat men van lande de voorvorsch van⁷⁾ wederzijden behoort aff te wercken ende beijde de eijnden van den voorvorsch oft voorhooffden aencommende wel te bewa-

1) Versta: nochtans en misprijsse ick niet dat enz.

2) Het Hs. heeft: moeste.

3) Het Hs. heeft: verstaen.

4) Het Hs. heeft: hebben.

5) Bedijkt in 1560 door Karel van Bourgondië, heer van Brigdamme, Sommelsdijk, Fromont en St. Anneland, en Jeronimus van Serooskerke, heer van Moermont en Wellant, burggraaf van Zeeland, zie Zel. Illustrata II blz. 346.

6) D.i. zeer dure onderneming.

7) Het Hs. heeft: vant.

ren, soo zoude men mogen het canael van de kille¹⁾ dan overvloeren ende bekisten omedattet niet dieper schueren oft weelen en zoude, nochtans dezelve officier, van niemanden in materie van dijckagie hem verstaende onderricht zijnde, heeft eerst de diepe oft het canael overgaen, meijnende alsoo tgat terstont te sluijten sonder²⁾ eerst ende alvoren het slijck aen wederzijden te bewaeren soodat, mitsdien het aldaer seer hooge vloed ende denzelven officier niet dan slijck ingenomen en hadde daer den dijck over geleijt zoude worden, viel het water soo crachtelijcken aen wederzijden van den berm, midden int canael gewrocht als voorseijt is, dat³⁾ het slijck wechschuerede⁴⁾, maeckende twee gaten meerder⁵⁾, dieper ende wijder dan het canael te voren geweest hadde. Neempt exempel hieraen wat onduijtsche dijckgraven b(r)ouwen connen. Ende wildij sekerlijcken dijcken, bringht altijt eerst uwen voorvorsch oft voorhooffden aen overt slijck ten canaele oft diepe⁶⁾ waerts, op twee rijseren bermen met een kiste gewrocht, soo en sal u het werck niet afschieten, ende al diepet canael wat ten mach niet maecken. Maer zoude u duncken dattet onder⁷⁾ eenen derrijegront waere ende dezelve derrije zoude willen lichten: overvloert tvoormelte canael oft diepe met Vilvorsche schorren oft zooden naerdatt ghij het water vehement, crachtich ende prouffijt vindt gedaen te wesen, soodat ick hier alsoch repetere dat alle geulen ende diepen behooren overvloert te wesen ende gekist. Soo, wanneer de voorvorsch aen ende aen beginnet⁸⁾ te commenne ende de breete van het in- ende uuijstroomen⁹⁾ van den waetere benomen wort, heb dij soo goet fundament gemaekt: wat waesen ghij daerop worpt en cunnen u niet ontdrijven.

Hadde mijnen heer van den Doele¹⁰⁾ wel gedient geweest int¹¹⁾ leggen ende int¹¹⁾ wercken van de steenen bermen ende de kiste onder in den gront van (den) dieppe opgehaelt, al en waert maer van (de) hoochte van twee voeten, voor een sterck ende dicht fundament omme daerop de waesen te worpen tot sluijtinge ende overgaen van de gaeten, ick zoude sonder twijffel gehoopt ende gemeijnt hebben dat hij zijn lant zoude hebben gericouvreert ende behouden, want huijsen die men bouwet op quade fundamenten moeten omvallen ende onderweelen, hoe veul te meer daer in Vlaenderen daert seer hooge vloijt ende leech ebt, ende daerdeur

- 1) Het Hs. heeft: kiele.
- 2) Het Hs. heeft: soude.
- 3) Samengetrokken uit: dat 't.
- 4) Het Hs. heeft: wechschuerende.
- 5) D.i. grooter.
- 6) Het Hs. heeft: diepen.
- 7) D.i. van onder.
- 8) Het Hs. heeft: beginnen.
- 9) Het Hs. heeft: uuijstroomen.
- 10) Het Hs. heeft: Doene.
- 11) Het Hs. heeft: in.
- 11) Het Hs. heeft: in.

sulcke vehemente stroomen van watere onder tusschen trijs ende sant deur stroomen moeten. Deen roert den gront met lange stengen als halff masten, andere met lange sparren om daertegen te wercken, het is al quaet (werck), sij maecken de gronden daermede losch soodat achternae deur het stroomen van den waetere ende het roeren van (de) masten ende lange sperren, eer zij gesweept zijn, de derrije opborst ende uuijten gate drijft, maeckende soo de gaten thienmael erger dan te voren, twelcke deur het bermen ende kisten als voorseijt is wort benomen. Ghij en behoort geen houtwerck te wercken (dan) daer men liggende waesen sinckt, waertoe men capravens neemt oft van de lanxste staecken naer dat het gat diep is, waertegens het rijs gewrocht ende gehouden wort opdat hetselve ten canaele waerts niet inne en drijft, totdat de afflegsel telcken besloten ende bevat worde mette tuijnen ende wellingen, ende int sluijten van de gaten besicht men aen wederzijden, als de wellingen over tgat geschoren zijn, noesch affgeset de voormelte capravens ende staecken om de liggende waesen int gat gewrocht te doen nederschuijven, want d'een rijs aen d'ander commende niet en zoude willen sincken maer blijven hangende aen malcanderen, soodat de liggende waesen den gront niet raecken en zouden ende daerdeur een groote schueringe maecken ende het lant in perijckel stellen. Ende (en) waere de gront te voren niet met steenen gebermpt als voorseijt is ende (het) soo lange bleeff schuerende totdat de voormelte liggende waesen waeren met zwaerte van de zooden oft steenen te gronde gesoncken, het soude geschaepen zijn dat ghij qualijcken den gront sout become dan met groote cost.

Om dan voorts te continuëren onse materi soo zullen wij u gaen verclaeren de maniere, te weten hoe dat de gaten die int overstorten van den dijcke innevallen, weelen ende neren zijn diversch. Sommige vallen met stejle diepte¹⁾ ende principalijk daer derrijachtige gronden zijn, ende dat deur het opborsten van de derrije; andere daer geen derrijachtige gronden zijn comen noesch affvallende ten landewaert inneloopende ende altijts ende met alle getijde ende ebbe diepende; andere gaeten vallen met diepten zoo tzeewaerts als tlantwaerts met invallende vloijen²⁾ ende uuijtvallende ebben behoudende het hert stael van den dijcke, nochtans niet soo breed als de geheele saete van den dijcke te voren was, want het hartste stael ende daer den dijcke meest sit ende sinckt es daer de cruijne van den dijck op compt, soodat men qualijcken eenen vollen dijck op de resterende blivende stael can maecken ende tlant bevorschen; andere overvallen, vallen ende overstorten bij ongelucke ontrent tegenover ende in eenige loopende waeteringen ende sluijsvlieten, die zeer dangereux zijn om over te gaen ende dezelve (te) craegen³⁾ ende te worgenne,

1) Het Hs. heeft: stejlen diept.

2) D.i. vloedten.

3) Het Hs. heeft: dezelve gaten craegen.

daer zijn oock andere leege landen die binnen tlant een ton¹⁾ leeger zijn, te weten het coren- oft conterlande, dan buijten het soutste²⁾ stael oft (de) groesen van de schorren. Sulcke overstortinghen zijn zeer dangereux want die gaeten hem dagelijcx deur het inneloopen seer noesch, lanck ende diep uuijtschueren. Nu sullen wij u vervolgens op elcke gat moeten ramen het meeste prouffijt omme deselve over te gaene, te overvloeren ende te bevorschen naer dat men bevindt oorbaerlicxt³⁾, prouffijtelicxt ende zekerlicxt te zijn.

Eerst aengaende de gaten, die met overstortinghe vallen ende daervan de derrije uuijtborst, en waere geen prouffijt overgaen int principale gat, ten ware dat het gat soo enge waere dat men tselve met drije oft vier staende waesen terstont mochte⁴⁾ worgen ende craegen ende dat daarmede de geheele gront gewonnen zoude wesen, overmits dat wat vingerlingen ghij maect dezelve ten minsten hebben moeten XX roeden lenghte ende dat deur de ronte, overmits ghij u vingerlingen soo nae de gaeten niet en meucht toeleggen, want in sooverre dat gat ten vingerlingh waert afschuerde ende affviele soo waerdij van u wercken, ende daerom de ronte maect lenghte van dijcken, ghij en sult de roede van (den) dijck daeraff⁵⁾ niet maecten op het besteck van acht roeden in de saete, XV oft XVI voet hoochte, sij (en) sal u commen te staen op veertich carolusgulden de roede, deurdien ghij alle getijden niet en sult mogen wercken, ten waere oft ghij rontsomme het vingerlingh een kaede kost geleggen metten leechwaetere, twelck sonder cost niet gedaen en sal worden, ick neme oft⁶⁾ u roede voor roede tgat overgaende noch eens soo veule costen soude als elcke roede vant vingerlinck, soo is vijffmael tachtentich vierhondert carolusgulden, twintich roeden tot 40 gulden maken achthondert carolusgulden ende soo de helft meer. Die dijcken wil die moet alle profijten neerstelijcken overleggen voor oogen nochtans⁷⁾ hebbende de inconveniënten die mede geschouwt moeten worden, want alle gaten en vallen just soo claer niet sij en zijn altijd langer dan breed deur het inneende uuijtschueren van de waeteren. Maer ist sake dat de de gaten te zeer wijt zijn, ende gemerckt dat de rivieren uuijtborstende⁸⁾ groote diepten, weelen ende groote neren volgen, moetij⁹⁾ oversien ende neerstelijck¹⁰⁾ betasten de gronden tzeewaerts ende te landewaerts. Waer ghij dan vindt

- 1) D.i. zooveel lager als grosso modo de hoogte van een ton bedraagt. V.
- 2) Te lezen: soute?
- 3) Het Hs. heeft: oorbaerlicx.
- 4) Het Hs. heeft: moeste.
- 5) Nl. van den dijk van het vingerling.
- 6) D.i. of het.
- 7) D.i. daarenboven nog.
- 8) Het Hs. heeft: uuijtborsten.
- 9) Het Hs. heeft: moeten.
- 10) Het Hs. heeft: meesterlijck.

de gronden bequaemst, hartst ende ondiepst¹⁾, hetzij binnen oft buijten, zoo meuchdij tselve doen baecken²⁾ ende affpaelen.

Ick zoude van de(n) advijse wesen dat u vingerlingen van buijten³⁾ fraijer, bequaemer ende proffijtelijcker⁴⁾ liggen zouden dan van binnen gewrocht om⁵⁾ diversche redenen. Eerst omdat de stroomen vallende in den weel ende benaut zijnde zeer neren ende draijen eer⁶⁾ zij uuijt de benauthijt commen. Ten anderen: een vingerlingh buijten gemaect is gelijk een gemetsten⁷⁾ booge, hoe daer meer gewrocht op compt hoe(t) stercker is, oock⁸⁾ dient hetselve vingerlinck buijten gewrocht voor een uuijstekende hoofd doende zijn bootschap van ebbe ende van vloede ende weert⁹⁾ soo de stroomen van (den) teene van den dijcke, de weel oock binnen commende¹⁰⁾ te lande waert compt de lantluijden te passe voor wateringe van heur beesten als dezelve met lanckheijt van tijde versch¹¹⁾ wordt¹²⁾. Begint dan de vingerlinge aff te wercken van beijde zijden ende canten van den dijcke soo lange, verde ende naer bij den anderen totdat ghij siet dat den stroom zoude beginnen te schuerenne deur de nauwicheijt van het gat vant vingerlingh¹³⁾, daerjegens ghij terstont versien sult te wercken - te weten is het gat vant vingerlingh ontrent geen groese gebroken maer ontrent de saijlande oft corenlade, twelck terstont wechschueren ende smelten zoude als botere - twee bermen van rijs, een souten ende verschen berm, laetende t'midden een kiste van 6 voeten wijt ten minsten ende de bermen van anderhalve Putsche roede breed. Welcke bermen ende kiste dienen sullen om de sooden te houden tegens het wechdrijven van den voorseijden corenlade. Ende daer ghij het gat vant vingerlinck sterckelijcken op sult mogen maecken ende lant beverschen, sullen¹⁴⁾ de bermen ende de kiste uuijtbringen IIIe Putsche roeden breed, daer ghij bequamelijck een vingerlingh op wercken ende maecken moet¹⁵⁾ van VIII Putsche voeten boven den¹⁶⁾ gemeijnen conterlande, boven blijvende op zijn cruijne 5 oft 6 voeten, het binnendruipen van X voeten ende buijten de reste 1 roede ende VIII voeten. De voormelte bermmen en

- 1) Het Hs. heeft: bequaemste, harts ende ondieptst.
- 2) Het Hs. heeft: backen.
- 3) Nl. gewrocht, gelegd.
- 4) Het Hs. heeft: fraij, bequaem ende proffijtelijcken.
- 5) Het Hs. heeft: op.
- 6) Het Hs. heeft: en.
- 7) Het Hs. heeft: gemesten.
- 8) Het Hs. heeft: ock.
- 9) Het Hs. heeft: wert.
- 10) Het Hs. heeft: commen.
- 11) D.i. wanneer het daarin staande water zoet wordt.
- 12) Het Hs. heeft: worden.
- 13) Het Hs. heeft: vierlingh.
- 14) D.i. zult, moet gij. Te lezen: suldij?
- 15) Te lezen: moecht?
- 16) Het Hs. heeft: de.

derven niet zeer hooge gewrocht worden dan alleenelijcken beslachsgewijse - want hooge bermen doegent¹⁾ water hooge vallen twelck te zeer neren soude - ende dat slechts²⁾ den gront beset zij, maeckende altijd de opperste bouteynden van den rijse noesch aff te wercken voor een stortbedde van de ebbe ende vloede ende de kiste met sooden gevlet ende dichte getrapt, soo salt u een dicht werck maecken. Hebdij wel rijns bij de hant hoe ghij de bermen breeder maeckt hoe beter, ick en spreke maer op het nauste, maer de kiste en maeckt niet wijder dan de VI voeten, wel toesiende voor het eerste dat ghij alle slooten worcht, craecht ende overgaet gelijk ghij hiervoren op het (gat) van Middelburch gehoort hebt³⁾, dat gedaen was dourdien dat vele slooten veule schueringen maecken zouden. Dat gedaen zijnde soo meuchdij stoutelijcken met u voorhooffden aen ende aen commen, ende en sorcht niet⁴⁾ dat u de gront deur het stroomen ontvliegen oft affschueren sal. Maer eer ghij t'gat v'nt vingerlinck overgaet versiet u twee oft drie dagen lanck van veul spijsse ende zooden opt gat te brengen ende te setten, opdat u int overgaen van den gate geen spijsse en failliëert oft te cort en compt, oft anders soudij de geheele dijckagie wederomme hasarderen.

Int overgaenne van de gaten moet ghij oock beginnen te wercken op twee uuijren naer tleechw'ater⁵⁾ opdat ghij versch zijt ende t'gat overgecraecht hebt vóórt wederomme wasschen⁶⁾ van den waetere, omdat ghij soo het gat hoogen meucht telcken t'water oprijst mette spijsse ofte zooden die geset staen, met oock alle carren ende cordewagens die ghij met versche eerde daerbij bringen sult, continuërende⁷⁾ dach ende nacht totdat ghij de vloet verwonnen hebt, ende ten minste IIIe oft IIII voeten daerboven tegen een subijt ende opcommende verloop van stormen, soo meuchdij met vreden ende zonder ommezien rusten. Tselve soo gedaen zijnde sal proffijt wesen t'voorseijde werck t'besteden⁸⁾ ten vollen dijcke te brengen ende met carren gecarret ende van buijten aengewrocht soo hooge ende nae den heijtsch van den wercke ende stroome daer sulcke landen ontrent gelegen zijn.

Hiervoren hebbe ick diversche figueren van vingerlingen gemaect ende daer veel (aff) geschreven, nochtans, want wij hier zijn in de diversiteijt van tvallen van de gaten ende tovergaenne van dien, moete daer'ff noch vermaninghe doen ende soo de materie v'nt overgaen ende craegen van dien van gate tot gate vervolgen ende uuijtlegginge doen.

De gaten dan voorts, die van het buijtenstael tzeewaerts zoo noesch

1) Het Hs. heeft: doeget. Brabantsch dialect voor: doen 't.

2) Het Hs. heeft: slechs.

3) Zie blzz. 329, 330.

4) D.i. vreest niet.

5) Lees: hoochwater. V.

6) Het Hs. heeft: voor wederomme het.

7) Het Hs. heeft: continuëren.

8) Het Hs. heeft: besteden.

te lande waerts inne affloopen ende affvallen met een groote diepte van 12, 13, 14 vademen op een leechwater, moeten practijcquelijcken¹⁾ ende met geene groote fortse toegeleijt worden, want in soo verre ghij staende waesen verwercken ende worpen in de principale sate van den dijck, daer het stael van den dijck liggen zoude ende de gront ondiepste is, die zullen u metten vloed ontrollen ende overwentelen, waer²⁾ de meeste diepte es, hellende³⁾ dselve⁴⁾ ten lande waert inne, in sulcker vougen soo vele ghij affworpt ende affsinckt u ontdrijven ende affstroomen sullen, want een wase int water liggende is haest metten stroom gelicht principalijcken als die⁵⁾ helt ende niet wel in zijn loot staet, ende hoe viercant ghij de wasen wercken meucht soo zullen nochtans dezelve waesen in den gront wat hellende vallen naer dat de gront tzeewaerts ofte landewaerts inne wijckt ende terstont met⁶⁾ een cleijn stroomken te lichter omrollen ende wentelen; soo dunckt mij bequaemst, om daerinne te versienne ende sekerlijck te werckene, dat men de twee bermen, aen wederzijde van de gaten geheel gebleven zijnde, te landewaerts wat hooger opwercke dan zij te voren waeren oft van naturen behooren te wesen, van de lengte van wederzijden van IIe oft IIIe roeden, sluijgende⁷⁾ dezelve vaste eerde aen eerde aen den binnendruijpens van den dijcke ende dan daeraen gewrochtende uijten gront opgehaelt met enckele Vilvorsche steen ende schorren in maniere van een binnenberm deur tselve van een eijnde tot aen de andere, bijcans soo hooge als den grondt van den staele van den dijck oft daer den dijck int gat liggen soude, tegen welcken steenen berm ghij dan uwe wasen worpen ende affsincken mencht, die u niet sullen te lande waert innerollen oft ontdrijven als hebbende steunselle tegens den voormelten steenen berm ende gesloten zijnde tusschen den hoogen gront tzeewaerts (ende) den berm van de voormelte Vilvorsche stecnen, behoudens dattet op geen innestroomen van watere en zij oft uijstroomen, respect nemende hoe ende waer uwen berm leet. Want oock de Vilvorsche steenen en zullen u te lande waerts niet innesincken oft schuijven want die gemeenelijcken met oneffen houcken ende scherpe canten zijn, nijet recht viercant, die met de gewichte deen op d'andere commende in den gront clauwen⁸⁾ ende met scherpe canten soo houden, sulcx dat se niet affschuijven en connen. Ende hoe meer gewichts daerop compt hoe sij meer innecanten ende clauwen, soodatter oock naevolgen moet dat de waesen tegens den affrollen oft tegens het affschuijven steunsel hebben. Moeten⁹⁾ deselve waesen

1) Het Hs. heeft: partijcquelijcken.

2) Het Hs. heeft: naer.

3) Het Hs. heeft: henlende.

4) Het Hs. heeft: tselve.

5) Het Hs. heeft: de.

6) Het Hs. heeft: men.

7) Het Hs. heeft: sluijten.

8) Het Hs. heeft: in de groote clauwe.

9) D.i. gij moet.

zulcx deurworpen ende deurwercken¹⁾ niet hooger dan tpeijl van den leegen water oft I voet oft II hooger ommedat de rijswerckers bequaeme plaetsse hebben mogen om voorts te werckene, soo moeten nochtans deselve waesen wel versien wesen meestendeel ende vooral den gront tzeewaerts met goede taije sooden aen de wasen geworpen opdat de gront dacrdeur dicht ende vast gevesticht worde, oft anders zoude het binnenwater listen soucken om tzeewaerts onder deur trijs deur te loopen mit²⁾ perijckel van uwe wasen te verliesen gelijk hiervoren opt gat van der Creecken geseijt is³⁾. Aen den steenen berme binnenslants en zijdiy sulcke perijckelen niet verwachtende, nochtans en meuchdiy geen quaet doen denzelven steenen berm met zooden wat te becomen.

Voorts dan omme op de waesen voormelt een subijten ende lichtelijcken voorvorsch te mogen winnen, soo sal men daerop mogen wercken, aen wederzijden aff van den dijcke, liggende waesen met twee bermen ende een kiste soo over tstienwerck als over de zooden, ende zoo int eijnde aen malcanderen comende tgat overscheren met weelingen, als de voorvorsch hebbende zijn hoochte van acht voeten boven den conterlande, ende zoo subtijlijcken mogen tgat sluijten, nochtans eerst versien wesende van spijsse als voorseijt is. Ende in zooverre ghij wel⁴⁾ zooden ontrent den gate hebt meucht het rijs spaeren ende wercken uwen voorvorsch met eerde ende zooden ende cordewagens, besluijtende deerde binnen de zooden, soo suldiy sekerlijck wercken dat u het gat niet en sal ontrollen, ontdrijven noch ontstroomen. Ick blijve daer noch bij ende wilt sustineren tegen cenen iegelijcken dat het waeter niet bedwongen en wil wesen met subijte fortse maer met lancksaeemheijt ende subtijlheijt. Maer als ghij van uwen gront versekert zijt zoo wilter wacker ende met neersticheijt sonder cessereren aen vallen oft het zoude u wel wederomme een kuere spelen dat ghijs u leven dagen gedincken zout.

Ende omdat de materie ende saecke wat quaet is⁵⁾ mits mijnen plompen schrijven soo en hebbe ick niet connen gelaeten u hier een memorie van figure te teickenen⁶⁾, omme daerunijt te beter het verstant te mogen begrijpen, met alleenelijcken den gront hier te stellenne die onder twater comen zoude, waeraff de natuere eijtschen sal.

Uuijtlegginghe.

Ghij siet bij dezelve figure⁷⁾ dat het gat met noescheijt affcompt tusschen de uuijtergorsen oft het saijlant, binnen twelcke onder twater

- 1) Het Hs. heeft: deurwerckende.
- 2) Het Hs. heeft: int.
- 3) Zie blz. 156.
- 4) Te lezen: veel?
- 5) Blijkbaar bleef in de pen: te verstaenne.
- 6) Het Hs. heeft: tieckenne.
- 7) Zie figuur 66.

liggen zoude, maer zoo pingerende¹⁾ en zout het verstant niet wel connen begrijpen, soo hebbe ick het gat bloot laten liggen maeckende wat waterachtich tusschen den steenen berm ende tgors om wat differentie te geven.

De steen is den berm, daertegens de waesen rusten ende steunselle hebben omme niet nederwaerts te landewaerts inne te schuijvenne, soo ick vore genouch geschreven hebbe van de oneffene²⁾ ende canten van de schorren die int slijck clauwen, twelck de zooden niet doen en zouden, ende zoude beduchten als sij wat gelaeden waeren zouden nederwaerts affschuijven ende de leechte soucken deur het dringen van de wasen ende twater daer tegen staende, twelcke waere een geheel dijckagie in perijckel gestelt van niet te recouvreren dat u³⁾ dzelve⁴⁾ niet en connen gedoen, ick stelle hier dit voor ververschinge van onse voorgaende schrijvenne.

De andere gaten die vallen binnen ende buijten slants met groote, diepe weelen ende overvallen, laetende nochtans het oude stael van den dijck, dat zijn⁵⁾ noch eenichsins⁶⁾ cevijle gaten die u niet al wech en nemen ende principalijcken de voormelte saete van den dijck, ende bewijsen sulcx de natuerlijcke redene van het wercken ende 't overgaenne van dien, te weten dat ghij in beijde de overvallen uijten diepe soo binnen te lande- als tzeewaerts ende lancx u gebleven stael van den dijcke moet opwercken eenen rijsenberm tsij met staende oft liggende wasen, d'eene wesende eenen zouten ende dandere eenen vorschen berm, breet elck ten minsten van II roeden, wat hooger dan u stael van den dijck, in sulcker vougen dat het voormelte stael van den dijck u voor een kiste dienen sal, ende soo haest u eenichsins mogelijcken is in sooverre het aen wederzijden niet te diepe en is, want anders uwen ouden stael van den dijck voorseijt soude u ontschueren ende ontneren deur het lange loopen van den stroom die daer uijjt ende inne overvallen zoude, ende de gaten oft weelen⁷⁾ zouden van wederzijden deur den val van den water te zeer diepen ende uijjtneren. Vilvorsche steen oft schorren uijten schepe uijjtgeworpen, ende daeraff de bermen opgehaelt, zoude verre het zekerste werck zijn.

Tusschen welke twee bermen u voorseijde sate van den dijck beslooten⁸⁾ sal blijven liggen even verre⁹⁾ ghij die bermen wat hooger¹⁰⁾ maect dan het voormelte stael van den dijck, op welcke voormelte twee bermen, bringende ende maeckende dan den dijck op zijn oude groote,

- 1) D.i. schilderend, teekenend.
- 2) Oningevuld in het Hs. Lees: houcken.
- 3) Te lezen: datij d.i. zoodat gij?
- 4) N.l. het recouvreren, weder terugwinnen. Het Hs. heeft: dezelve.
- 5) Het Hs. heeft: zij.
- 6) Het Hs. heeft: geensins.
- 7) Het Hs. heeft: woelen.
- 8) Het Hs. heeft: te beslooten.
- 9) Te lezen: in sooverre?
- 10) Het Hs. heeft: hooge.

die buijten- ende binnenberme van denzelven dijck daerop rusten ende steunen¹⁾ sullen, anders soude uwen dijck metten laste van de versche eerde te landewaert inne schieten ende drijven, want de versche eerde gemeenelijcken wat uuijtdrijft deur het gewichte soo wanneer de voorvorsch wat hoochte ende breete crijcht, ten waere oft er een oudt stael van groese ofte schorre ontrent laege, dat zeer luttel gebeurt overmits de oude uuijtgelaeden putten niet dan met slijck ende slijm aengedreven en worden. Daerom moet ghij u wel wachten ende versien dat uwen jongen voorvorsche u niet en ontdrijve oft en schuijve²⁾ ten gate waerts inne, want het gat daerdeur zeer dangereux soude vallen ende costelijcken omme te recouvrerenne, want alle uwe spijsse twelck niet dan geroert eerde en is souder u tseffens ontsincken³⁾ ende wechsmelten ende uwe stael van den dijcke ontgrondeloos maecken, daerdeur trecouvrement van der dijckagie twee oft drie maenden geretardeert zoude worden ende in perijckel commen van deselve te verliesen ende niet te recouvreren deur den aenstaenden winter, op welke winter men met dobbel gelt ende cost soude moeten wercken ende telcken sprinckstroome u werck in groot dangier ende perijckel setten.

Maer waeren de gaten niet even diep gevallen, mocht⁴⁾ het ondiepste met eenen breeden berm overvloeren, maeckende de kiste van het out stael van den dijcke, ende soo uwen dijcke op den voormelten berm ende out stael ophaelen; tnatuerlijck verstant moet daerinne wercken. Van het ontsincken van den wercke ende voorvorsch, hebdijs wel gehoort hiervoren in der dijckagie van der Hicke⁵⁾, wij sullen u van dit gat oock een cleijn figuerken maken omme het verstant daermede wat te verlichten.

Uuijtlegginge op de voormelte figuere.

Bij dezelve figuere⁶⁾ meucht ghij zien hoe dat te midden⁷⁾ van den dijcke het stael is blijven geheel ende bloot liggen, nochtans soo geheel niet⁸⁾ met het vallen van den waetere ende inne- ende uuijstroomen tallen getijden soo wort het out stael rontachtich ten weelewaerts affcommende, soodat ghij niet wel sekerlijcken (den) nijeuwen dijck daerop maec-

1) Het Hs. heeft: rustende ende steunende.

2) Het Hs. heeft: schijne.

3) Het Hs. heeft: tontsincken.

4) D.i. zoo kondt gij. Het Hs. heeft: nocht.

5) De Hickepolder, vroeger ook Onze Lieve-Vrouwepolder geheeten, onder Oud-Vosmeer, vermoedelijk bedijkt in 1515, hield op te bestaan in 1532, herdijkt in 1561, zie Hollestelle, Geschied- en waterstaatkundige beschrijving van de polders op het eiland Tholen (Archief Zeeuwsch Genootschap IV, Tweede stuk) blz. 233 vlg.

6) Zie figuur 67.

7) Het Hs. heeft: de midden.

8) Versta: nochtans zoo geheel niet of met het vallen enz.

ken (ende) versekeren meucht oft hij en sal u affschuijven¹⁾ naer de diepte van den weele tgewichte op zijn lijff crijgende ende gevoelende, daerom ende (om) onse saecke zeker te nemene maecken wij de twee bermen uijten diepe van den weele die, de ronte van den affvallen van den watere int viercant met rijs opgetrocken ende gewrocht, taffschuijven benemen, op welke bermen uwen teene ende beloop van den dijcke soo van buijten als van binnen compt te rustene, ende wort het voormelte gewichte van den dijcke daermede gesustenteert ende onderhouden. Laet alle saecken seker nemen ende op geen waesen setten want daer hanckt te veule aen, want wanneer de bermen gemaect worden ende betere²⁾ tot sulcken groote vorderinge ende versekertheit dan namaels als men die behouft, emmers den berm van binnen om eenen voerwech te maeckenne ende daer over te rijdenne ende de dijcken te mijdenne.

Sulcke gaeten souden sommige noemen slijckvoorige gaten, maer ick en can se noch dien naem niet gegeven overmits de weelen, die binnen ende buijten tsants gevallen zijn, diewelcke men met rijse overgaen ende overvloeren moet gelijk oft het³⁾ stael van den dijcke grontbrexemen waeren, maer van de slijckvoordige gaten sullen wij hier naermael daeraff verclaringe doen.

Noch zijnder sommige gaeten die vallen ontrent ende tegenover eenige waeteringe van sluijsen oft sluijsvlieten. Sooverre deselve sluijsvlieten tzeewaerts uijtloopen⁴⁾ ende soo wel oock van binnen heuren cours hebben te lande waerts inne, die vallen seer dangereux want metten overval van den waetere maecken zij een overtallicke⁵⁾ diepte van eenen weel, ende daerenboven deur ebbe ende vloet en⁶⁾ rusten dach noch nacht deur de diepicheijt van de sluijsvlieten dezelve sluijsvlieten dieper ende wijder te schuerenne, soodat se achternae schijnen onwinnelijck te zijn dan⁷⁾ met onbehoorlijcken grooten cost, die alle polders niet machtich en zijn te vervallen, principalijcken als dezelve polders niet groot en zijn van gemetgetalen ende bijzonder door de vroenen, die niet contribuabel en zijn, ende eer ghij geraempt⁸⁾ mocht hebben waermede men rijs ende steen sal mogen recouvreren ende de penninghen daertoe furneren. In sulcken affairen behoort men terstont met neersticheijt aen te vallen ende de gaten te overbermmenne met kisten ende stortebedden, wel oock

1) Het Hs. heeft: affschuijren.

2) Te lezen: want wanneer de bermen gemaect worden eerder is 't beter enz.? De auteur wil kennelijk zeggen: want wanneer er vroeger bermen worden gemaakt bevordert men de veiligheid meer dan wanneer men er mede wacht tot men ze nodig heeft.

3) Te lezen: oft int?

4) Het Hs. heeft: uijtloopende.

5) Hot Hs. heeft: ontallicke.

6) Het Hs. heeft: ende.

7) Het Hs. heeft: dat.

8) Het Hs. heeft: gerampt.

besettende de voorhooffden van den dijcke ten minsten de bermen hooch uuijten leechwater eenen halven voet opdat deselve gaten niet wijder noch dieper en schueren.

Aen welcke overvloeringe ende oock de volmaeckinge van den dijcke int gat de voorste landen daerinne behooren te contribuërenne ende de besouten poldere¹⁾ onderstant te doene gemets gemetsgelijcke²⁾ deurdien, indien sulcke polders niet recouvrabel en waeren, de voormelte achterlanden den geheelen stroom van de zeewaeteren ende zeebaeren alleen draegen moeten, ende dat meer is heuren ouden dijck, uuijt³⁾ alle regulen ende behoorlijkheijt van dijckagie zijnde, te vernijeuwen ende sulcx met grooten coste te versiene, opdatse de zeestroomen⁴⁾ die alle dagen zijn verwachtende ende de zeegangen ende waeteren mogen wederstaen, waerinne oock de naegebueren dan niet en willen contribuëren soo sij te voren oock niet en hebben willen doen, ende daeromme soo vergaet den eenen polder vóór ende den anderen naer, verliesende veul contribuabel gemeetgetalen, waerdeur int uuijteijnde een geheel bedijckt lant in last compt. De Mat. sullen wel doen daerinne te remediëren ende te versienne bij behoorlijkke provisie, dat alle polderen liggende in een eijlant rontsomme int water, hebbende nochtans diversche middeldijcken, behooren gelijckerhant malcanderen te subveniërenne ende te bate te commen int onderhoud van den zeedijck ofte ten minsten (in) doorbreeckingen ende generale inundatiën⁵⁾. Want soo ist⁶⁾ met de polder, die int selve eijlandt eerst gedijckt is geweest ende heeft moeten eenichsins leggen op den westen, noortwesten ende zuijtwesten, de principaelste van de dangereuxste winden, soodat deur het bedijcken van de andere polders sij daerdeur worden bevrijt ende ontlast van sulcken grooten servituijt⁷⁾, waeraff ick u hiernaer bij kaerte sal bewijsen met oock uuijtlegginge van het naervolgende gat.

Omme dan tonsen propooste commende te verclaerenne hoe men sulcke doorgaende gaten sal craegen ende worgen, soo moeten⁸⁾ vooral de voorhooffden van den gebroken dijcke met eenen rijseren berm soo breed den dijck is met een kiste ten minsten van ses voeten, elcken berm ten minsten een paer roeden breed ten gate waerts aen wederzijden innecommende, versien worden opdat den dijck niet vordere en minere. Welcke bermen oock moeten wesen met de eerde daerop gewrocht ten minsten VIII voeten hooch uuijten peijl⁹⁾ leechwater, continuërende

- 1) D.i. geinundeerden, gevloelden.
- 2) D.i. elk gemet evenveel.
- 3) Het Hs. heeft: die uuijt.
- 4) Het Hs. heeft: zeedestroomen.
- 5) Het Hs. heeft: invandatiën.
- 6) Het Hs. heeft: soo en ist.
- 7) D.i. last. Het Hs. heeft: serviteijt.
- 8) Het Hs. heeft: moet men.
- 9) Het Hs. heeft: uuijt een peijl.

dan voorts aff te werckenne aen wederzijden, commende meer ten diepe waert, met twee bermen ende gelijcke kiste als voorseijt is, niet hooger elcke reijse dan een voet boven tpeijl leechwater, den binnenberm breet van vijff roeden ende den buijtenberm tzeewaers van vier roeden ende de kiste van VI oft VIII voeten, soo lanck werckende totdat ghij alle de bermen ende kiste aen malcanderen gebrocht sult hebben up een hemelhoochte van den voet vant peijl leechwater als vore, in sooverre ghij tselve gat niet te zeer diepe zijnde¹⁾ met liggende waesen condt bewercken.

Maer in sooverre ghij bevinden zout dat men dezelve gaten deur de groote diepte als van IIIIe, V^e, VIe, VIIe, VIIIe, IXe, X^e oft meer vademen diepte niet en zoude mogen overvloeren oft overgaen dan met staende waesen aff te worpenne, welke staende waesen niet en mogen versekert worden met kisten, soo zoud ick van den advijse wesen, om sekerlijcken daerinne te besoigneren, dat men eerst ende vóór het worpen van de staende waesen de vloeren zoude maecken ende affbringen met het plompen van de Vilvorsche schorren ende steenen, laetende midden een kiste die men met eerde (ende) zooden soude mogen vullen, ende soo verre plant tselve verdragen mochte²⁾ dezelve bermen van steenen soo hooch opwercken totdat men tselve gat met liggende waesen zoude mogen overvloeren, ende in zooverre plant de cost van de steenen niet en vermochten dat dan ten minsten denzelven berm uuijten grondt opgehaelt werde met de kiste, te wetenne binnenwaert van vijff roeden tzeewaerts van vier roeden, de kiste van thien voeten met de hoochte van een vademme deurgaens, op welke bermen ende kiste ghij dan sekerlijcken uwe staende waesen affworpen meucht ende daeroppe uwe voorhooffden aen wederzijden aenwercken sonder in sorge oft perijckel te wesenne, dat het gat nauwende ende twater bedwongen wesende u sal connen ontschueren ofte diepen ende de waesen onder heur fundament deur het doorstroomen ontnemen³⁾, want ghij eerst een vast fundament geleijs sult hebben twelcke oock benemen sal het ontschuijven van de voorhooffden, soo ghij hiervoren genouch verstaen hebt int overgaen van het gat van der Creecke ende de Kerckvaert in den Clundert⁴⁾.

Als een gat soo nae bij den anderen compt dat men tselve met worpen van een, twee oft drie waesen mach craegen ende sluijten⁵⁾, soo maecket sulcken gebeer ende cracht als hebbende eenen val van VI oft VII voeten waeters hoochte dat, in sooverre tselve geen goede bermen oft stortebedden en hadde, het geheel werck tseffens wechnemen zoude mogen, want int worpen van de leste waese men dezelve zoo int sluijten niet passen en can, dat die deur te breet gewrocht te zijne⁶⁾ te gronde can gaen

1) Het Hs. heeft: zijnen.

2) D.i. de polder bij machte was de kosten te dragen.

3) Het Hs. heeft: tontnemen.

4) Zie blzz. 149, 165.

5) Het Hs. heeft: sluijsen.

6) Het Hs. heeft: zijnde.

ende sincken ende dat oock d'andere waesen niet dicht aen malcanderen en vallen, laetende opene gaeten die altijt met ebbe ende vloet uuijstroomen zouden. Hadden ghij ten eersten gheen fundament gemaect, nochtans vermeucht ghij de cost¹⁾ vant gat, soo nauwe wesende, met steenen te craegenne twelck ghij zonder fortse ende perijckel doen meucht, het ware het sekerste²⁾ werck al en zout ghij t'gat niet wijder oft breeder met steenen beworpen dan van II roeden breet.

Expositie op de voormelte kaerte³⁾.

Omdattet ten propooste gecomen is int overcomen van deurgaende dangereuxe gaten die excessivelijck veel kosten, ende zoo wanneer eenen polder soo cleijne is dat die de groote cost niet en can supporteren ende dragen etc. soo ghij voorts in (den) text voren gehoort hebt, soo hebbe ick wel willen bij figure aenwijsen wat intrest de naestliggende polders onder éénen vorsche⁴⁾ daerbij lijden ende daeromme III polders gestelt, deen liggende oostwaert hebbende den noortwestenwint lancx twater, dander verwachtende den zuijtwestenwint oock lancx twater⁵⁾ liggende voorts metten dijck int zijden, dander hebbende geheel den noortwesten- ende zuijtwestenwint op zijn lijff, ghij meucht daerbij zijen⁶⁾ als sulcken polder⁷⁾ is gesouten ende geïndeert, soo moeten immers d'ander twee polders den westen- ende noortwestenwint opt lijff hebben wesende aen den inham, daer de waeteren inne besloten met sulcke winden inne gejaecht worden ende hooger ende vehementer opvloijen moeten als in eenen noortwestenhouck gedrongen ende met fortsse van den westen- ende noortwestenwinden in de ebbe ende uuijt (den) winde bedwongen zijn - ist⁸⁾ dan niet redens dat sulcke polders mede contribuëren int onderhoud van de geïndeerde polder op het noortwesten? Zoodattet niet qualijcken en voucht dat alle polders onder één voorversche resorterende d'een den anderen in sulcken noot behooren⁹⁾ te helpen ende bij te stane, opdat sulcken polder niet en blijve rijdende twelck causeren zoude de bederffnisse van de andere, want twater daerop met eenen draije neren zoude ende maecken sulcx eenen deurgaenden grontbrexem, twelcke dan al tot grooten cost loopen zoude van de twee overgebleven polders. Ick sorge dat daerdeur het landt van Schouwen aen de innelaegen gecomen is tot

- 1) D.i. zoo gij de kosten kunt dragen van het gat met steenen te kragen.
- 2) Het Hs. heeft: sterckste.
- 3) Zie figuur 68.
- 4) D.i. onder éézelfde voorversching, zie beneden.
- 5) Het Hs. heeft: twaters.
- 6) D.i. zien.
- 7) Het Hs. heeft: polders.
- 8) Het Hs. heeft: is.
- 9) Het Hs. heeft: behoort.

haerder eeuwige bederffnisse, zoo wij int capittle van de inlaegen genouch daeraff schrijven ende breeder verhaelen zullen.

Ghij siet oock wel in dezelve figure het deurgaende diepe te landewaerts inne loopende ende buiten tzeewaerts uijtcommende, twelcke diep men niet en mach omverlingen¹⁾, ende alst zoo diep ende wijt is dat de polder den cost niet en mach verdragen soo moet dan blijven drijvende. Ist²⁾ dan niet beter dat sulcke polders malcanderen helpen dan dat int uijteijnde d'andere den last alleene dragen moeten, hebbende zoo min ende contribuable van den verloren zijnde gemeetgetalen? Het compas³⁾ sal u de polders weten te deserneeren⁴⁾, ende bij gelijckenisse zoude ick nemen de oostpolders den⁵⁾ Clundert, de zuijtwestpolders den Finaert ende den bevoijden polder den Ruijgenhil, dwelck int jaer LXX geinundeert was, zonder nochtans dat ick bij die figurerens bewijsen wil dat dezelve polders met heuren dijcken zoo ligge, maer het compt genouch op dier manieren ende worden daeromme die polders hier gedenomineert ende daerbij gefigureert.

Ten laesten, gaeten die vallen van een hooch buitenstael, gors oft schorre naer een leech lant ende diepte int selve landt liggende ofte dat het landt binnen leger waere dan het buitenstael, gelijck wel tlandt van Hildernisse bij Bergen is, en waere geen prouffijt de gaten zoo gewrocht als van andere gaeten hiervoren verclaert is, maer zoude men prouffijtelijker⁶⁾ wercken ende sekerlijker⁷⁾ buiten het hoochstael ommegeende⁸⁾ met een goet vingerling, ende al voore ende eerst besettende ende beslaende met (een) rijseren voorhoofd de steijlte van den dijcke, uijt de gaeten opgehaelt aen wederzijden van den diepe, welcke vingerlingh u dienen sal voor een hootkaede, op redelijcke hoochte gewrocht, begrijpende binnen spijsse genouch om het principael gat te overgaen, ende dan terstont overbermende⁹⁾ ende overvloerende ende met een kiste overgaende sulcx het voormelte gat, principelijck dat de gront bewaert zij ende niet vorder oft wijder uijtschueren ende diepen en mochte, bringende dan u voorvorsch aen wederzijden van den lande aenne soo hooch als u goet dunckt, want u dan de voormelte voorhooffden ten canaele waert innevallen noch schuijven en zullen mogen, gelijck wel eertijts in het canael niet overvloert¹⁰⁾ zijnde gebeurde¹¹⁾ zoo ick hiervoren in de dijcka-

- 1) Te lezen: overvingerlingen?
- 2) Het Hs. heeft: is.
- 3) D.i. de windroos op de kaart.
- 4) Te lezen: designeren?
- 5) Het Hs. heeft: der.
- 6) Het Hs. heeft: prouffijtelijcken.
- 7) Het Hs. heeft: seeckerlijcken.
- 8) Het. Hs heeft: ommegeaen.
- 9) Het Hs. heeft: overbermen.
- 10) Het Hs. heeft: overvloet.
- 11) Het Hs. heeft: gebeurt ende.

gie van den Clundert verclaert hebbe¹⁾ ende noch naderhant sulcx is geschiet in²⁾ het ververschen van den Ruijgenhil int gat, gevallen op den vloet van Alderheijligen int jaer LXX. Het en is altijd geen prouffijt dat men tvingerlinck, hoewel dattet op een harde groese ende stael geleijt worde, tot vollen dijcke volmaeckt, deurdien ghij de dijckagie daerdeur met veule dijcken belast besonder als de vallen van den waetere in zulcke leege landen ten landewaerts inne lange weelen ende diepten gemaect hebben ende tzeewaerts oock het vallen van den water ten gorsewaert inne verre uuijtgekanckert hebben.

Ick neme dat het gat is van XX oft XXV roeden ende ghij verre met het vingerlinck ten groesewaert inne moet, soo moet het vingerlingh ten minsten vallen hondert XXV oft L roeden, soodat al waert vingerlinck hooch V voeten, boven 4 voeten breed ende onder in de saete III roeden, twelcke eenen dijck zoude schijnen te wesen, daerdeur hen menige hebben verabuseert meijnende dat daerdeur den dijck bijcans volmaeckt was, nochtans soo ist prouffijtelijker ende sekerlijcker het principael gat gesloten ende overgaen om diversche redenen. Eensdeels al ist vingerlinck soo hooch ende breed als voorseijt is, soo moet ghij daer ten minsten aen wercken 4 roeden in de sate ende 4 voeten hoochte van eerde, die men ten minsten niet en maecken en zoude om drije oft vier pont de roede, want het wel te bedencken is dat de naeste eerde ende spijsse den hals affgesteken is om het subijt beverschen van den lande. Ten andere het is een groote servituijt een lant te belasten met I^c oft 125 roeden dijcks meer dan van te voren, besondere alsse op de noortwesten-, westen- ende zuijtwestenwinden liggen daer meest alle landen deurbreecken ende inunderen. Sulcke lange uuijstekende vingerlingen en connen u anders geen prouffijt doen dan datse wat mogen beschermen de naestaenliggende dijcken, weerende daeraff de stroomen van den water principalijcken als die buijten gemaect worden.

Daer zijn sommige die willen de vingerlingen al binnentslants leggen ende maecken, seggende ende allegerende dat dezelve vingerlingen binnenslants liggende zeer lauw ende werm uuijte winden liggen souden, het is wel waer, maer leijt dezelve vingerlingen in u slaepcaemer daer zoudensse noch wermer liggen, het zijn al beuselinghen, ghij slaet veul lants buijten ende bederft ende berooft veel lants van binnen, want becaet ghij u vingerlingen om de spijsse drooch te hebben ende daeruuijt te werckenne, soo moet uwen dijck zoo veul te meer langer vallen tot grooten cost. Ten anderen, bringht ghij u vingerlinghen tot op den weel, soo moet ghij u spijsse van binnen overstorten twelcke dobbel moijsse ende cost is. Maer van buijten meuchdij uwen dijck soo nae den weel leggen als ghij eenichsins meucht ende becaeden u spijsse soo verre uuijtwars alst noot is, twelcke verre ten minsten cost zijn moet overmits dat het meeste beloop van den dijcke

1) Zie blzz. 149, 150.

2) Het Hs. heeft: is geschiet is in.

van buijten is ende het steijlde van binnen. Het betaempt wel dat ick ulieden hiervan oock een figuerken bijbrenghe.

Verclaringe op de voorschreve figuere.

In dezelve figure¹⁾ setten wij t'gat te wesenne wijt 25 roeden, t'lant binnen is leech landt dwelck ghij siet onder t'waeter wesende, ende buijten is hooch landt soo ghij oock bij de voorseijde groesen sien meucht, soodattet niet prouffijtelijcken en waere binnen een vingerlingh geleijt, als wesende een leech stael.

Maer buijten op het hooch stael siet ghij wel dattet bequaeme vorderinge doen moet daer op de groese terstont een vingerlinck geleijt, zoo meuchdij subijt u lant verschen ende de vruchten versekeren, want al en maect ghij u vingerlingen maer hooch VIII voeten Putsche mate op het hoochste conterlandt oft meijlande, twelck daer²⁾ in vele getijden niet onder en vloijt, soo soudij daerop eenen lant mogen versekeren voor een gemeen verloop, ende alle dage en commen der geen generale vlooden.

Soodat hetselve vingerlinck u dienen sal voor een kaede om het gat te vorschenne, tovergaenne ende ten vollen dijcke te brengen.

Neemst de passere, met het gat 25 roeden lengte ofte wijte sult vinden het vingerlinck te moeten wesen meer dan hondert roeden, soo belast ghij u polder ofte lant met nieuwe servituijt van de lengte meer dan 75 roeden dijck, tonderhout van welcken dijck, indien in het noordwesten leet, seer veul cost³⁾ te onderhouden.

Maer inne sooverre u dochte dat het gat seer diepe gevallen waere, te weten passerende⁴⁾ 6, 7 oft 10 vademen, twelck int overgaene veel spijsse eijschen zoude, zoo leght u vingerlingh soo naer de weel dat ghij de weel int ondiepste overvloert, ende maect daerop uwen dijck om alle lenghde van dijck te schouwen⁵⁾.

Het vingerlinck oock buijten geleijt sijet⁶⁾ ghij mede hoe dat dezelve vingerlinck hem selven uuijsteeckt hootsgewijs, soodat alle de lenghte van den dijck daer achternae commende moet daeronder beschut ende beschermpt werden.

Neemst sulcx dat den noordwestenwint op deen zijde daerop staet⁷⁾, wesende van de lenghte van 25 oft 26 roeden, soo preserveert nochtans hetselve vingerlinck maer de 100 oft 200 roeden lengte dijck tegen denzelven noordwestenwinde.

Van binnen het vingerlinck geleijt en can u geen proffijt doen maer wel

- 1) Zie figuur 69.
- 2) Het Hs. heeft: maer.
- 3) Het Hs. heeft: costen.
- 4) Het Hs. heeft: passeren.
- 5) D.i. te schuwen.
- 6) D.i. ziet.
- 7) Het Hs. heeft: slaet.

veel quaets, mits dat het water daerinne blijft draijende naer de rant¹⁾ van het vingerlinck, daerdeur uwen dijck grooten last lijt, ende als de wint dan plat int gat staet soo mach twater qualijcken wederomme tzeewaerts deur het gat daerinne commen uuijt²⁾, want de wint belettet³⁾, soodat uwen dijck een ure ofte twee langer metten waetere gequelt wort, ende tvingerlinck buijten is haest verlost van den waetere want debbe een ruijm zee voor hem heeft, ende u wijst⁴⁾ oock het buijtenvingerlinck, van wat winden dattet zij, twater van den dijcke.

Want wij hier voren int lange verclaert hebben van de diversiteit van⁵⁾ vallen van de grontgaten, soo behooren wij hier oock noch te verhalen van de slijckvoordige gaten, twelck zijn gaten die gevallen zijn deur den dijck ende daer het lant deur bezouten wort maer nochtans is het stael van den dijck oft het fundament blijven liggende ongeweelt ofte ongeput⁶⁾, vallende alle getijden op het leechwater drooge dat men daerover gaen mach. Welcke gaten ick tanderen tijden hebbe zijen bewercken ende de voorvorsch daerdeure bringen nemende de eerde ende zooden van den dijck aen wederzijden, twelck zij noumen ‘dijck van dijck.’ Ick en soude tselve niet wel connen geprijzen noch lauderen sulcx te werckene, deurrijen dat ick gesien hebbe op Pontianivloet anno LII in de dijckagie van St. Meertenpolder bij den Oudenbosse daerse op die maniere wrochten ende te wercke gingen, maer ten bequaem henluijden niet wel deurrijen datter twee verloopens van vloeden op quamen die ten tweemaal de voorvorsche ende de spijse ende eerde van den dijck genomen (hebben) ende te landewaert innestroomde ende wechdreef, soodat ghij het gat daermede dat slijckvloedich was ontgronde, ende daerenboven werdij eenen deel van uwen dijcke quijte, ende en hadde daer geen goede spijse ontrent geweest soude men tlant tot grooten cost hebben moeten verschen, want men veel lants van binnen zoude hebben moeten uuijtputten ende berooven omme tgat dat gediept was te craegenne, over te gaen ende te worghen, voorts de reste van den wechgenomen dijck te maecken ende in zijn volle keure te brengen. Daeromme is het een onseker werck sulcx te besoigneren, al tijeret eens wel, het mach twintich mael daertegen qualijck vergaen.

Maer om sekerlijcken sulcke gaeten te bewercken soo zoude ick van den advijse wesen dat men terstont (in) de slijckvoordige gaten het stael wel dicht dede overcrammen ende bematten, opdat het water zekerlijcken daerover uuijt ende inne zoude mogen loopen, maeckende⁷⁾ oock u voor-

- 1) Het Hs. heeft: ront.
- 2) Het Hs. heeft: ut.
- 3) Het Hs. heeft: beletten.
- 4) D.i. wijst af, weert af.
- 5) Het Hs. heeft: van.
- 6) Het Hs. heeft: geput.
- 7) D.i. zorg dragende.

hooffden van den dijck te beslaenne opdat sulcken gat niet wijder en worde oft de dijcken aff en calven deur het onderuuijschueren van den waetere. Even wacker doet dan voorts neersticheijt alle spijsse van sooden, rijs, strooij, horden ende ander reetschappen opt gat te brengenne om daarmede terstont met één getijde het gat te oververschenne met een loffelijck voorvorsch¹⁾ van de breete ende hoochte die een verloop zoude mogen wederstaen, in sooverre ghij sulcx doen meucht ende tselve gat²⁾ nijet te wijde ende lanck affgeschuert en is. In sooverre ghij tgat met één getijde niet en cont overvorschen met een loffelijcke voorvorsch als voorseijt is, soo werckt op één getijde zoo veule van beijde zijden aen ende aen als ghij vermennen³⁾ condt ende meucht volmaecken (in) een loffelijcke hoochte ende breete.

Ende oft nu soo quame dat ontrent dezelve gaten qualijcken spijsse te krijgen en waere, soo maect twee rijseren bermen brengende dezelve aen wederzijden van den voorhooffden aen met een kiste van vier oft vijff voeten van der dichticheijt⁴⁾, breed elcken berm van 13 roeden⁵⁾, hooge vier oft vijff voeten, soo meuchdij lichtelijcken soo veule spijsse ende eerde krijgen dat ghij meucht op de bermen daarmede vier voeten hoochte voorvorsch krijgen. Hebdij de spijsse ende eerde oock niet gereet, neemt vrij dan van uwen dijck soo veule eerde ende spijsse dat ghij de hoochte krijcht, zoo zuldij versekert wesen van gene verlooren eerde te leggen ofte quijt te worden, in voegen dat, gerekent de bermen op IIII voeten hoochte, d'eerde van IIII oft V^e voeten, ende het stael van slijckvoorde ten minsten eenen voet, sal tsamen thien voeten hoochte maecken ende uuijtbringen, welke hoochte vrij wel eenen dapperen vloet⁶⁾ sal mogen wederstaen. Ende al waert soo dat ghij de voorvorsch niet en cost sulcx deurbringen op één getijde, laet vrij het water uuijt- ende inneloopen over de matte voorseijt: ten sal u niet ontgronden. Siet ghij immers dat de voorseijde matte affschueren woude, weest er wederomme bij met crammen ende matten te versienne.

Het en is altijd geen⁷⁾ prouffijt oft wijsheijt maer een temeraire neersticheijt dat men de gaten wilt overvloeren, craegen ende beverschen, in sooverre dat ghij de hoochte van de negen voeten ten minsten niet en condt opgehaelen ende maecken. Oock ist een generale regul in dijckagie dat men alle grontgaeten behoort te overvloerenne ende overkistene deurgaens aen malcanderen eer ghij daerop eenige voorvorsche van den dijcke aff op brinckt, want indien het canael niet wel versekert en is, soo

- 1) Het Hs. heeft: volvorsch.
- 2) Het Hs. heeft: nat.
- 3) Het Hs. heeft: vermaenen.
- 4) D.i. vier of vijf voeten dicht zijnde.
- 5) Lees: voeten. V.
- 6) Het Hs. heeft: woer.
- 7) D.i. volstrekt geen.

schuret sóó uuijte, als twater meest deur het canael bedwongen wesende zijnen stroom te nemen, dat alle trijswerck daernaer hellen moet ende tgewichte van de eerde van u voorvorsch tselve naer tcanael dwingt te schuijvenne soodat ghij deen met den anderen quijt moet worden, principalijcken als er eenige verlopen op comen. Daerom weest voorsichtich op sulcke wercken niet te veul te dencken op de vruchten die binnen den polder gesaijt zijn, ééne getijde ofte twee uuijt- ende inneloopens en mogen de vruchten soo haest niet deren als een getijde oft twee twerck te verrasschenne, jae een halff oft vierendeel getijde soude tlant mogen in last, cost ende perijckel bringen.

Gemerckt wijluijden met figueren begonst hebben, hebbe ick wel willen hieraff noch een cleijn figure maecken.

Uuijtlegginge.

Ghij meucht zien bij dezelve figure¹⁾ dat men een slijckvoordich gat behoort niet over te gaen ende te verschen ende tot dattet geverscht is te bewaeren²⁾, bringende van de voorhooffden van den dijck telcken getijde soo veul lenghte van voorvorsch aff als ghij op éénen dach meucht vermennen te maecken op zijn behoerlijcke hoochte van X voeten, ten minsten IX voeten, metten rijserenberm daerop het eerdewerck compt, zoo ghij sien meucht overcrammende het slijckvoordich gat met een goede matte, twelck is daer het manneken op staet tusschen beijde de voorvorschen. Doedij anders soo suldij³⁾ alleene het werck in hasaert ende tlant ten grooten coste brengen soo genouch gebleecken is in de verschinge van den Ruijgenhil bij den Cleenen Amere op Alderheijlighenvloet LXX, daer hem eens gat ontliiep deurdien zijlijeden te vrouch in de were waeren, de voorvorsch heure hoochte niet hebbende, voort⁴⁾ te werckenne, ende zoude henlijeden daernaer noch eens ontgaen hebben deur deselve faute; soo oock in diversche plecken in Hollandt (ende) in Brabant tot diversche verschinghen geschiet is.

Peijst bij u selven als ghij u gaten nauwet, wat schueringe ghijlieden int canael van den gaete maeckt als tselve canael niet pari-passu⁵⁾ metten bermen ende kisten overvloert ende bewaert en is, ende te meer moet alle het werck wechspoelen metten overval over uwe njeuwe voorvorsch overvallende, want als tgat genaewt wort daer is ten minste drie voeten vallens waters van vloede ten landewaerts inneloopende. Sulcken overval moet dan groote cracht bijbringen al en ontschuijfft u

1) Zie figuur 70.

2) Vgl. hiervóór blzz. 364, 365.

3) Het Hs. heeft: steldij.

4) Het Hs. heeft: voort.

5) Het Hs. heeft: parpassic.

het werck niet ten canaele waert in deur het gewichte van den voorvorsch, op de bermen gewrocht, twelcke nochtans natuerlijk soo geschieden moet deurdien het fundament wordt ontgront. Vele dijcken zijnder verloren ende landen innegegaen met een slechte¹⁾ overstorting ende overloopinge van den waeter, twelck eenen halven voet niet over en liep ende en storte, wat moet²⁾ dan doen in versche ende sandige ende nijeuwe gestorte eerde!

Als ghij dan uwe voorvorsch maecken wilt soo neemt het druijpen van den binnenwercke, maeckt dat soo met een voorvorsch gelijkx beloops oppe want het binnenbeloop steijl is, soo windij terstont daermede een dappere hoochte, ende zoo wanneer ghij dan uwen dijck te vollen keure brenght, soo hebdi tot uwen³⁾ gerieve ende baete het beloop buijten (om) daerover gemackelijcken te carren ende met cordewagens te wercken. Het is oock den minsten cost want van buijten over te storten cost zeer veule ende is moijelijcken om doene, het schilt u bij de vierde penninck gelts, soot genouch gebleecken is int besteden van het vingerlingh binnenslants in Nijeuwe Vossemaer gemaect ten⁴⁾ tijde van denzelven vloet LXX. Het vingerlinck was hooge X voeten, in zijn saete III Putsche roeden, binnen op zijn lijff IIII voeten, daer wert aengeleijt IIII roeden in de saete tzeewaerts IIII voeten gehoocht, dien dijck coste⁵⁾ de roede deurgaens 28 karolusgulden, daermede men eenen dijck van VIII roeden in de saete soude hebben mogen maecken van nijeuws oppe. Dat was de redenne, te wetenne dat daennemers alle de spijsse ende eerde van binnen de steijlte van den dijck opcarren ende opruijen moesten ende brengghen d'eerde over dijck omme de 4 roeden aenlegh op te maeckenne, het schilt veule drije mannen voor (de) spaede oft maer twee in een werck te moeten becostigen. Het en is allemans werck niet de handeling van de dijckagie, want boven het natuerlijk verstant, twelck⁶⁾ daerinne niet gebreecken en moet, soo moet er nochtans de experiëntie ende lange handeling van doen daerbij zijn; nam authore Catone: ut cura ingenium sic et manus adjuvat usum.

Nu voorts omme te weten hoe men de rijserenbermen sal bequamelijck ende prouffijtelijck wercken, leggen ende maecken ende die houden liggende sonder wechdrijven, uuijtborsten oft ontgronden, zoo is⁷⁾ eerst te considererenne datter diversche gronden zijn van diversche natueren. Deen is morwe, bruijsachtich⁸⁾, moerich ende derrijgrondt, andere

- 1) D.i. een simpele, eenvoudige.
- 2) Samengetrokken uit: moet 't.
- 3) Het Hs. heeft: uwer.
- 4) Het Hs. heeft: den.
- 5) Het Hs. heeft: cost.
- 6) Het Hs. heeft: twerck.
- 7) Het Hs. heeft: ist.
- 8) Het Hs. heeft: gruijsachtich.

hebben eenen anderen gront, hart, sandich, som met drijffsant, met aderen opwellende, op welcke sandige gronden een goet fundament vallen moet. Maer de moerachtige, bruijsachtige ende derringachtige gronden moeten wel met voordachticheijt gebermpt, gekist ende getuijnt worden effens velt deur, eenpaerlijck, deenen thuijn niet meer dan dandere gelaeden met zooden, om zoo een goet fundament gemaect te worden om de voorvorschen ende voorhooffden daerop aen te brengen, opdat ghij u werck meucht houden staen, soosals in de geheel¹⁾ sachte bruijsachtige gronden die ick gevonden hebbe in de visitatie ende raminghe van de raijen van der dijckagie van de Ruijchte alias van Beijerlandt, diewelcke waeren zoo los²⁾, vlockig ende licht dat, zoo wanneer hem iemanden daerop staende wat roerde, soo roerdense alle die III roeden daer naerbij stonden, ende sulcke gronden vallen oock wel in sommige gaten daerse zeer perijculeus zijn, deurdijen dat se alle getijden wechdrijven als assen³⁾ ende mul van torven, diewelcke⁴⁾ daerom moeten terstont in alle diligentie met goede breede bermten overvloert worden, welcke bermten ten minsten V^e oft VI roeden breed⁵⁾ zijn ende de kiste midden maer van Ve oft VI voeten breete, wellende⁶⁾ telcken aflegh van rijse de bermten aen malcanderen mette wellinghe. Want indien ghij u kiste breed maect ende te zeer wijt ende uwen berm daertegens⁷⁾ niet en versiet van goede breete ende lijff, tgewichte van den voorvorsch gevoelende zouden de bermten geschaepen zijn hem uijt te versetten ende te sincken ende om te vallen, daerdeur alle twerck zoude geschaepen zijn wech te drijven.

Ghij meucht oock toesien dat de bermten terstont wel eenpaerlijck gelaeden worden, opdat se het hardt fundament gelijkelijck met de voorvorsch ende kiste soucken mogen, eer ghij uwe voorvorsch midden op de kiste te zeer hooch opbringht. Voorts is het principaelste en het versekertste⁸⁾ de bermten wel dicht getuijnt op eenen voet breed nae den anderen, principalijcken tzeewaerts ende te landewaerts ende aen wederzijde van den kiste, maer midden op de bermten mach men die betuijnen nae den heijsch van den wercke, deselve tuijnen met goede loffelijcke geerden gewrocht ende getuijnt ende wel dicht aen malcanderen nedergeslaegen, maeckende⁹⁾ op zulcke gronde goede lange staecten ende besonder op de stortebedden van ebbe ende van vloed uijtvallende lange sperren, mede betuijnt, opdatse daerdoor meer ende meer dieper in geheijt

- 1) Het Hs. heeft: soodat in de geheele.
- 2) Het Hs. heeft: loos.
- 3) D.i. asch.
- 4) D.i. welke gaten.
- 5) Te lezen: breed moeten?
- 6) Het Hs. heeft: weelende.
- 7) Het Hs. heeft: ende daertegens.
- 8) Het Hs. heeft: versekerste.
- 9) Het Hs. heeft: maecken.

worden ende den harden gront van den canaele soucken¹⁾ mogen eer men mette voorvorsche ende voorhooffden aencompt. Want in sooverre ghij het water zijne breeden cours ende wille beneempt ende met te zeer benauwen bedwinght, eer ghij tcanael van de diepte doorgaens aen malcanderen gewrocht hebt mette tuijnen ende kisten voorseijt ende soo overvloert ende den gront versien zijnde, is soo geschapen alle dat moock, bruijs, moer ofte derrije soowel onder de begonste vloeren ende kisten als tgene dat niet en bevloert en is soo uuijt de gaeten te schuerenne, dat ghij daer qualijcken meester aff sult connen geworden. Nochtans meuchdij wel van uwe voorhooffden oft opperlant, indien ghij in een nijeuwe dijckagie besoigneert, uwe voorvorsch affbringen opdat de voorhooffden oft opperlant niet aff en schueren ende daerdeure twater, twelck zeer nauwe listen souckt, een nieuw diep achterom de bermen maecken ende schueren zoude, nochtans²⁾ dezelve voorvorsch noesch affkeggende ende affgaende, de kegge beset met sooden opdat de voorvorsch niet aff en calve gelijk de voorhooffden ende steijle gorsingen gedaen zouden hebben, ende soo moet ghij twater met soeticheijt te gemoet gaen.

Waer derrijachtighe gronden³⁾ sijn en suldij geen schueringe cunnen maecken want zij te zeer taije in malcanderen gevesticht sijn, zij liggen zeer qualijcken te passe in navigable revieren principalijcken als sij zeer hooch liggen, zoodat wat water van boven aff compt, affstroompt ende affschuert en cunnen nochtans dezelve derrije nijet mineren oft affschueren, soodat de derrije die in de gaten liggen niet lichtelijcken ontschueren en zullen. Maer wildij daerop gewichte bringen ende dezelve bloot ende onbedwongen laeten dat se niet mede versien en worden met goede bermen, welgelaeden met sooden oft steenen, soo zuldij (se) lichtelijcken op doen borsten ende wech doen drijven soo haest zij gevoelen op heur lijff de zwaerte ende gewichte van de voorseijde voorvorsche, ende u principael werck van den voorvorsche sal deur het lichten van den derij nedersincken ende ommetuijmelen, soo ons gebeurde in de dijckagie van den Clundert inne een creecke genaempt Brouwerskreke int jaer van⁴⁾.

Omdat wij hier sijn in der materie om sachte gronden over te gaene, ende nochtans van de bermen ende kiste tsamen een gat deur te wercken hiervoren genouch geschreven hebben, maer want⁵⁾ de materie hier wat diversch is ende de bermen ende kiste in eene andere maniere gewrocht ende gelaeden moeten worden, soo sullen wij hier wat resumeren dat, de bermen deur het principael diep ende canael gewrocht zijnde ende telcken wel met steenen ofte met goede taije cleijezooden geladen tusschen de

- 1) Het Hs. heeft: besoucken.
- 2) D.i. daarenboven.
- 3) Het Hs. heeft: gront.
- 4) Oningevuld gelaten in het Hs.
- 5) D.i. niettemin omdat.

tuijnen, de stortebedden wel noesch affgewrocht ende principalijcken de kiste wel dichte versien wesende, sult mogen voortsvaeren aen wederzijden aen te brengenne uwe¹⁾ voorhooffden ende voorvorschen zoo dapper ghij meucht te vorderen, dezelve uwe voorvorschen midden over de kiste begrijpende dat eerde aen eerde gesloten mach worden ende soo een goede dichticheijt gemaect, nochtans op een ander maniere dan ick voore verhaelt hebbe, ende daerinne versien dat de voorvorsche niet soo hooge ofte zwaer gemaect en worde ghij en vervolcht ende quamt uwe bermes soo te laeden met steenen, eerde oft zooden zoowel binnen den lande als tzeewaerts, dat het perschen van de gewichte op de bermes tegenhoude het deursitten van den voorvorsche, die met de kiste ende al tesamen zoude mogen over de eerde (de) moeck, sachte moer ende derrije op doen heffen ende op doen borsten, zoodattet gewichte van de bermes, al ist soo dat hetselve gewrocht soo swaer niet en is als de voorversch maeckende²⁾, immers altoos wat³⁾ wederstaenne het gewichte van denzelven voorvorsche, twelcke sulcken cracht dan oock niet en gebruijckt als eenpaerlijcke de saete van den dijck ende de bermes geperst ende gelaeden worden. Want al hoochdij de bermes soo hooge jae vier voeten hooger dan de bermes van den conterlande ofte maijlande, zoo en zuldij sulcx de hoochte niet houden ende sal de voormelte rijseren berm ofte het rijswerck leeger sitten dan de voormelte vier voeten ende zoo per consequent⁴⁾ leeger dan de bermes voorseijt. Daer isser veule jae tmeestendeel⁵⁾ van de dijckgraven die houden heure bermes in de gaten oppe te maecken tot int leste ende abuijseren hen daermede, dat doet de bermes in de sate van den dijck opborsten overmits dat de voorvorschen onder maer van III roeden in de saete aengeleijt worden. Als ghij dan den geheelen dijck onder in zijn zate wilt bringhen, soo ist prouffijt dat de binnen- ende buijtenbermes gemaect zijn om daerop te steunenne de buijten- ende binnenteenen van den dijck voorseijt. Ick laete hieraff een figure te maecken deurdien dat ghijt⁶⁾ hiervoren genouch gesien hebt.

Vele weten wel te seggen dat de gaten schueren tusschen ende eer ghij de bermes aen malcanderen gewrocht mocht hebben; dat moet altijd zoo wat wesen, maer als ghij de affcommende bermes niet te zeer hooge en werckt, te weten eenen voet oft halven voet boven den leechwater, soo en cant⁷⁾ maer eenen voet oft halven hoochte vallende waeters schueringe maecken ende dat en can niet veel opereren, want als de bermes onder-

- 1) Het Hs. heeft: ende uwe.
- 2) D.i. schoon de bermes bij het aanleggen niet zoo zwaar zijn gewerkt als de voorversching, toen deze gemaakt werd.
- 3) Te lezen: mach?
- 4) Het Hs. heeft: persequent.
- 5) Het Hs. heeft: meestendeel.
- 6) Het Hs. heeft: ghij.
- 7) Het Hs. heeft: can.

vloijen soo geeft het water zijn breete van ebbe ende van vloede deur het geheele gat over de bermen, twelcke soo grooten cracht niet en can maecken, als hebbende het canael te dragenne tgeheel gewichte van den waetere soo wanneer de bermen ende voorvorschen met heure hoochte ten canaele waert aen wederzijden ongewrocht zijn. Daeromme en behoort men de bermen niet te hooge te maecken om twater van ebbe ende van vloede daertegens te houden staen ende zoo veule meer waters deur het canael te dwingen. De bermen en prouffijteren niet tegen tsitten ofte sincken maer worden gemaect: eerst omdat¹⁾ het werck niet affschueren ofte -loopen ofte ten canaele waert schuijven en zoude; oock omdat de voorvorsche van malcanderen niet diepe en zoude indrijven, als de bermen met het tuijnen ende de staecken aen ende in malcanderen gewrocht ende geanckert wesende. Als van²⁾ sitten ofte sincken, ick hebbe dickmaels genouch bevonden dat de staecken bleven overeijnde staen ende het rijs met de tuijnen was vaneen in den gront gesoncken ende hadde het harde stael gesocht. Oock het rijswerck maeckt haestick werck ende vordert ende oppert³⁾ wel voort. Ick hebbe van des voorseijt is genouch geinformeert geweest daer men sulcke gronden moeste bewercken.

Int volmaecken voorts van de voorvorsch, ende dezelve voorvorsch ten vollen dijcke gebrocht, op zulcke moeckige⁴⁾, moerige ende derrijachtige gronden, moet men wel toesien dat de bermen gelijk gelaeden moeten worden, op deen zijde niet meer dan op dandere, effens van zwaerte opgaende, het beloop van buijten aenwerckende⁵⁾ met oock het druijpen van binnen even hooch opcomende, opdat sulcken sachten grondt niet te zeer en worde getravilleert met de zwaerte van den viercante van den dijck.

Ock in sooverre ghij int wercken bevint dat eenige van de bermen souden willen oppuijlen oft opborsten, soo overcrampt die ende overlaet hem wederom wat met zooden, daermede ghij hem bedwingen sult den gront nederwaerts te mogen⁶⁾ soucken⁷⁾. De bermen wel betuijnt als voorseijt is sullen benemen het affschieten ende het affdrijven oft affschuijven van den wercke ten diepewaerts, daertoe het rijswerck meest zijn bootschap doen moet, maer het werck moet sincken soo lange (tot) het den vasten bodem ende gront gevonden heeft, het en mach niet met een⁸⁾ zijden draijken aen de locht blijven hangen; van dese bermen spreke ick die int overgaen van den diepe gewrocht worden, al heft hem den gront ten diepewaert wat op, het is natuerlijck, want deerde, die deur het ge-

- 1) D.i. opdat.
- 2) D.i. wat betreft.
- 3) Het heeft: oppert op.
- 4) Het Hs. heeft: moeckinge.
- 5) Het Hs. heeft: aenwercken.
- 6) Dialectisch voor: moeten.
- 7) Het Hs. heeft: sincken.
- 8) Het Hs. heeft: mach niet een.

wichte van den voorvorsch, bermen ende kisten gedrongen ende geperst wort, moet den harden gront ende een hart stael soucken¹⁾, het en is niet ongevouchelijck dat het werck wat meer sinckt alst recht neer gaet sonder opborsten, oppuijlen oft verschuijven naer de diepte.

Alle tgene dat ick hiervoren van de gaeten geschreven hebbe verstaet ick alleene van gaeten die vallen in eenige dijcklanden, in de sluijsvlieten, wateringhen oft diepe creecken. Maer de gaeten die overstorten oft overvallen daer eenige groesen oft schorren liggen²⁾ ende veule bequame spijsen ontrent is, daer zoude ick van den advijse wesen ende is oock prouffijtelijcx dat men terstont in alle diligentie een vingerlinck wercke rontsomme het gat om hetselve gat daermede te besluijten, om ebbe ende vloet daeruijt te weren (ende) zijnen loop ende schuijringe daeruijt te benemen. Ende in sooverre u dunckt dat het conterlandt van binnen te zeer affcalven zoude nae den weel oft in sooverre het coren- oft geackert lant waere ende de saete van den vingerlinck affschueren ende diepen woude door de nauwicheijt ende vehementie van den stroom van den watere, soo zuldij het gat van den vingerlinck dinnekens³⁾ overslaen ende bewercken met een rijseren bermken, een rijs dichte, met een kiste van IIII voeten midden lichtelijcken gewrocht ende overtuijnt, over welcken berm het water zijnen cours uuijt- ende innenemen mach ende soo en sal u de grondt niet mineren⁴⁾ ofte affschueren. Meuchdij het vingerlinck buijten wercken op de groesen⁵⁾, soo begrijpt soo veule spijsen daerbinnen dat ghij het gat meucht zijn volle becompste⁶⁾ geven om ten vollen dijcke te bringen, ende in dijer manieren sal u het vingerlinck dienst doen oft⁷⁾ ghij eenen nieuwen sluijs in den dijck leggen wout.

Tselve vingerlinck ten vollen dijcke gemaect en waere somtijts geen prouffijnt, overmits de lenghte van den dijck ende oock dat ghij u stellen zoudt in eeuwige servituijt een groote lengte van dijck te moeten onderhouden, daeromme calculeert ende overlegt eerst wat u t gat int overgaen zoude mogen costen ende wederom het vingerlinck te vollen dijcke te maecken zoude belooppen, liever wat meer costen gehangen aen t gat tovergaenne dan u in servituijt te stellen veule lengte van dijcke te moeten onderhouden. Ghij meucht de wijte van het gat met de diepte overslaen ende calculeren de schachten eerde die daerin gaen zouden, gelijk vore van den dijck gedaen wort.

Moet ghij het vingerlinck van binnen leggen deur faute van zekere vallen die buijten gevallen zouden mogen wesen, daer op sulcke incon-

- 1) Het Hs. heeft: sincken.
- 2) Het Hs. heeft: in liggen.
- 3) D.i. dunnetjes.
- 4) Het Hs. heeft: minderen.
- 5) Het Hs. heeft: op de groesen ende op de groesen.
- 6) Het Hs. heeft: compste.
- 7) D.i. indien.

veniënten buijten aen den dijck geen spijs en is deur de vehementicheijt van de stroomen, soo leght u vingerlinck soo nae den weel, in den dijck gevallen, als ghij immers cont ende prouffijt vindt, want lange vingerlingen behouven langen tijt eer mense can besluyten: ghij rooft ende bederft binnen veel lants, slaet oock veul lants buijten ende, dat meer is, eenen dijck van binnen gemaect deur het steijl beloop van den dijck cost bijcans de helft oft vierendeel meer dan van buijten op het vlack beloop van den dijck opgekarret oft met cordewagens gecroden.

In sooverre de stroomen van ebbe ende van vloede int gat te seer stroomen souden willen, want alle vallen ende grontbrexemen vallen al meest nae de natuere halffmaensgewijs, welcke stroomen u groot opstaeckel doen zouden int inne- ende uuijstroomen soodat ghij niet sekerlijck en zout connen u bermen ende kisten bewercken, waertoe goede remedie is ende behoort om hetselve teviterenne¹⁾ van ebbe ende van vloede duijckeldammen oft duijckelhooffden oft duijckelzeeweringhen aff te wercken noesch van den dijck affcommende sooverre ten diepe waert als ghij cont, omme dachtervloet ende voorebbe uuijte gaten te keerenne ende de stroomen een andere cours te wijsenne. Bij de figure naervolgende suldij mogen geïnformeert worden van de gelegentheijt van der saecke.

Maer omme²⁾ generalijcken hier te verclaren hoe men die vingerlingen sekerlijcken wercken sal, soo hebbe ick u noch wel eens willen advijseren dat ghij u niet en verhaest eenige vingerlingen deurgaens wech te maecken met een hoochte alleenelijcken van twee oft drije voeten, maer werckt van beijde eijnden aen soo veule ghij op eenen dach vermannen meucht, hebbende³⁾ ten⁴⁾ minsten VIII oft IX (voeten) noesch affcommende ten gate waerts van vingerlingh, soo en sal uwe spijs niet ontdrijven, gelijk hetzelve gedaen heeft in diversche polders in de vloet van Alderheijligen int jaer XV^c LXX die deur heur gierich wercken met de cleijne leechte van de vingerlingen bedrogen zijn geweest, heur spijs verloren, de gaten vermeerder⁵⁾ (ende) gediept ende tlant in groote perijckelen ende cost gebrocht hebben, gelijk u dese figure oock soo wel deen als dandere demonstreren sal, maer overbermpt eerst doorgaens wech⁶⁾ uwen gront ende saete van het vingerlingh.

Nochtans in groote landen als Walcheren, Schouwen ende Zuijbevelant ende sulcke gelijcke landen, soo is het meeste prouffijt dat men terstont de gaten met menichte ende machte van volcke overvingerlinge, want dezelve loopen bij de vierthien dagen inne ende niet wederom uuijtebbende⁷⁾, soodat alst water aent vallen en halff ebbe is meuchdij ter-

1) Het Hs. heeft: teurterenne.

2) Het Hs. heeft: waeromme.

3) Het Hs. heeft: hebben.

4) Het Hs. heeft: van ten.

5) D.i. vergroot.

6) Het Hs. heeft: wel.

7) Te lezen: want dezelve loopen bij de vier thieën (d.i. getijden) daechs inne ende mede wederom uijtebben?

stont aent wercken vallen ende soo een halff getijde met ruste wercken, soude ghij langer verbeijden totdat het water soo van vloede als van ebbe uuijt- ende innestroomt soo mijnen heere van Lodijcke in Zuijtbevelant dede willende zijn havenken laeten schueren¹⁾, ghij sout u in perijckel stellen van het lant nimmermeer te recouvreren²⁾ soot daer oock gebeurde³⁾, want deur het in- ende wederom uuijtstroomen en zoudij geen⁴⁾ rust hebben, vre⁵⁾ noch spatie om te wercken.

Uuijtlegginghe.

Bij dezelve figure⁶⁾ meucht ghij zien hoe dat de vingerlingen van buijten ende van binnen geleijt ende gemaect moeten worden om een landt te beverschenne, te wetenne van binnen soo naer de weel als men bequamelijcken doen mach, want lechdijt innewaerts soo hebdijs veule roeden vingerlinck te maecken ende en moecht⁷⁾ die spijsse niet becommen oft ghij moest daer noch een haechkaede tzeewaerts begripen, sout ghij anders⁸⁾ den geheelen dach mogen wercken, twelcke vele verloren mijte ende cost ware.

Het vingerlinck buijten gemaect ende gesloten zijnde, soo meuchdij uwe spijsse van binnen tvingerlinck uuijtwercken, haelen ende putten zonder op de getijden te wercken, maeckende ende houdende uwe dachgelders int werck den geheelen dach deure.

Uwe vingerlingen en meuchdij oock niet (te) zeer verhaesten omme toe te sluijten, ende daerom hebbe ick hier oock de figure gestelt hoe ghij (se) aen wederzijden behoort aff te wercken met een bequame hoochte neder affdalende, opdat het water soo wel over den berm als over de leechte eensdeels van het vingerlinck zoude mogen van ebbe ende van vloet zijnen breeden cours hebben, ende soo vervolgende maken⁹⁾ telcken soo uwen vingerlinck in zijn behoorlijcke hoochte totdat ghij tselfde op éénen dach tseffens craegen ende besluijten meucht; soo doende meuchdij sekerlijcken wercken.

Tgat datter open blijfft sult ghij oock beslaen¹⁰⁾ met rijs ende tuijnen omdat het water daerover zijnen speelens nemen mach zonder u uwen stael aff te schuerenne ende te mineren, ende dat door het overstorten ten weele waerts, twelcke uwe gront andersins mocht (te) schande maecken¹¹⁾.

1) Zie blz. 332.

2) Het Hs. heeft: recouvreren.

3) Nl. bij Lodijcke.

4) Het Hs. heeft: en zout geen.

5) D.i. vrede.

6) Zie figuur 71.

7) Het Hs. heeft: maeckt.

8) D.i. ten minsto, althans.

9) D.i. moogt gij maken.

10) Het Hs. heeft: beslagen.

11) D.i. schenden.

Als dan u principael gat besorcht mejnt te¹⁾ hebben solventer, vaster ende hooger dan²⁾ u vingerlinck, meucht dan vrij tgeheel vingerlinck van binnen in uwen dijck bringen ende karren om denzelven dijck ten vollen keure te brengen ende maeckenne.

Maer het vingerlinck buijten geordonneert ende gemaect zijnde, en waer geen prouffijt het geheel vingerlinck in den dijck gebrocht, maer laet daer zoo veule blijven ongerooft van teijnde dat³⁾ VIII, IX oft X roeden mogen blijven liggen om te dienen in stede van uijststekende hooffden, d'een van ebbe ende dander van vloede, die u tgat helpen defenderen, beschudden ende bewaeren dattet sulcx wel onderhouden wort.

Dandere twee rijseren hooffden sullen gemaect worden om de vloet ende ebbe van den dijck te weren ende te versetten, eensdeels om aenwasch te mogen krijgen ende wat voorlants, principalijcken om de achtervloet ende voorebbe, die van (de) hoochte van den groese oft slijck int gat vallen mochten ende daerinne neren ende stroomen zouden, uijten gate te houdenne.

Ende hoewel twee vingerlingen hierinne geteect staen, twelcke tegen nature van wercken ende dijcken schijnt te zijne, nochtans hebbe ick datselve sulcx getrocken ende bij figure gestelt opdat wij ulijeden⁴⁾ daeraff met één figure ende met één moijte zonder redijten te maecken souden voldoen ende beschrijven.

Sommige dijckgraven en weten geen onderscheijt te maecken tusschen den winter ende den zomer, deurdien zij wercken op inundatiën, die⁵⁾ gemeenelijcken geschieden in den winter, in de gaten te stoppen gelijk men gewoonlijcken is tsonerdaechs te doene int sluijten ende bevorschen van den nijeuwen bedijckten corenlande, overgaende de gaten eerst met eenen voorvorsch oft souten berme zonder kiste, ende deurdien het somers niet en vloijt oft en stroomt⁶⁾ soo en ist⁷⁾ soo perijculoos niet, nochtans op een verloop die tsoners al soo wel beuren als tswinters sout ghij het lant wel in perijckel stellen. Int Noortlant bij Bergen op Zoom hebben zij wel gevoelt wat het winterwater ende de winterstroomen gedaen hebben, de vorsche berm moesten (se) ruijmen. Soodat se tlant in grooten cost ende perijckel bringen die met éenen berm des winters de gaeten overgaen willen: ghij meucht in wintersche dagen u wapenen tegens aenstaende stormen, die dagelicxs des winters opcommen, werckende sekerlijck met twee bermen van de voorhooffden affcommende met een kiste van ses oft VIII voeten wijt, gelijk voren genouch geseijt is, de

1) Het Hs. heeft: mejnte.

2) Het Hs. heeft: van.

3) Het Hs. heeft: deijnde dan van.

4) Het Hs. heeft: wijlijeden.

5) Het Hs. heeft: dat.

6) D.i. niet zoo hoog pleegt te vloeien en te stroomen als bij winterdag.

7) Het Hs. heeft: is.

bermen welgelaeden met steenen oft eerde, werckende niet meer daechs met hoochte¹⁾ van den voorvorsch dan²⁾ ghij vermennen meucht.

Al resumere ick tselve dickwils nemet voor geen redite maer uuijt affectie geseijt, die ick hebbe om de landen te bewaeren ende in geen cost oft perijckel te brengen, want hetselve is het principaelste om gaten te craegenne, te worgen ende sekerlijcken te sluijten ende overgaen, oft anders zijdiy geschaepen schade te moeten lijden ende in gelijcke last te comen gelijk veel polders ende landen, die in den vloet van Alderheijligen³⁾ geïnundeert waeren deur het onseker wercken van met éenen berm de gaeten te willen overgaen.

De gaten, te zeer wijt zijnde⁴⁾ ende veule wercx aen hebbende⁵⁾, mach men overvloeren hetzij met steenen oft met rijseren bermen tegen het schueren ende diepen, dat ware seer⁶⁾ goet, ende laten dan soo de gaten rusten totten aenstaenden saijsoenne van den beginsel van de Meert. Sulcx doende sult ghij uwen dijck (eerder) te vollen (keure) brengen dan in den winter als men maer halve daegen wercken en mach met groote perijckel van verliesen van de spijsse, steen, rijs ende dachgelden.

Maer het meeste inconveniënt soude wesen dat de dijcken te zeer van binnen breecken souden, daerom moet ghij sien waer⁷⁾ die leech ofte hooge leet oft hooch stael is, op een hooch lant moet⁸⁾ men wel wat vertouwen met sluijten want meestendeel de landen inunderen ontrent luttel vóór oft na Kerssemis soodattet lant maer twee maenden uuijtende inneloopen en zoude, nochtans, meuchdij het bijbringen, craecht⁹⁾ ende sluijt soo haest als ghij kont.

Daer zijn eenige dijckgraven die zeer geerne hebben dat het jaer om is om soo heur gagiën te ontfangen, maer seer luttel daervoor doen¹⁰⁾. Sommige hebben dickwils heur gagiën geanticipeert van den penninckmeester ende luttel daer naer den dijck uuijtsien. Sulcke dijckgraven souden oock haer haest excuseren op de vorst ende het sterck vriesen; al is een lant gevorscht ende een vingerlinck noch uuijter sorge ende tlant uuijten perijckel, het¹¹⁾ zijn excuse die niet en deugen, want als een landt in perijckel zoude zijn wederom deur het verloop te inunderenne soo behoort men op geenen cost te zien om tselve te houden; ende is geen¹²⁾

- 1) D.i. met het hoogen.
- 2) Het Hs. heeft: dat.
- 3) Ten jare 1570.
- 4) Het Hs. heeft: zijn.
- 5) Het Hs. heeft: hebben.
- 6) Het Hs. heeft: water seer.
- 7) Het Hs. heeft: naer.
- 8) Te lezen: mach men?
- 9) Het Hs. heeft: cracht.
- 10) Het Hs. heeft: te doen.
- 11) Het Hs. heeft: met.
- 12) Het Hs. heeft: een.

slechte saecke, dat men tegen de vorst om altijd te connen wercken doen mach, dat op u werck come met schepen¹⁾ oft wagens goet peerdemisch, ende als tsavonts darbeijders afflaeten van wercken dect uwe putten ende spijse met denzelven peerdemisch, soo vindij tsmorgens u werck onbevrosen ende bequame om den geheelen dach te wercken. Twelck ghij soo continuelijcken useren meucht totdat ghij uiijt de perijckel zijt ende bequaeme hoochte hebt om een verloop te wederstaen. Maeckt oock provisie van houweelen ende breeckbijlen²⁾ om de vorst deur te houden³⁾. Ende compt het peerdenmisch mede in uwen voorvorsch het en is niet dan te beter, het verwermt derde van den voorvorsch dat die oock niet vervriesen en mach ende soo wort deen met den anderen oock beter in malcanderen gevoucht ende tsamen gemenght. Oock soo en is 't misch niet quaet in een beverschinge want het stroo de spijse taj aen malcanderen maeckt ende bevesticht. Soo moet men een landt dienst doen ende niet blijven liggende achter zijn wijffs neers soo men aen eenige dijckgraven wel bevonden heeft.

Hoewel dat in dat tegenwoordich bouck getracteert wort van te recouvreren dijcklanden oft dijckagiën die geinundeert zijn, nochtans dunckt mij wel hier mede nootelijcken bijgevoucht van uiijtergorsen, schorren oft slijcken die affloopen ende affstroomen, daer men mede aen wercken moet om de affgaende gorsen oft slijcken te behouden ende te recouvreren. Soo dan om tselve te doen plach men hier voortijts de cost te doen van hoofden uiijt te steken van ebbe ende van vloede, daermede men den stroom affkeerde naer de plaeten die daer tegenover aenwiessen, want geen gorsen, schorren oft slijcken en sullen affloopen oft steijlouvre krijgen tenzij plaeten, aen dander zijde vant diep aenwassende, den stroom dwingen op sulcke affgaende schorren, gorsen oft slijcken. Ende sonder twijffel men heeft oijt anders niet bevonden dan dat de plaeten met de uiijstekende hoofden mineren ende wederom affschueren alsoo verre als de diepte nijet te wijt en waere, ende als cesseert⁴⁾ taffschueren van denzelven plate als de hoofden wel geleijt worden van ebbe ende van vloede, so windij daermede grooten aenwasch ende brengt u steijlouveren affgaende met vlackigheijt ten diepe waerts, soodat dezelve steijlouvre met het slaen van den watere niet affcalven en meugen.

Practiseerde men anders niet dan die affgaende schorren oft slijcken lancx heure⁵⁾ steijlouveren te bermenne⁶⁾ tot grooten cost van den lande waerdeur ghij uwen vijandt te gemoete compt ende toegeeft, welcke vijanden sijn die overliggende⁷⁾ uiijstekende plaeten, ick en misprijsen

- 1) Het Hs. heeft: de schepen.
- 2) Het Hs. heeft: breckpijlen?
- 3) D.i. houwen.
- 4) Het Hs. heeft: cesseerde.
- 5) Het Hs. heeft: henen.
- 6) Het Hs. heeft: bekarrenne.
- 7) Het Hs. heeft: omliggende.

hetzelve werck niet dan het cost veul meer dan uuijstekende hoofden ende en doet veel min prouffijt, want het is een werck dat dapper met grooten cost onderhouden moet worden oft andersins, compter een deel berms u te ontsincken oft uuijt te weelen, soo sal de stroom van ebbe oft van vloede sulcx tusschen de bermen ende het slijck deurstreamen sóó dat het werck daer gewrocht u de meeste¹⁾ vijandt sal zijn ende sal u tmeeste²⁾ alarme doen. Wildij immers de bermen soo lancx de slijcken bringen ende maecken, maeckt³⁾ ten minsten oock van lande te bringen uuijstekende hoofden van ebbe ende van vloede om de stroomen van den watere te werenne ende aff te keeren van den voormelten berm ende principalijcken van den slijcke, die daer doore leegen moet⁴⁾ ende affloopen, ende voorts uwe vijanden te weten de plaeten aff te jagenne ende heur cracht te benemen, soo mach alle uwe werck met ruste blijven. De gorsen, schorren oft slijcken, soo met bermen gewrocht, is goet werck daer de stroomen van den watere uuijt een gat ofte diepe plat op neren ende stroomen gelijk alst⁵⁾ uuijt het gat van Lodijcke plat op Gorishouck doet, twelck men met uuijstekende hoofden niet en can remediëren, want die daer uuijtgesteken hoofden zoude leggen, het ware twater te gemoet commende ende geen prouffijt doende, waeraen veel dijckgraven heur exempel⁶⁾ nemen om zulcx te werenne, recht oft alle stroomen oft neren deen den anderen gelijk waeren, ende dat compt door faute⁷⁾ van natuerlijk verstant ende redenen.

Maer ter contrariën⁸⁾ soude ick lancx stroomende stroomen ende wateren uuitsteekende⁹⁾ noesche hoofden ende duijckels van lande affcommende ten diepe toe affbringen ende leggen¹⁰⁾ ende prijsen tselve voor het oncostelijcxste, beste ende proffijtelijcxste werck, nochtans dat sommige buijten natuerlijcke redenen gaende sustineren willen dat uuijstekende hoofden neren maecken. Ick kenne ende belijde dat teijnden de hoofden, maer niet zeer verde, eenige cleijne neren vallen mits het omdraijen van den watere alsse recht geleijt worden, maer noesch van ebbe ende van vloede affcommende en zuldij geen neren vinden, want het achterste water drijft het voorste¹¹⁾, teijnden thooft dat omeddraijen zoude willen, ten diepe waerts gelijk ic¹²⁾ u een exempel seggen sal: neemt

- 1) D.i. grootste.
- 2) Het Hs. heeft: meeste.
- 3) D.i. zorgt.
- 4) Het Hs. heeft: moeten.
- 5) Het Hs. heeft: als.
- 6) Het Hs. heeft: exemplair.
- 7) Het Hs. heeft: daerdoor met faute.
- 8) Het Hs. heeft: ter contrarieren.
- 9) Het Hs. heeft: met uuijsteecken.
- 10) Het Hs. heeft: liggen.
- 11) Het Hs. heeft: tvoortste.
- 12) Het Hs. heeft: is.

een tobbe met waeter¹⁾, gietse over een gote op strate, het achterste water uuijt de tobbe sal het voorste²⁾ te straete waert inne dwingen soodat³⁾ het leechste van de gote niet en sal cunnen nemen totdat alle twater uuijter tobbe gestroompt is, dan sou twater⁴⁾ wel wederom terugge nae de gote comen; soo ist van de noesche affwijsende duijckels oft hoofden die niet dan aenwasschen en brengen, maer (met) de bermen blijven neren draijen⁵⁾ ende daer en comen geen aenwasschen. Ende hoewel de bermen thienmael meer costen dan de hoofden oft duijckels, soo en doense nochtans op thienmael naer⁶⁾ soo veul prouffijts niet; het is seker: oft⁷⁾ er neren vallen wouden, soo worden de voormelte neren verre van huijss⁸⁾ gewesen met de hoofden daer⁹⁾ de voormelte neren met de bermen naest den lande blijven draijende.

Sommige vernufte buijten het natuerlijck verstant willen allegeren dat de bermen geen stroomen en bedwingen soo de uuijstekende hoofden doen, maer en connen daer tegen niet considereren dat de plaeten daertegenover liggende¹⁰⁾ de cracht van de stroomen naest den lande bringen, die int uuijteijnde den eenen duijckel¹¹⁾ met den anderen omverre ende te nijete zullen doen gaen¹²⁾. Ende omdat dit een¹³⁾ redene is van dijkagie sullen u tselve met een figure demonstreren.

Uuijtlegginghe.

Ghij meucht zien bij dezelve figure¹⁴⁾ hoe dat de hoofden moeten geleijt worden, ende zijn in effect oock duijckels genaempt, daer die liggen mogen boven het slijck II, II ½ voeten hoochte, drij voeten talderhoochste, soo noesch van lande oft den dijk affcommende alst behoorlijck is naer den heijsch van den wercke, die zoo geleijt geen neren maecken en connen.

De hoofden noesch uuijstekende bedwingen u den stroom te loopen gelijcke de roode linie dat uuijtwijst, ende valt soo op de plaeten diezelve platen met stucken affjagende ende minerende. Als ghij dat begint te zien dat is gevouchelijck, ende principelijck alser¹⁵⁾ sulcke creecken beginnen

- 1) Het Hs. heeft: waeters.
- 2) Het Hs. heeft: voortste.
- 3) Samengetrokken uit: soodat 't.
- 4) Het Hs. heeft: dan dan sout water.
- 5) Het Hs. heeft: dueren.
- 6) Het Hs. heeft: maer naer.
- 7) D.i. indien.
- 8) Het Hs. heeft: van huijff.
- 9) D.i. terwijl.
- 10) Het Hs. heeft: liggen.
- 11) Het Hs. heeft: duijvel.
- 12) Nl. als zij recht uit, niet noesch, worden gelegd.
- 13) Oningevuld gelaten in het Hs. Lees: natuerlijcke. V.
- 14) Zie figuur 72.
- 15) Samengetrokken uit: als se er.

te worpen gelijk ghij op de plate voorseijt int oosten zien meucht, dat is een teecken dat den stroom een ander wech soucken wilt.

Tusschen de hoofden salt oock aenwasschen gelijk de blauwe twee liniën loopen¹⁾; hebdi niet liever sulcken aenwasch te winnen dan uwen berme te maecken aen de eerste blauwe waterloop aen de zuijtzijde, daer ghij geen aenwasch oft hoochte van stael van den dijck winnen en meucht, ende²⁾ de plate compt u altijts naerdere? Ghij moet vooral maecken³⁾ hoochte ende stael van dijcke te krijgen om aenwasch te maecken om uwe spijs tot den dijck te mogen hebben. Mocht ghij Johannes in eodem blijven, twaere noch goet, maer neen ghij: de plate sal u met den stroom, die dezelve aent lant dwingt, uwe voorlant opdrijven ende daernaer uwen berm omworpen, soo sal u twerck van denzelven berm sulcken vijandt wesen dat ghij sult schijnen innelaegen te moeten leggen ende dan inlaege op inlaege, soo voorts salt om u lant⁴⁾ te doen zijn.

Ofter nu een weel oft neer viel teijnden aen elck hoeft, twelck nochtans niet en zal de hoofden zoo noesch liggende, hebdi niet liever wat dieps teijnden thoofte verre van uwen dijck ende niet deurgaens dan aent slijck niet verre van den tee van uwen dijck ende deurgaens? Soo uwen berm duert het zoude mij wijt het beste duncken, ende soo ghij ziet: bewaert ghij u slijck niet wel ende dat⁵⁾ teijnden uwen berm begint om te loopen, zijdi niet in perijckel van verlijes van uwen lande?

De hoofden, die zoo noesch liggen wel natuerlijcken daer omme den stroom van ebbe ende van vloed lancx de hoofden scheutich zijnen loop te nemene⁶⁾, moeten die niet groot prouffijt doen? Ter contrariën de rechte hoofden, gelijk zij wel hier voortijts gemaect hebben, dringht⁷⁾ den stroom tegen de hoofden ende is wel eenen voet hogere van watere aen de zijde van daer de vloed oft ebbe compt dan aen dander zijde, ende dan soo is sulcken⁸⁾ stroom bedwongen zijnen val te nemen terstont theijnden thoot, ende daeromme seggen dese vernufte gesellen dat alle hoofden neren maecken deurdien hem natuerlijck verstant niet in en geeft oft en connen considereren⁹⁾ de noeschheijt van de hoofden ende zijne werckinge.

Waer ghij geen plaete affjagen en wilt, soo meuchdi dezelve hoofden oft duijckels van lande noesch aff laten comen hen verliesende¹⁰⁾ telcken

- 1) Het Hs. heeft: loopt.
- 2) D.i. terwijl de plate enz.
- 3) D.i. zorgen.
- 4) Het Hs. heeft: salt u om lant.
- 5) Samengetrokken uit: dat 't.
- 6) Versta: zoo noesch dat wel van nature de stroom om de hoofden moet schieten.
- 7) D.i. bij recht gelegde hoofden dringt de stroom enz.
- 8) Het Hs. heeft: ende dan soo is dan sulcken.
- 9) Het Hs. heeft: conserveren.
- 10) Te lezen: verleegende d.i. verlagende?

mette hoochte totdatse int diepe comen, waerover de stroom dan gaet spelen sonder bedwongen te wesen, ende soo en derffdijs gheen fantasije hebben¹⁾ van uwe neren, maer daermede en doet ghij geen fortse op de plaete om die aff te jagen ende en wint oock geen aenwasch dat de pijn waert is, ghij meucht daer mede houden dat ghij hebt ende oock anders niet.

Alsoo wij hiervoren int lange verclaert hebben de grontbrexemen, deur de overstorting van den watere onder de dijcken gevallen, soo moeten wij hier oock wat beschrijven van de vallen²⁾, die deur het neren van de stroomen op het leechste water van ebbe op een soet stil weder ende meestendeel des somers nederstorten ende abimeren³⁾, somtijts met twee, drie, vier, vijff jae ses gemeten velts tseffens met de lengthe van 20, 30, 40 roeden ende meer lengte, welcke vallen al meest maensgewijs affvallen oft met ingaende lange ronden, ende dat daerdore dat de voorlanden onder den bodem uuijteschuert zijnde deur het stroomen van ebbe ende van vloede (ende) hebbende diepten daeraen van twelff, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20 vademen op een leechwater ende niet gesustenteert deur dezelve leege ebbe van de waeteren, die tland plegen te houden staende⁴⁾, ten diepe waerts affvallen ende -calven moeten met de diepte als voorseijt is. Sulcke vallen die maensgewijs oft met lange ronden innekanckeren mach men ten naesten aenstaenden uuijtergorse oft slijcke bequamelijck remediëren ende wederom doen aenwasschen mits uuijstekende diversche hooffden soo van ebbe als van vloede noesch affcommende zoo verre ten diepe waerts inne als men can ten proffijte bijbringen ende wercken.

Ende in sooverre daer eenich buijtenlant oft slijck aen den dijck leet, soo sal men over tselve uuijterlande oft slijck eenen duijkeldam van eerde van den teen van den dijcke, wel vlack aen wederzijden soo van ebbe als oock van vloede, tegens tovervallen van de wateren van den achtervloet ende voorebbe als voorseijt is affbringen; ende teijnden de duijkeldammen sal men aen elcx wercken een rijseren hoot van twee bermes, midden altijt een kiste gewrocht om het water te benemen het onderdeurstroomen deur tsant ende rijse, teijnden sal men de kisten beslaen ende bevangen met rijse, nemen ooge ende drie boomen⁵⁾ de houcken van den slijcke ende plate daertegenover liggende, om die aff te jaegen, te crencken ende te mineren, want gemeenelijcken daer vallen vallen daer wasschen de platen noesch tegen over aen, die de⁶⁾ stroomen van den waetere wederom te lande waerts inne drijven ende dwingen, ende hoe de platen meer aenwasschen hoe zij meer bedwingen tlant aff te loopen⁷⁾, welcke hooffden

- 1) D.i. behoeft gij geen ingebeelde vrees te hebben.
- 2) De marginale inhoudsopgaaf heeft: grontbrexemen die men vallen noempt.
- 3) D.i. in den abime (afgrond) verzinken.
- 4) Het Hs. heeft: die te lande plegen te houden staene.
- 5) Te lezen: nemende ooge ende raije boven?
- 6) Het Hs. heeft: te.
- 7) D.i. afnemen.

de voormelte stercke¹⁾ stroomen deur het noesch liggen ende wercken van dien op ende naer dezelve plate wijsen ende jagen zullen (ende) de plate daarmede mineren ende aff sullen doen gaen, min oft meer (als) de blockhuijsen ende strijckweeren²⁾, nu in de stercke³⁾ casteelen gewrocht zijnde, op malcanderen⁴⁾ responderen ende zoo wel deen als dandere zijn vijanden beschadigen⁵⁾ meugen; doet ghij uwen vijandt geen weer om te crencken soo en sult ghij nimmermeer met vreden zijn.

Wij willen hier oock wat beschrijven van de uuijststekende rijseren hoofden, oft die⁶⁾ men van zooden oft eerde gewrocht, hoe men die behoort van lande aff te bringen, te maecken ende te leggen⁷⁾ tot affstotinge⁸⁾ ende (de) neren daer aff te wijsenne ende te weren (ende) heure nature van wercken. Om tselve te demonstreren soo is claer ende notoir dat alle hoofden, recht liggende uuijt de winckelhaeck, niet wel heure bootschap doen en zullen noch oock de rijseren hoofden die zeer hooch uuijden watere gemaect ende gewrocht worden. Voor deerste, van den hoofden recht uuijt te steken ende te wercken is meer onprouffijts dan prouffijts, want sulcke hoofden en wijsen de stroomen niet aff maer houden die staende ende daerdeur moeten die vehementer neeren maecken int omdraijen teijnden de voorseijde hoofden, soo men bevonden heeft op Gorishouck bij Scherpenisse in Zeelant. De dijckgrave aldaer claechde seer over sulcke rechte hoofden die daerontrent geleijt waeren, meestendeel van ebbe tegen het uuijststroomen van het gat van Lodijcke, bij advijse van eenen dijckgraeff die daer groot verstant aff hebben woude. Dezelve dijckgrave van Gorishouck hadde groote redene van clachte want de uuijststekende hoofden, die ick daer gesien hebbe, laegen alsoo recht als zij eenichsins liggen mochten, waertegen dan de wateren ende stroomen zoo stroomden⁹⁾ van ebbe ende van vloede, als daer tegen geschut ende heuren loop wederstaen wesende, datse aen deen zijde waer de stroom quamp bij de 1½ voet schenen¹⁰⁾ hooger te staen dan aen d'ander zijde daer de stroom affginck, ende viel soo den stroom lanx de hoofden ten diepe waerts datse terstont, door de hoochte geschut (ende) wederstaen wesende, teijnden het hoofd omdraijden ende omneerden¹¹⁾. De hoofden soo geleijt sijn veel nutter¹²⁾ ende wechgedaen dan dat zij daer blijven liggen, oft ten minsten van lande de

- 1) Het Hs. heeft: strecke.
- 2) Het Hs. heeft: slijckweeren.
- 3) Het Hs. heeft: sterckte.
- 4) Het Hs. heeft: ende op malcanderen.
- 5) Het Hs. heeft: besichtigen.
- 6) Het Hs. heeft: oft dat.
- 7) Het Hs. heeft: leegen.
- 8) Het Hs. heeft: affstortinge.
- 9) Het Hs. heeft: stroomende.
- 10) Het Hs. heeft: scheen.
- 11) Het Hs. heeft: omdraijen ende omneren.
- 12) Oningevuld gelaten in het Hs. Wellicht te lezen: opgeruijmt. V.

hoochte noesch affgebroocken uuijt het peijl leechwater, soo mocht de stroom niet bedwongen zijnde recht zijn scheute daerover nemen ende over stroomen. Oock waeren deselffde hooffden teijnden tzeewaerts te zeer hooge gewrocht, soodat daerdeur nimmermeer de voorseijde hooffden in ruste en waeren van de stroomen¹⁾ soo van de voorebbe, achtervloeden ende opperwaeteren als andersins.

Maer behooren alle hooffden noesch geleijt te worden twater bot ende spelens gevende, soo en zult ghij niet bevinden dat dezelffde hooffden de stroomen occasie sullen geven omme te neren ende u tlant te ontgronden, ter contrarie sullen u de voormelte stroomen ende neren meer van lande drijven ende loopen ten diepe waert, als hebbende ende bedwongen zijnde heuren²⁾ cours volgeñde de noeschheijt te nemen, overmits de achterwateren van lande snel lancx de hooffden affcommende niet gedoogen en zullen de voorwateren teijnden thooft omme te nerenne. Want gelijk een geschut rechtuijt schiet, zoo sullen de voormelte achter- ende voorwateren malcanderen bedwingen rechtuijt te schieten 5, 6, 7 oft 10 roeden lengte voorbij de hooffden totdatse in den principalen stroom van de diepte bedwongen worde. Tselve heb ick metter oog gesien aen diversche noesche uuijstekende hooffden ende principalijck aen het hoot van Vlissingen, dwelck de stroom dagelicx meer dan een boochschoots wechs van den hooffde set, want de coopvaerders die westwaerts uuijt wilden zejlden³⁾ meer dan een boochscheuts wechs dapper uuijt de haven⁴⁾, maer comende in den stroom dreven meer achterwaerts dan voorwaerts, deurdien dezelve schepen buijten de cracht van den hooffde geseijlt waeren. De voormelte hooffden oock, soo noesch geleijt, maecken groote aenwasschen ende doen u de platen tegensover verlopen gelijk hier voren noch⁵⁾ geseijt is.

Aengaende de hooffden zoo hooge uuijt den waeter gewrocht gelijk men gewoonlijcken is te wercken, is deur onverstant van de dijckgraven die te zeer veul gelooffs hebben totten rijswerckers die henluijden om heur singulier prouffijt willen abuseren, want de voormelte rijswerckers in sooverre zij mette vimme wercken begeeren veel⁶⁾ rijts te versmoren ende, soo haest zij uuijt de leechte uuijt moeten deur twasschen van den watere, zoo verwercken zij trijs boven uuijt den watere, twelcke nergens toe te passe compt dan dattet de sonne opeet ende verschijnt. Indien dezelve rijswerckers in dachgelden weroken soo maecken zij, boeven⁷⁾, zoo veul te meer dachgelden ende oock twerck en vordert niet. Het ware beter ende prouffijtelijcker dat, zoo wanneer zij uuijten wercke gevloijt waeren⁸⁾, dat

1) Het Hs. heeft: soo van stroomen.

2) Het Hs. heeft: zijnen.

3) Het Hs. heeft: willen zejlen.

4) Oningevuld gelaten in het Hs. Te lezen: wech?

5) Te lezen: genouch?

6) Het Hs. heeft: wel.

7) Het Hs. heeft: boven.

8) D.i. door den opkomenden vloed uit hun werk waren gedreven.

zijluijden staken scherpten ende boven effen de wellingen sloegen ende de geerden tot prouffijt besichtigten¹⁾ om te verwerckenne. Zulcke hooffden oock geven de stroomen oorsaecke heur keure²⁾ stercker te wercke te stellen, als de breete van heuren loop genomen zijnde, maer alsse noesch van den dijck affcomende³⁾ gewrocht worden, niet hooger dan het slijck vervolgens gelijk de groese, soo meugen de stroomen van den achtervloet ende voorebbe heure spelens ende op- ende affganck nemen, zonder eenige neren te maecken die u haest de hooffden omvarde werpen zouden, bijsonder alsse met geen kiste gewrocht en worden. Alle de hooffden moeten oock zeer wel met steenen gelaeden wesen soo wel onder het water als boven, ende is alleenlijcken genouch dat ghij u voorlandt van den groese ende slijcke in zijn behoerlijcke groote hout, besonder dat zeer naer de diepte liggende is, daer geen apparentie en is in toecommende tijden aenwasschen meer te comen. Ick zoude mij beduchten dat de hooffden, soo uuijt den water gewrocht, meer quaets u zouden doen dan soo noesch affcommende, want de stroomen gemeenlijcken heuren cours soucken om⁴⁾ soodat dan, in sooverre ghij eenige slappe dijckgraven hadt, geschaepen waert u voorlant te⁵⁾ verliesenne, daerom moet ghij wel toesien dat alle hooffden wel vast aen den dijck verheelt worden ende blijven.

Aen den polder van de Kijckuuijt⁶⁾ op de stroom van (de) Endrecht liggende, op welcken polder de stroom zeer innekankerde ende neerde, daer oock sulcke hooge uuijstekende hooffden gewrocht waeren die den stroom zeer benauwden⁷⁾ deurdien dezelve stroom van (de) Endrecht niet wijt en is, waerdeur⁸⁾ het voormelte polderken van Kijckuuijt zeer groot last leet van inneschueren ende affdrijven van den voorslijcke, ick riet de jouffrouwe die tpolderken toebehoorde, wesende van mijn maechschap⁹⁾, datse van de voormelte twee hooffden één maecken (sou) soo noesch van den teen van den dijck ten diepe waert affcomende als voorseijt is, waerdeur zij behielt datse buijten voorlants hadde ende creech meer aenwasschen; den stroom en was¹⁰⁾ oock niet halff soo vehement als hebbende zijnen wil van spelens water¹¹⁾ over de voormelte hoijkens. Sulcke

- 1) Te lezen: besichden?
- 2) D.i. kuren.
- 3) Het Hs. heeft: affcomen.
- 4) D.i. om de hoofden.
- 5) Het Hs. heeft: de.
- 6) De Oude Kijkuitpolder, ruim 66 hectaren groot en volgens van der Aa, Aardrijksk. Woordenboek i.v. bedijkt in 1435. Zie ook Hollestelle, Geschied- en water-staatkundige beschrijving van de polders op het eiland Tholen (Archief Zeeuwsch Genootschap IV, tweede stuk blz. 244 vlg.).
- 7) Het Hs. heeft: benauwen.
- 8) Het Hs. heeft: maer deur.
- 9) Het Hs. heeft: maechschap.
- 10) Het Hs. heeft: dan stroomen wes.
- 11) Het Hs. heeft: spelen water.

hooffden en costen maer halff gelt ende doen meer dan dobbel proffijt, zij dueren oock langer wantse van de zonne niet en worden verschaelt ende des winters wechgehaelt van de arme luijden om te verbernen.

Ende hoewel ick hiervoren van uijststekende hooffden eenige figueren gemaect mach hebben, nochtans en zijnder¹⁾ geen om die maniere recht ende noesch van den lande affcomende²⁾ soo ghij hier zien meucht³⁾.

Uijtlekkinghe.

Ghij meucht uijter oogen sien de diversiteijt van het maecken ende het leggen van de uijststekende hooffden, aen de noortzijde zijnt al rechte hooge hooffden gelijkcxse op Gorishouck voorseijt geleijt waeren, diewelcke, soo ghij (bij) den stroom van den watere oock sien meucht, terstont teijnden de hooffden neren⁴⁾ ende⁵⁾ soo voorts vervolgens ten lande waerts inne invoegen; en maeckt ghij dezelve hooffden niet dicht aen malcanderen, soo en profiteren zij niet veule. Sulcke hooffden worden oock tot grooten cost soo van rijse als dachgelde gemaect ende blijven altijt nerende soo van der achterebbe, voorvloet, middelvloet ende leechste vloet ende oock op het leechste water, sooditse nimmermeer met neren stil en staen, deurdien zij altijt resistentie van de hoochte van hooffden ende rijse vinden, sonder dat dezelve stroomen heur spelens daer over hebben mogen. Van het hoofd zoo hooch uijjt⁶⁾ water geleijt zoudij twee mogen becostigen. Het sonneschijn doet er oock groote schade inne ende mineert zeer het rijs, twelck alst drooge is compt de schippers wel te pas om te verbernen ende heur mosselen ende heuren visch in de⁷⁾ schepe te ziene⁸⁾.

De hooffden aen de zuijtzijde ziet ghij noesch aff(ge)wrocht van den lande affcomende⁹⁾, heur teijnden verliesende in den stroom, zoodat den stroom daarmede niet bedwongen en worde dat¹⁰⁾ se geen schueringe in den gront noch grontbrexemen maecken en connen contrarie dander, ende dat om veule respecten. Eerst: zij en bedwingen de stroomen¹¹⁾ niet nauwer dan zij te voren en waeren opt leech ebbe noch op de midden- oft achterebbe noch oock op de achter-, middele- ende voorvloet, soodat het water altijts zijnen cours alst wilt ende naer dattet hoocht oft leecht hebben mach ende gelijk het te voren hadde.

1) D.i. daaronder.

2) Wellicht bleef hier in de pen: te demonstrerenne.

3) Hier is geen figuur bij gereconstrueerd omdat de tekst de zaak voldoende duidelijk maakt.

4) Het Hs. heeft: ende neren.

5) Te lezen: ende hen?

6) Samengetrokken uit: uit 't.

7) Het Hs. heeft: medt.

8) D.i. te zieden, koken.

9) Het Hs. heeft: ende affcomende.

10) D.i. zoodat.

11) Het Hs. heeft: den stroom.

Sulcke hoofden wijsen oock den stroom vant¹⁾ landt zonder cracht oft vehementicheijt maer met soeticheijt. Het quaetste dat ick daeraff wete²⁾ is dat, als de hoofden ondergevloijt zijn, de schepen, niet wetende van datse ten diepe waerts uijsteecken onder twater, somtijts daerop in schade (ende) perijckel commen ende bederven mochten, daer is wederom de remedie toe dat ghij de baecken daerop setten meucht zoo ghij ziet daer geteeckent.

Dunckt u dat de voormelte zuijthooffden aenwasschen zouden willen maecken, zoo meuchdij deselve³⁾ telcken ophaelen naedat u oorbaerlixt dunckt. Ick zoude sulcke hoofden al verde prijsen boven de bermen die men lanx de slijcken maeckt, om redenen voorverhaelt, want de hoofden zoo noesch geleijt dienen u soo wel om de stroomen aff te weren ende op de plaeten te jaegenne als uwen gront te houdenne daer u de bermen maer één bootschap doen⁴⁾. De hoofden zijn wat perijculeus voor de schepen maer daertegens sult ghij baecxkens mogen stellen gelijk op dezelfde hoofden hiervoren geteeckent staet.

Op diversche revieren ende stroomen daer men maer van eender zijde den stroom ende affschuerenne van den slijcke ende grontbrexemen en derff verwachten ende keeren, dat is soo wij hier mogen voornemen d'ebbe, hebben de dijckgraven aldaer een maniere datse groote hooge hoofden ende met rijs gewrocht ende daerinne versmoort uijsteecken, daerdeur zijluijden mette hoochte van den hoofden veul meer het water oorsaecke geven te neren ende stroomen op heur landen ende schoordijcken. Welcke hoofden niet dueren en moghen omdat se niet loffelijck met kisten dicht gewrocht ende geleijt en worden, niet zonder grooten onnuttelijcken cost want met halff soo veul rijs suldij dobbel prouffijt ende veul meer mogen doen. Sulcke hoofden sijn al⁵⁾ bolwercken tegen den ijsganck van boven affcomende, twelcke meest des winters op hooge wateren gebeurt, deurdien zij de cracht van ijse niet en mogende wederstaen tseffens moeten gaen strijcken ende den voormelten ijsganck, de hoofden failliërende, aen den dijck gedwongen wort van gelijcke fortse te doen. De hoofden soo hooge gewrocht is grooten cost ende al verloren werck, want de aenwasschen en sullen aent hoeft niet blijven hangende daer onder twater doorloopen zoude moeten. Het rijs leet oock op somerdaghen ende verschijnt ende bederft⁶⁾ metter sonne, twelck men dickwils ophaelen ende versien moet, gelijk de rijswerckers zeer raeden om werck te maecken ende te soucken als voorseijt is ende het drooch rijs dat boven leet is goet voor wijff ende kinderen (om) thuijs te verbernen.

1) Het Hs. heeft: van.

2) Het Hs. heeft: daer wete.

3) Het Hs. heeft: steven.

4) Het Hs. heeft: te doen.

5) De samenhang van den tekst zou hier eerder het woord *geen* vorderen.

6) Het Hs. heeft: ende en bederft.

Het expediëntste¹⁾ ende prouffijtelijcxte ende oncostelijcxte soude wesen dat men zulcke hoofden met twee bermten ende een kiste affbrochte van lande ten diepe waerts aff, noesch soo verre men wercken mochte, op een leechste water van de hoochte boven den slijcke drije oft vier voeten des somersebben oft somerwater. De kiste voormelt van 8 voeten breed zoude men mogen beplanten met willigenpoten ende grint²⁾. Welcke noesch affcommende hoofden des winters altijs heur hoofd ondertrecken soudent zonder den stroom te zeer te dwingen behalven³⁾. Een, twee oft IIIe roeden lenghte van lande mocht men wercken ende den hoofde zijne volle hoochte geven nae den heijsch van den wercke om des⁴⁾ winters het ijs⁵⁾ van den dijk te werenne ende keerenne, want men de stroomen in de reviere niet en behoort te nauwen, ende is dat de principaelste oorsaecke dat de landen op sulcke revieren inneloopen. Isser eenige hoop van aenwasch zoo zullen u de 3 oft 4 voeten van de hoochte van den rijse eerst aenworpen, aengroijen ende bewasschen sonder dat oock den ijsganck met groote bermten aen den dijck gedreven sal worden, maer sal⁶⁾ de voormelte ijsganck soo over de leege hoijskens⁷⁾ mogen ten diepe affdrijven ongeschut zijnde, ende uwe gebueren en zullen niet bedwongen ende geoorsaect wesen tegens uwe groote hooge hoofden wederomme andere te wercken ende practiseren ende soo om dier saecke den stroom aen wederzijden benauwen, jaegende malcanderen daerdeur op grooten cost. Ende deur het nauwen van de revieren zoo comet datter neren, schoordijcken ende grontbexemen vallen moeten.

Ick twijffele mij dat de revieren⁸⁾ regardt nemen op de uijststekende hoofden in Zeelandt die gemaect worden⁹⁾ om plaeten ende slijcken aff te jaegen, twelck redelijck ende prouffijtelijck is ende daer niemant schade bij en heeft, maer zulcke hoofden uijt te steken op de revieren ende twater ende (den) stroom tegen andere landen aen te jaegen ende dezelve daermede te beschadigen is ongoddelijck, ende deur u eijgen toedoen ende crijgelheijt compt somtijts seer groote schade ende verlijes op uwe eijgen gronden. Laet den stroom heur wijte en breete houden, want ick bevinde dagelicx datter meer ende meer waters van boven compt hebbende daertoe luttel revieren ende losingen tzeewaerts. Laet de opperwateren heur volle wijte ende cours ende loop houden, ende sal nochtans eenen iegelijcken aen wederzijden met leege uijststekende hoofden aenwasschen winnen ende crijgen met hoopen, ende de groote ende hooge opperwaeteren tswin-

1) Het Hs. heeft: expedienste.

2) D.i. grienthout, zie Hoeufft, Proeve Bredaasch taaleigen, i.v. *grind*.

3) D.i. ter zijde.

4) Het Hs. heeft: de.

5) Het Hs. heeft: rijs.

6) Het Hs. heeft: als.

7) D.i. lage hoofdjcs.

8) Het Hs. heeft: dat se de revieren.

9) D.i. zooals die in Zeeland gemaakt worden om enz.

ters met groote vehementie affcomende sullen heuren loop mogen hebben onbedwongen ende niet geschut, zijnde des somers er¹⁾ dickwils geenen last van opperwateren.

De voorgaende figure demonstreert hier u aff de gelegentheijt, de noortzijde (zijn) de groote hooge hoofden daer wij hieraff tracteren, ende midden ziet ghij de revieren, daeromme en zullen wij hier geen figure stellen om de corticheijt wille.

Maer indien op dezelve reviere eenige inhammen oft ronten stroomen ten dijckwaerts oft lantwaerts inne met grontbrexemen halffmaensgewijs, soo zijdj versekert dat u dat toecompt van de opperwateren affstroomende, soo ist nootelijcken ende prouffijtelijcken op den houck van boven, daert eerst begint, uuijt te steecken een dapper lanck hoot soo noesch als ghij cont ende besichtigen den anderen houck aent leechwater daer de grontbrexeme (een) eijndt neemt, leggende²⁾ het hooft soo schuetich daerop oft ghij dien houck met een visere affsien ende beschieten wout om den stroom uuijt de ronte ende inham te weren ende verre buijten ende voorbij den houck te wijsenne, hebbende tselve hooft een redelijcke hoochte gelijk (de) gemeene opperwaeteren³⁾ vloijen mochten - want op seer hooge opperwateren ende vlooden loopen gemeenelijcken alle andere hoofden onder - maeckende eenen rijseren berm lancx uwen val ende de diepte van den grontbrexeme met rijse, steenen oft zooden gewrocht totdat ghij den teen van den dijcke daerop maecken ende versekeren condt ende soo den dijck in zijn volle keure ende hoochte brengen⁴⁾, laedende de voormelte bermen wel met zooden ende eerde, daerinne ghij grinttuelen setten⁵⁾ meucht, dwelcke dobbel prouffijt innebrengen sal om uwen dijck te beschermen. Tselve hoot soo geleijt zuldij terstont⁶⁾ merckelijcken aenwasch. Is de distantie van den voormelten grontbrexeme verre, lanck ende wijt⁷⁾ meuchter meer leggen nae den heijtsch van den wercke. Nochtans maeckt altijt dat ghij een goede kiste niet en vergeet int hooft te maecken voor dichticheijt.

Mij is eens ontmoet dat men sprack van te wederstaen ofte te repareren zulcke schoordijcken, een goet heer meijnde⁸⁾ dat hij wel geraeden hadde den dijck innewaerts te trecken ende binnen tlant te leggen, dwelcke de contrarie was geraeden want eenen nieuwen dijck binnen geleijt cost meer dan oft ghij eenen rijseren berm aen den teen van den dijck ophaelt met de hoofden die ghij daaraen behouft te maecken ende uuijsteecken, want int

- 1) Het Hs. heeft: en.
- 2) Het Hs. heeft: liggende.
- 3) Het Hs. heeft: opwaeteren.
- 4) Het Hs. heeft: te brengen.
- 5) Het Hs. heeft: ends setten.
- 6) Oningevuld gelaten in het Hs. Te lezen: winnen?
- 7) Oningevuld gelaten in het Hs. Te lezen: ghij?
- 8) Het Hs. heeft: meijnt.

maecken van den nijeuwen dijck moet ghij veule lant buijtenlaen, daer gaet oock toe het stael van den dijck, ende bovendien moet ghij veul lants binnen uuijtrooven oft - werckt ghij van buijten - moet ghij een treffelijcke kaede maecken in sooverre uwen dijck affgelopen is, soudij uwen dijck ten vollen keure brengen, ende daertegens geeffdi den stroom meer wils om in te stroomenne, soodat ghij denzelven dijck in perijckel bringt oock schoordijck te maecken¹⁾ gelijk den ouden dijck die ghij uuijtgedijckt hebt, soodat ghij int uuijteijnde bedwongen wort te doen groote excessive²⁾ cost met uwen grontbrexeme te bermen, twelck ghij te voren met cleenen cost gedaen zoudt hebben. Ende eens inlaegen geleijt en is niet recuperabel, overlegt de schaede die ghij tlandt in toecommende tijden daermede doet soo ick vervolgen sal de materie van den innelaegen beschrijvende³⁾.

Daer zijn sommige dijckgraven die veul spreken ende prijzen willen van Vlaemsche hoofden te maecken, te leggen ende ten diepe toe uuijt te steken, het is wel waer dat zij prouffijtelijcxte zijn soo geleijt als halffruijtsgewijse⁴⁾ gelijk die heur bootschappen⁵⁾ doen ende dienen van ebbe ende van vloede ende bot biedende de stroomen ende aen wederzijden dezelve affweerende, maer dezelve hoofden en dienen maer in diepen gemaect ende geleijt aen de dijcken daer geen voorlant en is, die men noumpt schoordijcken, oft grontbrexemen, ende seer dichte ende doen⁶⁾ bij malcanderen, overmits het sulcke hooden veule kosten zoude van lande gewrocht over de slijcken ende soo ten diepe toe gecontinuëert. Want indien dat men dezelve hoofden met duijkeldammen affbringen woude, soo zouden de kisten tusschen beijden groot ende wijt vallen oft anders zoude het water tusschen de Vlaemsche hoofden bedwongen blijven staen ende uuijt- ende inneschoren⁷⁾ maecken, ende buijten zouden oock de stroomen teijnden thooft om neren gelijk van de rechte hoofden hiervoren geseijt is ende soo deen met den anderen bederven. Waeteren zijn subtijl ende soucken nauwe listen om gaten te vinden ende deselve hebbende schuren nacht ende dach soo van ebbe als van vloede. Ende al waert dat dezelve hoofden soo geleijt mochten worden teijnden de duijkeldammen voorseijt, soo en zoude hetselffde nochtans geen prouffijt wesen, want alle duijkeldammen liggen moeten van ebbe ende van vloede soo deurgaens

1) Te lezen: worden?

2) Het Hs. heeft: met groote excessive.

3) Het Hs. beschrijven.

4) Het Hs. heeft: halffruijts.

5) Het Hs. heeft: botschappen.

6) Zoo staat er letterlijk in het Hs. Een paar bladzijden verder wordt gezegd, dat de Vlaemsche hoofden 'wat dichte ende naer (na) bij malcanderen gewrocht' moeten worden. Misschien moet men hier in plaats van *doen* lezen *naer* (nabij).

7) D.i. scheuren, schuring.

recht uuijtgående om het water zoo zijn cours voorts schietende ten diepe te nemenne¹⁾, gelijck voore genouch geseijt is.

Daeromme de Vlaemssche hoofden dienen maer²⁾ corts uuijstekende op innestroomende diepen maensgewijse innecankerende tot den teen van den dijck toe, maer op de houcken moet altijd een treffelijck hoot geleijt³⁾ ende uuijgestoken worden, een van ebbe ende een van vloede, de reste mogen wel tusschen beijden Vlaemsche hoofden wesen, want dezelve uuijt der natuere ebbe ende vloet verwachten. Ende al waert soo dat ghij u steijle diepte wout deurgaens bermen gelijck op Cattendijck ende Gorishouck gewrocht is, nochtans soo waer het mede prouffijt ende nootelijck in denzelven berm tseffens gewrocht ende uuijgesteken de voormelte Vlaemsche hoofden om soo te bat het fundament van uwe bermen aff te weereene.

Want dit een nijeuwe materie is om nijeuwe uuijstekende hoofden te leggen, sullen wij den arbeit doen hier tselve bij figure te bewijsenne ende naer⁴⁾ bij uuijtlegginge breeder texponerenne.

Als men de principale uuijstekende hoofden sal geleijt, gewrocht ende affgebracht hebben, sal men wel zien wat veranderingen van stroomen⁵⁾ ende neren daerbij comen sullen, waer⁶⁾ zij sullen subiet⁷⁾ oft met lancksaemheijt inne willen vallen, soo comdij dan tijts genouch u Vlaemsche hoofden te wercken, ende nae dat de stroomen veranderen soo moet ghij u werck ordonneren om wederom dezelve stroomen aff te keeren ende te werenne. Want het is een gemeijn regule dat uuijstekende hoofden veranderinge van stroomen maecken. Sommighe zijn te vrouch in de weer ende willen te wijs wesen ordonnerende veule middelehooffden⁸⁾ uuijt te steecken, dewelcke zij dan soo veule te vergeeffs maecken ende leggen, jae somtijts geheel contrarie de veranderinghen van de voormelte stroomen, deur dezelve uuijstekende hoofden een⁹⁾ andere plaets souckende. Veule zijn van der opinie dat die lange uuijstekende hoofden niet profijtelijcken en zijn, sulcke hebben luttel verstants van dijckagie, want hoe cont ghij aenwasschen maecken ghij en steeckt hoofden uuijt? Ende hoe zij langer uuijsteecken hoe die meer aenwasch maecken zullen, behouden dat ghij dezelve hoofden zoo noesch van den lande affbringht als ghij immers cont

1) Het Hs. heeft: nemende.

2) Denkelyk is hier het woord *geleijt* in de pen gebleven.

3) De auteur wil zeggen: mits dat er dan bovendien altijd nog enz. De marginale inhoudsopgaaf heeft: Vlaemsche hoofden en dienen niet geleijt dan op grontbrexemen en corte inhammen van stroomen, maer nochtans niet dan met andere uuijstekende lange hoofden van ebbe ende vloede.

4) D.i. daarna.

5) Het Hs. heeft: stormen.

6) Het Hs. heeft: maer.

7) Het Hs. heeft: subject.

8) D.i. middenhoofden.

9) Het Hs. heeft: endo.

oft meucht, want lange noesche hoofden de stroomen van heur wijsen ende twater oft den stroom ten diepe waerts¹⁾ met fortse innejaegen, maer rechte hoofden ende die recht uijsteken zijn dangereux deurdien sij terstont teijnden ten landewaerts²⁾ inne omstroomen ende neren, gelijk wij voren genouch geseijt hebben.

Uijtlekkinghe.

Bij de voormelte figure³⁾ meucht ghij zien de diversiteit van de Vlamesche hoofden ende andere gemeene hoofden, hoe die uijsteeckende⁴⁾ ruijtsgewijse gemaect worden doende heur bootschap van ebbe ende van vloede; die kist midden is het groen⁵⁾ gevult met zooden oft eerde naer dat men krijgen can ende soo de spijse daerontrent tselfde uijtwijst.

Deselfde hoofden worden recht opgemaect soo hooge als eenen gemeenen vloet opvloijt ende steijgert, opdat de voorebbe ende achtervloet niet en zouden vallen tusschen de voormelte Vlaemsche hoofden ende soo de grontborexem deur dezelve neren dieper ende wijder te lande waerts inne zouden neren ende kanckeren.

Deselfde Vlaemsche hoofden moeten wat dichte⁶⁾ ende naer⁷⁾ bij malcanderen gewrocht worden mits heur uijstekende cortheijt, ende soude men deselfde hoofden langer uijst willen wercken, zij zouden te veule kosten, want om de noescheijt te hebben tegen het stroomen moeten van lande wijder uijst gemaect worden dan d'ander hoofden om de noescheijt wille. Ende considereert ende oversiet aen dandere hoofden die geleijt worden van ebbe ende van vloede, oft ghij niet wel twee hoofden met één Vlaems hooft becostigen zoudt. Ende soo doen oock de noesch affcomende hoofden meer proffijts ende afweeringe van stroomen dan vier Vlaemsche hoofden als zij wel op heuren passe uijststekende⁸⁾ geleijt ende gewrocht worden, deurdien men eenen duijkeldam van eerde oock van lande noesch affbringen mach corresponderende⁹⁾ op de noescheijt van de rijserenhooffden, twelck ghij aen de Vlaemsche hoofden niet doen en meucht maer moet dezelve duijkeldam recht van lande affbringen oft anders zoudt ghij daer twee duijkeldammen moeten leggen aen elcke zijde een, wout ghij die conformerende¹⁰⁾ de noescheijt van de Vlaemsche hooft-

- 1) Het Hs. heeft: die diepe waerts.
- 2) Het Hs. heeft: den landewaerts.
- 3) Deze figuur is wegens de onduidelijkheid van de beschrijving niet gereconstrueerd. V.
- 4) Het Hs. heeft: uijsteecken.
- 5) D.i. het groen in het midden is de kist enz.
- 6) Het Hs. heeft: dichter.
- 7) D.i. na. Het Hs. heeft: maer.
- 8) Het Hs. uijsteken.
- 9) Het Hs. heeft: corresponderen.
- 10) Het Hs. heeft: conformeren.

den bewercken, twelck geheel quaet werck wesen zoude, want als dezelve duijkeldammen ondervloijden, soo zoude twater, daertusschen bedwongen zijnde, zijnen cours moeten nemen over trijseren hoot ende maecken daer een schueringe tusschen rijs en eerde ende, dat erger is, eenen val ende neringhe ten diepe, twelcke u werck geheel mineren ende wechnemen zoude ende soo uwen grontbrexeme meerder¹⁾ ende erger maecken, sulcx dattet²⁾ nutter zoude wesen geen Vlamesche hoofden eenichsins geleijt ende spaeren sulcken cost.

De maenschgewijse grontbrexemen gelijk u de figure bewijst zijn zeer dangereux, deurdien zij gemeenlijcken ende dagelicx meer ende meer innestroomen, tenderende³⁾ heure schueren, neren ende instroomen tot innelaegen te leggen, daertoe het meestendeel van den volcke geneijcht⁴⁾ is meijnende daarmede meerderen cost t'eviterenne, maer is al contrarie zoo wij vervolgens zullen describeren; de uijststekende lange hoofden zouden u de neren affsetten zoo ghij zien meucht.

Van de inlaegen te maecken ende tlandt buijten te slaenne, welck lant verloren is met grooten cost.

De Mat. behoort scherpelijcken bij edict te verbieden dat niemant (hem) en vervordere eenichsins te proponerene van innelaegen te leggen ende te maecken, ende dat op lijffstraffinge, want die sulcx raeden zijn zeer qualijck bedacht⁵⁾ ende is (een) zeer quaet voornemen, want innelaegen te leggen is een bederffnisse van een geheel lant hoe groot dat het oock waere, ende ghij en hebt soo haest d'een innelaege niet geleijt, de neren ende stroomen wercken om een andere deurdien ghij uwe rontsche⁶⁾ muergewijse meer innewaerts treckt. Ende d'eerste innelaege zoude men met cleenen coste moghen wederstaen hebben twelcke men de tweede reijse met grooten cost doen moet ende zoo langer zoo meer. Ghij slaet veule lants buijten ende hebt daerdeur soo veul gemetgetalen minder contribuërende, oock het werck datter tegen dezelve stroomen gewrocht is geweest met rijs ende met steen abandonneert ghij maeckende daeraff den meesten vijandt die ghij hebben meucht, want deur den draij van den waetere worden dezelve plaeten, ende soo worden d'een plaete aen d'andere gecoppelt; voor een gemeen sententie onder⁷⁾ de dijckers seet men gemeenlijcken: 'geeft ghij de zee toe soo sal zij te meer willen hebben.' Neempt daerom exempel aent lant van Schouwen ende wilt wat ter herten nemen

1) D.i. grooter.

2) Het Hs. heeft: datter.

3) Het Hs. heeft: tenderen.

4) Het Hs. heeft: genecht.

5) Het Hs. heeft: gedacht.

6) Zoo staat er letterlijk in het Hs. Misschien bleef het woord *dijck* in de pen en heeft men te lezen: deurdien ghij uwe (dijck) rontsche-muergewijse enz.

7) Het Hs. heeft: over.

het naervolgende vermaen dat wijlieden daeraff doen zullen, daeraff dit maer een prologe is, gemerckt daeraen veule dependeert. Al resumere ick dickwils een propoost het is om beters wille gedaen opdat ghij tselve te bet incorporeren¹⁾ meucht ende niet achten voor redijten maer meer een effectie²⁾ om ulijden innelaegen te doen schouwen, jae daeraff niet te vermanen.

Wij en connen noch en vermogen niet te swijgen een iegelijcken te vermanen diewelcke de perijckelen der zee subject liggen, principaelijcken op grontbrexemen ende vehemente stroomen van ebbe ende van vloede, ende dagelicx voor heur ooge aenmercken het affvallen ende affstroomen van heur voorlande ende uijtergroesen³⁾ dat zij hem wachten ofte eenichsins duncken te vermanen ofte te spreken van inlaegen te leggenne, de zee ofte de stroomen toe te geven, voor(t)vluchtich te worden ende met eenige dijcken nederwaerts⁴⁾ te loopen abandonnerende niet alleenlijcken de voorlanden ende uijtergroesen ofte slijcken, maer oock tot groote bederffnisse ende verlies van landen verlatende de hooijen, bermen ende wercken, die zijlijden tegen sulcke stroomen, grontbrexemen ende vallen gewrocht ende gesubtiliseert hebben gehadt, ende dat om zekere ende diversche ende pregnante redenen.

Eerst, zoo ick vore genouch geseijt hebbe, soo ist een seeker natuerlijcke redene, twelcke ick hier wederomme repetere om noots wegen, dat soo men de zee meer toegeeft (sij) meerder fortse, geweld ende stroomen⁵⁾ voor(t)bringht gelijk men genouch (heeft) geëxperimenteert. Neempt maer u ooge, regard, exempel, noch ééns uijtgeseijt, aent lant van Schouwen. Ick hebbe dickwils hooren seggen dat (daer) tusschen (ende) Noortbevelant maer een diep en was soo wijt disterende, dat twee vrouwen wassende heur cleederen malcanderen aen wederzijden toerijepen, jae, dat meer is, eenige willen seggen datse heur boockhameren toegeworpen⁶⁾ zouden hebben over het diep tusschen Schouwen ende Noortbevelant in maniere van spreeken. Ende mits zekere inconveniënt (van) luttel grontbrexems de Schouweners ende inwoonders denckende groote subtielheijt voor te brengen inlaegen⁷⁾ leijden ende soo tgene, dat te voren rechts

1) D.i. bevatten.

2) Te lezen: maer uijt een affectie? Vgl. blz. 376 regel 4 van boven.

3) Het Hs. heeft: uijtgroesen.

4) Te lezen: achterwaerts?

5) Het Hs. heeft: stormen.

6) Vgl. Boxhorn, Chronijcke van Zeelandt, blz. 43: 'hier voormaels is ontrent Zuijdtkercke (op de zuidkust van Schouwen) wel een mijl landts, streckende nae Noordt-Bevelandt, buiten ghedijckt, sulcx dat doen ter tijdt twater alsoo nauwe ende enghe was tusschen Noordt-Bevelandt ende Zuijdtkercke, dat die vrouwen van beijden zijden malkanderen den bockstock overwierpen, wanneer sij haer kleeren wassende waren.'

7) Het Hs. heeft: ende inlaegen.

strooms liep ende draijede ende nerede,¹⁾ ten lande waerts inne wesen ende soo den stroom bedwongen zijnen ouden²⁾ coers te verlaten ende te soucken eenen anderen uijtwech tot heur groote bederffnisse. Ten is niet genouch dat zijt voorts alle dage meer ende meer expermenteren, maer mij duncke dat dezelve Schouwenaers met deselve ketterije alsnoch besmet zijn, ende zijn in dat stuck zoo opiniater zoo zijluijden, Schouwenaers, getoont hebben met heur opinie te willen houden staende voor het proffijtelicxte een inlaege geleijt ontrent Quae Maije tegens over Herckinghe, daer de simple lantluijden tegens waeren ende bij advijse van den rentmeester Bewesterschelt opiniëerden dat dzelve leggenne³⁾ van de inlaege wierde gerejecteert, affgeslaegen ende voor quaet gehouden. Oft nu de Mat. daertoe gedeputeert hadde eenen juristen die Bartolum⁴⁾ oft Baldum⁵⁾ op zijn dujmken hadde gehat, zoude hij (hem) niet met de meeste van autoriteijt gevoucht ende gelijk gegeven hebben⁶⁾? Het is te duchten jae, nochtans lange messen en maecken geen cock noch de cap en maeckt den munninck niet. De innelaege bleeff achtere deurdien darne lantluijden hadden eenen persoon van geloove met hemluijden, ende soo behoort de Mat. oock te deputerenne commissarissen van fatsoene ende die sulcke saecken van dijckagie dagelicx geëxperimenteert hebben ende noch expermenteren, ende in stede van lange robben⁷⁾ lange vette leersen useren. In stede van de innelaegen te leggen heeft men gebrocht⁸⁾ ende uuijt de gront opgehaelt goede rijseren bermen, welgelaeden met steenen, (ende) uuijstekende hoofden van ebbe ende van vloede, om den stroom ende nere van den water van den lande te weerenne (ende) te keerenne, welke buijtenwerck soo vele niet gecost en heeft als den dijck costen zoude te leggen tot de inlaege. Oock sulcx doende en slaet(ij) gheen lant buijten, ghij toont de zee uwe macht ende fortse van resistentie ende gheeft hem geen oorsaecke u naerder te comen besoucken sóó, dat wanneer den stroom eens zijnen cours genomen heeft blijft daerbij persevererende met uuijt- ende innestroomen ende doet u altijd meer ende meer ende stercker gewelt, soodat int uuijteijnde de stroom voormelt compt soo van ebbe ende van vloede tot aen uwe geleijde innelaege ende neemt wech uwen berm, tee van den dijck, jae achternae gaet met den geheelen dijck strijcken dat ghij bedwongen zijt wederomme een andere innelaege (te) leggen. Ende hoe

- 1) Het Hs. heeft: draije ende nere.
- 2) Het Hs. heeft: zijnde aenderen.
- 3) Het Hs. heeft: de dezelve liggene.
- 4) Bartolus (1314-1357), hoogleeraar in de rechten te Bologna, Pisa en Perugia, schrijver van een commentaar op het Corpus juris civilis.
- 5) Petrus Baldus (1327-1400), leerling van Bartolus, professor in de rechten te Bologna, Perugia en Florence, schrijver van een commentaar op het Corpus juris civilis. Het Hs. heeft: Baldim.
- 6) Het Hs. heeft: hebbende.
- 7) D.i. robes, rechterlijke pleeggewaden.
- 8) Nl. aldaar bij Quae Maije.

men meer innelaegen leijt hoe men meer leggen moet, bovendien het werck van rijs ende steenen, welke buijten in (den) diepe blijft liggen geabandonneert, maect appointment¹⁾ ende accordeert met de santplaeten daer bij ende over liggende, die oorsaecke zijn geweest van de voormelte grontbrexemen, soodat se aen malcanderen coppelen ende hun uniëren ende aanex maecken, soo ende in sulcker vougen dat daer te voren sij u dienst deden wederomme uwen meesten vijandt geworden zijn, welck rijs ende steenwerck niet mogelijk en is op te nemen ende wech te doen deurdien tselve al onder tsant welt²⁾ ende met sande beloopt.

Hoe ghij meer innelaegen leght, hoe de lengte ende het reck³⁾ van uwe stroomen ende neren ende grondbrexemen langer ende stercker worden ende daerom veul meer costen te onderhouden dan oft ghij den stroom eerst wederstaet, ende int uuijteijnde en ist u niet mogelijkken om doene mits d' excessive costen, die de landen niet en vermogen te vervallen. Int uuijteijnde wert ghij tgheheel lant quijte, gelijckerwijs ghij u zonder uwen cost spiegelen meucht aen⁴⁾ de voormelte van Schouwen. Ick en can anders niet considereren oft overlegghen, sommige en laeten hun voorstaen⁵⁾ dat de stroomen verlopen zullen ende dat sommige plaetssen oft steden daerbij zullen proficieren, gelijck die van Middelburch wouden de stadt van der Veer ende Vlissingen buijtendijcken⁶⁾, zoo hadden zij de negotie⁷⁾ alleene, maer zij waeren verdeelt. Hadden zij heur meijninghe volbracht, ick zoude mij beduchten dat halff Walcheren soude op dit⁸⁾ pas met innelaegen verlopen ende te niet wesen.

Daer staet een gemeen seggen (ende) proverbium: 'principiis obsta sero medicina⁹⁾ paratur, cum mala per longas invaluere moras¹⁰⁾', int beginsel sal men de perijckelen wederstaen ende remediëren, want daer zijn veule ende diversche grontbrexemen die maer en zijn van X, XII oft XX roeden lengte, XII, XIII oft XIII vadem diep op een leechwater, wat is dat voor een lant als Walcheren oft Schouwen soo wanneer zij anders¹¹⁾ met malcanderen in één contribuatie treden¹²⁾

- 1) D.i. overeenkomst. Het Hs. heeft: pointemont.
- 2) Het Hs. heeft: wel.
- 3) Het Hs. heeft: lengte u het reck.
- 4) Het Hs. heeft: als.
- 5) D.i. of sommige beelden zich in. Het Hs. heeft: verstaen.
- 6) Vgl. blz. 397. Mogelijk heeft dit betrekking op de inlage in 1526 bij Welzinge gelegd, waarover zie Archief Zeeuwsch Genootschap VI (1888) blz. 354 en VII (1894) blz. 272.
- 7) Het Hs. heeft: negotiatie.
- 8) Het Hs. heeft: dat.
- 9) Het Hs. heeft: mederina.
- 10) Het Hs. heeft: mores.
- 11) D.i. althans, ten minste.
- 12) Reeds in 1518 werden er pogingen gedaan om het dijksbestuur van Walcheren meer te centraliseeren. De bisschop van Utrecht, Filips van Bourgondië, benoemde op 28 Juni 1518, in zijn hoedanigheid van heer van Souburg, een tweetal gevolmachtigden om bij den Secreeten Raad te Brussel te bewerken, dat de wateringen van Walcheren in één gemeene watering en contributie van waterpenningen gesteld zouden worden, daar zij onder één dijk waren gelegen, behoudens dijkgraven en gezworens hun kennis, elk in hun bedrijf, zie De Waard, Inventaris van de archieven der besturen van het eiland Walcheren, Middelburg 1914, blz. 482.

zonder¹⁾ te exprimeren²⁾ ofte te onderscheijden hetzij de Oostwateringe, Suijt-, Noort- oft Westwateringe? Sulcke vijanden moeten met macht wederstaen worden gelijk als Brabant, Hollant, Zeelant, Vlaenderen, Henegouwe, Artoijs ende andere landen tsamen beter wederstaen hebben³⁾ de vijanden van den lande dan één lant, wesende frontier⁴⁾, apart soude, ende bij faute van dien indien eenich frontierlant⁵⁾ oft stede ingenomen⁶⁾ werde, wildij dan het naest aenstaende lant niet de last (te) moeten lijden ende zoo consequament tot alle de landen gewonnen ende overvallen worden deur discordie⁷⁾. Soo ist⁸⁾ oock in de dijckagie, de buijtenvijandt behoort wel wederstaen te worden uuijt de gemeene beurse ende met gemeene macht, want al waert⁹⁾ datter middeldijcken genouch tusschen (ende) ander landen ende weringe laegen, soo is te considereren: geeft ghij de zee toe, hoe zij meer sal willen hebben ende innestroomen, hoe dan soo oock de lengte van den perijckel meerder ende vehementer worden ende int uuijteijnde niet te remediëren oft curabel gelijk Schouwen als voorseijt is. Nochtans Schouwen waere alsnoch wel te houdenne maer wie zoude de costen connen vervallen ofte¹⁰⁾ willen doen? Het onderhout van Schouwen zoude meer costen dan het lant X jae XX mael weert is. Zij hebben int eerste niet wederstaen ende hebben(t) te zeer laten innecankeren, ende int eerste zoude men hetzelve lant wel met cleene cost hebben gehouden. Hoe ghij met uwe innelaegen meer innedraijt, wijckt ende inloopt hoe u vijandt met meerder ende grooter¹¹⁾ couragie ende macht u aenvecht, bestormpt ende fortse aendoet, want de plaeten vougen hem uuijt te groeijenne ende innewasschen, ende vermeerderen duer¹²⁾ het draijen van de stroomen ende neren, die op u lant vallen ende alle tsant, slijm oft vet, dat se aen uwe gronden affnemen, wederomme de platen daermede beworpen, zulcx

- 1) Het Hs. heeft: zouden.
- 2) Het Hs. heeft: expermenteeren.
- 3) Het Hs. heeft: beter te verstaen hebben.
- 4) Het Hs. heeft: frontur.
- 5) Het Hs. heeft: frontuerlant.
- 6) Het Hs. heeft: ingecomen.
- 7) Het Hs. heeft: discretie. De auteur wil zeggen: en als gij door dat te verzuimen het verlies van een frontierstad veroorzaakt, komt dit op hetzelfde neer als wildet gij ook het naastdaarbij gelegen land den last der vijanden laten lijden enz.
- 8) Het Hs. heeft: is.
- 9) Het Hs. heeft: waer.
- 10) Het Hs. heeft: ofte te.
- 11) Het Hs. heeft: groote.
- 12) Het Hs. heeft: daer.

is heur maniere, ende zóó ghij uwen inham neemt soo voucht hem de plate sulcx uwen voormelten inham te volgen.

De Mat. behoort voor alle saecken te verbieden generalijcken dat hem niemande zoo stout en make te proponeren in eenige vergaderinge van dijckagie, geschiedende op eenige dangereuse stroomen, grondbrexemen¹⁾ ende vallen, van innelaegen te leggen om redene ende gelijk voorseijt is, jae waer wel rechtelijcken ende prouffijtelijcken op pene van te verliesen lijff ende goet oft eenige ander correctie. Want in zooverre mijnen heere van Beveren, heer Adolff van Bourgoigne saliger, ende Adolff Herdinck²⁾, rentmeester van Zeeland Bewesterschelt, niet en hadde met machte wederstaen tleggen³⁾ van de inlaegen in Walcheren, tlant van Walcheren zoude op dit pas min oft meer jae erger wesen dan Schouwen. Bij mijnen tijde werde gemaect het Westersche hoot op Vlissinghen⁴⁾. Die van Middelburch wouden die van Vlissingen met een inlaege buitensluijten gelijk voren oock geseijt es⁵⁾, ende van gelijcken oock de⁶⁾ polders bij der Vere, maer den voormelten heer Adolff van Bourgoigniën, heere van Beveren, heeft het lant met uuijstekende hoofden ende bermen sulcx geremediëert, dat hem ten eeuwigen dage⁷⁾ te prijzen is, ende tlant blijft met cleenen cost behouden daer men tzelve met grooten cost zoude hebben geabandonneert.

Opdat ghij claerlijcken ende verstandelijcken meucht verzien de gelegentheijt van een geabandonneert lant, met innelaegen verloren, zoo hebbe ick hier wel willen stellen bij figure⁸⁾ ende bewijzen het affloopen ende affvallen van den lande van Schouwen beginnende van Borrendamme⁹⁾ tot bij Westerschauen: ghij zijet oock de redene waeromme, te wetene

- 1) Het Hs. heeft: gronden brexemen.
- 2) Het Hs. heeft: Heijndrick.
- 3) Het Hs. heeft: te leggen.
- 4) Zie blz. 44.
- 5) Zie blz. 395.
- 6) Het Hs. heeft: aen de.
- 7) Het Hs. heeft: ten eeuwidagen.
- 8) Van deze kaart is geen reconstructie gemaakt, omdat voor zooveel Walcheren betreft verwezen kan worden naar de kaarten voorkomende in het opstel van De Waard, De rand van het eiland Walcheren in 1546 (Archief Zeeuwsch Genootschap 1912) en in dat van Walraven en Polderdijk, De kuststrook van het zuidoostelijk deel van Walcheren in vroegere tijden (als voren 1894), - voor Schouwen naar de kaart van 1540 bij Fokker, Schouwen vóór 1600 blz. 637, alsmede naar eer in hetzelfde werk op blz. 258 voorkomende schetskaart van de grondverliezen, door Schouwen geleden.
- 9) Zie over de inlagen, bij Borrendamme in de jaren 1477-1568 gelegd, Cau, Geschiedk. bijzonderheden betreffende den polder Schouwen (Archief Zeeuwsch Genootschap 1878 III, derde stuk blzz. 51-85, 105. Volgens hem is ten gevolge van het doorbreken van Schouwen's inlaagdijken in de jaren 1475-1559 verloren gegaan een oppervlakte van 3100 Schouwsche gemeten, dat is ruim 1291 hectaren. Vgl. verder het overzicht der dijkbreuken, vallen en andere zeerampen, aan Schouwen overkomen van 1288 tot 1600, bij Fokker, Schouwen vóór 1600, blz. 37 vlg.; alsmede A. Moens van Bloois, Het dorp Borrendamme, in den Zeeuwschen Volksalmanak voor 1836, blzz. 75-78.

dhalfmaensgewijse¹⁾ ten landewaerts innestroomen ende wederomme, Orisant²⁾ ront daerinne uijtwassende ende aenwerpende, soodat den stroom van de Schelt daerinne vehementelijck van ebbe instroompt, principalijcken op groote opperwateren³⁾, ende wederomme van vloede maer uiet soo vehement (als) met d'ebbe, twelck apparent is deurdien de vallen meest vallen op een leech ebbe. Bij de passere meucht ghij wel overleggen dat de distantie is lanck wel bij de 2½ mijle, maeckende⁴⁾ wel 3500 roeden, sonder noch de inhammen van de innelaegen die met houcken int lant loopen. Hoe waert mogelijk met uijststekende hoofden tselve te remediëren ende dat op een diepte van XV, XVI, XVIII oft XXV vadem op een leechwater? Waer zoude men tgelt haelen? Oock en zoude Schouwen soo veul niet weert zijn als de cost bedragen zoude. Die van Schouwen en cunnen heur inlaegen, die zij jaerlicx maecken, niet betalen met gelde maer bij faute van gelde dijcken al met billietten, twelck vreemt is te verstaene, zullen daeraff hiernaer breeder schrijven.

Bij dezelfde kaerte meuchdij oock zien hoe Rammekens uijststeect met een plate dwingende den stroom op Vlissingen, daer die van Middelburch oock geerne innelaegen leggen zouden willen, maer ick hope zij hen luijden spijselen zullen aen die voormelte van Schouwen. Commen zij eens aen innelaegen te leggen, ick beduchte mij datse vaeren zullen min oft meer als die van Schouwen, die telcken twee jaere ofte drie een hoop lants uijtslaen moeten. Maer altijts ten can niet schaden tegens sulcke perijckeloosche affgaende gronden slaepers te maecken, gelijk die vant Hontsbosch gedaen hebben ende henluijden zeer wel te passe gecomen is op Alderheijligenvloet anno LXX, om op sulcke verlopen tlant te versekeren, maer altijts moet het voorlant ende het oude werck onderhouden worden, cost wattet cost, mits redenen voorenverhaelt ende naerder breeder verhaelen sal.

- 1) Het Hs, heeft: de halfmaensgewijse.
- 2) Een schor tusschen Noord-Beveland en Schouwen in de Oosterschelde gelegen; ofschoon in 1361 ter bedijking uitgegeven aan Wouter van Heemskerk, bleef het onbeverscht; in 1580 lag het nog steeds onbedijkt, het was toen 2400 roeden lang 200 roeden breed en bezet met stellen (vlucht bergjes voor de op het schor grazende schapen), Hollestelle, Geschied- en waterstaatkundige beschrijving van Noord-Beveland (Archief Zeeuwsch Genootschap 1883) blz. 85.
- 3) Het Hs. heeft: opwateren.
- 4) Het Hs. heeft: maecken.

Verclaringe van avontueren, prouffijten ofte schaede, die gelegen is int vercrijgen van de gorssen ofte aenwassen om die ter dijckaegie te brengen.

Die uuijtergorssen ende aenwassen hebben, vercrijgen ende toemacken wil, bijzondere opte zoute stroomen ende diepten, moet dat doen met groote costen als met stoppinge van diepten, creecken, makinghe van dammen, slooten ende de onderhoudinge van dien op de stroomen ende groote ijsgangen, daerdeur men die doen visiteren ende repareren moet, mits welcke oncosten luttel prouffijts daeraff overt ende in de handt blijft.

Ende die luijden, die dezelve gorssen in pachte nemen, zijn veel arm, hebben dijckwils verlies van beesten ende schaepen mits de onversiende vloedende stormen, daeromme zij zelden wel betalen connen.

Indien men dezelve wil besomerdijcken, dat cost oock veel mit dijcken, slooten, sluijskens te leggen ende anders, die gemeenelijcken jaerlicx, mitte groote storm ende hooghe vloedende lichtelijcken ingaende, groote gaten maken dat alle jaere cost te repareren ende t' onderhouden.

Ende indien die vrouch inbreecken, zoe verliest men de reste van de vruchten mits dattet gras besout¹⁾ ende beslijmt²⁾, zoedat de beesten daer niet eeten en willen ende moeten die huijsluijden ander weijden soucken.

Als dezelve gorssen bereet gemaect zijn om te bewinterdijcken, zoe behouff³⁾ men die wel te doen visiteren bij luijden hem dies verstaende ende advijseren hoe men die dijcken verzeckeren ende leggen zal mogen, dat oock veel aenheefft, bijzonder alsser veel medeelders zijn, eer men die tot een goede ende eendrachtighe concludensie can brengen, want één warrevogel maeckt (er) veel gaende.

Dat gedaen, om den dijck te besteden ende te maecken moeten die uuijtgevers hebben eenen dijckgrave met zekere dienaers tot zijne assistencie, VIe ofte VIIe heemraeden, een waersman, een contrebouckhouder, een lantmeter ofte twee ende een bode ofte twee, die elcx heur salaris hebben moeten om met groote naersticheijt, pijn ende arbeit dagelicx de toesicht te hebben opte aennemers ende arbeijders, twerck te visiteren ende in diversche gebreken dier opcommen te voorsien.

Ende indien zij bij des in gebreecke zijn, zoe en mach dezelve dijckaegie geenen goeden voortganck (hebben) noch (tot) egeenen goeden eijnde ende perfectie commen.

1) Het Hs. heeft: besouten.

2) Het Hs. heeft: beslijnt.

3) Het Hs. heeft: behouff.

Ende indien men de somer zoe laet passeren ende slaeter mede in de winter, dat en compt niet alleene tot perijckel maer dick tot verlies van de dijckaegie ofte ten minsten tot dubbelde costen ofte meer.

Die twerck aennemen zijn luijden van alderhande soorte ende van diversche quartieren, deen volcompt zijn voorwaerden heel, dander halff, den derden loopt wech, ende moet men¹⁾ mitsdien huerluijder aengenomen wercken andere weder besteden, die somtijts zoe licht zijn als dandere, zoedat men een werck twee- oft drijemael besteden moet; ende aen de dijckers zoe wechloopen es luttel verhaels.

Ende mits dat den arbeijder veel meer winnen wil dan hij plach, zoo veel te meer cost de dijckaegie.

Daer men den dijck meent op een goede vaste gront te leggen, zoe wert die onder weeck, glat, spierich oft daerich dat hij schiet²⁾ zoedat een roede dijckx, besteet om twee oft drije penningen grooten, cost dick twee-, drije- ofte viermael meer.

Bevint men twerck sandich, dat en mach gheen goeden, vasten dijck maeken noch twater wederstaen

Geraeckt men (in) een nat jaer en kan men twerck niet voorderen, ende bijzonder int voorjaer als men die kaeden ende haechkaeden eerst leijt, ende cost alsoe de roede dijckx twee- oft drijewerff meer dan oft een drooge somer waere.

Isser luttel voorlants oft geen goede zoeden, zoe moet men den dijck becrammen ende besteecken met gleuij.

Ende men moet verwachten de schuijeringen ende grontbrexemen, die lichtelicken bij de neeren van de stroomen commen. Ende moet men in dien gevalle den dijck bebarmen, houden met hoofden, duijkeldammen ende anders, tot groote costen, dat dick oock luttel baet.

Men moet sluijsen hebben mit goeden affganck ofte waterloesinge, die dick aventuerlick vallen te leggen, sinckende oft³⁾ die te hoege ofte te laege leggen als men raecht een derrighen ofte weecken gront.

Ende dan moet men⁴⁾ hebben bruggen, wegen ende wateringen, dat al cost.

Indien hangende de dijckaegie dan bij groote tempeesten ende onweder de kaede innebreecken zoedat de dijckers gheen werck krijgen en connen, zoe wert dat werck daermede zeer verachtert⁵⁾.

Item indien bij tempeeste denzelven dijck eer die opgemaect is deurbreeckt, ofte zijnder groote geulen die men overgaen moet die ontspringen, zoe worden dezelve geulen daerdeur veel quaeder, dieper ende costelicker te stoppen dan te vooren, gelijk men tot diverse plaetsen gesien heeft,

1) Het Hs. heeft: moeten.

2) D.i. zoodat hij onderuit schiet. Het Hs. heeft: daer hij schiet.

3) D.i. indien.

4) Het Hs. heeft: dan moetende.

5) Het Hs. heeft: verachter.

bijsondere als tlandt van Moerkercken¹⁾ mitte Westmaze gedijckt ende de Maeze overgegaen wort, aldaer de Cathuijsers verdijckten op ontrent II^c margen landts veertichduijsent oude (schilden)²⁾ die maecken tzestichduijsent gouden guldens, daeromme zij veel van heurluden andere goeden moesten vercoopen ende belasten, zoedat eer zij meester warden van dezelve dijckaegie elcke marge hem stondt boven de IIII^c guldens dies geen tachtich weerdich en was, ende d' heere van Moerkercke wasser genouch mede bedorffen³⁾. Daerbij men sien ende mercken mach tprouffijt ofte schaede die degeene, die alle de voorseijde oncosten geleijt ende gedaen hebben, dick bevinden.

Item valt dickwils, overmits dat int⁴⁾ voorjaer als men de dijckaegien begint⁵⁾, dat ontrent tbegin sel van Meerte es, dat het coutd ende nat ende zeer windich es ende in de zomer zeer warm ende heet, dat degheene die dagelicx de toesicht op de voorseijde dijckaegie hebben ende begaen moeten vóór de perfectie van dien⁶⁾ in groote zieckten ende cranckten commen, daer zij dick mede gaen strijcken, latende haere kinderen mitte zelve dijckage belast.

Genomen dat de dijckaegie redelijck wel gaet, zoe en weten dieghene die gedijckt hebben niet waer zij bij cavel vallen zullen, daerinne oock veel aventuijers ende perijckels gelegen is mits blicken ende onlanden, die geen halff ofte III^c deel ofte IIII^c deel gelts waerdich en zijn ende nochtans gelden ende cavelbaer zijn als⁷⁾ de beste landen. Die bedijckte landen alsoe gecavelt zijnde moeten dan geeffent, begreppelt ende besloot worden ende dan te zaede brengende, dat oock groote toesicht behouft ende veel cost.

Ende alle de voorseijde costen ende perijckelen gepasseert zijnde, moet men daventure verwachten ofte 't zal cooren willen dragen dan niet, mits de silte ofte zouticheijt die uuijtslaet, tgewormte die tzaet opeeten, ende diergelicken, ende indien⁸⁾ men tzelfde verpacht ofte men⁹⁾ betaeldt zal worden, mits dat de pachters oock moeten verwachten de inconveniënten voorseijt, want en heeft de pachter geen gewas daer hij vóóráff leven moet met wijff, kinderen, knechts, paerden ende anders, zoe en can hij zijn lantheer niet betalen. Oick mede in nieuwe landen commen zelden metten eersten rijcke pachters.

- 1) Ter bedijking uitgegeven door Arend van Rosendael aan Lodewijk van Praet, heer van Moerkerke in Vlaanderen op 26 Mei 1437, zie Van der Aa, Aardrijksk. woordenboek i.v.
- 2) Zie blz. 116.
- 3) D.i. genoegzaam mede geruïneerd.
- 4) Het Hs. heeft: dat ment int.
- 5) Het Hs. heeft: beginckt.
- 6) Het Hs. heeft: van den.
- 7) Het Hs. heeft: alst.
- 8) Het Hs. heeft: indient.
- 9) Het Hs. heeft: hij.

Alevenwel moet men den dijck repareren ende onderhouden met sluijsen, wegen, wateringhen, ende daertoe hebbene dijckgrave ende heemraeden ende andere die goede toesicht op all hebben, dat al cost.

Is daeromme wel claer datter groote sorge, cost ende perijckel int gundt dat voorseijt is gelegen es, want alst al geaventuert ende gedijckt es coopt men veel betercoop ander verseeckerder bedijckte landen, daer men dexperiëntie aff heeft wat goet dattet zijn meester doen kan, dan men in dese nieuwe landen onseecker is ende verwachten moet.

Daeromme ist voor den eijgenaer van dezelve gorssen veel zeekerder ende prouffijtelicker, zoe verre hij aldaer heerlijkheijt ende thienden heeft, die uuijt te geven op een redelicken erffpacht ofte jaerschot dan diezelve te repaereren,¹⁾ te dijcken ende te verwachten de perijckelen ende aventueren voorseijt, bijzonder voor princen ende heeren, als men hier voortijts gesien heeft bij tijden van den grave van Hollandt ende Zeelant ende andere particuliere vasalen ende heeren, als van Voiren, Putten, Strijen ende andere, die hoewel sij machtich waeren heur zelfs gorssen te bedijcken hebben nochtans tzelve gelaten, maer die uuijtgegeven in der manieren als boven, daeromme heure renten ende goeden in veel quartieren aldaer noch zoe goet zijn.

Want dezelve alsoe uuijtgegeven²⁾ (zijnde) degeene die de oncosten van stoppage van creecken (ende) dammen doen willen, die avanceren diezelve gorssen dat die dijckbaer worden in XX ofte XXIII jaeren, dat sonder dezelve costen niet geschien en zoude in L, LX ofte LXXX jaeren, ende, den heere³⁾ daerin reserverende zijn jurisdictie ende thienden, augmenteren⁴⁾ zijn heerlijkheijden, landen ende renten, alsoe hij bij de thienden meer prouffijts consequent dan oft hij die vierde ofte V^e morges vrij daerinne zelve bedijckte, alsoot hem te vooren bedijckt, geëffent, gesloot, geploucht, gesaeijt, gebonden ende aen hoopen gestelt wort, omme dat alsoe te vercoopen oft in zijn schuere te voeren zonder eenige cost daeraff te hebben van dijckagen, reparatiën off anders.

Als men onder anderen sien mach int Nieulant van Strijen groot ontrent VII^c morgen, uuijtgegeven int jaer XIII^c LXI om XXXVII croonen tot XXIII stivers tstück off daerontrent tjaers, dat bedijckt werde int jaer XIII^c LXXXIII tot zeer groote cost als tot noch toe geweest⁵⁾ is, aldaer de keijser zijn thiende heeft geldende V, VI, VII^c guldens tjaers, ende die tlant hebben geven om de onderhoudenisse van de dijcken aldaer jaerlicx die meeste tijt gelt toe, ofte ten minsten ontfangen daeroff zeer weijnich boven de oncosten; et sic de aliis.

Ende indien bij tempeest ende groote vlooden ofte stormen dezelve

- 1) Te lezen: recouvreren?
- 2) Het Hs. heeft: uuijtgegevende.
- 3) Het Hs. heeft: bij de heeren.
- 4) Het Hs. heeft: augmenteerende.
- 5) Het Hs. heeft: geweten.

bedijckte polders namaels weder inbreecken, zoe en heeft men niet alleene de schaede van huisjen, coern, beesten ende anders die daerdeur verdrincken, maer indien men die weder dijcken ende recouweren wil, zoe heeft men dan soe veel costen als of men d'zelve landen weder bijnae van nieus dijckte ofte cofte, daertoe een man een goeden buijdel met gelde wel gereet behoort te houden, oft bij gebreecke van gelde zoude hij zijn lant ende alle de voorleden gedaen costen quijt wesen

Ende dezelve landen alsoe weder bedijckt zijnde, zoe heeft men zelden weder vruchten daeraff in de eerste III, IIII, V ofte VI jaeren, als men nu in diversche polders bij de inundatie in den jaere XXX ende XXXII bij experiëntie gesien heeft.

Daeromme finaelick, die welberaden is zal de voorseijde periculen schuwen alsoe men veel meer siet ende bevindt¹⁾ daermede verdorven dan gevordert; ende men en derft gheen perijckel off verlies soucken, het compt meer dan genouch²⁾ van zelfs.

Keure van dijckdilven³⁾ lancx eenige oude dijcken, die met eenige nieuwe dijckaege vooren an drooge gedijckt werden.

De dijckdilve zal men besteden lancx den ouden dijck gemeenelicke van 10 voeten wijte, 4 voeten diepte, 5 voeten blijvende in den boom, die aerde aen beide zijden op 2 voeten van den cant, die diepte even deurgaende te maecken ende tpeijl te nemen uuijt den oostkant, daarvan men pleech te betalen 6 grooten Vlaems van de roede.

Van wateringen.

Men besteedt gemeenlick die wateringe ter keure van 12 voeten wijte, 12 voeten diepte, 6 voeten blivende in den boom, die aerde aen beide zijden op evenveel⁴⁾ 2 voeten van den cant, die diepte even deurgaende behalven bij de sluijse, daer men die voormelte wateringe altijd dieper ende wijer behoort⁵⁾ te delven om twater te badt ende eer te loosen na den eijsch van de groot ofte cleijn nieulanden, daarvan men plach te betalen 9, 10 ofte 12 d.⁶⁾ Vlaems.

Van nieuwe wegen ende wechtdilven te maecken ende besteden in nieuwe dijckaege.

Men besteedt generalick nieuwe wegen in nieuwe landen te maecken, rechte uuijten cruijce⁷⁾ geleijt ter breete van 18 voeten Putscher mate,

- 1) Het Hs. heeft: bewindt.
- 2) Het Hs. heeft: meer genouch dan.
- 3) D.i. de langs de oude dijken ter afscheiding gegraven sloten. V.
- 4) Te lezen: evenwel op?
- 5) Het Hs. heeft: behoor.
- 6) D.i. denieren. Een groot of denier Vlaamsch = 2½ cent.
- 7) Het Hs. heeft: buijten crijce.

even breed deurgaende, daer hij zoo breed niet en is zoo breed te maecken, ende men zal beijde de wechtdilven aen wederzijden gelegen delven elck boven wijt 8 voeten, diep 4 voeten, de aerde uuijt beijden zijden der slooten commende d'een helft op den wecht ende dander helft op tlandt werpen 2 voeten van den kant, ende zal elck sloot voorseijt blijven in den boom hebbende $3\frac{1}{2}$ voet, die aerde op den wecht comende te slechten ende te effenen int midden van de wecht thoochste¹⁾, daervan men plach te geven van de roede 4 oft 5 grooten Vlaems.

Van scheidilven²⁾, middeldilven, hoofdilven.

Scheidilven ma(e)ckt men gemenelick ende men delftse³⁾ boven 6 voeten wijt, ende diepe $3\frac{1}{2}$ voet ende 2 voeten in den boom blijvende, daeraff dat men pleech te geven $2\frac{1}{4}$ grooten van de roe, ende eer mense delft zoe kielt⁴⁾ mense.

De middeldulfkens delft⁵⁾ men gemeenelick van $2\frac{1}{2}$ voet wijte ende 2 voeten diepte ende eenen voet in den boom blijvende, daer men aff pleech te geven van de hondert, twelck is 10 roeden lanck, 5 d.; ende dese dilfkens worden geleijt, deen van den anderen daer die meetkens tusschen liggen, ter breete van 4 roen.

De hootdilven maeckt men ende delft⁵⁾ men gemeenelick van 4 voeten wijt boven, $2\frac{1}{2}$ voet diepte ende $1\frac{1}{2}$ voet in den boom blivende, daer men aff pleech te geven van de hondert, twelck 10 roeden es, 9 ofte 10 grooten Vlaems.

Ende alle deze dilven oft slooten worden rechte metter lijnie affgeschooren.

- 1) Het Hs. heeft: hoochste.
- 2) D.i. scheidingslooten. V.
- 3) Het Hs. heeft: delf se.
- 4) Het Hs. heeft: kiel.
- 5) Het Hs. heeft: delff.
- 5) Het Hs. heeft: delff.

**Repertorium van personen en plaatsen,
verklarende woordenlijst, toevoegsels en
verbeteringen.**

Repertorium van personen en plaatsen.

A.

ADOLF VAN BOURGONDIE sluit een overeenkomst met Vlissingen over het onderhoud van het Westhoofd aldaar 44, moedigt met Adolf Herdinck bij het dichten der dijkbreuken nabij Middelburg in 1530 de arbeiders door zijn tegenwoordigheid aan 331, houdt met Herdinck het leggen van inlagen in Walcheren tegen, en bewaart door in plaats daarvan hoofden en bermten aan te leggen het land 397.

ADRIAEN CORNELIS JANS DIRICXZ maakt in 1570 met Jan Heijndricxz het bestek van het grondwerk eener steenen sluis in Kruisland 221.

ADRIAEN ENGELSZ is in 1570 met Jan Anthonisz gezworene van het Kruisland 230.

ADRIAEN HUGENSOON verkrijgt in 1487 te zamen met Andries Heremanssone, Anthonij Joossen, Heijndrick van Etten, Jan Aertssen, Jan Meeusse, Jan Pels, Joos Raess, Cornelis Wouterszone, Marcelis Joris Pieterssen en Mertijn Hermanssone octrooi voor het bedijken van een gors bij Steenbergen 58.

ADRIAEN JACOB JOHANNISZ is in 1567 met Jacob van Gelre, Jan Adriaensz, Joris van Steijnemolen en Cornelis Werckendeth gezworene van den Doel 193.

ADRIAEN PIETERSZ is in 1567 met Dirick Jacobsz borg voor den aannemer eener sluis te Sparendam 246.

AGGER (den) waarom zoo vruchtbaar 94.

ALBLASSERDAM aldaar en te Kinderdijk, op de Lek en te Lekkerkerk wonen voortreffelijke dijkwerkers 7. Zie verder 106.

AMER (de Kleine) hoe men dit watertje met rijdsdammen en kisten behoort te bewerken 159, misslag aldaar begaan bij de bedijking van den Ruigenhil 366.

AMER (de Valkenbergsche) misslag begaan bij zijn dichting 20. Zie verder 338 en Gillis Scheijff.

AMSTERDAM XXIII, XLIV, 246.

ANDRIES HEREMANSSONE zie Adriaen Hugensoon.

ANTHONIJ JOOSSEN zie Adriaen Hugensoon.

ANTWERPEN 79, 83, 96, 98, 104, 126, 144, 193, 194, 212, 230, 299, 303.

ARNE (de) 329.

ARTOIS vereenigt zich met Brabant, Henegouwen, Holland, Zeeland en Vlaanderen tegen den algemeenen vijand X, 396, verbreekt die samenwerking door met Henegouwen en Doornik de Unie van Atrecht te sluiten X.

ATRECHT X.

B.

BALDUS, PETRUS 394.

BARTOLUS 394.

BATH waarom zoo vruchtbaar 94.

BEEKMAN, DR. A.A. XXIII.

BEIERLAND Vierlingh visiteert de raaien dezerdijkage 368. Zie verder de Ruigte.

BERCK, J. LVII.

BERCK, JAN is in 1570 substituut-dijkgraaf van Kruisland 230.

BERGE, CLAES VAN vertegenwoordigt in 1570 den heer van Herbays als ingelande van Kruisland 230.

BERGEN OP ZOOM waardoor de watermolen aldaar, schoon op geheide palen gefundeerd, bezwijkt 205, aldaar en in den omtrek van Hui-

bergen en Putten heeft men denzelfden grond als in de Zijpe en insgelijks schapenteelt 304, het zinken van een schip in het molenwater doet er de aan weerszijden gebouwde torens instorten 345. Zie verder LVII, 79, 85, 97, 280, 304, 375 en het Noordland.

BERN (de abt van) vraagt Vierlingh's raad voor het winnen van een aanwas in de Maas 8. Zie verder 41.

BESOOIJEN aldaar alsmede te Drunen en te Sprang luidt men de stormklok bij dreigende overstrooming der tegen het afkomende heidewater opgeworpen kade 96.

BEVEREN aanbestedingsvoorwaarden van het bedijken der schorren aldaar in 1568, 134-147.

BEVEREN (de heer van) wordt bij de bedijking van den Doel slecht voorgelicht 16.

BIERVLIET 132.

BLANCKAERT, CORNELIS VII.

BLAUWE SLUIS zie Zevenbergen.

BLOEMENDAALPOLDER (onder Klundert) LVII.

BOEKENOOGEN, DR. G.J. XXIII.

BONAVONTURAPOLDER (bij Strijen) waardoor ontstaan XXV, 1.

BORGVLIET 94.

BORRENDAMME geweldige afnemning der kust aldaar door vallen, en hun oorzaken 397.

BOTKREEK (bij Klundert) afschuiving van een hoofd aldaar bij de bedijking van Klundert en van de voorversching, en waardoor veroorzaakt 153, 155.

BOURGONDIË, ADOLF VAN zie Adolf van Bourgondië.

BOURGONDIË, FILIPS VAN zie Filips van Bourgondië.

BOURGONDIË, KAREL VAN zie Fromont (de heer van)

BRAAM, A. LVII.

BRABANT de rivieren en havens bevorderen er de suatie der polders 95, heeft langs den zee-kant menigvuldige van de heide afloopende beekjes 96, wier opperwater polders en schorren grooten overlast aandoet 31, 57, 93, 94, 195, waarom verscheidene indijkingen er met veel tegenspoed gepaard gaan 366. Zie verder IX, XI, 94, 97-99 en Artois.

BRAKMAN (de) in den in 1918 aldaar ingedijkten polder bij Filippine heeft men een welgeslaagde proef genomen met de teelt van zomergerst, erwten en vlas LI. Zie verder Hogerwaardpolder.

BREDA de voorgeslagen stopping van de rivier wordt er voorkomen 98. Zie verder VII, VIII, 2, 58, 69, 72, 87, 92, 193, 213.

BREDEVLIEET (de - bij St-Anneland) onverstandig beleid bij de indijking van dezen polder 347.

BREEGAT (het - kreek in den Ruigenhilpolder) hoe men dit met rijsbermen en kisten behoort te overwerken 159.

BRIELLE hoe men er in 1566 bij het leggen van twee sluizen te werk gaat 207.

BRIGDAMME 347.

BROUWERSKEETE zie Klundert.

BRUHEZE, EMERENTIANA VAN VIII.

BRUHEZE, JAN VAN VIII.

BRUNINGS zie A. Caland.

BRUSSEL 79, 299.

BUCHHOLZ, G.G.H. zijn berekening van den duur van balksluizen XLII.

C.

CAKELO (gors bij Steenbergen) Vierlingh legt er een dam op XXVI, 2, het wordt niet beweid en wat schado dit veroorzaakt 40, heeft evenals de gorzen van Karckers, Tobe, de Heene en het Henigengors bij bedijking een goede waterloozing te verwachten 97, een aan den prins van Oranje voorgestelde doorgraving van een diep aldaar wordt door Vierlingh ontraden 98.

CALAND, A. geeft een regel aan voor de beste lijn van indijking van schorregrond XXX, welke capaciteit volgens hem de uitwateringssluis vereischt van een aan zee of aan een riviermond liggende polder XLV, meent ten onrechte dat steenglooiingen zijn uitgedacht in de 18de eeuw door Brunings XLVII, zijn gevoelen omtrent de vereischte

richting van hoofden en dammen tot bescherming dienende van oevers en stranden tegen den golfslag en de vloed- en ebstroomen XLIX.

CALANTSOOG is door een schenkeldijk verbonden met de Zijpe 298, men geneert er zich met het maken van drogevisch 304.

CATO XXI.

CATZENELLENBOGEN 82.

CLOCK, JAN AELBRECHTSZ neemt in 1567 een sluis aan te Sparendam XLIV, 246.

COENE, HENDRIK VII.

CONRAD, F.W., zijn meening dat de uitvinding der schutsluizen in Holland reeds vóór 1253 bekend is geweest, vindt in Vierlingh's tractaat steun XLIV, schrijft ten onrechte de uitvinding of eerste toepassing der steenglooiingen toe aan Pieter Straat en Pieter van de Deure omstreeks 1733 XLVII.

CONRAD, J.F.W. vindt in Vierlingh een medestander in zijn bezwaren tegen de door A. Magielse aan de hand gedane middelen om den stroom van aangevallen oevers af te leiden XXIX.

CORNELIS FRANSZ zie Jan Goedeij.

CORNELIS GEERITSZ zie Dirick Jacobsz.

CORNELIS PIETERSZ. LVII.

CORNELIS WOUTERSZONE zie Adriaen Hugensoon.

COUWERFFVE, JAN JANSZ VAN is in 1567 dijkgraaf van den Doel 193.

CRABBENDAM 292. Zie verder Keijns.

D.

DAIRANDA, JEHAN verkrijgt in 1565 samen met Hieronymus Sandelijn, Philibert van Tuijll van Serooskerken en Dirick van der Werve octrooi voor het bedijken van een gors bij de Heijegorsing de Heene en Graaf-Hendrikspolder nabij Steenberg 83.

DALE, VAN XXIII.

DELFT VIII

DEURE, PIETER VAN DE zie F.W. Conrad.

DIJKWATER (het) zie Zierikzee.

DINTEL (de) 2, 40.

DIRICK JACOBSZ. onderteekeent met Cornelis Geeritsz, Jan Janssz, N. van der Laen, Jan Lambillon en La. Roosevelt de aannemingsvoorwaarden van de leverantie van hardsteen voor een sluis te Sparendam 248. Zie verder Adriaen Pietersz.

DOEL (den) misslagen begaan bij zijn bedijking 16, 162, 338, aanbestedingsvoorwaarden van de bedijking der schorren aldaar in 1568, 134-147. en van een sluis in 1567, 184-194, fout begaan bij het leggen der sluis in 1568, 201.

DOORNIK zie Artois.

DORDRECHT VIII, LVII, 176, 247.

DREISCHOR 51.

DRUNEN zie Besooijen.

DUIVELAND wat tot zijn beveiliging tegen inundatie dient gedaan te worden 346. Zie verder 51.

E.

EENDRACHT (de) doet de oevers van den Kijkuitpolder inkankeren, en de oorzaak hiervan 384.

EGYPTE XXII.

ENGELBRECHT VAN NASSAU geeft eenige gorzen bij Steenbergen ter bedijking uit 57-69.

ETTEN, HEIJNDRIK VAN zie Adriaen Hugensoon.

F.

FIJNAART 37, 78, 80, 97, 156, 338. Zie verder Henigengors, Oud-Fijnaart (of Vrouw-Jacobsland), Ruigenhil.

FILIPPINE XXXIV.

FILIPS VAN BOURGONDIË, heer van Souburg, zoekt in 1518 een administratieve vereeniging tot stand te brengen van de wateringten op Walcheren 395, 396.

FILIPS DE SCHOONE snaaksch antwoord aan hem van Jan III, heer van Bergen, omtrent den grond van het markiezaat 294.

FILIPS II Vierlingh heeft hem vermoedelijk zijn tractaat willen opdragen

X, verhuurt de dijkgraafsambten 49, 218, behoort het leggen van inlagen te verbieden 392, 397. Zie verder 8, 18, 51, 53, 57, 100, 105, 235, 236, 263, 277, 358, 394.

FRIESLAND een van daar overgevlogen zwaan wordt in de Zijpe weder door zijn eigenaar teruggevonden 303.

FROMONT (de heer van) bedijkt den Bredevliet bij St-Anneland 347.

G.

GASTEL na den Pontiaansvloed van 1552 brengt deze dijkage in geen vijf à zeven jaar vruchten voort, en oorzaak hiervan 111. Zie verder 82 en Oud-Gastel, Nieuw-Gastel.

GEERTRUIDENBERG men legt er met goed gevolg zomerkaden rondom de weilanden tot waterkeering 30, heeft menigvuldige van de heide afkomende beekjes 96.

GELRE, JACOB VAN zie Adriaen Jacob Johannisz.

GENDEREN de bekade uiterwaarden aldaar sueeren door open uitwateringsluizen XXX.

GENT X, 193.

GENUA havenhoofd tot beveiliging der schepen aldaar 343.

GODERT ROELANTS is in 1570 kwartiermeester van Kruisland 230.

GOEDEIJ, JAN neemt in 1568 met Cornelis Fransz. een nieuwgebouwde sluis in den Doel op 195.

GOES hoe de zakkendragers dezer stad veel dijkगतen hebben gedicht 340.

GORINCHEM VIII.

GORISHOEK (bij Scherpenisse) onverstandige werkwijze bij een daar voorgekomen val 47, 48, nergens in Zeeland valt de stroom den oever zóó rechtstreeks aan als hier 50, 51, de bermen en hoofden zijn er van enkel Vilvoordsche steen opgehaald 343, de stroom neert en stroomt er van uit het gat van Lodijke vlak op de kust 378, de recht vooruitstekende en meest van ebbe aangelegde hoofden doen er aan de oeververdediging meer kwaad dan goed 382, 383, de steile diepten zijn er doorgaande bebermd 390. Zie verder 385.

GOUDA 322.

GRAAF-HENDRIKSPOLDER (de - bij Steenberg) bedijkt vóór het schorre rijp was 54, het wakker gedrag van de landzaten en Vierlingh's beleid behoeden hem bij den Pontiaansvloed van 1552 voor inundatie 308, 309, 324, 325. Zie verder IX, XXIX, 22, 87, 90 en Jehan Dairanda.

's-GRAVENHAGE kluchtig geval van een raadscheer aldaar 161, men bemest er evenals bij Haarlem en Schoorl de weilanden met straatmest 299. Zie verder LVII.

's GRAVENMOER de weiden en diepen zijn alhier en bij Oosterhout en Raamsdonk zeer wijd en breed 30, het van daar en van Raamsdonk, Waspik en de omliggende

heide afloopende water verhindert den aanwas van grond bij Oosterhout 30, 31.
Zie verder VIII.
GRONINGEN VIII.
GROOTE POLDER (de - bij Klundert) LVII, 103.

H.

HAARLEM zie 243, 246, 248 en 's-Gravenhage.
HAEFTEN, ROBERT VAN is in 1567 ingelände van den Doel 193, 194.
HAESE, SERVAES DE onderneemt bedijkingen onder Kruiningen 299, zijn zot ontwerp om het zinken van den Slijkerdijk te voorkomen 299, bewerkt het indijken van den Hazepolder 300.
HATTINGA, D.W.C. LVII.
HAZEPOLDER (de - bij Petten), is een kostbare en onvoordeelige bedijking 300.
HEEMSKERK, WOUTER VAN ontvangt in 1361 Orisant ter bedijking 398.
HEENEPOLDER (de - bij Steenbergen) Vierlingh bekraagt het diep tusschen dit gors en het Heijsseschorre 22, 97. Zie verder Cakelo en Jehan Dairanda.
HEERENGORS (bij Steenbergen) 58.
HEER-JANSLAND (bij Nieuw-Gastel) 82.

HEERLE zie Kruisland.

HEIJEGORSINGE (de - bij Steenbergen) zie Jehan Dairanda.

HEIJENSCHEGORS (het - bij Steenbergen) 84.

HEIJEPOLDER, (de - bij Steenbergen) 69, 73, 83, 87, 287.

HEIJSESCHORRE zie Heenepolder.

HELENAPOLDER (de - bij Biervliet) 132.

HELLEGAT (het) de bezoding van de onbegroeide slikken aldaar heeft uitgewezen hoever bij de slikken in Zeeland de grens gaat van begroeiing XXVII.

HENEGOUWEN zie Artois.

HENIGENGORS (het - bij Fijnaart) wordt door den Pontiaansvloed van 1552 en andere hooge vloedden zoodanig overstelpt met zand dat het in langen tijd voor geen begroeiing vatbaar is 37, 38. Zie verder LVII, 156, 338 en Cakelo.

HERBAYS (de heer van) is in 1570 met Louijs de Kachel en Rochus Aertsz ingelände van Kruisland 230.

HERDINCK, ADOLF zie Adolf van Bourgondië.

HERENTHOUT 83

HERKINGEN een voorgenomen inlage daaromtrent komt niet tot uitvoering 394. Zie verder 51.

's-HERTOGENBOSCH (de meierij van) 274.

HEUSDEN straffe kleigrond aldaar, en waarom 10. Zie verder VII, 8.

HIKKEPOLDER (de - bij Oud-Vosmeer) bij de indijking verzinkt de voorversching 356.

HILDERNISSE waarom dit evenals Lillo, Ossendrecht, Sandvliet en Woensdrecht, hoewel ook aan de Schelde gelegen, minder vruchtbaar is dan den Agger, Bath en Hinkelenoord 94, een haven zou hier evenals te Ossendrecht, Sandvliet en Woensdrecht de loozing van het van de heide afkomende water zeer bevorderen 95, lijdt evenals Kruisland, Lillo, Oud- en Nieuw-Gastel, Ossendrecht, Santvliet, Steenbergen en Woensdrecht veel overlast van het van de heide afkomende opperwater 195, bij bedijking in twee gedeelten had deze dijkage niet veel meer gekost, en waarom 196, de onoordeelkundige dichting van het aldaar in 1530 gevallen gat veroorzaakt het verlies van het land 332, 342, hoe men in een zoo laag gelegen land ten opzichte van gaten best handelt 361.

HINKELENOORD waarom zoo vruchtbaar 94.

HOBOKEN 293, 294.

HOEK XXXIV, LIV.

HOGERWAARDPOLDER (de - onder Rilland en Woensdrecht) heeft evenals de Van Wuijckhuijsepolder onder Hoek en de in 1918 bij Filippine ingedijkte polder weinig bochten in den zeedijk, en waarom XXXIV.

HOLLAND hoe men daar de duikeldammen aanlegt 11, 12, en er verscheidene slikken zou kunnen doen begroezen 18, aanleg der hoofden aldaar 41, hoe op den slappen derriegrond aldaar de sluizen dienen gebouwd te worden 214, 215, 231, het maken van vingerlingen geschiedt er verkeerdt 217, de nietigste plaatsjes besteden er groote sommen voor havens en schuitvloten 263, vele dijken maakt men er van steen 322, dikwijls worden er bij bedijkingen misslagen begaan in het dichten van gaten 366. Zie verder 3, 7, 8, 10, 24, 37, 247, 292, 297, 333, en Artois, Noord-Holland, Zuid-Holland.

HOLLAND EN ZEELAND (de graven van) alsmede de heeren van Putten, Strijen en Voorne plachten hun gorzen oudtijds niet zelf te bedijken maar gaven ze aan anderen ter bedijking uit 118, 402.

HONDSBOSSCHE (de) kracht van den vloed aldaar 271, aanleg dezer zeewering 271, 304, de Slaperdijk doet er in den Allerheiligenvloed van 1570 veel nut 398. Zie verder 24, 292.

HONINGEN (bij Rotterdam) steenen dijk aldaar 322, in den Pontiaansvloed van 1552 bedient men er zich op den dijk en in de gaten met goed gevolg van netten 333.

HONTE (de) Vierlingh vreest dat haar stroomen zich tengevolge van de

gaten van Lodijke en de Kreke zullen verleggen tot ondergang van den koophandel van sommige steden 340.

HOP, JACOB DE alsmede Maximiliaen Servaes, Jasper Anthonisz, Meerten Jansz, Sijmon de Roo, Jan Tack en Wouter Verhalen zetten in 1567 in bij de aanbesteding eener sluis in den Doel 193.

HUIBERGEN zie Bergen op Zoom.

J.

JACOB SIMONSZ LVII.

JAN III (heer van Bergen, 1481-1531) zie Filips de Schoone.

JAN IV (markies van Bergen, 1541-1567) geeft land ter bedijking uit bij den Ruigenhil en Fijnaart 78-82. Zie verder 153, 156.

JAN ADRIAENSZ zie Adriaen Jacob Johannisz.

JAN AERTSSEN zie Adriaen Hugensoon.

JAN ANTHONISZ zie Adriaen Engelss.

JAN HEIJNDRICXZ zie Adriaen Cornelis Jans Diricxz.

JAN JANSZ zie Dirick Jacobsz.

JAN MEEUSSE zie Adriaen Hugensoon.

JASPER ANTHONISZ neemt in 1567 een sluis aan in den Doel 193, 194. Zie verder Jacob de Hop.

JOHNSON, DOUGLAS WILSON betoogt dat ondiep water de nadering van lange golven belet XXVII.

JOOS RAESS zie Adriaen Hugensoon.

K.

KACHEL, LOUIJS DE zie Herbays (de heer van).

KARCKERS zie Cakelo.

KAREL VAN BOURGONDIE zie Fromont (de heer van).

KAREL V 402

KATTENDIJK kostbare bermen aldaar aangelegd tot behoud van het voorland 44, de steile diepten zijn er doorgaande bebermd 390. Zie verder 50.

KEIJNS aldaar begint de bedijking van de Zijpe 292, de Zuiderzee is er door het overgestoven duinzand zeer ondiep 297, bijzonderheden omtrent de diepte van het water tusschen Keijns, St-Maarten en Crabbendam, de gesteldheid van den bodem onder water en den groei van het wier 298, en de lengte van den Slijkerdijk 301.

KEMPEN (de) men beschut er de akkers met wallen en grachten tegen zandverstuivingen 24, onkundige lieden van daar en uit Valkenberg en Westerwolde worden tot baljuw, schout, meier en dijkgraaf benoemd en

berokkenen het land door hun onbedrevenheid in dijkzaken veel schade XVI, 92, 218-220, 263.

KERKGORS (het - bij Steenberg) octrooi van bedijking 69-78.

KERKVAART (bij Klundert) hinder aldaar ondervonden bij het bedijken van de Klundert door de onoordeelkundige sluiting der gaten 149, 359.

KERKWERVE 51.

KETEL (de - polder onder Klundert) LVII.

KETELDUINEN (de - bij de Zijpe) doen de Zuiderzee volstuiven met zand 297, 303. Zie verder 304.

KEULEN 300.

KIJKUITPOLDER (de - bij Oud-Vosmeer) de welaangelegde hoofden stuiten er de inkanking van den oever 384.

KINDERDIJK zie Alblasserdam.

KLAASWAAL (de ambachtsheeren van) LVII.

KLOETINGE 50.

KLUNDERT Vierlingh loont er de dijkwerkers niet in daggelden doch naar de hoeveelheid verwerkte aarde, wat hem euvel wordt geduid en waarom 103, velen van die bij de bedijking werkzaam zijn worden ziek en sterven 117, hinder bij dat werk ondervonden door het onoordeelkundig toesluiten der gaten 149, de voorversching verzinkt er bij Brouwerskeete, en waardoor 150, hoe mer de na het voltooien der voorversching waargenomen verdieping der kreken had kunnen voorkomen 158, 362, Vierlingh zoekt de verkwisting, die bij de bedijking in het betalen der daggelden plaats heeft en den prins van Oranje groote schade berokkent, tevergeefs te beletten

XIV, XV, 280. Zie verder IX, LVII, 20, 156, 361 en Bloemendaalpolder, Botkreek, Grootepolder, Kerkvaart.

KRALINGEN 322.

KREKE (de) de dichting van het gat aldaar in 1530 met 'staende wasen' slaagt niet, en waarom 165, 354, het gat is zoo gevaarlijk geworden door de baatzucht van den heer van Lodijke en het onverstand van die van Reimerswaal 331, 332, 335, 340, wat men tot behoudenis van het land had behooren te doen 165, 166, 359, Vierlingh's pogingen tot dichting van een aldaar in 1530 gevallen gat falen, en waarom 334, 335, onkundige en hun plicht verzakende lieden worden er met het beleid der dijkage belast 341. Zie verder VIII en de Honte.

KRUININGEN de landzaten bedienen er zich bij den vloed van 10 Maart 1570 met goed gevolg van zeilen 332. Zie verder Servaes de Haese.

KRUISLAND (bij Steenbergen) lijdt veel overlast van het van Wouw, Heerle, Moerstraten en de heide afkomende opperwater 94; zou, als Roosendaal geen rivier had gehad of deze niet open gehouden ware, bij de bedijking een ganzenpoel zijn geworden 95, bij bedijking in twee gedeelten waren de kosten niet veel hoger geloopt, en waarom 196, aanbestedingsvoorwaarden der sluis aldaar in 1570, 221-230, onnoodige voorzorgen der ingelanden bij den bouw dier sluis, en waarom 230, 231, de schadelijkheid van het stoppen van gaten door er schepen in te doen zinken blijkt aldaar in een voorbeeld 345 Zie verder XX, 69, 73, 74, 85, 87, 230 234, en Hildernisse, Roode weel.

L.

LAEN, N. VAN DER zie Dirick Jacobsz.

LAKE (gors bij Steenbergen) 58.

LAMBILLON, JAN neemt in 1567 de leverantie aan van hardsteen voor een sluis te Sparendam 248.

LANGSTRAAT (de) 96.

LEERDAM straffe kleigrond aldaar, en waarom 10.

LEIDEN, XXIII, 246.

LEK (de) hoe men te handelen heeft met gorzen, liggende omtrent het van deze rivier en het van de Maas, den Rijn, de Waal en den IJsel afkomende water 29. Zie verder Alblasserdam.

LEKKERKERK zie Alblasserdam.

LEUIJS (het - schorre in Saafingen) aanbestedingsvoorwaarden der bedijking in 1568, 134-147.

LEUVEN verscheidene doctoren aldaar zijn in hun verwachting om met de bedijking van de Zijpe voordeel te behalen bedrogen 304. Zie verder 79

LILLO men maakt er de dijken van steen 322. Zie verder Hildernisse.

LODIJKE (het gat van) de daaruit loopende stroom valt rechtstreeks aan op Gorishoek 50, 51, 378, wat men bij zijn dichting had behooren te doen tot behoudenis van het land 165, 166, is zoo gevaarlijk geworden door de baatzucht

van den heer van Lodijke 331, 332, en door het onverstandig gedoente van die van Reimerswaal 335. Zie verder VIII, XXVIII, LIV en de Honte.

LODIJKE (de heer van) houdt in 1530 de dichting van het gat van Lodijke tegen 331, 332, 340.

LOOZEPOLDER (de - onder Hoek), LIV.

LUIK 69.

M.

MAAS (de) bij lagen waterstand verstuiven er de droogkomende platen, bij hoogen stand van het water neemt de sterke stroom er het slib van mede 9, bij de bedijking van Mijnsheerenland en Westmaas afgedamd 116, 401. Zie verder 3, 8 en de Lek.

MAEIJE, MAEIJENLAND (bij Dreischor) zie Zierikzee.

MAGIELSE, A. zie J.F.W. Conrad.

MARCELIS JORIS PIETERSEN zie Adriaen Hugensoon.

MAXIMILIAEN SERVAES zie Jacob de Hop.

MECHELEN 161, 193, 212.

MEERTEN JANSZ zie Jacob de Hop.

MERTIJN HERMANSSONE zie Adriaen Hugensoon.

MICHON, JOHAN neemt in 1570 de leverantie aan van hardsteen voor een sluis in Kruisland 230.

MIDDELBURG hoe het gat, in 1530 in den havendijk aldaar gevallen, wordt gestopt 329, dichting met timmerwerk zou niet hebben gebaat 330, het inconveniënt bij dit werk wordt door een kloekmoedigen Fries verholpen 332, aanleg van een vingerling aldaar 332-334, 343, 352, wil Vlissingen en Veere door het leggen van een inlage buitendijken om alleen den koophandel te bezitten 395, 397, en zou ook gaarne inlagen leggen bij Rammekens 398.

MIJNSHEERENLAND bedijkt door de Karthuizers bij Utrecht met overgrootte kosten, en oorzaak hiervan 116, 401. Zie verder de Maas, Moerkerken (de heer van).

MILDONG (bij Steenberg) 58.

MOERKERKEN (de heer van) ontvangt in 1437 Mijnsheerenland ter bedijking, en wordt door deze genoegzaam geruineerd 116, 117, 401.

MOERMONT 347.

MOERSTRATEN zie Kruisland.

MORTIERE (ambachtsheerlijkheid op Walcheren) hoe men een aldaar in 1530 gevallen gat dicht 331.

MULDER, A.J. XXIII.

N.

NAMEN 248.

NASSAU 57, 68, 69, 82.

NASSAU, ENGELBRECHT VAN zie Engelbrecht van Nassau.

NICOLAES EVERHARDI 161.

NICOLAES NICOLAI, medebedijker van de Zijpe, leent het oor aan de voorstellen van een avonturier tot voltooiing van den zeedijk 300. Zie verder 292.

NIEUWELANDPOLDER (de - bij Steenberg) 87.

NIEUW-GASTEL bij de bedijking wordt de dijk te dicht bij de diepte en te klein en te laag gelegd, zoodat het land een paar jaar later vloeit en het herstel groote kosten vergt XXX, 54, 55, lijdt grooten overlast door het van Rukven afkomende heidewater 94, 95, het ware verkieselijker geweest het in twee gedeelten te bedijken 196. Zie verder 97 en Heer Jansland, Hildernisse.

NIEUWLAND (bij Strijen) bedijkt in 1484, met zeer groote kosten 119, 402, de ingelanden geven voor het dijksonderhoud meestentijds geld op de opbrengst toe 402.

NIEUW-VOSMEER hoe men aldaar in 1570 een vingerling aanlegt 367.

NOORD-BEVELAND waardoor het in 1530 verloren gaat 289, groote mislagen aldaar begaan bij het dichten van gaten 338, legende omtrent de geringe wijdte oudtijds van het water tusschen dit eiland en Schouwen 393. Zie verder 398.

NOORD-BRABANT waarom de slikken aldaar spoediger begroeien dan die in de Zeeuwsche zeegaten XXVI, XXVII. Zie verder XXXII.

NOORD-HOLLAND XXXI, LI.

NOORDLAND (het-bij Bergen op Zoom) de kracht der wintervloeden blijkt er bij het stoppen van een gat met een berm 375.

NOORDWATERING (de - op Walcheren) 396.

O.

OOMKEN VAN BRUSSEL behoort in 1551 met Lucas van Schildere en Jan van Schorel tot de voornaamste bedijkers van de Zijpe 299.

OOSTERHOUT zie 's Gravenmoer, Sint-Catharinendaal.

OOSTERSCHELDE 398.

OOSTWATERING (de - op Walcheren) 396.

OOSTWATERING (de - op Zuid-Beveland) zie Yerseke.

ORANJE 98.

ORISANT 398. Zie verder Wouter van Heemskerk.

OSSENDRECHT men heeft er een gat overtimmerd 330. Zie verder Hildernisse.

OUDELANDPOLDER (de - bij Steenberg) 87.

OUDENBOSCH zie Sint-Maartenspolder.
 OUD-FIJNAART of VROUW-JACOBSLAND 78, 80, 81.
 OUD-GASTEL zie Hildernisse.
 OUD-HEININGENPOLDER (de - bij Steenberg) 37, 97, 156, 338.
 OUD-VOSMEER zie Hikkepolder, Kijkuitpolder.
 OVIDIUS XXI.

P.

PELS, JAN zie Adriaen Hugensoon.
 PETTEN de over de Hondsbessche hoenslaande golven doen het daar soms als regen 304. Zie verder 300 en Hazepolder.
 PHILIPPINE zie Filippine.
 PUTTEN (de heeren van) zie Holland en Zeeland (de graven van).
 PUTTEN (in Noord-Brabant) zie Bergen op Zoom.

Q.

QUAE LAMBACHT (op Schouwen) 51.
 QUAE MAEIJE een voorgenomen inlage aldaar komt niet tot uitvoering 394. Zie verder Zierikzee.

R

RAAMSDONK zie 's Gravenmoer.
 RAMAER, J.C. behandelt de vraag hoe een schorre op de voordeeligste wijze is in te dijken XXX.
 RAMMEKENS zie Middelburg, Vlissingen.
 REIMERSWAAL is voortdurend in onmin met den heer van Lodijke 331, onverstandig gedoente bij het dichten der gaten aldaar in 1530, en schadelijke gevolgen hiervan 335. Zie verder LIV, LVII, 50, 85, 340, 341.
 RIJN (de) 1, 3, 8, 300. Zie verder de Lek.
 RIJNLAND 240, 243, 245.
 RILLAND XXXIV, XLVII.
 ROCHUS AERTSZ zie Herbays (de heer van).
 ROO, SIJMON DE zie Jacob de Hop.
 ROODE WEEL (kreek in Kruisland) 69.

ROOSENDAAL (in Noord-Brabant) een aan den prins van Oranje voorgeslagen stopping van een diep aldaar wordt door Vierlingh ontraden 98. Zie verder 59, 60, 67, 69, 94, 95 en Kruisland, Steenberg.

ROOSENDAALSCH BEEK (de) 58.

ROOSENDAALSCH VLIET (de) 98.

ROOSVELT, LA. Zie Dirick Jacobsz.

ROOVERE, POMPEJUS DE LVII.

ROOVERE, WILLEM DE is in 1570 dijkgraaf van Kruisland 230.

ROSENDAAL, ARENT VAN geeft in 1437 Mijnsheerenland ter bedijking uit aan den heer van Moerkerken 116, 401.

ROTTERDAM zie Honingen,

RUIGENHILPOLDER (de - bij Willemstad) in 1564 bedijkt 40, het daarin liggende rietland klinkt aanhoudend in terwijl het vaste land er de eigenaars voordeel verschaft, en oorzaak hiervan 40, voorwaarden van de uitgifte ter bedijking in 1563 78-82, men legt den dijk bij Fijnaart over een houten dam 152, Vierlingh's advies over het dichten der Tonnekreek tot beversching dezer dijkage 153-159, misslag aldaar begaan bij het leggen der suatiesloten en boezems 170, men maakt er te veel oppellen en verergert dit kwaad nog door de dijkbermen in erfcijs uit te geven 174, oordeelkundige aanleg der meedegreppels aldaar 284, Vierlingh lijdt er groote schade door het bederven van stroo 285, vloeit in den Allerheiligenvloed van 1570 en waardoor XVIII, 289, 361, misslag aldaar begaan bij het dichten van een in 1570 gevallen gat 362. Zie verder LVII, 20, 156, 157, 162, 338 en Amer (kleine), Bregat, Vrouw-Jacobsgat.

RUIGTE (de - dijkage in Beierland) heeft een slappen, lossen grond 368.

RUKVEN zie Nieuw-Gastel.

RUTE LVII

S.

SAAFTINGEN 135.

SANDELIJN, HIERONYMUS zie Jehan Dairanda.

SANDVLIET zie Hildernisse.

SCHAGEN de Zuiderzee is aldaar door

het ingestoven duinzand zeer ondiep geworden 297. Zie verder 202, 292.

SCHEIJFF, GILLIS bezichtigt met Vierlingh een val te Gorishoek 47, is dijkgraaf van een polder in de Klundert 156, zijn denkbeelden over het dichten van den Valkenburgschen Amer worden niet gevolgd, tot schade van het land 156.

SCHELDE (de) valt met groot geweld aan op den oever van Schouwen tusschen Borrendamme en Westerschouwen, 397, 398. Zie verder 94 en de Honte, de Westerschelde.

SCHERPENISSE XXVIII, 47, 48, 50, 343, 382. Zie verder Gorishoek.

SCHILDERE, LUCAS VAN zie Oomken van Brusseele.

SCHOORL zie 's-Gravenhage.

SCHOREL, JAN VAN toont Vierlingh de nieuwe dijkage van de Zijpe 292, 293, raadt hem aan er zijn geld in te steken 296, leent het oor aan de zotte voorstellen van een avonturier om den dijk te voltooiën 300, zijn looze handelwijze om op de Beurs te Antwerpen deelnemers voor het werk te winnen 303, zijn zonderling ontwerp om de Hondsbossche te versterken 305, teekent afbeeldingen van de in de Zijpe te stichten kerken 305. Zie verder Oomken van Brussel.

SCHOTEN, J. VAN DER onderteekent met O. Stalpaert en A. de Zwiete in 1567 de aanbestedingsvoorwaarden van het houtwerk eener sluis te Sparendam 246.

SCHOUWEN de inlagen aldaar zijn een waarschuwend voorbeeld voor anderen 46, 392, 395, dagelijks komen er grondbraken voor 121, de dijk tusschen Zierikzee en het klooster Sion loopt in 1530 over doch zonder door te breken 318, hoe men er tot het leggen van inlagen kwam 360, gaten behooren er aanstonds overvingerlingd te worden 373, de oeververdediging vordert er eendrachtige samenwerking der verschillende polders 395, 396, hoe men er de inlagen bekostigt 398. Zie verder XI, 51, 397 en Borrendamme, Noord-Beveland, Quaelambacht.

SICKELE, VICTOR VAN DEN zie Victor van Sighel.

SIGHEL, VICTOR VAN laat het Westhoofd te Vlissingen aanleggen 44.

SIJMON JANSZ LVII.

SINT-AAGTEN 193.

SINT-ANNAPOLDER (bij den Doel), aanbestedingsvoorwaarden der bedijking van het daarvoor liggend schorre in 1568, 134-147.

SINT-ANNELAND zie Breede Vliet.

SINT-CATHARINENDAAL (klooster bij Oosterhout) 31.

SINT-JANSLAND zie Sir-Jansland.

SINT-MAARTEN de Zuiderzee was er in 1552 nog niet met duinzand volgestoven 303. Zie verder 297, 298 en Keijns

SINT-MAARTENSDIJK de aanleg van een vingerling aldaar bij de vernieuwing eener sluis veroorzaakt groot gevaar voor overstroming 219.

SINT-MAARTENSPOLDER (de - bij Oudenbosch) men dicht aldaar gaten met dijk van dijk 325, 364.

SINT-ONTKOMMERPOLDER (de - bij Steenberg) 69, 87.

SION (klooster bij Noordgouwe) zie Schouwen.

SIR-JANSLAND 51.

SLIJKERDIJK (de) hoe Vierlingh er een paar sluizen fundeert 202, 203, van wat specie hij is opgebouwd 301. Zie verder Keijns, Servaes de Haese.

SMAECK 20.

SMIT, MR. J.P.W.A. VII.

SOMMELSDIJK 347.

SOUBURG 395.

SPAARNE (het) 241.

SPARENDAM aanbestedingsvoorwaarden van het houtwerk en de hardsteen eener sluis aldaar 240-248. Zie verder XLIV, 233.

SPIEGEL, L.P. VAN DE bezat indertijd het handschrift van het tractaat XXII.

SPRANG zie Besoijen.

STALPAERT, O. zie J. van der Schoten,

STANDAARBUITEN 82.

STEELAND, MARCUS VAN is in 1565 rentmeester-generaal van den prins van Oranje 82, 83. Zie verder VIII.

STEENBERGEN de Pontiaansvloed van 1552 overstelpt de plaat aldaar zoodanig met zand, dat zij langen

tijd niet begroeien kan 37, 38, zoo Roosendaal geen rivier had gehad of deze niet opengehouden ware, zou bij de bedijking van Kruisland de omtrek van Steenbergen een ganzenpoel zijn geworden 95, Vierlingh's streven om er de gesloten haven weder te openen blijft vruchteloos 96, het stoppen der haven doet er het land des winters blank staan van water 98, 99, bestek van de havendijken 107, 108, het toesluiten der haven vernietigt er de welvaart 164, men laat er tot groote schade van het land de tot suatiekolken strekkende kreken dichtkarren XVII 197, hoe men er bij de vernieuwing der buitensluis de kamers maakt 237, hoe men sluideuren behoort te maken om den bouw minder kostelijk te doen zijn dan daar 238, 239, de dijkwerkers ontvangen noch hier noch te Zevenbergen gereedschappen op kosten der dijkage 297, de wakkerheid der landzaten behoedt onder Vierlingh's leiding bij het dichten van de gaten in den Graaf-Hendrikspolderdijk het gansche land voor overstroming 308, 309. Zie verder VII-IX, XXIV, LVII, 22, 54, 58-62, 64, 67, 69-72, 74, 75, 77, 83, 85-87, 90, 91, 94, 97, 153, 196, 219, 226, 227, 240, 287, 300, 324 en Adriaen Hugensoon, Cakelo, Heenepolder, Heerengors, Heijegorsing, Heijepolder, Heijensche gors, Hildernisse, Karckers, Kerkgors, Lake, Mildong, Nieuwelandpolder, Oudelandpolder, Oud-Heiningenpolder, Sint-Ontkommerpolder, Tobe, Vroonhout, Welberg, Zilverhoek. STEENBERGSCHE VLIET (de) 2, 3, 97.

STEIJNEMOLEN, JORIS VAN zie Adriaen Jacob Johannisz.

STOETT, PROF. DR. F.A. XXIII.

STORM BUIJSING, D.J. zijn opgaven omtrent de wijdte van verschillende suatiesluizen XLV.

STRAET, PIETER zie F.W. Conrad.

STRIJEN waardoor het in 1530 verloren gaat 289. Zie verder Bonaventurapolder, Nieuwland.

STRIJEN (de heeren van) zie Holland en Zeeland (de graven van).

T.

TACK, JAN zie Jacob de Hop.

TERHEIDEN (bij Breda) geval van twee kinderen aldaar, die in het drijfzand omkomen 213.

TOBE (de - gors bij Steenbergen) Vierlingh legt er een dam op XXVI, 2, wordt niet beweid en wat schade dit veroorzaakt 40. Zie verder Cakelo.

TOLEN LVII, 85.

TONNEKREEK (de) zie Ruigenhilpolder.

TUIJLL VAN SEROOSKERKEN, PHILIBERT VAN zie Jehan Dairanda.

U.

UTRECHT straffe kleigrond aldaar, en waarom 10. Zie verder VIII, 116, 292 en Mijnsheerenland, Westmaas.

V.

VALKENBERG zie de Kempen.

VEERE misslag begaan bij het dichten van een in 1571 aldaar gevallen gat 151. Zie verder Middelburg.

VEERGAT aanleg in 1913 en 1914 van twee dammen tot afleiding van den daaruit komenden stroom naar de Zandkreek L.

VERHALEN, WOUTER zie Jacob de Hop.

VERLOREN DIEP (het) zie Cakelo.

VIANDEN 57.

VIERLINGH, ADRIANA VII.

VIERLINGH, ANDRIES passim.

VIERLINGH, ANNA VII.

VIERLINGH, ELIZABETH VII.

VIERLINGH, JAN VII.

VIERLINGH, MATTHEÛS VII.

VIERLINGH, NICOLAAS VII, VIII.

VIERLINGH, PASQUINE VII.

VLAANDEREN beschrijving der hoofden aldaar 41, 42, aangelegd op slikken en aanwassen zouden zij geen nut doen 43, aldaar gaan langs de kust hooge vloed en lage ebb 154, 233, 348, men dicht en bekraagt er de gaten veelal met rijs en steenen 154, liggende sluisdeuren zijn daar verkieselijk boven staande 233, men begaat er veel misslagen bij het dichten van gaten 338. Zie verder 3

en Artois.

VLIJET, WILLEMINA VAN VII.

VLISSINGEN het aanleggen van het Westhoofd behoedt de stad voor verzinken 44, zijn uitwerking op den stroom aldaar 383, een uitstekende plaat bij Rammekens dringt den stroom op Vlissingen aan 398. Zie verder XXIX en Adolf van Bourgondië, Middelburg.

VÖLCKERPOLDER (onder Rilland) XLVII.

VOORNE (de heeren van) zie Holland en Zeeland (de graven van)

VOSMEER 85. Zie verder Hikkepolder, Nieuw-Vosmeer, Oud-Vosmeer.

VOSMEER (de heeren van) 83, 84, 92.

VROONHOUT (bij Steenbergen) 58.

VROUW-JACOBSGAT (in den Ruigenhil). 21.

VROUW-JACOBSLAND zie Oud-Fijnaart.

W.

WAAL (de) zie de Lek.

WALCHEREN inundeert in 1530 door een paar in den Middelburgschen havendijk gevallen gaten 329, ware vol water geloopten vóór men deze met timmerwerk had kunnen dichten 330, gaten behooren er aanstonds overvingerlingd te worden 373, de oeververdediging vordert er eendrachtige samenwerking der verschillende wateringeng 395, 396, ware door inlagen in nog veeger toestand geraakt dan Schouwen 397. Zie verder 44, 334 en Filips van Bourgondië, Noord-, Oost-, West-, Zuid-Watering.

WASPIK zie 's-Gravenmoer.

WATERLAND de pastoors bidden daar openlijk voor het welslagen van het broeden der vogels 302.

WELBERG (bij Steenbergen) 58.

WELLANT 347.

WELZINGE 395.

WERCKENDETH, CORNELIS zie Adriaen Jacob Johannisz.

WERVE, DIRICK VAN DER zie Jehan Dairanda.

WESTERSCHELDE XXVII. Zie verder de Honte.

WESTERSCHOUWEN geweldige afnemning van de kust aldaar door vallen, en oorzaken van deze 397.

WESTERWOLDE zie de Kempen.

WEST-FRIESLAND IX, XI.

WESTKAPPEL de zeewering aldaar 271, 304, en de kracht van den vloed 271.

WESTMAAS zijn bedijking jaagt de Karthuizers bij Utrecht op groote kosten, en waarom 116, 401.

WESTWATERING (de - op Walcheren) 396.

WILLEM II (graaf van Holland) geeft in 1253 een handvest, waarin reeds sprake is van een schutsluis XLIV.

WILLEM I (prins van Oranje) voorwaarden waarop hij in 1565 een gors bij Steenberg en ter bedijking uitgeeft 82-92, lijdt groote schade bij de bedijking van de Klundert, en waardoor XV, 103, 280, Vierlingh's advies aan hem in zake de dichting van de Tonnekreek 153-159. Zie verder VII, 2, 47 en Zevenbergen. WILLEMSTAD XVIII, 20.

WOENSDRECHT onverstandigheid van sommigen om er het maken van een haven te beletten 96. Zie verder XXXIV en Hildernisse.

WORKUM, straffe kleigrond aldaar, en waarom 10.

WOUW zie Kruisland.

WOUWSCHE BEEK (de) 58, 69, 345.

WUIJCKHUISEPOLDER, VAN (onder Hoek) wat bij de dichting van zijn dijk in 1911 voorvalt LIV, LV. Zie verder Hogerwaardpolder.

Y.

Y (het) 241.

YERSEKE waardoor het gansche land bewesten deze plaats in 1530 verloren gaat 332, men bedient er zich bij den vloed van 10 Maart 1570 met goed gevolg van zeilen 332, en begaat er groote fouten bij het dichten van gaten 338.

YPEY, A. hoe dik hij de bekleedingszoden van een nieuwen dijk wil genomen hebben XXXVI, en den stroom uit den wal wilhouden XLIX.

YSEL (de) zie de Lek.

YSELSTEIN straffe kleigrond aldaar, en waarom 10.

Z.

ZANDKREEK L.

ZEELAND hoe hoog er in 1914 de bedijkingskosten van een schorre mochten gesteld worden, wilde de bedijking voordeel opleveren XXXI, waarom men er in 1838 de hooge buitenbermen der dijken invoert XXXII, hoe men er aanwassen zoekt te winnen 23, en de hoofden aanlegt 41, en aanwassen en schorren beschermt tegen den stroom 43, sommigen meten er de dijken met sparren en koorden 109, 110, men dicht en bekraagt er de gaten veelal met rijs en steenen 154, zelfs de nietigste plaatsjes besteden er groote sommen voor een haven 164, liggende sluisdeuren zijn aldaar verkieselijk boven staande 233, het land wordt er alle zeven jaar verhevend 286, de inundatie (van 1530?) is er veroorzaakt doordien men er de dijken niet om de zeven jaar hersteld en behoorlijk verhoogd heeft veel meer dan door grondbraken 317, men legt er uitstekende hoofden om de platen en slikken af te jagen van de tegen hen over liggende oevers 387. Zie verder IX, XXXI, 3, 44, 94, 97, 151, 154, 238, 283, 347 en Artois, Gorishoek, Holland en Zeeland (de graven van).

ZENETTE 69.

ZEVENBERGEN de insolentie der dijkwerkers is opgekomen sedert dit bedijkt werd 123, door het overloopen van een vingerling nabij de Blauwe Sluis vloeit bij de bedijking geheel het land van den prins van Oranje 220. Zie verder Steenbergen.

ZIERIKZEE de dammen, door deze stad aangelegd in het Dijkwater bij Quae Maeije om het op diepte te houden, hadden zoo zij in stand waren gebleven het integendeel doen verslijmen 51. Zie verder VIII, XXII, 193, 318.

ZIJPE (de) men vult er de diepten en verhoogt de dijken door middel van kunstmatig teweeggebrachte zandverstuiving 24, is een onprofijtelijke dijkage 24, Vierlingh bedient er zich voor de fundeering van sluizen met goed gevolg van aangespoelde derrie 202, toestand dezer dijkage in 1553, 292-305. Zie verder XI, LI.

ZILVERHOEK (gors bij Steenbergen) octrooi van bedijking 69-78.

ZUID-BEVELAND waardoor het in 1530 verloren gaat XVIII, 289, men begaat er groote misslagen bij het dichten van gaten 338, de Duitsche natie te Antwerpen onderneemt er bedijkingen in de vijf parochiën, tot haar groote schade 344, gaten behooren er aanstonds overvingerlingd te worden 373. Zie verder VIII, 165, 334, 341 en Oost-Watering, Zuid-Watering

ZUID-HOLLAND IX.

ZUIDKERKE (op Schouwen) 393.

ZUIDWATERING (de - op Walcheren) 196.

ZUID-WATERING (de - op Zuid-Beveland) men tracht er den dijk te maken met plompwerk 121.

ZWIETE, A. DE zie J. van der Schoten.

Verklarende woordenlijst.

N.B. Gelijk reeds in de Inleiding werd aangestipt, zijn met het oog op den niet-vakkundigen lezer in dit glossarium ook die termen verklaard, welke voor de beoefenaars der waterbouwkunde geen geheimen bezitten. Eveneens scheen het wenschelijk om ten behoeve van dezen en in het algemeen van hen, die minder vertrouwd zijn met het oud-Hollandsch, tevens die termen van rechterlijken of anderen aard te verklaren, waarvan het juist begrip den gewonen lezer van 's Rijks geschiedkundige publicatiën geen moeilijkheden pleegt te veroorzaken. - Bij uitdrukkingen en woorden, wier beteekenis óf niet te geven was óf slechts gissenderwijs wordt verklaard, en bij diegene, die wel gelijkkluidend zijn doch in beteekenis verschillen, alsmede waar het nog verder nuttig leek, is naar de bladzijden van den tekst verwezen.

A.

Accident bijkomstige omstandigheid.

Achterdeel schade, nadeel.

Achtergang zie *gang*.

Achterhaelen overtuigen van schuld, berispen.

Achterheer zie *herre*.

Achterkaede verschkade. Bij het indijken van een schorre haalt men den voor het opwerpen van den zeedijk benoodigden grond (specie) uit dat deel van het schorre, dat men niet binnen de bedijking opneemt. Opdat men uit dit onbedijkt blijvende deel geregeld de specie kan halen, wordt het omringd met kaden, verschkaden geheeten, die aansluiten tegen de voorversching van den aan te leggen zeedijk en hoog genoeg zijn om de zomervloeden af te weren van de aldus omkade gedeelten, of zoogenaamde dijkspuiten. V.

Adresseren 56, 101, 237, aanstellen tot een post; 218 aanbevelen voor een post.

Adverteren onderrichten, waarschuwen.

Aeleijnde uiteinde.

Aenchieringe taxatie.

Aenclamp 309, 341 zooveel ais: afdeklaag of wel een lage nol of dam met flauwe belopen om in gevallen gaten verder grondverlies te voorkomen. V.

Aenlegginge breedte in de zate. V.

Aenstaen 290 gevaar loopen, aan gevaar bloot staan?

Aenveerden iemand komen aanspreken.

Affhouden afhouden.

Affcalven naar omlaag schieten van den grond bij slootkanten en oevers.

Affkeggen 310, 369 schuins afloopen, schuins doen afloopen als een wig of keg (gissing van Dr. Boekenooogen).

Afflegh, afflegsel 349, 368 laag?

Afftrassoneren afpersen.

Aggeren 1 het kenteren der vloeden (wantij) in een doorgaande kreek d.i. een kreek, waar het water van weerskanten in binnendringt. V.

Actie hebbende recht, aanspraak hebbende.

Alleleens op dezelfde wijze, eenerlei.

Altijt althans.

Anderhalff schat zie *uutleggen*.

Arbitrale correctie, zie *correctie*.

Argeweren bewijsgronden aanvoeren, redeneeren.

Artijckelbrieff reglement op den dienst

en de tucht van het krijgs- en zeevolk.

Aveel winterkoolzaad.

Avewijs onwijs, verkeerdelijk wijs.

B.

Baender, baenen gebruiker, gebruiken van bouwland.

Baerd 33, 185 damplank. V.

Bailliu rechterlijk ambtenaar, die bij de rechtspraak het landsheerlijk gezag vertegenwoordigt.

Bast touwwerk, dienende om over de naden van twee tegen elkandersluitende planken te leggen. Vgl. het bestek eener houten sluis in den Oranjepolder onder Biervliet (18 Nov. 1617) art. 17: ... ende alle de plancken, die sullen komen op de slaghebinden sullen gemest (lees: gemost) ende geterret worden over pladt ende over kant, ende men sal alle de naeden van het deksel en weegers callefaten drij voeten voorbij het versche slachgebind ende met basten daerover genagelt, ende daerover van het eene eijnde tot het ander tingelen met tingels van 4 duijmen breed'; alsmede het bestek van een sluis in de dijkage van Bonavontura bij Puttershoek van 10 Juli 1591 (Algem. Rijksarchief, aanwinsten 1900, XXXII, 3) art. 28: 'noch sal men die twee slachgebijnden ende schoffgebijndt rontsom, soo wel dexels als weegers, wel tarren ende mossen ende wel vast genagelt op de stijlen, ende boven in de spont van den voorseijden slachbalcken ende van binnen rontsom dvoorseyjde slachgebijnden ende schoffgebijndt well dicht drijven ende tingelen met bast ende loede (d.i. looden) tingelen daerover, alles werckelijck dat het water ende wint houden zall.'

Bastaertdam secundaire dam van geringer afmetingen dan de hoofddam (kruisdam) en loodrecht op dezen staande. V.

Bastaertduijckeldam, bastaertduijckeldammeken 15 denkelijk hetzelfde als *bastaertdam*, zie dat woord. V.

Basten de naden met bast, touwwerk beleggen, tingelen.

Bedrijff 64, 76, 90 rechtsmacht; 280 bestuurder, opzichter.

Bedrive bestuurder, opzichter.

Bedwingen dwingen, noodzaken.

Beeren te keer gaan, geweld maken.

Begaen bij iets komen.

Beganckenisse ommegang voor de schouw of inspectie.

Begressen met gras begroeien.

Behalven ter zijde

Beharnasschen (van een dijk) bekleeden.

Beijntel beitelschip of zoogenaamde Keulsche aak.

Becomen, becommen 163, 174, 198, 249, 349 bij iets komen, bereiken; 354 te hulp komen?

Becrachtigen overweldigen.

Becrammen zie *crammen*.

Becroon beklag.

Belaeden zijn 161 zich bezwaard gevoelen?

Beloop glooiing.

Beoorberen benuttigen.

Beprouven ondervinden.

Berd 249 denkelijk een houten model. Vgl. de penningmeestersrekening van den polder Kruisland bij Steenberghe over 1570/71 (Algemeen Rijksarchief, Nassausch domeinarchief n°. 3570) ‘van dat bij ordonnantie van den dijckgraeve betaelt is aen Hans Wilicx, vorster van Steenberghe, die tot Antwerpen aen de ingeniariën gereijst was omme die patronen ende berderen dienende tot tbesteden van der nieuwer steen(sluijse) te haelen enz.’

Berderen van planken.

Bereije berrie, draagbaar.

Bereijwerck 64, 65, 76 gebied, terrein van het in te dijken land? Het woord komt ook voor in den vorm van *berijwerck* in het octrooi van bedijking van den polder Westland en St-Ontcommers onder Steenberghe, uitgegeven door Jan van Polanen en Hendrik van Boutersem, heer van Bergen op Zoom, op 1 Mei 1376 (Algem. Rijksarchief, Nassausch domeinarchief n°. 3572) ‘ende vielt dat eenen aerbeijder binnen den voirseijden lande ende sinen berijwercke enich ghebreck hadde aen ijemende van sinen arbeijde, die sal die voirseijde dijckgrave

berechten metten scepenen voirseijt op een boete van II schellingen zwarten'; 'ende alle twisten die ghevallen sullen binnen den voirseijden lande ende sinen beriwercke int ghemeijne, die sal men beteren int ghemeijne, ende die ghevallen sullen int gheheele, die sal men beteren int gheheele, ende berechten metten dijegrave ende sceponen voirseijt ghelijc als sijt ordineren sullen, tot XXVII schellingen zwarte toe'; 'ende alrehande oerbaren die men doen sal binnen deser (sic) voirseijder vorsen lande ende beriwercke ende die ghescien moghen tot ee(n)ijgher tijt, daer orbare an ghelegghen is deser voirseijder vorsen lande ende beriwercke, sal men doen bij rade des dijckgrave ende scepenen voirseijt ende der meester meninghen van des lants luijden voirseijt'; 'ende alrehande orbare die men doen sal binnen deser vorsche ende beriwercke ende die ghescien mach tot enigher tijt, daer orbare an ghelegghen es deser voirseijder vorsche ende beriwercke, sal men doen bij rade des dijckgrave ende der scepenen, ende si moghen daertoe roepen die sij willen'.

Bereijwercker, bereijtwercker 65, 76 zie de Toevoegsels en verbeteringen.

Berm strook grond met horizontaal of nagenoeg horizontaal bovenzvlak, dienende tot steun van een daarboven gelegen talud of glooiing van een dijk of ander aarden lichaam. Zie verder de verklaring in het tractaat zelf op blz. 148.

Berooven zie *rooven*.

Berrije 205, 206 vloer. V.

Beschadigen 63, 75 in rechte aanspreken?

Bescheren afzetten, plukken.

Beschudden, beschutten 79 beschermen; 216, 339 afweren.

Beslaen 39, 54 beweiden; 243 opslaan, opstapelen?

Besneden nauw, beperkt.

Besorgen vreezen.

Besoucken beproeven.

Bestandt maken vrede, wapenstilstand sluiten.

Bestedinge aanbestedingsperceel.

Betame voegzaam, gepast.

Beuselen 309 den gek steken?

Beverschen, bevorsen door het leggen van dijken enz. aan het zeewater onttrekken; bedijken, dichten enz.

Bewinterdijcken van een winter - d.i. volslagen zeedijk voorzien.

Bleck, blick nog onbegroeiide aan- en opgewassen, boven water gelegen, grond.

Blockeel 177, 178, 245 wellicht zooveel als: horizontaal balkje, waarop een as rust. V.

Bodemgelt inkomend recht op bier.

Boij, Boije (Jan) 104, 105, 113, 123, 307 zie *boijen*.

Boijen 56, 103, 104, 112, 123, 279, 313. Dit woord wordt in de woordenboeken niet vermeld. Aan de beteekenis van: den baas spelen, gelijk die voorkomt in de uitdrukking 'Jan Booi is baas' d.i. Jan Rap speelt er den meester (Woordenb. der Ned. Taal III, 34), valt op de aangehaalde plaatsen niet te denken, dunkt mij. Veeleer schijnt het woord daar gebruikt in den zin van: op het dreigement van staking door de aannemers en polderjongens hun aannemingssommen en daggelden verhoogen.

Boockhamer hamer om te beuken.

Bord, borderen plank, van planken.
Borrie berrie.
Bot plotseling, eensklaps.
Bot bieden, bot geven speling, ruimte van beweging geven.
Bots pal, rechtstreeks op.
Botte draagkorf.
Bouteijnde stoppel- of aardeinde.
Boutis steen die met de langste zijde naar buiten in een muur wordt gemetseld, Fransch *boutisse*.
Boutsteen steen, die met den kop naar buiten in een muur wordt gemetseld.
Bovenbaerd zie *baerd*.
Breucke vergrijp, overtreding.
Bridse bres.
Bruijdsderrie 214 hetzelfde als *moeck*, zie dat woord.
Bruijssig uit *bruijdsderrie* samengesteld.
Buet gebouwtje, dienende tot bergplaats of ook wel tot woning (boet).
Buijck (van den dijk) dijkslichaam.
Buijckvast zijn vaste woning hebbende.

Buigtenvingerlingh zie *vingerlingh*.
Bussche, busse vuurroer, geweer.

C.

N.B. De woorden, die beginnen met *Ca*, *Cl*, *Co* en *Cr* zoeken men op de K.
Ccvijl 355 wellevend.
Charier steenhouwer (Noordfransche vorm van *carrier*).
Chieren, chieringe taxeeren, taxatie.

D.

Dagge dolk.
Dagh wijde tusschen de wanden eener sluis.
Dapper flink, kloek.
Deduceren verzoogen, aantonen.
Derven 159, 313 behoeven; 172 durven.
Deserveren verdienen.
Deur (*liggende*) deur met een horizontale achterhar, die dus draait om een denkbeeldige horizontale as, bij open stand ligt zij in een holte of kas in den sluisvloer; tegenwoordig zijn deze deuren niet meer in gebruik. V.
Deur (*staande*) verticale deur, die met de achterhar steunt in een keuspot of op een taats, van boven in een beugel hangt en dus draait om een denkbeeldige verticale as; bij het openen draait zij in een in den opgaanden wand aangebrachte deurkas. V.
Deur (*vorsche*) deur aan de landzijde. V.
Deur (*zoute*) deur aan de zeezijde. V.
Diep (*doorgaende*) kreek die twee uitmondingen heeft, zoodat zij het schorre in twee gedeelten scheidt en het eene van deze beide tot een eiland maakt. V.
Dijkdilve afscheidingsloot langs den dijk. V.
Dijckelijcken zooals bij een goed gewerkten dijk behoort.
Dijckmeester 132, 138, 143, 172 aannemer van bedijkingswerk; 299 bedijker.
Dijckschacht zie *schacht*.
Dijkschap, dijkschaps zooals bij een goed gewerkten dijk behoort.
Dijckvellinge 287 een recht, volgens hetwelk bedijkers van buitengronden een bijdrage konden eischen van het land, dat door hun onderneming ontslagen werd van het onderhoud van zijn ouden, nu tot drogen dijk geworden, zeedijk; hier: de bijdrage zelf.
Dijckwerck de specie of aarde waarvan men het dijkslichaam maakt.
Dilve sloot.
Discretie (*ter*) ter beoordeeling van.

Dissimulatie oogluiking, verschooning.
Disteren verwijderd zijn.
Dobbele sluijs zie *sluijs* (*dobbele*).
Doorgaende diep zie *diep* (*doorgaende*).
Doorgaende kreek zie *kreek* (*doorgaende*).
Dorft zie *derven*.
Drachsam, drachsamich zie *gedraechsaem*.
Drijeschat zie *uutleggen*.
Druipen flauw glooiende, ook de glooiing zelf.
Duijkeldam dam om het voorland van een dijk of strand tegen afnemering te beschermen, of om aanslibbing te bevorderen. V.

E.

Ebbe (*van*) met de ebbe meegaande.
Eeren ploegen.
Eijnderste achterste.
Eijngen verengen, vernauwen.
Empesseren verhinderen, Fransch *empecher*.
Engelsche (*oude*) dezen naam gaf men gedurende de middeleeuwen op het vasteland van Europa aan een munt, die in waarde gelijk stond met een Engelschen penning (penny) of zoogenaamden sterling. In 1434 waren in Brabant geordineerd 'Engelschen' van 8 mijten ieder.
Engeniaerd waterbouwkundige. Vgl. de penningmeestersrekening van den polder Kruisland bij Steenberghe over 1570/71 (Algem. Rijksarchief, Nassausch domeinarchief n°. 3570): 'van dat bij ordonnantie van den dijckgraeve betaelt is aen Hans Wilicx, vorster van Steenberghe, die tot Antwerpen aen de ingeniariën gereijst was omme die patronen ende berderen dienende tot tbesteden van der nieuwer steen (sluijse) te haelen enz.'

Enckele sluijs zie *sluijs* (*enckele*).

Erfve, *erve* de vruchtdragende oppervlakte van den grond in tegenstelling van den ondergrond.

Et sic de aliis en zoo is het met andere.

Eterië, *eterije* 93, 119, 279 in het algemeen verkwisting ten koste van den polder, door smulpartijen en anderszins.

Etten doen afgrazen, afweiden.

Ettinge recht van beweiding.

Eventijt tijdperk van zeven jaar.

Exceptio a regula uitzondering op den regel.

Expediëntie 14 nuttigheid; 33 middel.

Experiënt ervaren.

Extenderen uitstrekken, uitbreiden.

F.

Failliëren falen, ontbreken.

Falecanten, *falicanten*, *fallecanten*, *fallicanten* schuins afsteken, velkanten.

Falgiëren zie *failliëren*.

Falicant schuinsche kant, velkant.

Feeck tegen den dijk aangedreven ruigte; het in Zeeland en Westelijk Noord-Brabant nog algemeen in dien zin gebruikte woord *veek*. V. Een vorm *deek* met dezelfde beteekenis komt voor bij Beekman, Dijk- en waterschapsrecht in Nederland i.v. *deek*, *deeck*.

Fisenollen 254 hersenschimmen?

Fust lang platboomd vaartuig, naar gelegenheid door zeilen of met roeiriemen voortbewogen.

G.

Gaerd dun haringband d.i. afval van voor haringtonnen bestemd hoepelhout.

Galeere lang, smal oorlogschip, hoofdzakelijk ingericht om met riemen te worden voortbewogen doch tegelijk van zeilen voorzien.

Galjoen groot zeilschip met drie of vier masten en hoog boord, oudtijds vooral in gebruik bij de Spaansche marine hetzij als oorlogs- hetzij als transport of koopvaardijschip.

Gang plank tot voetbrug dienende.

Gebeer het te keer gaan, maken van geweld.

Gebornt 295, zie de Toevoegsels en verbeteringen.

Gebuerlijck, *gebuerlicken* naar behooren.

Gedraechaem goed dragend, vruchtbaar. In het Bredaasch dialect gebezigd van een vruchtboom, die wel of schielijk draagt (Hoeufft, Proeve Bredaasch taaleigen, i.v. *gedraagzaam*).

Gedresseert (*wel*) wel behandeld, wel beleid.

Geerd 255 stang; 368, 384 hetzelfde als *gaerd*, zie dat woord.

Gegaet van gaten voorzien.

Geldedorpel onderste horizontale balk van een gelde- of tusschengebint. V.

Geldegebint tusschengebint. V.

Gelooff 101, 123 crediet; 394 invloed, gezag.

Geluij zie *gleu*, *glui*.

Gemeene landt (*bij't*) op kosten des polders.

Gemet. Een Stoenhergsch gemet is groot 41,86 aren. In de omstreken van Nieuw-Vosmeer, Halteren en Wouw wordt gerekend met het Blooisch gemet, dat 39,24 aren groot is, onder Dinteloord, Fijnaart en Oud-Gastel met een gemet van omstreeks 42 aren.

Generale vloed zie *vloed* (*generale*).

Geprefereert in rechte aanspraak hebbende vóór een ander.

Gepreflgeert voorafbepaald.

Gereet 140 contant; 216 geriefelijk; 281, 365 bij de hand zijnde.

Geringe spoedig, dadelijk.

Gesienlijck fraai om te zien.

Gestaen volstaan.

Gesteert, *gestert* zie *sterten*.

Gesweept eigenlijk: voorzien van zwiepingen d.i. diagonaalsgewijze aangebrachte koppelbalken, waarmede men aan steigerwerk meer stevigheid geeft, dus in het algemeen: vastgezet, gestevigd. V.

Gevaeder peet.

Geveerte 139 gezelschap?

Gevouchelijck geschikt, gunstig.

Gewapt 29 goed tegen elkander aan geklopt, zooals de werklieden dat met de steekspade plegen te doen om de zoden vast tegen elkander aan te

doen sluiten. Prof. Stoett verwijst naar het Oostfriesche *wappen*: op en neer bewegen, slaan.

Gierich hebzuchtig.

Gleu, glui rogge-, haver- of tarwestroo, dat gezuiverd is van alle korte, kromme en brokkelige halmen.

Grave spade.

Grinttuel stek, loot van griendhout. V.

Groeven 5, zie de Toevoegsels en verbeteringen.

Grond grond- of bestekteekening.

Gronbraxem, grontbrexem, grontbrexem oeverafschuiving d.i. het naar omlaag schuiven van een door den stroom ondermijnden oever, of wel: val, d.i. een zijdelingsche bijna horizontale wegvloeiing van een onderzeeschen oever.

Gruijn gewestelijk: groente (mededeeling van Dr. Boekenoogen).

Gruijtgelt geld, verschuldigd voor de gruit, een bij het brouwen van bier gebezigde stof.

H.

Haechkaede hangkade d.i. kade, waarmede men een dijksput dwarsdoor in twee stukken afdeelt, opdat bij doorbraak van de verschkade het ondervloeien van den put tot een gedeelte beperkt zou blijven; soms wordt een hangkade ook aangelegd door een nieuw te bedijken schorre om dit gedeeltelijk droog te leggen en zodoende het sluiten van de voorversching te vergemakkelijken. V. Vgl. de aanbestedingsvoorwaarden van den zeedijk der nieuwe dijkage van Drenckvelt, Tobe, Cakeloe, Hoochsant en Karckers, d.i. het Prinseland bij Steenberg, van 1604 (Algem. Rijksarchief, Nassausch domeinarchief fol. 606 verso n°. XXXVII): ‘item daennemers sullen met malcanderen op elcke vier bestedingen, min of meer, ter ordonnantie van dijckgrave ende gesworens maecken een dwersof haechkaede van 18 oft 20 voeten toelegghens...ende sullen gehouden sijn die voorseijde haechkaden aen wedereijnden te sluijten.’ Zie ook de verklaring in het tractaat zelf op blz. 148.

Haerreboom zie *herre*.

Hals, halsch (van den dijk) bovengedeelte. V.

Hangereel in het algemeen hangend gestel waarin zeker deel van een werktuig rust, balkje waarop of hangend gestel waarin een constructiedeel rust. V.

Hanteren uitoefenen.

Harboom zie *herreboom*.

Harnasschen zie *beharnasschen*.

Harre, harreboom, zie *herre, herreboom*.

Hellebardier politiediender op het bedijkingswerk.

Hempte 281 waarschijnlijk een bijvorm van *heen* d.i. riet- of zeggegras. Vgl. het rapport van de aanwassen van het latere Prinseland bij Steenberg (van 1566) door Willem de Vos en M. Pigge (Algem. Rijksarchief, Nassausch domeinarchief fol. 537 verso): ‘(de aanwas die) doen ter tijt (nl. twee jaren

vroeger) maer doorgaens clap en scelpsandt en was (is) zedert meer dan twee, eenen ende ten minsten eenen halven voet hoichten met goede cleije beworpen, ende seere begint met heen- oft seggorse te bewasschen enz.' Pigge had in het bijzonder ook opgenomen het aldaar gelegen gors, 'genoempt de Bernt, al dwelck gorsse (zoo zegt hij) soe verre wij westwaerts ende noortwaerts naer den werf oft stelle, staende opt gorsse genoempt Carkers, ende oock oostwaerts op oversien consten, doorgaens bevonden hebben beset met langen heen, riet ende ander groen, wesende den heen soe hoich ende dichte dattet nauwelicx jae qualijck doenlijck hadde geweest twee oft drie boochschoten lengten daerdoor te connen gaen'. In Noord-Holland wordt *heen* gebruikt in de beteekenis van: riet (modedeeling van Dr. Boekenoogen).

Hengelissen 245 tappen en beugels. V.

Herboom zie *herre*.

Herre, *herreboom* houten of ijzeren stijl; de achterbar, d.i. de verticale stijl aan de achterzijde, draait van onder op een in den sluisvloer bevestigde taats

en van boven in een halsbeugel, die in den sluismuur is vastgemaakt; met de eveneens verticalo voorhar sluit de eene sluisdeur tegen de andere of tegen een aanslagstijl in den muur. In Vierlingh's tijd werden de harren, evenals het overige van de deur, steeds van hout gemaakt, bij de ijzeren sluisdeuren van onze dagen zijn zij van ijzer. V.

Hert zie *hort*.

Heusheijt fooi, gratificatie.

Hiempte zie *hempte*.

Hoechkaede (in de marginale inhoudsopgaaf van het Hs. *hootkade* genoemd) hetzelfde als *achterkaede*, zie dat woord en verder de verklaring in het tractaat zelf op blz. 147.

Hoevenaer; *hoveaer* pachtboer.

Hoijen zie *hood*.

Hoijken 384 hoofdje; 304 inhoudsmaat (hoedje), bevattende voor steenkolen ongeveer 1172, voor kalk ongeveer 970 liter.

Hoochkade zie *hoechkade*.

Hood, *hoot*, *hoijen*, *hooijen* hoofd, hoofden.

Hooffdilff, *hoofdilve* hoofdsloot.

Hooijen zie *hood*.

Hoopperen zie *opperen*.

Hoot zie *hood*.

Hootdilff zie *hooffdilff*.

Hootcaede, *hoothkaede* zie *hocchkaede*.

Hootlandt de beste van de in een nieuwbedijkten polder te verkavelen landerijen. Zie ook de verklaring in het tractaat zelf op blz. 281.

Hort oneffenheid (mededeeling van Dr. Boekenoogen).

Hotte draagkorf.

Huijve hetzelfde als *zeebeck*, zie dat woord.

Hulcke soort van groot zeilschip.

I.

Impedement hinder.

Impesement beletsel, hindernis, Fransch *empêchement*.

Indercant achterkant.

Induceren overhalen, overreden.

Inhabiel verclaeren onbevoegd verklaren.

Inckele sluijs zie *sluijs* (*enckele*).

Inleggen, *inneleggen* zie *uutlegginge*.

Innecanten inkalven. V.

Innecavelen inkepen. Vgl. het bestek van een sluis in den Oranjepolder onder Biervliet (18 Nov. 1617) art. 13: 'in dese stijlen (nl. de twee schofstijlen, aangebracht op de dorpels van de schoftgebinten der sluis) sal men wercken een sloove, lanck als de dorpels, swaer 7 ende 9 duymen, ende sal met het eijnde

in de stillen (d.i. stijlen) gelogeert (lees: gelegert) werden met een wouwestaert, ende soo diep ingecavelt werden als datter blijven zal een duim van de sponde, daer de schofdeure ingaen zal, ende dat op de hoogte van de geldeslooven om de deckplaeten op te leggen’.

Innelaeten inkepen.

Innclegeren zie *legeren*.

Innemen, innemer, inneming bedijken, bedijker, bedijking.

Innercant zie *indercant*.

Innespoorsel 268 denkelijk: inkassing van de bekleeding van het buitenbeloop in de dijkszate. V.

Innesporen de graszoden gedeeltelijk ingraven.

Inneweelen uithollen van kolken of putten (wielen) door het overstortende water. V.

Inslach veevoeder.

Insporen zie *innesporen*.

Interest, intrest schade, nadeel.

Intoge anker, bestaande in een horizontalen balk die in een richting, rechthoekig op de vleugels, tegen de palen eenor beschoeiing wordt aangebracht om te voorkomen dat deze tengevolge van den gronddruk voorover komt; van achter wordt deze balk met een, achter ankerpalen aangebracht, kruishout verbonden. V.

Invaderende 131 aanvallende.

J.

Jachtschor 178 wellicht: schrankschoor d.i. schuine klamp bij schuttingdeuren, die de twee horizontale klampen verbindt, of schuine klamp bij sluisdeuren, die de bovenste en onderste horizontale regels overhoeks verbindt; hier: de schrankschoren, die in de sluiswanden zijn aange-

bracht van het deurgebint af en als zoodanig bestemd zijn om het deurgebint meer stevigheid te geven. V. Vgl. het bestek van een steenen sluis te Charlois van 24 Oct. 1598 (Algem. Rijksarchief, aanwinsten 1900, XXXII, 3) art. 20: ‘men sal oock maecken in elcke deur (der sluis) een overhoeck jachtschoer van 8 duym breed ende vijff duym dick, lanck van den ondersten clamp tot den bovensten (de lengte wordt niet nader opgegeven), op die regels innegelaeten met vallende lippen op tanden om die regels soo luttel te crincken (krenken) alst moegelick is enz.’

Jan Boij, Jan Boije zie *Boij, Boije (Jan)*.

Joannes in eodem 43, 380 even ver als te voren; letterlijk: in hetzelfde hoofdstuk van het Evangelie of den Brief van Johannes.

Justifieren 108 met juistheid vaststellen?

K.

Calengieren schelden, berispen.

Calff koppelbalk tusschen twee stijlen. V.

Calffaten met werk dichtstoppen, breeuwen.

Camer (van een sluis) koker.

Canneel kanaal.

Cant et cant 203 tegelijk, meteen.

Cappruijken mantel met kap.

Capraven dakspar.

Carbeel schoorbalk, korbeel. V.

Carolusgulden zilveren muntstuk ter waarde van 20 stuiver.

Cattebeck, cattebol soort van zinksteen. Vgl. Boxhorn, Chronijcke, blz. 105: ‘sincsteen die cattebollen genaemt werden’.

Cause hebbende recht verkregen hebbende.

Causeren beschuldigen.

Kemp hennep.

Kerffhoudt 182, 183, 208, 209. De beteekenis van dit woord is mij op de aangehaalde plaatsen niet duidelijk. V.

Kesp. Met *kespen* bedoelt Vierlingh balken, die dwars op de as van de sluis in de fundatie voorkomen, en die onderling verbonden zijn door zandstroken of kloosterhouten. Op de kespen bevestigt men den bodem of vloerplanken. In het *Theatrum machinarum universale* van Tileman van der Horst en Jacob Polleij (Amst. 1743, 1774) II fol. 1 wordt onderscheid gemaakt tusschen *kespen* en *slikhouten*. De eerste komen volgens de aldaar gegeven beschrijving boven de vloerplanken (vgl. ook hetzelfde werk, deel I plaat II en deel II plaat II) dus ter plaatse waar men tegenwoordig de *zwalpen* aanbrengt. Het woord *slikhout* of *slikbalk* wordt in dat werk gebruikt in de beteekenis van *zandstrook*. V.

Keure 74 reglement, ordonnantie; 124, 129, 220, 306, 310 gesteldheid, wat afmetingen, aanleg enz. betreft, zooals de keur, ordonnantie, het bestek of dijkrecht voorschrijft.

Keure (te vollen) in afmetingen, aanleg enz. beantwoordende aan de voorschriften van de keur, ordonnantie, bestek enz.

Kielen, kielspit een kleine wigvormige greppel uitsteken om een werk uit te bakenen; greppel om stilstaande plassen in schorren af te wateren, om perceelen af te scheiden, of onder nieuwe dijken uitgegraven ter verbinding van den grondslag met het daarboven komende aarden lichaam. V.

Kiste ruimte tusschen twee dammen of bermen, die met klei, zoden of steen wordt gevuld. V.

Clamp horizontale houten plank, rib enz. dienende tot het verbinden van twee of meer planken, balken enz., bij sluisdeuren de horizontale regel of balk, waarop de planken zijn bevestigd; op blz. 308 zooveel als: afdeklaag of wel een lage nol of dam met flauwe belooopen, dienende om in gevallen gaten verder grondverlies te voorkomen. V.

Claveren klauteren.

Cleesen, cleesten ziften.

Clergie geestelijkheid.

Clerck 162 geleerde.

Clincket kleine deur in een grootere.

Cloisterhout, cloosterhout vierkant bezaagde balk tot koppeling van kespén,

en daarmede verbonden door loeven en voorloeven, bouten en treknagels.

Koeck ronde harde plek in hout (mededeeling van Dr. Boekenooogen).

Collatie recht tot benoeming van den parochiegeestelijke.

Collegeren, colligeren bijeenzamelen.

Cols, kols 177, 182, 189. Bij de oudere constructies draaiden de achterharren van de sluisdeuren van onder op een prop in een kom of zoogenaamden keuspot, die geplaatst was in den sluisvloer, en van boven in een halsbeugel. Misschien bedoelt Vierlingh met het woord *kols* den keuspot of wel keuspot en halsbeugel te zamen. V.

Commere zie *compere ende commere*.

Commodieus, commodieuselijcken geschikt, dienstig; op geschikte wijze.

Commoditeit gerief.

Communeren het samenspannen of ‘conclave maken’ van de aannemers bij aanstedingen. V.

Communicatie beraadslaging.

Compere ende commere vriendjes die iemand door voorspraak aan een post helpen.

Consuis kwanswijs.

Conterland, contreland het buitendijksch gelegen land, ook maaiveld of meiland geheeten. V.

Controleuren, controleuren berispen, de les lezen; het woord wordt in Westelijk Zeeuwsch-Vlaanderen nog in die beteekenis gebruikt.

Cordewagen kruiwagen.

Corenaerde, coreneerde grond, die uit akkerland wordt gehaald, in tegenstelling met buitendijks gehaalden.

Correctie straf; *ter correctie* onder verbetering; *op arbitrale correctie* op straffe, door den rechter naar bevind van zaken te bepalen.

Corrigeren straffen.

Kouck zie *koeck*.

Craeghen, craghen een dwarsdam aanbrengen in gaten om ze voorloopig af te sluiten. V.

Kraeck soort van groot koopvaardij- en oorlogsschip.

Cram hetzelfde als *beugel*, zie *crammen*. V.

Crammen met een krammat voorzien d.i. bekleeden met een laag of mat van stroo of riet om een dijksglooing tegen den golfslag te beschermen, bij welk werk de band van glui (of *beugel*), die de mat samenhoudt, door middel van een daartoe dienend werktuig, *kramspade* geheeten, in den grond wordt vastgestoken. V.

Cramspaede zie *crammen*.

Kreek (doorgaende) zie *diep (doorgaende)*.

Cribbe lage dam om den stroom te leiden. V.

Crijgel, krijgelheijt hardnekkig, koppig; hardnekkigheid, koppigheid.

Croon gouden Fransche munt, die hier te lande veel voorkwam, misschien echter bedoelt Vierlingh een sedert 1559 in Brabant geslagen gouden muntstuk, dat ongeveer 3,1 gram woog en 2 gulden waard was.

Crujjsdam lange (hoofd)dam, op slikken gelegd ter bevordering van de aanslibbing. V.

Kwartiermeester. Kwartiermeesters worden herhaaldelijk vermeld in de penningmeestersrekeningen van den polder Kruisland bij Steenbergen over 1568/69 en 1570/71 (Algem. Rijksarchief, Nass. domeinarchief n°. 3570). Zij behoorden daar niet tot de bezoldigde ‘officiers’ of ambtenaren der dijkage, doch namen met dijkgraaf en gezworens deel aan het opmaken van bestekken, het berekenen der kosten en het aanbesteden en opnemen der aan te leggen bruggen en sluizen, de voorbereidende werkzaamheden voor het dichten van dijkbreuken, en dergelijke meer. Mogelijk vervulden zij in opdracht van de ingelanden dezelfde functiën, waarmede in sommige waterschappen de hoofdingelanden waren belast.

L.

Lampraijs soort van palingachtige visch, lamprei.

Landmeester een in sommige waterschappen (in Zeeland en Voorne) met het technisch of finantiëel beheer belast ambtenaar. In den polder Kruisland bij Steenbergen was het, zooals de penningmeestersrekeningen over 1568/69 en 1569/70 aantoonen,

een andere naam voor den penningmeester. De landmeesters schijnen hier en daar ook *hevemeesters* (of *henemeesters*?) te hebben geheeten, vgl. het octrooi van bedijking van het Noordland bij Bergen op Zoom van 12 Maart 1460

(Algem. Rijksarchief, archief der Commissie van Breda n°. 327 fol. 135 verso): ‘item zullen dijckgreve ende scepenen bij der meester menichsten (sic) van den breetsten geërft stellen ende ordineren twee hevemeesteren (henemeesteren?), bi welken alle saken den lande aengaende geregiert sullen worden, dairbij die dijcke, holen (d.i. heulen), sluijse, veldamme ende al dat daer aencleeft gemaict sullen worden, schoten te ontfangen ende uuijt te gevenne, den dijckgreve ende scepenen daeraff bij den geërfdn aldaer rekeninge ende bewijs te doenne duechdelic als dat behoeren sal’.

Landvest hetzelfde als *intoge*, zie dat woord.

Lancke zijde.

Lauderen prijzen.

Lay van boven naar beneden loopende scheur, zie Grandgagnage, Dictionaire etymologique de la langue wallonne: *laie* fente traversant la couche du haut en bas.

Leechschat aandeel uit de opbrengst van uitgedolven moer of darink, aan den landsheer of andere rechthebbenden te voldoen.

Legeren plaatsn, in verband brengen (van balken enz.).

Lecker kwajongen.

Lexsem, lexsem lek, zuiger. V.

Leuvensche penning, zie *penning* (*Leuvensche*).

Liberaal goedgeefs, mild.

Lijden gaan.

Limiteren 3 grenzen.

Lith 228?

Loën meervoud van *loije*, zie dat woord.

Loije geul in buitendijksche gronden, die een door-, in- of uitgang vormt; in het algemeen: watergang.

Loode zie *loije*.

Loos (van water) vrij.

Lortsen oneerlijk zijn in den handel.

Luetelen aan iets rukken, heen en weer rukken, vgl. De Bo, West-Vlaamsch Idioticon: *lutteren, lutsen* zachtjes aan iets schokken, aan iets roeren dat het wiegelt.

M.

Maijelant hetzelfde als *conterland*, zie dat woord.

Malum regimen generat morbum, morbus autem mortem, - mortem autem cruces een slechte manier van leven veroorzaakt ziekte, ziekte echter den dood - den dood echter kruisen, kwellingen.

Mannen uitruster, voorzien van manschappen.

Marcquier 228?

Mededeelder, medeelder mededeelnemer, compagnon. Vgl. de aanbestedingsvoorwaarden van den zeedijk van den Oranjepolder onder Biervliet (1617) art. 3: ‘item de aennemers zullen gehouden wesen, soo haest als zij eenige bestedingen aengenomen hebben, te verclaeren de naemen ende toenamen van haere mededeelders ofte mackers om die te boecke te stellen, dewelcke mede verbonden zullen staen als (de) principaele aennemers enz.’

Medestelder 115 zie de Toevoegsels.

Mediëren halveeren.

Meeldijck hetzelfde als *middeldijck*, zie dat woord

Meeps dun, klein.

Meeste grootste.

Meester aannemer.

Meet sponning. V.

Meetkens strookjes bouwland die door ondiepe greppeltjes van elkander zijn gescheiden, in Westelijk Zeeuwsch-Vlaanderen *akkertjes* genaamd.

Meijer lager rechtelijk ambtenaar.

Meijlant zie *maijelant*.

Mengat dam waarover gemend wordt, zie *mennen*.

Mencken verminderen, iets afhouden van geld.

Mennen per wagen vervoeren.

Messelen 186, 187. Een goede verklaring van dit woord is mij niet bekend. V.

Waarschijnlijk is het een bijvorm van

messeeren, dat voorkomt in het bestek van een sluis in den Oranjepolder onder Biervliet (18 Nov. 1617) art. 7: ‘ten 7den sal men op de cloosterhouten stellen 46 geldegebinten... alle de gebinten zullen gevroght werden onder ende boven met pinnen ende gaeten, de pinnen dick 1½ duijm, ende de bovenpinnen sullen lanck wesen... ende men sal de bovenste pinnen messeeren van achteren 1½ duijm, ende zullen van boven geslooten worden met een houten nagel’.

Messie werf van een hofstede.

Meuselaer soort van klein bier.

Middeldijck droge, niet aan zee palende, dijk.

Middeldilve middelsloot.

Middellant de tweede qualiteit van de in een nieuwbedijkten polder te verkavelen landerijen. Zie verder de verklaring in het tractaat zelf op blz. 281.

Mineren verminderen, afnemen, doen afnemen.

Mincken zie *mencken*.

Misch, *missen* mest, mesten.

Misselijck, *misselijcken* misschien.

Missen zie *misch*.

Mitant midden.

Moeck soort van slappe darink. Vgl. Anthonis de Jonge van Bruijnisse (1607-1669), Staatkundig Zeeland (in een 18de-eeuwsch afschrift berustende onder de papieren van Van de Spiegel op het Algem. Rijksarchief) blz. 198: ... ‘niettemin als de dijcken te din of te zwak van aarde, ook te vers en onvaste zijn, kan een hooge vloed, lange staande, wel daardoor weegen (zich een weg banen) en sitten, insonderheijt als er derring, meuck of andere spijse in gemengt is’.

Moeckig zie *moeck*.

Moescoppen uit stelen gaan, stroopen.

Molster de hoeveelheid meel, die een molenaar uit den meelzak mag nemen voor maalloon.

Monster doen aanwijzing doen.

Moock zie *moeck*.

Mueselaer zie *meuselaer*.

N.

Naderschap, *naederschap*, *naederschap* recht van naasting.

Nam authore Catone: ut cura ingenium sic et manus adjuvat usum want zooals Cato zegt: gelijk nadenken en studie het verstand ten goede komen, zoo bevorderen handelen en doen de practische bedrevenheid.

Neer draaistroom.

Neeweerdich 40? Het zinsverband duidt aan dat Vierlingh hier bedoelt: kleigrond, door zijn gehalte aan zand genoegzaam getemperd om gemakkelijk beploegd en bewerkt te kunnen worden, ‘zachte grond’ gelijk men in Westelijk Zeeuwsch-Vlaanderen zegt, in tegenstelling met ongetemperde, sture klei,

steenhard in droge en taai in natte seizoenen en dus moeilijk te bewerken.
Mogelijk schreef Vierlingh: *morweerdich* (uit murwe aarde bestaande).
Neren een neer of draaistroom maken.
Neringe (*soute*) het stoken van zout uit darink.
Neringhe 392 hetzelfde als *neer*, zie dat woord.
Nochtans daarenboven.
Noes, noesch, noesheijt, noesicheijt schuins, schuinschheid.
Note opbrengst van land, oogst.
Nuesch; nuesicheijt, nussicheijt (met) schuinsch; in schuinsche richting.

O.

Oeveren overschieten.
Officier ambtenaar.
Olm molm van vergaan hout.
Ommegaen, ommeganck, schouw drijven; inspectie, schouw.
Onbegrepen zonder dat er aanmerkingen op vallen.
Ondergaen zich aanmatigen.
Ondercotich 138 eigenlijk: onder de huid voortzwerende, hier: ondermijnd.
Ondersijpen ondervloeiën.
Ondoen zie *ontdoen*.
Ongepaelt 33 zie de Toevoegsels en verbeteringen.
Ongesien onfraai.

Ongesweept zie *gesweept*.
Ongevouchelijck zie *gevouchelijck*.
Ongeweelt zonder dat er een put of kolk (wiel) is gevallen.
Onland slecht, onvruchtbaar land.
Onnae op verre na niet.
Onsienelijck onfraai.
Ontdoen verhinderen.
Ontrooven van de dekzoden berooven.
Ontscheijden vaneen scheiden.
Ontseggen ontraden.
Ontsitten een taak ontgaan.
Ontspringen, ontsprinken dóórgaan. V.
Ontweelen 36 door het vallen van een kolk (wiel) ontvallen.
Oor doorstekend eind van een horizontale rib of balk in metselwerk.
Oorberen benuttigen.
Oorloff afscheid.
Oort vierde deel van een munt, in het bijzonder van een stuiver, zie ook *ortken*.
Opentempelen door middel van tempels d.i. houten balken, schoren of stutten, openzetten.
Operelle, opperelle oprit, opril.
Opereren uitwerken.
Ophouden 5 omwoelen?
Opperlant 282 blijkbaar hetzelfde als *hootlandt*, zie dat woord; op blz. 369 is het blijkbaar synoniem met *voorhooffd*, zie dat woord.
Oprel zie *operelle*.
Opstrecke hindernis.
Optempelen zie *opentempelen*.
Optooge oprit, opril.
Ordonnantie schikking, ordening.
Ortken een op het laatst der 15de eeuw voorkomend muntje van zeer slecht zilver (later bestond het uit koper) ter waarde van 1/4 stuiver.
Overen zie *oeveren*.
Overgaen dichten.
Overcraegen zie *craeghen*.
Overleijden overgaan.
Overloeden 67 overlaadden?
Overscheeren, overscheren overspannen.
Overslaen ramen, berekenen.
Overtellich bovenmatig, buitengewoon groot.
Overveste gerechtelijke overdracht van eigendom.

P.

Paelen uitbakenen.

Paellinckplanck zie *palinckplanck*.

Paijement termijn van betaling.

Paleren een schoon aanzien geven.

Palinckplanck, *palinckplancken* damplank, dikke plank voor kistdammen; van zulke planken voorzien.

Pan 11 stilstaande put in het schorre. V.

Panne 177, 189 kom waarin de spil of taats van de har eener sluisdeur draait, keuspot. V.

Pari passu op gelijken voet.

Parpeijn, *parpijn* 205, 212, 215, 226, 231, 248. Naar het schijnt bedoelt Vierlingh hier hardsteen, die voor fundeermgen werd gebezigd in plaats van heipalen.

Vgl. J. Ermerins, Verhandeling over het kasteel Rammekens in Verhandel.

Zeeuwsch Genootschap III (Middelb. 1773) blz. 139: ‘deze fondamenten rustten op geene paalen, ten minste zoo mij uit voorgemelde rekening (nl. van den bouw van het fort) genoegzaam gebleken is, maar men schijnt den grond zoo diep mogelijk te hebben uitgehaald tot op de zandlaage of derrij, en dien toen met puin en brikken te hebben gevuld en effen gemaakt, waarna de grond met parpeinen ende schorren’ werd belegd, daardoor men zekerlijk zeker soort van groote steenen of zarken heeft te verstaan omdat zij eigenlijk genoemd worden ‘Rijssels perpeijn, platte fondeerschorren’. Op blz. 143 zegt Ermerins: ‘ik vinde dat de steen, daaraan (nl. aan het fort Rammekens) verbezigd, waren Rijsselsch perpeijn, platte fondeerschorren, nijeuwe ende oude Vlaemsche ende Zeeusche brijcken oft backsteenen, dobbele IJsselsteen, Vlaemsche, Brabantsche en Betuijnsche (van Bethune afkonistige) orduijn enz.’

Patron bestek.

Peijl, *pijl* 205, 206, 317, 330, 331 paal; 286, 291, 317 peil.

Peijlen, *pijlen* 204, 205, 217 palen heien; 111, 286, 290, 291, 310 meten. V.

Penant, *pennen* 226, 228. De beteekenis van dit woord is niet duidelijk. V.

Penning (Leuvensche) waarschijnlijk een te Lenven geslagen penning sterling, zooals er bekend zijn van hertog Jan III van Brabant.

Perijckel van (tot) voor risico van.

Perpeijn, perpin, perpijn zie *parpeijn*.

Petijsche steen hetzelfde als *boutsteen*, zie dat woord.

Philipsdaelder groote zilveren munt, onder koning Filips II in Noord- en Zuid-Nederland geslagen, die in 1583 f. 2: 2, in 1610 f. 2: 10 waard was.

Oorspronkelijk werd zij uitgegeven voor 25 stuiver.

Pijl zie *peijl*.

Pijlen zie *peijlen*.

Picken maaien met een korte zeis, in Westelijk Zeeuwsch-Vlaanderen *pikke* genaamd.

Pilaer, pileer steunmuur, conterfort. V.

Pinne (verstaelde) 177, 189 stalen tap van een in een holte draaiende verticale as, taats. V.

Plaetinge beschoeiing met platen of dikke planken.

Planteijt overvloedig.

Platteforme bestek- of grondteekening.

Plompen, plompdijck, plompwerck los storten van grond (plempen); dijk welke op die manier is gewerkt; plempwerk.

Policie bestuur.

Polsen in het water plassen, roeren.

Pond swarte. Ongetwijfeld = pond 'swarte tournois', waarmede in de middeleeuwen veel werd gerekend. Met 'zwarte' werden munten aangeduid van slecht gehalte, veel meer koper dan zilver bevattende, en wier kleur dus donker was als koper in tegenstelling met de witte kleur van zilver. De waarde is mij onbekend.

Poot in den grond gestoken uiteinde van de gluibanden of beugels, waarmede bij het kranunatten het stroo in den grond wordt vastgestoken.

Postponeren achteruitzetten.

Preaviseren zich te voren beraden.

Precaveren, prescaveren verhoeden, voorkomen.

Prijseringe taxatie.

Principiis obsta, sero medicina paratur cum mala per longas invaluere moras ga het kwaad te keer in zijn eerste opkomen, wanneer het door lang talmen kracht heeft gekregen komt men met het geneesmiddel te laat.

*Probbere*n bewijzen.

Procederen voortkomen, overgaan tot.

Proeven ondervinden, ervaren.

Prompte 141 waarschijnlijk hetzelfde als het Zeeuwsche woord *prommeling* d.i. rommel.

Proponeren uiteenzetten.

Propooste zijn (uut den) van het onderwerp afdwalen.

Prouven zie *proeven*.

Puije houten of steenen kaaiwand.

Q.

Quant et quant 291 tegelijk, meteen.

Quartiermeester, zie *kwartiermeester*.

Qucue d'aronde zwaluwstaart.

Quid sit juris, quid sit facti 341 hoe het met het geval is gelegen uit rechtskundig oogpunt beschouwd, hoe wat den feitelijken, zakelijken toestand betreft.

Quidam zeker iemand.

Quote aandeel.

R.

Rabat, rabatte rechthoekige sponning, deurkas. V.

Rabatten 244 sponnen? V.

Rabauw deugniet, boef.

Rachter breede dikke plank. V.

Raedelspaen gescheurd, gebarsten, vgl. Boekenoogen, Zaanlandsche volkstaal i.v. *ratelspanig*.

Raeckelspaert 247 denkelijk corrupt voor *raedelspaen*, zie dat woord.

Raeme 209 dwarsdoorsnede? V.

Raije raai d.i. loodrecht op de dijksrichting staande richtingslijn, ook: gedeelte dijk door twee zulke richtingslijnen ingesloten. V.

Ramponneren havenen, vernielen.

Ranckaren 326 wellicht een frequentatief van *ranken* d.i. kronkelen als een wijnstokkrank (gissing van Dr. Boekenoogen).

Rapier lange houw- en stootdegen.

Reep hoepel.

Regiment 29, 219 inrichting, toestand; 254 leefwijze; 49, 56, 93, 304 bestier.

Regimenthebbber bestuurder, beleider.

Reck uitgestrektheid.

Reccuvrement, recouvreren terugwinning; herkrijgen, terug bekomen.

Relief 229 bestek, model?

Remiteren (hem) verwijzen naar.

Rensche gulden de Duitsche goudgulden, in 1522 waard f. 1: 10, in 1579 f. 2: 3.

Resumeren 197 kortelijk aanroeren, 376, 393 herhalen.

Rietschalich onderhevig aan rietschaalde een bijzondere ziekte van bet hout.

Volgens De Bo, West-Vlaamsch Idioticon i.v. *rieschaalde*, bestaat bij een rietschaligen boom de bul van binnen uit twee, drie, vier of vijf ringvormige schalen of lagen, die als concentrische pijpen rondom het hart in elkander liggen maar weinig of niet aaneengewassen zijn, zoodat de planken, die men van zulk hout zaagt, slecht samenhouden en in stukken en splinters vallen.

Rietspiet zode, gestoken uit met riet bewassen ground? V.

Rijden met de zee gemeen liggen.

Riolleken slootje.

Rischalich zie *rietschalich*.

Roede de Putsche roede (12 voet) is 4.0687, de Rijnlandsche (12 voet) 3,767, de Amsterdamsche (13 voet) 3,68, die te Breda (18 voet) 5,682 meter, zie Staring-Van Wieringen, Binnen- en buitenlandsche maten, munten en gewichten, 4e druk.

Roese 113, 121 zie de Toevoegsels en verbeteringen.

Roet niervet.

Roijal waterloop, greppel.

Rooven afsteken van grond, van zoden.

Rucht hetzelfde als het middelnederlandsche *roect* in de uitdrukking *mine roect*: het kan mij niet schelen.

Rudich schurftig.

Rueren door heen en weer wrikken in den grond drijven.

S.

Zate, saete grondslag of staal van een dijk.

Saeticheijt van eerde 313 ruimte, overvloed van grond? V.

Santplaete 206, 213, 215, 221, 222, 224. Een bepaalde definitie is uit de beschrijving in den tekst niet op te maken, op blz. 222 schijnen dunnere slikhouten of planken te zijn bedoeld, doch op blz. 206 en 215 kunnen geen slikhouten met het woord zijn aangeduid. V.

Santpoeck, santpoock zandplaat.

Schacht zie blz. 88 noot 1.

Schaepstal dijkspuit d.i. het omkade gedeelte van den buitendijks blijvenden grond, waaruit men de specie voor den dijk haalt. V. Zie ook de verklaring in het tractaat zelf op blz. 148.

Schaliedecker, schaliëndack leidekker, leien dak.

Schars lasch. Vgl. het bestek van een sluis te Charlois van 24 Oct. 1598 (Algem. Rijksarchief, aanwinsten 1900, XXXII. 3) art. 4: ‘daerover sal men leggen aen elcke zijde drie santplaten, die lanck sullen wesen dat se comen aen elck eijnde buiten trechtstaen van de sluijs 12 voet... men sal dese santplaten maken elck niet meer dan van drie stucken aen malcander verscherst met een haecklas van drije voet lanck, geslooten en gespijckert naer behooren, mits dat die lassen sullen leggen verdeelt int verbant enz.’, en art. 9: ‘item noch sal men wercken ende leggen over alle dese slijchouten op elcke zijde van de sluijs een streckende cloosterhout van lengte als de sluijs, van twee ofte drie stucken aen malcanderen gescherst met tanden ende haecklassen, welke lassen lanck sullen wesen vierdalven voet’.

Scheeren, scheren spannen.

Scheijdilve scheidingsloot.

Schelling zwarte 63, 64, 77. Een ‘schelling zwarte’ is 1/20 deel van een ‘pond zwarte’, geen muntstuk, want *zwarte* schellingen hebben zeker niet bestaan, de schellingen werden nl. steeds geslagen van goed zilver, niet zoals de ‘swarte tournois’ met zooveel koper vermengd dat zij in het gebruik een donkere (zwarte) kleur aannamen.

Schennen beschadigen, benadeelen.

Schermplancken planken, aangebracht

ter weerszijden van een sluis ter plaatse der waterkeeringen om het achterloopsch worden te beletten. V.

Schijnen openbaar worden, blijken.

Schinckeldijck dijk, die twee andere verbindt.

Schoe ijzeren lade, die op de dekplanken is aangebracht en waarin het onderende van de schorer steunt. V.

Schoofdeur schuif, d.i. regelwerk van stijlen en regels met een beschieting van planken voor keering van het water. V.

Schooffdeurgebint, *schooffgebint* gebint voor de schoftkas. V.

Schooffstijl stijl, waar de schuif tegen aanslaat en bij het ophalen of neerlaten langs glijdt. V.

Schooftdorpel drempel van de *schoofdeur*, zie dat woord.

Schoonen baten.

Schoordijck dijk met weinig of geen voorland, zoodat het water bij gemiddelden stand tegen of dicht bij den dijksteen staat.

Schor steen, brok steen, puin.

Schore balk die, in schuinsche richting aangebracht, een ander constructie-deel steunt. V.

Schout rechterlijk ambtenaar die bij de rechtspraak het landsheerlijk gezag vertegenwoordigt.

Schueren in de schuur bergen.

Schuetich schietende, zijn schoot hebbende.

Schutten afweren, tegenhouden.

Schutter gerechtsdiender.

Scieringe zie *chieren*.

Zeebeck, *zeecape* dijksverhooging boven de kruin. V. Zie verder de verklaring in het tractaat zelf op blz. 316.

Seech, *seechelijck* zachtjes weg.

Zeecape zie *zeebeck*.

Seffens tegelijk, aanstonds.

Sege, *segelijcken* zie *seech*, *seechelijck*.

Seggen 95 landen met zeggegras begroeid?

Segspiet zode, uit met zeggegras bewassen grond gestoken.

Sententie 276 stelregel; 277 vonnis.

Zijdtbaerd hetzelfde als *schermplanck*, zie dat woord. V.

Sincken inklinken. V.

Sinckgat gat, bij welks ontstaan tegelijkertijd een put of wiel in de zate van den dijk is uitgehold. V.

Sinckroer kort, in den bandelier gedragen, vuurroer.

Scape (*ter goeder*) in goeden behoorlijken vorm.

Scapvloet 61 vloed die de op het schorre grazende schapen wegdrijft? V.

Opmerking in dit verband verdient het woord *scadevloet* (of *stadevloet*?)

voorkomende in het octrooi ter bedijking van het Westland en

St-Ontkommerspolder bij Steenberg, uitgegeven door Jan van Polanen en

Hendrik van Boutersem, heer van Bergen op Zoom, op 1 Mei 1376, waarvan

een 15de-eeuwsch afschrift berust op het Algem. Rijksarchief (Nassausch

domeinarchief n°. 3572). Daar leest men o.a. het volgende: ‘voert wie tot Steenberghe portere es ende ghoet liggende heeft buijten daer vierscaren van Steenberghen, tusschen Steenberghen ende daer Moerstraete zuuijtwuert omme gaende op Cailwijnsberch ende van Caelwijnsberch omme gaende westwert ten Sant berghe toe ende van den Santberghe streekende op Steenberghe, die sal van drie ghemeten alsoe vele cost doen als van eenen ghemete binnen der vriheit van Steenberghen ghelegen, alsoe verre alst met eenen scadevloet (stadevloet?) bevloeyen mach, dat es te weten twee voeten op eenen maelvloet, enz.’ Een *scadevloet* (of *stadevloet*?) schijnt hier dus aan te duiden een vloed, die twee voet hooger oploopt dan de maalvloed d.i. dan het gewone dagelijksch hoogwater.

Scrijven 243 aantekening houden, opschrijven van het aantal kavels hout (gissing van Prof. Stoett).

Slachdorpel houten dorpel op den sluisvloer, waartegen bij opkomenden vloed de deuren aanslaan. V.

Slachgebint geraamte of samenstel van balken (stijlen, boven- en onderdorpel) ter plaatse van de deuren. V.

Slack, slackuert traag; trage kerel.

Slegge houten hamer.

Slijckhout kesp. In het *Theatrum machinarum universale* van Tileman van der Horst en Jacob Polleij (Amst.

1743 en 1774) wordt *slijckhout* of *slikbalk* gebruikt in de beteekenis van zandstrook, en de naam *kespen* gegeven aan de balken op de vloerplanken. V. *Slijckvloedich, slijckvoordich, slijckvoorig*. Zoo heeten de gaten die door den dijk zijn gevallen en waardoor het land wordt bezouten, maar zóó dat het staal van den dijk vrij blijft van putten of wielen en dus geregeld bij elke ebbe droog valt. V.

Slijckvoordich, slijckvoorig zie *slijckvloedich*.

Slomte kromte.

Slooff, sloove balk, waarmede de palen van beschoeiingen, jukken, vleugels enz. worden afgedekt.

Sluijs (dobbele), (inckelle) sluis met twee kokers; met één koker.

Smijten slaan.

Smouten 29 insmeren met vet tegen ongedierte?

Sober, soberheijt slecht, min; slechtheid, minheid.

Zoetelaer winkelier van levensbehoeften voor de polderwerkers.

Soetelaerskaerff zoetelaarskerfstok.

Solvent soliede.

Somerdijck, somerpolder dijk die alleen bestand is tegen de in den zomer voorkomende vloed; polder die slechts door zulk een dijk wordt beschermd.

Sommier kort.

Sonnewachter stempelbalk tusschen de beide vleugels eener sluis om overzetting of uitwijking te voorkomen. V.

Sophisterie haarklooverij.

Sorgen bezorgd, beducht zijn.

Soute deur zie *deur (soute)*.

Zoute neringe zie *neringe (zoute)*.

Spaciëren wandelen.

Spaerlijcken schraaltjes, in geringe mate.

Speckdam dam die uitgespaard wordt in den put, waaruit men de dijkspecie haalt. V. Zie verder de verklaring in het tractaat zelf op blz. 148.

Speckhout het onmiddellijk onder de schors van een boom liggende hout, ook *spint* geheeten.

Speckig spintig.

Speteling, spetteling een met de spade uitgegraven steek grond.

Spier. Zoo heet in Westelijk Zeeuwsch-Vlaanderen de taaie, schier geen water doorlatende en bijna niet te bewerken, klei uit den ondergrond. Elders in Zeeland wordt er echter een soort van slappe grond mede bedoeld, vgl. B. Nebbens, Over de redenen en herstellinge der vallen in de zeedijken (Verhand. Zeeuwsch Genootschap, Middelb. 1773, Deel III) blz. 31: (de gronden van de provincie Zeeland bestaan uit onderscheidene soorten van stoffen) ‘een gemeen arbeijder zal ons zeggen dat men aldaar vindt korenaarde, zavel, klei, zand, vaste of losse derrie, alsmede spier waarin men somwijlen een stok tot 8 à 10 voeten lengte met een enkele manskracht op zijn einde kan steken’. Volgens Beekman, Nederland als polderland (2e druk), blz. 229, duidt het woord een vettige klei aan, met veel koolzure kalk, die op de meeste plaatsen in Zeeland in een dunne laag onder den darink ligt.

Spierich zie *spier*.

Spijnt zie *speckhout*.

Spit steek grond met de spade uitgestoken en precies zoo lang als deze.

Sponde sponning. V.

Spore 179. De beteekenis is op deze bladzijde niet duidelijk. Vermoedelijk wil de auteur zeggen, dat de sloven balken zijn zooals de stijlen. De uitdrukking 'elcke slooff sal hebben zeven paelen van sporen' schijnt te beduiden, dat onder elke sloof zeven palen staan, de woorden 'van sporen' zouden dan te beschouwen zijn als een noodelooze toevoeging of op zijn hoogst het doel van de palen aangeven; op de palen rust dus de sloof, terwijl verder tegen de palen de planken rusten of gespijkerd zijn. V.

Spreken op te zeggen, aan te merken hebben op.

Spuije; *spuijevanck* spuisluis; spuikolk, houwer. V.

Stael zie *zate*.

Staepvoets op staanden voet.

Steckbalck korte steunbalk. V.

Steckschoor. Blijkens blz. 209 van het tractaat hetzelfde als *steckbalck*, zie

dat woord.

Steerten een staartstuk of tot verbinding dienend uitstekend stuk maken aan een gehouwen steen, om in de steenen van een metselwerk verband te krijgen.

Steke 190. ‘Gedeelt op de vijf steken’ beteekent wellicht, dat de schoor op vijf plaatsen door korte balken wordt gesteund om te voorkomen dat zij doorknipt. V.

Steunveer tijveer of tijwachter d.i. stalen veer aan de achterzijde van een sluisdeur, die tot waker dient en waarmede voorkomen wordt dat de deur bij het opengaan vlak tegen den muur aanslaat, opdat het water bij opkomenden vloed achter de deur zou kunnen komen en deze toedrukken. V.

Stiepen stutten, ondersteunen, vgl. het Friesche *stijpje* en het middelnederlandsche *stiperen*, welke beide diezelfde beteekenis hebben (mededeeling van Prof. Stoett).

Stolpen bedekken.

Stootvoeg verticale voeg tusschen twee steenen van een laag metselwerk, in tegenstelling van een lint- of streksche voeg. V.

Stootvoegen zie *stootvoeg*.

Stortbedde bekleeding met rijs en steen van een gedeelte van den bodem van een kanaal, waterleiding, kolk, geul vóór een sluis, onmiddellijk aansluitende aan den sluisvloer en dienende om aldaar verdieping of ontgronding door de sterke strooming van het water te voorkomen. V.

Straffen berispen, de les lezen.

Streckhout, streeckhout hetzelfde als *kloosterhout*, zie dat woord.

Strijckweer borstwering.

Stuenveer zie *steunveer*.

Stueren weerstand bieden.

Subtiel listig, uitgeslapen; 298 fijn.

Suijpere 151 waarschijnlijk: zeesluis.

Suijselbol soeskop, sufferd.

Suijueren sueeren, het water loozen.

Sustineren staande houden.

Suuëren, zuweeren suëeren, het water loozen.

Zwalusteert een wijze van verbinding, waarbij het eene einde van het hout als de staart van een zwaluw is uitgesneden en in het einde van een ander hout is gevoegd.

T.

Taer 193. Het bestek van een sluis in den Oranjepolder onder Biervliet (18 Nov. 1617) art. 23 heeft: ‘alle het houdt zal hebben zijn besproken lengte ende dichte, de teere van de saege tot laste van den aennemer’. Blijkbaar is bedoeld: de vertering van kost en drank door de zagers.

Tacq Noordfransche vorm van het woord *tache* d.i. volgens Godefroy (Dict. de l'ancienne langue française) een ijzeren of metalen plaat, doch deze beteekenis kan hier niet gelden.

Tee de snijlijn van de glooiing van den dijk met het terrein, waarop hij rust, of het zoogenaamde maaiveld. Veelal verstaat men onder *teen* bepaaldelijk de snijlijn van het buitenbeloop met de zate, en noemt men die van het binnenloop met den binnenberm den *hiel* van den dijk. In de practijk spreekt men intusschen in beide gevallen van den *teen* van den dijk en ter nadere aanduiding van *buiten-* en *binnenteen*. V.

Teempst zeef.

Teen zie *tee*.

Tengel, tengelen smalle lat of plankje, dat men tot betere dekking of afsluiting aanbrengt over de scheidingsnaden van twee tegen elkander gelegde planken; met een tengel beleggen. V.

Tijeren gedijen, welslagen.

Tingelen zie *tengel*.

Toeleggens breedte van het dwarsprofiel gemeten op het terrein.

Toeleggh plan, opzet.

Toetempelen sluiten door middel van tempels d.i. houten balken, schoren of stutten.

Tonge 221, 226 scheidingsmuur tusschen de twee kokers eener sluis? V.

Traficque nering.

Transport, transporteren overdracht; overdragen van eigendom.

Travailliëren, travilliëren vermoeien, kwellen.

Tresoir thesaurie.

Tu videris 221 zooveel als: pas dan maar op (dat men u niet tot zondebok maakt).

Tuijn horde van rijshout, dat gevlochten wordt om loodrecht in den grond geslagen staken. V.

Tuijschen, tusschen dobbelen, bedriegen.

Tweeschat, twieschat, twijschat zie *uutlegginge*.

U.

Uuijtercant buitenkant.

Uuijtlegginge, uutlegginge zie blz. XIX.

Uutgever 115 bedijker.

V.

Vadem de Rijnlandsche vadem is 1,8837, de Amsterdamsche 1,6988 meter lang, zie Staring-Van Wieringen a.w. Welken vadem men in Noord-Brabant gebruikte is mij niet gebleken.

Vaert zooveel als met één enkele vaart van een schip kan worden vervoerd.

Val zie *grontbraxem*.

Valicanten zie *falecanten*.

Valuëren gangbaar stellen.

Verdrach (sonder) zonder straffeloosheid, zonder verschooning te gebruiken.

Vergaderinge, vergaeringe naad van achter elkander liggende planken. V.

Verganck verslijten, sleet.

Verheelen heel maken wat gebroken is, aaneenhechten.

Verhevenen de zettingen en omslagen van het schot opnieuw vaststellen in verband met de gewijzigde toestanden, gelijk in Zeeland om de zeven jaar geschiedde.

Verificeren bewijzen.

Vercommelen verkillen, verstijven van koude.

Verleggen 143 afwijzen?

Verlijken een vergelijk, schikking treffen.

Verloop 176, 315 helling; 30, 35, 166, 215, 251, 287 met hoogen vloed gepaard gaande stormbui.

Vermaecken 219?

Vermacnen van iets gewagen.

Vermannen aankunnen (mededeeling van Prof. Stoett).

Vermeet vermetel, onbezonnen.

Vermogen tegen iets kunnen, iets kunnen verdragen.

Verporren bewegen.

Verracijen door de werking van de zonnestralen (middelnederlandsch: *raeijen*) vergaan.

Verrasschen overvallen.

Versch aan het zeewater onttrokken, drooggelegd.

Verschalen 385 verteren?

Verschatten taxeeren.

Verschiijnen door den zonneschijn verteren.

Verseggen zeggen.

Versen zie *vorschen*.

Versien, *verzien* 320 bewerken; 397 zien.

Versijpen onder water blijven staan, verdrinken.

Verslaen 36, 284 weiden, grazen; 129 van span verwisselen. In Zeeuwsch-Vlaanderen wordt het woord nog in de laatstvermelde beteekenis gebruikt, men bedoelt er daar mede: een span paarden van voor een wagen uitspannen en door een ander span vervangen. Dit geschiedt veelvuldig bij het vervoer van aarde voor grondwerk of van andere vrachten; wanneer nl. een wagen ledig van het werk terugkeert naar de plaats, waar men den grond of de andere vracht van daan haalt, en onderweg een volgeladen naar het werk rijdenden wagen tegenkomt, worden de beide spannen verwisseld opdat het eene niet den ganschen afstand met den vollen wagen zou behoeven af te leggen maar, door het andere afgelost wordende, verlichting in zijn arbeid bekomen zou.

Versoucken onderzoeken.

Verstaelde pinne zie *pinne* (*verstaelde*).

Verwijmen mislukken, falen.

Vertransporteeringhe zie *transport*.

Vertreck (*sonder*) onverwijld.

Vervagen schoonmaken.

Vervallen bekostigen, betalen.

Vervoeren op een dwaalspoor brengen.

Vervorderen (*hem*) zich vermeten.

Verwortelen inwortelen.

Verzien zie *versien*.

Vidimus authentiek afschrift.

Vieren rustdag houden.

Vierschat zie *uutlegginge*.

Vim hoeveelheid van 100 of ook wel 104 bossen rijs.

Vim vi repellere licet het is geoorloofd geweld met geweld te keeren.

Vingerlinck boogvormige afdamming of ringkade tot sluiting van een dijkbreuk, vóór een sluis om deze droog te leggen of om nieuwe sluizen in den droge te kunnen maken.

Visere vizier d.i. inrichting van een meetinstrument om een rechte lijn of een plat vlak te doen samenvallen met een dergelijke lijn of vlak op het terrein, met behulp van draden, kijkers, spleten.

Vleecke, vleeckplanck vleugel; vleugelplank.

Vletten met een vletschuit aanvoeren.

Vleugelgebint houten geraamte van balken en stijlen van den sluisvleugel. V.

Vloed (generale) buitengewoon hooge vloed.

Vloede (van) met den vloed meegaande.

Vloet zie *vlot*.

Vlogelgebint zie *vleugelgebint*.

Vloijdorpel hetzelfde als *slachdorpel*, zie dat woord.

Vlot 174, 263, 332 ligplaats voor schepen, scheepszate; 240, 243 roosterwerk van slikhouten, strekhouten, kespen en balken onder een sluis.

Vloten vlot liggen.

Vluecke vleugel.

Voerloef zie *voorloef*.

Voet de Amsterdamsche voet (11 duim) was 0.283, de Putsche (13 duim) 0.33813, de Rijnlandsche (12 duim) 0.313947 meter, zie Staring-Van Wieringen, Binnen- en buitenlandsche maten enz., 4de druk.

Vogelrije recht van vogeljacht.

Voirvorsch zie *voorvorsch*.

Volenti potenti nihil est impossibile voor een die machtig is, is niets wat hij wil onmogelijk.

Volgerlant land dat ander land volgde, daarbij behoorde (welk ander land in tegenstelling daarmede *hoofdland* werd genoemd); het bestond dikwijls uit moerassige gronden. Bij nieuwe bedijkingen noemde men aldus de minderwaardige binnendijksche of buitendijksche gronden of strooken in aangrenzende polders tot aan de scheidende geul, of welke door hun vorming of ligging niet bij de partijen hoofdland konden aangetrokken worden. Zie verder de verklaring in het tractaat zelf op blz. 281.

Vollen keure (te) zie *keure (te vollen)*.

Voordicht voorbeeld.

Voorherre zie *herre*.

Voorhooffd, voorhoofft, voorhoot in aanleg verkeerend dijksgedeelte tot inkorting van een te dichten gat. V.

Voorloef, voorlog kleine inkeping van een stuk hout ter lengte van de breedte van een ander stuk hout, dat over het eerste heengaande er door een uitkeping mede vereenigd wordt.

Voornemen manier van doen, handelwijze.

Voorstel, voorstellen 105, 145, 263, 300, 313 gedoente? doen?

Voorster zie *vorster*.

Voorversche, voorversinge, voorvorsch, voorvorsinge dat gedeelte van den nieuwen zeedijk, waarmede de te bedijken schorren het eerst van de zee worden afgesloten. Zie verder de verklaring in het tractaat zelf op blz. 147.

Vorsche deur zie *deur (vorsche)*.

Vorschen, vorsen door het leggen van een dijk of dam aan het zeewater onttrekken, bedijken, dichten enz.

Vorster gerechtsdiender.

Vorversinge zie *voorversche*.

Voulsure 228?

Vroen zie *vroon*.

Vrome baat, nut.

Vroom flink, goed.

Vroon land dat vrij is van schot, wijl het den landsheer toebehoort.

W.

Waerande 80 jachtterrein.

Waermeester 124?

Waesman 115, 180, 399. Zie over de verschillend beteekenissen van dit

woord Beekman, a.w. op *waarschap*. Welke beteekenis het op deze plaatsen heeft, is uit het zinsverband niet op te maken.

Waese 45, 149, 151, 152, 154-156, 158, 160, 164, 165, 167, 326, 327, 334, 335, 338-340, 346, 349. Klaarblijkelijk: een soort van zinkstuk. Vgl. blz. 335 waar Vierlingh schrijft dat op al de daar vermelde ‘waesen’ te zamen, die men na elkander in het gat deed zinken, andorhalf schipvol Vilvoordsche steen werd geworpen, en dat, toen men het gat van weerszijden begon dicht te werken en dit al nauwer on nauwer werd zoodat de stroom er aanhoudend sterker begon door te loopen, de eene vóór de andere nà begon omver te rollen en over te tuimelen. Zie verder blz. 338, waar hij zegt dat, als er van onder een sterke stroom gaat, ‘de wase hem lichtelijck oppe licht ende verdrijft uuijt de gaeten’. Met de ‘liggende waesen uuijten rijsschepen ende van lande op de wellinge gebrocht ende gesoncken’, van welke hij op blz. 158 spreekt, zal hij bedoelen: lichte constructies van rijns of kleine zinkstukjes, die men van de schepen of van den wal op de wellingen (zie dat woord) schoof. Op blz. 160 geven de woorden: ‘liggende waesen, met staecken, tuijnen, gaerden welinéeengebonden’ eenig, zij het ook een oppervlakkig, denkbeeld van de samenstelling dezer kleine stukjes. Overigens wordt nergens in het tractaat nauwkeurig de opbouw van de ‘waesen’ opgegeven: misschien heeft Vierlingh daaraan nooit zijn volle aandacht gewijd omdat hij meende, dat dit tot het gebied van de ‘rijswerkers’ behoorde. Nadere bijzonderheden omtrent de ‘liggende waesen’ treffen wij nog aan op blz. 349. Daar vertelt Vierlingh, dat men deze langs staken naar beneden schoof, iets wat alleen mogelijk was bij stukjes, die weinig omvang hadden en licht te hanteeren waren. Alles te zamen genomen, zou ik dus geneigd zijn den term ‘staende waese’ op te vatten als: soort van zinkstuk, en ‘liggende waese’ als: soort van klein zinkstukje of lichte rijnsconstructie. V. Vgl. nog Schiller und Lübber, Mittelniederdeutsches Wörterbuch: *Wase* Bündel, Faschine; *Wasen* ein Bündel Reiser, eine Faschine welche vor dem Wasserdamme eingepflöcket wird um die anschlagende Welle zu brechen und zu verhindern dasz der Damm nicht weggespület werde; *bewasen* mit Faschinen belegen.

Wang kade langs een binnendijsch water.

Warant zijn waarborgen, garandeeren.

Warrevogel dwarshoofd, vgl. warzoeker d.i. ruziezoeker (mededeeling van Prof. Stoett).

Wateren afwateren. V.

Wauwesteert zie *woustaert*.

Wechdilve langs den weg gedolven sloot.

Weeg wand.

Weel 52, 151, 167, 351 bij een dijkbreuk uitgeholde put of kolk (wiel); 156, 158 hetzelfde als *welinge*, zie dat woord.

Weelen door ingevallen putten (wielen) afnemen.

Weelinge zie *welinge*.

Weergelt schadevergoeding.

Weermoer 190 waarschijnlijk contra- of tweede moer bij een schroefbout om het losraken der eerste moer te voorkomen. V.

Weervast 63 in staat tot tegenweer?

Weervogel hetzelfde als *warrevogel*, zie dat woord.

Welinghe, wellinge 21 bij een dijkbreuk uitgeholde put of kolk (wiel). Op blzz. 152, 154, 155, 158, 160, 327, 349, 354, 368 is het denkelijk hetzelfde woord als dat, hetwelk in den meervoudsvorm *weliën* voorkomt bij Anthonis de Jonge van Bruijnisse (1607-1669), Staatkundig Zeeland (18de-eeuwsch afschrift in de Papieren Van de Spiegel op het Algem. Rijksarchief) blz. 203: ‘de zeewerken (nl. tegen vallen en grondbraken) werden meest gemaakt van rijs, gelegd op verscheijde lange weliën en dan met goe taije ende stijve sooden gevolt, dan eijndelijk, de weliën bijeengebragt en welgeslooten weesende, het geheele werk gesonken, zulks dat de meeste konste bestaat

dat het gewigte met goede proportie teegens het rijs werde geëgaleert. De steen in deese sinkwerken is wel beeter als sooden maar valt veel polders te costelijck'. Oorspronkelijk zal *welinge* dus zooveel hebben beteekend als band van rijshout of teenen, gemaakt in den trant van wat men tegenwoordig een *wiep* noemt. Deze banden zullen gediend hebben om de rijslagen bijeen te houden van de 'liggende waesen' of kleine zinkstukjes, waarvan het tractaat herhaaldelijk gewag maakt. Mijn medewerker, die mij ook op de aangehaalde mededeeling van De Jonge opmerkzaam maakte, vestigde nog mijn aandacht op het woord *wele*, dat in G. van der Schueren, Theutonista of Duijtschlender (uitg. Verdam) voorkomt met de beteekenis van: reep kabel. V.

Wervenagel 223 waarschijnlijk: treknagel d.i. vierkante nagel van gekloofd eikenhout, over het middengedeelte aan de vier zijden uitgehold en ter bevestiging dienende van kloosterhouten, zwalpen en vloerdelen op kespen, en van de beplanking van sluisdeuren op regels. V.

Wijnpijp langwerpig wijnvat.

Wijsdom gewijsde, vonnis.

Wijtegebint gebint buiten den sluisoker, dienende om bij voorkomende reparatie de sluis spoedig van het buitenwater te kunnen afsluiten, hetgeen geschiedt door tusschen twee zulke gebinten een kistdam op te werken. V.

Winterdijck dijk die in staat is om een polder tegen de hooge vloed van het winterseizoen te beschermen, volslagen zeedijk. V.

Worgen een dwarsdam aanbrengen in doorgaande kreken. V.

Woustaert, wouwestaert hetzelfde als *zwalusteert*, zie dat woord.

Wuergen zie *worgen*.

IJ.

Ijdele leeg.

Z.

N.B. Woorden die met deze letter beginnen zoeken men op de S.

Toevoegsels en verbeteringen.

Blz. XLIV alinea 1. Naar J. Strootman, in zijn opstel Over wijde zeesluizen en sluisdeuren van plaatijzer (Verhandelingen Kon. Inst. van Ingenieurs, 1863-1864, blz. 12), mededeelt, waren er reeds in 1220 schutsluizen te Amsterdam en kwamen zij in de 3de eeuw vóór onze jaartelling ook al in Egypte voor (mededeeling van den heer J.C. Ramaer).

Blz. 2 regel 7 van boven: 'de gorsingen ... Cakeloo ende de Tobe'. - Deze schorren zijn met die van Drenckvelt, Hoochsant en Karckers opgenomen in de bedijking van het Prinseland bij Steenberg, zooals blijkt uit de aanbestedingsvoorwaarden van den zeedijk van het Prinseland (Algemeen Rijksarchief, Nassausch domeinarchief fol. 606 verso, n°. XXXVII).

Blz. 5 regel 9 van boven: sal men deselve cruijsdammekens dairnair mede hoogen ende groeven totdat sij tot groese ende slijck gecomen zijn. - Waarschijnlijk zijn de woorden *ende groeven* hier bij vergissing ingevloeid uit het kort daarop volgende woord *groese*, en dus te schrappen.

Blz. 18 regel 6 van onder: deslijcken, lees: desgelijcken.

Blz. 22 regel 6 van onder: langhgeduerich werck te hebbene sonder luttel arbeijs te doen, lees: ende luttel arbeijs te doen.

Blz. 33 regel 9 van boven: ongepaelt blijven, lees: ongeput blijven; vgl. blz. 364, waar Vierlingh spreekt van: het stael van den dijck oft fundament blijven liggende ongeweelt ofte ongeput.

Blz. 40 regel 13 van boven: gedaen al, en ist diepste, lees: gedaen, al en ist diepste.

Blz. 49 regel 10 van boven: Uwe Mat. verhueren de dijckgraeffschappen. In 1515 richtten de Staten van Zeeland tot Karel V het verzoek om aan dit misbruik een einde te maken: 'ende want die pachinghen van den dijckgraeffschappen (zoo spreken zij daar) is oock die destructie van den Lande, ende teghens het ghemeene welvaert, ghemerckt dat elck pachten mach die wille, meest daerom biedende, weder (d.i. hetzij) hij verstandt heeft van der dijckagie, nut ende bequame daertoe sij of niet, al is 't oock dat hij in sijn bedrijf ende wateringhe niet te verliesen en heeft (d.i. geen eigendom bezit), twelck ghenoech is tegens het XXXI artijckel van den eersten capittle van de voorsz. Kuere (de Keure van Zeeland van 1495) dat totten voorsz. officiën voortaan ghecommitteert worden luijden van eere ende van verstande, gegoet ende geërft in heuren bedrijve van alsoo veel ghemeten landts, ende elck gemet sal weerdigh wesen ten minsten XXX pont swarten'. Dit verzoek werd bij beschikking van 22 Mei 1515 door Karel V ingewilligd, zie de Interpretatie ende ampliatio van eenighe artijckelen van de Kuere van Zeelandt van 1515, art. IX.

Blz. 50 noot 6, voeg bij: Reijgersbergh, Chronijcke blz. 290, noemt hem den St Felixvloed. St-Felix valt op 5, St-Leonard op 6 November.

Blz. 51 noot 5, voeg bij: Op 30 Nov. 1564 gaf Koning Filips II aan Zierikzee octrooi voor het maken van twee hoofden of dammen bij Maije nabij Dreischor om de opslikking der Gouwe tegen te gaan, zie A.J.F. Fokker, Schouwen vóór 1600 (1909) blzz. 241, 248 en Holm, Kort geschiedkundig overzicht der voormalige Goede of Gouwe (1900) en het daarbij gevoegde kaartje.

Blz. 51 noot 5: St-Jansland, lees: Sir Jansland.

Blz. 61 noot 7, voeg bij: de zinsnede is kennelijk corrupt. In een ander zestiende-eeuwsch afschrift van dit octrooi (Algem. Rijksarchief, Nassausch domeinarchief n°. 3570) staat: ende al mochten deghene eenichssints verschoont wesen, die met geenre scapvloet onder en vloeyen oft, al vloijen sij onderwijlen onder metter scapvloet, geschoont mochten wesen in den dijck, want zij te verre achterwaert gelegen zijn, dat zij nochtans enz.

Blz. 64 regel 2 van onder: arbeijder, lees: aennemer.

Blz. 65 regel 11 van boven: bereijwerckers, lees: bereijwercke.

Blz. 76 regel 1 van onder: bereijtwercker, lees: bereijtwercke.

Blz. 96 noot 3, voeg bij: Zie de kaart van de baronnie van Breda en het markiezaat van Bergen op Zoom in den Tegenwoordigen Staat der Vereenigde Nederlanden XII, blz. 78.

Blz. 96 noot 6, lees: waarschijnlijk de (thans geslechte) zoogenaamde Hollandsche dijk.

Blz. 113. De noot 5 moet vervallen. Men heeft niet *geroeft* te lezen in den tekst maar *geroest*. Vgl. voor de beteekenis het hieronder naar aanleiding van blz. 121 noot 7 en 8 opgemerkte.

Blz. 115 regel 7 van boven: meedestelders, lees: meededeelders.

Blz. 121. De noten 7 en 8 moeten geschrapt worden. Het woord *roesen* is door den copiist uit Vierlingh's autograaf stellig juist overgenomen. Men treft het ook aan in een ordonnantie op de Hondsbossche van 30 Maart 1541 (1540), opgenomen in het memoriaal van het Hof van Holland en (niet geheel nauwkeurig) afgedrukt in J.A. Kluppel, Verzameling van stukken betrekkelijk den Hondsbossche enz.

1388-1598, waar men leest: 'die scipperen (t.w. die de materialen aanvoeren) sullen voir die eerste reijse alle jaer overbrengen up hoeveel quartier scorresteen zijluijden *geroest* zijn, ende dat zijluijden soe veel quartiers steen innehebben achtervolgende haer *roesinge*. Als dieselffde scepen tot Alckmaer comen, sal dengeenen daer last of heeft t'ontfangen naerstich toesien off zijluijden op haer *roesen* geladen zijn, ende sal alsdan nemen een duijmstock ende meten dieselve scepen voir, middel ende achter aen die een zijde hoe veel duijm spacie dat zij hebben van die bovcant van tscip tot die watere toe enz.' Dr. Boekenoogen, dien ik over deze en de in Vierlingh's tractaat voorkomende plaats raadpleegde, meent dat de beste omschrijving der beteekenis van *roesen* zal zijn: schatten, ramen, bij schatting bepalen; met 'de schepen, die elcx heure *roesen* hadden', waarvan Vierlingh spreekt, moet volgens hem bedoeld zijn: waarvan de inhoud geschat of vastgesteld was; daar zij op 'haer *roesen*' geladen werden, kon man daaraan dus hun schachten tellen. Elk schip kan overeenkomstig zijn grootte 'van die bovcant tot die watere toe' een bepaald aantal schachten laden, bij het plompen mat men die niet weder over, maar telde de schachten 'op den roes.' *Roes* zou dus omschreven kunnen worden als: geschatte of geraamde inhoud; 'die elcx heure *roesen* hadden' beteekenen: die elk *geroest* d. i. geschat waren op een bepaald aantal schachten.

Blz. 127 regel 3 van onder: haechkae. Vermoedelijk te lezen: hoochkae, of: hoothkae d. i. verschkade.

Blz. 133 regel 15 van boven: viel dese ordonnantie, lees: viel in dese ordonnantie.

Blz. 149 regel 19 van boven: gewrocht, lees: geworcht.

Blz. 179 derde alinea: half April, lees (zooals er trouwens in het Hs. staat) half Sil d.i. half Februari.

Blz. 222 noot 1, lees: *haecklassen* zijn houtverbindingen tusschen twee balken.
V.

Blz. 237 regel 6 van onder: winden mmoe, lees: winden omme.

Blz. 251 noot 6, lees: Te lezen: dagelicx enger ende enger werden?

Blz. 292 noot 1 regel 4: ... viel eerst voor op 14 Januari 1553, lees: viel voor op 14 Januari 1552.

Blz. 295 regel 3 van boven: de carren enz. De beschrijving doet denken aan het in Westelijk Zeeuwsch-Vlaanderen welbekende molbord, een landbouwwerktuig tot het offenen van akkers dienende en bestaande uit een houten bak, die van voren als een schop is ingericht, waarmede men den grond van de te hoog gelegen gedeelten opschept en naar de laagten overbrengt. Werkelijk leest men in een stuk van 1463 cf 1464 (in de hiervóór aangehaalde Verzameling betrekkelijk de Hondsbossche van J.A. Kluppel) van ‘molborderen’, getrokken door twee paarden en bestuurd door één man, ‘om daarmede van boven neder die duijnen 't sandt off te brengen enz.’

Blz. 295 noot 1. Voeg bij: om te voorkomen dat het hout door de worm werd aangetast?

Blz. 344 regel 13 van boven: De Duijtsche natie tAntwerpen enz. Vgl. Reijgersbergh, Chronijcke, blz. 308: ‘Terselver tijdt (nl. in 1539) als 't dorp van 't Badt ende den Inckelenoort aen den Aggher... bepodert waren, soo deden korts daernae veele kooplieden van Hantwerpen ende ander renteniers seer veele lants bedijcken in 't landt van Zuijdt-Bevelant, aen de Oostwatinghe, ende overmits dat de dijck te lanck ende te groot begrepen was ende te leeghe ende oock niet met stroo besteken en was, quam daer een grooten storm in October, dievier of vijf daghen duerde ende den nieuwen dijck overvloeijde, soodat alle die kosten daeraen ghedaen verlooren waren’.

Blz. 354 noot 3: zie blz. 156, lees: zie blz. 165.

Blz. 386 regel 4 van onder: ophaelen ende versien, lees: ophaelen ende versen (d.i. vernieuwen).

Blz. 393 noot 7, voeg bij: Omtrent meer breede wateren zijn dergelijke legendes in omloop, zoo bijv. omtrent een water bij Urk, dat de breedte van een koek zou hebben gehad (Bijdr. gesch. van Overijssel V blz. 143). Hier, tusschen Schouwen en Noord-Beveland, kan zulk een smalle rivier (van ten hoogste 20 meter breedte) onmogelijk bestaan hebben, daar zij dan niet al het water van de helft van België en van een deel van Frankrijk had kunnen afvoeren, vooral omdat de Honte vóór 1400 nog geen gemeenschap had met de Schelde. Moge in vóórhistorische tijden de Striene (loopende van nabij Tolen naar de punt van Oud-Beierland) wellicht de hoofdarmp van de Schelde zijn geweest, de bezuiden Schouwen loopende Scheldetak bestond zeker reeds in den Romeinschen tijd en moet spoedig na haar ontstaan de groote massa van het water der Boven-Schelde tot zich hebben getrokken (mededeeling van den heer J.C. Ramaer).

Blz. 398 regel 12 van boven: die van Schouwen... dijcken al met billietten. Misschien bedoelt Vierlingh: niet met gereed geld maar met obligaties op borgtocht, vgl. de acte van 24 Februari 1539, waarin Keizer Karel V bepalingen maakt op de dijkage van Schouwen bij Boxhorn, Chronijcke, II blz. 459. ‘Item (zoo staat daar) alsoo men in den lande van Schouwen gheüseert heeft int leggen van inlaghen de dijcken te besteden op borgtocht, daeromme die te meer kosten, soo ordonneren wij dat men den dijck van deselve inlage maeken sal bij bestedinghe om ghereedt gheldt soo men doet in andere dijkagiën, ten meesten profijte van den lande, soo verre dat doendelijck sal weesen’.

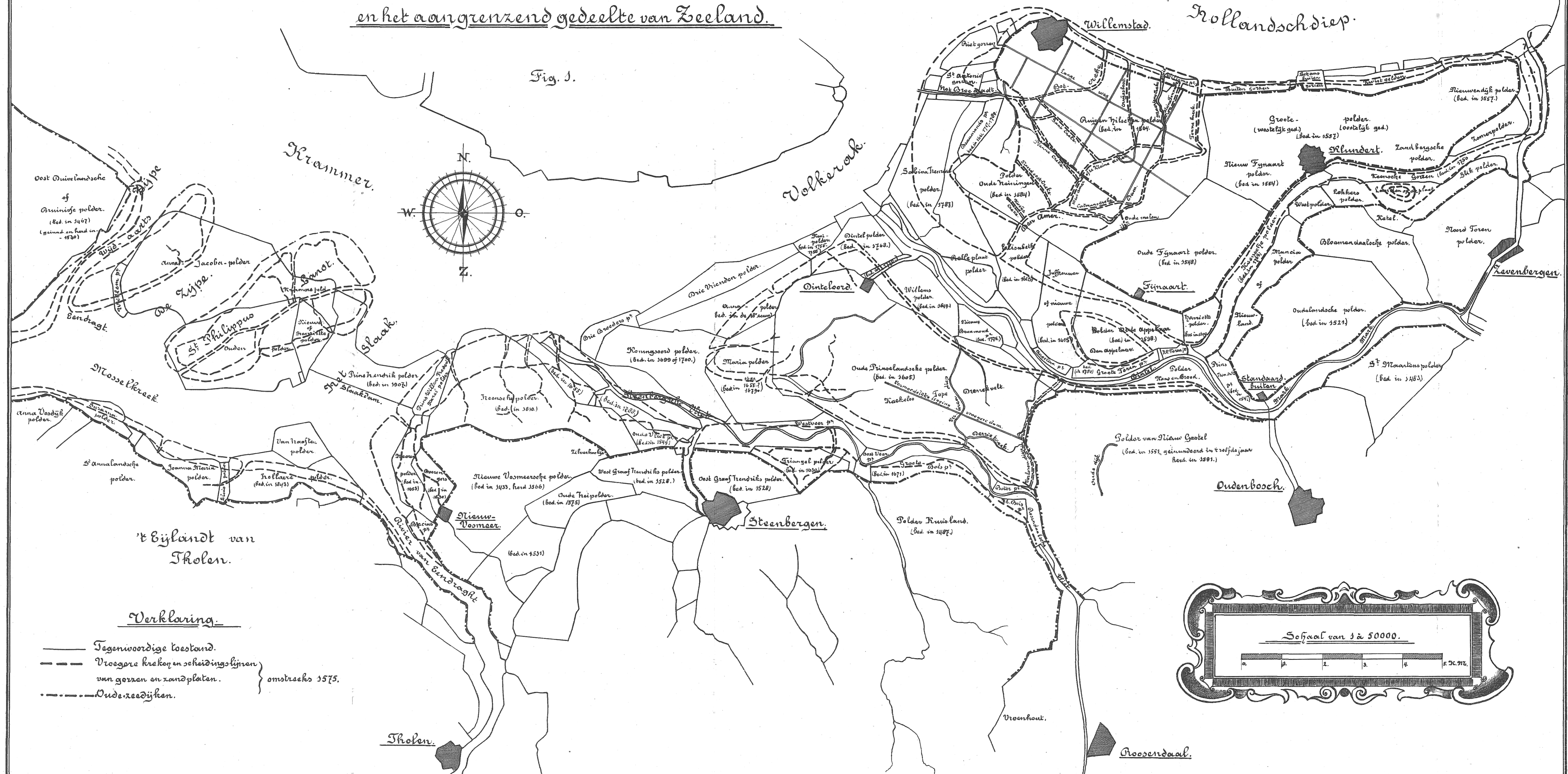
[Platen, behoorende by Andries Vierlingh, Tractaet van Dyckagie.]

Inhoudsopgave

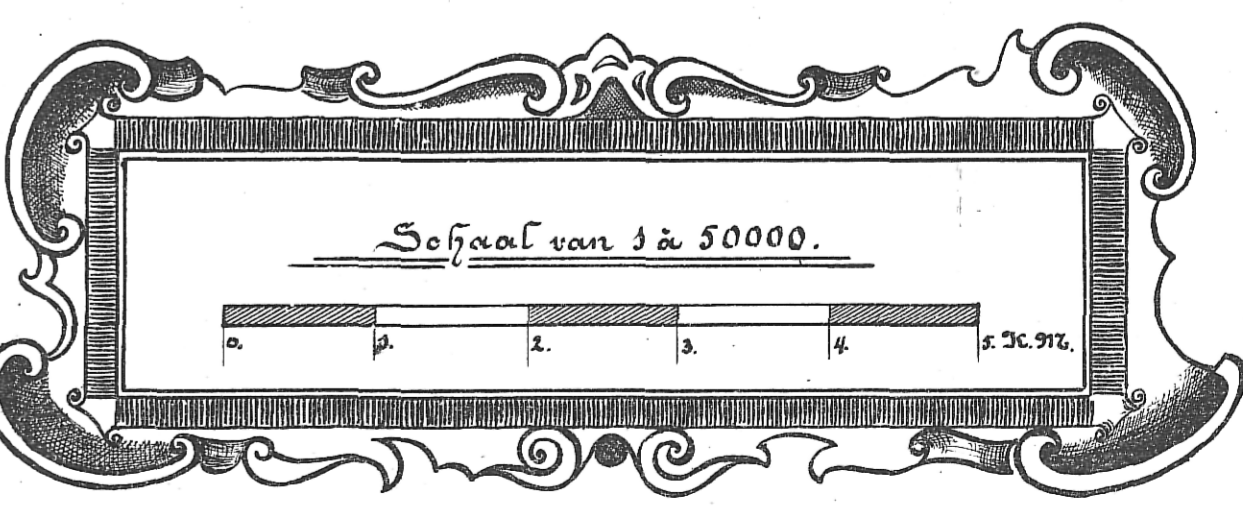
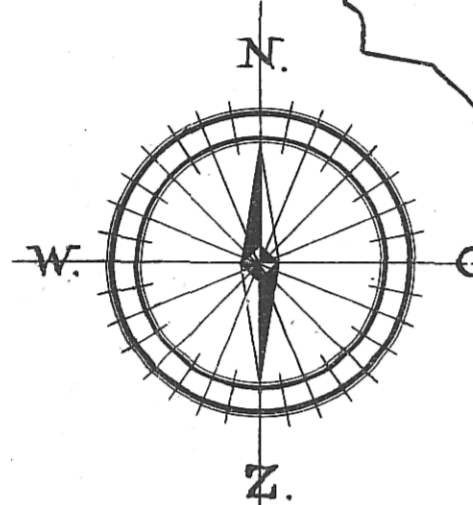
Plaat I.	Figuur 1.
Plaat II.	Figuur 2, 3, 4, 5.
Plaat III.	Figuur 6, 7, 8, 9, 10.
Plaat IV.	Figuur 11, 12.
Plaat V.	Figuur 13, 14, 15, 16.
Plaat VI.	Figuur 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23.
Plaat VII.	Figuur 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32.
Plaat VIII.	Figuur 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43.
Plaat IX.	Figuur 49.
Plaat X.	Figuur 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51.
Plaat XI.	Figuur 52, 53 ^a , 53 ^b , 53 ^c , 54.
Plaat XII.	Figuur 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62.
Plaat XIII.	Figuur 63, 64, 65, 66, 67, 68.
Plaat XIV.	Figuur 69, 70, 71, 72.

Kaart van het noordwestelijk gedeelte van Noord-Brabant
en het aangrenzend gedeelte van Zeeland.

Fig. 1.

Oost Oudvlamische
of
Arminische polder.
(bed. in 1467)
(geind en hand in
- 1530)

Verklaring.

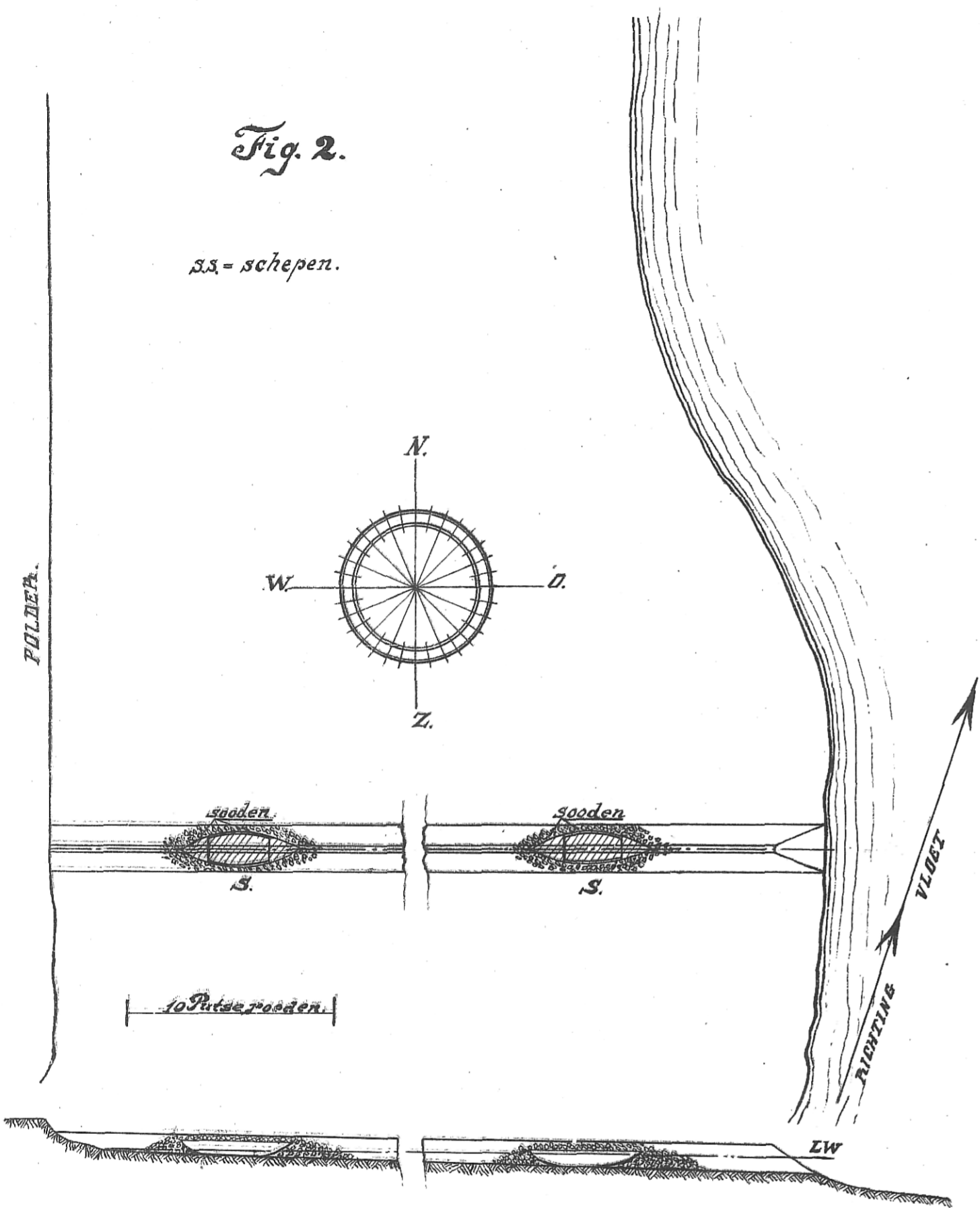
- Tegenwoordige toestand.
 - - - - - Vroegere kreken en scheidinglijnen van gorren en zandplaten.
 - · · · · Oude zeedijken.
- } omtraeks 1575.

Tholen.

Roosendaal.

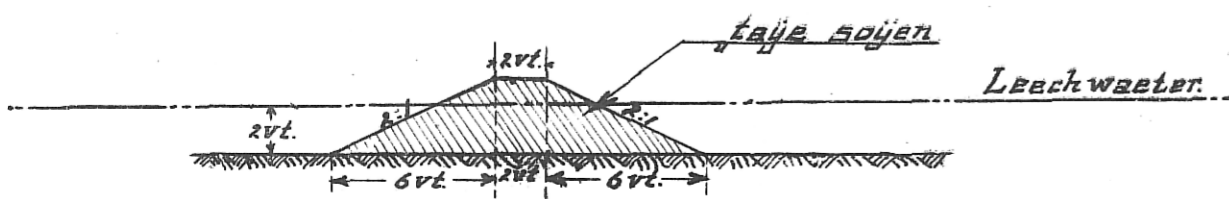
Fig. 2.

ss. = schepen.

Schaal 1:1000.

Fig. 4.

Dwaarsprofiel: duijkeldam.

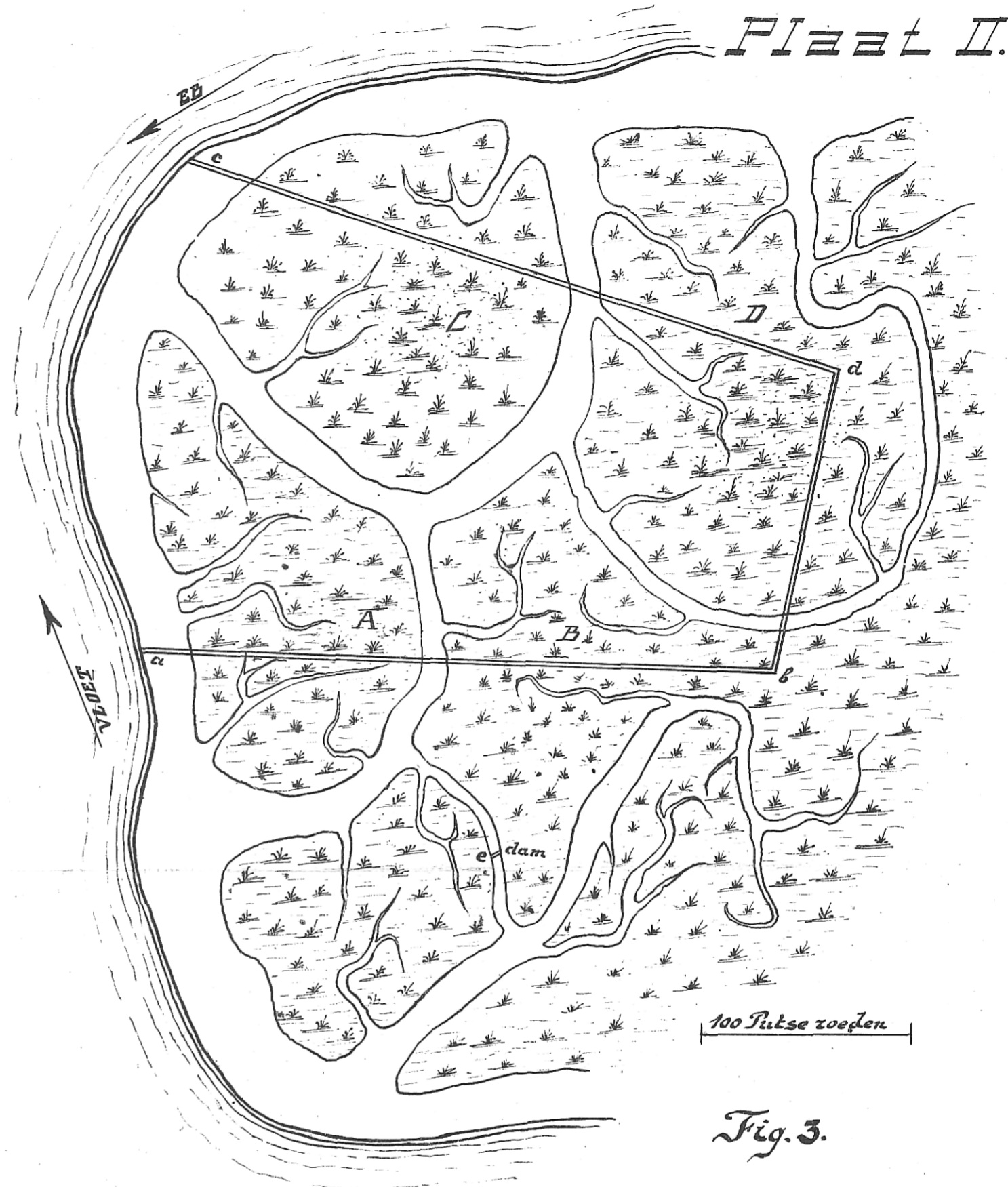

Fig. 3.

Aanwas A aan B gekoppeld door dam ab

" C aan D " " dam ca

e = dam in doorgaande kreek.

Door dam bā de dammen ab en cā geheeld,
zoodat geen schuring tusschen dammen
kan plaats hebben.

Fig. 5.

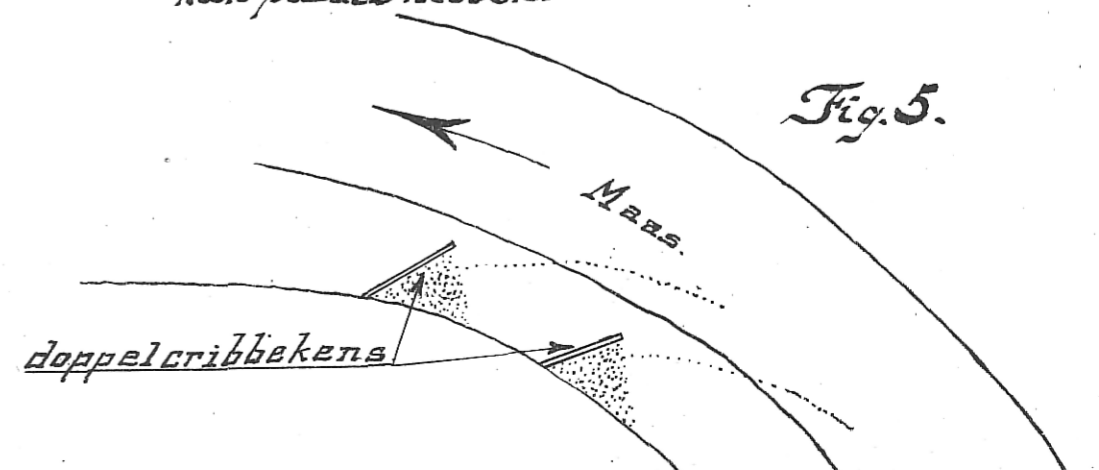
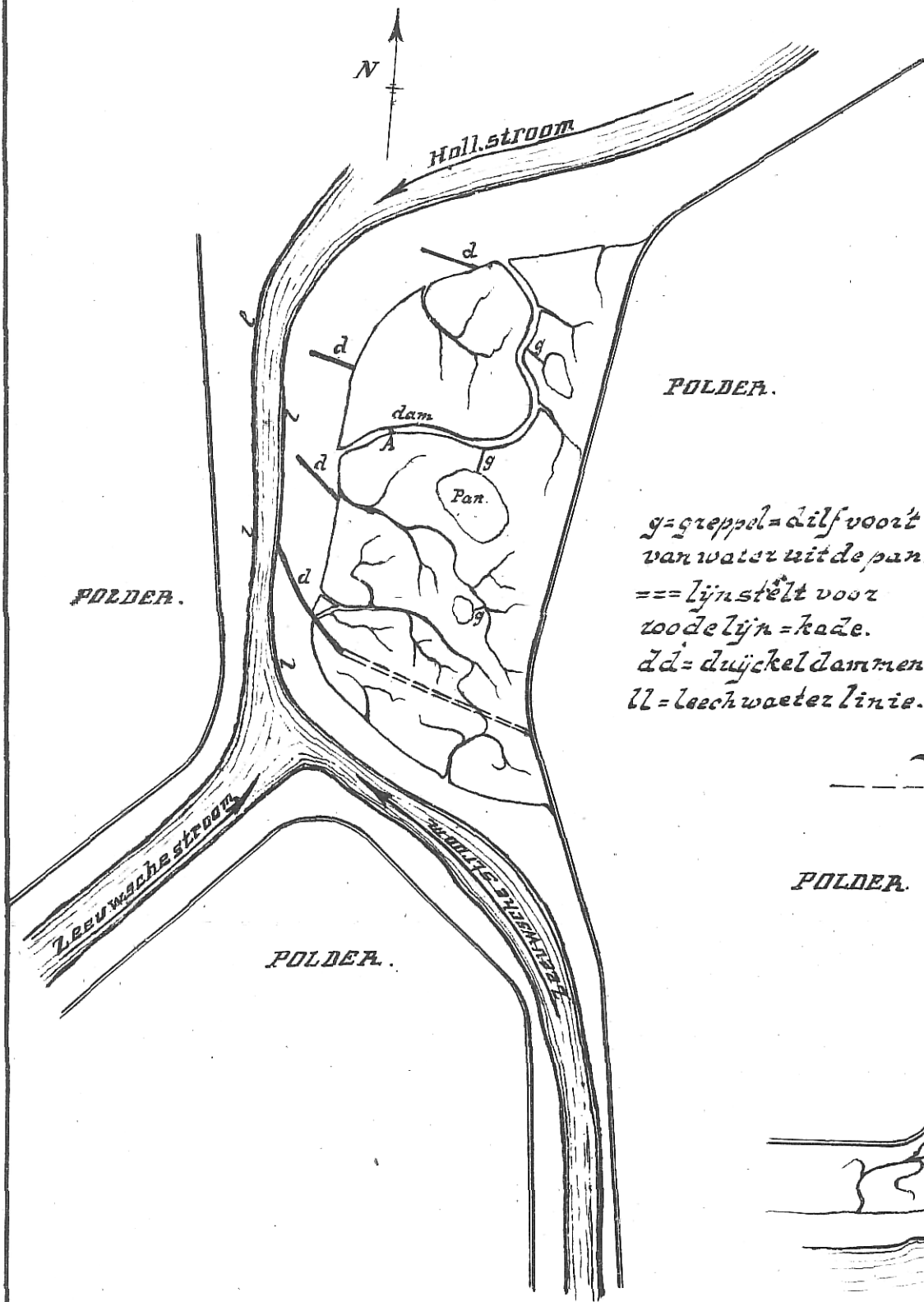

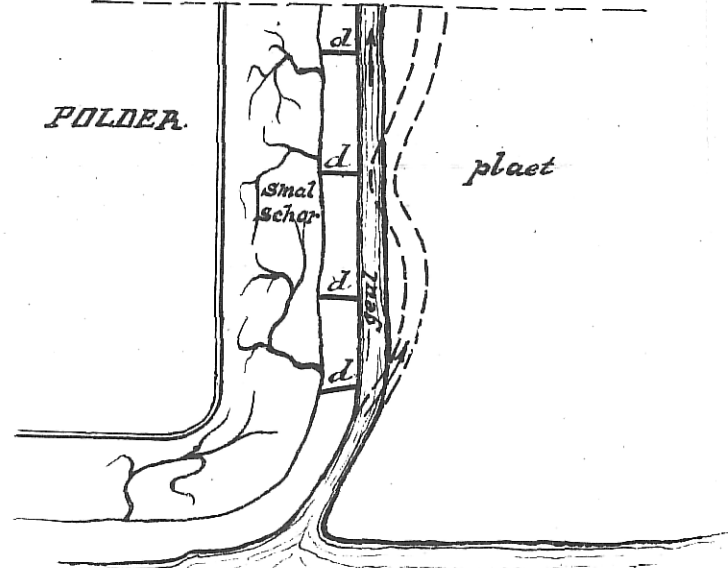
Fig. 6.

POLDER.

g = griepel = aif voort of laten van water uit de pannen.
 === lijn stelt voor toode lijn = kaede.
 dd = duijkel dammen noesch liggende.
 ll = leechwaeter linie.

Fig. 10.

d = dam.
 === = verlegde geul.
 ——— = oude geul.

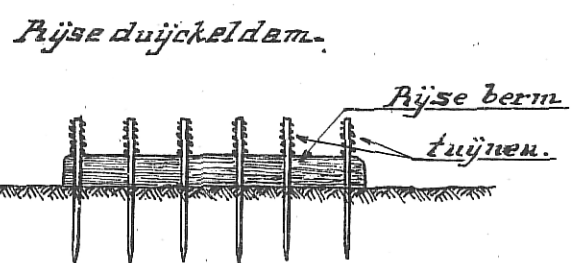
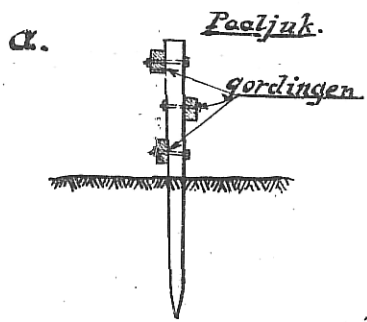

Fig. 7.

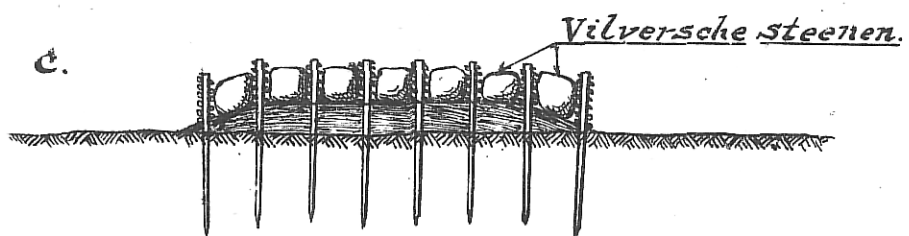
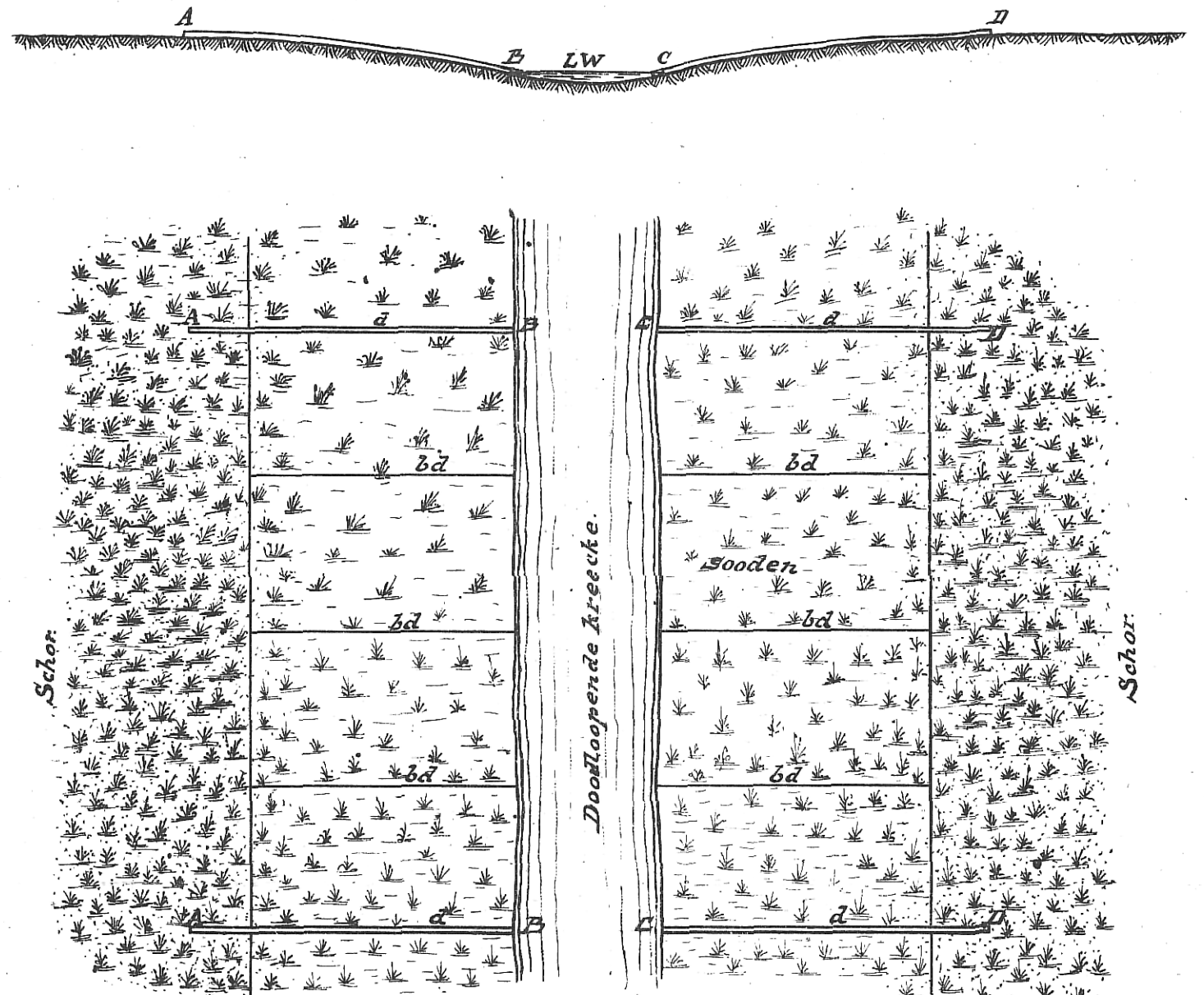

Fig. 8.

AB en CD = duijkel dammen.
 bd = bestaert duijkel dammekens.

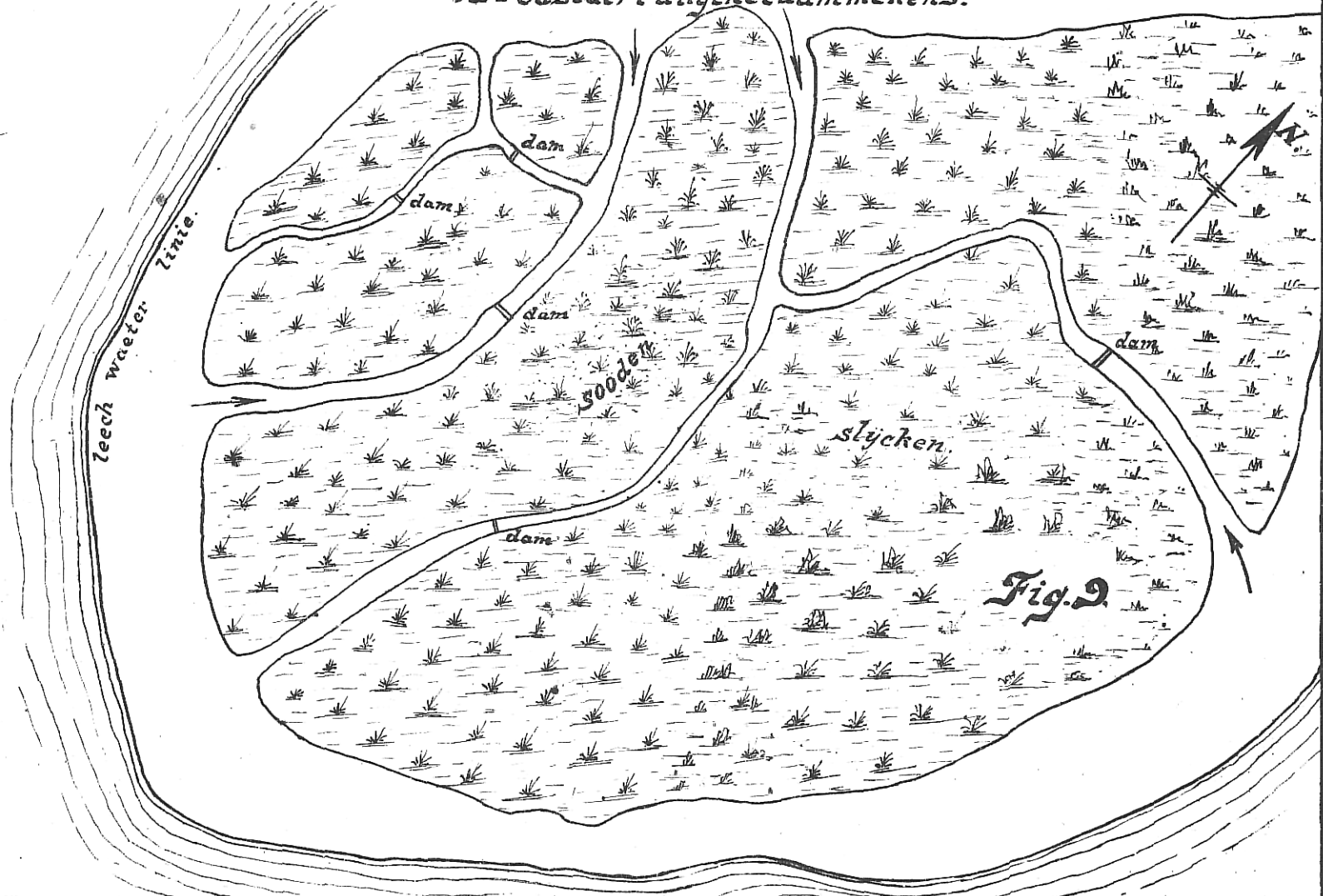
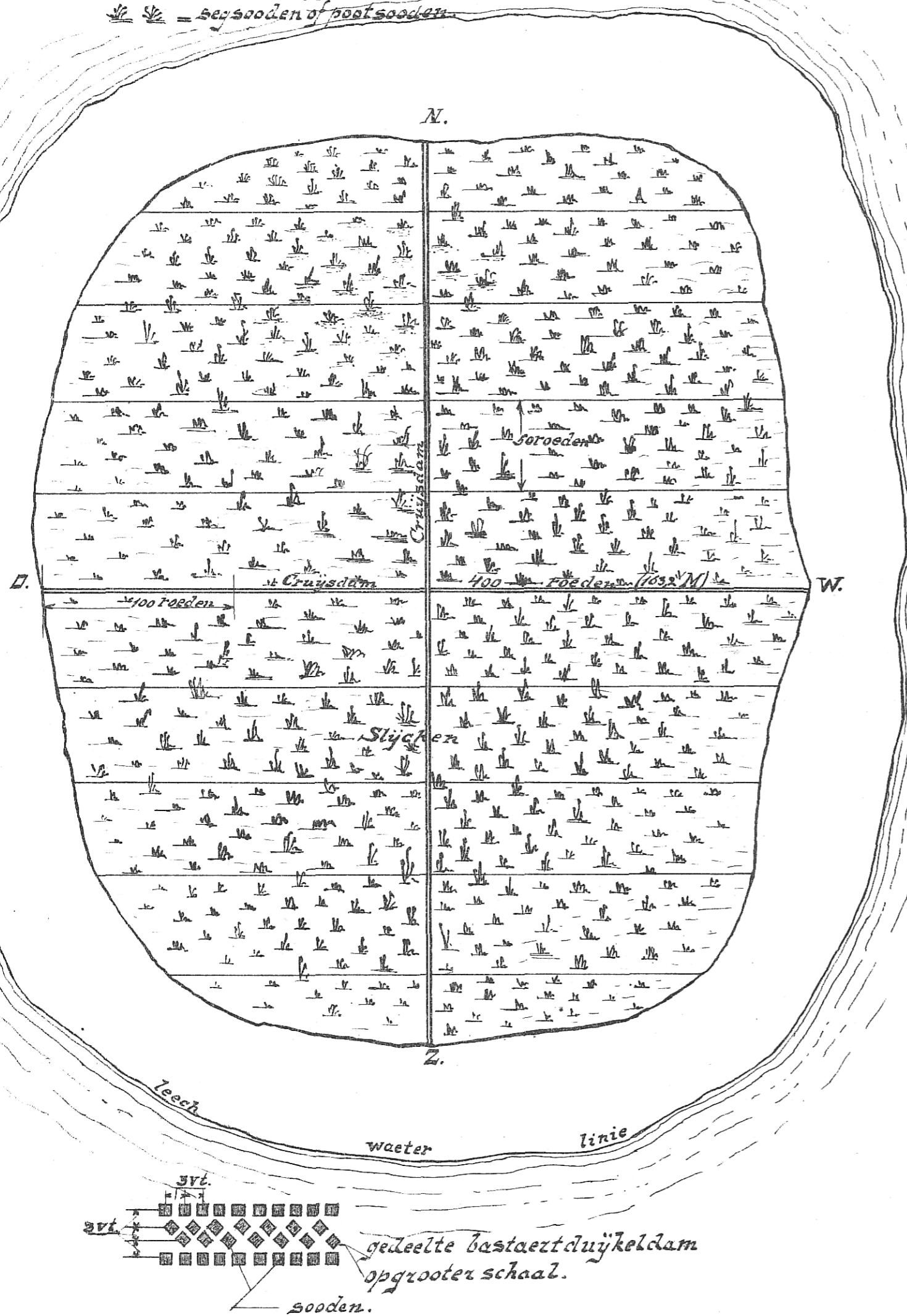

Fig. 11.

1/10000 (gewijzigde
Schaal.)

==== = Cruysdam.
 ——— = bastaerd duijkeldam
 🌿🌿 = seesoeden of pootsoeden.

Plaat IV.

Rund- of te schaepenwerf.

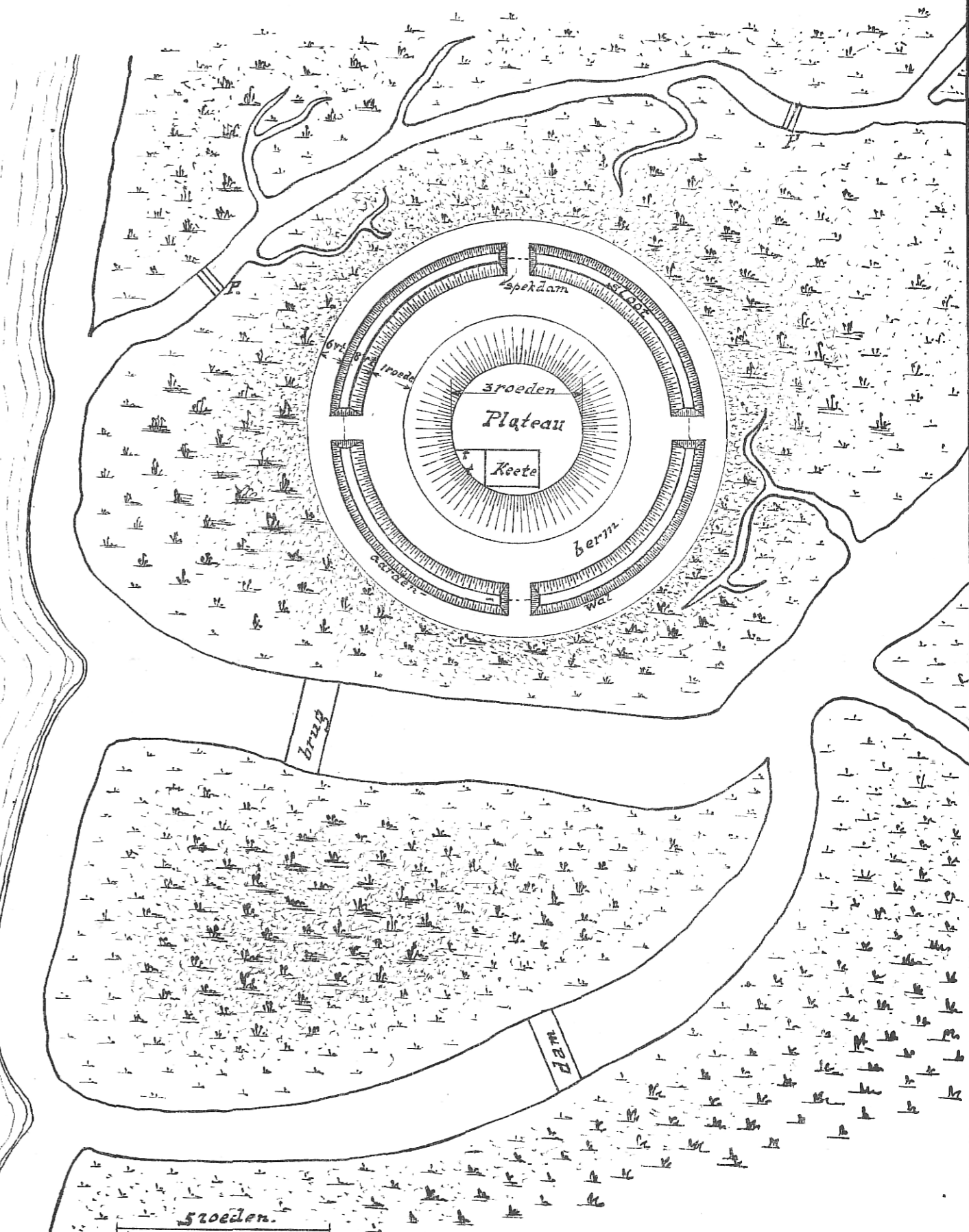
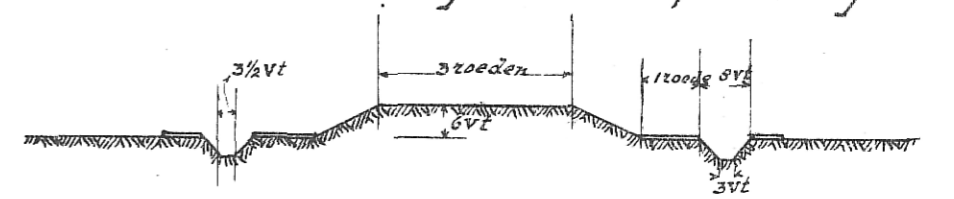
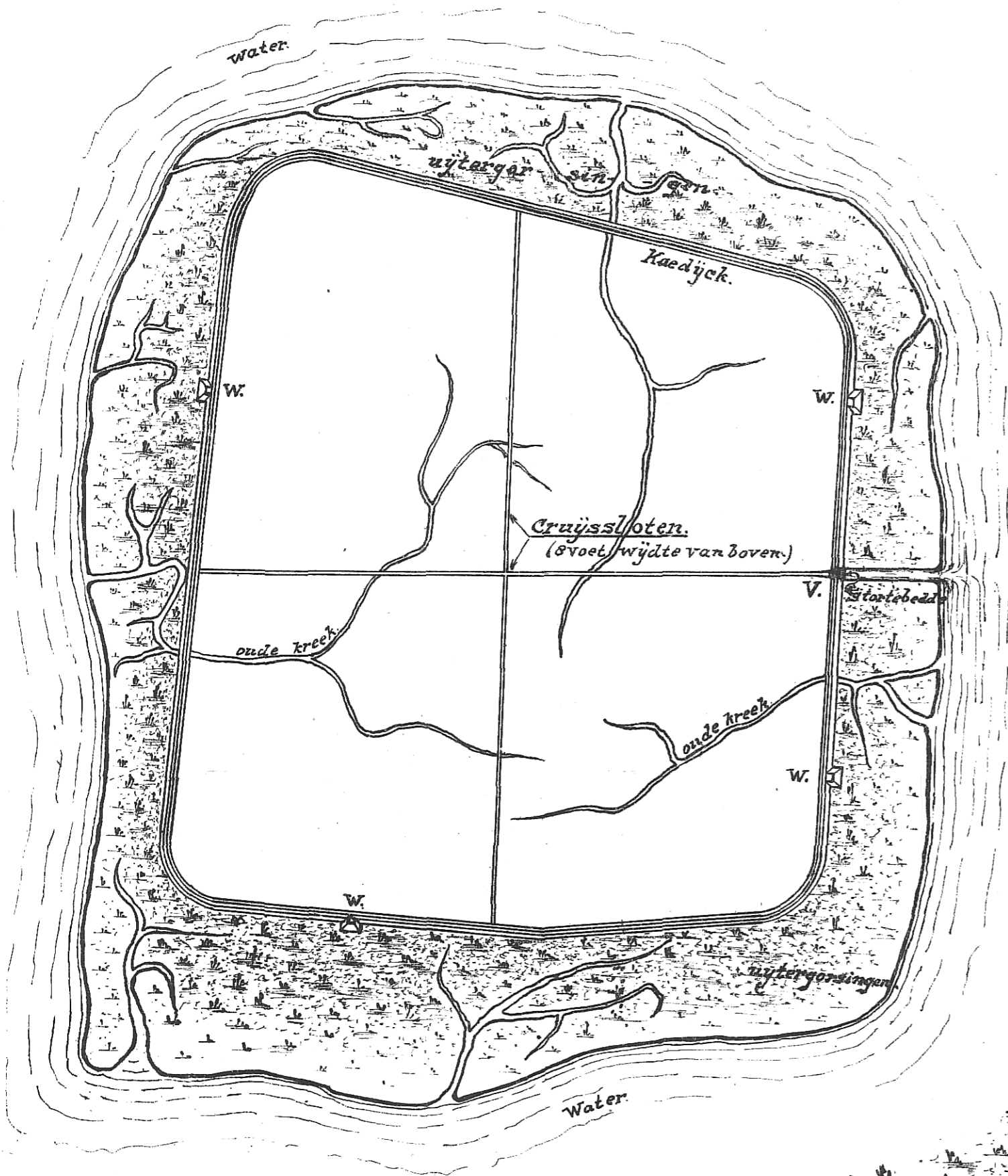

Fig. 12.

1/500

t = thuyren.
 --- = hek.
 P = piet, bestaande uit
 2 of 3 lange boomen van
 der dicte van dyssels
 daer op soeden.

Fig. 13. 1/5000

W = perak ofte werff (gronddepôt.)
 V = Verlaet met houtte staende dooren
 en clapvensters.

100 Putse roeden

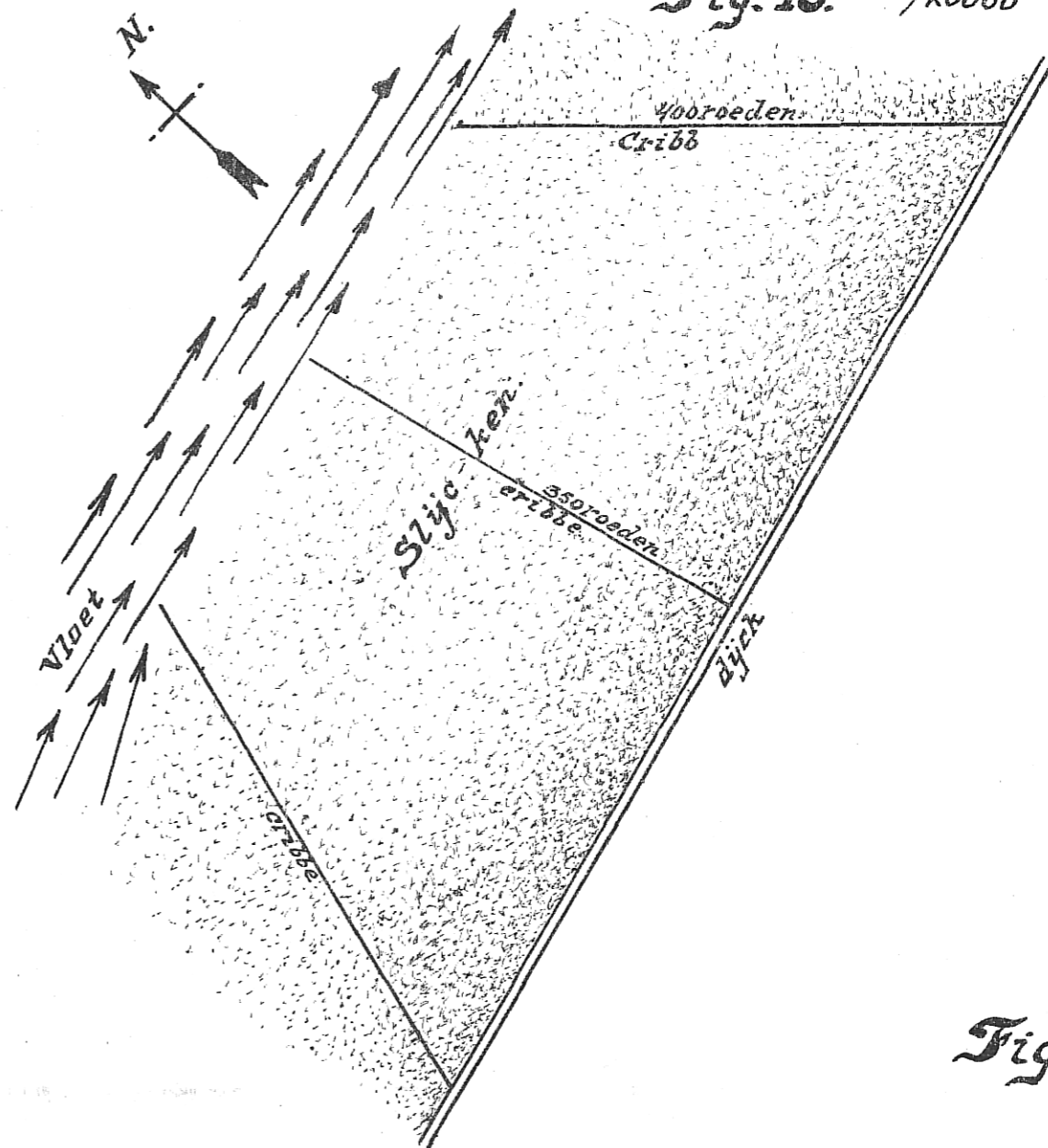

Fig. 16.

1/20000

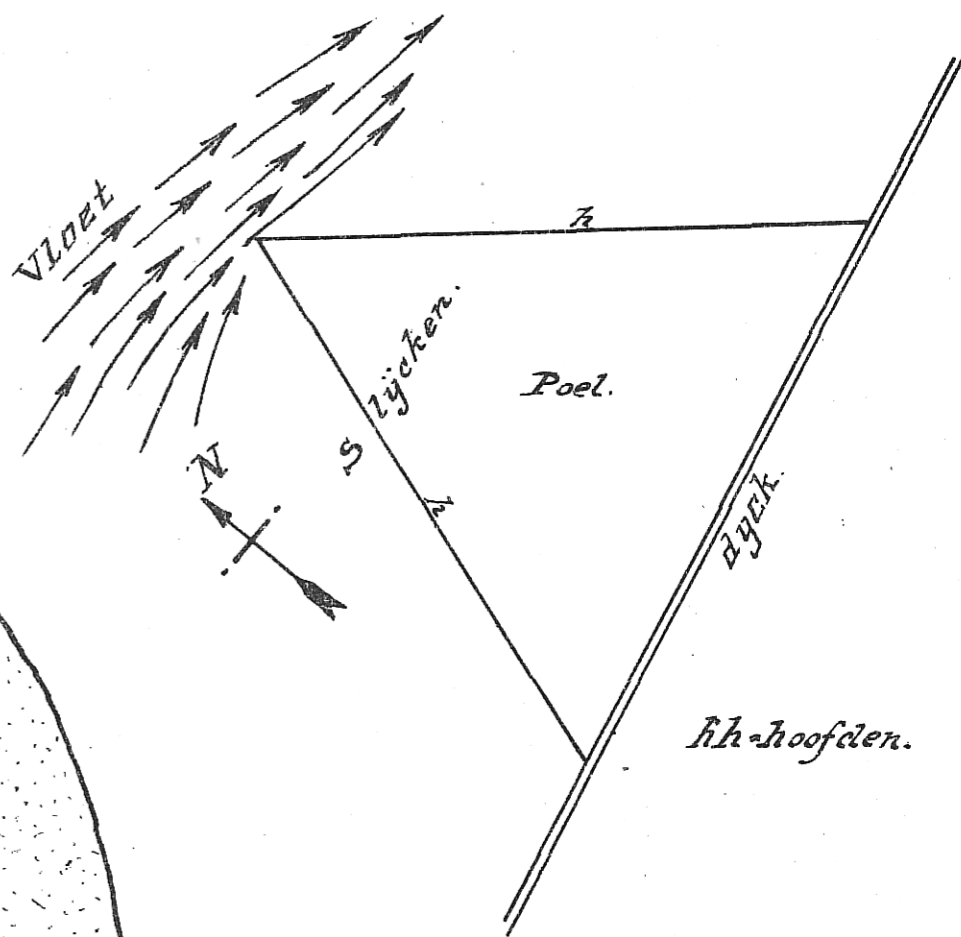
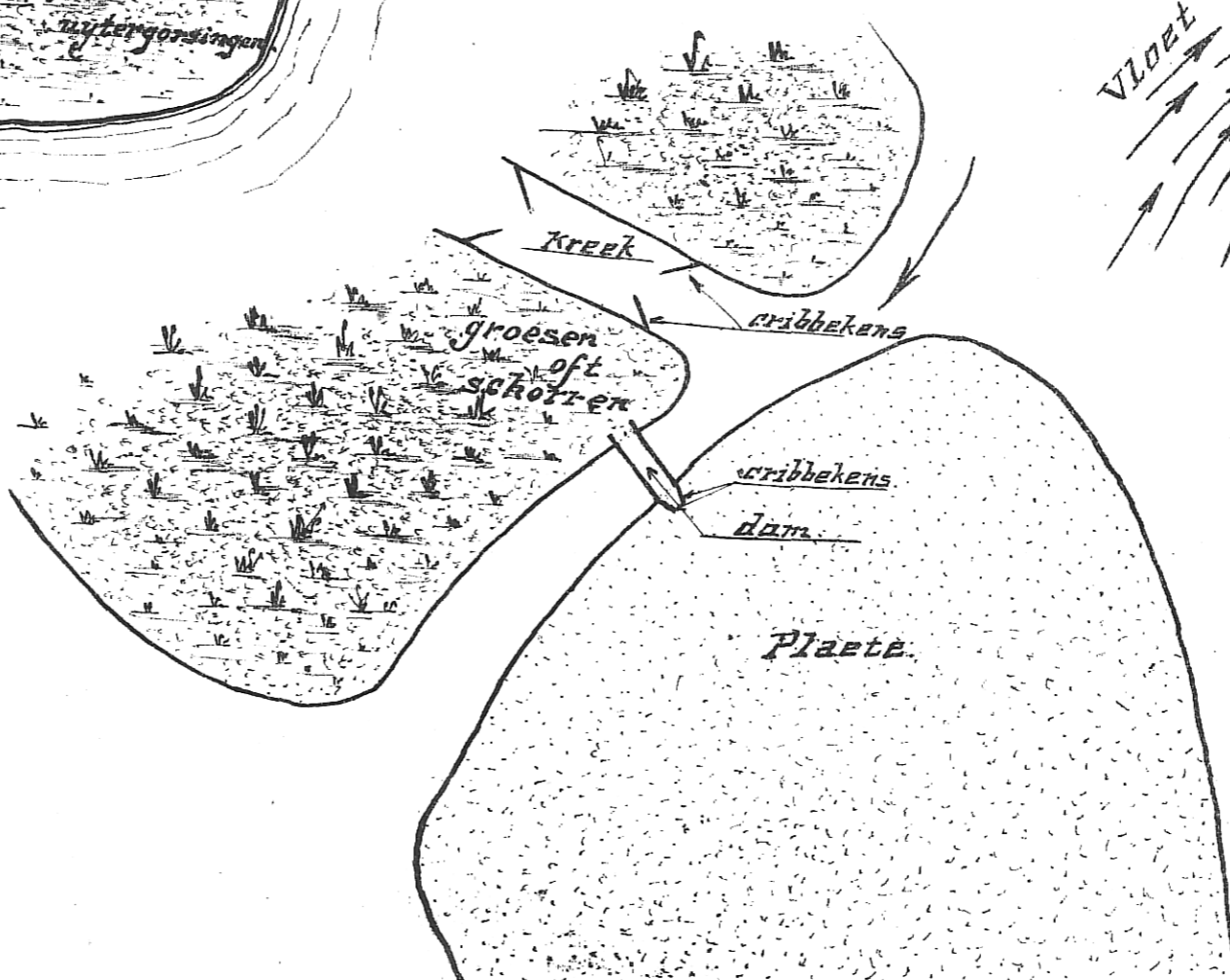

Fig. 14

POLDER.

Fig. 17. 1/20000.

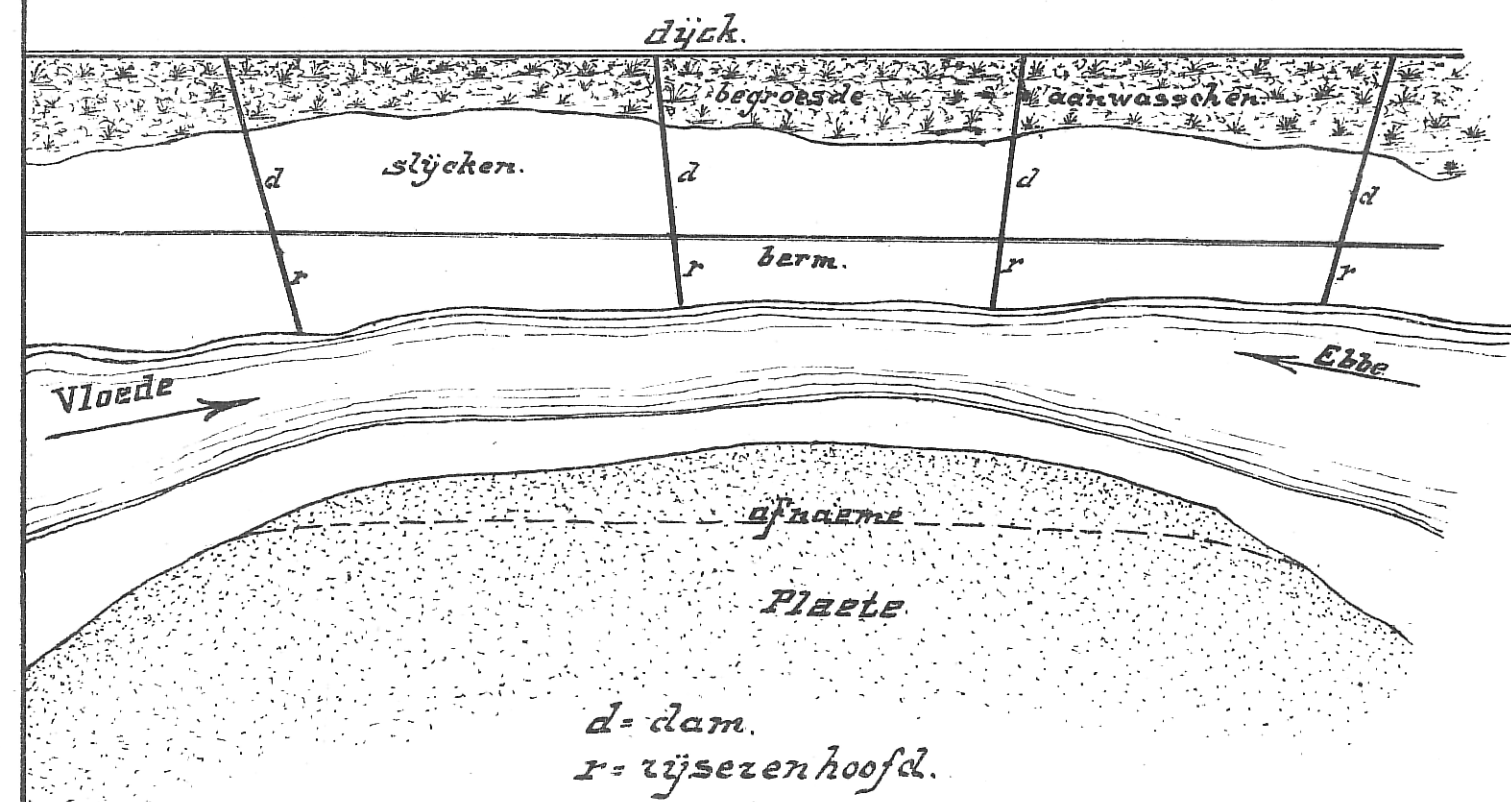

Fig. 18.

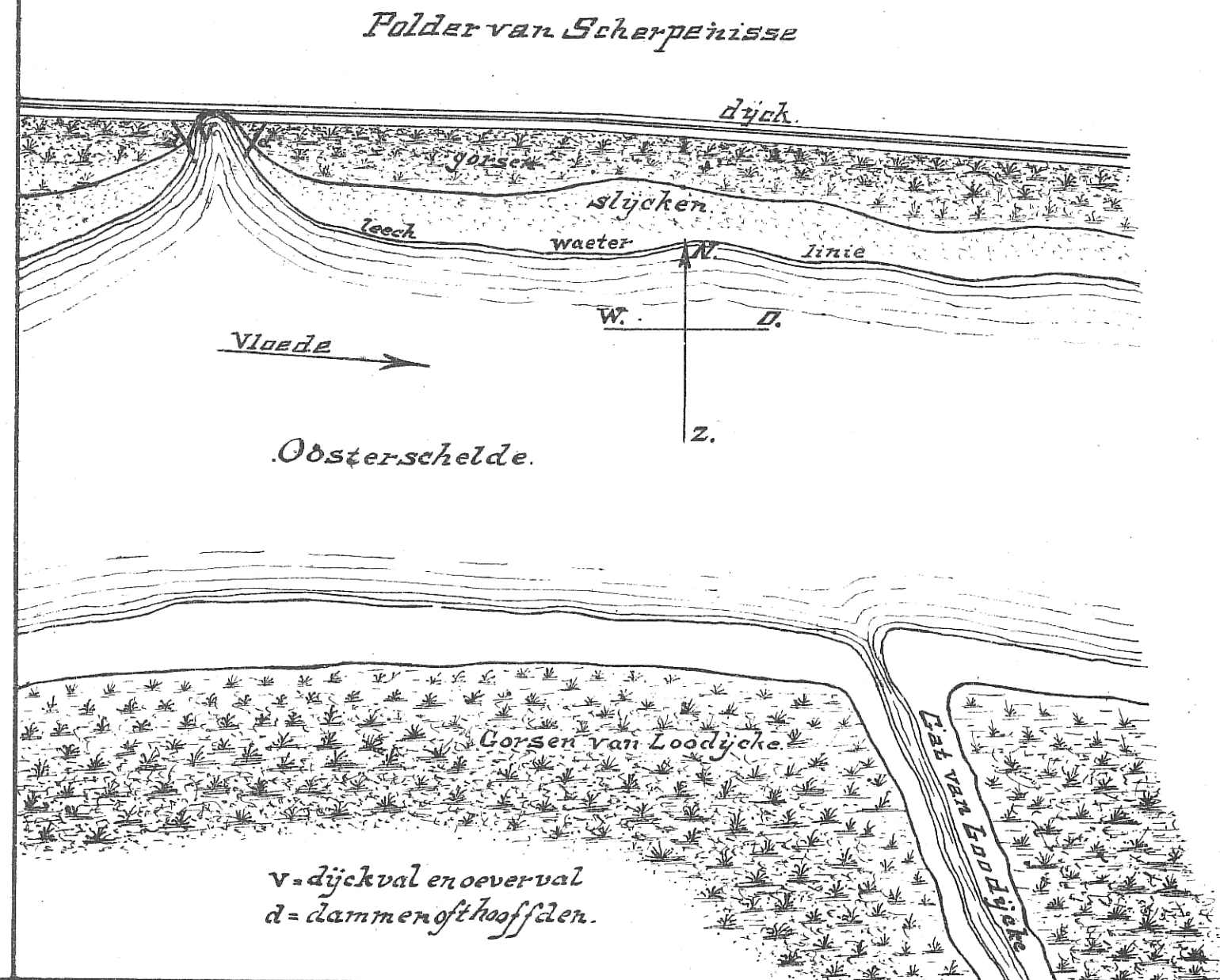

Fig. 19.

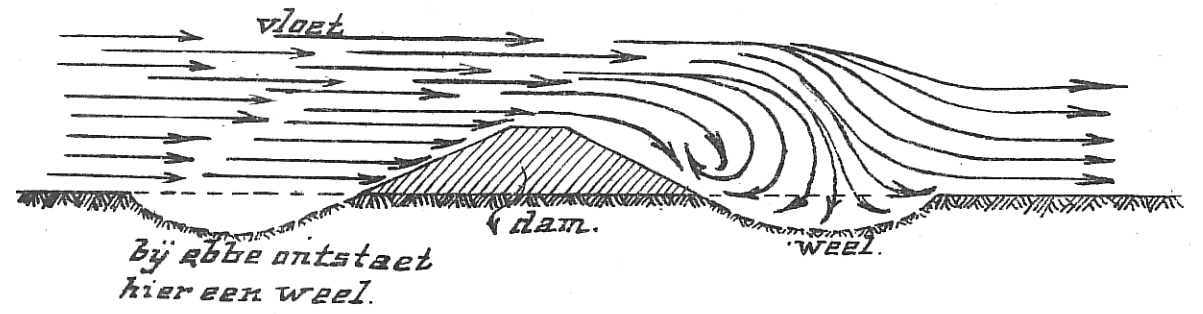

Fig. 20.

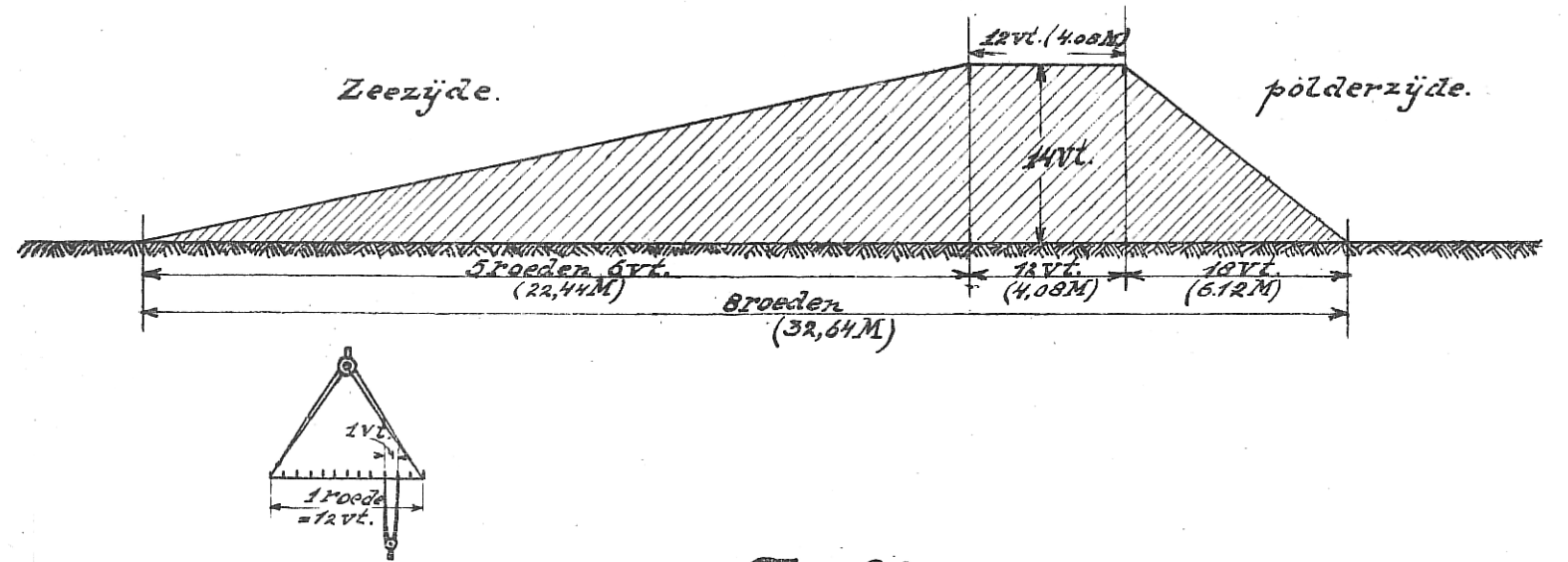

Fig. 21.

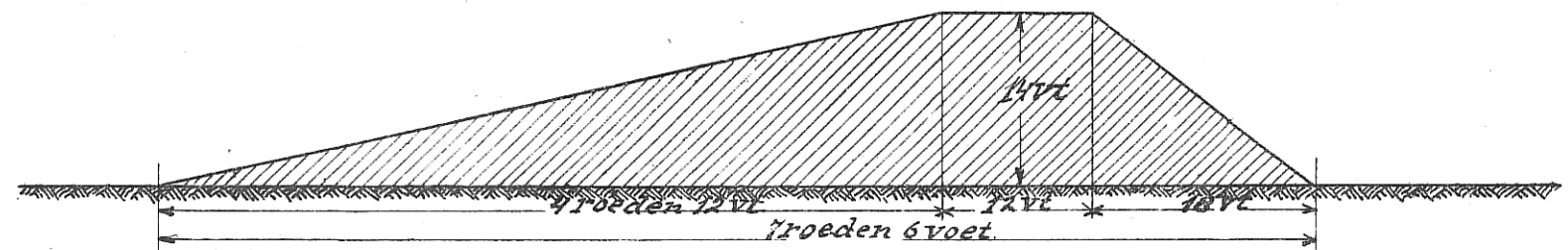

Fig. 22.

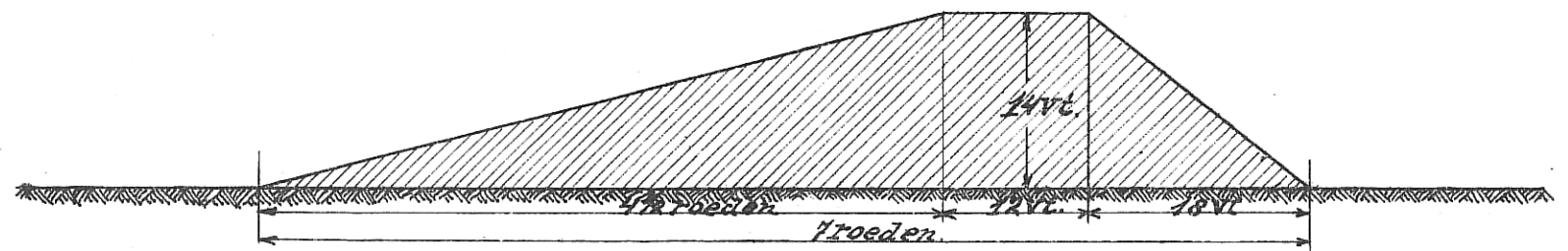

Fig. 23.

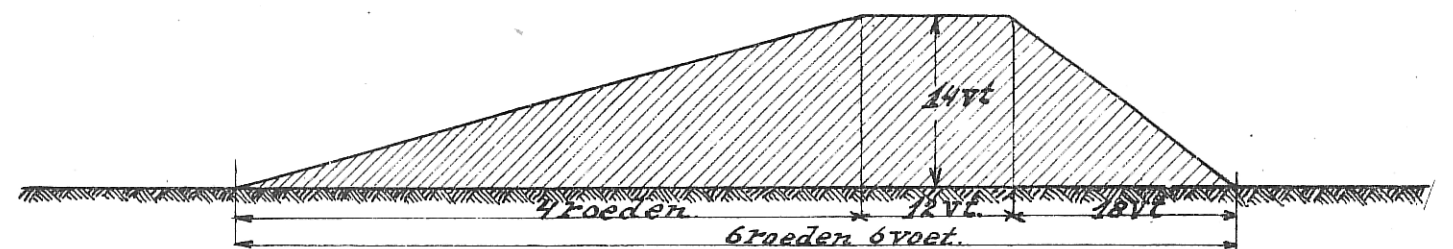

Fig. 24.

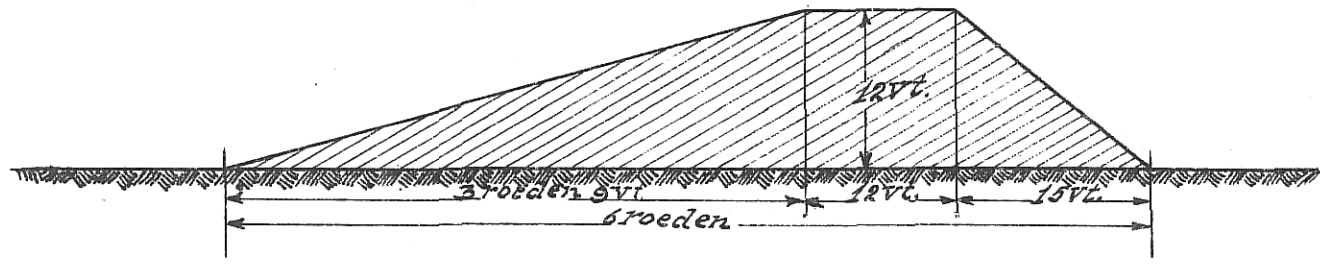

Fig. 25.

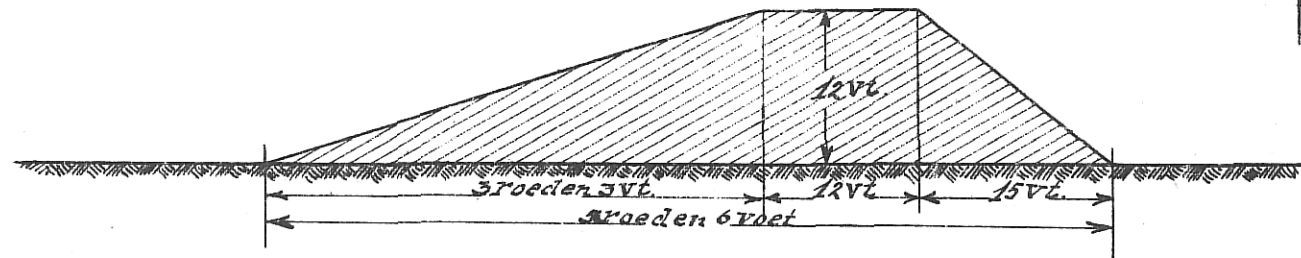

Fig. 26.

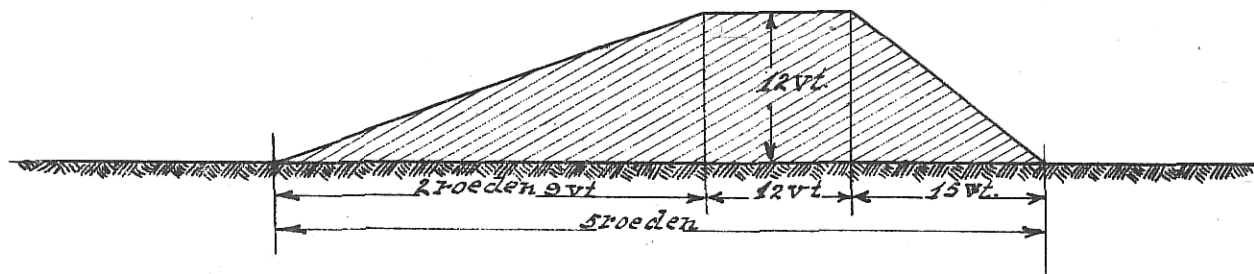

Fig. 27.

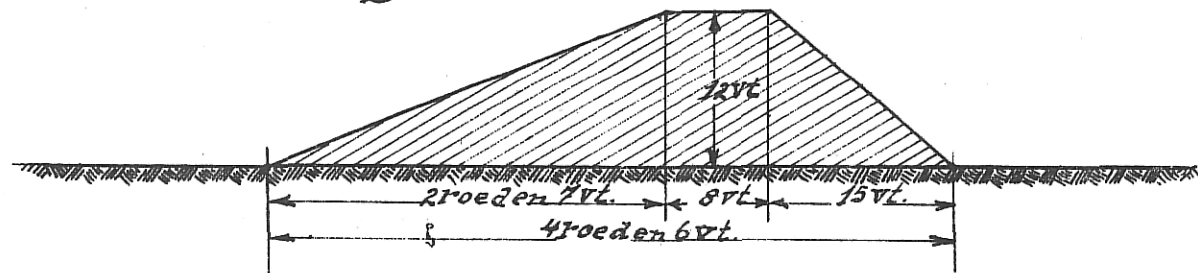

Fig. 28.

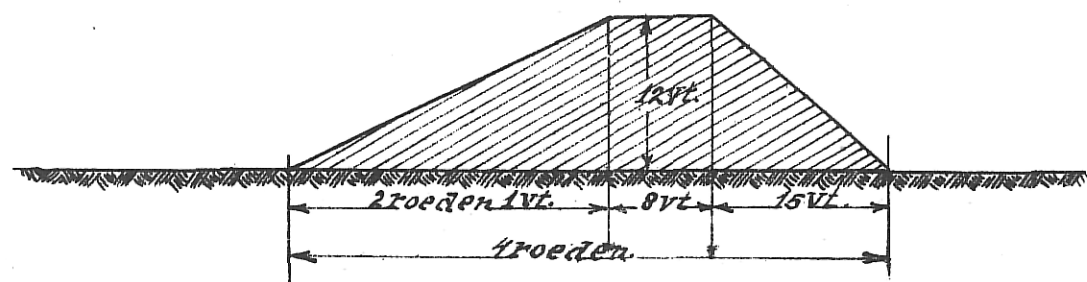
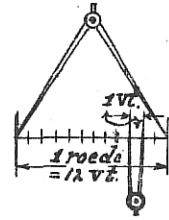
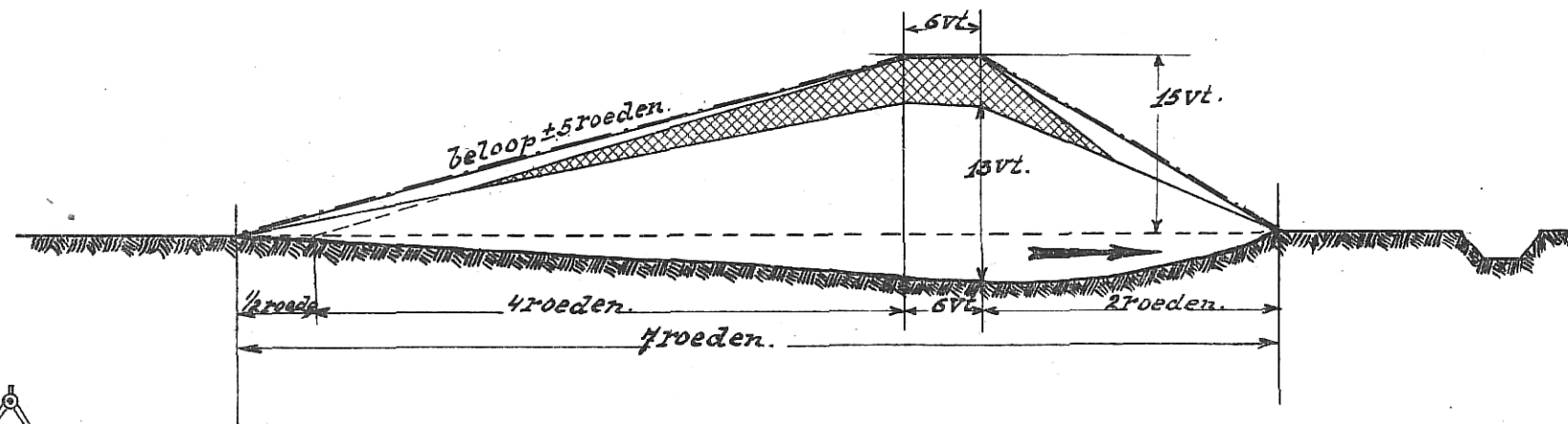

Fig. 29.

 = geel affgecolleurt
 = toode linie.

Fig. 30.

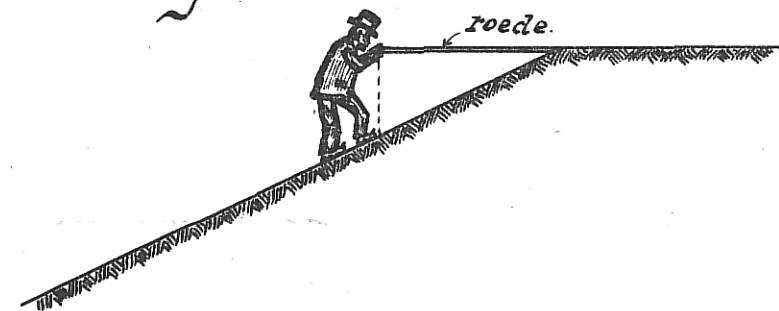

Fig. 31.

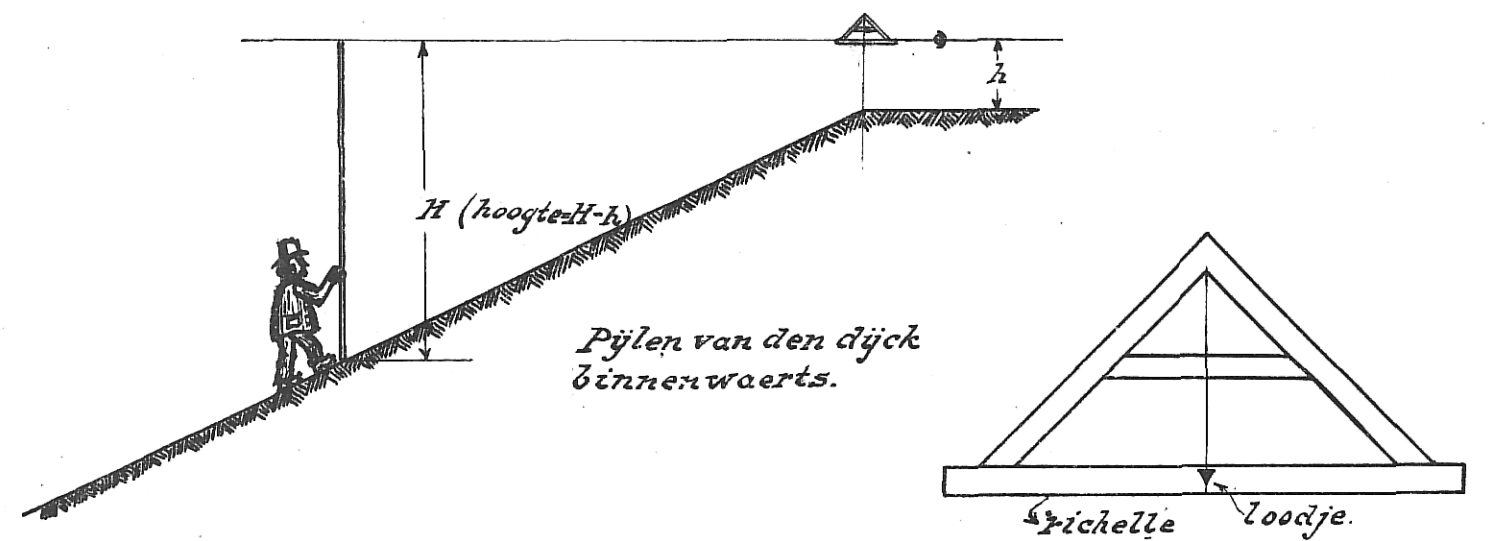
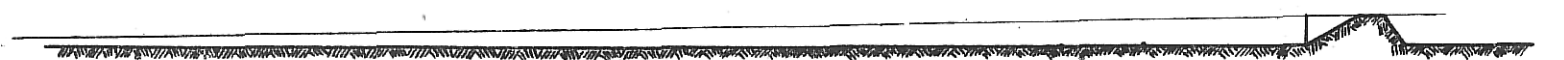

Fig. 32.

Pijlen vanden dijk van buijten.

Fig. 33.

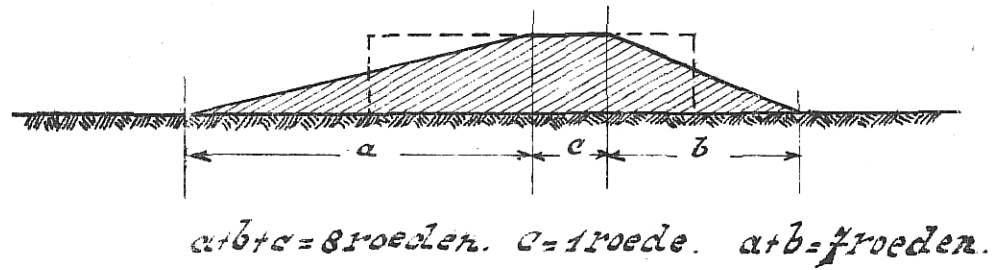

Fig. 36.

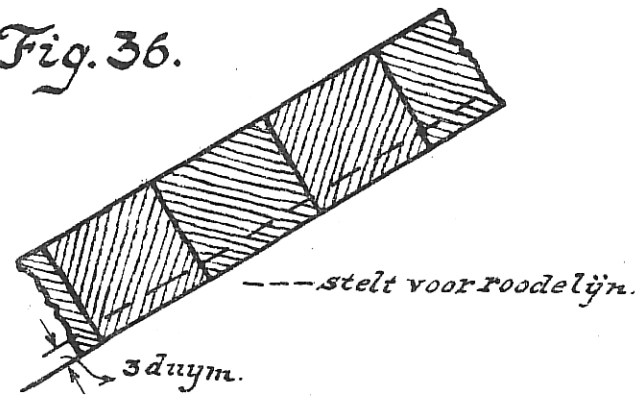

Fig. 37.

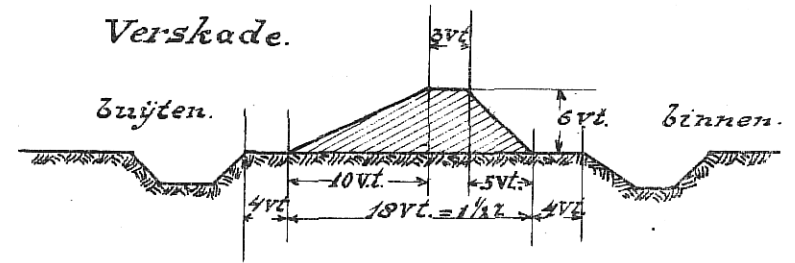

Fig. 34.

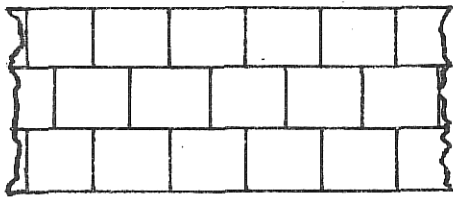

Fig. 35.

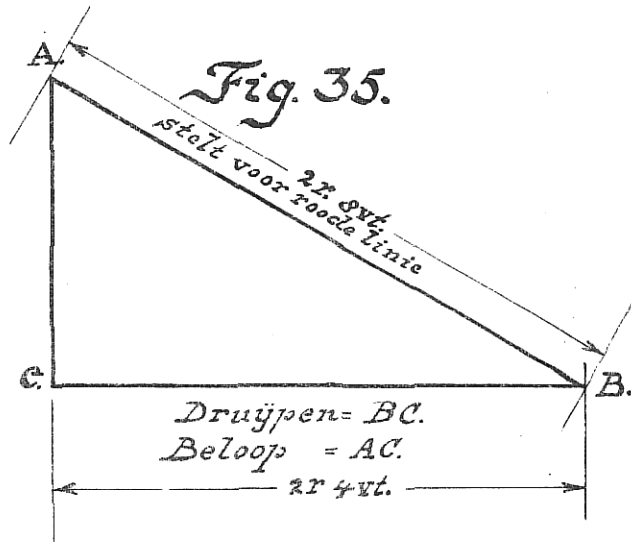

Fig. 38.

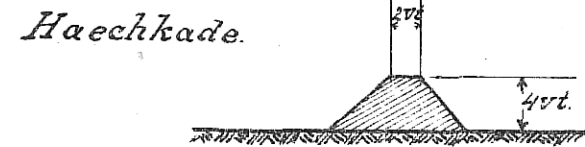

Fig. 39.

Fig. 40.

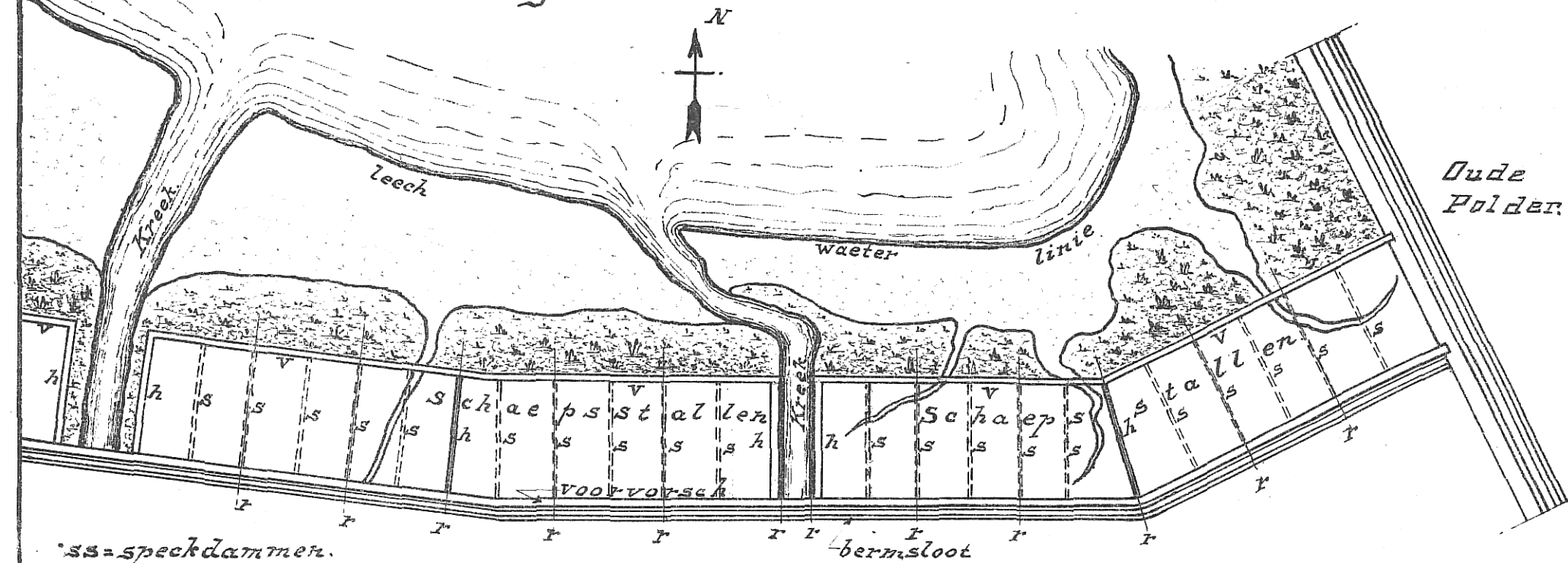
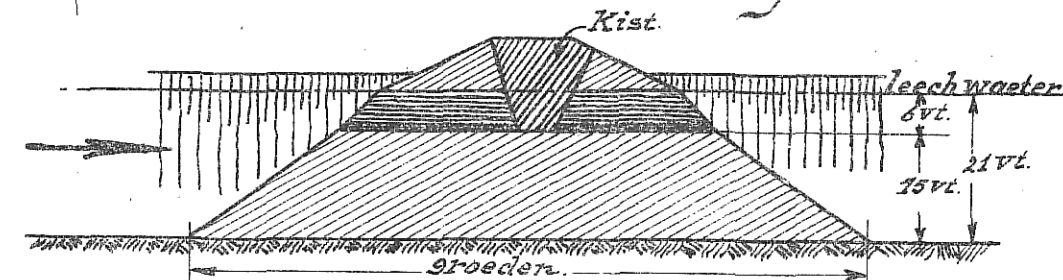

Fig. 42.

ss = speckdammen.
hh = haechkade.
vv = hoot- of te verskade.
rr = raaijen.

Gorsinge te bedijken vuyten souden int versche.

100 Putse roeden.

Fig. 43.

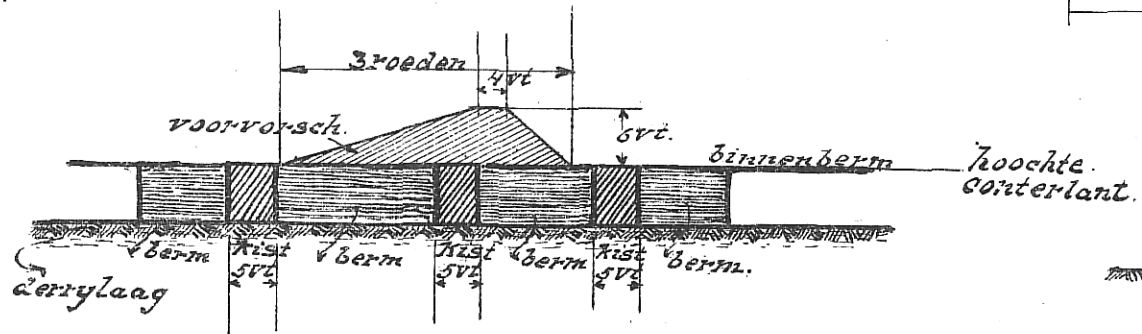

Fig. 41.

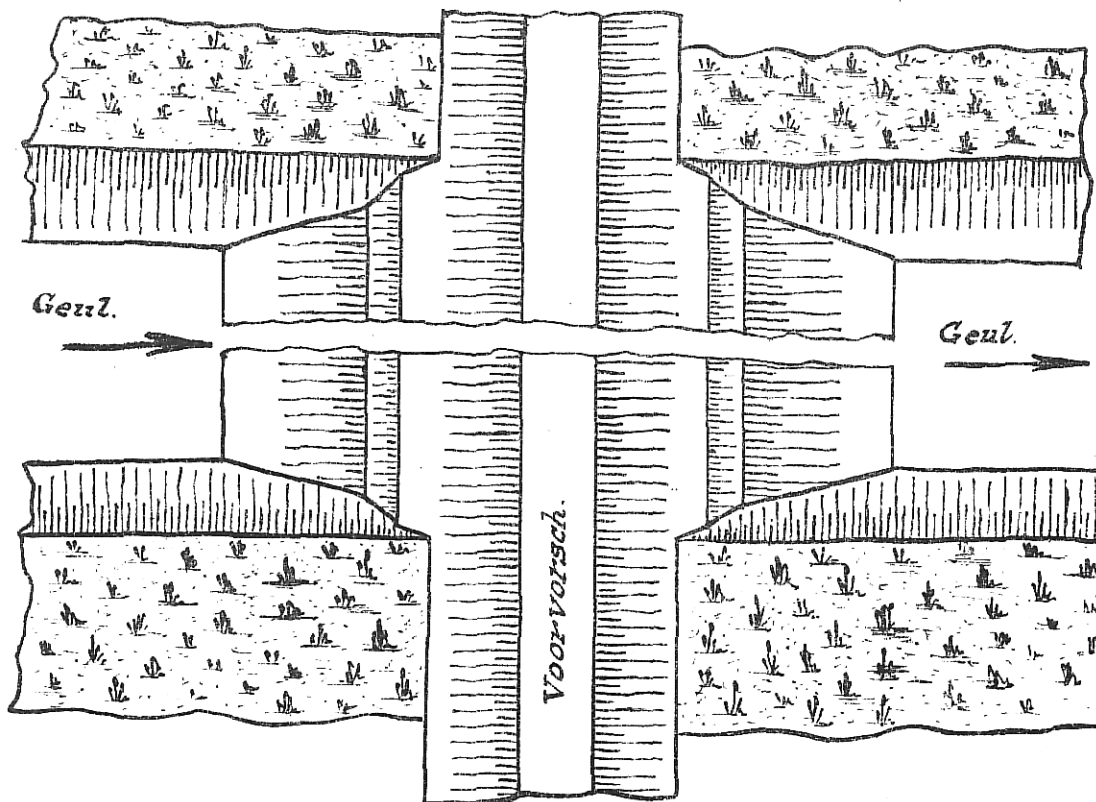
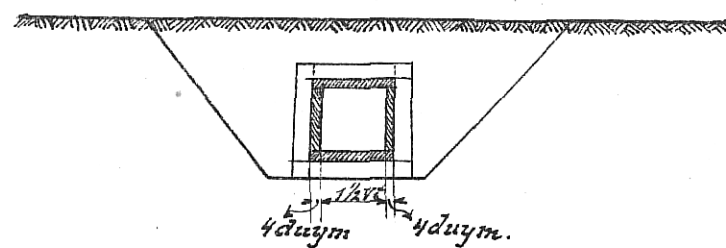

Fig. 44.

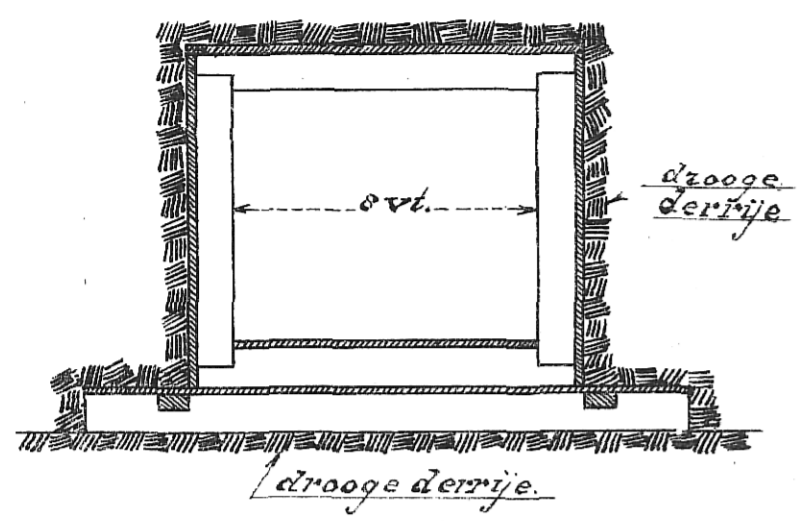

Fig. 45.

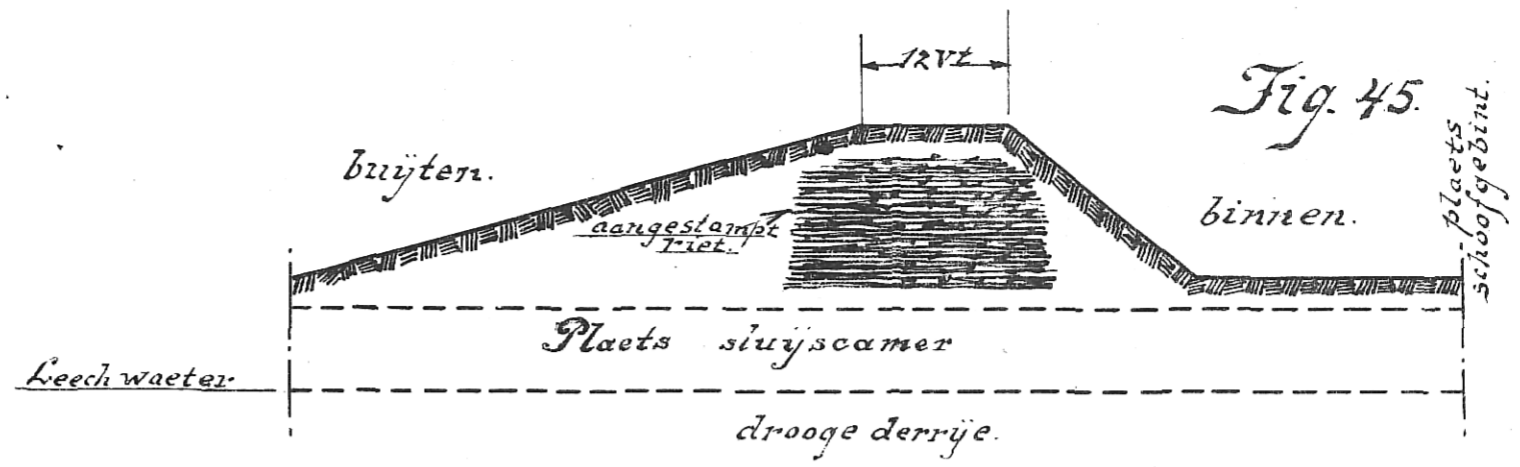

Fig. 47.

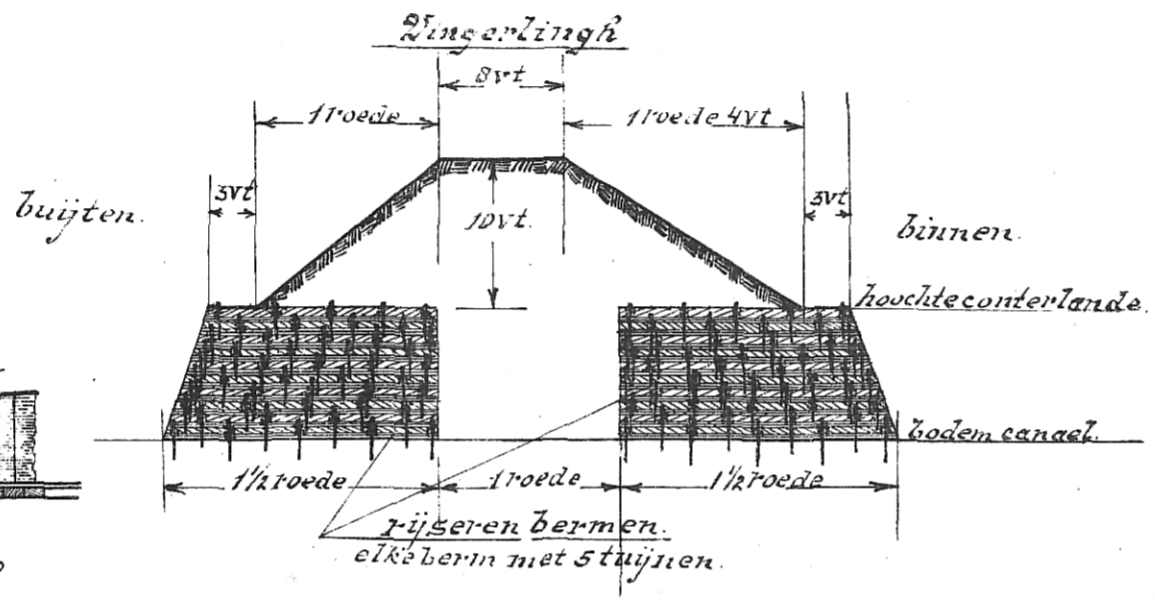

Fig. 46.

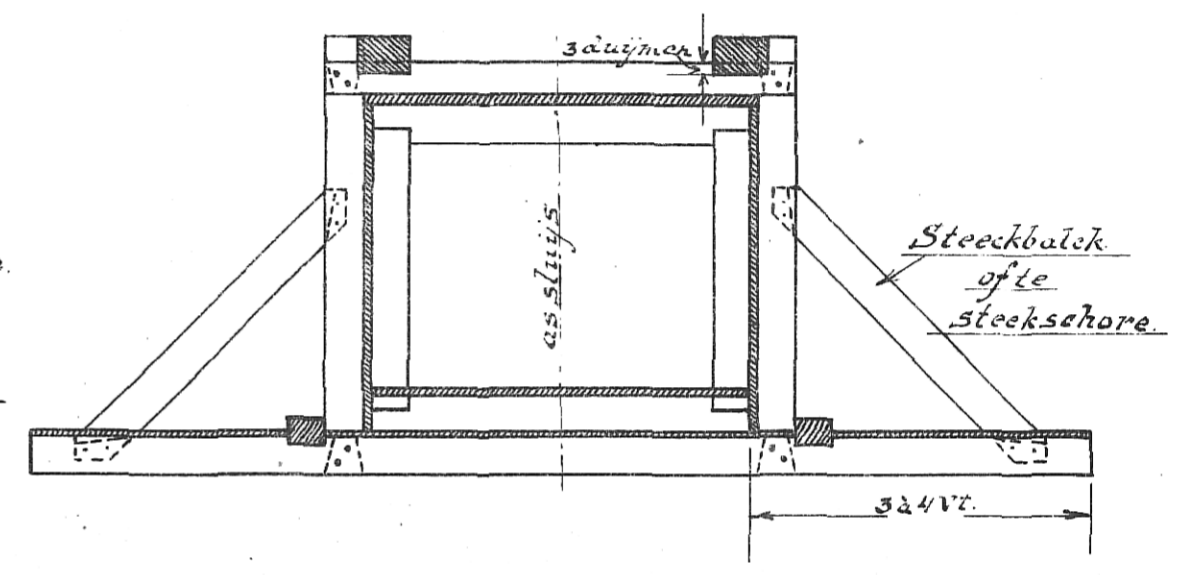
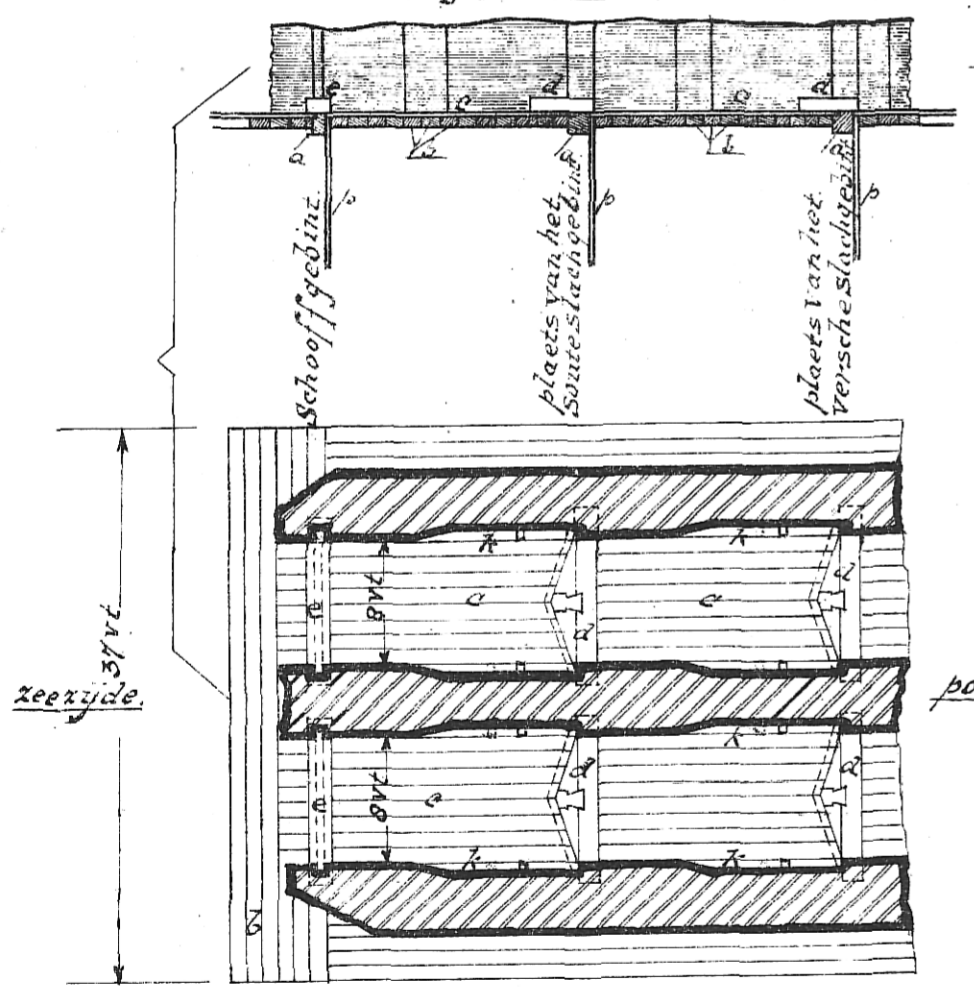
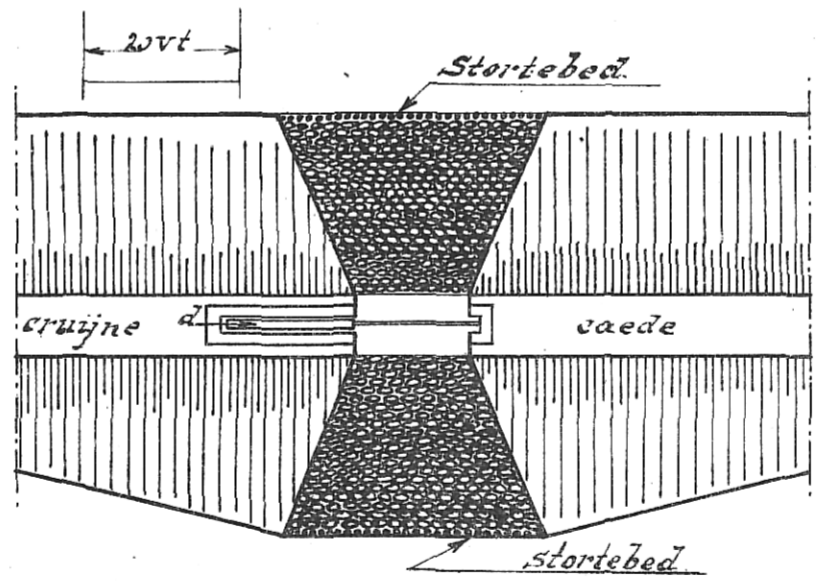

Fig. 48.

Lengte doorsnede over vloer.

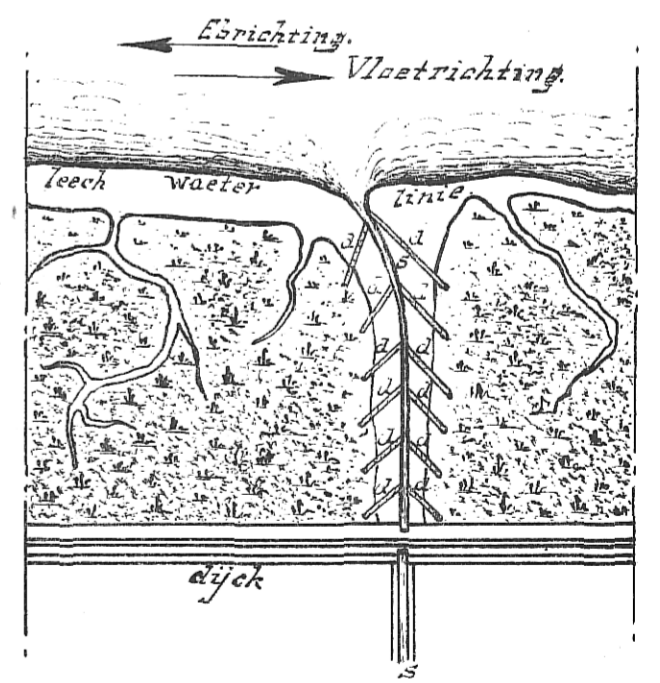

Ged. platte grond van een sluis.

d = schuivende deure in de cokere

Fig. 50.

dd = duijkeldammekens
s = sluijvliet.

Fig. 51.

- aa = slijckhouten
- bb = sant plaeten.
- cc = bodemplancken.
- dd = slach dorpel.
- e = schooff dorpel.
- kk = deurecassen.
- pp = palinckplancken of baerden.
- stelt voor roode linie = deur.

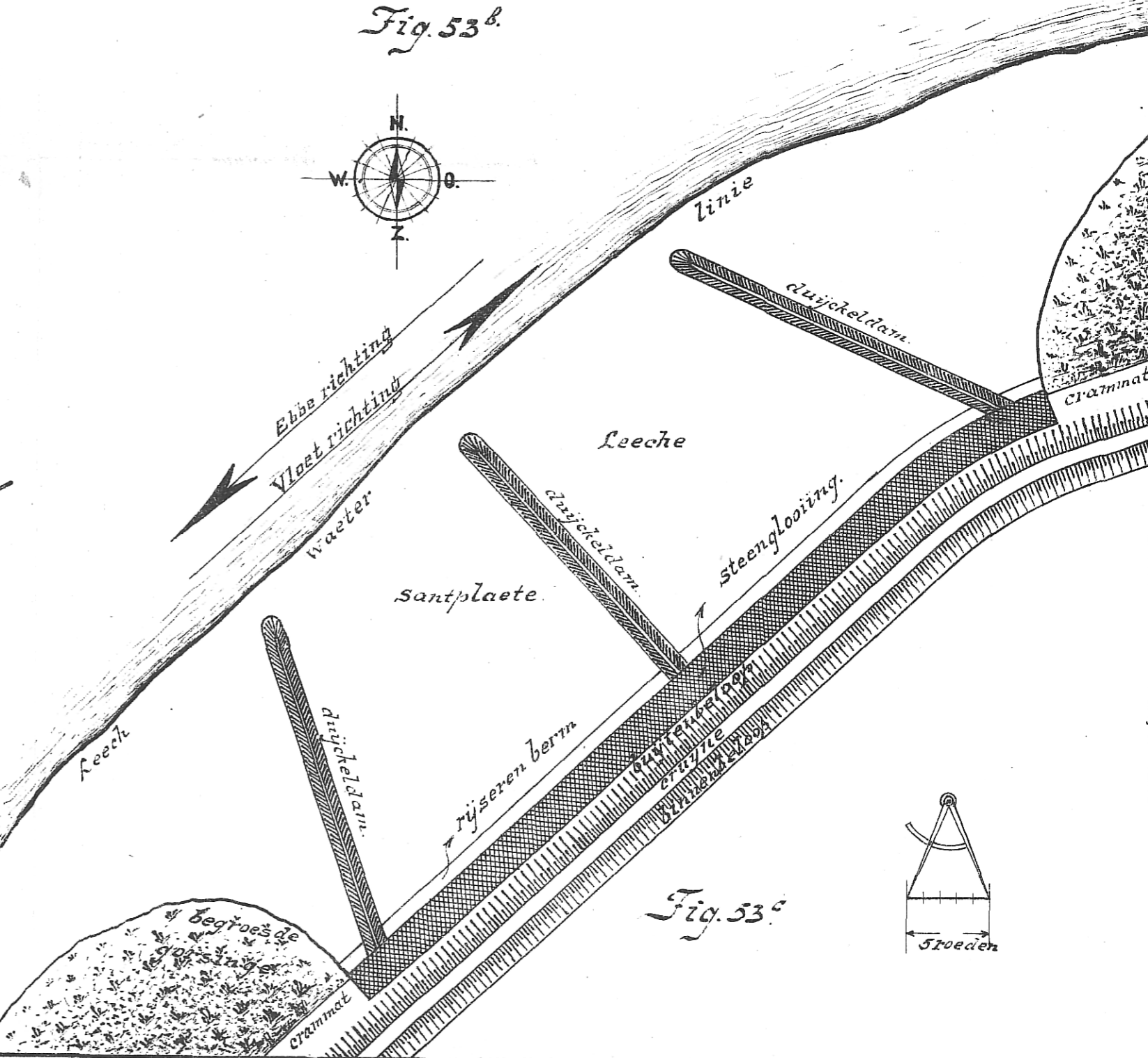
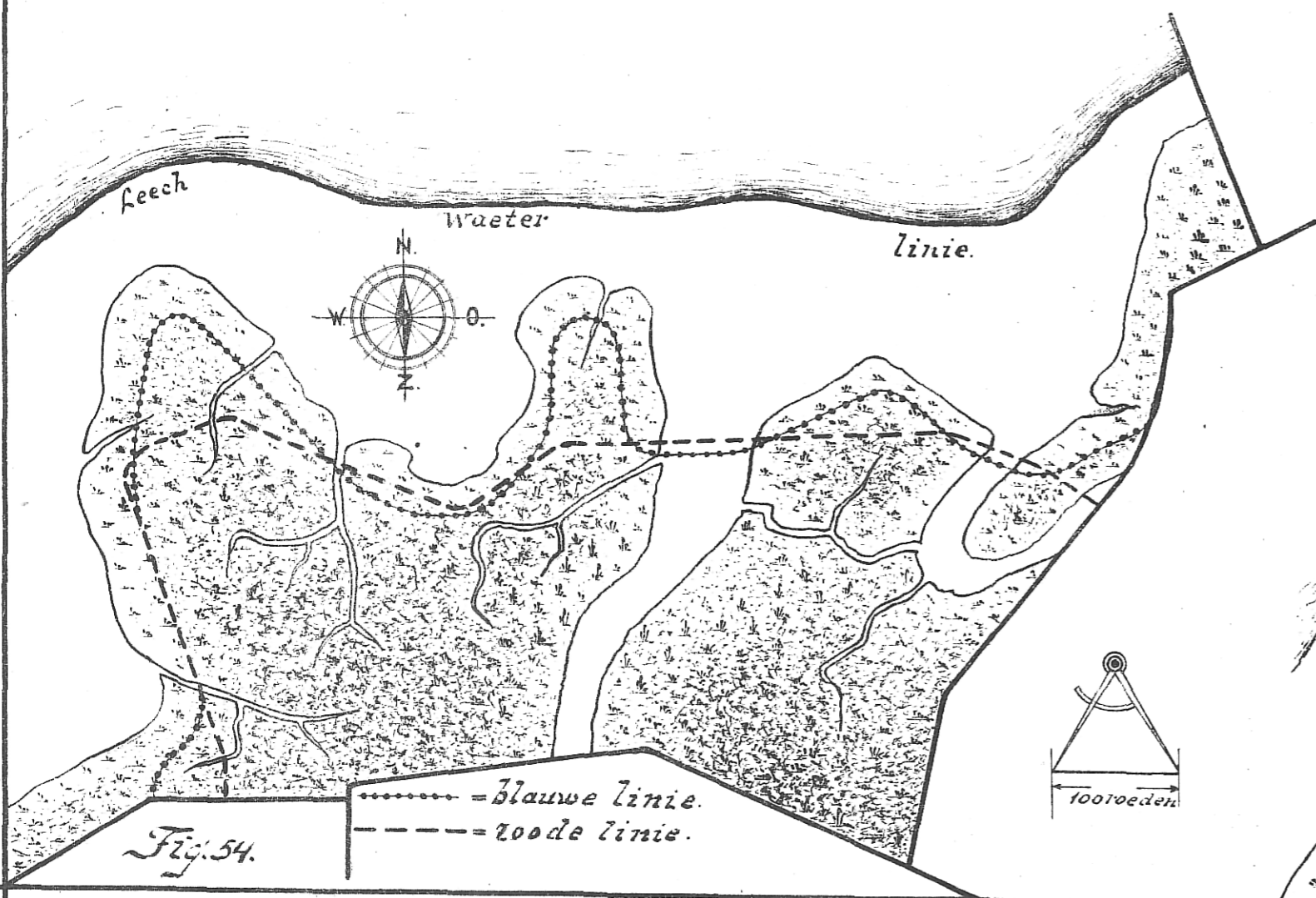
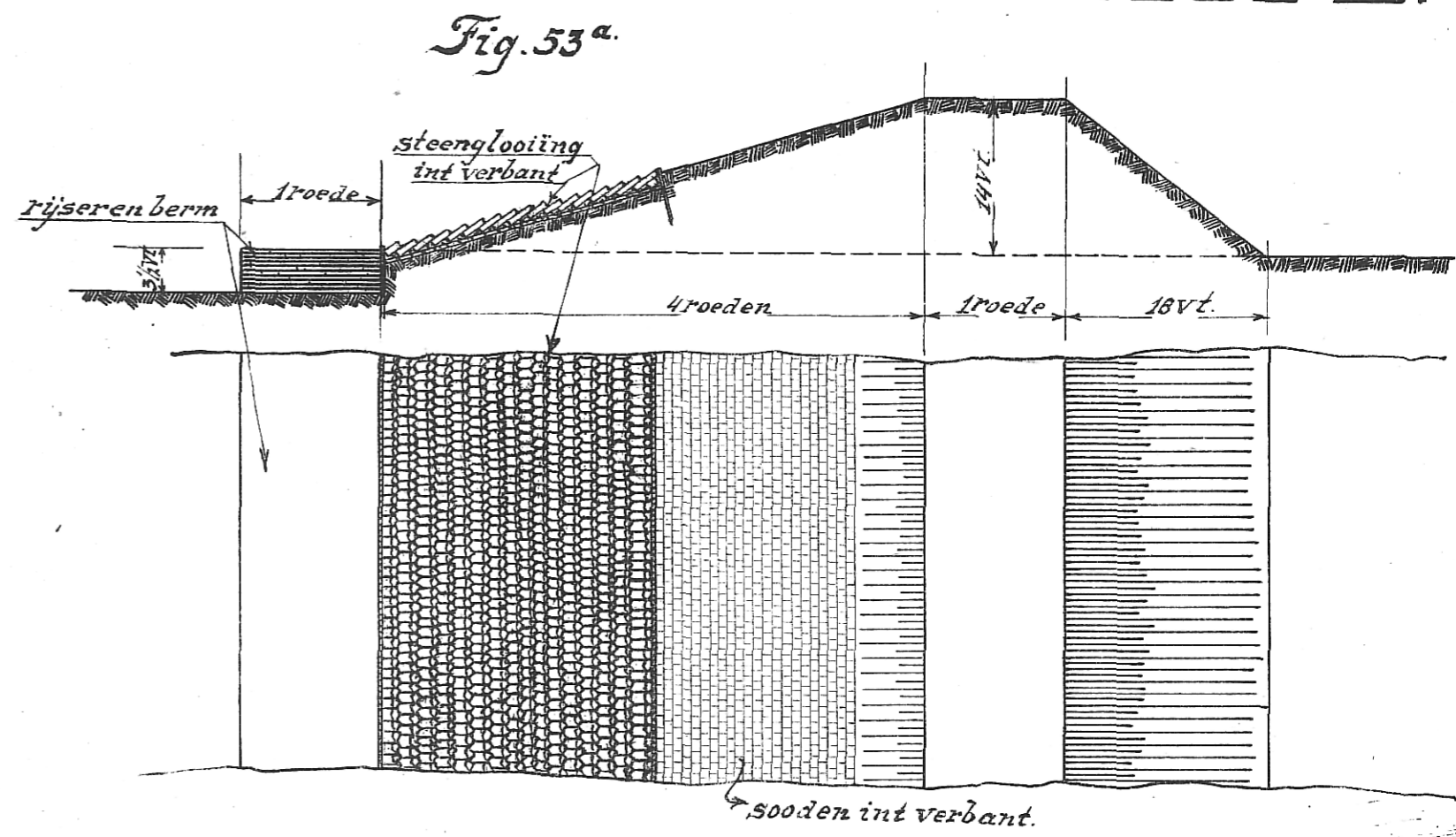
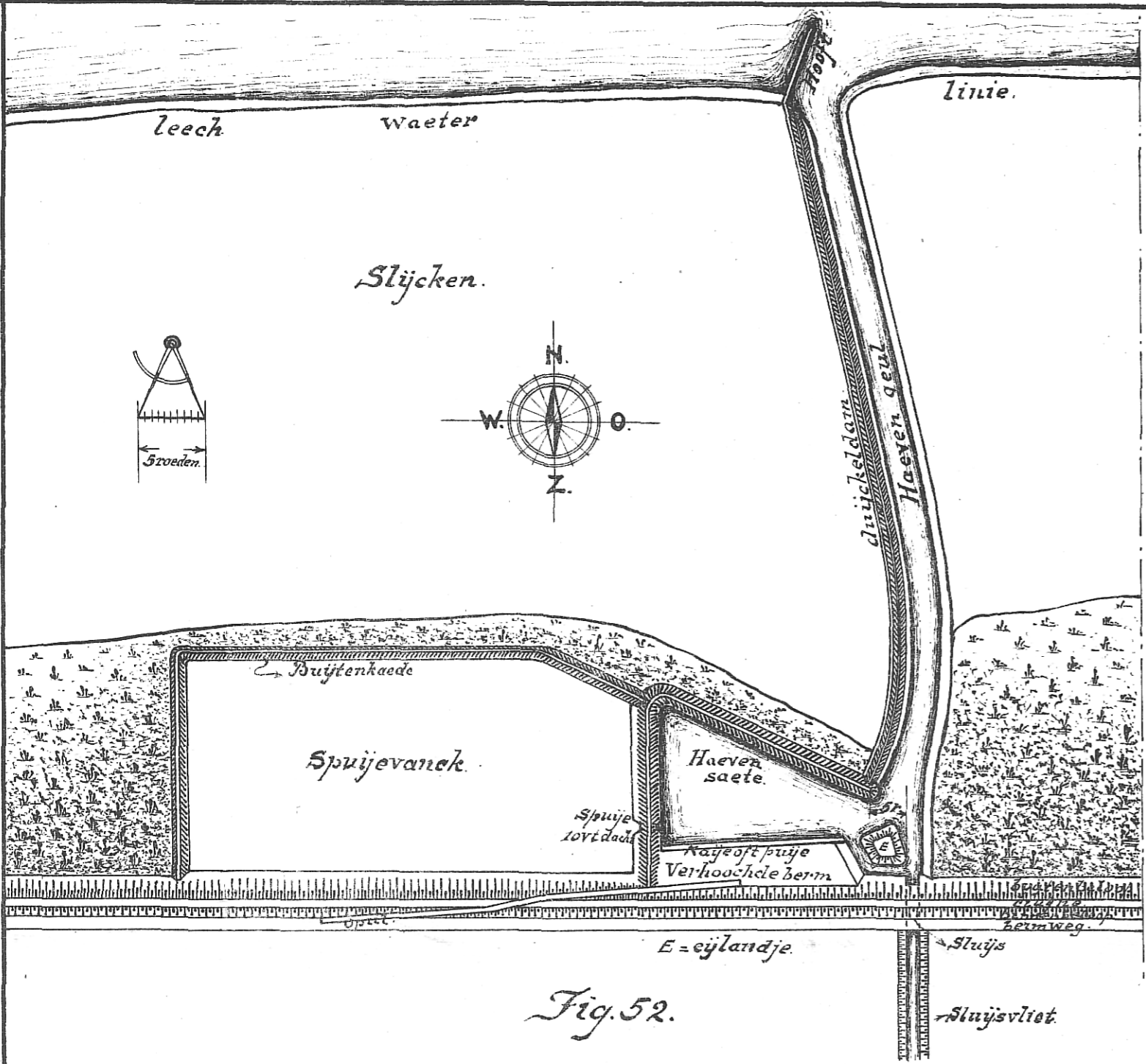
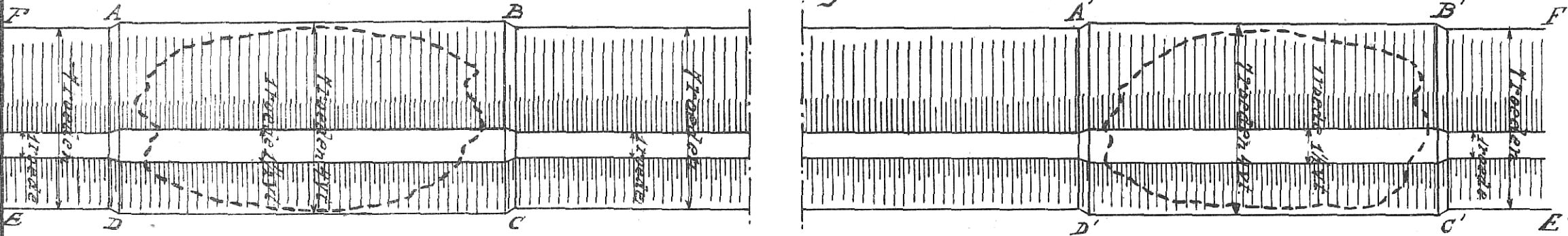

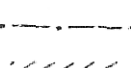

Fig. 55.

ABCD en A'B'C'D' stelt voor het donkergroen gekleurde = gaeten, die geheelt zijn.
 ADEF en A'DE'F' " " het lichtgroen gekleurde = den ouden dyck.

Fig. 56.

 duidt aan het geel.
 " " het groen.
 " " het swart.

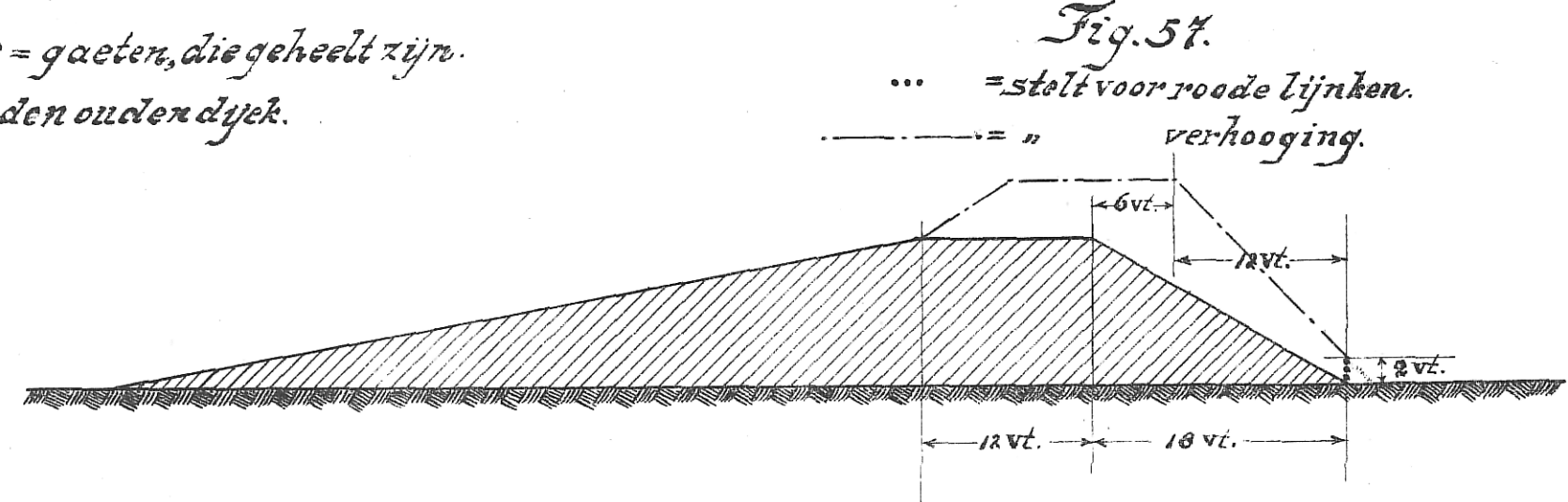
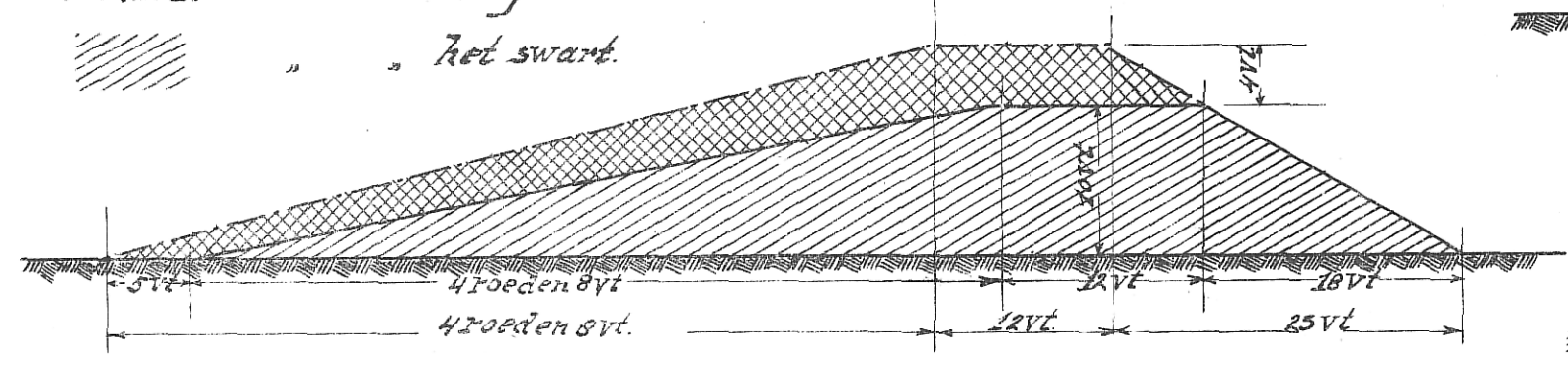
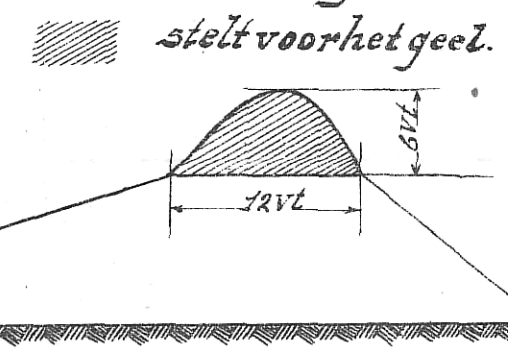

Fig. 57.

... = stelt voor roode lijken.
 - - - = " " verhooging.

Fig. 58.

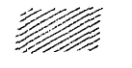
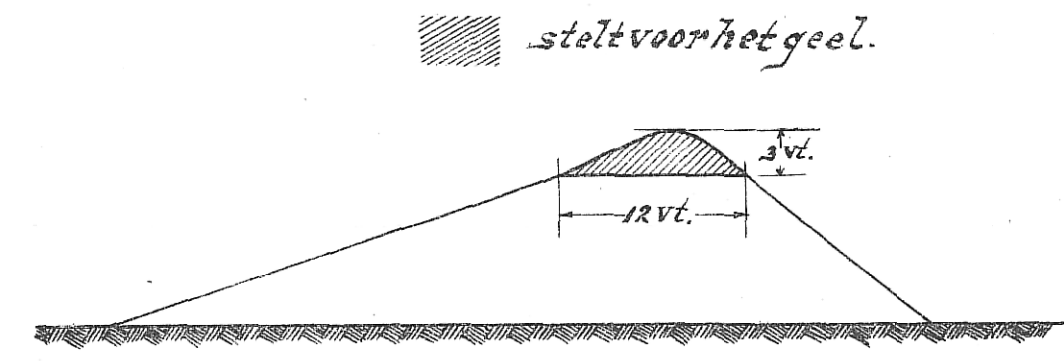
 stelt voor het geel.

Fig. 59.

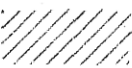
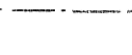
 stelt voor het geel.

Fig. 60.

 stelt voor verhooging.
 " " eertverve.
 " " groen.

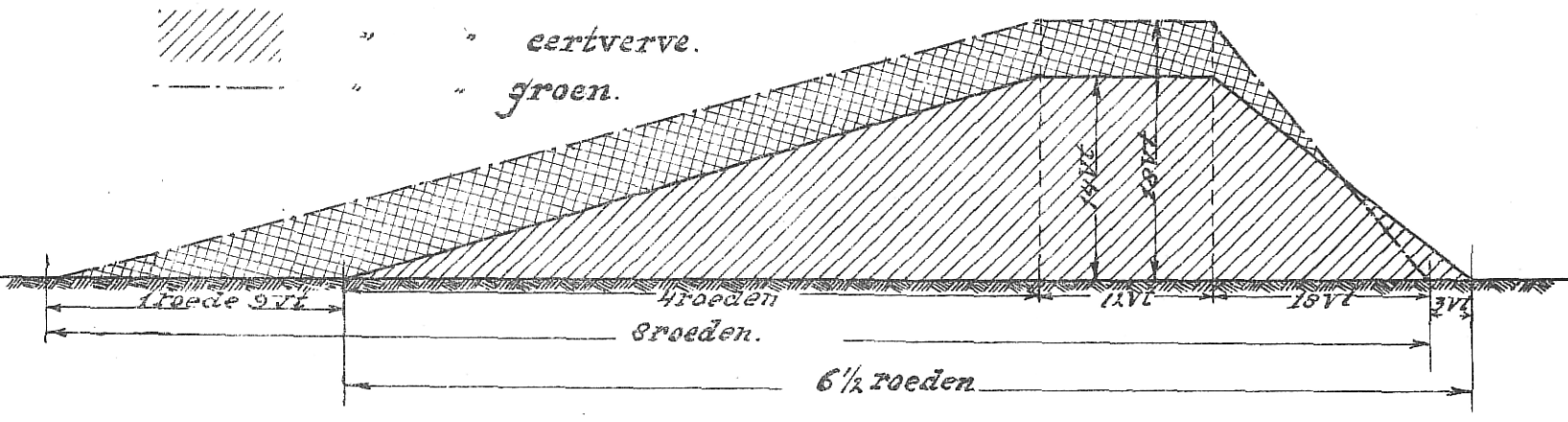
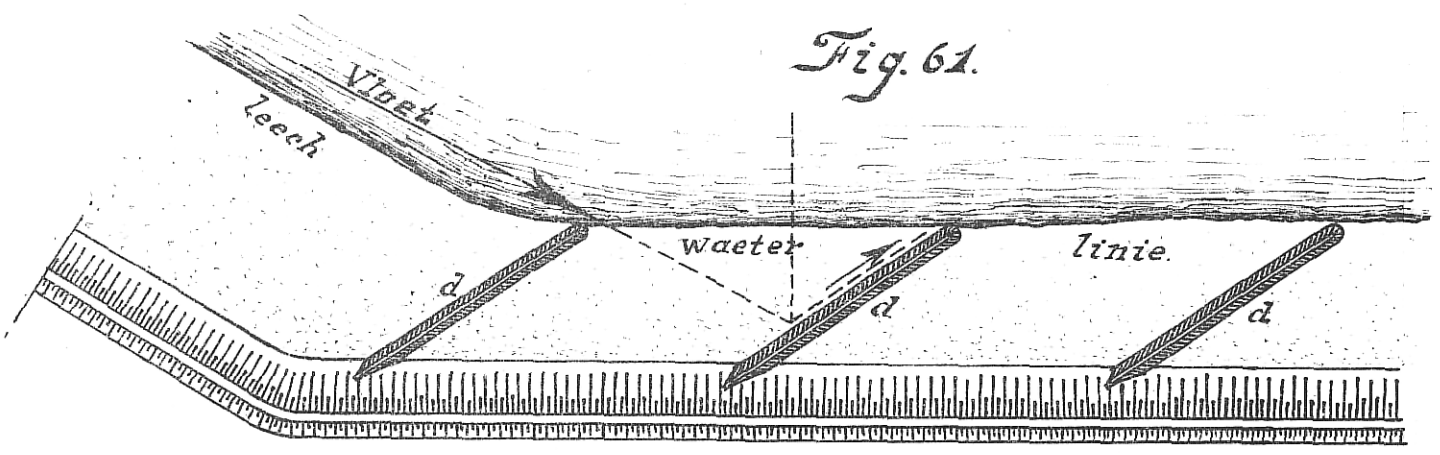
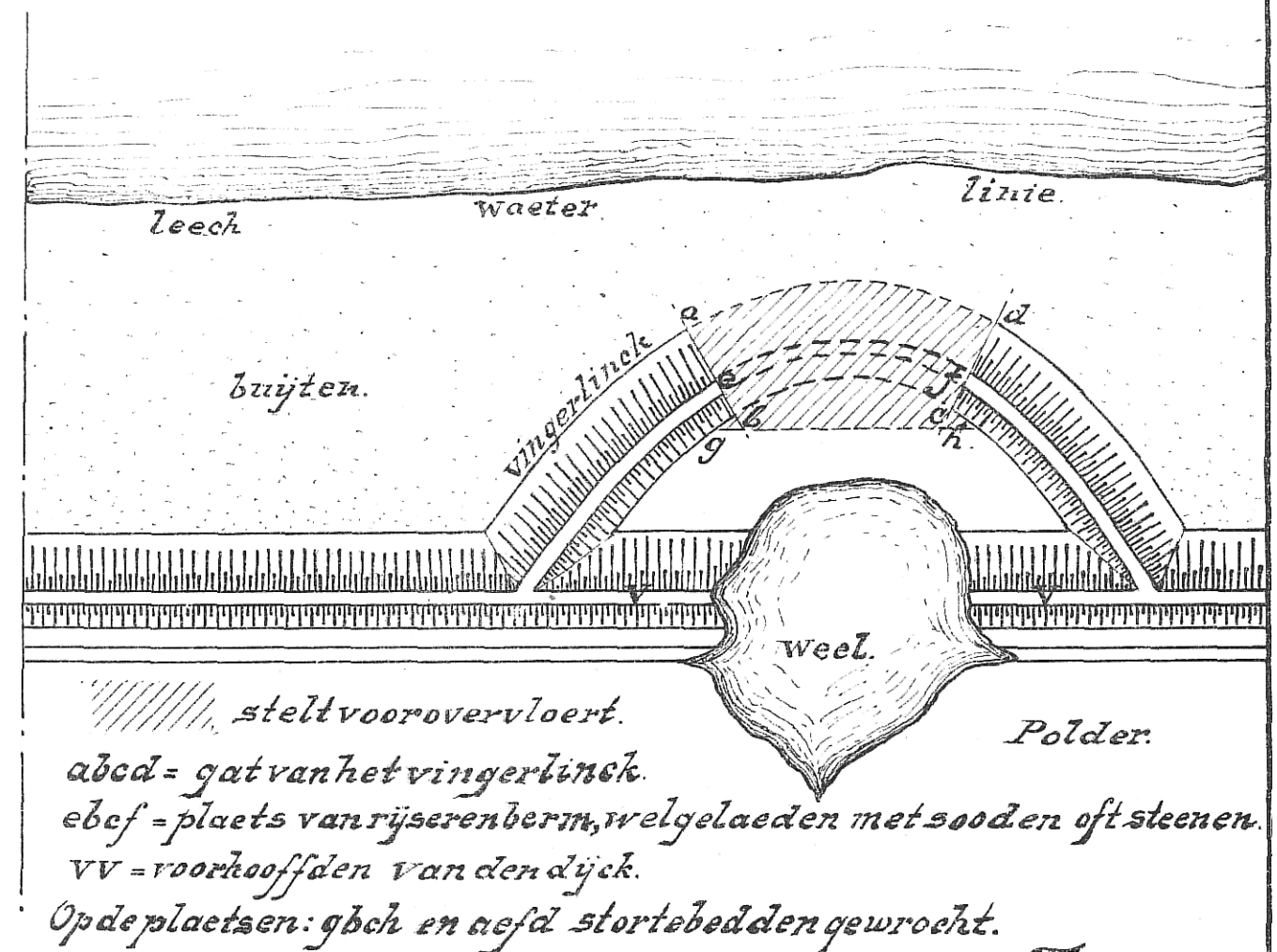
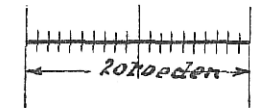

Fig. 61.

dd = duijkels.

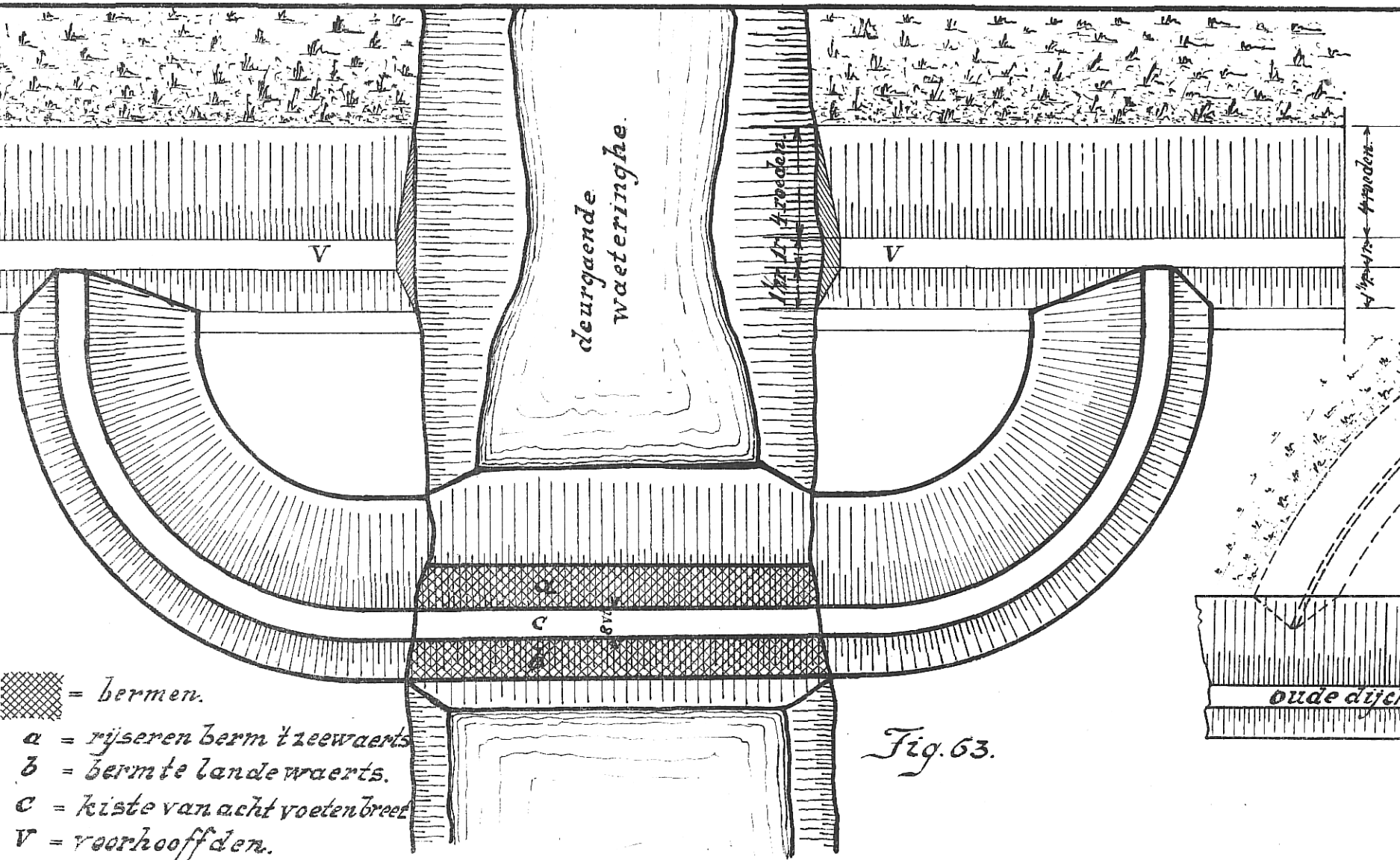
 stelt voor overvloert.
 abcd = gat van het vingerlinck.
 ebcf = plaats van rijseren berm, welgelaeden met sooden oft steenen.
 vv = voorhooffden van den dyck.
 Op de plaetsen: gbch en aefd stortebedden gewrocht.

Fig. 62.

Fig. 64.

[Cross-hatched] = bermen.
 a = rijseren berm t'zeewaerts.
 b = berm te lande waerts.
 c = kiste van acht voeten breed.
 v = voorhooffden.

Fig. 63.

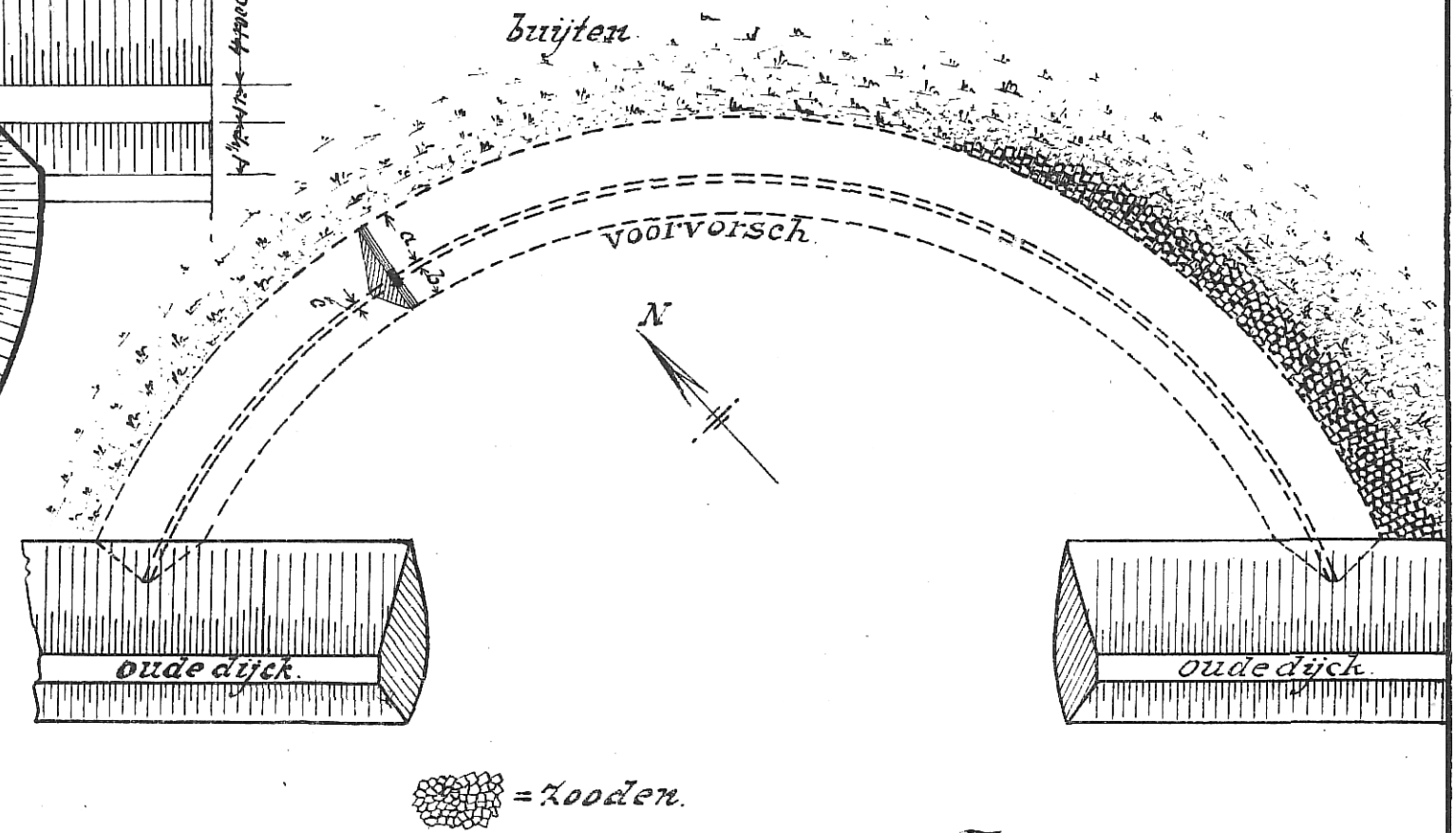

Fig. 65.

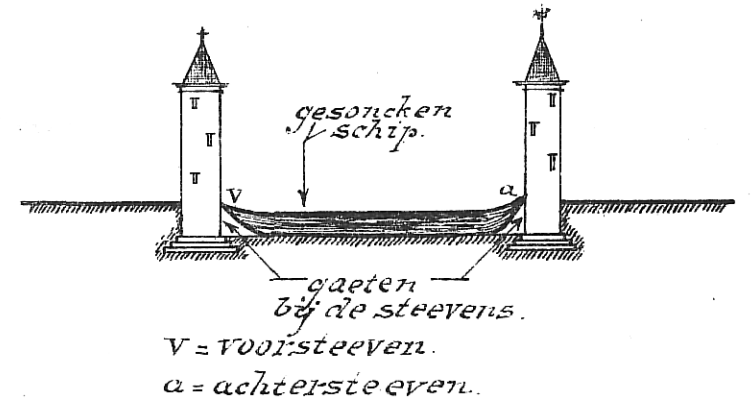

Fig. 66.

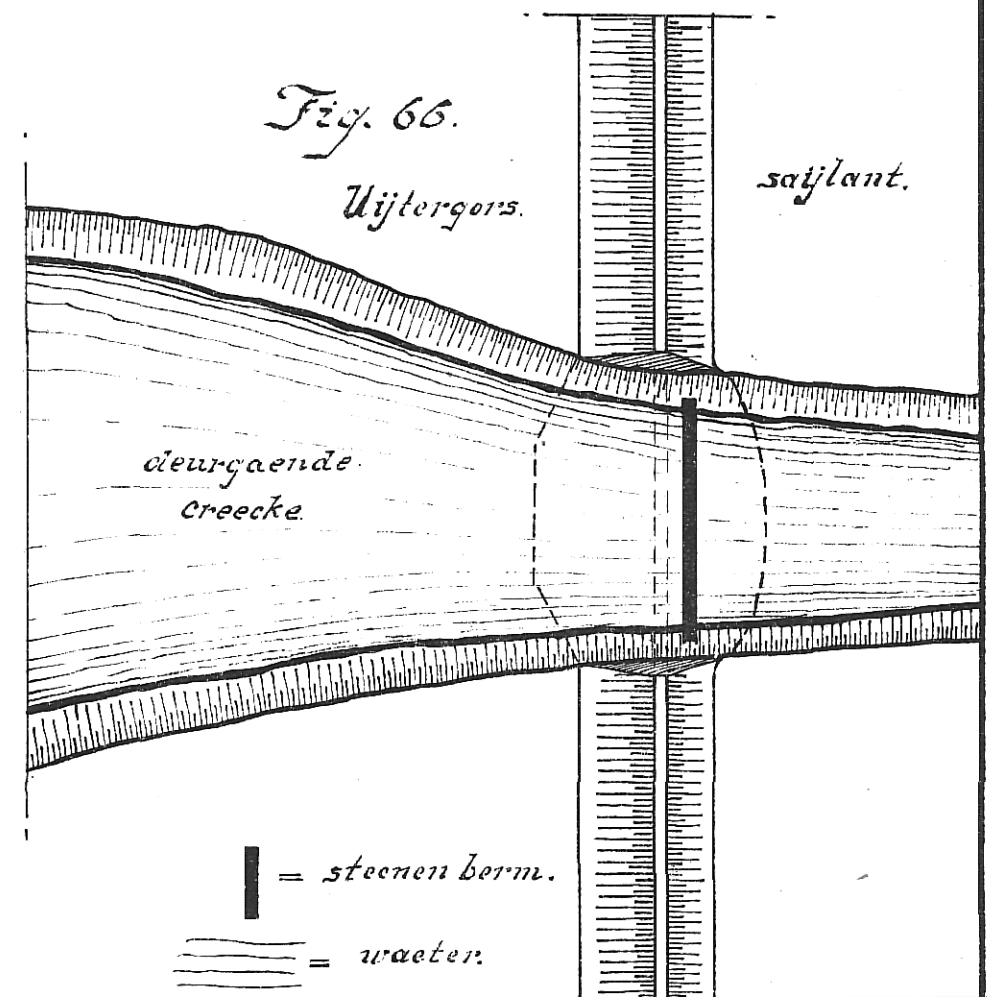

Fig. 68.

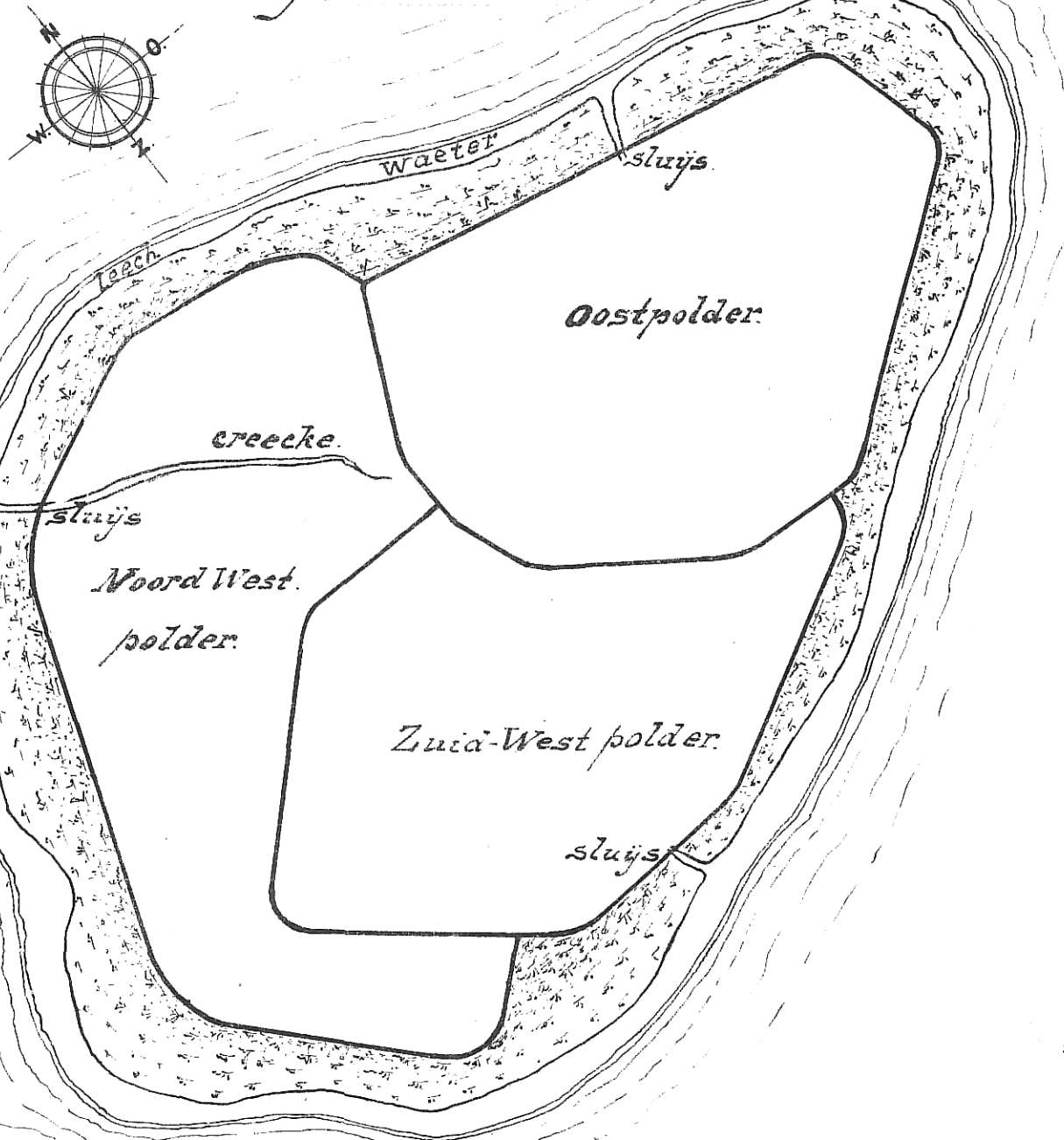
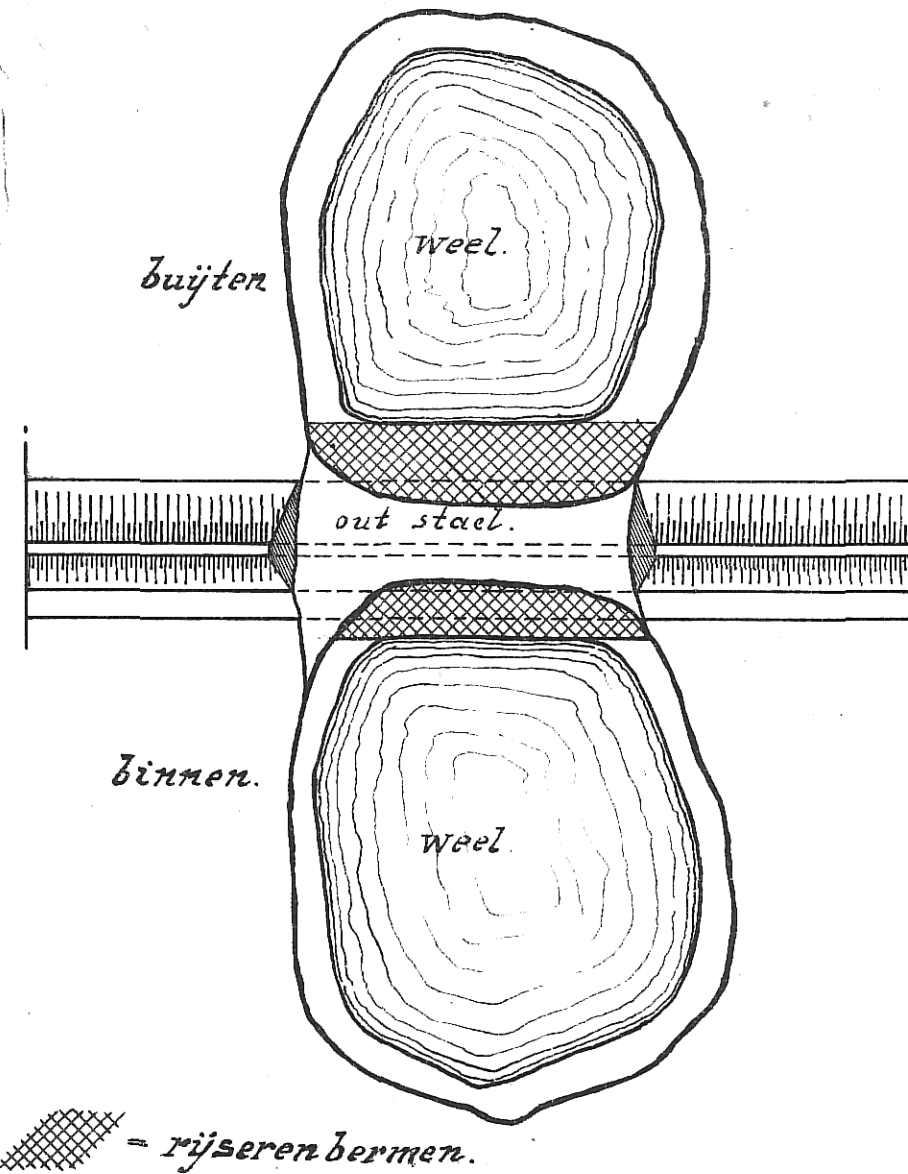
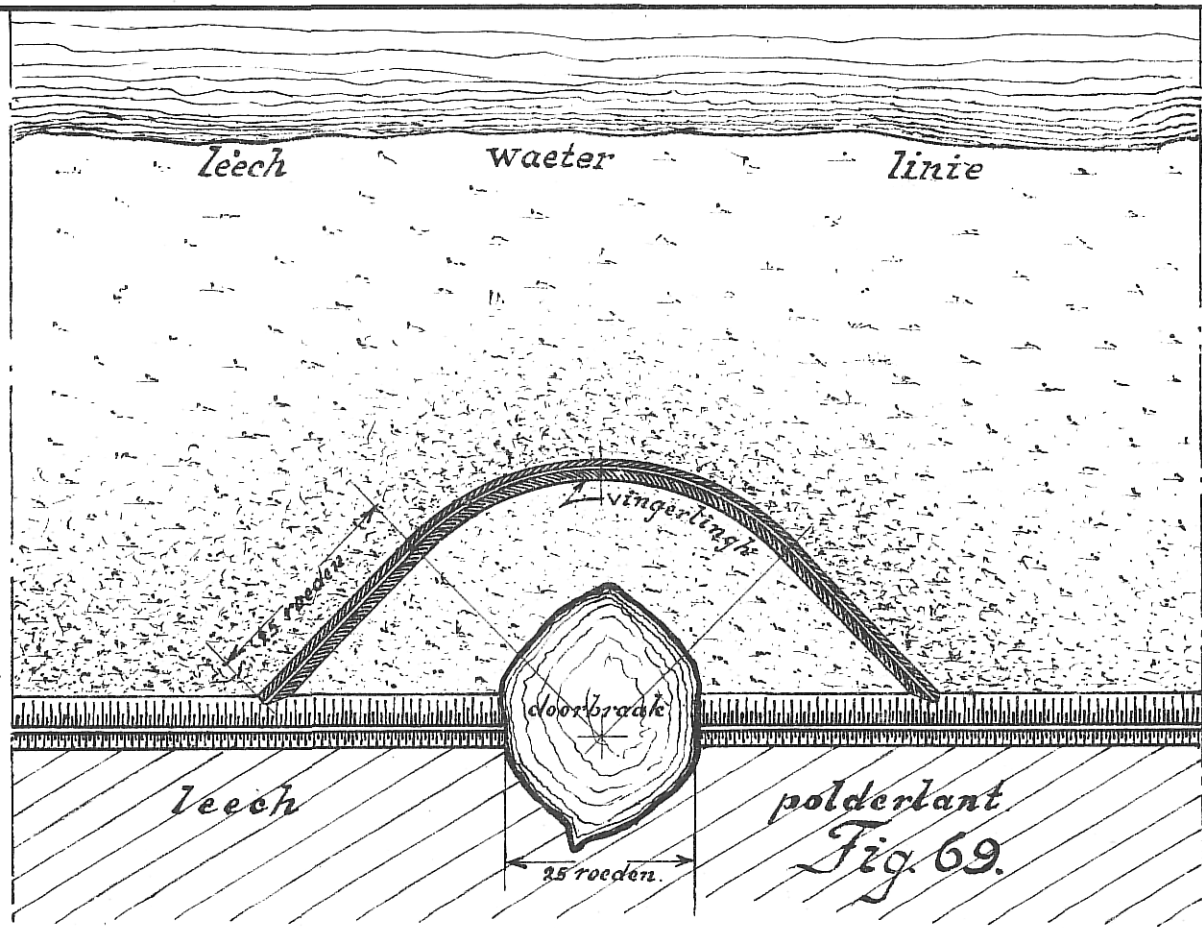

Fig. 67.

[Cross-hatched] = rijseren bermen.

//// = stelt voor onder waeter staend lant.

